

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

OSMANLI İDARESİNDE BAĞDAT

(1534 – 1623)

(DOKTORA TEZİ)

Yöneten

Y.Doç. Dr. Rifat Özdemir

Hazırlayan

Erdoğan GÜLCÜ

189514

Elazığ - 1999

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ..... ANA BİLİM DALI

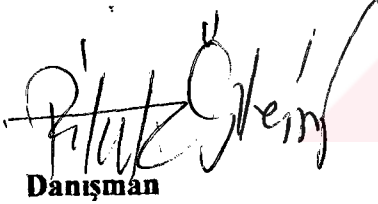

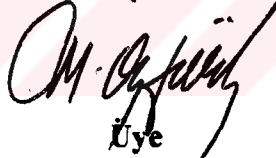
TEZİN ADI

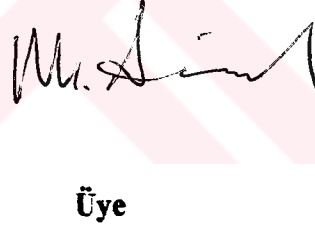
OSMANLI İDARESİNDE BAĞDAT (1534-1623)

YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ

Bu tez 22 /10 / 1999 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Y.Doç.Dr.Rifat ÖZDEMİR Prof.Dr.Mustafa ÖZTÜRK Prof.Dr.M.Ali ÜNAL

Yukarıdaki Jüri üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur.

Enstitü Müdürünün adı açılacak

(Enstitü Müdür / Müd.Yrd. tarafından imzalanıp mühürlenecek)

Prof.Dr.Sabahattin KÜÇÜK

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	XXVI
Kısaltmalar.....	XXVII
Giriş : Konu ve Kaynaklar.....	XXIX

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT'IN TARİHİ GELİŞİMİ

I. Bağdat Adının Menşei.....	1
II. Bağdat Şehrinin Kuruluşu ve Abbasiler Dönemi	2
1. Bağdat Şehrinin Kuruluşu	2
2. Abbasiler Dönemi	4
III. Büveyhoğulları Dönemi	7
IV. Selçuklular Dönemi.....	8
1. Büyük Selçuklular Dönemi	8
2. Irak Selçuklular Dönemi	11
V. İlhanlılar Dönemi	15
VI. Celayirliler Dönemi	17
VII. Karakoyunlular Dönemi	19
VIII. Akkoyunlular Dönemi	23
IX. Safeviler Dönemi	24
X. Osmanlılar Dönemi	26

İKİNCİ BÖLÜM

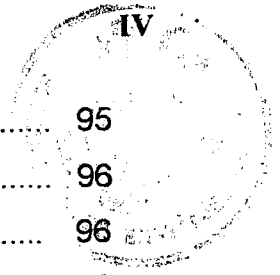
İDARİ YAPI

I. Bağdat'ın Osmanlı Hakimiyetine Geçişi.....	29
II. İdari Taksimat	31
1. Bağdat'ın Eyalet Haline Getirilmesi.....	31
1.1. 1535 Tarihinde Bağdat Vilayeti.....	32
1.2. 1558-1576 Tarihlerinde Bağdat Vilayeti	34
1.3. 1573-1585 Tarihlerinde Bağdat Vilayeti	37
1.4. 1609 Tarihinde Bağdat Eyaleti	40

2. Bağdat Sancağı	42
2.1. 1539-40 Tarihinde Bağdat Sancağı	43
2.2. 1544-45 Tarihinde Bağdat Sancağı	46
2.3. 1577-78 Tarihinde Bağdat Sancağı	48
III. Eyalet ve Sancak Yöneticileri	50
1. Ümera (Ehl-i Örf)	50
1.1. Beylerbeyi (Devletlü, Vali, Mir-i , Mirân).....	50
1.1.1. Süleyman Paşa	51
1.1.2. Solak Ferhat Paşa.....	51
1.1.3. Ayas Paşa	52
1.1.4. Temerred Ali Paşa	52
1.1.5. Baltacı Mehmet Paşa	53
1.1.6. Behram Paşa	53
1.1.7. Hızır Paşa	53
1.1.8. Cafer Paşa	54
1.1.9. Hüsrev Paşa	54
1.1.10. İskender Paşa.....	55
1.1.11. Muzaffer Paşa	55
1.1.12. Abdurrahman Paşa	55
1.1.13. Kara Murad Paşa.....	56
1.1.14. Derviş Ali Paşa	56
1.1.15. Ali Paşa	57
1.1.16. Ahmed Paşa	57
1.1.17. Elvend-zâde Ali Paşa	57
1.1.18. Hüseyin Paşa	58
1.1.19. Hasan Paşa	59
1.1.20. Sinan Paşa	59
1.1.21. Süleyman Paşa	59
1.1.22. Murad Paşa	59
1.1.23. Cağâla- zâde Yusuf Sinan Paşa	60
1.1.24. Kadı- zâde Ali Paşa	61
1.1.25. Mehmed Paşa	61
1.1.26. Hızır Paşa.....	61
1.1.27. Hadım Cafer Paşa.....	62

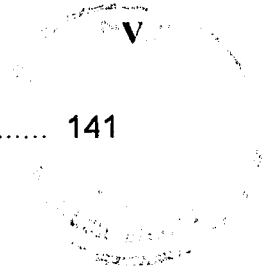

1.1.28. Sokullu-zâde Hasan Paşa.....	62
1.1.29. Ahmed Paşa.....	63
1.1.30. Tımakçı Hasan Paşa.....	63
1.1.31. Mehmed Al-i Sinan Paşa.....	63
1.1.32. Sarıkçı Mustafa Paşa.....	64
1.1.33. Mustafa Paşa.....	64
1.1.34. Yusuf Paşa.....	65
1.1.35. Nasuh Paşa.....	65
1.1.36. Çağala-zâde Mahmud Paşa İbn-i Sinan Paşa.....	66
1.1.37. Dilaver Paşa.....	66
1.1.38. Hafız Ahmed Paşa.....	67
1.1.39. Mustafa Paşa.....	68
1.1.40. Kum Yusuf Paşa.....	68
1.1.41. Süleyman Paşa.....	68
1.1.42. Bekir Subaşı.....	69
1.1.1.1. Görev Süreleri.....	70
1.1.1.2. Gelirleri.....	75
1.1.1.3. Görevleri.....	77
1.2. Kaymakam.....	80
1.3. Mütessellim.....	82
1.4. Voyvoda.....	82
1.5. Askeri Yöneticiler.....	83
1.5.1. Yeniçeri Ağası.....	83
1.5.2. Yeniçeri Serdarı.....	84
1.5.3. Kethüda Yeri.....	84
1.5.4. Diğer Yöneticiler (Çavuşbaşı, Cebeciler, Topçubaşı).....	85
1.6. Kapu Kethüdası (Paşa Kethüdası).....	85
1.7. Subaşı ve Asayişten Sorumlu Görevliler.....	86
1.7.1. Subaşı.....	86
1.7.2. Yasakçı.....	87
1.7.3. Asesbaşı ve Asesler (Yatakçılar).....	88
1.8. Hazine Defterdarı (Mal Defterdarı) ve Hazine Görevlileri.....	89
1.8.1. Hazine Defterdarı.....	89
1.8.2. Hazinedâr.....	94

1.8.3. Ruznâmecî.....	95
1.8.4. Sağ ve Sol Bölük Katipliği.....	96
1.8.5. Muhassebecî.....	96
1.8.6. Mukabelecî.....	96
1.8.7. Mukataacı.....	97
1.9. Kapıcıbaşı ve Kapıcılar.....	98
1.10. Çavuşbaşı ve Çavuşlar.....	100
1.11. Defterdar Kethüdası.....	104
1.12. Tımar Defterdârı.....	106
1.13. Müteferrikalar.....	109
1.14. Alaybeyî.....	110
1.15. Çeribaşı.....	112
1.16. Dizdâr ve Kale Örgütü.....	112
1.17. Şehir Kethüdası (Şehir Emîni).....	113
1.18. Gümrük Emîni.....	113
1.19. Muhtesib.....	115
1.20. Esnaf Yöneticileri.....	118
1.21. Tahsildâr (Câbi).....	119
1.22. Daruga (Şahne).....	120
2. Ulema (ehl-i İlm).....	122
2.1. Kadî.....	122
2.1.1. Mahkeme Görevlileri.....	125
2.1.1.1. Nâib.....	125
2.1.1.2. Muhzırbaşı ve Muhzırlar.....	127
2.2. Toprak Kadıları.....	128
2.3. Müftü.....	129
2.4. Müderrisler (Müderris, Sıbyan Muallîmi).....	130
2.5. Nakibü'l- Eşraf Kaim-i Makamı.....	132
2.6. Dini Görevliler.....	133
2.7. Vakıf Görevlileri.....	135
3. İmar ve Sağlık Hizmetleri.....	136
3.1. Mimar Başı.....	136
3.2. Sekkârlar (Sed Ağaları).....	138
3.3. Kârih (sucu, Su Dağıtıcısı).....	140

3.4. Cerrâhbaşı ve Hekimler.....	141
----------------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT ŞEHİRİ VE FİZİKİ YAPISI

I. Şehrin Konumu ve Önemi.....	143
II. Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu yerler.....	147
1. Bağdat Kalesi.....	147
1.1. Surlar.....	148
1.1.1. Kapılar.....	151
1.1.1.1. Bâbü'l-Muazzam (Bâbü's Sultan).....	151
1.1.1.2. Bâbü'l-Vüstâni (Babü'l-Horasan).....	152
1.1.1.3. Bâbü'l Tılsım.....	152
1.1.1.4. Bâbü's-Şarki (Karanlık Kapı).....	153
1.1.1.5. Bâb-ı Cısr.....	153
1.1.1.6. Bâb-ı Kâzım.....	153
1.1.1.7. Bâb-ı Kerimât.....	154
1.1.1.8. Bâb-ı Helle.....	154
1.1.1.9. Bâb-ı Şeyh Maruf.....	154
1.1.2. Burç ve Tabyalar.....	154
1.2. İç Kale.....	155
1.3. Kuşlar Kalesi.....	156
2. İmam-ı Azâm Kalesi.....	157
III. Mahalleler.....	158
1. Deyn-i Hellavi Mahallesi.....	160
2. Şeyh Şehhad Mahallesi.....	160
3. Şeyh Muhammed Ali Cedid Evi Mahallesi.....	161
4. Hüseyin Kul Mahallesi.....	161
5. Muhammed Şaban Mahallesi.....	161
6. Evlad-ı Asil Mahallesi.....	161
7. Şeyh İbrahim Mahallesi.....	161
8. Muallah (Hacı Muhammed Şirvani Mahallesi).....	161
9. Hz. İmam-ı Musa-i Kâzım Mahallesi.....	162

10. Serferriye Mahallesi.....	162
11. Derviş Muhammed ve Yâr Mahallesi.....	162
12. Saru Beğ Mahallesi.....	162
13. Abdülhüseyin (Ebubekir İbn-i Bekir) Mahallesi.....	162
14. Peyh Ali Mahallesi.....	163
15. Altıağaç (Atağacı) Mahallesi.....	163
16. Attârân Mahallesi.....	163
17. Darb-ı Cibil Mahallesi.....	163
18. Mercaniye Mahallesi.....	163
19. Çinkirân Mahallesi.....	164
20. Şah Mansur-ı Debbağ ve Faslı Tıraz Mahallesi.....	164
21. Şurca Hamamı Mahallesi.....	164
22. Darb-ı Ferâşed Mahallesi.....	164
23. Kad-ı Abdülhamîd Mahallesi.....	165
24. Burc-ı Zarik Mahallesi.....	165
25. Aküllüye (Hidayetullah) Mahallesi.....	165
26. Göğünazar (Göknazar, Sabuncıye) Mahallesi.....	165
27. Hisarbatan Mahallesi.....	165
28. Nâsır-ı Ataf Mahallesi.....	166
29. Şeyh Ömer Batâyiz Mahallesi.....	166
30. Hartûm-ı Fil Mahallesi.....	166
31. Muhammed Fazl (El-Fazl) Mahallesi.....	166
32. Şems-i Ad-ı Mâla Mahallesi.....	166
33. Hacı Şah Veli Mahallesi.....	167
34. Abâciyân Mahallesi.....	167
35. Şeyh Ahmed Debbağ Mahallesi.....	167
36. Şeyh Muhammed Dellâl Mahallesi.....	167
37. Ayşe Hatun Mahallesi.....	167
38. Sitti Hediye Mahallesi.....	167
39. Yahudiyân Mahallesi.....	168
40. Rakka Mahallesi.....	168
41. Serhar Mahallesi.....	168
42. İbnü-l Haldun Mahallesi.....	168
43. Ma'adan Mahallesi.....	169

44. Minkita'a (Mintika) Mahallesi.....	169
IV.Dini ve Sosyal Yapılar	169
1.Cami ve Mescidler.....	169
1.1.Camiler.....	170
1.1.1.Hulefâ Camii (Cami-i Kasr – Cami-i Kebir).....	170
1.1.2.İmam-ı Musa-i Kâzım Camii.....	171
1.1.3.İmam-ı Azâm Camii.....	172
1.1.4.Seyyid Abdülkâdir-i Geylani Camii.....	173
1.1.5.Mercaniyye Camii.....	174
1.1.6.Şeyh Ömer Şehabeddin Sühreverdi Camii.....	174
1.1.7.Akûliyye Camii.....	175
1.1.8.Şeyh Maruf-ı Kerhi Camii.....	175
1.1.9.Süleymaniyye Camii (Saray Camii).....	176
1.1.10.İmam-ı Ebu Yusuf Camii.....	176
1.1.11.Şeyh Cüneyd-i Bağdadi Camii	176
1.1.12.Vezir Camii (Hasan Paşa Camii).....	177
1.1.13.İskender Paşa Camii.....	178
1.1.14.Murad Paşa (Muradiyye) Camii.....	178
1.1.15.Kameriyye Camii.....	178
1.1.16.Kanber Ali Camii.....	179
1.1.17.Vefa Hatun Camii.....	179
1.1.18.Zümrüt Hatun Camii (Camiü's-Saga, Haffatin Camii).....	179
1.1.19.Şeyh Seraceddin Camii.....	180
1.1.20.Muhammed Fazl Camii.....	180
1.1.21.Seriha Camii.....	180
1.1.22.Haydarhâne Camii.....	181
1.2.Mescidler.....	181
1.2.1.Kale Mescidi (Murad Han Camii).....	181
1.2.2.Sultan Seyyid Ali Mescidi.....	181
1.2.3.Kumriyye (Kumrulu) Mescidi.....	182
1.2.4.Ebu Necibüddin Aabdülkâhir-i Sühreverdi Mescidi.....	182
1.2.5. Cafer-i Sadık Mescidi.....	182
1.2.6. Pervane Ağa Mescidi.....	182
1.2.7. Hasan Bali Bağ Mescidi.....	183

1.2.8. Ahlatiyye Mescidi (Selçuka Hatun, Hilatiye).....	183
1.2.9. Mustafa Beğ Mescidi.....	183
1.2.10. Şaban Mescidi.....	183
1.2.11. Hacı Hamza Mescidi.....	184
1.2.12. Hacı Nasreddin-i Debbağ Mescidi.....	184
1.2.13. Şeyh Ali Mescidi.....	184
1.2.14. İmam-ı Musa-i Kâzım Mescidi.....	184
1.2.15. Hasan-ı Hilvan-i Mescidi.....	184
1.2.16. Kız Ali Mescidi.....	185
2 Medreseler.....	185
2.1. Mustansırıyye Medresesi.....	186
2.2. Mercaniyye Medresesi.....	187
2.3. İmam-ı Azâm Ebu Hanîfe Medresesi.....	187
2.4. Seyyid Abdülkadir-i Geylanî medresesi.....	188
2.5. Ebu Necibüddin Abdülkâhir-i Sühreverdi Medresesi.....	189
2.6. Zümrüd Hatun Medresesi.....	189
2.7. Hulefâ Medresesi	189
2.8. Vefa Hatun Medresesi (Vefaiye, Aliye Medresesi).....	190
2.9. İsmailiyye Medresesi.....	190
2.10. Yamanca Medresesi.....	190
2.11. Ahlâtiyye Ribâtı Medresesi (Selçuka Hatun Hilatiye Medresesi)....	191
2.12. Ayşe Hatun Medresesi.....	191
2.13. İsfahaniyye Medresesi.....	191
2.14. Akûliyye Medresesi.....	192
3. Tekke ve Zaviyeler.....	192
3.1. İmam-ı Azâm Tekkesi.....	193
3.2. İmam-ı Musa-i Kâzım Tekkesi (Kâzımiyye Tekkesi).....	193
3.3. Seyyid Abdülkadir-i Geylani Tekkesi (Kadiriyye Tekkesi).....	194
3.4. Şeyh Ömer Şehabeddin-i Sühreverdi Tekkesi.....	194
3.5. Şeyh Maruf-ı Kerhi Tekkesi.....	195
3.6. Mevlevi Tekkesi (Mevlevihâne).....	195
3.7. Haydarhâne Tekkesi (Haydariyye Tekkesi).....	195
3.8. Hızır-ilyas Tekkesi (Bektaşî Tekkesi).....	196
3.9. Rufai Tekkesi.....	196

3.10.	Halvetiyye Tekkesi.....	197
3.11.	Şeyh Fazl-ı Firuz Zaviyesi.....	197
3.12.	Şeyh Mekki Zaviyesi.....	197
3.13.	Cemşid Bey Zaviyesi.....	197
3.14.	Şeyh Helal bin Şeyh Abdullah Eykin Zaviyesi.....	197
3.15.	Şeyh Kevriz-i Dehleki Zaviyesi.....	197
4.	Türbeler.....	198
4.1.	İmamı Azâm Ebu Hanife Türbesi.....	198
4.2.	İmam-ı Musa-i Kâzım Türbesi (Meşhed i Kâzımeyn).....	199
4.3.	Seyyid Abdülkadir –i Geylani Türbesi.....	200
4.4.	Şeyh Ömer Şehabeddin-i Sühreverdi Türbesi.....	200
4.5.	İmam-ı Ebu Yusuf Türbesi.....	201
4.6.	Ahmed İbn-i Hanbel Türbesi.....	201
4.7.	Şeyh Maruf-ı Kerhi Türbesi.....	202
4.8.	Şeyh Cüneyd-i Bağdadî Türbesi.....	202
4.9.	Şeyh Seraceddin Ömer –i Halveti Türbesi.....	202
4.10.	Şeyh Necibüddin-i Abdülkâhir-i Sühreverdi Türbesi.....	203
4.11.	Seyyid Sultan Ali Türbesi.....	203
4.12.	İmam Celaleddin Akûli Türbesi.....	203
4.13.	Hallacı Mansur Türbesi.....	204
4.14.	Bişr-i Hafî Türbesi.....	204
4.15.	Habib-i Acemi Türbesi.....	204
4.16.	Zümrüd Hatun Türbesi.....	204
4.17.	Behlül-i Dâná (Behlül-i Divâne) Türbesi.....	205
4.18.	Şeyh Şibli Türbesi.....	205
5.	Kilise ve Sinagoglar.....	206
6.	Hamamlar.....	206
6.1.	Şurca Hamamı.....	207
6.2.	İmam-ı Azâm Ebu Hanife Hamamı.....	207
6.3.	Seyyid Abdülkadir-i Geylani Hamamı.....	207
6.4.	İmam-ı Musa_i Kâzım Hamamı.....	207
6.5.	Bektaş Hamamı.....	207
6.6.	Enderun Hamamı.....	207
6.7.	Yağbasdı Hamamı.....	208

6.8.	Medrese Hamamı.....	208
6.9.	Şirâhane Hamamı.....	208
6.10.	Haffâflar Hamamı.....	209
6.11.	Kadı Hamamı.....	209
6.12.	Debbağlar Hamamı.....	209
6.13.	Peyh Ali Hamamı.....	209
6.14.	Hasbullah Hamamı.....	209
6.15.	Haydar Çelebi Hamamı.....	209
6.16.	Şaban Efendi Hamamı.....	210
7.	Su Kanalları ve Kaynakları.....	210
8.	Dicle Köprüsü.....	211
V.	Zanaat ve Ticaret Yerleri.....	211
1.	Bedesten ve Hanlar.....	212
1.1.	Bedesten.....	212
1.2.	Hanlar.....	212
1.2.1.	Mercan (Örtme) Hanı.....	212
1.2.2.	Cağala –zâde Hanı.....	213
1.2.3.	Murad Paşa Hanı.....	213
1.2.4.	İbrahim Hanı.....	214
1.2.5.	Hurmali Hanı.....	214
1.2.6.	Basralı Hanı.....	214
1.2.7.	Bekâr Hanı.....	214
1.2.8.	Kereste Hanı.....	214
1.2.9.	Hulefa Camii Hanı.....	214
2.	Çarşı ve Pazar Yerleri.....	214
2.1.	İplikçiler Çarşısı (Sukül Gazel).....	215
2.2.	Kuyumcular Çarşısı (Sûku's Segâ).....	215
2.3.	Ayakkabıcılar Çarşısı.....	216
2.4.	Şurca Çarşısı (Sûk-ı Şurca).....	216
2.5.	Saraçhâne Çarşısı.....	216
2.6.	Debbâğhâne Çarşısı.....	216
2.7.	Uzun Çarşı.....	216
2.8.	Murad Paşa Çarşısı.....	217
2.9.	Gazzazlar Çarşısı.....	217

2.10. Köprü Kapısı Çarşısı.....	217
2.11. Attâran Çarşısı.....	217
2.12. Abâciyân Çarşısı.....	217
2.13. At Pazarı (Sipahi Pazarı).....	218
2.14. Meydan.....	218
2.15. Bakkalan Pazarı.....	218

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSKAN VE DEMOGRAFİK YAPI

I. İskân Yerleri.....	221
II. Bağdat Sancağı Köyleri.....	224
1. Bağdat Nahiyesi Köyleri.....	224
1.1. Amiriyye-i Berâz-ı Rûzin.....	224
1.2. Silsil.....	225
1.3. Kule.....	225
1.4. Aliabad (Aliabâd-ı Kadim).....	225
1.5. Ezinekendi, Ezine.....	226
1.6. İftihâr.....	226
1.7. Batmanlû.....	227
1.8. Harbi.....	227
1.9. Zerrincü ve Abbasabad.....	227
1.10. Hurmâtû-yı Düz.....	228
1.11. Ales.....	228
1.12. Şehribân.....	228
1.13. Berkadre.....	228
1.14. Berâz-ı Rûzin	228
1.15. Bâdurâya.....	229
1.16. Bâbalân.....	229
1.17. Bassas.....	229
1.18. Altunköprü.....	229
1.19. Beled-i Mustansır.....	230
1.20. Beni Sa'd.....	230

1.21. Bersâh.....	230
1.22. Cedide-i Bâbalân.....	231
1.23. Hamisiyye.....	231
1.24. Hacıkara veya Hacıyâr.....	231
1.25. Hânikin.....	232
1.26. Zâviye-i Şeyh Ebu Zin.....	232
1.27. Zâdekemer.....	232
1.28. Şeyhkendi.....	232
1.29. Kâzaniyye-i Mendelicin.....	232
1.30. Kızılıribât.....	233
1.31. Kızir-i Hânikin.....	233
1.32. Hünyemide.....	233
1.33. Haruniyye.....	233
1.34. Yesri.....	234
1.35. Cessân.....	234
2. Halis Nahiyesi.....	234
2.1. Duhle.....	235
2.2. Gâlibiyye.....	235
2.3. Sispâne.....	235
2.4. Lokmâniyye.....	235
2.5. Meşte.....	236
2.6. Hübhub.....	236
2.7. Hadd-ı Sa'lib.....	237
2.8. Cedide-i Surgâmiş.....	237
2.9. Nehr-i Cedid-i Müceddiyât.....	238
2.10. Elvendiyye.....	238
2.11. Hâşimiyye.....	238
2.12. Cedide-i Emir Ahmed.....	239
2.13. Asımiyye.....	239
2.14. Rakka-i Cemaleddin (Rukka-i Hoca Cemalledin).....	240
2.15. Devletabâd.....	240
2.16. Yakûbiyye.....	240
2.17. Kebiyye.....	241
2.18. Fevti.....	241

2.19. Tekdâriyye.....	242
2.20. Kazâniyye-i Tevdi (Kazaniyye Yolu).....	242
2.21. Karaark.....	242
2.22. Hûs-ı Ebyâz.....	243
2.23. Cedid.....	243
2.24. Ark-ı Ali.....	244
2.25. Nehr-i Can Ali (Nehr-i Can Kulu).....	244
2.26. Ferzâniyye.....	244
2.27. Beyre.....	244
2.28. Rakka-i Celâl.....	245
2.29. Sunkur.....	245
2.30. Süleymaniyye.....	246
2.31. Şervin.....	246
2.32. Muhavvele.....	247
2.33. Hûş-ı Attâr.....	247
2.34. Kâzâniyye-i Hadd-ı a'lib.....	248
2.35. Nehr-i Kusb.....	248
2.36. Ali abâd-ı Kadim.....	248
2.37. Mansuriyye.....	249
2.38. Göçgin.....	249
2.39. Sendiyye.....	249
2.40. Şâhûre.....	250
2.41. Nehr-i Yezidi.....	250
2.42. Amiriyye.....	251
2.43. Üveyse.....	251
2.44. Müceddiyât.....	251
2.45. Hamirâ.....	252
2.46. Sâdiyye.....	252
2.47. Saraycık.....	253
2.48. Amâl-i Vüstâni.....	253
2.49. Acemi.....	253
2.50. Kâtûn.....	254
2.51. Kalia-i Eğilmedin.....	254
2.52. Karatepe.....	255

2.53. Kalia-i Kusb.....	255
2.54. Ma'mûre.....	256
2.55. Hamidaba.....	256
2.56. Bestâmiyye.....	256
2.57. Fethiye.....	257
2.58. Şeyh Şükran.....	257
2.59. Sa'idiyye.....	257
3. Düceyl Nahiyesi.....	258
3.1 Pehlivân.....	258
3.2 Beni Cafer.....	258
3.3 Cürm-i Süpriyye.....	259
3.4 Hâd'ra.....	259
3.5 Sarifin.....	259
3.6 Kusaybe , Kusaybe ve Deklâye.....	260
3.7 Nihâl.....	260
3.8 Avâne , Vâne.....	260
3.9 Belâse.....	261
3.10 Bâbüşşimâl.....	261
3.11 Tûzbûr.....	261
3.12 Cûsuk.....	262
3.13 Cemed.....	262
3.14 Hisâye.....	262
3.15 Harb-i Kûne.....	263
3.16 Dûr-ı Habib.....	263
3.17 Deysiyye.....	263
3.18 Zehiriyye.....	263
3.19 Zebârik.....	264
3.20 Şarabettûs.....	264
3.21 İyyâr-ı Nehr-i İyyâr.....	264
3.22 İbbâre-i Zin.....	265
3.23 İbbâre-i Keyvan.....	265
3.24 İbbâre-i Celihi.....	265
3.25 Lecm.....	265
3.26 Kasr-ı Semiki.....	266

3.27	Masyût.....	266
3.28	Ma'vih.....	266
3.29	Mukataa.....	266
3.30	Mücemmer.....	267
3.31	Mansurriye.....	267
3.32	Derhâle-i Cedid.....	267
3.33	Derhâle-i Kadim.....	267
3.34	Mâzhiye.....	268
3.35	Mustâka.....	268
3.36	Meshed.....	268
3.37	Kasîr-ı Seyyyid Ahmed.....	269
3.38	İbbare-i Mazhiye.....	269
3.39	Kasîr-ı Cafer.....	269
3.40	Beynelatikin.....	269
3.41	Bûr-ı Masir.....	270
3.42	Safaviyye.....	270
3.43	Haseniyye.....	270
3.44	Ebu Abdûh.....	271
3.45	Bâhmâşa.....	271
3.46	Kasîr-ı Fazlân.....	271
3.47	Nehr-i Ali.....	272
3.48	Keşkeriyye.....	272
3.49	Harb-i Karye-i Büzürg.....	272
3.50	Harb-i Karye-i Küçük.....	273
3.51	Bezene.....	273
3.52	Ebu Kirâne.....	273
3.53	Şemsi.....	274
3.54	Ulve-i.....	274
3.55	Beni Zağa.....	274
3.56	Beşine.....	274
3.57	Hacıyâr.....	275
3.58	Nehr-i Cedid.....	275
3.59	Ebu Kevâsa.....	275
4.	Tarîk-i Horasan Nahiyesi.....	276

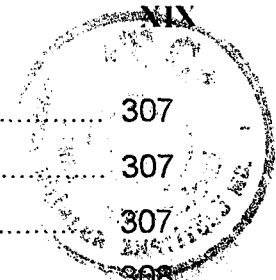
4.1.	Tûdâri.....	276
4.2.	Çûhâniye.....	276
4.3.	Cedide-i Kernâbâd.....	276
4.4.	Hadd-ı Mükesser.....	277
4.5.	Hadd-ı Cüveyyib.....	277
4.6.	Hadd-ı Mezid.....	277
4.7.	Hûrnâbâd.....	278
4.8.	Hatûniyye.....	278
4.9.	Hadd-ı Kerim.....	278
4.10.	Duşpâ.....	279
4.11.	Şeyh Dakâs , Raka-i Şeyh Dkâs.....	279
4.12.	Zağaniyye.....	279
4.13.	Şeyh İdris.....	279
4.14.	Abdülhamid.....	280
4.15.	Gıyasabâd.....	280
4.16.	Kusaybe.....	280
4.17.	Kubbetürrezzak.....	281
4.18.	Kabâbeliş.....	281
4.19.	Kazâniyye Abu Civân.....	282
4.20.	Kâsımiyye.....	282
4.21.	Keleş.....	282
4.22.	Lûlûh.....	283
4.23.	Nahr-i Sûti.....	283
4.24.	Hâdırcık.....	283
4.25.	Mukataa-i Medrese.....	284
4.26.	Muallâbad.....	284
4.27.	Ebu Sa'idi.....	284
4.28.	Ebu Zühre.....	284
4.29.	Bâsır-i Yâse.....	285
4.30.	Bâkdere.....	285
4.31.	Bint-i abduhu.....	285
4.32.	Bâcediye.....	286
4.33.	Baba Aziz.....	286
4.34.	Bedûriyye.....	286

4.35. Boyâtâ, Boyâ.....	286
4.36. Burs, Burs-ı Atik.....	287
4.37. Burs-ı Cedid.....	287
4.38. Babüddarb.....	287
4.39. Belici, Belice.....	288
4.40. Bakûbe.....	288
4.41. Behriz.....	288
4.42. Bâştara.....	289
4.43. Bozzemher.....	289
4.44. Dora.....	289
4.45. Ayyine.....	289
4.46. Muhammediyân.....	290
4.47. Celûla.....	290
4.48. Kâti-i Sadr.....	290
4.49. Muhavvele.....	290
5. Mehreved Nahiyesi.....	291
5.1. Ebulcedid.....	291
5.2. Bihkasare.....	291
5.3. Banazkâne.....	291
5.4. Bâbeki.....	292
5.5. Berkâniyye.....	292
5.6. Bedene.....	292
5.7. Tell-i Aslâ.....	293
5.8. Telemşir.....	293
5.9. Cebe.....	293
5.10. Cemâliyye.....	294
5.11. Haseniyye.....	294
5.12. Hacı Veciye.....	294
5.13. Düşanpâ.....	295
5.14. Rakabe.....	295
5.15. Zaviye-i Şeyh Fazıl.....	295
5.16. Senbakiyâ.....	296
5.17. Süveydiyye.....	296
5.18. Aziyye.....	296

5.19. Akir.....	297
5.20. Kebiyye.....	297
5.21. Kilivaz, Kilvâze.....	297
5.22. Maşkabâd.....	298
5.23. Miktadiyye, Mikdadiyye.....	298
5.24. Nehr-i Hammâra.....	298
5.25. Nehr-i Umrân.....	299
5.26. Nehr-i Bakara.....	299
5.27. Nehr-i Abdüşşedid.....	299
5.28. Celâliyye.....	300
6. Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi.....	300
6.1. Anbar.....	300
6.2. Cedide-i Kırkısiya.....	300
6.3. Huşnişin-i Sahriyye, Sahriyye.....	301
6.4. Sib.....	301
6.5. Amiriyye.....	301
6.6. Fülüce.....	301
6.7. Karâvul.....	302
6.8. Muhammediyât.....	302
6.9. Müseyyeb.....	303
6.10. Nâsırıyye.....	303
6.11. Şifâsâ.....	303
6.12. Resûlayn.....	304
6.13. Şeyhâmiyye.....	304
7. Şehriban Nahiyesi.....	304
7.1. Sultan Seydi Ali.....	304
7.2. Mes'udiyye.....	305
7.3. Panekâni.....	305
7.4. Cedide-i Kandil.....	306
7.5. Cedide-i Hüseyin Ali.....	306
7.6. Murahhas.....	306
7.7. Hasan Fellah.....	306
8. Mendelicin Nahiyesi.....	307
8.1. Rûsâdiye.....	307

8.2. Nakib.....	307
8.3. Benekib ve Dedeler.....	307
8.4. Zaviye-i Beni Târân	307
9. Zengabâd Nahiyesi.....	308
9.1. Keferi.....	308
9.2. Hacılı.....	308
9.3. Basinik.....	308
9.4. Beradân.....	309
9.5. Kubbe.....	309
9.6. Seyyidlân.....	309
III. Bağdat Sancağı'nda Bulunan Aşiret ve Cemaatler	309
1. Ahşamat Ulusu.....	310
1.1. Ahşamat Taifesi.....	311
1.2. Al-i Yesâr Taifesi.....	311
1.3. Yavi Taifesi.....	312
1.4. Ben-i Umeyr Al-i Kureyş Taifei.....	312
1.5. Ben-i Güllâb Taifesi.....	313
1.6. Kervi Taifesi.....	314
1.7. Züheyri Taifesi.....	315
1.8. Dehleki Taifesi.....	316
1.9. Ben-i Zeyd Taifesi.....	316
1.10. Atebe Taifesi.....	317
1.11. Ben-i Sa'd Taifesi.....	317
1.12. Ben-i Said Taifesi.....	318
1.13. Kulâncı Taifesi.....	318
1.14. Hazrec Taifesi.....	319
1.15. Sârbânân Taifesi.....	319
1.16. Kerhi Taifesi.....	320
1.17. Anbâre Taifesi.....	320
1.18. Ramazânlû, Rûmazânlû Taifesi.....	320
1.19. Ben-i Halid (Halidi) Taifesi.....	321
1.20. İbâde Taifesi.....	321
1.21. Zemerki Taifesi.....	322
1.22. Ben-i Rikâb Taifesi.....	322

1.23. Ben-i Temim Taifesi.....	322
1.24. Al-i Ebu Bakir Taifesi.....	323
1.25. Al-i Mesud Taifesi.....	324
1.26. Al-i Bâği Taifesi.....	324
1.27. Bahadılı Taifesi.....	324
1.28. Ben-i Riyâh Taifesi.....	325
1.29. Ben-i Azz Taifesi.....	325
1.30. Ben-i Ukbe Taifesi.....	325
1.31. Al-i Caifer Taifesi.....	326
1.32. Tâyin, Tayy Taifesi.....	326
1.33. Tüveyceri Taifesi.....	327
1.34. Yüreği Taifesi.....	327
1.35. Rideyni Taifesi.....	327
1.36. Hafâce Taifesi.....	327
1.37. Şammâr Taifesi.....	328
1.38. İtab Taifesi.....	329
1.39. Ubûde Taifesi.....	329
1.40. Aşûb ve Alemdâri Taifesi.....	329
1.41. Aziyye Taifesi.....	330
1.42. Ben-i Kenâne Taifesi.....	330
1.43. Kerizât Taifesi.....	330
1.44. Meyyâh Taifesi.....	331
1.45. Al-i Cühayş Taifesi.....	331
1.46. Al-i Ebu Şerrir Taifesi.....	331
1.47. Bakkâli Taifesi.....	332
1.48. Ben-i Lâm Taifesi.....	332
1.49. Evlâd-ı Göçeri Taifesi.....	332
1.50. Evlâd-ı Lûlû Taifesi.....	333
1.51. Dâhi Taifesi.....	333
1.52. Ben-i İlm (Ben-i Alim) Taifesi.....	333
2. Cemmâsat Ulusu.....	334
2.1. Cemmâsat Taifesi.....	335
2.2. Rakta ve Savâh Taifesi.....	336
2.3. Al-i Yahya Taifesi.....	336

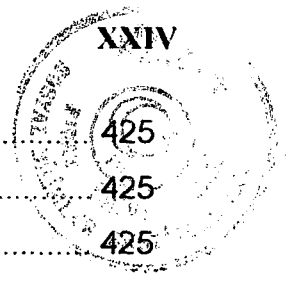
2.4.	Al-i Ebu Amir Taifesi.....	336
2.5.	Evlâd-ı Haris Taifesi.....	337
2.6.	Evlâd-ı Kureyş Taifesi.....	337
2.7.	Bağâde Taifesi.....	337
2.8.	Zevâmil Taifesi.....	337
2.9.	Muhârim Taifesi.....	337
2.10.	Ariğân Taifesi.....	337
2.11.	Evlâd-ı Nasırı Taifesi.....	338
2.12.	Renbekât Taifesi.....	338
2.13.	Evlad-ı Kûs Taifesi.....	338
2.14.	Evlâd-ı Mesud Taifesi.....	338
2.15.	Evlâd-ı Hamdân Taifesi.....	338
2.16.	Al-i Ebu Arif Taifesi.....	338
2.17.	Amil Taifesi.....	339
2.18.	Al-i Hüseyin Taifesi.....	339
2.19.	Debbât Taifesi.....	339
2.20.	Ben-i Hükm Taifesi.....	339
2.21.	Zehrân Taifesi.....	340
2.22.	Zübeyd Taifesi.....	340
2.23.	Bevâtin Taifesi.....	340
2.24.	Al-i Haviye Taifesi.....	340
2.25.	Müteferrika-i Cemmasat Taifesi.....	341
2.26.	Ben-i Ali Taifesi.....	341
3.	Karaulus.....	341
3.1.	Karaulus Taifesi.....	343
3.2.	Tatar Taifesi.....	343
3.3.	Göğegir Taifesi.....	344
3.4.	Siyah Mansur Taifesi.....	344
3.5.	Râhdâri Taifesi.....	344
3.6.	Suldüz Taifesi.....	344
3.7.	Lek-i Türki Taifesi.....	345
3.8.	Karaca Bayat Taifesi.....	345
3.9.	Döğer Taifesi.....	345
4.	Herhangi Bir Ulusa Kayıtlı Olmayan Taifeler.....	346

4.1. Gelhûr, Kelhûr Taifesi.....	346
4.2. Dâsni Taifesi.....	347
4.3. Türkmen ve Tekelü Taifesi.....	348
IV. Bağdat Sancağı'nın Nüfusu.....	349
1. Şehir Nüfusu.....	350
1.1. Müslim Nüfus (Vergi Tabi Hane Sayıları ve Muaflar).....	351
1.2. Gayr-i Müslim Nüfus.....	354
1.2.1. Yahudiler.....	354
1.2.2. Hıristiyanlar.....	356
2. Şehrin Tahmini Nüfusu.....	357
3. Bağdat Sancağı'na Bağlı Köylerin Nüfusu.....	360
4. Bağdat Sancağı'nda Barınan Aşiret ve Cemaatlerin Nüfusu.....	372
5. Bağdat Sancağı'ndaki Dirlik Sahibi Askerlerin Nüfusu.....	372
6. Bağdat Sancağı'nın Toplam Nüfusu.....	374

BEŞİNCİ BÖLÜM İKTİSADİ DURUM

I. Ziraî Hayat ve Ziraat Sahaları.....	375
1. Çiftlik.....	375
2. Hassa Çiftlikler.....	377
3. Malikâneler.....	378
4. Mezraalar.....	380
5. Zirai Üretim.....	381
5.1. Hububat ve Bakliyat Üretimi.....	381
5.1.1. Buğday (Hınta).....	382
5.1.2. Arpa (Şair).....	382
5.1.3. Darı (Dihn).....	382
5.1.4. Çeltik.....	383
5.1.5. Susam (Sımsım, Küncid).....	383
5.1.6. Mercimek (Ades).....	383
5.1.7. Pamuk (Cuzka).....	384
5.1.8. Bakla.....	384
5.1.9. Fasulye (Lubiyâh).....	384
5.1.10 Bögürölce (Mâ's).....	384

5.1.11 Dezen.....	385
5.1.12 Hertaman.....	385
5.2 Bağcılık ve Hurma Üretimi.....	385
5.3 Meyve Üretimi.....	386
5.4 Sebze (Muhazzarat) ve Kurusoğan (Piyaz) Üretimi.....	387
II. Vergiler.....	415
1. Zirai Vergiler.....	418
1.1. Öşür.....	418
1.1.1. Hububat Öşrü.....	418
1.1.1.1 Buğday Öşrü.....	419
1.1.1.2 Arpa Öşrü.....	419
1.1.1.3 Darı Öşrü.....	419
1.1.1.4 Susam Öşrü.....	419
1.1.1.5 Mercimek Öşrü.....	419
1.1.1.6 Çeltik Öşrü.....	420
1.1.1.7 Pamuk Kozası Öşrü.....	420
1.1.1.8 Bakla Öşrü.....	420
1.1.1.9 Fasulye Öşrü.....	420
1.1.1.10. Bōęrölce Öşrü.....	420
1.1.1.11. Dezen Öşrü.....	420
1.1.1.12. Hertaman Öşrü.....	420
1.1.2. Bağ (Resm-i Bağat) ve Hurma (Mahsul-i Bağat-ı Hurma) Öşrü... 421	
1.1.3. Meyve Öşrü (Resm-i Meyve).....	421
1.1.4. Sebze (Resm-i Muhazzarat) ve Kurusoğan (Resm-i Piyaz) Öşrü 421	
2. Hayvancılıkla İlgili Vergiler.....	422
2.1. Resm-i Mevâşi (Sığır Vergisi).....	422
2.2. Resm-i Merâi (Koyun Vergisi).....	422
2.3. Resm-i Behâyim.....	423
2.4. Resm-i Cevâsim (Camus).....	423
2.5. Resm-i Çobanbeği.....	423
2.6. Resm-i Girevv.....	424
3. Şahsa Bağlı ve Arızî Vergiler.....	424
3.1. Resm-i Hâne-Şümâr.....	424
3.2. Resm-i Arûs.....	424

3.3. Resm-i Bâd-ı Hevâ.....	425
3.4. Resm-i Müzâyaka.....	425
3.5. Bâhâ-i Yâve.....	425
4. Maktû Vergiler ve Mukataalar.....	426
5. Tesisler ve Bunlardan Alınan Vergiler.....	430
5.1. Darphâne (Dârü'd-Darb).....	430
5.2. Boyahâneler.....	432
5.3. Debbağhâne.....	432
5.4. Değirmenler (Asiyâb).....	433
5.5. Çeltik Dolapları.....	433
6. Şehre Mahsus Hizmetler ve Mukataa Gelirleri.....	433
6.1. İhtisâb.....	433
7. Ticarî Faaliyetler ve Bunlardan Alınan Vergiler.....	434
III. Sancak Gelirlerinin Bölüşümü (Has, Zeamet ve Tımarlar).....	441
1. Haslar.....	442
1.1. Padişah Hasları.....	442
1.2. Bağdat Beylerbeyinin Hassı.....	444
1.3. Gazi Han Hassı.....	446
1.4. İshak Bey Hassı.....	446
2. Zeametler.....	447
3. Tımarlar.....	452
IV. Esnaf Grupları.....	461
V. Para ve Fiyatlar.....	463
1. Para.....	463
2. Fiyatlar.....	465

ALTINCI BÖLÜM

VAKIFLAR

I. Bağdat Sancağı'ndaki Vakıflar.....	467
1. İmamzâdegân Türbe ve Mezar Vakıfları.....	469
2. Camii Vakıfları.....	470
3. Mescid Vakıfları.....	470
4. Medrese Vakıfları.....	470

5. Tekye ve Zaviye Vakıfları.....	471
6. Haremeyniş-Şerifeyn Vakıfları.....	478
II. Vakıf Görevlileri.....	479
III. Mürtezika Sınıfı.....	482
Sonuç.....	483
Summary.....	487
Bibliyografya.....	488

EKLER

Ek.I. 1537 (943) Tarihli Bağdat Vilayeti Kanunnâmesi.....	504
Ek.II. 1540 (946) Tarihli Bağdat Vilayeti Kanunnâmesi.....	507
Ek.III. 1577-78 (985) Tarihli Bağdat Vilayeti Kanunnâmesi.....	519
Ek.IV. 1577-78 (985) Tarihli Halis Nahiyesi Kanunnâmesi.....	531
Ek.V. 1577-78 (985) Tarihli Tarik-i Horasan Nahiyesi Kanunnâmesi.....	532
Ek.VI. 1577-78 (985) Tarihli Mehreved Nahiyesi Kanunnâmesi.....	534
Ek.VII. 1577-78 (985) Tarihli Düceyl Nahiyesi Kanunnâmesi.....	535
Ek.VIII. 1577-78 (985) Tarihli Şehribân Nahiyesi Kanunnâmesi.....	536
Ek. IX. 1577-78 (985) Tarihli Ahşamat Ulsu Kanunnâmesi.....	537
Ek. X. 1577-78 (985) Tarihli Cemmasât Ulsu Kanunnâmesi.....	538
Ek. XI. Bağdat Sancağı'na Bağlı Köyler (1539-78).....	539
Ek.XII. Bağdat Sancağı'na Bağlı Köy ve Mezraaların Hasılları.....	551
Ek. XIII. Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Ahşamât Ulsuna Tabi Olan Taifelerin Hane ve Mücerred Sayıları (1544-45).....	569
Ek. XIV. Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Cemmasât Ulsuna Tabi Olan Taifelerin Hane ve Mücerred Sayıları (1544-78).....	579
Ek. XV. 1540 Tarihinde Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Ahşamat ve Cemmasat Uluslarına Bağlı Taifelerin Hasılları	581
Ek. XVI. 1544-45 Tarihinde Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Karaulus'a Bağlı Taifelerin Hane ve Mücerred Sayıları.....	583
Ek. XVII. XVI. Yüzyıl Bağdat Eyaleti Haritası (Harita I).....	584
Ek. XVIII. XVI. Yüzyıl Bağdat Şehri Planı(Harita II).....	585
Ek. XIX. XVI. Yüzyıl Bağdat Sancağı Köyleri Haritası (Harita III).....	587

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda Bağdat'ın 1534-1623 tarihleri arasındaki siyasi, idari, fiziki, demografik ve iktisadi durumu incelenmiştir.

Bağdat üzerine çeşitli çalışmalar olmasına rağmen, arşiv kaynaklarından yeterince faydalanılmamıştır. Bu çalışma, arşiv kaynaklarından önemli ölçüde istifade edildiğinden , Bağdat tarihinin her yönüyle aydınlatılmasında büyük ölçüde katkıda bulunacaktır.

Araştırma konusunun seçilmesinde , planlanmasında , kaynak temininde ve büyük bir çeşitlilik gösteren arşiv vesikaları ile diğer kaynakların değerlendirilmesinde saygıdeğer hocalarımla önemli ölçüde yardımlarını gördüm. Bu hususta tez yöneticim olan Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR'e ve Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e şükran borçluyum.

Ayrıca bilgisayar yazımında büyük yardımlarını gördüğüm abim İbrahim Erdem GÜLCÜ'ye ve Engin BİRBEN' e de teşekkür ederim.

Erdinç GÜLCÜ

Elazığ / 1999

KISALTMALAR

- age. : Adı Geçen Eser
- agm : Adı Geçen Makale
- AÜDTCFD. : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
- b. : Belge.
- Bkz. , bkz. : Bakınız
- BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- C. : Cilt
- Çev. : Çeviren.
- DGBİT. : Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
- Eİ². : Encyclopedia of İslam , 2. Baskı.
- GBT. : Görevde Bulunduğu Tarih
- Haz. : Hazırlayan
- İA. : İslam Ansiklopedisi.
- İÜ. : İstanbul Üniversitesi
- K. : Kısım
- KBY. : Kültür Bakanlığı Yayını.
- Kepeci Ruus. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi Ruus Defteri.
- KTBY. : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kuyûd-ı Kadime : Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi.
- madd. : Maddesi
- Maliyeden Müdevver : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defteri.
- Mühimme. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri
- S. : Sayı
- s. : Sayfa
- Sad. : Sadeleştiren
- Sümer. : A Journal of Archaeology in Iraq , Sümer , Published by the
Directorate of Antiquities , Baghdad.
- Tapu Tahrir. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri.
- TDVİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Tigris-Gebiet. : F. Sarre – E. Herzfeld, Archäologische Reise im Euphrat –und Tigris –
Gebiet, Berlin , 1919.
- TKGM. : Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü .

TTK. : Turk Tarih Kurumu Yayını.
v. : Varak
VA. : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vb. : Ve benzeri.
Yay. : Yayınlayan

GİRİŞ

I. Konu ve Kaynaklar

1.Konu

Osmanlı Devleti' nin idari ve sosyo-ekonomik yapısını bütün yönleriyle ortaya koyulmasında, şehir veya sancak tarihi üzerine yapılan çalışmalar büyük önem taşımaktadır . Bu nedenle son zamanlarda Anadolu' nun muhtelif şehir veya sancaklarına ait bir çok çalışma yapılmıştır. Ancak Anadolu sınırları dışındaki yerlerle ilgili çalışmalar ise yeterli sayıda bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti' nin geneline yönelik doğru değerlendirmelerde bulunabilmek için, imparatorluğun hakim olduğu bütün bölgelerde bu çalışmaların yapılma ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla biz de bu çalışma ile, sınırlarımız dışındaki bölgelere ait çalışmalara bir katkıda bulunmayı istedik.

Bağdat' ı konu olarak seçmemizin sebebine gelince; Osmanlı Devleti'nde merkezden uzak bir eyaletteki mevcut uygulamaları ve klasik sistemden olan farklılıklarını tespit etmeyi düşündük . Bu açıdan Bağdat önemli bir idari birim olmasından dolayı seçilmiştir. Ayrıca son zamanlarda Arap ülkelerinde başlayan Osmanlı düşmanlığı ve inkârcılığına karşı, Osmanlıların bölgeye olan hizmetlerini ve katkılarını bu çalışmamızda , objektif olarak ortaya koymaya çalışacağız. Bir diğer amacımızda , Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Safevi siyasetinde, Bağdat'ın rolünü tespit etmektir. Böylece Osmanlı- Safevi ilişkilerinin her yönüyle aydınlatmasına bir katkı sağlanacaktır.

Konunun geniş olmasından dolayı, çalışmamızın kapsamını Bağdat Sancağı ile sınırlandırmayı uygun bulduk. Ayrıca çalışmamızın tarihinin sınırlarını ise 1534-1623 yılları olarak tespit ettik . Yani Osmanlıların Bağdat'taki ilk hakimiyet dönemi, inceleme konusu olarak ele alınmıştır.

Ancak konunun her yönüyle aydınlatılması amacı ile bu tarih sınırlandırmasının zaman zaman dışına çıkılarak, gerek önceki ve gerekse sonra ki tarihlere ait bilgilerle, eksiklikler tamamlanma yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızda Bağdat'a ait Tahrir Defterlerinden faydalanılarak , 1534-78 tarihleri arasında yeterli bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ancak 1578-1623 yılları arasında Bağdat'a ait tahrir bulunmadığından , bu döneme ait bilgiler ise daha çok , mühimme , mühimme zeyli , ruûs , ahkâm , tımar -zeamet ve ruznâmçe , sancak tevcih ve yeniçeri mevâcib defterleri ile vekâyinâmeler , seyahatnameler ve tetkik eserlerden faydalanılarak derlenme yoluna gidilmiştir.

1.Kaynaklar

2.1.Arşiv Kaynakları

Araştırmamızın temel kaynaklarını arşiv vesikaları oluşturmaktadır. İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara'da bulunan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyüd-i Kadime Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki; Tapu Tahrir Defteri, Evkaf Defteri, Sancak Tahriri Defteri, Ruûs Defteri, Ahkâm Defteri, Yeniçeri Mevâcip Defteri, Maliyeden Müdevver Defterleri ve Mühimme Defterlerinin Bağdat ile ilgili kısımlarından istifade edilmiştir.

Bu arşiv kaynakları hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

2. 1. 1 Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti, fetih veya ilhâk yoluyla hakimiyet altına aldığı bölgelerin, ekonomik, askeri ve içtimai yapısını tespit etmek amacıyla sayım yapardı. Bu sayım bilgileri tanzim edilen defterlere kayd edilirdi ki, bu defterlere Tapu Tahrir adı verilir. Bu defterler, ilgili yerlerin iktisadi, sosyal, fiziki, demografik vb. gibi hususların aydınlatılmasında büyük bir öneme sahiptirler.

Tahrirler, şartlara ve ihtiyaca göre çeşitli zamanlarda yeniden yapılırdı. XVI. Yüzyılda imparatorluğun hemen hemen bütün bölgeleri muntazam olarak tahrir tabi tutularak, “ Mufassal ” , “İcmal” ve “ Evkaf” olarak adlandırılan çeşitli defterler tanzim edilmiştir.

Bağdat'a ait Tahrir Defterleri hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

2.1.1.1. BOA. Tapu Tahrir 1049 (1539/ 946)

Bağdat Sancağı'na ait ilk tahrir olup, Mufassal Defteridir. Defterin ilk 10 varakı ve sonunda eksik varaklar olup, 111 sayfadır. Defterin tarihine ait bir bilgi olmamasına rağmen, içindeki bazı kayıtlardan 1539 tarihli olduğunu tahmin etmekteyiz..

Defterin ilk sayfaları eksik olduğundan, nefs-i Bağdat ile bazı nahiyeler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece Tarik-i Horasan, Mehreved ve Şehriban Nahiyeleri hakkında ayrıntılı bilgi bulabilmekteyiz. Ayrıca bütün nahiyelerin malikâneleri hakkında da bilgi mevcuttur.

2.1.1.2. BOA. Tapu Tahrir 1028 (1540/947)

Bağdat Eyaletine ait ikinci tahrir olup, İcmâl Defteridir. 139 sayfa olan defter; Bağdat, Hille, Rumahiye, Cevazir ve Kerkük Sancaklarını ihtiva etmektedir. Defterin 2-13. sayfaları arasında eyalete ait kanunnâme mevcuttur.

Defterin tarihine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak defterdeki bilgilerden , 1539 tarihli tahrirle büyük ölçüde benzerlik göstermesi ve kanunnâmede “Hasan Padişah Kanunnâmesi” ne atıfda bulunmasından dolayı, tahririn 1540 tarihine ait olduğunu tahmin etmekteyiz¹.

Defterde Bağdat Sancağına ait bilgiler, 18-109 sayfaları arasında olup, nefsi-i Bağdat'taki mukataalar, köy hasılları ile Ahşamat ve Cemmasat taifelerine ait bilgi bulunmaktadır.

2.1.1.3. Maliyeden Müdevver 17895 (1542/949)

Bağdat Eyaleti'ne ait tahrir olup, İcmâl Defteridir. 60 sayfa olan defter; Bağdat, Hille, Rumahiyye Cevazir, Kerkük, Dertenk ve Gelhür, Cessân ve Zengabâd Sancaklarındaki erbâb-ı zuâma ve erbâb-ı tımarın isimleri ile hasıllarını ihtiva etmektedir. Ayrıca defterin 55 ve 60. sayfaları arasında ise Van, Erciş ve Bargiri Sancaklarına ait bir kanunnâme bulunmaktadır. Tahminimizce bu kısım, deftere sonradan eklenmiştir.

Bağdat Sancağı'na ait bilgiler ise 6-11. sayfalar arasında bulunmaktadır. Defterin 24 Kasım 1542 (15 Şaban 949)tarihinde hazırlandığı kayıtlıdır. Defterin bazı yerlerinde çürümeden kaynaklanan bozulmalar olduğundan, bazı okuyamadığımız kısımlar oldu.

2.1.1.4. BOA. Tapu Tahrir 386 (1544-45/951)

Bağdat Eyaleti'ndeki evkâfları ihtiva eden, Evkâf Tahrir Defteridir. 263 sayfa olan defterde, Bağdat Sancağı'na ait bilgiler, 142-163 ve 174-248 sayfaları arasında bulunmaktadır,

Defterin tarihi olmamasına rağmen, içindeki bazı kayıtlardan 1544-45 tarihine ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

Evkâf Defteri' nin ilk sayfasında Nehr-i Şerif (Meşhed) Kanunnâmesi bulunmaktadır. Meşhed-i Şerif, Hille, Kâzımiyye, Azamiyye, Abdulkadir-i Geylani, Selman-ı Farisi vs. evkaf ile İmam-ı Ali, İmam-ı Hüseyin ve Musa Kâzım asitanelerinde bulunan kitap ve kıymetli eşyaların evsafına dair bilgileri de ihtiva etmektedir.

¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.5, İstanbul, 1992, S153.

2.1.1.5. TKGM. Kuyûd-ı Kadime 209 (1544-45/951)

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivinde kayıtlı olup, Cemal Defteridir. 1544-45 tarihli olan defter 52 varaktır.

Defter, Bağdat Eyaleti'ne bağlı sancaklardaki köy ve malikâne hasılları ile Karaulus, Ahşamat ve Cemmasat uluslarına ait bilgileri de ihtiva etmektedir. Bağdat Sancağı' na ait bilgiler 1 ile 10. varak arasında bulunmaktadır.

2.1.1.6. TKGM. Kuyûd-ı Kadime 582(1546/953)

Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde kayıtlı olup, Evkâf Defteridir. 1546 tarihli olan defter, 151 varakadır. Ancak defterde bulunan tuğra, III.Murad'a aittir. Tahminimizce 1546 tarihinde yapılan tahririn, III.Murad döneminde yeniden tashih edilmesinden dolayı, III.Murad'ın tuğrası çekilmiştir.

Bağdat Eyaleti'ne bağlı sancaklardaki mevcut vakıflara ait bilgileri ihtiva etmektedir. Bağdat Sancağı'ndaki mevcut vakıf kayıtları da 70 ile 140. varaklar arasında bulunmaktadır.

2.1.1.7. TKGM. Kuyûd-ı Kadime 102 (1577-78/985)

Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde kayıtlı olup, Bağdat Eyaleti'ne ait Mufassal Defterdir. Bağdat Eyaleti'ne ait son tahrir olup, 1577-78 tarihlidir. Tahrir 468 varak olup, 1. ve 7. varaklar arasında Bağdat Eyaleti'ne ait kanunname bulunmaktadır. Bununla birlikte defterde Bağdat Sancağı'na bağlı Halis, Düceyl, Tarık-i Horasan, Mehreved ve Şehriban Nahiyeleri ile Ahşamat ve Cemmasat uluslarına ait kanunnamelerde mevcuttur.

Bağdat tahrirleri arasında en teferruatlı bilgiler, 1577-78 tarihli defterde bulunmaktadır. Bağdat şehrinin mahalleleri, mukataalar, köylerdeki üretim, hane ve mücerred sayıları, Ahşamat ve Cemmasat uluslarına ait bilgiler mevcuttur.

Defterde Bağdat Sancağı'na ait bilgiler, 1 ve 218. varaklar arasında yer almaktadır.

2.1.2. Ruznâmçe (Tımar-Zeamet Tevcih) Defterleri

Ruznâmçe Defterleri, Tahrir Defterleri kadar ayrıntılı olmamakla beraber, iki tahrir arasındaki değişiklikleri takip etmek açısından önemlidir. Ayrıca Bağdat'ın en son tahriri 1577-78 tarihli olmasından dolayı, 1578-1623 tarihleri arasındaki dönem için, bu defterlerden faydalanılarak tımar ve zeametler konusu tamamlanmaya çalışılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Tımar ve Zeamet Tevcih Defterlerinden incelediğimiz tarihlere ait olanlar taranarak ilgili kayıtlar çıkarılmıştır. Ayrıca bu defterler

dışında Tapu Tahrir Kataloğu içerisinde yer alan Tapu Tahrir 313 numaralı ve Tapu Tahrir 690 numaralı defterler de aslında Tımar- Zeamet Defterleridir. Tapu Tahrir 313 numaralı defter 1558-59 (966) tarihli olup, 485 ile 530. sayfalar arasında Bağdat Eyaleti ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Tapu Tahrir 690 numaralı defterde 1599-1600 (1008) tarihli olup, 128-129. sayfalarda Bağdat'a ait kayıtlar bulunmaktadır.

2.1.3. Sancak Tevcih Defterleri

Bu defterler, devletin idari taksimatını ihtiva etmekte olup, eyalet ve sancakların isimleri, bu idari birimlerin yöneticilerinin isimleri, gelir tutarlarının kaydedildiği defterlerdir.

İncelediğimiz döneme ait iki Sancak tevcih defterinden faydalandık. Bunlardan biri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde², diğeri ise Kamil Kepeci tasnifinde³ bulunmaktadır.

2.1.4. Mühimme Defterleri

Mühimmeler, Divan-ı Hümâyun'da devletin her türlü meseleleri ile ilgili çıkan ferman, emir ve hükümleri ihtiva eden defterlerdir. Araştırma dönemimizi ilgilendiren 82 Mühimme ve 8 Mühimme Zeyli Defterler tek tek taranarak ilgili hükümlerden faydalanma cihetine gidilmiştir. Mühimme Defterleri'nin çalışmamızda önemli bir katkısı olmuştur.

2.1.5. Ahkâm Defterleri

Ahkâm Defterleri, Divan-ı Hümâyun'dan beylerbeyine, defterdarlara, kadıya vs. yazılan hükümleri ihtiva etmektedir. Maliyeden Müdevver tasnifinde yer alan Ahkâm Defterlerinden, Bağdat ile ilgili ahkâm kayıtlarından faydalanılmıştır.

2.1.6. Divân-ı Hümâyûn, Divân ve Ruûs Kalemleri

Bu defterin taranması sonucu, başta beylerbeyi olmak üzere Bağdat' a atanan idareciler ile ilgili bilgilerden istifade edilmiştir. İncelediğimiz döneme ait 50 defter taranarak, Bağdat' la ilgili bilgileri ihtiva eden 18 defterden faydalanılmıştır.

² Maliyeden Müdevver 563.

³ Kepeci Ruus 262.

2.1.7. Mevâcib Defterleri

Bu defterler, yeniçeri, mustahfiz, topçu, azaban vs. ulufeli askerlerin mevaciblerini ihtiva etmektedir. Maliyeden Müdevver tasnifinde yer alan Mevacib Defterleri, ulufeli askerlerin sayıları ile günlük (fi yevm) ve yıllık (fi sene) ücretleri kayıtlarıdır. Bağdat' la ilgili bilgilerinde mevcut olduğu iki Mevâcib Defteri'nden istifade edilmiştir.

2.1.8. Emir ve Fermanlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ali Emiri ve İbnül- Emin tasniflerinde bulunan emir ve fermanlar da taranarak Bağdat ile ilgili olanlardan faydalanma cihetine gidilmiştir.

2.1.9. Evkâf Defterleri

Bağdat vakıfları hakkında iki Evkâf Tahrir Defteri yanında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Vakfiye Defteri taranarak, ilgili kayıtlardan istifade edilmiştir.

2.2. Vekâyinameler ve Kaynak Eserler

Araştırmamızda siyasi tarih ve idari durum konularında, Bağdat' la ilgili olan vekâyinamelerden de istifade edilmiştir. Bu eserler; Tarih-i Cihangüşa, Ebu-l Ferec Tarihi, Solak-Zâde Tarihi, Peçevi Tarihi, Selanik Tarihi, Naima Tarihi, Kâtib Çelebi' nin Fezleke' si ve Şeref Han' ın yazmış olduğu Şerefnâme'dir.

Kaynak eserlere gelince; Bağdat Şehrinin kuruluşu konusunda Hatib el-Bağdadi' nin Tarih-i Bağdat, Yakubi' nin Kitabu' l-Buldân ve Yakut er-Rumi'nin Mucemü-l-Buldân adlı eserlerinden faydalandık. Bağdat' nın siyasi tarihi ve idari durum konularında Nazmi-zâde Murtaza' nın Gülşen-i Hulefâ adlı eserinden istifade ettik. Bağdat Şehri'nin fiziki yapısı konusunda Kâtib Çelebi' nin Cihannümâ ile Şemseddin Sami'nin Kâmûsu'l-A'lâm adlı eserlerinden faydalandık.

2.3. Seyahat nâmeler

Bağdat Şehrinin fiziki yapısı, ticari ve demokrafig durumu hakkında yararlandığımız kaynaklar arasında seyahatnameler de önemli bir yer tutmaktadır. İstifade ettiğimiz seyahatnameler ise şunlardır; İbn-i Batuta (1328)⁴, Tavernier (1639)⁵ Evliya Çelebi (1655-

⁴ Muhammed el-Tancı, İbn-i Batuta Seyahatnamesi Haz.Mümin Çevik,C. L-II. İstanbul, 1983

⁵ Jean Baptiste Tavernier, *Lex Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, En Turquie, En Perse, Et Aux-Indes, Paris, 1712*

56)⁶ Buckingham (1816)⁷, William Heude (1817)⁸, Münşi el –Bağdadi (1821)⁹, Mehmet Hurşid Paşa (1848-1852)¹⁰, Cholet (1890)¹¹, Massignon (1907-1908)¹² eserlerini zikr edebiliriz.

2.4. Risâleler

Devletin resmi görevlileri tarafından yazılan risaleler, idari yapı hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedirler. Bu sebepten Osmanlı tarihi araştırmalarında önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Aynı Ali Efendi ve Koçi Bey risalelerinden Bağdat Eyaletinin idari taksimatı hakkında istifade edilmiştir.

3. Arkeolojik Araştırmalar

Arkeolojik araştırmalar da tarih araştırmalarında önemli bir yer tutar. F.Sarre-E. Herzfeld’ in Bağdat ve çevresinde 1907-1908 yıllarında yaptıkları arkeolojik araştırmalar ile¹³ ; Bağdat’ın topoğrafyası, şehrin surları, camileri, medreseleri, hanları hakkında önemli bilgiler elde etmişlerdir. Çalışmamızda , bu araştırma sonucu elde edilen bilgilerden de büyük ölçüde faydalanılmıştır.

4. Tetkik Eserler

Bağdat tarihi ile ilgili yazılan muhtelif eserlerden mümkün mertebe faydalanılmıştır. Bu eserlerden en önemlileri M.Cevad-A. Susa’ nın yazmış oldukları “ Delil-i Harita-i Bağdad ” ,Abbas el-Azzavi’ nin “ Tarih-i Irak Beyne’l-İhtilâleyn ” adlı eseridir.

Ayrıca , günümüze kadar yapılmış olan sancak çalışmalarından hem metot ve hem de mukayese yapmak açısından önemli ölçüde faydalanılmıştır.

⁶ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 4, İstanbul, 1314.

⁷ J. S. Buckingham, Travels in Mesopotamic, C. LI, London, 1827.

⁸ William Heude, A Voyage up The Persian Gulf (And a journey Overland From India to England), London, 1819

⁹ Münşi el-Bağdadi, Rihlet, Bağdat, 1948.

¹⁰ Mehmet Hurşid Paşa, Seyahatnâme-i Hudûd, Çev. Alaattin Eser, İstanbul, 1997.

¹¹ L. C. De Cholet, Voyage en Turqu’ e D’ asie, Armenie Kurdistan et Mesopotamie, Paris, 1892

¹² M.Louis Massignon, Mission en Mesopotamie (1907-1908), Caire, 1912.

¹³ F.Sarre – E.Herzfeld, Archäologische Reise im Euphrat-Und Tigris-Gebiet, Berlin, 1919

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT'IN TARİHİ GELİŞİMİ

I. Bağdat Adının Menşei

Bağdat adının menşei hususunda çeşitli rivayet ve görüşler öne sürülmektedir. Rivayetlere göre, şehir kurulmadan önce Dad isminde birinin burada bağının bulunmasından dolayı onun ismine izafeten (bağ-ı dad) bu ismi almıştır¹. “Dad”ın Farsça adalet manasına gelmekte olduğundan “adalet bağçesi” anlamında bu ismin verildiği de rivayet edilmektedir².

Arap tarihçiler, ismin farsça menşei olduğunu iddia ederek, “Tanrı’nın ihsanı veya armağanı” anlamına geldiği kanaatindedirler. Bazıları ise bu ismin aramice menşei olup, “koyun ağılı” anlamına geldiğini iddia etmektedirler³.

Bazı tarihçiler ise, evvelden şehrin bulunduğu mahalde bir zaviye tesis eden dervişin isminden veya bölgenin münbit bir alan olmasından dolayı bu ismi aldığını öne sürmektedirler⁴.

Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mansur kurmuş olduğu Bağdat şehrine, Kur’an-ı Kerim’de cennet manasında kullanılan “dârü’s-selâm” kelimesinden ilham alarak “Medinetü’s-Selâm” adını vermiştir. Bu isim, resmî belgeler, sikkeler ve ağırlık ölçü birimlerinde de kullanılmaktaydı⁵.

Şehir, Bağdat ismi dışında, “Buğdan”, “Medinetü Ebu Cafer”, “Medinetü’l-Mansur”⁶, hilafet merkezi olduğundan “Darü’l-Hilâfe” veya “Medinetü’l-Hulefâ”, birçok evliya makberlerini ihtiva ettiği için “Burc-ı Evliya”, kapıları dış

¹ Yakut er-Rûmi, *Kitab-ı Mucam al-Buldan*, C.2, 1906, s.230.

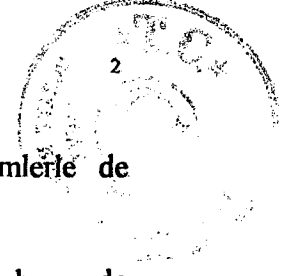
² Şemseddin Sami, *Kâmûsu’l- A’lâm*, C.2, Tıbbî basım, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, s.1325.

³ Abdülaziz ed-Dûri, “Bağdad madd.,” *TDVİA.*, C.4, İstanbul, 1991, s.426.

⁴ Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mümin Çevik- Erol Kılıç, C.III, İstanbul, 1990, s.128.

⁵ Abdülaziz ed-Dûri, “Bağdat madd.,” *TDVİA.*, C.4, s.426.

⁶ Abdülaziz ed-Dûri, “Bağdat madd.” *TDVİA.*, C.4, s.426.

kapılarıyla örtülü olduğu için “ Zevrâ” (eğrilme, inhiraf) vb. gibi isimlerle de tanınmıştır⁷.

Orta çağ Avrupalı seyyahlar ise, Bağdat’ı çoğu defa Babilon ve bazen de Seleucia veya Ktesiphon gibi bölgede antik dönemde kurulmuş şehirlerle karıştırmışlardır. Seyahatnamelerde, Bağdat şehrine Babel, Babellonia vb. gibi isimlerin verildiği görülmektedir⁸.

Bağdat adı antik çağda bölgede kurulmuş olan yerleşim alan isimleri ile benzerlik göstermektedir. Hammurabi (M.Ö. 1792-1750) kanunlarında Bagdadu şehriden bahsedilmektedir. Yine Kral Nazimaruttaş (M.Ö. 1341-1316) zamanından kalma bir sınır taşında da Bagdadi bölgesinden bahsedilir. Aynı şekilde Babil Kralı Mardukapaliddin (M.Ö. 1208-1195) dönemine ait bir sınır taşında da Bagdadu’dan söz edilir. Ayrıca Talmut’un bir kaç yerinde Bağdasa kelimesi geçmektedir⁹.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Bağdat adının ilk çağlardan itibaren mevcut olduğu ve bölgede yerleşim adı olarak kullanıldığı görülmektedir.

II. Bağdat Şehrini Kuruluşu ve Abbasiler Dönemi

1. Bağdat Şehrini Kuruluşu

Abbasiler, Emevi Devletine son verdikten sonra kurmuş oldukları devlete, ilk hilafet merkezi olarak Kûfe’yi seçmişlerdir. Ancak Kûfe’de, Hz.Ali evladının ve taraftarlarının çoğunlukta bulunması sebebiyle, Abbasiler için emin bir yer değildi. Bu sebeple birinci halife Ebu’l-Abbas es-Saffah bir müddet sonra hilafet merkezini Fırat nehrinin doğu yakasında bulunan Haşimiye şehrine taşır. Ancak kısa bir süre sonra merkez, Haşimiye’den bu seferde Anbar şehrine nakl edilir¹⁰.

İkinci halife Ebu Cafer Mansur ise, Kûfe yakınında kendi adını taşıyan Mansuriye şehrini kurdu. Ancak kurulan bu şehirde, Kûfe’ye çok yakın olduğundan, yine tehlike söz konusu idi. Bu sebeple halife, daimi ve güvenli bir başşehir kurmak

⁷ Katib Çelebi, Cihannümâ, İbrahim Mütefferrika Matbaası, İstanbul, 1145, s.458; V.H.Prgstall, Büyük Osmanlı Tarihi, C.III., s.128.

⁸ M.Streck, “Bağdad madd.”, İA., C.II, İstanbul, 1993, s.195.

⁹ A. ed-Dûri, agm., s.426.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler Döneminde Bazı Fikri Hareketler ve Başşehirler”, DGBİT., C.III, İstanbul, 1990, s.366.

amacıyla uygun bir yer aramaya başladı. Nihayet araştırmalar sonucunda uygun yerin, Dicle Nehri'nin batı kıyısı olduğuna karar verilir. Bu bölge Dicle ile Fırat nehirlerinin birbirlerine en fazla yaklaştığı kesimdir. Bu yerin seçilmesinde, bölgenin münbit bir saha olması, su ve kara yollarının kesişme noktasını teşkil etmesi ve bölgenin zengin su kaynaklarına sahip olması gibi özellikler de önemli rol oynamıřtır¹¹.

Halife Mansur, yeni devlet merkezinin inşaatını 762 (145) tarihinde başlatır. Irak ve başka bölgelerden toplanan mühendis, mimar ve işçilerin sayısının 100.000 kişi olduğu söylenmektedir. şehir, bir merkez etrafında daire şeklinde genişleyen bir plana göre dört yılda inşa edilir¹². şehrin inşasında Medayin ve Vasıt gibi yörede mevcut eski şehirlerin kalıntılarında da istifade edilmiřtir¹³.

Inşa edilen şehire resmen "Medinetü's-Selâm" adı verilir. Bununla beraber şehir daire şeklinde inşa edildiğinden "Medinetü'l-Müdevvere" (Dairevî şehir) olarak da anılmıřtır¹⁴. Ancak, şehir daha çok kurulduğu yerde bulunan bir Sasani köyünün adı ile yani Bağdat ismiyle tanınacaktır¹⁵.

şehir, çok planlı bir şekilde ve daire biçiminde inşa edilmişti. Merkezde halifenin "Babü'z-Zehab" veya "Kubbetü'l-Hadra" denilen sarayı ve camii bulunmaktaydı. Bu yapıların etrafı ise muhafız birliklerinin kişlaları ile çevrelenmişti. Kişlalardan sonra, halife çocuklarının, sonra vezirlerin ve devlet ricalinin evleri ile devlet daireleri bulunmaktaydı. Bu yapılardan sonra da sokaklarla ayrılan halka ait evler gelmekteydi. Böylece halife, tehlikelere karşı kendine bir güvenlik hattı oluşturmuş oluyordu¹⁶.

şehrin etrafı ise surlar ile çevrilmiş olup, gerek sur içinde ve gerekse sur dışında, çok düzgün bir yol şebekesi kurulmuştu. şehir merkezinden dört farklı yöne

¹¹H.Dursun Yıldız, "Abbasiler Döneminde Bazı Fikri Hareketler ve Başşehirler", **DGBİT.**, C.III, s.366; Bahriye Üçok, **İslam Tarihi-Emeviler ve Abbasiler**, Ankara, 1983,s.87-88.

¹²Yakubi, **Kitab al-Buldan**, Brill, 1967, s.238-310.

¹³Hatib el-Bağdadı, **Tarih-i Bağdad**, C.I, Kahire, 1349(1931), s.75; Yılmaz Can, **İslam şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Ankara, 1995, s.84.

¹⁴H.Dursun Yıldız, "Abbasiler Döneminde Bazı Fikri Hareketler ve Başşehirler", **DGBİT.**, C.III, s.367; Philip K.Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ. C.I, İstanbul, 1989,s.449-450.

¹⁵M.Streck, "Bağdad madd. ", **İA.**, C.II, s.196; Philip K.Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C.I, s.450.

¹⁶H.D.Yıldız, "Abbasiler Döneminde Bazı Fikri Hareketler ve Başşehirler", s.367.

uzanan dört ana cadde mevcut idi. Bu ana caddelerden şehrin dört sur kapısına ulaşılmaktaydı. Ana caddeler arasında ise düzenli bir tarzda, şehir merkezine yönelik biçimde sıralanmış sokaklar bulunmaktadır¹⁷.

2. Abbasiler Dönemi

750 (132) tarihinde Emevi Devleti'nin yerine kurulan Abbasiler, kendilerini sembolize edecek ve güvenli olan bir başşehir arayışına girdiler. Bu arayış gerek birinci halife Ebu'l-Abbas es-Saffah ve gerekse ikinci halife Ebu Cafer Mansur'un ilk zamanlarına kadar sürdü. Bundan dolayı Abbasilerin ilk zamanlarında uzun süreli bir başşehirleri olmamıştır.

Nihayet Ebu Cafer Mansur en uygun yerin, bugünkü Bağdat şehrinin bulunduğu mevkii olduğuna karar verdi. Şehrin inşaatına 762(145) tarihinde başlandı ve dört yılda tamamlandı. Yeni inşa edilen Bağdat şehri, Abbasi Devleti'nin yeni başşehri oldu¹⁸.

Ebu Cafer Mansur, 773 tarihinde güvenlik sebebiyle çarşıları şehir dışında Kerh bölgesine nakl ettirdi¹⁹. Ayrıca Halife Mansur, oğlu Mehdi için 768'de Dicle nehrinin doğu yakasında bir kışla yapımını başlatır ve inşaat 773'de tamamlandı. Dicle'nin doğusunda ki bu yerleşim bölgesine Rusafe denildi²⁰.

Bağdat, Halife Mehdi (775-785) zamanında bir yük alma limanı haline geldi ve Hint ticareti bakımından büyük bir gelişme kaydetti²¹. Bağdat'taki ticari faaliyetlerin gelişmesi, nüfusun ve inşaatların hızlı bir şekilde artmasını sağladı. Halife Mehdi ve Bermekiler halkın doğuya yerleşmesi için insanları teşvik ettiler. Böylece Rusafe bölgesi cazip hale geldi ve nüfus yoğunluğu artmaya başladı²².

¹⁷ Yakubi, *Kitab al-Buldan*, s.238-243; Hatib el- Bağdadi, *Tarih-i Bağdadi*, C.I, s.74-75; F.Sarre-E.Herzfeld, *Archäologische Reise Im Euphrat Und Tigris-Gebiet*, Berlin, 1919, s.106-117; Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, s.87.

¹⁸ A. ed-Dûri, "Bağdat madd", *TDVİA.*, C.IV, s.426-427.

¹⁹ Hatib el-Bağdadi, *Tarih-i Bağdad*, C.I, s.82-83 ; Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megâmiz, C.II, İstanbul, 1972, s.307; A.ed-Dûri, *agm.*, s.427.

²⁰ Hatib el-Bağdadi, *Tarih-i Bağdad*, C.I, s.82-83; Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev.Zeki Megâmiz, C.II, İstanbul, 1972, s.307; A.ed-Dûri, *agm.*, s.427.

²¹ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi, Emeviler ve Abbasiler*, s.92.

²² A.ed-Dûri, *agm.*, s.427.

Halife Harun Reşid (786-809) zamanı Bağdat'ın en müreffeh ve şaşalı dönemi olmuştur. Bu dönemde büyük bir imar faaliyetine girişildi ve İslam dünyasının ilim ve kültür merkezi haline geldi²³. Şairler, Bağdat'ın güzelliklerine methiyeler yazarak, yeryüzünün cenneti olduğunu söylemekte idiler²⁴. Ancak Harun Reşid döneminde yaşanan bu müreffeh hayata, kendisinden sonra bir daha ulaşamadı.

Harun Reşid'den sonra oğulları Halife Emin ie Memun arasındaki iktidar mücadelesinde, Bağdat şehri büyük zara gördü ve 14 ay süre ile kuşatma altında kaldı. Halkın şehri müdafaa etmesine kızan Memun'un ordu komutanı Tahir bin Hüseyin, karşı koyanların evlerinin yakılmasını emretti. Bu yağma ve yıkım hareketlerine ayak takımı ve ayyarlar da katıldı. Şehir bu yağma ve yıkımdan büyük zarar gördü. Huld Sarayı ve diğer saraylar ile Kerh ve Rusafe bölgesinde bulunan mahalleler büyük hasar gördü. Memun'un 819 tarihinde Bağdat'a gelmesine kadar bu karışıklık sürdü. Memun döneminde tekrar Bağdat eski günlerine dönmeye başladı²⁵.

Halife Mutasım (833-842) , hassa ordusunu meydana getiren Türk ve Berberilerin kalabalık bir sayıya ulaşmaları ve askerlerin çevreye zarar vermeleri karşısında askerlerle birlikte yeni bir şehre yerleşilmesini uygun gördü. Bu amaçla Bağdat'ın üç günlük mesafe yukarısında Dicle üzerinde Samerra şehrini inşa ettirdi. Böylece Halife Mutasım, 836 tarihinde hassa ordusu ile birlikte Samerra'ya yerleşti²⁶.

Ancak Bağdat, başkent olmaktan çıkmasına rağmen, büyük bir ticaret ve kültür merkezi olmaya devam etti. Bu arada Bağdat, ekserisi nüfuzlu bir aile olan Tahirilere mensup valiler tarafından idare edilmeye başlandı²⁷.

Hassa ordusu, Bağdat'tan uzaklaştırılmasına rağmen, Samerra'da da taşkınlıklarına devam ettiler. Bizzat Türkler birbirleriyle mücadele etmeleri karşısında, durumun gittikçe tahâmmül edilmez bir hal alması üzerine, Halife el-Mustain (862-866) ordunun küçük bir kısmı ile Bağdat'a geri döndü. Bunun üzerine çoğu Samerra'da kalan Türk hassa olayları el-Mu'tazz'ı halife ilan ettiler. El-Mu'tazz'da ordusunun

²³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, s.1325.

²⁴ A.cd-Dûri, agm., s.427.

²⁵ A.cd-Dûri, agm., s.427-428.

²⁶ Yakubi, *Kitab al-Buldan*, s.254-256; M.Streck, "Bağdad madd.", *İA.*, C.II, s.198.

²⁷ M.Streck, agm., s.198.

başında, Bağdat üzerine yürür ve 865 tarihinde şehri kuşatır. Bu kuşatma sırasında da, şehrin doğu kısmı tahrip olur²⁸.

Samerra'da Türk komutanları ile halifeler arasında sürüp giden çekişmeler mevcut idi. Türk komutanlar istediklerini halife yapıyor, istemediklerini bu makamdan uzaklaştırmaktaydılar. Halifeler ise fırsat buldukça Türk komutanlarını öldürmekteydiler. Artık bu durum tahammül edilemez bir hal alınca, Halife Mu'temid 892 tarihinde merkezi tekrar Bağdat'a nakl etti²⁹. Böylece 56 yıl müddetten sonra, Bağdat tekrar başkent oldu.

Halife Mu'tazid (892-902) zamanında, devlette kısmi bir toparlanma olduysa da, onun ölümüyle durum tekrar eski haline döndü. Bu seferde devlet erkânı arasındaki rekabet, halifeliği zayıflatıyordu. X. Yüzyılın ortalarına doğru, artık devlet iyice parçalanmış ve halifenin sözde iktidarı, Irak'ın bir kısmıyla sınırlı kalmıştı³⁰. İşte bu durumdan faydalanan Büveyhoğulları, 945 tarihinde Bağdat'ı işgal eder. Artık bu tarihten itibaren Abbasi halifelerinin siyasi gücü, Büveyhoğullarının eline geçmiş oldu³¹.

Büveyhoğulları, Bağdat'taki siyasi hakimiyetlerini 1055 tarihine kadar sürdürdü. Bu tarihte büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Bağdat'a gelerek Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah (1031-1075)'i Büveyhoğullarının tahakkümünden kurtardı. Böylece siyasi hakimiyet Büyük Selçukluların eline geçmiş oldu. Büyük Selçuklular, Abbasi Halifeliğini himaye altına almaları ile birlikte bir huzur ve sükûn dönemine girildi³².

Abbasi Halifeliği, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra da Irak Selçukluların hakimiyeti altına girdi. 1194 tarihinde Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul, Harzemşah Sultanı Alaeddin Tekiş'e mağlub oldu. Böylece Irak Selçuklularının hakimiyeti altındaki yerler Harzemşahlara eline geçti. Halife Nasır-Lidinillah'ın dünyevî hakimiyet iddiası Harzemşahlar ile Abbasi Halifeliği'ni karşı karşıya getirdi. Harzemşah

²⁸ M.Streck, agm., s.198-199.

²⁹ Hakkı Dursun Yıldız. "Abbasiler madd.", TDVİA., C.1., İstanbul, 1988, s.35.

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız. "Abbasiler madd.", TDVİA., C.1., s.35.

³¹ K.V.Zettersteen, "Büveyhiler madd.", İA., C.II, İstanbul, 1993, s.843.

³² M.Cavid Baysun, "Bağdad madd.", İA., C.II, İstanbul, 1993, s.200; A. ed-Düri, agm., s.430.

Sultanı Muhammed Bağdat'ı ele geçirerek Abbasilere son vermek istedi. Ancak Moğol tehlikesi, bu düşüncenin gerçekleşmesine fırsat vermedi³³.

Bağdat Abbasi Halifeliği, XIII. Yüzyılda da bir siyasi varlık gösteremedi. Bu dönemde Bağdat'ta Sünni-Şii çatışmaları had safhaya ulaştı. Şehir kargaşa ve yağma hareketleri ile yangın ve sel felaketleriyle sık sık karşı karşıya geldi. İçteki bu sorunlar şehrin iyice tahrip olmasına ve içte bir düzen ve otoritenin kalmamasına sebep oldu. Bu sırada dışta da Moğol tehlikesi belirdi. Moğollara karşı bir tedbir almadıkları gibi, onları kızdıracak davranışta bulunmaları sonucunda, Moğollar şehre saldırdı. Moğol saldırısına karşı koyamayan Halife Mustasım-Billah teslim olur. Böylece 1258 tarihinde Bağdat'ı istila eden Moğollar, Abbasi Halifeliğine de son verdiler³⁴

III. Büveyhoğulları Dönemi

Büveyhoğulları, İranlı bir hanedan olup, şii mezhebine mensupturlar. IX. Yüzyılın ortalarına doğru Fars, Huzistan, Kirman ve Cibal bölgelerinde hakimiyet kurmuşlardı. Büveyhoğulları hanedanına mensup Deylemi Ahmed 945 tarihinde Bağdat'ı işgal eder. Halife el-Müstekfi, Büveyhoğulları'na karşı koyamayacağını anlayarak, Ahmed'e Muizzüddeve ünvanı ile emirü'l-ümerâ olarak tayin eder. Böylece halifelerin siyasi hükümranlığı Şii Büveyhoğulları'nın eline geçmiş oldu³⁵.

Abbasi Halifeliği, artık Büveyhoğulları'nın elinde bir kuklaya dönüştü. Büveyhoğulları istediklerini halife yapmakta ve istediklerini ise o makamdan uzaklaştırmaktaydılar. Artık Bağdat, İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştı³⁶.

İlk zamanlarda Büveyhoğulları Bağdat'ta imar faaliyetlerinde de bulundular. Bilhassa bu konuda Muizzüddeve ve Adudüddeve'nin faaliyetleri dikkat çekmektedir³⁷. Ancak Adudüddeve'den sonra imar faaliyetleri ile ilgilenilmediğinden şehir gün geçtikçe geri gitmeye başladı³⁸.

³³Hakkı Dursun Yıldız, "Harzemşahlar Devleti madd.", DGBİT., C.9, İstanbul, 1989, s.39-40, 45-49; H.D.Yıldız, "Abbasiler madd.", TDVİA., C.1, s.35.

³⁴ A. ed-Dûri, agm., s.431-432.

³⁵ K.V.Zettersteen, "Büveyhiler madd.", İA., C.II, s.843.

³⁶ H.D.Yıldız, "Abbasiler", s.35.

³⁷ Bu faaliyetlerden en önemlisi Adudüddeve'nin yaptırmış olduğu "Bimâristân-ı Adüdü" idi. Bu yapı Abbasiler döneminin en ünlü hastanesiydi. Bkz. Ş. Sami, Kamûsu'l-A'lâm, C.2, s.1325.

³⁸ A. ed-Dûri, agm., s.430.

Büveyhoğulları, Bağdat'ta şiileri desteklemeleri, sünni-şii çatışmalarını başlattı. Ayyarlarda şehirde çapulculuk yapmaları, Bağdat'ta bir terör havasının esmesine sebep oldu. Hatta bir ayyar lideri olan Bürcümü, Bağdat'ı dört yıl boyunca fiilen yönetti (1030-1033). Bu olaylar karşısında hükümet aciz kalmakta ve hatta ayyarlar bir karışıklık çıkarmasın diye zorla vergi ve haraç toplamalarına dahi göz yumuluyordu. Bu hadiseler Selçukluların Bağdat'a gelişine kadar devam etti³⁹.

Bağdat'taki mevcut durumun kötüleşmesi yanında, Büveyhoğulları'nın halifeye baskıları artmış ve bu arada Türk askerlerinin kumandanı olan Arslan Besasiri Fatimilerle işbirliği içerisine girmişti. Bu durum karşısında Halife Kaim-Biemrillah ısrarla Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Bunun üzerine Tuğrul Bey harekete geçerek Aralık 1055 (Ramazan 447) 'de Bağdat'a girdi⁴⁰. Böylece tuğrul Bey, Büveyhoğulları'nın 110 yıldır devam eden Bağdat'taki siyasi hakimiyetlerine ve halifeyi tahakküm altında bulundurmalarına son verdi.

IV .Selçuklular Dönemi

1.Büyük Selçuklular Dönemi

Büyük Selçuklu Devleti, Dandanakan Savaşı sonunda resmen kurulur(1040). Dandanakan Savaşı sonucunda Horasan'a yerleşen Selçuklular, bu tarihten sonra planlı bir şekilde batıya doğru yayılma siyasetini izlemeye başlarlar.

Büyük Selçuklular için önemli bir gelişme de Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişi ve Abbasi halifeliğini himaye altına almasıdır. Selçuklular ile Bağdat Abbasi Halifeliği arasındaki ilk ilişki, Selçukluların 1038'de Nişabur'u aldıktan sonra, halifenin Tuğrul Bey'e elçi göndermesi ile başlar. Ancak iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesindeki dönüm noktası, halifenin başkadısı Mâverdi'nin Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderilmesi olur. Mâverdi Tuğrul Bey'in yanında bir yıl kaldıktan sonra (1043-1044) iyi izlenimlerle geri dönmesi, halifenin Tuğrul Bey'e güven duymasını sağlar. Böylece iki devlet arasındaki yakınlaşmanın ve dostluğun temelleri atılmış olur⁴¹.

³⁹ A. ed-Düri, agm., s.430.

⁴⁰ Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, 1991, s.50;

Mehmet Altay Köymen, Tuğrul Bey, KBY., Ankara, 1986, s.38-39.

⁴¹ M.Altay Köymen, Tuğrul Bey, s.36-37

Halife Kaim-Biemrillah'ın, Arslan Besasiri'ye karşı, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesi 1045 tarihine rastlar. Ancak Tuğrul Bey bu davete uymaz. Bunun üzerine halife, Tuğrul Bey'e istediği ünvanları verdiğini ve kurduğu devleti tasdik ettiğini bildirerek, ikinci defa da davette bulunur (1046-47). Fakat bu ikinci davete de Tuğrul Bey uymadığı gibi, ancak dördüncü davetten sonra Bağdat'a gitmeye karar verdi⁴². Tuğrul Bey'in Bağdat üzerine sefere çıktığını haber alan Arslan Besasiri'ni firar ederek önce Hille'ye ve sonra da Rahbe'ye çekilir⁴³. Tuğrul Bey 19 Aralık 1055 tarihinde Bağdat'a girer.

Halife ve Büveyhi hükümdarı Hüsrev Firuz büyük bir merasimle Tuğrul Bey'i karşıladılar. Ancak buna rağmen Büveyhoğulları ile bunlara bağlı gulam Türk askerleri Tuğrul Bey'in gelmesini hoş karşılamadılar. Hatta ertesi günü şehirden çatışmalar dahi oldu⁴⁴. Tuğrul Bey bu durumdan Büveyhoğulları hükümdarını sorumlu tutarak onu hapsedti. Böylece Büveyhoğulları Devleti sona erdi⁴⁵.

Tuğrul Bey, sükuneti temin ettikten sonra, Dâru'l-İmâre olarak adlandırılan hükümet sarayına yerleşti. Komutanlarından Emir Aytekin'i ise, şehrin inzibatından sorumlu tutarak Bağdat şahneliğine atadı. Devlet işlerini bir düzene koyduğu gibi, Bağdat'ın Dicle kenarında bulunan eski mahalleleri yıktırarak, yerine bir saray, bir cami, bir çok ev ve hamamlar yaptırdı. Bu bölge "Tuğrul Bey Şehri" adını aldı⁴⁶.

Selçuklular'ın Bağdat'a hakim olmaları, Mısır Fatimileri ve şiileri harekete geçirdi. Arslan Besasiri, Rahbe'de bir ordu meydana getirmesi üzerine bir kısım Arap emirlikleri de onunla işbirliği yaptılar. Tuğrul Bey, oluşturulan bu şii cephesine karşı Kutalmış ile Musul emiri Kureyş'i sefer için görevlendirdi. 1057 (448)'de Sincar civarında yapılan savaşta Kutalmış bozguna uğradı. Şiiler Musul'a girerek Fatimi halifesi adına hutbe okuttular. Bozgunu haber alan Tuğrul Bey büyük bir ordu hazırlayarak Arslan Besasiri üzerine sefere çıktı. Besasiri tekrar Rahbe'ye kaçtı.

⁴² M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, s.38-39.

⁴³ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.50.

⁴⁴ Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular madd.", *DGBİT.*, C.7, İstanbul, 1989, s.110-111.

⁴⁵ M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, s.40 ; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1992, s.90.

⁴⁶ Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular madd.", *DGBİT.*, C.7, s.111.

Tuğrul Bey, Sincar ve Cizre'yi aldıktan sonra, İbrahim Yınal'ı Musul Valiliğine tayin ederek kendisi Bağdat'a döndü (23 Aralık 1057)⁴⁷.

Halife, Tuğrul Bey'in şiiilere karşı kazandığı bu zafer karşısında, ona üst üste yedi hilat giydirdi ki, bu yedi iklimin tevcihi demektir. Halife ayrıca Tuğrul Bey'e "doğunun ve batının hükümdarı" ünvanını verdi ve bunu ifade etmek üzere ayrıca iki kılıç kuşattı. Bu, İslam dünyasının cismanî hakimiyetinin resmen Türk hükümdarına tevcihi idi (1058)⁴⁸. Böylece Bağdat ve çevresinde iki asırdan fazla bir süredir asker olarak hizmet veren Türkler, artık Bağdat'ın hakimi oldular.

İbrahim Yınal'ın Hemedan'da isyan etmesi üzerine, Tuğrul Bey bu isyanı bastırmak için uğraştığı bir sırada, Arslan Besasiri 27 Aralık 1058 günü Bağdat'a girdi. Arslan Besasiri, Bağdat'ta Fatimi halifesi el-Mustansır-Billah el-Alevi adına hutbe okuttu. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal isyanını bastırdıktan sonra Bağdat üzerine yürüdü. Arslan Besasiri, Tuğrul Bey'in Bağdat'a yaklaştığını haber alarak tekrar kaçtı (14 Aralık 1059). Ancak, Arslan Besasiri Suriye'ye kaçmadan yakalanarak öldürüldü. Tuğrul Bey, halifeyi tekrar tahtına iade etti. Ayrıca yangınlardan harap olmuş Bağdat şehrini, yeniden inşa ve tamir etmeye başladı. Devlet işlerini yoluna koyduktan sonra, Emir Porsuk'u Bağdat'a Şahne olarak tayin ederek, kendisi Rey şehrine döndü⁴⁹.

Tuğrul Bey, 4 Eylül 1063 günü Rey'de vefat etti. Halife Kaim-Biemrillah, Tuğrul Bey'in ölümünü fırsat bilerek, Tuğrul Bey'in adını hutbelerden çıkarttı. Fakat yerine hiç bir hükümdarın adı konulmadı. Hatta halife, sözde Tuğrul Bey'in ölümünden sonraki durumu istişare etmek amacıyla Arap ve Kürt emirlerine davetlerde bulundu. Bu arada Bağdat'ta bulunan Selçuklu idarecilerine karşı ise olumsuz bir tavır takındı. Halifenin bu şekilde bir davranış içerisine girmesindeki asıl maksat ise; Irak'taki Selçuklu hakimiyetini tasfiye ederek, halifelik idaresini ikâme etmektir⁵⁰. Alp Arslan tahta geçtikten sonra ilk iş olarak, devlete karşı isyan eden Kutalmış üzerine yürümek oldu. Kutalmış isyanına son verdikten sonra; halifeye, kendi

⁴⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1994, s.134-135.

⁴⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.90.

⁴⁹ Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular madd.", *DGBİT.*, C.7, s.113-114.

⁵⁰ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, TTK., Ankara, 1992, s.52-54.

adına para bastırması ve hutbe okutulması talebi ile bir heyet gönderdi. Halife istemiyerek mecburen bu talebi yerine getirerek Alp Arslan adına hutbe okuttu ve para bastırdı (11 Mayıs 1064). Ancak buna rağmen Bağdat'ta Selçuklu devlet adamları ile halifelik arasında idarî ve malî hususlarda açıktan ve gizliden çekişmeler bu tarihten sonra da devam etti⁵¹.

Alp Arslan zamanında, onun izniyle Vezir Nizamül-Mülk tarafından Bağdat'ta Nizamiyye Medresesi inşa edildi(1067)⁵². Nizamiyye Medresesi Bağdat'ın ilim ve kültür hayatına önemli bir katkı sağladı. Sultan Alp Arslan 25 Kasım 1072'de vefat edince yerine oğlu Melikşah tahta geçti. Melikşah zamanında Bağdat'ta huzur hakim olup, o da önceki sultanlar gibi Bağdat'ta imar faaliyetlerinde bulundu. Bu faaliyetler arasında Sultan Camii ve bir rasathanenin inşası ile Tuğrul Bey zamanında yapılan çarşının yenilenmesi sayılabilir⁵³. Sultan Melikşah Bağdat'ı ikinci defa ziyareti sırasında vefat etti (1092). Melikşah'ın vefatı üzerine Selçuklu hanedanı içinde taht mücadeleleri yaşandı ve bu durum devletin "Fetret Devri" ne girmesine sebep oldu (1092-1117). Abbasi halifesi ise, yaşanan bu taht mücadelelerinde taraf olmayarak, tahtı elde eden sultan adına hutbe okutma siyasetini takip etmekteydi⁵⁴.

2. Irak Selçukluları Dönemi

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar 1118 (511) tarihinde vefat etmesi üzerine, yerine küçük yaştaki oğlu Mahmud, devlet büyükleri tarafından tahta geçirildi. Bu arada Sencer'de Horasan'da sultanlığını ilan etti (14 Haziran 1118). Böylece iki sultan arasında mücadele başlamış oldu. İki taraf arasında yapılan Save Savaşı (11 Ağustos 1119)'nda Sencer, yeğeni Mahmud'u mağlub ederek imparatorluğun tamamına hakim oldu. Sultan Sencer, Mahmud'u af ederek onu veliaht ilan etti. Ayrıca ona, Hemedan merkez olmak üzere, Kirmanşah ve İsfahan'dan oluşan

⁵¹ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, s.7-11, 54-55.

⁵² Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, s.356.

⁵³ Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular madd.", *DGBİT.*, C.7, s.137-139,142.

⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular madd.". *İA.*, C.10, İstanbul, 1993, s.373-375.

Batı İnan, Irak, Filistin ve Güneydoğu Anadolu'yu verdi. Böylece Irak Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oldu⁵⁵.

Mahmud'un Irak'a Sultan olması, Irak'ı kendi nüfuzu altına almak isteyen Hille Emiri Dübeyş bin Sadaka'nın işine gelmedi. Bunun üzerine Dübeyş, Sultan Mahmud'un kardeşi Melik Mesud'u isyana teşvik etti. 1120 tarihinde iki kardeş arasında meydana gelen savaşta Mesud yenildi. Yalnız kalan Dübeyş ise, Irak'taki bazı yerleri yağmaladı. Halife Müsterşid-Billah bu durumu kınaması üzerine Dübeyş, bu seferde Bağdat üzerine yürüdü. Halife'nin, Sultan Mahmud'dan yardım istemesi üzerine, Dübeyş Hille'ye çekildi. Mahmud bu defa da büyük bir ordu ile Hille üzerine yürüdü. Dübeyş, bunun üzerine çöle çekilmiş ve Irak'ta tutunamayacağını anlayarak, kayınpederi İlgazi Bey'e sığındı⁵⁶.

Dübeyş daha sonra halife ile anlaşarak Hille'ye tekrar geri döndü. Ancak kısa süre sonra tekrar aralarının açılması sonucunda, halife Sultan Mahmud'dan yardım istedi. Mahmud ikinci defa Hille üzerine yürüdü. Dübeyş karşı koyamayacağını anlayarak, Mahmud'dan affedilmesini diledi. Sultan, Dübeyş'i bağışladığı gibi, ayrıca onunla bir anlaşma da yapması halife ile Mahmud'un arasında kırgınlığın girmesine sebep oldu. Sultan Mahmud, Bağdat şahneliğine Aksungur Porsukî'yi tayin ederek, kendisi Hemedan'a geri döndü. Mahmud'un Hemedan'a gitmesinden bir ay sonra Selçuklu ve halife kuvvetleri ile Dübeyş arasında bir savaş meydana geldi. Aksungur Porsukî'nin taktik hatası yüzünden savaş kaybedildi (1122)⁵⁷.

1123 tarihinde iki taraf arasında yeni bir savaş meydana geldi. Hatta halife de bu savaşa katıldı. Dübeyş bu sefer ağır bir yenilgiye uğrayarak kaçtı⁵⁸.

Halifenin kendi başına asker toplaması hatta savaşa iştirak etmesi, siyasi emellere matuf davranışlardı. Bu davranışların ileride bir tehdide yol açacağını gören Bağdat Şahnesi Sadüddeve Barankuş ez-Zekevî, durumdan Sultan Mahmud'u haberdar etti. Bunun üzerine Mahmud sefere çıkar ve Bağdat önlerine gelir. Halife Müsterşid-

⁵⁵ E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.66-67,72.

⁵⁶ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-İkinci İmparatorluk Devri*, C.II, Ankara, 1984, s.27-39.

⁵⁷ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-İkinci İmparatorluk Devri*, C.II, s.49-61.

Billah, sultanı Bağdat'a sokmak niyetinde de değildir. Bu sebeple savunma tedbirleri alan halife, Aşağı Irak bölgesini de emniyete almak için kuvvet gönderdi. Fakat bu kuvvetler İmameddin Zengi tarafından bozguna uğratıldı. Sultan Mahmud, halifeye anlaşma teklifinde bulunmasına rağmen red edilmesi üzerine, şehre kılıç zoru ile girdi. Bazı askerlerin halifelik sarayını yağmalamakla meşgul olması, bir ara Bağdat sokaklarında ki çatışmanın Selçukluların aleyhine dönmüş ise de; İmameddin Zengi'nin elde ettiği küçük gemilerle Dicle Nehri vasıtasıyla şehre girmesi, sultanın galip gelmesini sağladı (1126). Sultan Mahmud halifeye iyi davrandı ve bir müddet Bağdat'ta kaldıktan sonra İmameddin Zengi'yi şahne olarak tayin ederek kendisi Hemedan'a geri döndü⁵⁹.

Halife Müsterşid-Billah bu olaydan sonra da siyasi emellerinden vazgeçmedi. Sultan Davud (1131-1132) ve Tuğrul (1132-1134) zamanlarında meydana gelen taht kavgalarında, halifenin de taraf olduğunu ve fırsatlardan faydalanarak siyasi gücünü artırmaya çalıştı. Hatta artık bir düzenli orduya sahip olan halife, 1133'de Musul'u dahi kuşattı⁶⁰.

Sultan Tuğrul'un 1134'de ölümü üzerine Mesut, hızlı hareket ederek Irak Selçuklu tahtını ele geçirdi ve halifeyi de kaale almadan kendini sultan ilan etti. Bu durum halife ile Mesud'un arasını açtı. Mesud'u istemeyen bazı bey ve emirlerin de halife yanında yer alması, iki taraf arasında 1135'de bir savaşın meydana gelmesine sebep oldu. Sultan Mesud yapılan savaş sonucunda Halife Müsterşid-Billah'ı bozguna uğrattı ve onu esir aldı. Aralarında yapılan anlaşmaya göre; halife asker toplamayacağını ve sadece dinî işler ile ilgileneceğini kabul etti. Anlaşmadan sonra halife Bağdat'a dönüş hazırlığı yaptığı sırada, batınîler tarafından katl edildi⁶¹.

Sultan Mesud Müsterşid-Billah ile yaptığı anlaşmaya göre ödemesi gereken savaş tazminatını, yeni Halife er-Raşid'den talep etti. Ancak yeni halife bu parayı ödemedi. Bu durum iki taraf arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Bu sırada Melik Davud ile bazı emir ve beylerde Bağdat'a gelerek halifenin yanında yer aldılar. Halife,

⁵⁸M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-İkinci İmparatorluk Devri*, C.II, s.62-68.

⁵⁹Coşkun Alptekin, "Irak Selçukluları madd.", *DGBİT.*, C.7, İstanbul, 1989, s.299-300.

⁶⁰Coşkun Alptekin, "Irak Selçukluları madd.", *DGBİT.*, C.7, s.302-307.

⁶¹M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, C.II, s.247-280.

hutbeyi Melik Davud adına okutmaya başladı. Bu durumu haber alan Sultan Mesud Bağdat üzerine yürüdü. Sultan Mesud Bağdat'ı elli gün kadar kuşatma altında tuttu. Kuşatma esnasında Bağdat halkı çok sıkıntılı günler yaşadı. Bir kısım işsiz-güçsüzler ile askerler şehirde yağmalamada bulundu. Melik Davud, sultanlıktan ümidini keserek şehri terketti. Durumun kötüye gittiğini gören Atabeğ Zengi ise yanına halifeyi de alarak Musul'a gitti (1136)⁶².

Sultan Mesud, halife ve Atabeğ Zengi'nin Bağdat'ı terketmesinin ertesi günü şehre girdi. Bağdat'ta devlet nizamını yeniden tesis etti. Şehir halkı Mesud'un gelmesinden önce korkuya kapıldı ise de, adaletli davranışı karşısında, ondan memnun oldular. Sultan Mesud, şehirdeki hayatı normale döndürdükten sonra ilk iş olarak, halifelik meselesini ele aldı. Halife er-Raşid'in yerine Sultan Sencer'in muvafakatı ile el-Muktefi-Liemrillah'ı halife olarak seçti (1136)⁶³.

Sultan Mesud'un vefatı ile yerine Melikşah (1152-53) tahta geçti. Ancak kısa süre sonra taht mücadelesini kaybetmesi ile tahtı Muhammed ele geçirdi. Muhammed Sultan olduktan sonra, Halife el-Muktefi'den adına hutbe okutulmasını istedi fakat halife, hutbeyi Muhammed yerine Süleymanşah adına okuttu. Bunun üzerine Muhammed, Süleymanşah ile mücadeleye girdi. Süleymanşah'ı mağlup ettikten sonra, bu seferde halifeyi cezalandırmak amacıyla Bağdat üzerine sefere çıktı. Bağdat'ı dört ay kuşatma altında tutmasına rağmen bir sonuç alamadı (1157)⁶⁴.

Sultan Muhammed'in 1159'da vefatından sonra yerine Süleymanşah tahta geçti. Süleymanşah'ında 1161'de vefatı ile Irak Selçuklu Devleti'ne bu tarihte Azerbeycan Atabeyi İldeniz hakim oldu⁶⁵.

Sultan II.Tuğrul (1176-1194), Azerbeycan Atabeyliği'nin idaresinden kurtulmak ve fiilen sultan olmak amacıyla Kızıl Arslan Osman ile mücadele etmeye başladı. Bu mücadele Halife el-Nasır-Lidinillah (1179-1225) tarafından şiddetle körükleği. Hatta halife 1187'de Bağdat'taki Sultan Sarayını yıktırdı ve Kızıl Arslan'ı

⁶² M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, C.II, s.284-296 ; C.Alptekin, "Irak Selçukluları madd.", *DGBİT.*, C.7,s.310-311.

⁶³ M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, C.II, s.296-300.

⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular madd.", *İA.*, C.10, s.377; C.Alptekin, "Irak Selçukluları madd.", *DGBİT.*, C.7,s.316-318.

⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular madd.", *İA.*, C.10, s.378.

desteklemek amacıyla da kuvvet gönderdi. Ancak Kızıl Arslan 1191'de suikast ile öldürüldü. Böylece Tuğrul'a devlete tek başına hakim olmak fırsatı doğmuş ise de, onun muhaliflerinden Kutluğ İnanç'ın Harzemşah Sultanı Alaeddin Tekiş'ten yardım istemesi ümitlerin boşa gitmesine sebep oldu. 1194'de Harzemşahlarla yapılan savaşta Tuğrul öldürüldü. Böylece Irak Selçuklu Devleti ortadan kalktı ve bölgeye Harzemşahlar hakim oldu⁶⁶.

V. İlhanlılar Dönemi

Yüzyılın başlarında Cengiz Han tarafından kurulan Moğol imparatorluğu kısa sürede Asya'da çok geniş topraklara hakim oldu. merkezden çok uzakta olan batıda hakim oldukları İran ve Azerbeycan yörelerini askerî ve sivil valiler tarafından yönetiliyordu. Mengü Kağan, tahta geçtikten sonra, merkezileştirme siyaseti izledi. Bu amaçla batıdaki Moğol topraklarının idaresini kardeşi Hülagu'ya verdi. Hülagu'nun vazifesi, batıdaki toprakları idaresi altında birleştirme yanında, tertipledikleri suikastlar sonucunda siyasi kargaşaya sebep olan batınileri ortadan kaldırmak, İslam dünyasının ruhani lideri olan ve Irak-ı Arab'a hakim olan Bağdat Abbasi Halifeliği'ni itaat altına almak ve batıya doğru toprakları genişletmekti⁶⁷.

Hülagu ilk olarak, batını meselesini çözmüş ve batınîlerin hakim oldukları kaleler birbir alındı. bu sırada halife olan el-Mustasım, yaklaşan Moğol tehlikesini farkına varamamış ve gereken tedbirleri de zamanında almadı. Hülagu, batını meselesini çözdükten sonra, Abbasi halifesine itaat etmesi için mektuplar gönderdi. Ancak halifenin yanındaki yardımcılarının herbiri bu mektupları kendi menfaatine yönelik yorumlamışlardır. Hülagu yazışmalardan bir sonuç alamadığını görerek, Bağdat üzerine harekete geçti⁶⁸.

Hülagu, Bağdat'ı kuşatma altına alarak her taraftan saldırıya geçildi. Kuşatma 5 gün devam etti ve bu esnada çok şiddetli savaşlar meydana geldi. Nihayet 10 Şubat 1258 tarihinde Bağdat Moğolların eline geçti. Halife teslim olmayı kabul etti. Moğollar, Hülagu'nun emri üzerine şehri yağmaladılar ve halkın bir kısmı da kılıçtan

⁶⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular madd.", İA., C.10, s.378.

⁶⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Hülagu Han'ın Batı Seferinin Türkiye Tarihi Yönünden Değerlendirilmesi", Milli Kültür, Ankara, 1984, s.22-26.

geçirildi. Halife ve yakınları da katli edildi⁶⁹. Böylece beş asırlık Abbasi Devleti sona erdi ve bu süre içerisinde hilafet merkezi olan Bağdat'ta büyük bir ölçüde tahrip oldu.

Hülagu Bağdat'a hakim olduktan sonra, Veziri Sahib Divan'a sahib divanlık, Darbus'a askeri komutanlık ve Usta Bahadırı'da şahne tayin ederek Bağdat'ta bıraktı. Ayrıca Hülagu'nun emri ile tekrar Bağdat'ın imar edilmesine başlandı. Şehirdeki insan ve hayvan ölümleri kaldırıldı, çarşı ve Pazar yeniden canlandırıldı⁷⁰.

Hülagu, Bağdat'ı aldıktan bir yıl sonra, Bağdat'ın yönetimini Alaaddin Ata Melik Cüveynî'ye verdi ve bütün işlerde mutlak yetkili kıldı. Cüveynî Hülagu ölünceye kadar Bağdat'ın idaresini yaklaşık 24 yıl elinde bulundurdu. Abaka Han zamanında ise Bağdat ve Fars ülkelerinin yönetimi Sancak Aka'ya verildi ve Cüveynî'de onun yardımcılığına getirildi. Abaka Han'ın saltanatı boyunca (1264-1281) Cüveynî, görünüşte Emir Sancak Aka'nın yardımcısı olmasına rağmen, gerçekte ise Bağdat ve Irak-ı Arab'ın tek hakimiydi. Cüveynî döneminde şehri yeniden imar etti. Yeni köylerin kurulması, ziraat yerlerinin açılması ve su kanallarının yapılmasında da büyük gayretler sarf etti⁷¹.

İlhanlı idaresi, Bağdat'taki Hıristiyanları korumakta olup, onlardan cizyeyi kaldırdılar. Hatta kiliseleri yeniden inşa ettiler ve okulları öğretime açtılar. Bu durum Müslüman halkın, gayr-i müslimlere karşı bir isyanın meydana gelmesine sebep oldu⁷².

Argun Han zamanında (1284-1291), Yahudi asıllı, maliye nazırı Sa'düddeve kardeşini Bağdat'a Vali tayin etti. Bu dönemde Yahudilerin de itibarı

⁶⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Hülagu Han'ın Batı Seferinin Türkiye Tarihi Yönünden Değerlendirilmesi", *Milli Kültür*, s.25.

⁶⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, C.III. Ankara, 1988, s.163-164, 169-174; Gregory Abül-Farac, *Abül-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.II. Ankara, 1987, s.568-569.

⁷⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, C.III, s.175-176.

⁷¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, C.I, s.24-25.

⁷² Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK., Ankara, 1987, s.227-246; A.cd-Düri, agm., s.432.

arttı⁷³. Gazan Han (1295-1304) zamanında ise, Bağdat'taki gayr-i müslimler bazı sıkıntılarla karşılaştılar. Hatta bir kısım gayr-i müslimler, müslümanlığı seçti⁷⁴.

İlhanlıların son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han (1317-1335)'in bir rivayete göre hanımı Bağdat Hatun tarafından zehirlenmesi sonucunda vefatı ile İlhanlı Devleti parçalandı⁷⁵.

Bağdat, İlhanlılar döneminde bir eyalet merkezi durumundaydı. Bu dönemde Bağdat'ta bir vali ve bir şahne ile bir askerî garnizon tarafından idare edildi⁷⁶.

VI. Celayirliler dönemi

Moğolların büyük bir kabilesi olan Celayirliler, Cengiz Han'ın seferlerine yardımcı kuvvet olarak katılırlardı. Celayirliler, Türkistan, Kıpçak, İran ve Irak'a yerleştikten sonra Türkleşmişler ve Farişiyi öğrenmişlerdir. İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine Celayirlilerden Emir Hüseyin oğlu Şeyh Hasan-ı Büzürg, Bağdat'ı aldı ve Bağdat merkez olmak üzere Celayirliler Devletini kurdu (1340)⁷⁷.

1356 yılında Hasan-ı Büzürg'ün vefatı ile yerine oğlu Üveys tahta geçti. Sultan Üveys'in, Tebriz seferine çıkmasını fırsat bilen kölesi Eminüddin Mercan Olcaytu, Bağdat'ta isyan etti. Ancak Sultan Üveys tarafından isyan bastırıldı ve Sultan Mercan Han'ı af etti. Mercan Han, Bağdat'ta kendi adıyla anılan "Mercaniyye Camii", "Mercan Hanı" gibi eserleri inşa ettirdi ve bir de vakıf kurdu⁷⁸.

Şeyh Hüseyin'in 1382'de vefatı ile devlet zayıflamaya başladı ve onun iki kardeşi Ahmed ile Bayezid ülkeyi paylaştı. Kardeşler arası mücadele 1384'te Ahmed'in Bayezid'i esir alması ile sonuçlandı⁷⁹.

Bu sırada doğuda Timur tehlikesi belirdi. Timur önce Kuzey İran ile Ermenistan'ı ve daha sonra 1393'de Bağdat, Diyarbekir ve el-Cezire bölgelerini ele

⁷³ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s.268-273; A.cd-Dûri. agm., s.432.

⁷⁴ A.cd-Dûri, agm., s.432.

⁷⁵ İbni Batuta, *Seyahatnâme*, Çev. Mümin Çevik, C.I-II. İstanbul, 1983, s.155-157; Abdülkadir Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han madd.", *TDVİA.*, C.10, İstanbul, 1994, s.218-219.

⁷⁶ A.cd-Dûri, agm., s.432.

⁷⁷ Mükrimin Halil Yinanç, "Celayir madd.", *İA.*, C.III. İstanbul, 1993, s.64-65; Muzaffer Üreçli, "Celayirliler madd.", *TDVİA.*, C.VII., İstanbul, 1993, s.264-265.

⁷⁸ *1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnâmesi*, s.83-84.

⁷⁹ Mükrimin Halil Yinanç, "Celayir madd.", *İA.*, C.III. s.64; Muzaffer Üreçli, "Celayirliler madd.", *TDVİA.*, C.VII., s.264.

geçirmesi üzerine Ahmed Celayir, Memluklu Sultanına sığındı. Ahmed Celayir, Timur'un Semerkand'a geri dönmesi üzerine, Memluklu Sultanı Berkuk'un yardımıyla Bağdat'ı geri aldı⁸⁰.

Timur, 1401'de ikinci defa Bağdat'ı istila etti. Ahmed Celayir ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Timur'un önünden kaçarak Memluklu Sultanına sığınmak istediler. Ancak Halep naibinin takındığı tavır karşısında Memluklulardan ümidlerini kesen iki hükümdar, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'e sığındılar⁸¹.

Bağdat Timur'un ilk istilasında fazla zarar görmemiş ise de, ikinci istila şiddetli oldu. Halkın bir kısmı kılıçtan geçirildi. Abbasilere ait mahalle ve binaların çoğu tahrip edildi. Bu olay, Bağdat'ın kültür hayatına indirilen ikinci ağır darbe olmuştur⁸². Ahmed Celayir, Timur ile Yıldırım Bayezid arasındaki mücadeleyi fırsat bilerek, tekrar Bağdat'a geri döndü. Hatta Ahmed Celayir'in Bağdat'a geldiğini haber alan adamları da, kaçtıkları yerlerden geri dönerek yanında toplanmaya başladılar. Fakat bunu haber alan Timur, Bağdat üzerine asker göndermesi üzerine Ahmed Celayir tekrar firar etti. Ancak daha sonra tekrar Bağdat'a geri döndü⁸³. Bu sırada Kara Yusuf'da Anadolu'yu terk ederek Irak'a geldi. Ahmed Celayir'in oğlu Hille Hakimi Tahir babasına baş kaldırması üzerine, Ahmed Celayir ile Kara Yusuf bir araya gelerek, Hille üzerine yürüdüler. Tahir bozguna uğradı ve kaçmaya çalışır iken, suda boğuldu. Ahmed Celayir, Bağdat'a geri dönmesine karşılık Kara Yusuf Hille'de kaldı. Ancak bir müddet sonra Kara Yusuf, Bağdat üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi (1403)⁸⁴.

Timur, Irak'ta meydana gelen bu olayları haber alınca, Ebubekir Mirza'yı, Kara Yusuf üzerine gönderdi. Kara Yusuf, Ebubekir Mirza ile yaptığı savaşı kaybetti ve Suriye'ye kaçtı. Şam naibi, Kara Yusuf'u misafir etti. Bir müddet sonra Ahmed Celayir'de Şam'a geldi. Fakat çok geçmeden Memluklu Sultanı Ferec'in emri ile ikisi de haps edildi. Ahmed Celayir ile Kara Yusuf hapiste iken yine birbirleri ile dost

⁸⁰ Muzaffer Ürekli, "Celayiriler madd.", TDVİA., C.VII., s.264.

⁸¹ Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C.I. Ankara. s.91-94; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C.I. Ankara. 1984, s.60-63.

⁸² *1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi*, s.67-68,85-86; Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C.1. s.91-93; Ş.Sami, *Kâmûsu'l-Alâm*, C.2, s.1326; A.cd-Düri, *agm.*, s.432-433.

⁸³ Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C.1, s.93-94.

⁸⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C.I, s.63-65.

oldular. Hatta kurtuldukları takdirde Irak-ı Arab'ın Ahmed Celayir'e, Azerbeycan'ında Kara Yusuf'a ait olacağına dair anlaşılabilir⁸⁵.

Şam naibi Şeyh Mahmud bir müddet sonra Memluklu Sultanı Ferec'e karşı isyan edince, Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'uda serbest bıraktı. Bunun üzerine Ahmed Celayir ve Kara Yusuf Bağdat'a gelerek, şehri Timur'un torunu Mirza Ebu Bekir'in elinden aldılar. Böylece Ahmed Celayir, 1405 tarihinde yeniden Bağdat'a hakim oldu⁸⁶.

Kara Yusuf'da 1407 ve 1408'de Timurlularla savştı ve her iki mücadelede de Ebu Bekir Mirza'yı mağlup etti. Böylece Azerbeycan ve Tebriz'i ele geçirdi. Kara Yusuf, Tebriz'i kendisine merkez yaptı ve Şam hapisanesinde iken doğmuş olan ve Ahmed Celayir tarafından da manevi evlatlığa kabul edilen oğlu, Pir Budak ile birlikte hükümdarlığını ilan etti. Ahmed Celayir, baba ile oğulun müşterek hükümetini tasdik etti. Ancak Kara Yusuf'un durumu, Ahmed Celayir'i kuşkulandırmaktan da geri kalmıyordu⁸⁷. Nihayet 1410'da aralarında çıkan bir yaylak ihtilafı, tekrar aralarının bozulmasına sebep oldu. Ahmed Celayir, Tebriz üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Kara Yusuf anlaşmayı hatırlattı ise de, Ahmed Celayir kuvvetlerine güvendiğinden geri çekilmedi. Bunun üzerine yapılan savaşta Ahmed Celayir yenildi ve kaçarken yakalanarak katl edildi (1410)⁸⁸. Bu olaydan sonra Celayir Devleti dağıldı ve Irak-ı Arab'a Karakoyunlular hakim oldu.

VII. Karakoyunlular Dönemi

Karakoyunlular veya Baraniler Oğuz boyundandır. Moğol istilası ile batıya sürülmüşler ve İlhanlılar zamanında ise Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerine yerleşmişlerdir⁸⁹.

⁸⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C.I. s.65-67.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK., Ankara, 1994, s.181.

⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.181.

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.182; F.Sümer, *Kara-Koyunlular*, C.I. s.85-86.

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.180; F.Sümer, *Oğuzlar*, s.126.

Yukarıda da zikr ettiğimiz gibi, 1410'da Ahmed Celayir ile Kara Yusuf arasında meydana gelen savaş sonucunda, Ahmed Celayir yenildi ve yakalanarak katledildi. Kara Yusuf bu olaydan sonra oğlu Pir Budak'ı hükümdar ilan etti (1411)⁹⁰. Bu sırada Bağdat'ta, Ahmed Celayir'in ölümünü fırsat bilen Sultan Hüseyin bin Üveys'in kızı Döndü (Dölendi) Hatun, şehrin muhafazasından sorumlu Emir Bahşayış'ı katlederek, şehrin idaresini eline aldı⁹¹. Bu esnada Kara Yusuf'un oğlu Şah Mehmed'de Erbil'den Bağdat üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Şehir halkı Ahmed Celayir'in öldüğüne bir türlü inanamadıklarından şehri el birliğiyle müdafaf ettiler. Fakat bir müddet sonra Ahmed Celayir'in gerçekten hayatta olmadığı haberleri şehire yayılınca, Döndü Hatun ailesi ile birlikte gizlice Vasıt'a kaçtı. Bunu haber alan şehrin ileri gelenleri, Bakube'de bulunan Şah Mehmed'in yanına giderek, şehre davet ettiler. Böylece 29 Nisan 1411'de Şah Mehmed Bağdat'a girdi. Şehir Türkmenler tarafından sadece bir gün yağma edildi. Şah Mehmed, Bağdat'ın idaresini üstlendi⁹². Ayrıca, Celayir şehzadelerinin elinde bulunan Irak'ta ki diğer yerleri de ele geçirdi⁹³.

1420'de Kara Yusuf, bir müddetten beri emirlerini dinlememeye başlamış olan oğlu Şah Mehmed'i tedip etmek için, Bağdat üzerine sefere çıktı. Şehri üç gün kuşatma altında tuttuktan sonra, Şah Mehmed dışarı çıkmaya mecbur kaldı. Bir rivayete göre Kara Yusuf, oğlunu tevkif ederek, mallarını müsadere ettiği ve Bağdat'ın idaresini de diğer oğlu İspend (İsbahan)'e verdiği söylenmektedir. Ancak bu tarihten sonra da Şah Mehmed'in Bağdat hakimi olarak bulunması, bu rivayetin sıhhatli olmadığını göstermektedir⁹⁴.

Kara Yusuf'un vefatı üzerine yerine oğlu İskender (1420-1439) tahta geçti. 1421'de Şahruh, Karakoyunlu üzerine sefere çıktı. Eleşkird havalisinde yapılan savaşta, İskender ve kardeşi İspend mukavemet etmişler ise de fazla dayanamayarak bozguna uğradılar. Şahruh'un bir müddet sonra geri çekilmesi üzerine, İspend bunu fırsat bilerek Tebriz'i aldı. Ancak İskender'in Tebriz üzerine yürümesi karşısında,

⁹⁰ F.Sümer. **Kara-Koyunlular**, C.1, s.87-88; İsmail Hakkı Uzunçarşılı. **Anadolu Beylikleri**, s.182.

⁹¹ F.Sümer. **Kara-Koyunlular**, C.1, s.89.

⁹² F.Sümer. **Kara-Koyunlular**, C.1, s.89.

⁹³ F.Sümer. "Kara-Koyunlular madd." **İA.**, C.6, İstanbul, 1993, s.300.

⁹⁴ F.Sümer. **Kara-Koyunlular**, C.1, s.102.

İspend geri çekilir ve bir müddet sonra kardeşi Bağdat hakimi Şah Mehmed'in yanına sığınır (1422)⁹⁵.

İspend, 1425'e kadar ağabeyi Şah Mehmed'in yanında kaldı. Bu tarihten itibaren Şah Mehmed'e karşı muhalefete başlayan İspend, Bağdat etrafındaki nahiyeleri birer birer almaya başlar. 1431'de Celayir hanedanının son üyesi olan Hille hakimi Sultan Hüseyin bin Alaüddeve'yi katl ederek, Vasıt taraflarını ele geçirdi. İspend, 9 Nisan 1433 tarihinde bir gece baskını ile Bağdat'a hakim oldu. Fakat Şah Mehmed, tekrar Bağdat'ı almak istemiş ise de, başarılı olamamış ve kaçarken Hanikin civarındaki Şeyhan mevkiinde Emir Baba Hacı Hemedani tarafından öldürüldü (1434)⁹⁶.

İspend, Bağdat'ı 12 yıla yakın idare ettikten sonra 9 Mart 1445'de vefat etmesi üzerine, yerine küçük yaştaki oğlu Fulad tahta geçti. İspend'in beylerinden bazıları Fulad'ın tahta geçmesine karşı çıkarak Karakoyunlu hükümdarı Cihan-Şah (1439-1467)'a iltica ederler. Bu beyler, Cihan-Şah'ı Bağdat'ı alması için teşvik ederler. Bunun üzerine Cihan-Şah Bağdat üzerine sefere çıkar ve yedi aylık bir kuşatmadan sonra 9 Haziran 1446'da Bağdat'a hakim oldu⁹⁷. Cihan-Şah, Bağdat'ı üç gün yağma ettirdi ve bir kısım ümerayı da öldürttü. Bağdat'a küçük oğlu Mehmed Mirza'yı vali tayin etti. Ancak şehzade küçük yaşta olduğu için, atabeği olan Abdullah, hükümet işlerinden sorumlu oldu⁹⁸.

1449'da ise Cihan-Şah, oğlu Pir Budak'ı Bağdat ve Irak valisi olarak tayin etti. Pir Budak, Irak'ta bir tehdit unsuru olan müşaşilerle mücedele etti. Cihan-Şah, Pir Budak'a Irak-ı Arap yanında Fars bölgesinin de idaresini verdi. Ancak Pir Budak gün geçtikçe müstakil bir hükümdar gibi hareket etmesinden dolayı Cihan-Şah, Pir Budak'a rakip olması için oğlu Hasan Ali'yi Irak-ı Arap valiliğini tevcih etti. Pir Budak'ın Şiraz'da bulunduğu sırada, Hasan Ali Bağdat'a girmek istemiş ise de, şehrin muhafazasından sorumlu olan ümera onu şehre sokmadı (1459)⁹⁹.

⁹⁵ F.Sümer, "Kara-Koyunlular madd.", İA., C.6, s.301; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.183.

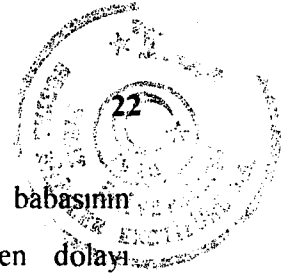
⁹⁶ F.Sümer, "Kara-Koyunlular madd.", İA., C.6, s.302.

⁹⁷ F.Sümer, "Kara-Koyunlular ", s.302-303; Mükrimin Halil Yinanç, "Cihan-Şah madd.", İA., C.III, İstanbul, 1993, s.175.

⁹⁸ Mükrimin Halil Yinanç, "Cihan-Şah madd.", İA., C.III, s.175.

⁹⁹ Mükrimin Halil Yinanç, "Cihan-Şah madd.", İA., C.III, s.176-181.

Pir Budak'ın müstakil bir hükümdar olarak hareket etmesi, babasının emirlerine riayet etmemesi ve Bağdat'ta zulme dayanan yönetiminden dolayı şikayetlerde bulunulması üzerine, Cihan-Şah oğlunu cezalandırmak amacıyla 1464'ün Sonbaharında harekete geçti. Diğer şehzadeler de Cihan-Şah'ın yanında yer aldılar. Cihan-Şah, Bağdat'ı 1465'in başlarından itibaren kuşatma altına aldı. Pir Budak, şehri son derece tahkim etmesinden dolayı, yapılan bütün hücumlar sonuçsuz kaldı. Kuşatma yaklaşık bir buçuk yıl sürdü. Bağdat'ta büyük bir kıtlık ve sefaletin başlaması, şehirden kaçışın yaşanmasına sebep oldu. Pir Budak kaçmaları önlemek amacıyla sert tedbirler almasına rağmen, bir sonuç alamadı bunun üzerine Pir Budak, şehirden çıkıp gitmesine müsaade edilir ise şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu şartın kabul edilmesi sonucunda, Cihan-Şah'ın askerleri Bağdat'a girdi. Askerler şehri yağmaladılar ve tahrip ettiler. Pir Budak'ın gitmesine izin verildi ise de, bazı beylerin Cihan-Şah'ı ikna etmeleri üzerine yakalanarak katl edildi (17 Haziran 1466)¹⁰⁰.

Cihan-Şah, Pir Budak meselesini çözdükten sonra, Karakoyunlu Devleti'nin geniş hudutları içinde sıkışmış olan Diyarbekir ve Erzincan taraflarını kendi himayesini kabul etmeyen Akkoyunlular üzerine yürüdü. Ancak kış şiddetli olduğundan, askeri harekâtı baharda yapmak amacıyla askerini dağıttı ve kendisi de geri çekiliyordu. Uzun Hasan casusları vasıtasıyla CihanŞah'ın durumunu iyice tesbit ederek ani bir baskın yaptı. Cihan-Şah bu baskın sonucunda öldürüldü ve yanındaki kuvvetlerde dağıtıldı. İşte bu olay Karakoyunlu Devleti'nin parçalanmasına, Akkoyunlu Devleti için de parlak bir devir açılmasına sebep oldu (1467). Uzun Hasan bu olaydan sonra Karakoyunlu ülkesini ele geçirmek için harekete geçti. Cihan-Şah'ın oğlu Hasan Ali, Uzun hSan'a karşı koymak istemiş ise de, yaptığı savaşı kaybederek Timurilerden Ebu Said'in yanına kaçtı. Böylece Karakoyunlu Devleti sona erdi. Bu seferde Bağdat üzerine yürüyen Uzun HasanMuhammedî Mirzâ'nın elinden Bağdat'ı aldı (1468)¹⁰¹. Bazı kaynaklar ise Akkoyunlular'ın Bağdat'a hakim olduğu tarihi, 1470 olarak kayd etmişlerdir¹⁰².

¹⁰⁰ M.H.Yinanç, "Cihan-Şah", s.182-184.

¹⁰¹ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.184-185.

¹⁰² F.Sümer, "Akkoyunlular madd.", *TDVİA.*, C.2, İstanbul. 1989,s.272.

VIII. Akkoyunlular Dönemi

Akkoyunlular, Oğuzların Bayındır boyuna mensup olup, devletin kurucusu Kara Yölük Osman Bey'dir. XIII. Asrın sonlarına doğru İlhanlı hükümdarı Argun Han zamanında Horasan'dan, Azerbeycan'a geldiler. XIV. Asrın sonlarında ise Akkoyunlular, Azerbeycan, Harput ve Diyarbekir arasındaki yerlerde bulunmakta idiler. Akkoyunlular, Uzun Hasan zamanında (1452-1478) büyük ve teşkilatlı bir devlet haline geldiler¹⁰³.

Yukarıda da zikr ettiğimiz gibi, Karakoyunlu hükümdarı Cihan-Şah, 1467'de Akkoyunlu-ları himaye altına almak amacıyla Diyarbekir üzerine yürüdü. Ancak Uzun Hasan, ani bir baskınla Cihan-Şah'ı gafil avlaması, Karakoyunlu Devleti'nin sonunu getirdi. Uzun Hasan bu olaydan sonra, Karakoyun-lu ülkesine hakim olmak amacıyla harekete geçti. Önce Azerbeycan ve Irak-ı Acem'i elde etti ve daha sonra da Bağdat'a hakim oldu (1468 veya 1470)¹⁰⁴.

Ancak Akkoyunluların bu parlak devri kısa sürdü. 1473'de Uzun Hasan, Otlukbeli'de Fatih'le yaptığı savaşta bozguna uğraması, devletin büyük bir darbe almasına ve dağılma devrine girmesine sebep oldu. Akkoyunluların zayıflaması ile birlikte bu coğrafyada yeni bir devletin, yani Safevi Devleti'nin temelleri atılmaya başlandı.

Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'in 1490'da vefatı ile birlikte taht mücadeleleri başladı. Bu taht mücadeleleri sonucunda, 1500'de devlet ikiye taksim edildi. Azerbeycan, Erran ve Diyarbekir Elvend Bey'e, Irakeyn, Kirman ve Fars'da Murat Bey'in idaresine verildi. 1501'de Şah İsmail ile Nahcivan yöresinde yaptığı savaşta mağlup olan Elvend Bey, önce Bağdat'a ve oradan da Diyarbekir'e gitti. Elvend Bey, 1505'de Diyarbekir'de vefat etti. Şah İsmail ise Elvend Bey'i mağlup ettikten sonra, Tebriz'e girdi ve resmen Safevi Devletini kurdu. Murat ise 1503'de Hemedan yakınlarında Şah İsmail ile yaptığı savaşı kaybederek Bağdat'a kaçtı. 1509'a kadar

¹⁰³ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.188-193.

¹⁰⁴ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.191-192; F.Sümer, "Akkoyunlular madd.", *TDVİA.*, C.2, s.272.

Bağdat'ta hüküm süren Murat Bey, Şah İsmail'in bu tarihte Bağdat üzerine yürümesi karşısında kaçarak Dulkadiroğullarına sığındı¹⁰⁵.

Bağdat Valisi Badik (Barik) Bey ise, Şah İsmail'e itaatini bildirdiği gibi bağlılık nişanesi olarak da kızılbaşlık kuşandı. Ancak Şah İsmail'in Bağdat'a girmekte ısrarlı olduğunu anlayan Badik Bey Halep'e kaçtı¹⁰⁶. Böylece Bağdat, Şah İsmail'in eline geçmiş oldu.

Yavuz Selim, Çaldıran Savaşından sonra Murat Bey'i Güneydoğu Anadolu'nun fethi için görevlendirdi. Ancak Murat Bey yaptığı harekatta başarılı olamadı ve savaş sırasında öldü (1514). Böylece Akkoyunlular Devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu¹⁰⁷.

IX. Safeviler Dönemi

Safeviler, 13. Asırda Şeyh Safiyüddin'in Erdebil'de kurmuş olduğu tarikattan adını almıştır. Başlangıçta sünni bir tarikat iken, Hoca Ali zamanında (1392-1429) şii mezhebi benimsendi. Şeyh Cüneyt zamanında ise tamamı ile siyasi gayeler taşıyan bir teşekkül haline geldi¹⁰⁸. Şah İsmail ise bu düşünceleri, 1501 (907)'de kurduğu devlete taşımış oldu¹⁰⁹.

Şah İsmail, 1501'de Akkoyunlu Elvend Bey'i mağlup ettikten sonra, Tebriz'e girdi. Kolayca şahlık tahtına oturarak, 12 imam adına hutbe okutup, para kestirdi. Böylece resmen Safevi Devleti kurulmuş oldu. Şah İsmail, İran'daki hakimiyetini sağlam bir şekilde tesis edebilmek için, bu seferde 1503'de Akkoyunlu Murat Bey ile savaştı. Bu savaş sonucunda, Irak-ı Acam, Fars ve Kirman'a hakim oldu.

¹⁰⁵ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.195-197; F.Sümer, *Oğuzlar*, s.128-129; F.Sümer, "Akkoyunlular madd.", *TDVİA.*, C.2, s.292-293.

¹⁰⁶ Nazmi-zâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ*, Mütferrika Matb., İstanbul, 1143, v. 55/b-56/a; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"*, Ankara, 1997, s.94-95.

¹⁰⁷ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.197; F.Sümer, "Akkoyunlular madd.", *TDVİA.*, C.2, s.293.

¹⁰⁸ Tahsin Yazıcı, "Safeviler madd.", *İA.*, C.10, İstanbul, 1993, s.53-59.

¹⁰⁹ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992, s.21-22.

Elvend Bey'in ölümünden sonra 1507'de Diyarbekir'e ve 1509'da ise Bağdat'ı ele geçirdi¹¹⁰.

Şah İsmail, Bağdat'a hakim olduktan sonra şehirde bulunan birçok önemli şahsiyete ait türbeleri tahrip etti ve halkın bir kısmında kılıçtan geçirdi¹¹¹. Abbasi halifelerini küçük düşürmek gayesi ile, buraya tayin ettiği valiye "halifetü'l-hulefâ" ünvanını verdi¹¹².

Şah İsmail zamanında Bağdat, valiler tarafından idare edilirken onun 1524'de ölümünden sonra tahta geçen oğlu I.Tahmasb zamanında Muslu kabilesinden Zülfikâr Han'ın nüfuzu altına girdi¹¹³. Zülfikâr Han, 1522'den itibaren Bağdat Valiliğinde bulunan amcası İbrahim Han'a¹¹⁴ karşı isyan etti ve Gelhûr aşiretinin desteğiyle de idareyi ele geçirdi. Sünni itikada sahip olan Zülfikâr Han, Kanuni adına hutbe okutup, para bastırması yanında, itaatini bildirmek üzere İstanbul'a elçi gönderdi. Ancak Şah I.Tahmasb, Zülfikâr Han'ın bütün yaptıklarından haberdar olması üzerine, Bağdat'a yürüdü ve şehri kuşattı. Zülfikâr Han, şehri kahramanca savunmasına rağmen, Şah I.Tahmasb tarafından çeşitli vaatlerle elde edilen kardeşleri tarafından katl edildi. Böylece Bağdat yeniden Safevilerin eline geçti (1529-30/936). Şah, Bağdat Valiliğine Tekeli Mehmed Han'ı tayin etti¹¹⁵.

Kanuni, Bağdat'ın tekrar Safeviler tarafından ele geçirildiği haberini alınca, Veziriazam İbrahim Paşa'nın teşviki ile Irak üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Sefer için gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 11 Mayıs 1534 (28 Zilkade 940)'de ordu İstanbul'dan hareket etti. Kanuni, önce Tebriz üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Daha sonra ordu buradan hareket ederek Bağdat önlerine geldi. Tekelü aşiretinin ileri gelenleri, Bağdat Valisi Tekeli Mehmed Han'a mualefet ederek Osmanlı yanında yer

¹¹⁰ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.21-22.

¹¹¹ 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi, s.68-69; Nazmi -zâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ*, v. 55/b-56/a; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail madd.", *İA.*, C.11, İstanbul, 1993, s.276.

¹¹² Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail madd.", *İA.*, C.11, s.276.

¹¹³ M.Cavit Baysun, "Bağdat madd.", *İA.*, C.2, s.205.

¹¹⁴ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.55.

¹¹⁵ Nazmi -zâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ*, v. 57/a-b.

almaları karşısında, vali şehri terk etmek zorunda kaldı. Böylece Kanuni, kan dökmeden
1 Aralık 1534 (24 Cemaziyelevvel 941)'de Bağdat'a hakim oldu¹¹⁶

X .Osmanlılar Dönemi

Kanuni 1534'de Bağdat'a hakim olduktan sonra mevsimin kış olmasından dolayı, kışı Bağdat'ta geçirdi. Bağdat'ta bulunduğu müddet içerisinde, tahrip olan şehrin imar işlerini yürüttü ve tahrir işlemlerini başlattı¹¹⁷. Bu sırada Bağdat Beylerbeyliği'ni de 5 Nisan 1535 (1 Şevval 941) tarihinde oluşturarak, beylerbeyliği vazifesine Süleyman Paşa'yı tayin etti¹¹⁸.

Safeviler, 1555'de imzaladıkları Amasya Antlaşması ile Bağdat'ın resmen Osmanlı toprağı olduğunu kabul ettiler¹¹⁹.

Bağdat'ta, I.Ahmed (1603-1617) zamanına kadar, aşiretlerin itaatsizlikleri ve mahalli hadiselerden başka, önemli bir siyasi olay meydana gelmedi¹²⁰.

1574 (982)'de bazı Arap aşiretleri Bağdat havalisine zarar vermek amacıyla saldırdılar. Ancak Badiye Sancakbeyi Mühennâ'nın da hizmetleri ile bu saldırılar önlendi ve tekrar asayiş sağlandı¹²¹.

1576 (984)'da Ane ve Hadise Sancakbeyi Ebu Riş oğlu Muhammed isyan etti. Bağdat taraflarına kışlamak amacıyla gelmesi üzerine, Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa tarafından bozguna uğratıldı. Muhammed'in yanında bulunan Arap aşiretleri dağıldı ve kendisi de çöle doğru kaçtı¹²².

Celalilerin önde gelenlerinden olan Tavail Ahmed'in oğullarından Mehmed, Bağdat'ta bölükbaşı iken sahte bir ferman ile Bağdat Beylerbeyliği'ni ele

¹¹⁶ Nazmi -zâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ*, v. 61/b; Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C.II, s.181-183; Peçevi İbrahim, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C.I, Ankara, 1992, s.135-136.

¹¹⁷ Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C.II, s.184; Peçevi İbrahim, *Peçevi Tarihi*, C.I, s.136

¹¹⁸ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", *Bellekten*, Arapçadan terc. Mustafa Öztürk, S.211, Ankara, 1991, s.1240.

¹¹⁹ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara, 1983, s.361.

¹²⁰ M.C.Baysun, "Bağdat", s.205-206; Yusuf Hallaçoğlu, "Bağdat madd.", *TDVİA.*, C.4, s.433.

¹²¹ *BOA. Mühimme 25*, 165/1648.

¹²² *BOA. Mühimme 28*, 203/479.

geçirdi (1606/1015). Bunun üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Nasuh Paşa, Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilerek Tavil oğlu Mehmed'in üzerine gönderildi. Ancak yapılan savaşta Nasuh Paşa başarılı olamayarak yenildi. Bu olaydan bir müddet sonra Tavil oğlu Mehmed öldü ve yerine kardeşi Mustafa idareyi eline aldı¹²³.

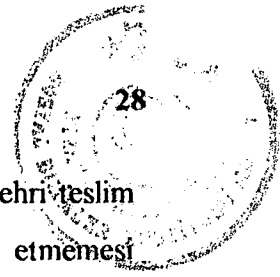
Veziriazam Kuyucu Murat Paşa, Canboladoğlu isyanını bastırarak Halep'te kışladığı sırada Cağala-zâde Mahmud Paşa'yı Bağdat Beylerbeyliği'ne atayarak bir miktar kuvvetle Bağdat'a sevk etti. Bu sırada Bağdat askeride Tavil oğlu Mustafa'yı Bağdat iç kalesinde kuşatmış bulunuyordu. Mahmud Paşa'da Bağdat'a ulaştı. Ancak iç kalede atlı ve piyade 20.000 den fazla asi bulunmakta olup, hatta asilerin elinde top dahi mevcut idi. Bağdat askeri büyük gayret göstermesine rağmen, isyan bastırılmadı. Bunun üzerine isyana son verme karşılığında, Hille Sancakbeyliği'nin Mustafa'ya verilmesi şartıyla anlaşma yapıldı. Böylece isyan sona erdi ve Bağdat'ta tekrar asayiş sağlandı (1608/1017)¹²⁴.

Bağdat subeşîlarından Bekir Subaşı 1609 (1018)'da yeniçeri ağası olup, uzun süre bu vazifede kalması sonucunda nüfuzu gün geçtikçe arttı Bekir Subaşı artık valilerin sözünü dinlememekte, kendi başına hareket etmekteydi. Bağdat Beylerbeyi Kum Yusuf Paşa, Bağdat'ta güçlü hale gelen Bekir Subaşı ile Azaplar Ağası Mehmed Kamber'i ortadan kaldırmak istedi. Ancak bu niyetinde başarılı olamadığı gibi, yapılan mücadelede hayatını kaybetti. Bekir Subaşı ise uydurma bir ferman ile kendini Bağdat Beylerbeyi ilan etti. Bunun üzerine serdar olarak tayin edilen Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa, Bağdat üzerine yürüdü. Hafız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı'ya bazı tekliflerde bulunmasına rağmen kabul görmemesi üzerine Bağdat'ı kuşattı. Bekir Subaşı ise Şah Abbas'a haber göndererek şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu durumu haber alan Hafız Ahmed Paşa, şehri Safevilere teslim etmemesi için, Bekir Subaşı'ya Bağdat Beylerbeyliği'ni tevcih etti¹²⁵.

¹²³ Nazmi -zâde Murtaza, **Gülşen-i Hulefâ**, v. 67/a: İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III,K.I, Ankara, 1983, s.103.

¹²⁴ Nazmi -zâde Murtaza, **Gülşen-i Hulefâ**, v. 67/a: İ.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III,K.I, Ankara, 1983, s.103.

¹²⁵ Nazmi -zâde Murtaza, **Gülşen-i Hulefâ**, v. 67/b-70/b: Peçevi İbrahim, **Peçevi Tarihi**, C.I, s.366-367; Katip Çelebi, **Fezleke**, Süleymaniye Kütüphanesi, TY. No.785, v.163/b-164/a; M.Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukuât**, Haz. Neşet Çağatay, C.I-II, Ankara, 1992, s.207-208.

Bu sırada Şah Abbas adına Sofikulu Han Bağdat'a gelerek şehri teslim almak istedi. Ancak Bekir Subaşı, Sofikulu Han'ı oyalyarak şehri teslim etmemesi üzerine, Şah Abbas, Bağdat'a doğru sefere çıktı. Bekir Subaşı, Şah Abbas'ın Bağdat üzerine geldiğini haber alınca kendisi kaleye kapanarak Musul'da bulunan Hafız Ahmed Paşa'dan yardım istedi. Şah Abbas Bağdat önlerine gelerek şehri kuşattı. Bağdat kalesinin tahkimli olduğundan alamayacağını bildiğinden, Bekir Subaşı'nın oğlu Devriş Mehmed'i çeşitli vaadlerle kendi yanına çekti. Derviş Mehmed babasına ihanet ederek, kale kapısını açması üzerine Safevi askeri şehre girdi. Böylece Bağdat 89 yıl sonra Osmanlıların elinden çıkmış ve Safevilerin eline geçmiş oldu (28 Kasım 1623)¹²⁶.

---

¹²⁶Nazmi -zâde Murtaza. *Gülşen-i Hulefâ*, v. 71/b-74/a; Peçevi İbrahim. *Peçevi Tarihi*, C.I, s.367; Katip Çelebi. *Fezleke*, v.166/a-167/b; M.Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukuât*, C.I-II, s.225.

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

I.Bağdat'ın Osmanlı Hakimiyetine Geçişi

Birinci bölümde de anlatıldığı gibi, 1509'da Bağdat Safevilerin hakimiyetine geçti. Şah İsmail'den sonra tahta geçen Şah I.Tahmasb zamanında ise Bağdat, Muslu kabilesinden Zülfikâr Han'ın nüfuzu altına girdi. Zülfikâr Han, Kanuni Sultan Süleyman adına hutbe okutup, para bastırıldığı gibi itaatini bildirmek üzere de bir elçi gönderdi¹. Bunun üzerine Kanuni 12 Nisan 1529 (3 Şaban 935) tarihinde, Bağdat'ı Zülfikâr Han'a tevcih etti. Ayrıca bu münasebetle Zülfikâr Han'a bir gümüş ser-alem ve 12 Bursa arşını uzunluğunda kırmızı iki yüzlü (ducûyi) tafta² da hediye olarak gönderildi.

Zülfikâr Han'ın Şii mezhebinden dönerek elçi ile birlikte şehrin anahtarını da Kanuniye göndermesi, Şah I.Tahmasb'ı kızdırdı. Bunun üzerine Şah Bağdat tarafına asker sevk ederek, şehri muhasara etti³. Bağdat Emiri Zülfikâr Han, kaleyi kahramanca savundu, ancak adamlarından bazılarının Şah tarafından elde edilmesi üzerine, Bağdat tekrar Safeviler'in eline geçti. Bunu haber alan Kanuni, Bağdat üzerine sefere çıkmaya karar verdi⁴.

Kanuni Sultan Süleyman, Bağdat üzerine sefer amacıyla 11 Mayıs 1534 (28 Zilka'de 940) tarihinde İstanbul'dan hareket eder. Kanuni'nin bu seferi tarihte İrakeyn seferi olarak bilinmektedir. Ordu 1 Aralık 1534 (24 Cemaziyelevvel 941) tarihinde Bağdat'a ulaşır⁵.

¹ M.Cavit Baysun, "Bağdat madd.", İA., C.II.s.205.

² Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ı İdari Taksimatı", Belleten, Arapçadan terc. Mustafa Öztürk, C.LIV, S.211, Ankara, 1991, s.1240.

³ Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, C.I, s.129.

⁴ Solak-zâde, Solak-zâde Tarihi, C.I, s.178-179.

⁵ İrakeyn seferine katılmış olan Matrakçı Nasuh, bu seferi tafsilatlı biçimde yazdığı eserde anlatmıştır. Sefer sırasında ordunun geçtiği yerleri, menzil menzil konaklama yerlerini ve geçilen yerleşim alanları üzerinde hem izahta bulunmuş ve hem de resimlemiştir. Bkz: Nasuhî's-Silahi (Matrikçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han, Hazırlayan: H.Gazi Yurdaydın, Ankara, 1976

Bu sefere katılan Osmanlı ordusu, 100.000 nefer padişah mahiyetinde, 50.000 nefer de Sadrazam İbrahim Paşa kumandasında olmak üzere 150.000 askerden oluşmaktaydı⁶.

Şah I.Tahmasb, Bağdat'ı Zülfikâr Han'dan geri aldıktan sonra buraya vali olarak Tekeli Mehmed Han'ı atamıştı. Fakat Tekeli Mehmed Han, Kanuni'nin Bağdat'a doğru geldiğini haber alınca, korkuya kapılarak hemen firar etti. Böylece Kanuni, savaş yapmadan Bağdat'ı kolayca ele geçirmiş oldu⁷.

Bağdat şehrinin alınması ile birlikte, Kanuni şehre girerek ilk önce İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin tahrip edilmiş türbesini ziyaret etti. Safeviler tarafından tahrip edilen türbeyi yeniden inşa edilmesi için emir buyurdu. Daha sonra diğer İslam büyüklerinin makamlarını da ziyaret etti. Mevsim kış olduğu için, Kanuni kışı Bağdat'ta geçirdi. Bu arada Bağdat'ta tahrir yapılması için emir verdi⁸.

Bağdat'ın tahriri için nişancılığa yeni tayin edilmiş olan müverrih Celalzâde Mustafa Çelebi'ye görev verildi. Bağdat'ta dört ay kalındı ve bu süre de arazi tahriri, zeamet ve tımar teşkilatı kuruldu⁹.

Kanuni, Bağdat'ta kaldığı süre zarfında muhtelif imar işlerini yürüttükten sonra, kurulan Bağdat eyaletine, Diyarbekir Beylerbeyliğinden mazûl Süleyman Paşa'yı beylerbeyi olarak tayin etti¹⁰.

Süleyman Paşa'nın mîr-i miranlığa getirilmesi ve kendisine hilat-kaftan verilmesi 5 Nisan 1535 (1 Şevval 941) tarihinde olmuştur¹¹.

Kanuni, kışı Bağdat'ta geçirdikten sonra, Süleyman Paşa'nın mahiyetinde 1000 tüfenkçi ve 1000 tîrendâz (okçu) dan oluşan bir muhâfiz kuvveti Bağdat'ta bırakarak, önce Tebriz'e ve daha sonra İstanbul'a avdet etti¹².

⁶ M.Hilmi, **Kanuni Süleyman'ın 1533-1535 Bağdat Seferi**, Askeri Matbaa, İstanbul.1932.s.14.

⁷ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, C.I,s.135-136; Solak-zâde Mehmed Hemedi Çelcibi, **Solak-zâde Tarihi**, C.II,s.181-183.

⁸ Peçevi; **age.**,C.I,s.136; Solak-zâde; **age.**C.II,s.184.

⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**,C.II,T.T.K.,Ankara,1983,s.352.

¹⁰ M.Cavit Baysun; "Bağdat madd.", **İA.**,C.II,s.205.

¹¹ Halil Sahillioğlu; "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", **Belleten**, C.LIV,s.211,s.1240.

¹² Von Hammer Purgstall; **Büyük Osmanlı Tarihi**, Hazırlayanlar:Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.III,İstanbul,1990,s.133.

II. İdari Taksimat

1. Bağdat'ın Eyalet Haline Getirilmesi

Eyalet terimi, arapça "idare etme, icra" anlamındaki "iyâle kelimesinden gelmekte olup, Osmanlılar da en büyük idari birim karşılığı olarak bu tabirin resmen kullanılışı 1591'den sonra olmuştur¹³.

Ancak bu sistemin temelini oluşturan uygulama I. Murad devrinin ilk zamanlarında Lala Şahin Paşa'nın 1362'de Rumeli Beylerbeyi olarak atanması ile başlar. Rumeli'de ki fetihleri idare etmek ve Rumeli'de ki askeri unsurların komutanı olarak görev verilmiştir. Daha sonra 1393'de Yıldırım Beyazid döneminde Anadolu Beylerbeyliğinin kurulması ile beylerbeylik sayısı ikiye çıkarılmıştır¹⁴. Çelebi Mehmed döneminde ise Amasya ve Tokat bölgesi ayrı bir beylerbeylik haline getirilerek 1413 tarihinde Rum Beylerbeyliği kurulmuştur¹⁵. 1468'de Karaman Vilayeti Osmanlı'ya katılmış ve daha sonra beylerbeylik haline getirilmiştir. Böylece Anadolu'da ve Rumeli'de uç vilayetlerin beylerbeylik haline getirilme süreci de başlamıştır¹⁶. XIV. Yüzyıl ortalarından itibaren beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli vilayetlere dağılmış olan beylerin amiri durumunda iken; Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinin yanısıra Rum ve Karaman Beylerbeyliklerinin de kurulmasından sonra beylerbeylik tamamen bölgesel bir özellik kazanmıştır¹⁷.

Böylece Beylerbeylik savaş şartlarının ortaya çıkardığı ve sınırlı sayıda olan bir teşkilat olmaktan çıkmış ve askeri niteliği de azalarak¹⁸ idari üniteler olma dönüşümü başlamıştır. Ancak beylerbeyliklerin gerçek manada yönetim birimi olmaları 16. Yüzyılın sonlarında gerçekleşebilmiştir. 1591'den itibaren beylerbeyliğinin arazisini

¹³ Halil İnalçık; "Eyalet madd.", TDVİA, C.11, İstanbul, 1995, s.548.

¹⁴ H. İnalçık; "Eyalet madd.", EP, C.11, s.722.

¹⁵ Tuncer Baykara; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı, TKAE, Ankara, 1988, s.87.

¹⁶ H. İnalçık; "Eyalet", TOVİA, c.11, s.549; H. İnalçık; "Eyalet", EP, C.11, s.722.

¹⁷ Metin Kunt; Sancaktan Eyalet, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul, 1978, s.26-27.

¹⁸ T. Baykara ; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, s.90.

ihativa eden bir terim olarak “eyalet veya vilayet” tabiri kullanılmaya başlanırken, “beylerbeylik” ise beylerbeyinin makamı olarak kullanılmaya devam etmiştir¹⁹

Yavuz Selim’in doğuya ve güneye düzenlediği seferler sonunda bu bölgede Diyarbekir, Alâüddevle ve Arap vilayetleri oluşturulmuştur. Kanuni döneminde Arap vilayeti Halep, Şam ve Mısır Beylerbeyliklerine ayrıldı²⁰.

Bölgede bu düzenlemeler yapılırken Kanuni’nin 1534’de düzenlediği Irakeyn seferi ile Irak-ı Arap topraklarının büyük bir bölümü Bağdat başta olmak üzere ele geçirilmiştir. Yukarıda da anlatıldığı gibi, kışı Bağdat’ta geçiren Kanuni, tahrir yapılması için nişancılığa yeni tayin ettiği müverrih Celal-zâde Mustafa Çelebi’yi görevlendirmişti. 1535 Nisan ayının başlarında²¹ da Süleyman Paşa’yı Bağdat Beylerbeyliğine atamıştır. Bağdat Beylerbeyliği’nin kuruluşunu bu tarihten itibaren almamız doğru olacaktır. Bağdat vilayetinin tanzimine ait ilk kanun-nâme ise 14 Şubat 1537 (4 Ramazan 943) tarihlidir²². Bağdat Vilayeti’ne ait ilk kanun-nâme olduğunu, Hasan Padişah Kanun-nâmesi’ne atf yapması ile Safeviler dönemine ait bir kısım örfi vergi ve uygulamaların ortadan kaldırılmasını ihtiva eden hükümleri içermesi Osmanlı yönetimine yeni geçişi göstermesinden anlaşılmaktadır.

1.1. 1535 Tarihinde Bağdat Vilayeti

Kanuni, 1534 tarihinde Bağdat’ın alınması sonucunda sefere katılmış olan ve nişancılığa getirilen müverrih Celal-zâde Mustafa Çelebi’ye Bağdat’ın tahririni emr etti. Ancak Celal-zâde’nin bu tahririne ait bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.

Fakat yazmış olduğu ünlü eserinde, Bağdat Vilayeti’ne ait idari taksimatı vermiştir. Bu taksimatın Bağdat Vilayetine ait ilk idari taksimat olması büyük

¹⁹ H. İnalçık: “Eyalet”, *EP*, C. II, s. 722; H. İnalçık: “Eyalet”, *TDVİA*, C. 11, s. 548.

²⁰ H. İnalçık: “Eyalet”, *EP*, C. II, s. 722; H. İnalçık: “Eyalet”, *TDVİA*, C. 11, s. 549.

²¹ H. Sahillioglu’nun “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı” makalesinde Kepeci, Teşrifat Ruznamçesi, No: 1764’ e dayanarak 5 Nisan 1535’de Süleyman Paşa’ya hilat-kaftan verilerek Bağdat mir-i miranlığa getirildiği yazmaktadır. Ancak Hammer, Kanuni’nin 2 Nisan 1535’de Bağdat’tan ayrıldığını ve bu arada Süleyman Paşa’yı Beylerbeyliğine tayin ettiği yazmaktadır. Bu iki farklı tarihten dolayı 1535 Nisan başlarını tarih olarak almayı uygun bulduk.

²² Bâyezid Kütüphanesi, Bağdat Kanun-nâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970.

ihtimaldir²³. Ancak taksimatın ne zamana ait olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Eserini birkaç aşamada yazması ve eserin ilk tertibinin 1534²⁴ 'de olması, Bağdat'a ait taksimatında bu tarihte olabileceğini tahmin etmekteyiz. Çünkü Bağdat'ı bizzat kendisinin tahrir etmesi bizi bu düşünceye sevk etmektedir.

Celal-zâde Mustafa Çelebi yazmış olduğu "Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecetü'l-Mesâlik" adlı eserinde her vilayeti bir tabaka ve içindeki sancakları da birer derece olarak göstermiştir. Bağdat Vilayeti'ni 27. Tabaka olarak almış ve sancakları da sırasıyla 1'den 15'e kadar derecelendirmiştir. Bu listeye göre Bağdat Vilayeti şu sancaklardan oluşmaktadır²⁵.

1. Bağdat ve Nehr-i Şatt (Paşa Sancağı)
2. Asitâne-i Mukaddese-i Aleviyye (Makam-ı Ali)
3. Meşhed-i İmam-ı Hüseyin
4. Ane
5. Hille
6. Semavat
7. Bayat ve Beksa
8. Rumahiyye
9. Cevazir
10. Vasıt
11. Huveyze
12. Eşne
13. Kelâs
14. Sehloğlu
15. Bacvanlu

Bu taksimatta bütün Irak topraklarının Bağdat Vilayeti'ne bağlı olmadığı görülüyor. Bağdat'tan önce Osmanlı hakimiyetine giren Irak sancakları önceden oluşturulmuş beylerbeylikler içinde yer almıştır. Örneğin; Sincar ve İmadiye sancakları,

²³ H.Sahillioglu. "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", s.1237.

²⁴ Celia J.Kerslake, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi madd.", TDVİA, C.7, İstanbul, 1993, s.261.

²⁵ Celâl-zâde Mustafa Çelebi. Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecetü'l-Mesâlik, İ.Ü.Kütüphanesi,TY.No:5997, s.14-15

Diyarbakir Beylerbeyliği'ne bağlı bulunmakta iken, Musul, Erbil, Zengiabad, Cessan vb. gibi sancaklarda Luristan (Şehrizol) Vilayeti'ne bağlı bulunmakta idi²⁶.

Bu arada tarihi kesin belli olmayan ancak Bağdat Vilayeti'nin ilk yıllarına ait olduğu tahmin edilen, baş kısmında kanunnâmesi de var olan bir İcmal Defteri'ne²⁷ göre ise, Zengabâd Bağdat'a tabi bir nahiye olarak görölmektedir. Bunun yanısıra yukarıda verdiğimiz taksimatta yer almayan Mendelicin, Dakûk ve Kerkük sancakları Bağdat Vilayetine tabi olarak görölmektedir.

Bu dönem içerisinde Osmanlı-Safevi mücadelelerinin 1555 Amasya Antlaşmasına kadar yoğun biçimde yaşanmasından dolayı bölgede tam bir istikrarın olmadığı ve sınırların sürekli değiştiği bir ortamda kesin bir bilginin elde edilemeyeceğini ve bir yargıya da varılamayacağını göz ardı etmemeliyiz.

1.2. 1558-1576 Tarihlerinde Bağdat Vilayeti

Bağdat Vilayeti'nin idari taksimatına dair bir diğer belgede 1558-1576 yıllarını kapsayan BOA. de Maliyeden Müdevver Defterleri arasındaki Sancak Teveih Defteri'dir. Bu deftere göre Bağdat'ın idari taksimatı şu şekildedir²⁸:

1. Bağdat (Paşa sancağı)
2. Musul
3. Dertenk
4. Cessan
5. Cevâzir
6. Erbil
7. Zengabâd
8. Ane

²⁶ H. Sahillioğlu. *agm.*, s.1238.

²⁷ **Tapu Tahrir 1028**, s.3-4.. Bu defterin tarihine ilişkin bir kayıda rastlamamıza rağmen. defterdeki bilgiler: 1539 tarihlerine ait 1049 numaralı Tapu Tahrir Defteri ile benzerlik göstermektedir. Örneğin, Zengabâd bu defterde de nahiye olarak görölmektedir. 19 Kasım 1542 (10 Şaban 949) tarihli Maliyeden Müdevver 17895 numaralı defterde Zengabâd liva olarak görölmektedir. Ayrıca her iki defterde nahiye tabiri yerine bölük tabiri kullanılmaktadır. Diğer Tapu Tahrir Defterlerin de böyle bir ifadeye rastlamıyoruz. Yine 1028 numaralı defterin ilk sayfalarında mevcut olan kanunnâme de Hasan Padişah (Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan) kanununa sık sık atıfta bulunması bu defterin Bağdat Vilayeti'nin ilk yıllarına ait olduğuna birer işarettir.

9. Hille
10. Semavât
11. Zâho nâm-ı diğêr Sened-i Süleymanî
12. Harîr ve Düvîn
13. Tekrit
14. Rumahiyye
15. Bayât
16. Kerend
17. Derne
18. Börüncek
19. Dih-Bâlâ
20. Avergân
21. Sığla
22. Cengûle
23. Megrî
24. Şehirbâzâr
25. Vâsıt
26. Karadağ
27. Kasr-ı Şirin
28. Demürkapu
29. Cedîde
30. İmadiye Eyaleti
31. Acuz
32. Bacvan²⁹

Görüldüğü gibi, bir önceki verdiğimiz beylerbeyliğinin kuruluşunun ilk yıllarına ait taksimatta 15 Sancaktan ibaret olmasına karşın, yaklaşık 30 yıl sonraki

---

²⁸ **Maliyeden Müdevver 563**, s.104-105: Bu defterin tarihi olarak 1575-76 (983) gözükmese de rağmen, Bağdat Vilayeti'nin 1558-1576 (966-983) tarihleri arası idari taksimattı yansıtmaktadır.

²⁹ Bacvan Sancağı listede yer almamaktadır. Ancak, 30 Eylül 1570 (Selh-i C.Evvel 978) tarihli bir hükümdê, Şhrizol Vilayetine tabi Bacvan Sancağı'nın Bağdat'a ilhak olunduğuna dair emr-i şerif verilmiştir. **BOA. Mühimme 14**, 581/830.

taksimatta yüzde yüzlük bir artışla 32 sancak olmuştur. Sancak sayısında meydana gelen bu artışın sebebi, 1555 tarihinde Osmanlı-Safevi arasında imzalanan Amasya Antlaşması ile iki devlet arasında 23 yıllık bir barış döneminin yaşanması ve bu savaşlardan Osmanlı Devleti'nin başarılı çıkmış olmasıdır. Ayrıca barışla birlikte iki devlet arasındaki sınırlarda ki belirsizliğin ortadan kalkması ve daha doğru kesin bilgilerin elde edilmesinin de etkisi olmuştur. Böylece İran serhadinde bulunan ve Safevilerle yürütülen savaşlarda büyük rol oynayan Bağdat Beylerbeyliği daha da önem kazanmış ve büyük bir gelişme göstererek önemli bir Beylerbeylik haline gelmiştir.

Bu arada Acûz Sancağı'nın 1555-56 (963) tarihlerinde liste içinde Şehrizol Beylerbeyliği'ne tabi olduğu ifade edilmektedir. Bu da gösteriyor ki, bundan önce Bağdat Beylerbeyliği içinde yer alan Acûz Sancağı bu tarihlerde Şehrizol Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Yine Musul Sancağı da 28 Mayıs 1571 (3 Muharrem 979) tarihinde merkezden gelen bir emirle; "Musul Sancağının Bağdaddan Şehrizol Beylerbeyliğine ilhak olunmak emrim olunmağın buyurdum ki vusûl bulduk da livâ-i mezbûrun icmâl ve mufassal defterlerinin Şehrizol Beylerbeyliğine gönderilmesi " diye buyrulmuştur³⁰.

Böylece Musul Sancağı tekrar Şehrizol Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Sığla Sancağı da 1573-74 (981) tarihinde listeye düşülen derkenâr ile Cezayir Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.

Bağdat Beylerbeyliği'ne bağlı sancaklar arasında "arz-ı memleket" yani miri sisteme bağlı olarak tımar ve zeametın uygulandığı Sancaklar olduğı gibi³¹; "arz-ı

³⁰ BOA. Mühimme 10, 325/528-529.

³¹ Mustafa Öztürk, miri sistemin "Misak-ı Milli" ile olan münasebeti incelediğı makalesinde, miri rejimin geçerli olduğı bölgeler, Anadolu Coğrafyasının tabii sınırları, aynı zamanda beşeri ve kültürel sınırları yani milli sınırları oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu milli sınırlar Irak topraklarında Bağdat'ın kuzeyinden yani Osmanlı'nın miri rejimi uyguladığı "arz-ı memleket" olarak kabul edilen bölgeden geçmekte olduğuna işaret edecek; bu görüşlerine tarihi destek olarak I.Dünya Savaşını örnek olarak vermiştir. I.Dünya savaşında, "İtilaf devletlerinin işgalleri Basra'dan itibaren kuzeye doğru gelişirken, Basra ve Bağdat'ta halk nezdinde önemli bir direnişle karşılaşmadı. Ama Musul, Kerkük ve Erbil'e gelindiğinde, aynı paralelde teşkilatlanmalar ve Mardin'de silahlı direnişle karşılaştı." diyerek, miri rejim ile milli sınırlar arasında ki münasebete açıklık getirmektedir. Mustafa Öztürk; "Osmanlı Miri Rejiminin Misak-ı Milli ile Münasebetleri", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s.186-192. Bağdat Eyaletinde miri sistemin geçerli olduğı sancaklara baktığımızda Hille Sancağı (Bağdat'ın güncyinde yer almaktadır.) dışında kalan Sancaklar Bağdat'ın kuzeyin de yer alması yukarıda ki görüşleri teyid etmektedir.

Irak” olarak kabul edilen ve tımar sisteminin geçerli olmadığı sancaklar da bulunmaktadır. Bağdat Beylerbeyliği'nin “arz-ı memleket” olan sancakları şunlardır: Musul, Dertenk, Rumâhiyye, Erbil, Zengabâd, Cessân, Ane, Hille, Harir ve Düvin ve Karadağ³² olmak üzere 10 sancakta tımar ve zeamet görülmektedir. Bağdat Sancağın'da ise Sancağa bağlı bir kısım nahiyelerde ise tımar ve zeamet bulunmaktadır (Bkz. Bağdat Sancağı Konusuna). Bağdat Beylerbeyliği'nde ki diğer sancaklardan “arz-ı Irak” olarak kabul edilmiştir.

İdari taksimatta İmadiye, Bağdat Beylerbeyliği içinde “İmadiye Eyaleti” şeklinde geçmektedir. Bu ifadeden İmadiye'de farklı bir idari stadüde olduğu yani hükümet sancak olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlere ait belgeler de İmadiye'nin hükümet sancak olduğundan bahsedilmesi³³, görüşümüzü desteklemektedir.

İmadiye dışındaki sancaklarda farklı bir idari statü uygulandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

1.3. 1573-1587 Tarihlerinde Bağdat Vilayeti

Bağdat Vilayeti'nin idari taksimatına dair bir diğer belge de, 262 numaralı Kepeci Ruus defteridir. Sancak tevcihatına dair bir defter olup, vilayette bulunan sancaklara tevcihatın yapıldığı ilk tarih 1573 (981) ile son tevcihatın yapıldığı 1587 (995) tarihlerini kapsamaktadır. Bu tarihler Amasya Antlaşması ile başlayan barış döneminin sonları ile 1578-1590 Osmanlı Safevi savaşları dönemini içine almaktadır. Bu dönem hem savaşların yeniden başladığı ve hem de yeni idari birimlerin oluştuğu bir

³² Kanuni dönemine ait “Tımar ve Taşra Teşkilatı Kanunnamesi” nde, Bağdat Eyaleti'nin yedi sancağı “arz-ı memleket” olarak gösterilmiştir. Bu sancaklar: Hille, Zengabâd, Cevazir, Rumahiyye, Cengüle, Karadağ ve Bağdat'tır. Diğer sancaklar ise “arz-ı Irak olduğundan bahsedilmiştir. Ahmet Akgündüz: Osmanlı Kanunnâmeleri, C.4, İstanbul, 1992, s.539. Ancak 1558-59 (966) tarihine ait Ruznâme defterinde, bu kanunnamenin dışında ve hatta “arz-ı Irak” olarak gösterilen bazı sancaklarda da tımar ve zeamet var olduğu görülmüştür. Bu deflere göre Bağdat Eyaleti'nde mirî sistemin geçerli olduğu sancaklar şunlardır: Musul, Dertenk, Rumâhiyye, Erbil, Zengabâd, Cessân, Anc, Hille, Harir, ve Düvin. Karadağ ve Bağdat'a bağlı bazı nahiyelerde tımar ve zeamet bulunmaktadır. **Tapu Tahrir 313, s.486-530.**

³³ Feridun Bey; **Mecmua-i Münşeat-i Selâtin**. C.II, İstanbul, 1274-1275, s.406; Evliya Çelebi; **Seyahatname**, C.IV, İkdâm Matb., Dersaadet, 1314, s.414-457.

dönemi kapsadığı için bir kısım değişmeler göze çarpmaktadır. Bağdat Vilayetinin bu dönemde idari taksimatı şu şekildedir³⁴.

1. Bağdat (Paşa Sancağı)
2. Musul
3. Ane
4. Erbil
5. Hille
6. Zengabâd
7. Semevât
8. Kerkük
9. Cessânbedre
10. Harîr ve Düvîn
11. Geylân
12. Bayât
13. Rumâhiyye
14. Dertenk
15. Deyr-ü Rahbe
16. Gaziyye-i Al-i Kaş'am
17. Cevâzir
18. Derne
19. Kerne
20. Dih-Bâlâ
21. Vâsıt
22. Cengüle (nâm-ı diğeri Bek.
23. Bâcvân
24. Tekrit
25. Kasr-ı Şirin
26. Sadr-ı Süveyb
27. Kala-i Zincir

---

³⁴ Kepeci Ruus 262, s.131-141

28. Hevâr

Görüldüğü gibi, 1558-1576 tarihlerindeki Bağdat Vilayeti'nin Sancak sayısına göre dört sancak azalma meydana gelmiştir. Bunun yanında sancak sayısındaki çok az bir azalma olmasına rağmen 1558-1576 tarihlerinde yer alan, Zaho, Kerend, Börüncek, Avergân, Sığla, Megri, Şehirbâzâr, Karadağ, Demir kapu, Cedide, İmadiye ve Acûz Sancakları bu listede görülmemektedir. Bunun yanında yeni yer alan sancaklar ise; Kerkük, Geylan, Deyrû-Rahbe, Gaziyye-i Al-i Kaş'am, Kerne, Sadr-ı Süveyb, Kal'a-i Zincir ve Hevâr bu listede yer almaktadır.

Bir önceki taksimata göre; Sancak sayısının yaklaşık 1/3 oranında ki sancağın değişmesi bölgede ki idarî düzenlemelerin hala bir istikrara kavuşmadığını göstermektedir. Bu istikrarsızlığın en önemli sebebi, Osmanlı-Safevi savaşlarının 1578 tarihinde tekrar başlamasından kaynaklanmaktadır.

Bu arada listenin yer aldığı defterde Musul'a düşülen bir şerh ile daha sonra beylerbeylik yapıldığına işaret edilmiş, ancak bir tarih ise verilmemiştir. Fakat diğer kaynaklardan Musul Sancağı'nın 1586 tarihinde Beylerbeylik yapıldığı görülmektedir³⁵. 4 Nisan 1592 (21 C.Ahir 1000) tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne gönderilen bir hükümden, Musul ile birlikte Tikrit Sancağı'nın da beylerbeylikten ayrılarak yeni kurulan Musul Beylerbeyliği'ne bağlandığı görülmektedir³⁶. Bu tarihlerde bölgede yapılan bir diğer düzenleme ise İran serhadinde Nihavend Beylerbeyliği'nin kurulmasıdır. 10 Mart 1591 (15 C.Evvel 999) tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne gönderilen bir hükümden, İran serhadinde oluşturulan Nihavend Beylerbeyliği'ne ait sancak bulunmadığı ve Derne, Dertenk, Kala-i Zincir, Geylân, Kerend, Sancakları'nın, Bağdat Beylerbeyliği'nden alınarak, Nihavend Beylerbeyliği'ne bağlandığı bildirilerek, bu sancaklara ait defterlerin Nihavend'e gönderilmesi emredilmiştir³⁷.

Görüldüğü gibi, 1578-90 tarihlerinde Osmanlı-Safevi Savaşları ve bu savaşlar sonucunda 1590 tarihinde imzalanan Ferhad Paşa, Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli kazançlar sağlanması bölgede yeni idari düzenlemelerin

³⁵ Ahmet Gündüz; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1998, s.42-43.

³⁶ BOA. Mühimme 69, 95/190.

³⁷ BOA. Mühimme 67, 102/271.

yapılmasına yol açmıştır. Bu durum tabii olarak Bağdat Beylerbeyliği'nin doğrudan etkilenmesine yol açmıştır ki, yukarıda isimlerini verdiğimiz sancaklarda bu düzenlemeler sonucunda yeni kurulan beylerbeyliklere bağlanmıştır.

1.4. 1609 Tarihinde Bağdat Eyaleti

Arşiv kaynaklarının yanında idari taksimata dair bilgi ihtiva eden diğer bir kaynak ise Risalelerdir. Risaleler içinde en önemlilerinden olan Defter-i Hakani Eminî Aynî Ali Efendi'nin yazmış olduğu risaledir. Aynî Ali Efendi risalesini hazırlayarak, 1609 tarihinde Sultan I.Ahmet'in veziri Murat Paşaya sunmuştur³⁸. Kendisinin defter emini olarak resmî kayıtlara göre eserini hazırlaması ve XVII.yüz-yılın başlarında tahrir işlemine son verilmesinden dolayı, bu risale daha da önem kazanmaktadır. Bu risaleye göre Bağdat Eyaleti'ni meydana getiren sancaklar şunlardır³⁹.

1. Bağdat (Paşa Sancağı)
2. Hille
3. Zengabâd
4. Cevâzir
5. Rumâhiyye
6. Cengûle
7. Karadağ
8. Derne
9. Dih-Bâlâ
10. Vâsıt
11. Kerne
12. Dertenk
13. Semâvât
14. Bayât
15. Demürkapu
16. Karaniyye

³⁸ H. Sahillioglu: "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", s.1246.

³⁹ Aynî Ali Efendi: *Kavânin-i Al-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, İÜ. Kütüphanesi. Ty.No. 786. Vrk.. 7/b-8/a.

17. Geylân
18. Al-i Sâlih (Al-i Sâh)
19. İmâdiyye

Risalede, Bağdat Eyaleti'nin yedi sancağında tımar ve zeamet uygulandığı yazmaktadır. Bu sancaklar; Hille, Zengabâd, Cevâzir, Rumâhiyye, Cengûle ve Karadağ olarak verilmektedir. Defterde verilen sayıya karşılık bir sancak eksik verilmiştir. Bu eksik sancak, Bağdat Sancağı olmalıdır. Daha önceden belirttiğimiz gibi, Bağdat Nahiyesi dışındaki Nahiyeler'in büyük bir bölümünde tımar ve zeamet görülmektedir. Geriye kalan onbir sancak ise "arz-ı Irak" olarak kabul edilmiştir. Bu Sancakların beylerine bazı köy ve mezraalardan tahmini rakamlarla verilen haslar bağlanmıştır. Bu Sancaklar ise; Derne, Dih-Bâlâ, Vâsıt, Kerne, Dertenk, Semâvât, Bayât, Demürkapu, Karaniyye, Geylân, Al-i Sâlih'dir. Bunlar dışında kalan İmâdiyye ise hükümetlidir. Hâkimine mülkiyet üzere verilmiştir. Bu arada, Aynî Ali Efendi gibi Defter-i Hâkânî Emîni olan Sofya'lı Ali Çavuş'un 1653 tarihinde IV.Mehmet zamanında hazırladığı risalede idari taksimatı ihtiva etmektedir. Bu risalede Aynî Ali Efendi'nin risalesi ile benzerlik göstermektedir. Her ikisinin aynı vazifede bulunmaları ve tahrir geleneğinin XVII. Yüzyılın başlarında terk edilmesinden dolayı, her iki yazarın müracaat ettikleri defterler XVI. Yüzyılın sonu ile XVII. Yüzyılın başlarına ait olan defterlerdir⁴⁰. Bu açıdan Sofya'lı Ali Çavuş'un yazdığı risale XVII. Yüzyılın ortalarında olmasına karşın verdiği bilgiler yönüyle XVII. Yüzyılın başlarına ait bilgilerdir. Aynî Ali Efendi'nin taksimatından farklı olarak Ane, Cessân ve Kabur Sancakları⁴¹ bu risâlede yer almasına karşın, İmâdiyye Hükümeti ise bu taksimatta mevcut değildir. Diğer sancaklar ise her ikisinde de aynıdır.

Bir diğer husus ise; bir önceki taksimata göre sancak sayısında yaklaşık olarak 1/3 oranında azalma meydana gelmiştir. Bu sancak sayısında azalmanın meydana gelme sebebini, bölgede yapılan yeni idari düzenlemelerle açıklayabiliriz. XVI. Yüzyılın sonlarında Musul ve Bağdat'ın İran serhadinde yer alan bölgelerde Mihriban, Pelengân

⁴⁰ H. Sahillioğlu; "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", s.1246.

⁴¹ İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risâle", İÜEF. Tarih Dergisi, s.32, İstanbul, 1979,s.920.

Pelengân ve Nihavend Beylerbeylikleri⁴²'nin kurulması, tabii olarak Bağdat Eyaleti'nin Sancak sayısının azalmasında etkisi olmuştur.

2. Bağdat Sancağı

Sancak tabiri kelime olarak bayrak, bilhassa büyük ebatlı bayrak anlamına geldiği gibi, üzerinde dalgalandığı araziye de ifade etmesinden dolayı merkezi idarenin askerî ve kazâî mümessillliğini üzerinde toplayan bir idarî teşekküle de ad olmuştur⁴³. Osmanlıların ilk devirlerinde tuğ ve sancak, hatta davul, hükümdarın temsilcisi durumunda olan kişilerin de sembolü haline gelmiştir⁴⁴. Sancak tabiri önceleri askeri bir anlamı olup, askerleri aynı bayrak altında savaşa giden muntıka olarak görülmekte fakat bir iskân yerini ifade etmemektedir. Ancak adını bulunduğu iskân yerinden alabilmektedir⁴⁵. Sancakların teşekkülünde ve isim almasında, coğrafi, etnik, ve tarihi şartların rolü olmuştur. Bu arada sancakların arazi bakımından büyüklükleride bölgenin jeopolitik etnik ve coğrafi şartlarına göre değişebilmiştir⁴⁶.

Sancağın idarî bir birim haline gelmesi, muhtemelen XVI. Yüzyıldan sonra olmuştur⁴⁷. Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresinin en büyük ünitesi beylerbeylik veya eyalet olmasına rağmen bu birimleri oluşturan sancaklar temel idari birim⁴⁸ olarak kabul edilmiştir. Devletin vergi hasılatını belirlemek ve asker temin etmek amacıyla yaptırılan tahrirlerde birim olarak sancak esas alınmıştır. Her sancağın kanunnâmesi Tahrir defterlerinin başına yazılmıştır. Merkezi hükümetten çıkan, idare ile ilgili yazışmalarda da sancak idaresi esas olarak kabul edilmiştir⁴⁹.

⁴² Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993, s.223.

⁴³ J. Denny, "Sancak madd." İA. C.10, İstanbul, 1993, s.186-188.

⁴⁴ M. Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.15

⁴⁵ T. Baykara, *age.* S.32.

⁴⁶ M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s.30.

⁴⁷ M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s.30.

⁴⁸ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, C.XXXVIII, s.152, Ankara, 1978, s.665; Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Değisi*, s.1, Samsun, 1986, s.12.

⁴⁹ Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", s.12.

Beylerbeylik veya eyaletler sancakların bir araya gelmesinden oluşmakta olup, sancak- lardan biri eyalet merkezi olarak kabul edilirdi. Eyalet yönetiminin yapıldığı sancağa “Paşa Sancağı” denirdi. Bağdat Sancağı’da, Bağdat Eyaleti’nin Paşa Sancağı’dır. Bağdat’ın Abbasi Devleti’nin hilafet merkezi olması tarihi bir şehir olması ve İslam Şehirleri arasında öneme haiz olması, Dicle nehri kenarında kurulmuş olması, Safevilere karşı önemli bir stratejik noktada bulunması, Bağdat Eyaleti’nin kurulmasında ve Bağdat’ın Paşa Sancağı olarak kabul edilmesinde etkili sebepler olarak düşünülebilir.

Bağdat Sancağı’nın incelediğimiz dönemde sınırları, doğuda Cessanbedre Sancağı, kuzeyde Kasr-ı Şirin, Kerkük ve Musul Sancakları, kuzeybatısında Ane ve Hadise Sancağı, batısında Çöl-i Kebir (el-Cezire Çölü) ve güneyinde ise Hille Sancağı yer almaktadır.

Bağdat Sancağı merkezi, Bağdat şehri idi. Bağdat Şehri, Dicle Nehri’nin doğu yakasında kurulmasına rağmen şehir gelişimini sürdürerek nehrin batı yakasında da mahalleler kurulmuştur (Bkz.Bağdat Şehri’nin Fiziki yapısı bahsine).

2.1. 1539-1540 Tarihinde Bağdat Sancağı

Sancaklar genellikle, köylerin ve mezraların meydana getirdiği ve coğrafi bütünlük içinde dağılan idari bölgelere yani nahiyelere bölünmüştür. Nahiye; “cihet, yön, taraf, bölge ve vilayet” anlamlarında kullanıldığı gibi, “en küçük idarîünite” olarak, “daimi ve sınırlandırılmış” bir bölgeyi de ifade ettiği olmuştur⁵⁰. XV. Yüzyılda bir livanın muayyen bir şehir, kasaba veya büyükçe bir mahal ile bunların etrafında ki bölgeleri işaret eden “divan”, “cemâat”, “vilayet” tabirlerinin⁵¹ karşılığı olarak da kullanılmıştır. Bazı nahiyelerin de “nefs”i yani muayyen bir merkezi ve idarecisi de bulunmaktadır. Bu yüzden vergi birimi olarak itibar edildikleri ve timar tevcihlerinde esas alındıkları görülmektedir⁵².

⁵⁰ Nejat Göyünç. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara. 1991. s.38.

⁵¹ M.Tayyib Gökbilgin. “Nahiye madd.” İA, C.9.İstanbul. 1993.s.37

⁵² Feridun Emecen. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK., Ankara. 1989, s.110-111;

A.Nezihi Turan. *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. Ankara. 1993. s.29

Bağdat Sancağına dair ilk idarî taksimatı gösteren 1539 tarihine ait 1049 numaralı Tapu Tahrir Defteri ile tahminimizce 1540 tarihli olan 1028 Numaralı Tapu Tahrir Defteridir. Bu iki defterin birbirine yakın tarihli olduğuna dair bir delil ise Bağdat'a ait diğer defterlerde rastlamadığımız "nahiye" yerine "bölük" tabirinin kullanılmasıdır. Bölük tabiri XV. Asrın sonlarına doğru Anadolu'da Ordu ve yöresinde de kullanıldığını⁵³görüyoruz. Bölük tabirinin nahiye yerine kullanıldığını,1542-43 tarihine ait Maliyeden Müdevver 17895 Numaralı İcmal Defterde, daha önceki iki defterde bölük olarak ifade edilen yerlerin, bu tarihte nahiye olarak geçmektedir. Yine 1028 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin ilk sayfalarında yer alan Kanunnâmede nahiye olarak geçen yerler, daha sonraki icmal kısmında bölük olarak ifade edilmiştir.

1539-40 tarihlerinde Bağdat Sancağına tabi nahiyeler şunlardır⁵⁴:

Bağdat nahiyesi, Fıratıyye (Fıratıyye-i Bağdat) nahiyesi⁵⁵, Halis nahiyesi, Tarik-i Horasan nahiyesi, Şhriban kasabası, Mehreved nahiyesi, Düceyl nahiyesi ve Zengabad nahiyesinden müteşekkildir.

- Bağdat Nahiyesi

Bu nahiye Bağdat şehrini ve çevresindeki köyleri kapsamaktadır. 1539 tarihli tahrirde " mevâzi-i Bağdat " olarak geçmekte ve 12 köyü var olduğu görülmektedir. Ancak 1540 tarihli tahrirde ise 34 köyünün var olduğu görülmektedir.

- Fıratıyye Nahiyesi

Bu nahiye Bağdat Sancağı'nın Fırat nehri canibindeki köyleri kapsadığını tahmin etmekteyiz. İlk zamanlarda Fıratıyye olarak ifade edilen ve daha sonraki tarihlerde Fıratıyye-i Bağdat adıyla yer almıştır. 1539 tarihli tahrirde rastlamadığımız

⁵³ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.44-45-48. Yazar, "nahiye" ile "bölük" (divan) tabirleri birbirlerinin yerine kullanılabileceğini, ancak ikisi arasında fark olabileceği üzerinde durmuş ve "...nahiye, idari bir bölgeyi belirlemek için tabii çevreden hareketle ortaya konulmuş bir tabir olduğu halde, bölük o tabii çevre üzerinde yaşayan insan gruplarından hareketle icadedilmiş ve yine aynı idari bölgeyi belirlemede kullanılmış bir tabir olabilir" diye izahta bulunmuştur.

⁵⁴ Tapu Tahrir 1049, s.1.23.62.72.83.85.86.88; Tapu Tahrir 1028, s.19.33.45.54.

⁵⁵ Bağdat ve Fıratıyye tahrir defterinde " mevâzi-i Bağdat"ve "mevâzi-i Fıratıyye " olarak geçmektedir. Ancak bu tahririn bir-iki yıl önce veya sonrasına ait olduğunu tahmin ettiğimiz 1028 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin ilk sayfalarında yer alan kanunnâmede bu iki yere ait köylerden bahsedilmişve tahrirde ise köyleri ile hasılları verilmiştir. 1542-43 tarihine ait 17895 Numaralı Maliyeden Müdevver Tımar İcmal Defteri'nde ise "an-nâhiye-i mevâzi-i Fıratıyye " tabirine rastlamamızdan dolayı, "mevâzi " tabirinden nahiye kasdedildiğini tahmin etmekteyiz.

halde, 1540 tarihli tahrirde 11 köyünün, ancak aynı tarihli kanunnamede ise 13 köyünün var olduğunu görüyoruz.

- Halis Nahiyesi

Bağdat'ın kuzey taraflarında İmam-ı Azam semtinde çölde, Nehrevân üzere bir nahiyedir⁵⁶. Bağdat Sancağı'nın nahiyeleri arasında en fazla sayıda köye sahiptir. 1539 tarihinde 43 köy⁵⁷ mevcuttur. Bu 43 köy hassa-i padişah ve içinde malikâneleri olan köylerdir. 1540 tarihli defterde ise 53 köy ve kanunnâmesinde ise 55 köyünün var olduğu görülmektedir.

- Tarik-i Horasan

Bağdat'ın kuzeydoğu yönüne düşen ve daha sonra Yakubadan (Yakube-Bakube) olarak tanınan köylerinin Nehrevân Nehrinden gelen kanalla sulanmasından dolayı hububatı, bağları, narenciye ve turunçgiller üretimi bol miktarda olan bir nahiyedir⁵⁸. 1539 tarihinde nahiyeye bağlı 33 köy⁵⁹ ve 2 mezraası bulunmaktadır. 1540 tarihinde ise 44 köy ve 2 mezraası bulunmaktadır. Bu köylerin hepsi hassa-i padişah olup ve 7 köyde ise malikâne mevcuttur. Ancak 1540 tarihli kanunnamede ise nahiyenin 50 köyü olduğu kayd edilmiştir.

- Şehriban kasabası

Şehriban Kasabası, Diyâle Nehrinin doğu yakasında Bağdat'ın kuzeydoğusunda yer alan büyük bir kasabadır. Kasaba, hurma, limon, narenciye, turunçgiller, incir ve nar ağaçlarının bol miktarda bulunduğu bahçeler ve çeşitli türdeki üzüm ağaçlarının bulunduğu mamur bir şehirdir. Diyale nehrinden çıkan hark bu

⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Bayezid. Kütüphanesi. No:4678. İbrahim Mütefferika Matbaası, İstanbul, 1145, s.462.

⁵⁷ 1539 tarihli Tahrir Defterinin ilk 10 varakı eksik olduğundan, defterde sadece Halis nahiyesinin malikâne köyleri verilmiş olup, bu köyler ise 43'tür. Ancak nahiyenin bu miktardan daha fazla köyü olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü 1540 tarihli tahrirde 53 köy, kanunnâmesinde ise 55 köyden bahsedilmiştir.

⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, s.462

⁵⁹ Tahrir Defterinin ilk 10 sayfası eksik olup, defter Tarik-i Horasan'a bağlı köylerle başlamaktadır. Ancak 11. sayfa önceki sayfada verilen köyün hasılatına devamla başladığından bu nahiyeye ait bir kısım köylerin eksik sayfalarda olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu sebeple nahiyeye ait köy sayısı 33'den fazla olması gerekir.

kasabanın ortasından geçer⁶⁰. 1539-40 tarihinde kasabaya bağlı 3 mezraa bulunurken, diğer tahrirde 1 mezraasının var olduğunu görmekteyiz.

- Mehreved Nahiyesi

Bu nahie hakkında kaynaklarda bir bilgi tesbit edemedik. Ancak 1539-40 tarihinde 31 köyü bulunmakta olup, bu köylerden ikisi hassa-i padişah ve malikânedir. Diğer tahrir defterinde 28 köy kanunnâmesinde ise 30 köyünün mevcut olduğu görülmektedir

- Düceyl Nahiyesi

Bağdat'ın kuzey yönünde yer almakta olup, Dicle Nehri'nden ayrılan Düceyl kanalının çevresindeki köylerden oluşan bir nahiyedir⁶¹. 1539 tarihinde nahiyeye bağlı 7 malikane köyü olup, hepsi hassa-i padişahdır. 1540 tarihli Tahrir Defterinde ise 29 köy, kanunnâmesinde ise 28 köyü olduğu kayıtlıdır.

- Zengabâd Nahiyesi

Evliya Çelebi'ye göre Abbasi Halifesi Harun Reşid'in hazinedârı olan Zengi tarafından inşa edilmiş olup ona izafeten Zengabâb denilmiştir⁶². 1539-40 tarihinde nahiyeye bağlı 7 köyü olup, hassa-i padişah ve malikânedir. Ancak diğer tahrir defterinin kanunnâmesinde ise 13 köyünün var olduğunu görmekteyiz. Ancak bu nahiyenin 1542-43 tarihli Tımar İcmal Defteri'ne göre ayrı bir sancak⁶³ olarak teşkilatlandırıldığını müşahade etmekteyiz.

2.2. 1544-45 Tarihinde Bağdat Sancağı

Bu tarihte, yukarıda da açıklandığı gibi Zengabâd Nahiyesi'nin, Sancak olmasından dolayı Bağdat Sancağı'ndan ayrıldığını görüyoruz. Ancak bu tarihte bunun yerine yeni bir nahiyeye rastlıyoruz. Bağdat Vilayeti'nin ilk yıllarına ait tahririn ilk sayfalarında yer alan kanunnâmede⁶⁴ Sancak olarak yer alan Mendelicin, 1544-45 tarihinde nahie olarak Bağdat Sancağına bağlanmıştır. Bu değişimde gösteriyor ki; bölgede hala idari düzenlemede tam bir istikrar sağlanamamıştır.

⁶⁰ Kâtip Çelebi. *Cihânnümâ*, s.463.

⁶¹ Kâtip Çelebi. *Cihânnümâ*, s.460.

⁶² Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*, C.4. s.390.

⁶³ *Maliyeden Müdevver 17895*, s.37.

1544-45 tarihlerinde Bağdat Sancağı şu nahiyelerden meydana gelmekteydi⁶⁴: Halis nahiyesi, Tarik-i Horasan nahiyesi, Düceyl nahiyesi, Mehreved nahiyesi, Fıratıyye-i Bağdat nahiyesi, Şehriban kasabası ve Mendelicin kasabası olmak üzere 7 nahiyedir. 1539-40 tarihinde Bağdat nahiyesi ve nahiyeye bağlı köyler mevcut olmasına karşın 1544-45 tarihinde Bağdat nahiyesi olarak geçmediği gibi önceki tahrirde bağlı olan köylerin bazıları, diğer nahiyeler içinde yer almıştır. Bu tarihte Bağdat'a bağlı köylerin mevcut olduğuna dair bir işaretde yoktur.

- Halis Nahiyesi

1544-45 tarihinde Halis nahiyesi 55 köy ve 1 mezraadan müteşekkildir. Önceki tahrire göre iki köy artış olmuştur. Bu köylerin 35'i ve 1 mezraa hassa-i padişah köyler olup, 20 köy ise hass-ı hümayun köyler olarak görülmektedir. Ayrıca bir kısım köylerde malikânelerde mevcuttur. Yine en fazla köye sahip olan nahiyeye özelliğini bu dönemde de korumaktadır.

- Tarik-i Horasan Nahiyesi

1544-45 tarihinde nahiyenin 37 köy ve 3 mezraadan ibaret olduğu görülmektedir. Bundan önceki tahrire göre köy sayısında çok az bir azalma meydana gelmiştir. Köylerin 36'sı ve 3 mezraa hassa-i padişah, 3 köy ise tımar ve zeamet olarak görülmektedir. Bazı köylerde ise malikâneler mevcuttur.

- Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi

Bu tarihte nahiyenin köy sayısı 7'dir. Bu köylerin 5'i hassa-i padişah, 2'si ise tımar ve zeamet köylerdir. Bağdat'ın ilk yıllarına ait kanunnâmede 13 köyü mevcut olduğuna göre köy sayısında hemen hemen yarı yarıya bir düşüş meydana gelmiştir.

- Düceyl Nahiyesi

Bu nahiyeye 1539-40 tarihine göre çok büyük bir gelişme göstermiş ve 53 köy ile 30 mezraadan müteşekkil bir nahiyeye haline gelmiştir. Böylece Bağdat Sancağı'nın ikinci büyük nahiyesi olmuştur. Bu köyler ve mezraalar hassa-i padişah olarak görülmektedir.

- Mehreved Nahiyesi

⁶⁴ Tapu Tahrir 1028, s.3.

⁶⁵ Kuyûd-ı Kadîme 209, s.1-20.

1544-45 tarihinde bu nahiye 25 köy, 2 mezraadan meydana geldiği görülmektedir. Evvelki tahrirde göre köy sayısında biraz azalma meydana gelmiştir. Bu köylerin 20'si ve 2 mezraa hassa-i padişah, 5 köy ise tımar ve zeamet köylerden ibaret olup, bazı köylerde ise malikâne vardır.

- Şehriban Kasabası

Bu yerleşim yerinin önceki tahrirde bağlı köyü mevcut olmadığı halde, bu tarihte kasabaya bağlı 5 köy, 2 mezraa görülmektedir. Kasaba ve 4 köyhasa-i padişah ve içinde malikâne de mevcut olup, 1 köy ise tımarıdır.

- Mendelicin Kasabası

Yukarıda da açıkladığımız gibi, daha önce sancak olarak görülmesine rağmen, 1544-45 tarihinde Bağdat'a bağlı bir nahiye olmuştur. Bu nahiye, Bağdat'ın güneydoğusunda yer almaktadır. Bu yerin en ziyade mahsulatı hurma olup, limon, turunçgiller, ve envai türde portakal yetişmekteydi. Buğday ve arpa ziraati dahi çoktur⁶⁶. Nahiye, nefis-i kasaba ve 5 köy, 2 mezraadan müteşekkildir. Nefis-ikasaba, 3 köy ve 2 mezraa hassa-i padişah 2 köy ise malikânedir.

2.3. 1577-78 Tarihinde Bağdat Sancağı

Bu tarihe gelindiğinde, Bağdat Sancağı'nda artık bir istikrar sağlanmıştı. 1534 tarihinde Bağdat, Osmanlı Devletinin eline geçtiği zaman şehir ve çevresi harab halde bulunurken, yeniden hilafet zamanındaki mamur hale getirilmiştir. Dikkat edilirse Bağdat sancağının 1539-40 tarihindeki idari taksimatta nahiyelere bağlı çok az köyler mevcut iken görüleceği gibi 1577-78 tarihinde nahiyelerde büyük gelişmeler göstererek köy sayılarında artış meydana gelecektir. Ayrıca Osmanlı yönetiminin artık bölgede yerleştiğini ve dolayısıyla Bağdat Sancağı'na ve nahiyeler için kanunnâmelerde bu tarihte yayınlanmıştır.

1577-78 tarihinde Bağdat Sancağı; Halis nahiyesi, Tarik-i Horasan nahiyesi, Düceyl nahiyesi, Mehreved nahiyesi, Fıratıyye-i Bağdat (Karatepe) nahiyesi,

⁶⁶ Mehmed Hürşid. *Seyahatnâme-i Hudûd*, Neşreden: Alaattin Escri. İstanbul, 1997, s.80-81.

Şehriban kasabası ve Mendelicin kasabası olmak üzere 7 nahiyeden meydana gelmekteydi. Nahiyelere bağlı köy sayıları aşağıdaki şekildedir.⁶⁷

- Halis Nahiyesi

1577-78 tarihinde Halis nahiyesinin 52 köy, 5 mezraası vardır. Bu köylerin 38'i ve 2 mezraası hassa-i padişah ve malikânelik olup, 21 köy ve 3 mezraada tımar ve zeamet vardır. Bu tarihte 1544-45 tarihine göre 3 köy ve 4 mezraa artış meydana gelmiştir.

- Tarik-i Horasan Nahiyesi

Bu tarihte Tarik-i Horasan nahiyesinin 39 köy ve 6 mezraası vardır. Bu köy ve mezraalar hassa-i padişah olup, bazı köylerde ise malikâneler var olup, 2 köy ise malikâneliktir. Önceki taksimata göre 2 köy ve 3 mezraa artışı olmuştur. Bu tarihte nahiyeye ait ayrı kanunnâmesi mevcuttur.

- Düceyl Nahiyesi

1577-78 tarihinde nahiyenin 50 köy ve 55 mezraadan müteşekkildir. Bu köylerin bir kısmı hassa-i padişah, diğer kısmı tımar ve zeamet olup, 2 köyde ise malikâne vardır. 1544-45 tarihine göre 3 köy azalma meydana gelmiş, 24 mezraa artış meydana gelmiştir. Ancak 3 mezraa daha önceden köy olarak görülmektedir. Nahiyeye bu tarihte yine gelişmesine devam etmiştir. Ayrıca bu tarihte ait Düceyl nahiyesine ait kanunnâmesi de mevcuttur.

- Mehreved nahiyesi

1577-78 tarihinde nahiyenin 22 köyü ve 2 mezraası mevcuttur. 19 köy ve 1 mezraa hassa-i padişah olup, 4 köy ve mezraada malikâne de bulunmaktadır. 4 köy ise tımar ve zeamet olarak yer almıştır. 1544-45 tarihine göre 2 köy ve 1 mezraa azalma meydana gelmiştir. Bu tarihte nahiyeye ait kanunnâmesi mevcuttur.

- Fıratıye-i Bağdat (Karatepe) Nahiyesi

Bu tarihte Fıratıye-i Bağdat nahiyesinin 8 köyü ve 6 mezraası bulunmaktadır. Bu köy ve mezraalar hassa-i padişahdır. Evvelki taksimata göre 1 köy ve 6 mezraa artış olmuştur.

- Şehriban Kasabası

⁶⁷ Kuyûd-ı Kadîme 102, vrk. 52/b-143.b.

Kasabanın bu tarihte 11 köyü ve 2 mezraası bulunmaktadır. Evvelki taksimata göre 2 köy artış olmuştur. Nefs-i kasaba ve köyler hassa-i padişah olup, köylerde malikâne mevcuttur. Nahiyyeye ait kanunname mevcuttur.

- Mendelicin Kasabası

Kasabaya ait bu tarihte 3 mezraası bulunmaktaydı. 1544-45 tarihinde 5 köyü mevcut olmasına rağmen, bu tarihte 2 köyü bulunmaktadır. Ayrıca nahiyyeye ait kanunnâmesi vardır.

III. EYALET VE SANCAK YÖNETİCİLERİ

1. Ümera (Ehl-i Örf)

1.1. Beylerbeyi (Devletlü, Vali, Mir-i Mirân)

Osmanlı idarî sistemi içerisindeki eyaletlerin en büyük mülkî amiri “beylerbeyi” idi. Beylerbeyi, eyaleti yönetmek için, kendine bir sancağı merkez olarak seçer ve eyaletin yönetimi ile birlikte bulunduğu sancağın yönetimini de üstlenirdi. Beylerbeyinin eyaleti yönetmek için bulunduğu sancağa “Paşa Sancağı” denirdi⁶⁸. Bağdat eyaleti’nin “Paşa Sancağı” Bağdat Sancağı olup, eyaleti vezir rütbeli paşalar yönetirdi.

Beylerbeyi tayinlerinde görev bölgelerini uzun süre boş bırakmalarını için genelde yakın bölgeler arası değişimler yapılması uygulamasını⁶⁹ Bağdat Eyaleti’nde de tesbit edebildiğimiz kadarı ile görülmektedir. Ancak 1610 tarihinde Rumeli Beylerbeyi Kadı-zâde Ali Paşa’nın Bağdat Beylerbeyliği- ne atanması gibi⁷⁰, diğerlerine göre daha uzak bir eyaletten de tayin edilmesine az da olsa rastlanmaktadır.

Bağdat Eyaleti’ne 1534-1623 yılları arasında tesbit edebildiğimiz kadarı ile toplam 59 beylerbeyi tayin edilmiştir. Ancak Beylerbeylerinden onu ikinci defa, üçü üçüncü defa, biri ise dördüncü defa aynı göreve atanmışlardır. Bunun yanında Bekir Subaşı cebren beylerbeyliği ele geçirmiş ve merkezi hükümet Bağdat’ın elden çıkması

⁶⁸ H.İnalçık, “Eyalet madd.,” EP, s.723.

⁶⁹ M.Kunt, age., s.81; O.Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van, s.145-146.

⁷⁰ Nazmi-zâde Murtaza, age., s.67/a.

tehlikesine karşı zorunlu olarak Bekir Subaşı'ı beylerbeyi olarak atama mecburiyetinde kalmıştır. Bu atama şekli, diğer olağan atama yönteminden farklılık arz etmektedir.

Bağdat Beylerbeyliği'ne atananların genelde bir başka beylerbeylik görevinden geldiklerini görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki, Bağdat'ın stratejik bir konumda olması sebebiyle merkezi hükümetin bölgeye tecrübeli devlet adamlarını atamaya dikkat ettiği'dir.

İncelediğimiz dönem içerisinde sadece 1537-1544 tarihleri arasında Bağdat Beylerbeyliği'nde vazife yapan beylerbeyleri hakkında bir bilgi tesbit edemedik. Bunun dışında dönem içerisinde vazife yapan 59 beylerbeyini tesbit etmiş bulunuyoruz. Ancak bazı beylerbeylerinin birden fazla aynı görevden bulunmasından dolayı 42 beylerbeyi ismine rastlıyoruz. Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunan bu 42 beylerbeyi hakkında tesbit edebildiğimiz kadarı ile kısaca bilgi verelim.

1.1.1. Süleyman Paşa (G.B.T. 1535-36)

Ramazanoğullarına mensup olup, Nablus ve Kudüs'de sancakbeyliği yapmış ve 1530-31(h.937)'de Diyarbakir Valisi olmuştur. 1532-33 (h.939)'de Diyarbakir'den mazul olduktan sonra⁷¹, Bağdat'ın zaptından sonra 5 Nisan 1535 (1 Şevval 941) tarihinde Bağdat'a ilk beylerbeyi olarak tayin edilmiştir⁷². 1536 (h.942)'da Budine, 1537 (h.943)'de Şam, 1539-40 (h.946) tarihinde ise Halep Beylerbeyi olmuş ve orada vefat etmiştir⁷³.

1.1.2. Solak Ferhad Paşa (G.B.T.1544-45)-(G.B.T. 1547)- (G.B.T.1560-63)

Saray-ı hümayunda yetişmiş olup, Yavuz Sultan Selim ile birlikte sefere çıkmıştır. Önce Teke Sancakbeyiolmuş ve oradan Yemen Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. 1544 (h.951) tarihinde Yemen'den Bağdat Beylerbeyliği'ne atanmış ve yaklaşık bir yıl vazife yaptıktan sonra 1545 (h.952)'de başka bir göreve atanmıştır⁷⁴.

⁷¹ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.III, Matbaa-i Amirc, İstanbul, 1308, s.64.

⁷² H. Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", s.1240.

⁷³ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.III, s.64.

⁷⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, Matbaa-i Amirc, İstanbul,1311, s.16.

1547 (h.954) tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne ikinci defa atanmış, ancak aynı yıl bu görevden ayrılmıştır⁷⁵. 1559-60 (h.967)'de Karaman Beylerbeyi olmuş ve harpte yaralanmıştır⁷⁶. 1560 tarihinde üçüncü defa Bağdat Beylerbeyi olmuş ve 1563' de bu vazifede bulunduğu sırada vefat etmiştir⁷⁷.

1.1.3. Ayas Paşa (G.B.T. 1545-47)

Arnavud kökenli olup, Enderun'da yetişmiştir. 1545 (h.952) tarihinde Bağdat Beylerbeyi olmuş ve Basra'ya sefere çıkmıştır. Bu arada kendisine vezirlik payesi verilmiştir. 1547'ye kadar Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuştur. 1549 (h.956) tarihinde Diyarbekir Beylerbeyi olmuştur. Şehzade Bayezid isyanında Erzurum Beylerbeyi olarak bulunmakta olup, onun askerine nal ve mih vermesinden dolayı, Şehzade Bayezid'e meyli var diye azl edilmiştir. 1559-60 (h.967)'da vefat etmiştir⁷⁸.

1.1.4. Temerred Ali Paşa (G.B.T. 1547-49)-(1550-51)

Enderun'da yetişmiş olup, önce Mir-alem daha sonra Yeniçeri Ağası vazifesinde bulunmuştur. Ancak 1540-41 (h.947) tarihinde azl edilmiştir⁷⁹. 1547 (h.954)'de Bağdat Beylerbeyi olup, Basra üzerine sefere çıkmıştır. 1549'a kadar bu vazifede kalmıştır. Bağdat Beylerbeyliği'ne ikinci defa 1550 (h.957) tarihinde getirilmiş ve 1551 (h.958)'e kadar bu vazifede kalmıştır⁸⁰. 1554 (h.961) 'de Konya, 1559-60 (h.967)'de Şam, 1568-69 (h.976)'da Sivas, 1569-70 (h.977)'de ikinci defa

⁷⁵ Mustafa Cevad-Ahmet Susa. *Delil-i Harita-i Bağdad el-Mufassal fi-Hattat-ı Bağdad-ı Kadîmen ve Hadîsen*, Matbaat-ı el-Mecmu'a el-Ulemâ, el-İrak, 1958, s.286.

⁷⁶ Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV. s.16.

⁷⁷ Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV. S.16; Mustafa Cevad-Ahmed Susa: *Delil-i Harita-i Bağdad*, s.286.

⁷⁸ Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.I, İstanbul, 1308, s.447; M.Cevad-A.Susa, *Delil-i Harita-i Bağdad*, s.286.

⁷⁹ Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.III, İstanbul. 1311, s.500.

⁸⁰ M.Cevad-A.Susa, *age.*, s.286-287.

Şam Valisi olup, 1570-71 (h.978)'de vefat etmiş ve Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabi türbesine defn edilmiştir. Tokat'ta camii ve hamamı vardır⁸¹.

1.1.5. Baltacı Mehmed Paşa (G.B.T. 1549-50)-(G.B.T. 1551-55)

Boşnak kökenli olup, Enderun'da yetişmiştir. Antalya Beyliği ve sonra Silistre ve İşkodra Mir-livası ve sonra Sivas Beylerbeyi olmuştur. 1549 (h.956)'da Bağdat, 1550 (h.957)'de ise tekrar Sivas Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. 1551 tarihinde ikinci defa Bağdat Beylerbeyliğine getirilmiş ve 1555'e kadar bu görevde kalmıştır. 1560-61 (h.968)'de İstanbul'da vefat etmiştir⁸².

1.1.6. Behram Paşa (G.B.T. 1550)

Enderun'da yetişmiş olup, gençliğinde padişahında dikkati çekmesi üzerine pertev olmuştur. Beylerbeyi olarak önce Diyarbekir'e gönderilmiş ve 1550 (h.957)'de Bağdat Beylerbey'i olmuştur. Ancak aynı yıl görevden alınmıştır. Daha sonra Rumeli Beylerbeyi olmuş ve akabinde vefat etmiştir⁸³.

1.1.7. Hızır Paşa (G.B.T. 1555-59)

Saray-ı hümayunda yetişmiş, önce mir -ahurî-i Şehriyarî vazifesinde bulunmuştur. 1549 (h.956)'da Köstendil Beyliği vazifesiyle taşraya çıkmıştır. 1554-55 (h.962) tarihinde Şam Beylerbeyi olmuştur⁸⁴. 1555'de Bağdat Beylerbeyliği'ne getirilmiş⁸⁵ ve 1559 (h.967) tarihine kadar bu vazifede kalmıştır⁸⁶. 1567-68 (h.975) tarihinde vefat etmiştir⁸⁷.

⁸¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III, s.500.

⁸² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.115; Nazmi-zâde Murtaza Efendi, *Gülşen-i Hulefâ*, Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1143, s.63/b.

⁸³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, İstanbul, 1311, s.32.

⁸⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, s.278.

⁸⁵ *BOA. Mühimme2*, 81/740; M.Cevad-A.Susa, *age.*, s.287.

⁸⁶ *Kepeci Ruus 216*, s.56.

⁸⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, s.278.

1.1.8. Cafer Paşa (G.B.T. 1559-60)

Cafer Paşa hakkında herhangi bir bilgi tesbit edemedik. 1559 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne getirilmiş ve 14 Ocak 1560 tarihine kadar bu vazifede kalmıştır⁸⁸.

1.1.9. Hüsrev Paşa (G.B.T. 1563-65)-(G.B.T. 1585-86)

Harem-i hümayundan çıkmış olup, 1553 (h.960)'de Ayntab Beyi ve daha sonra Beylerbeyi oldu. Padişah damadı olup, defterdarlığa getirildi. 1559-60 (h.967) tarihlerinde İran Sefiri oldu. Daha sonra Şam Beylerbeyliği⁸⁹, 1562 tarihinden Eylül 1563 tarihine kadar Van Beylerbeyliği⁹⁰ ve bu tarihten 9 Ekim 1565'e kadar da Bağdat Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur⁹¹. 1 Mayıs 1566'dan, Ocak 1573'e kadar ikinci defa Van beylerbeyliği'nde bulunmuş ve bu tarihten itibaren 1 Ocak 1574'e kadar da yeni beylerbeyi Ahmed Paşa gelinceye kadar vekâleten aynı görevde kalmıştır. Hüsrev Paşa yine Ağustos 1576'dan, 8 Aralık 1579 tarihine kadar üçüncü defa Van Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur⁹². 1580 (h.988)'de Erzurum ve daha sonra Diyarbakir Beylerbeyi olduktan sonra⁹³, 3 Haziran 1581 ile 1585 başına kadar dördüncü defa Van Beylerbeyliği yapmıştır⁹⁴. Bu görevden sonra Halep Beylerbeyliği yapmış⁹⁵ ve aynı yıl Bağdat Beylerbeyliği'ne getirilmiş⁹⁶ ve tahminimizce 1586 yılına kadar bu görevde bulunduktan sonra⁹⁷, Temmuz 1586'da beşinci defa Van Beylerbeyi olmuştur. Aralık 1586'da Osmanlı-Safevi savaşında şehit düşmüştür⁹⁸.

⁸⁸ BOA. Mühimme 4, 12/89, 33/321.

⁸⁹ Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî, C.II. s.273.

⁹⁰ BOA. Mühimme6, 239/515; O.Kılıç. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van, s.147.

⁹¹ Maliyeden Müdevver 563, s.104.

⁹² O.Kılıç. age., s.147-148.

⁹³ Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî, C.II. s.273.

⁹⁴ O.Kılıç. age., s.148.

⁹⁵ Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî, C.II. s.273.

⁹⁶ BOA. Mühimme 60, 50/119.

⁹⁷ Kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarı ile Hüsrev Paşa'dan sonra tahminimizce Cıgala-zâde Sinan Paşa'nın 1586 yılında beylerbeyi olduğundan bu tarih alınmıştır.

B.Kütükoğlu, age., s.181.

⁹⁸ Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî, C.II, s.273; O.Kılıç. age., s.148.

1.1.10. İskender Paşa (G.B.T. 1565-68)

Çerkezden olup Kabartay kabilesine mensuptur. Diyarbekir Valisi

Hüsrev Paşa'nın kölesidir. Önce kapıcıbaşı ve sonra çavuşbaşı olmuştur. Daha sonra Halep defterdarı ve akabinde Anadolu defterdarı olmuştur⁹⁹. Van Kalesinde kalmak çok riskli olmasına rağmen ve kimsenin bu vazifeye talip olmadığı bir zamanda kendi isteğiyle bu vazifeye talip olmuş ve 15 Ağustos 1548 tarihinde Van Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. Bu görevde Şubat 1553 tarihine kadar kalmıştır¹⁰⁰. Buradan Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş ve oradan da Diyarbekir Beylerbeyliği'ne atanmıştır¹⁰¹. 9 Ekim 1565 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne atanmış ve 14 Ağustos 1568 tarihine kadar bu görevde kalmıştır¹⁰². 1569-70 (h.977)'de Mısır Beylerbeyi olup, birbuçuk yıl görev yaptıktan sonra azl edilmesi ile İstanbul'a geri dönmüştür. 1571-72 (h.979)'de vefat etmiş ve Kanlıca Camii'ne defn edilmiştir. Camii yanında medrese, mektebi ve çifte hamam inşa ettirmiştir. Bağdat'ta dahi kendi adıyla anılan bir cami inşa ettirmiştir¹⁰³.

1.1.11. Muzaffer Paşa (G.B.T. 1568-69)

Saray-ı hümayunda yetişmiş ve Lala Mustafa Paşa'nın sevkiyle beylerbeyi olmuştur¹⁰⁴. Şehrizol Beylerbeyliği yaptıktan sonra, 14 Ağustos 1568 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne atanmış ve bu görevde 14 Mayıs 1569 tarihine kadar bu görevde kalmıştır¹⁰⁵. Buradan ilk beylerbeyi olarak Kıbrıs'a atanmış ve senelerce bu vazifede kaldıktan sonra, bu görevde iken 1591-92 (h.1000) tarihinde vefat etmiştir¹⁰⁶.

1.1.12. Abdurrahman Paşa (G.B.T. 1569)-(G.B.T. 1573-74)

Kaleminden yetişmiş ve Rüstem Paşa'nın tezkirecisi olmuştur. Daha sonra Mısır defterdarı ve akabinde Rumeli tımar defterdarı, Bursa Beyliği ve Dülkadiriyye

⁹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.I, s.346.

¹⁰⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.I, s.346; O.Kılıç, age., s.147.

¹⁰¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.I, s.347.

¹⁰² *Maliyeden Müdevver 563*, s.104; BOA. Mühimmme 5, 150/353;

BOA. Mühimmme 7, 690/1905.

¹⁰³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.I, s.347.

¹⁰⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.499.

¹⁰⁵ *Maliyeden Müdevver 563*, s.104.

¹⁰⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.499.

Beylerbeyliği görevlerinde sırası ile bulunmuştur¹⁰⁷. 14 Mayıs 1569 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne atanmış ve kısa süre vazife yaptıktan sonra 20 Ağustos 1569 tarihinde azl edilmiştir¹⁰⁸. Bağdat Beylerbeyliği'ne ikinci defa 1573 tarihinde atanmış ve bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra azl edilmiş ve bir müddet sonra vefat etmiştir¹⁰⁹.

1.1.13. Kara Murad Paşa (G.B.T. 1569-72)

Kanuni Sultan Süleyman zamanında sarayda aşçı olup, daha sonra çavuş ve yükselerek beylerbeyliğine getirilmiştir¹¹⁰. Şam Beylerbeyliği vazifesinden sonra 20 Ağustos 1569'dan 22 Haziran 1572 tarihine kadar bu görevde kalmıştır¹¹¹. Bağdat taraflarında bulunmuş ve son Osmanlı - İran antlaşmasında (Ahmed Paşa Antlaşması-1590) vefat etmiştir. Kerbela'da külliye ve hayrat yaptırmıştır. Cahil ise de tasarruf-ı umura kadir idi¹¹².

1.1.14. Derviş Ali Paşa (G.B.T. 1572-73)-(G.B.T. 1574)

Boşnak kökenli olup, Enderunda yetişmiştir. Bazı vilayetlere mutasarrıf olduktan sonra Şehzade Sultan II. Selim'e lala oldu. 1556-57 (h.964)'de mir-ahur-ı evvel olup, 1558'in ilk günlerinde Dülkadiriyye Beylerbeyliği'ne tayin edildi. 1559-60 (h.967)'da bu görevden azille askeri kumandan olmuştur. Şehzade Selim'in maiyyetinde bulunup, İran'a sefâretle görevlendirildi. İran dönüşünde 1563-64 (h.971) tarihinde Mısır Beylerbeyi oldu ve Mart 1566 tarihine kadar bu görevde kaldı¹¹³. Şehrizol Beylerbeyliği görevinde bulunduktan sonra, 22 Haziran 1572'de Bağdat Beylerbeyliği görevine getirildi ve 9 Ağustos 1573 tarihine kadar bu vazifede bulundu¹¹⁴. 1574

¹⁰⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III, s.312.

¹⁰⁸ *Maliyeden Müdevver 563*, s.104.

¹⁰⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III, s.312; M.Cevad-A.Susa, *age.*, s.287.

¹¹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.354.

¹¹¹ *Maliyeden Müdevver 563*, s.104; BOA. *Mühimmme 19*, 142/301.

¹¹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.354.

¹¹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III, s.500.

¹¹⁴ *Maliyeden Müdevver 563*, s.104.

tarihinde ikinci defa Bağdat Beylerbeyliğine atanmış ancak aynı yıl görevden ayrılmıştır¹¹⁵.

1.1.15. Ali Paşa (G.B.T. 1573)

Ali Paşa hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Basra Beylerbeyliği'nden 9 Ağustos 1573 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne atandığını¹¹⁶, ama dört gün sonra 13 Ağustos 1573'de vefat ettiğini tesbit edebiliyoruz¹¹⁷.

1.1.16. Ahmed Paşa (G.B.T. 1574)-(G.B.T. 1576-77)

Ahmed Paşa hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. 1574 tarihinde Bağdat Beylerbeyi olmuştur¹¹⁸. Ancak görevde kaldığı müddeti tesbit etmek mümkün olmadı. Fakat Ahmed Paşa azl edildikten sonra Bağdat'ta kalmış ve kendisinden sonra beylerbeyi olan Ali Paşa'nın 18 Ekim 1576'da azl edilerek yerine Mısır Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın atanmasından sonra, o görev yerine gelinceye kadar vekâleten beylerbeylik görevinde bulunmuştur¹¹⁹. Ahmed Paşa 1577 yılına kadar görevde kalmıştır¹²⁰.

1.1.17. Elvend-zâde Ali Paşa (G.B.T.1574-76)-(1583-84)-(1593)-(1597-98)

Askeriyeden yetişerek ümeradan olmuş ve Sultan III.Murad'ın tahta geçtiği 1574 Aralık sonlarında Bağdat Beylerbeyliği'ne getirilmiştir¹²¹. 18 Ekim 1576 tarihine kadar bu görevde kaldıktan sonra azl edilmiştir¹²². Bağdat Beylerbeyliği'ne

¹¹⁵ M.Cevad-A.Susa. *age.*, s.287.

¹¹⁶ *Maliyeden Müdevver* 563, s.104.

¹¹⁷ BOA. Mühimme 22, 261/512.

¹¹⁸ BOA. Mühimme 28, 170/396.

¹¹⁹ BOA. Mühimme 28, 170/396.

¹²⁰ BOA. Mühimme 29, 96/230.

¹²¹ Mehmed Sürcüya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.504; Abbas el-Azzavi. *Tarihü'l Irak Beyn-i İhtilâleyn*, C.IV. Bağdat, 1949. s.115.

¹²² BOA. Mühimme 28, 170/396.

ikinci defa atanması tahminimizce 1583 Ocak başlarında olmuştur¹²³. 20 Mart 1583 tarihinde İran üzerine yapılacak sefer için Bağdat canibinden serdar olarak tayin edilmiş ve Bağdat'ın muhafazası için eski Basra Beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiştir¹²⁴. Ali Paşa 19 Nisan 1584 tarihinde serdarlık vazifesini Erzurum canibi serdarı olan Ferhad Paşa'ya devretmiş ve Bağdat Beylerbeyliği vazifesini 20 Aralık 1584 tarihine kadar yürütmüştür¹²⁵. 10 Haziran 1593 tarihinde üçüncü defa Bağdat Beylerbeyliğine atanmış ve aynı yılın Ağustos başlarına kadar görevde kalmıştır¹²⁶. Bu tarihten sonra Necid ve Lahsa'da Valilik görevinde bulunmuş ve azl edilmesinden sonra Halep'te yaşamaya başlamıştır¹²⁷. 1597 Ekim sonlarında dördüncü defa Bağdat Beylerbeyliği'ne atanmış, ancak 1598 Şubat başlarında görevde bulunduğu sırada 80 yaşında vefat etmiştir¹²⁸. Bağdat'ta görev yaptığı sıralarda Kerbela'da bulunan Hz. Hüseyin türbesi ile Bağdat'ta bulunan Seyyid Abdülkadir-i Geylani'nin kabrini tamir ettirmiştir¹²⁹.

1.1.18. Hüseyin Paşa (G.B.T. 1577-80)

Hüseyin Paşa 18 Ekim 1576 tarihinde Mısır Beylerbeyliği'nden, Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. Ancak Hüseyin Paşa'nın göreve başlaması, 1577 yılında olmuş ve görevde kalması yaklaşık üç yıl olup, 14 Kasım 1580 tarihinde görevinden azl edilmiştir¹³⁰.

¹²³ Ali Paşa'nın 6 Ocak 1584 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği görevine atandığına dair belge bulunuyorsa da (Kepeci Ruus 262, s.131) Ali Paşa'nın Bağdat Beylerbeyi olduğu sırada 20 Mart 1583 tarihinde İran üzerine sefer için Serdar tayin edildiği ve beylerbeylik vazifesi yanında serdarlık vazifesini 1 Mart 1584 tarihli belgede de aynı şahıs olarak yürüttüğü anlaşılmaktadır. BOA. Mühimme 44, 218/457.218/459.

¹²⁴ BOA. Mühimme 44, 155/307, 162/326-327.

¹²⁵ Kepeci Ruus 262, s.131; BOA. Mühimme 51, 90/312; BOA. Mühimme 52, 135/341.

¹²⁶ Selânikî Mustafa Efendi. Tarih-i Selânikî, Hazırlayan: Mehmet İpşirli. C.I. İstanbul,1989, s.317. 327-328.

¹²⁷ Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî, C.IV. s.504.

¹²⁸ Selânikî Mustafa Efendi. Tarih-i Selânikî, Hazırlayan: Mehmet İpşirli. C.II. s.710.722-723.

¹²⁹ Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmanî, C.IV, s.504.

¹³⁰ Kepeci Ruus 262, s.131; BOA. Mühimme 28, 170/396; BOA. Mühimme 40, 135/296; BOA. Mühimme 43, 128/232.

1.1.19. Hasan Paşa (G.B.T. 1580-82)

Hasan Paşa, 14 Kasım 1580 tarihinde Şam Beylerbeyliği'nden, Bağdat Beylerbeyliği'ne atanmış ve 1582 Eylül ortasına kadar bu görevi yürütmüştür¹³¹.

1.1.20. Sinan Paşa (G.B.T. 1582-83)

Sinan Paşa'nın, belgelerden anlaşıldığı kadarı ile Hasan Paşa'dan sonra Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunduğunu tahmin ediyoruz. Sinan paşa'nın 1582 Eylül ortasında başladığı bu görevi¹³² 1583 Ocak başlarına kadar yürüttüğü ve bu tarihte Dülkadiriye Beylerbeyliğine atandığını görmekteyiz. Ancak bu sırada Osmanlı-Safevi Savaşından dolayı, Bağdat'tan 300 kantar barutu alarak Erzurum canibinde bulunan Serdar Ferhad Paşa'ya götürmesi emr edilmiştir¹³³.

1.1.21. Süleyman Paşa (G.B.T. 1584-85)-(G.B.T. 1586)

Süleyman Paşa Karaman Beylerbeyliği'nden 20 Aralık 1584'te Bağdat Beylerbeyliğine tayin edilmiştir¹³⁴. 1585 yılında birkaç aylık vazifeden sonra beylerbeylikten azl edilmiştir¹³⁵. Süleyman Paşa'nın ikinci defa Bağdat Beylerbeyliği'ne atanması 17 Haziran 1586 tarihinde olmuş¹³⁶ ve kısa bir süre sonra 21 Ağustos 1586 tarihinde görevden azl edilmiştir¹³⁷.

1.1.22. Murad Paşa (G.B.T. 1585)

Murad Paşa'nın Bağdat Beylerbeyliği'nde sadece 1585 yılında görev yaptığının dışında herhangi bir bilgi tesbit etmemiz mümkün olmadı¹³⁸.

¹³¹ Kepeci Ruus 262, s.131; BOA. Mühimme 44, 36/79.123/221.124/223.

¹³² Bu tarihte Hasan Paşa'nın görevi sona erdiğinden dolayı. Sinan Paşa'nın tahminimizce bu sırada göreve başlamıştır. Kepeci Ruus 262, s.131.

¹³³ BOA. Mühimme 44, 123/221, 124/223.

¹³⁴ Kepeci Ruus 262, s.131.

¹³⁵ 19 Şubat 1585 tarihli bir belgede Bağdat Beylerbeyi olarak Murad Paşa görülmektedir. BOA. Mühimme 55, 177/321.

¹³⁶ BOA. Mühimme 60, 287/663.

¹³⁷ BOA. Mühimme 61, 69/179.

¹³⁸ BOA. Mühimme 55, 177/321.

1.1.23. Cağâla-zâde Yusuf Sinan Paşa (G.B.T. 1586)- (G.B.T. 1586-89)-(G.B.T. 1592)

Boşnak kökenli olup, Mesina'lı kaptanlarından meşhur Viskond Cağâla'nın oğlu olup, Hıristiyan adı Don Sipion'dur. Babası ile birlikte İspanya'ya giderken 18 Mart 1561 tarihinde Osmanlı denizcileri tarafından esir edilerek Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir. Saraya alındığında 12 yaşında olup, adı Yusuf Sinan olarak değiştirilmiştir. Sarayda yetiştikten sonra padişah silahdarı olmuş ve daha sonra 2 Ağustos 1573'te Yeniçeri ağalığına getirilmiştir¹³⁹. Önce Diyarbekir Beylerbeyi ve sonra 1583 tarihinde Budin¹⁴⁰ ve 1584 yılında Revan Beylerbeyliklerin'de bulunmuş, Tebriz seferinde Serdar Osman Paşa'nın ölümü ile 2 ay Serdar kaim-i makami vazifesinden sonra¹⁴¹ 1585 başlarında Van Beylerbeyliği'ne atanmıştır¹⁴². 1586 yılında bir süre Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuşsa da¹⁴³, yerine 17 Haziran 1586 tarihinde Süleyman Paşa atanmış¹⁴⁴, ancak iki ay sonra 21 Ağustos 1586 tarihinde tekrar Sinan Paşa tayin edilmiştir¹⁴⁵. 1589 tarihine kadar Bağdat Beylerbeyliği vazifesinden sonra¹⁴⁶ Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir¹⁴⁷. 1592 yılında Bağdat Beylerbeyliği'ne üçüncü defa atanmış¹⁴⁸, ancak aynı yıl kaptan-ı deryalığa getirilmiş¹⁴⁹ ve 1595 Mart tarihine kadar bu hizmette kaldıktan sonra kubbealtı veziri olmuştur. Eğri seferinde bulunmuş ve Haçova'daki yararlığından dolayı 1596 Kasım ayında vezir-i azamlığa getirilmiştir. Ancak kırkbeş gün sonra azl edilmiş ve bir müddet Akşehir'de oturduktan sonra Şam Valiliğine tayin edilmiştir. 1598 Haziran'ın da ikinci defa kaptan-ı deryalığa getirilmiş ve 1605 yılına kadar bu vazifede kalmıştır. Kaptan Paşalığın elinden alınmasından bir müddet sonra 1606 yılında Diyarbekir'de vefat etmiştir¹⁵⁰.

¹³⁹ İ.H.Uzunçarşılı. **Osmanlı Tarihi**, C.III. 2.Kısım. Ankara, 1982. s.354.

¹⁴⁰ Mehmed Süreyya. **Sicill-i Osmanî**, C.III. s.111.

¹⁴¹ B.Kütükoğlu . *age.*, s.179-181.

¹⁴² O.Kılıç. *age.*, s.148.

¹⁴³ B.Kütükoğlu . *age.*, s.181.

¹⁴⁴ BOA. Mühimme 60, 287/663.

¹⁴⁵ BOA. Mühimme 61, 69/179.

¹⁴⁶ M.Cevad-A.Susa. *age.*, s.287.

¹⁴⁷ İ.H.Uzunçarşılı. **Osmanlı Tarihi**, C.III. 2.Kısım. s.355.

¹⁴⁸ M.Cevad-A.Susa. *age.*, s.288.

¹⁴⁹ BOA. Mühimme 69, 355/507.

¹⁵⁰ İ.H.Uzunçarşılı. **Osmanlı Tarihi**, C.III. 2.Kısım. s.355-356.

1.1.24. Kadı-zâde Ali Paşa (G.B.T. 1589-90)-(1610-12)

Kuyucu Murad Paşa'nın damadı olup, askeriyeden yetişerek ümeradan olmuştur¹⁵¹. 1589 (h.998)'da Bağdat Beylerbeyi olmuş ve 1590'da azl edilmiştir¹⁵². Daha sonra Budin Beylerbeyi 1603-1604 (h.1012)'te Silistre, 1605-1606 (h.1014)'de tekrar Budin Beylerbeyi oldu¹⁵³. 1610'da Rumeli Beylerbeyliğinden ikinci defa Bağdat Beylerbeyliği'ne getirilmiştir¹⁵⁴. 1611'de Kuyucu Murad Paşa'nın vefat etmesi ile Nasuh Paşa'nın arzı ile 1612 (h.1021)'de tahminimizce Bağdat Beylerbeyliği'nden azl edilmiştir¹⁵⁵. 1614'te üçüncü defa Budin Beylerbeyi olmuş ve 1620-21 (h.1030)'de azl edilmiş ve 1622-23 (h.1032)'de vefat etmiştir¹⁵⁶.

1.1.25. Mehmed Paşa (G.B.T. 1590-1592)

Mehmed Paşa Bağdat Beylerbeyliği'ne 1590 tarihinde atanmıştır¹⁵⁷. 1592 ocak başlarına kadar görevde kaldıktan sonra bu tarihte Revan Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir¹⁵⁸.

1.1.26. Hızır Paşa (G.B.T. 1592)-(G.B.T. 1593-95)

Enderun-ı hümayunda yetişmiş olup, evvela kapıcıbaşı ve sonra yeniçeri ağası olmuş- tur. 1588-89 (h.997)'da Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş¹⁵⁹ sonra Revan ve ardından da 1592 Ocak başlarında Bağdat Beylerbeyi olmuş¹⁶⁰, ancak aynı yıl görevden ayrılmıştır¹⁶¹. Bu sırada Kubbealtı vezirliğine getirilmiş ve 1593 Ağustos

¹⁵¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III. s.509.

¹⁵² M.Cevad-A.Susa. *age.*, s.287.

¹⁵³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III. s.509.

¹⁵⁴ Nazmi-zâde Murtaza Efendi, *age.*, s.67/a.

¹⁵⁵ *Sicill-i Osmanî*'de hangi görevden azl edildiğine dair bir bilgi bulunmamakta olup, tesbit edebildiğimiz kadarı ile en son görev yeri Bağdat Beylerbeyliği olduğundan tahminimizce bu vazifede bulunduğu sırada azl edilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III. s.509.

¹⁵⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III. s.509.

¹⁵⁷ BOA. Mühimme 67, 189/465.190/466.

¹⁵⁸ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C.I, s.261.

¹⁵⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, s.279.

¹⁶⁰ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C.I, s.261.

¹⁶¹ BOA. Mühimme 69, 355/507.

başlarında ikinci defa Bağdat Beylerbeyliğine tayin edilmiştir¹⁶². Hızır Paşa 21 Haziran 1595 tarihine kadar bu görevde kalmış ve bu tarihte Van Beylerbeyliği'ne atanmıştır¹⁶³. 1603-1604 (h.1012'de vefat etmiştir¹⁶⁴

1.1.27. Hadım Cafer Paşa (G.B.T. 1592-1593)

Hadım Cafer Paşa Tebriz Beylerbeyliğinin'de bulunduktan sonra 23 Kasım 1592 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş¹⁶⁵ ve 10 Haziran 1593'e kadar görev yaptıktan sonra Şirvan Beylerbeyliği'ne atanmıştır¹⁶⁶.

1.1.28. Sokullu-zâde Hasan Paşa (G.B.T. 1595-96)-(G.B.T. 1598-1600)

Sokullu Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olup, babasının sadaretinde ümeradan olmuştur. 1570-71 (h.978)'de Diyarbekir Beylerbeyi oldu. Daha sonra dört defa Şam, iki kere Bosna ve birer defa olmak üzere Erzurum, Anadolu, RumeliTameşvar, Bedun Beylerbeylikleri'nde bulundu¹⁶⁷. 21 Haziran 1595 tarihinde Bağdat Beylerbeyi olmuş¹⁶⁸ ve tahminimizce 1596 tarihine kadar görev yapmıştır¹⁶⁹. Kubbealtında beşinci vezir olarak vazifede bulunduktan sonra 1596-97 (h.1005) yılında Belgrad Muhafızı¹⁷⁰ ve 1598 Şubat başlarında ikinci defa Bağdat Beylerbeyi olmuştur¹⁷¹. 1600 yılına kadar Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuştur¹⁷². 1604-1605 (h.1013)'de Karayazıcı İsyanının bastırılması için serdar olarak tayin edilmiştir.

¹⁶² BOA. Mühimme 71, 6/14; Selaniki Mustafa Efendi, *age*, C.I, s.328.

¹⁶³ B.Kütükoğlu, *age*, s.243.

¹⁶⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, s.279.

¹⁶⁵ BOA. Mühimme 69, 355/507, 112/228.

¹⁶⁶ Selaniki Mustafa Efendi, *age*, C.I, s.317, 327-328.

¹⁶⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, s.127.

¹⁶⁸ Bağdat Beylerbeyi olan Hızır Paşa 21 Haziran 1595 tarihinde Van Beylerbeyliği'ne atanmıştır. Hasan Paşa'nın tesbit edebildiğimiz kadarı ile bu tarihlerde Bağdat'ta vazife yaptığına göre büyük ihtimalle bu tarihte göreve başlamıştır. Bkz. B.Kütükoğlu, *age*, s.243; Nazmi-zâde Murtaza Efendi, *age*, s.66/b.

¹⁶⁹ Gülşen-i Hulefâ adlı eserdeki ifadelerden Hasan Paşanın bir müddet Bağdat'ta kaldığını göstermekte olup büyük ihtimalle 1596 tarihine kadar görevi sürmüştür. Nazmi-zâde Murtaza Efendi, *age*, s.66/b.

¹⁷⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, s.127.

¹⁷¹ Selaniki Mustafa Efendi, *age*, C.II, s.722-723.

¹⁷² M.Cevad-A.Susa, *age*, 288.

Hasan Paşa isyanı bastırmak için Tokat'a geldiğinde bir kısım eşkıyayı öldürmüşse de kendisinde şehit düşmüştür. Bağdat'ta kendi adıyla anılan bir camii ve revak yaptırmıştır¹⁷³.

1.1.29. Ahmed Paşa (G.B.T. 1596-97)

Hmed Paşa yeniçeri ağalığından büyük ihtimalle 1596 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş olup, 1597 Ekim sonlarına kadar görev yaptıktan sonra bu tarihte Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir¹⁷⁴.

1.1.30. Tırnakçı Hasan Paşa (G.B.T. 1600)

Çerkez asıllı olup, Enderun'da yetişmiştir. 1595-96 (h.1004)'da mir-ahur ve 1596 Eylülünde ise yeniçeri ağası olmuştur. 1597 Temmuzunda bu görevden azl edilmiş ve bir süre sonra kubbealtı vezirliğine getirilmiştir¹⁷⁵. 1600 yılında Bağdat Beylerbeyi olmuş¹⁷⁶ ancak aynı yıl görevden ayrıldığı görülmektedir¹⁷⁷. 1601-02 (h.1010)'de tekrar kubbealtı veziri olmuştur. 1602-03 (h.1011)'de tekrar Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilmesine rağmen görev yerine gitmeden Vezir-i azam Yemişçi Hasan Paşa'nın gadriyle öldürülmüştür¹⁷⁸.

1.1. 31. Mehmed Al-i Sinan Paşa (G.B.T. 1600-1602)

Boşnak asıllı olup, Lala Mustafa Paşa'nın adamlarındandır. İran savaşlarında Kars muhafazasına memur olmuş ve sonra da Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. 1577-78 (h.985)'de Halep ve daha sonra Erzurum Beylerbeyi olmuştur. Minucihir Mustafa Paşa hiyanetinde yaralanmış ve bir müddet mazul kalmıştır. 1584 (h.992)'te Bosna ve 1590-91(h.999)' de Erzurum Beylerbeyi olmuştur. 1595-96

¹⁷³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II. s.127.

¹⁷⁴ Selaniki Mustafa Efendi, *age.*, C.II. s.710.

¹⁷⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II. s.126.

¹⁷⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II. s.126; Abbas el-Azzavi, *Tarihü'l- Irak Beyncil- İhtilâleyn*, C.IV. s.144.

¹⁷⁷ Tırnakçı Hasan Paşa'dan sonra Bağdat Beylerbeyi olan Mehmet Al-i Sinan Paşa'nın 1600 tarihinde göreve başladığını tesbit ettiğimizden dolayı, Tırnakçı Hasan Paşa'nın muhtemelen bu tarihte görevi sona ermiştir. Bkz. M.Cevad-A.Susa, *age.*, s.288.

¹⁷⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II. s.126.

(h.1004)'da Diyarbekir sonra Anadolu ve müteakiben Şam Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuştur. 1600 yılında önce Anadolu Beylerbeyliği'nde bulunmuş ve daha sonra aynı yıl Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. 1602 (h.1010)'de tekrar Bosna Beylerbeyi olmuştur. 1604-05 (h.1013)'te vefat etmiştir¹⁷⁹.

1.1.32. Sarıkçı Mustafa Paşa (G.B.T. 1602-1603)

Enderunda yetişmiş olup, kapıcıbaşı ve silahdarlık vazifelerinde bulunmuştur. 8 Kasım 1596'da yeniçeri ağası olmuş ve bir müddet sonra Van Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. 1602 yılında Bağdat Beylerbeyi olmuştur. Muhtemelen 1603 başlarında azl edilmesinden sonra İstanbul'a gelmiş ve 3 Şubat 1603 tarihinde vefat etmiştir¹⁸⁰.

1.1.33. Mustafa Paşa (G.B.T. 1603)

Musahibe Raziye kadının damadıdır. Bu sebepten kapıcıbaşı ve 1593-94 (h.1002)'te yeniçeri ağası olmuştur. 1594-95 (h.1003)'te Bosna Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş ve 1595-96 (h.1004)'da azl edilmiştir. 1596-97 (h.1005)'de Şam, 1597-98 (h.1006)'de vezaretle Halep, 1598-99 (h.1007)'da Erzurum Beylerbeyi olmuştur. 1602-03 (h.1011)'de kubbealtı veziri olmuş ve aynı yıl Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir. 1603-04 (h.1012)'te ikinci defa Şam Beylerbeyliği'ne getirilmiş ve 1604-05 (h.1013)'te Sivas Beylerbeyliği'ne atandığı gibi Osmanlı-İran savaşlarından dolayı serasker tayin edilmiştir. Savaşta esir düşmüş ve 1612 tarihinde Nasuh Paşa Antlaşmasında esaretten kurtulmuş ve tekrar kubbealtı veziri olmuştur. Vezarete bir müddet kaldıktan sonra tekaüd edilmiş ve 1619 (h.1028)'da vefat etmiştir¹⁸¹.

¹⁷⁹ Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.137.

¹⁸⁰ Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.381; Abbas el-Azzavi, *Tarihü'l-İrak*, s.146-147.

¹⁸¹ Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.385.

1.1.34. Yusuf Paşa (G.B.T. 1603 ?-1606)

Yusuf Paşa hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen 1603 yılında Mustafa Paşa'dan sonra Bağdat Beylerbeyi olmuştur¹⁸². Yusuf Paşa zamanında, Bağdat'a musallat olan celalilere karşı başarılı mücadele vermiş ve bundan dolayı 23 Ocak 1606 tarihinde bu hizmet ve gayretlerine karşı Sultan I. Ahmed hayr ve duaları ile hediye olarak bir kâitle tabanca göndermiştir¹⁸³. Yusuf Paşa'nın 1606 tarihi içinde Bağdat Beylerbeyliği görevinin sona erdiği görülmektedir¹⁸⁴.

1.1.35. Nasuh Paşa (G.B.T. 1606)

Drama köylerinden olup, devşirmedir. Zülüflü baltacılar ocağından yetişmiştir. Divan-ı hümayun çavuşluğu veya müteferrikalık vazifesinde bulunduktan sonra, Zile Voyvodalığına atanmış, 1598 tarihinde kaptıcılar kethüdalığı ve küçük mirahurlukta bulunduktan sonra 1603'de Halep Beylerbeyi olmuştur¹⁸⁵. 1606'da Bağdat Beylerbeyliği mansıbına verildiği gibi, İran Serhadine serdar tayin edilmiştir. Bu sırada Tavi Ahmed'in oğlu Mehmed sahte fermanla Bağdat Beylerbeyliği'ni ele geçirmesi üzerine Nasuh Paşa Bağdat üzerin eyürümüü ancak Tavi Ahmed oğlu Mehmed karşısında başarılı olamayarak Diyarbekir'e çekilmiştir¹⁸⁶. Nasuh Paşa Diyarbekir Beylerbeyi olmuş ve bu sırada Bitlis hakimi Şeref Han'a damad olmuş ve bu sayede büyük bir servete sahip olmuştur. 1611 Martında Mısır Beylerbeyi olmuş ise de Kuyucu Murad Paşa'nın hastalığı üzerine sadaret kaymakamı olarak tayin edilmiş ve Murad Paşa'nın vefatı ile de vezir-i azam olmuştur (Ağustos 1611). İran ile sulh yaparak İstanbul'a dönmüştür. Sultan I. Ahmed'e kafa tutarcasına hareket etmesi, bazı olayları

¹⁸² 1603 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunan Mustafa Paşa'nın aynı yıl görevi sona ermiştir. Ancak aynı yıl yerine kimin Beylerbeyi olduğuna dair mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yusuf Paşa ile ilgili tesbit edebildiğimiz ilk bilgiye 12 Nisan 1605 tarihli bir hükümde rastlamaktayız. Bundan dolayı mevcut bilgilerde bu iki tarih arasında Bağdat Beylerbeyliğinin'de vazife yapan başka bir kişi tesbit edemediğimizden büyük ihtimalle Yusuf Paşa'nın 1603 tarihinde vazifeye başladığını düşünüyoruz. Bkz. BOA. Mühimme 75, 122/225.

¹⁸³ Ali Emiri-Ahmed I, Evrak No. 33/b.; Evrak No. 321.

¹⁸⁴ 1606 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne Nasuh Paşa'nın atanmasından dolayı Yusuf Paşa'nın bu tarihte görevinin sona erdiğini söyleyebiliriz. İ.H.Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C.III.,K.1.s.103

¹⁸⁵ İ.H.Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C.III, 2.Kısım, s.365.

¹⁸⁶ İ.H.Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C.III, 1.Kısım, s.103; C.III, K.2, s.365.

¹⁸⁶ İ.H.Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C.III, 1.Kısım, s.103; C.III, K.2, s.365.

Padişah'tan saklaması, Nasuh Paşa'nın aleyhtarlarının telkinleri sonucu, sonraları vezir-i azam olan Bostancıbaşı Ohrili Hüseyin ağa eliyle katledilmiştir (16 Ekim 1614). Sadarete üç yıl üç ay görev yapmıştır¹⁸⁷.

1.1.36. Cağala-zâde Mahmud Paşa İbn-i Sinan Paşa (G.B.T. 1607-1610)

Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa'nın oğludur. Önce mir-liva ve daha sonra beylerbeyi payesi almıştır. Şirvan Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuş ve bu arada Safevilerin, Şirvan muhasarasında firar etmiştir. 1604-05 (h.1013) tarihinde Diyarbakır Beylerbeyi olmuştur¹⁸⁸. Bu sırada Bağdat Beylerbeyliği'ni sahte bir fermanla ele geçiren Taval Ahmed oğlu Mehmed, Nasuh Paşa'yı mağlup etmişse de bir müddet sonra ölümü ile yerine kardeşi Mustafa idareyi eline almıştır. Vezir-i Azam Kuyucu Murad Paşa, Canboladoğlu isyanını bastırarak Halep'te kışladığı sırada Cağala-zâde Mahmud Paşa'yı Bağdat Beylerbeyliği'ne atayarak bir miktar kuvvetle Bağdat'a sevk etmiştir. Mahmud Paşa Bağdat'ı Taval Ahmed oğlu Mustafa'dan geri almıştır¹⁸⁹. Mahmud Paşa 1610 tarihine kadar Bağdat Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuştur¹⁹⁰. Bir müddet rütbeleri geri alınmışsa da tekrar geri verilmiş ve 1614 (h.1023) tarihinde kubbealtı veziri olmuştur. 1623 tarihinde isyan eden Abaza Mehmed Paşa üzerine serdar tayin edilmiş ve daha sonra tekrar kubbealtı veziri olmuştur. 1633-34 (h.1043)'te görevden azl edilmiş ve Ocak 1643 Şevval 1052) tarihinde vefat etmiştir¹⁹¹.

1.1.37. Dilaver Paşa (G.B.T. 1612-1615)

Hırvat kökenli olup, Enderun'da yetişmiştir. Önce Çarşnırbaşı olmuş ve daha sonra Kıbrıs Beylerbeyliği'ne atanmıştır¹⁹². Muhtemelen 1612 tarihinde Bağdat

¹⁸⁷ İ.H.Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C.III. K.2. s.366-367.

¹⁸⁸ Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.319.

¹⁸⁹ Nazmizâde Murtaza. *age.*, s.67/a; Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV. s.382;

İ.H.Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*, C.III. K.1. s.103.

¹⁹⁰ M.Cevad-A.Susa. *age.*, s.288.

¹⁹¹ Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.IV, s.319.

¹⁹² Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, C.II. s.339.

Beylerbeyi olmuş¹⁹³ ve 1615 (h.1024)'e kadar görevde kaldıktan sonra bu tarihte Diyarbekir, 1618 (h.1027)'de Rumeli ve 1619 (h.1028)'da ise ikinci defa Diyarbekir Beylerbeyi olmuştur¹⁹⁴. Bu görevde bulunduğu sırada, Lehistan üzerine düzenlenen Hotin seferinde Vezir-i azamlığa getirilmiştir (1621). Dilaver Paşa Vezir-i azamlık vazifesinde onaltı ay kadar kalmış ve Sultan II. Osman'ın katl edilmesi olayında 1622 Mayısında saraydan dışarı çıkarılarak öldürülmüştür. Mezarı Üsküdar'da Miskinler tekkesi karşısındadır¹⁹⁵.

1.1.38. Hafız Ahmed Paşa (G.B.T. 1615)

Türk olup, Filibe'li bir müezzinin oğludur. Kendisi hem hafız ve hem de şairdi. Enderun'dan yetişmiş, has odada bulunarak Sultan I. Ahmed zamanında musahip olmuş ve doğancıbaşı vazifesinde bulunduğu sırada 1607 tarihinde Cafer Paşa'nın yerine vezirlikle kaptan-ı derya olmuştur. 1609 tarihinde bu görevden azl edilmiş ve akabinde Şam, Van ve Erzurum Beylerbeyliği yapmıştır¹⁹⁶. 1615 tarihinde Bağdat Beylerbeyi olmuş¹⁹⁷ ve muhtemelen aynı yıl görevden ayrılmıştır¹⁹⁸. Daha sonra Anadolu ve Diyarbekir Beylerbeyliklerinde bulunmuştur. Diyarbekir Beylerbeyi olduğu sırada, Bağdat'ta Bekir Subaşı isyan ederek Bağdat'ı ele geçirdiği ve şehri safevilere teslim etme temayülü üzerine, Hafız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı ile görüşerek, onu Bağdat Beylerbeyi olarak atanmasını sağlamıştır (1623). Ancak bu durumda Bağdat'ı Safevilerin elinden kurtaramamıştır. Hafız Ahmed Paşa Ocak 1625 tarihinde vezir-i azam olmuş ve İran üzerine serdar tayin edilmiştir. Fakat Bağdat'ı Safevi elinden kurtaramamıştır. Aralık 1626 tarihinde vezir-i azamlıktan azl olunarak İstanbul'a

¹⁹³ *Gülşen-i Hulefâ adlı eserde Kadı-zâde Ali Paşa'dan Dilaver Paşa'nın Bağdat Beylerbeyi olduğu yazmaktadır. Ali Paşa'nın büyük ihtimalle görevi 1612 tarihinde sona ermesi ile bu tarihte Dilaver Paşa beylerbeyi olmuştur. Nazmi-zâde Murtaza. a.g.e., s.67/a*

¹⁹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II. s.339.

¹⁹⁵ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III. K.2, s.375.

¹⁹⁶ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III. K.2, s.380.

¹⁹⁷ *Gülşen-i Hulefâ adlı esere göre Hafız Ahmed Paşa, Dilaver Paşa'dan sonra Bağdat Beylerbeyi olmuştur. Dilaver Paşa'nın görevi 1615'de sona erdiğine göre bu tarihte Beylerbeyi olmuştur. Nazmi-zâde Murtaza. a.g.e., s.67/a.*

¹⁹⁸ Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdat Beylerbeyi vazifesinin ne zaman sona erdiğini tesbit edemedik. Fakat kendisinden sonra beylerbeyi olan Mustafa Paşa ile ilgili ilk bilgiye 26 Şubat 1616 tarihli bir hükümde rastlamaktayız. Bu bilgiden hareketle Hafız Ahmed Paşa büyük ihtimalle görev başladığı 1615 tarihi içerisinde görevden ayrılmıştır. *BOA. Mühimme 81, 45/99.*

gelerek ikinci vezir olmuş ve Sultan I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan ile evlendi. 1631 tarihinde Tokat'ta bulunan boşnak Hüsrev Paşa'nın azli üzerine ikinci defa vezir-i azam oldu. Ancak vezir-i azamlığı uman sadaret kaymakamı Topal Recep Paşa, bu makamın kendisine verilmediğini görünce Hüsrev Paşa'nın azlini bahane ederek, kapıkulu ocaklarını isyan ettirerek bir ayak divanı esnasında padişahı zorla aldıkları Hafız Ahmed Paşa'yı 10 Şubat 1632 tarihinde şehit etmişlerdir¹⁹⁹.

1.1.39. Mustafa Paşa (G.B.T. 1616)

Mustafa Paşa hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Göreve ne zaman başladığı bilinmemekte olup, Mustafa Paşa'nın Bağdat Beylerbeyi olduğuna dair ilk bilgiye 26 Şubat 1616 tarihli belgede rastlamaktayız²⁰⁰. Tahminimizce bu tarihten bir kaç ay önce göreve başlamıştır. Tesbitimize göre aynı yıl içinde görevden ayrılmıştır²⁰¹.

1.1.40. Kum Yusuf Paşa (G.B.T. 1616-1623)

Boşnak kökenli olup, Enderun'da yetişmiştir. Yeniçeri ağalığı ve Rumeli Beylerbeyliği vazifelerinde bulunmuştur²⁰². 1616 tarihinde Bağdat Beylerbeyi olmuştur²⁰³. 1623 senesinde Bağdat yeniçeri zabitlerinden Bekir Subaşı isyan ederek, Kum Yusuf Paşa'yı şehit etmiştir²⁰⁴.

1.1.41. Süleyman Paşa (G.B.T. 1623)

Enderun-ı hümayunda yetişmiş, önce mir-ahur-ievvel olmuştur. 1620 (h.1029)'de vezaretle Şam Beylerbeyi olmuş ve bir yıl sonra azl edilmiştir. 1621-22 (h.1031)'de Diyarbekir Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir²⁰⁵. 1623 tarihinde Diyarbekir

¹⁹⁹ İ.H.Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.III. K.2. s.380-381.

²⁰⁰ *BOA Mühimme 81, 45/99*.

²⁰¹ Gülşen-i Hulefâ adlı eserde Sultan I. Ahmed'in vefatından önce (1617) Kum Yusuf Paşa'nın Beylerbeyi olduğunu yazmaktadır (nazmi-zâde Murtaza. *age.*, s.67/b). Yine delil-i Harita-i Bağdat el- Mufassal adlı eserde de Kum Yusuf Paşa'nın 1616 tarihinde Bağdat Beylerbeyi olduğu kaydedilmiştir (M.Cevad-A.Susa. *age.*, s.288.). Bu bilgilerden Mustafa Paşa'nın sadece 1616 tarihi içinde görevde bulunduğu anlaşılmaktadır.

²⁰² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.IV. s.655.

²⁰³ Bkz. *dpn.* 198.

²⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, Süleymaniye Kütüphanesi, TY. No. 785, v.163/a.

İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III. K.1. s.153-154.

²⁰⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.III. s.66.

Beylerbeyliği'nden mazul olduğu sırada Bekir Subaşı isyanı sonucunda Bağdat Beylerbeyi Kum Yusuf Paşa'nın katli edilmesi üzerine Bağdat Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Ancak Bekir Subaşı, Süleyman Paşa'nın Beylerbeyliği'ni kabul etmeyerek Bağdat şehrine girmesine izin vermemiştir, Süleyman Paşa, Serdar olan Hafız Ahmed Paşa gelmeden Bekir Subaşı ile savaşmış ancak mağlup olarak geri çekilmiştir. Fakat bu arada Süleyman Paşa hastalanmış ve kısa süre sonrada vefat etmiştir (1623)²⁰⁶.

1.1.42. Bekir Subaşı (G.B.T. 1623)

Bağdat'ta gönüllü yeniçeriler ile kale azaplarına ağa olan Bekir Subaşı, uzun süre Bağdat'ta bulunmasından dolayı büyük bir şöhret ve nüfuz kazanmıştır. Kum Yusuf Paşa Bağdat'ta güçlü hale gelen Bekir Subaşı ile azaplar ağası Mehmed Kanber'i ortadan kaldırmak istemiş ancak başarısız olmuştur. Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'yı katli ederek, uydurma bir ferman ile kendini Bağdat Beylerbeyi ilan etti. Bağdat Beylerbeyliği'ne tayin edilen Süleyman Paşa'ya, Bağdat'a girmesine izin vermedi ve Süleyman Paşa'yı mağlup etti. Bunun üzerine Bağdat canibine serdar tayin edilmiş olan Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı'ya bazı tekliflerde bulunmuş ancak kabul edilmemesi üzerine Bağdat'ı muhasara etti. Bekir Subaşı ise Şah Abbas'a haber göndererek Bağdat'ı teslim edeceğini bildirmiştir. Hafız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı'nın Bağdat'ı Safevilere teslim etme ihtimaline karşı Bağdat Beylerbeyliği'ni Bekir Subaşı'ya tevcih etmiştir. Bu arada Şah Abbas adına Bağdat'a gelen Safikulu Han, Bekir Subaşı'yı oyalayarak, Bağdat'ı teslim etmemesi üzerine, Şah Abbas Bağdat tarafına sefere çıkarak şehri kuşattı (Temmuz 1623). Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed'in babasına ihanet ederek Bağdat kapılarını açarak, Safevi kuvvetinin içeriye girmesini sağlamıştır. Böylece Bağdat şehri Safevilerin eline geçmiş ve Safeviler tarafından Bekir

²⁰⁶ Kâtip Çelebi, *fezleke*, Süleymaniye Kütüphanesi, T.Y.No.785, v.163/b-164/a, i.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, K.1, s.153-155.

Subaşıda katl edilmiştir(1623)²⁰⁷

1.1.1.1. Görev Süreleri

Bağdat Beylerbeyliği'nin 1534-1623 yılları arasında, 89 yılda 59 beylerbeyi göreve gelmiştir. Ancak bazı beylerbeylerinin birden fazla göreve gelmesini dikkate aldığımızda ise 42 beylerbeyi Bağdat'ta görev yapmıştır. Bağdat Beylerbeyleri'nin bu dönem içerisinde görevde kaldıkları süreleri gösteren tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo-I)²⁰⁸.

---

²⁰⁷ Kâtip Çelebi, *fezleke*, Süleymaniye Kütüphanesi, T.Y.No.785, v.163/a-167/a; Peçevi. *age.*, C.I, s.366-367; M.N.Paşa. *Netâyicü'l-Vukuat*, C.I-II, s.224-225; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, K.1, s.153-160. ²⁰⁷ Tablo-I yukarıda beylerbeyleri hakkında verilen bilgilere göre hazırlanmıştır

²⁰⁸ Tablo-I yukarıda beylerbeyleri hakkında verilen bilgilere göre hazırlanmıştır.

TABLO-I

BAĞDAT BEYLERBEYLERİNİN GÖREV SÜRELERİ

Sıra No:	Beylerbeyinin Adı	Görev Süresi	Açıklamalar
1	Süleyman Paşa	1535-1536	
2	Solak Ferhad Paşa	1544-1545	
3	Ayas Paşa	1545-1547	
4	Solak Ferhad Paşa	1547	II.defa atanmıştır.
5	Temerred Ali Paşa	1547-1549	
6	Baltacı Mehmed Paşa	1549-1550	
7	Behram Paşa	1550	
8	Temerred Ali Paşa	1550-1551	II.defa atanmıştır.
9	Baltacı Mehmed Paşa	1551-1555	II.defa atanmıştır.
10	Hızır Paşa	1555-1559	
11	Cafer Paşa	1559-14 Ocak 1560	
12	Solak Ferhad Paşa	14 Ocak 1560-1563	III.defa atanmıştır.
13	Hüsrev Paşa	Eylül 1563-9 Ekim 1565	
14	İskender Paşa	9 Ekim 1565-14 Ağustos 1568	
15	Muzaffer Paşa	14 Ağustos 1568-14 Mayıs 1569	
16	Abdurrahman Paşa	14 Mayıs 1569-20 Ağustos 1569	
17	Kara Murad Paşa	20 Ağustos 1569-22 Haziran 1572	
18	Derviş Ali Paşa	22 Haziran 1572-9 Ağustos 1573	
19	Ali Paşa	9 Ağustos 1573-13 Ağustos 1573	Vefat etmiştir.
20	Abdurrahman Paşa	1573-1574	II.defa atanmıştır.

21	Derviş Ali Paşa	1574	II.defa atanmıştır.
22	Ahmed Paşa	1574	
23	Elvend -zâde Ali Paşa	1574 Aralık sonları-18 Ekim 1576	
24	Ahmed Paşa	18 Ekim 1576-1577	Hüseyin Paşa gelinceye kadar vekaleten atanmıştır.
25	Hüseyin Paşa	1577-14 Kasım 1580	
26	Hasan Paşa	14 Kasım 1580-1582 Eylül ortaları	
27	Sinan Paşa	1582 Eylül ortaları-1583 Ocak başları	
28	Elvend -zâde Ali Paşa	Ocak başları 1583-20 Aralık 1584	II.defa atanmıştır.
29	Süleyman Paşa	20 Aralık 1584-1585	
30	Murad Paşa	1585	
31	Hüsrev Paşa	1585-1586	II.defa atanmıştır.
32	Cağâla-zâde Yusuf Sinan Paşa	1586-17 Haziran 1586	
33	Süleyman Paşa	17 Haziran 1586- 21 Ağustos 1586	II.defa atanmıştır.
34	Cağâla-zâde Yusuf Sinan Paşa	21 Ağustos 1586-1589	II.defa atanmıştır.
35	Kadı-zâde Ali Paşa	1589-1590	
36	Mehmed Paşa	1590-Ocak başları 1592	
37	Hızır Paşa	Ocak başları 1592-1592	
38	Cağâla-zâde Yusuf Sinan Paşa	1592	III.defa atanmıştır.
39	Hadım Cafer Paşa	23 Kasım 1592-10 Haziran 1593	
40	Elvend-zâde Ali Paşa	10 Haziran 1593-Ağustos başları 1593	III.defa atanmıştır.
41	Hızır Paşa	Ağustos başları 1593-21 Haziran 1595	II.defa atanmıştır.

42	Sokullu-zâde Hasan Paşa	21 Haziran 1595-1596	
43	Ahmed Paşa	1596-1597	
44	Elvend-zâde Ali Paşa	Ekim sonları 1597-Şubat başları 1598	IV.defa atanmıştır.
45	Sokullu-zâde Hasan Paşa	Şubat başları 1598-1600	II.defa atanmıştır.
46	Tırnakçı Hasan Paşa	1600	
47	Mehmed Al-i Sinan Paşa	1600-1602	
48	Sarıkcı Mustafa Paşa	1602-1603	
49	Mustafa Paşa	1603	
50	Yusuf Paşa	1603-1606	
51	Nasuh Paşa	1606	
52	Cağâla-zâde Mahmud Paşa İbn-i Sinan Paşa	1607-1610	
53	Kadı-zâde Ali Paşa	1610-1612	II.defa atanmıştır.
54	Dilaver Paşa	1612-1615	
55	Hafız Ahmed Paşa	1615	
56	Mustafa Paşa	1616	
57	Kum Yusuf Paşa	1616-1623	
58	Süleyman Paşa	1623	
59	Bekir Subaşı	1623	

Tablo-I'de görüldüğü gibi, 1534-1623 yılları arasında değişik zamanlarda olmak üzere 42 beylerbeyinin toplam 59 defa göreve geldiklerini görmekteyiz. Bağdat Beylerbeyleri'nin 89 yıl içinde ortalama görevde kalma süresi 18

aydır. Ancak uygulamada ise, Süleyman Paşa'nın 1586 yılında Elvend-zâde Ali Paşa'nın 1593 yılında yaklaşık iki ay süre ile en az görevde kalan beylerbeyleri olmuşlardır²⁰⁹. Beylerbeylik'te en fazla süre ile görev yapan Kum Yusuf Paşa'nın 1616-1623 yılları arasında yedi yıl süre ile vazife yapmıştır (Bkz. Tablo-I).

Beylerbeylerin vazifede kalma sürelerinin 2 ay ile 7 yıl arasında değişmekte olması, beylerbeyi atamalarında bir istikrar ve düzenin olmadığı, şartlara göre atamaların yapıldığını göstermektedir. Beylerbeylerinin görevde kalma sürelerinin oranlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir (Bkz.Tablo-II).

TABLO-II
BEYLERBEYLERİN GÖREVDE KALMA
SÜRELERİNİN ORANLARI

GÖREV SÜRESİ	SAYISI	ORANI %
0-1	38	64
1-2	10	17
2-3	8	14
3-4	2	03
4-5	-	00
5-6	-	00
6-7	1	02
TOPLAM	59	100

Tablo-II'de görüldüğü gibi, 1534-1623 yılları arasında Bağdat Eyaleti'nde görev yapan 59 beylerbeyinden 38'i 0-1 yıl arası süre ile vazife yapmış olup, %64'lük bir oran ile büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Beylerbeylerin görev

²⁰⁹ Bağdat Beylerbeyliği görevinde en az süre ile kalan Ali paşa'dır. Ali Paşa 9-13 Ağustos 1573 tarihleri arasındadört gün vazife yaptıktan sonra vefat etmiştir. Bu durum olağanüstü bir durum olduğundan en az süre ile vazife yapan olarak dikkate alınmamıştır.

sürelerinin bu şekilde kısa müddetli olması ve sık sık atama yapılmasında büyük bir etken Safevilerle yürütülen savaşlar ile bölgede meydana gelen çeşitli isyan ve şekavet olaylarından kaynaklanmıştır. Aynı şekilde İran serhadinde bulunan Van Eyaleti'nde de bu dönemde %32,4'ü 0-1 yıl, %18,9'da 1-2 yıl süre ile beylerbeylerin görevde kaldıkları görülmektedir²¹⁰. Bu oranlarda bizim yukarıda ifade ettiğimiz Osmanlı -Safevi savaşlarının bölgede istikrarsızlığa yol açtığı görüşümüzü teyid etmektedir.

Beylerbeyleri'nin sık sık değişimine örnek verecek olursak; 1549 tarihinde Basra Eyaletinde arap şekavetlerini bastırmak amacıyla Bağdat Beylerbeyi Temerred Ali Paşa'nın serdar tayin edildiği ve yerine de Sivas Beylerbeyi Balatacı Mehmed Paşa'ya Bağdat'ı Muhafaza etmesi için vazife verildiği görülmektedir²¹¹. Baltacı Mehmed Paşa'dan sonra 1550 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'nde Behram Paşa görev yaptıktan bir müddet sonra ikinci defa Temerred Ali Paşa tekrar beylerbeyi olarak bir yıl daha vazife yapmıştır (Bkz.Tablo-1).

Bir başka örnek ise 17 Haziran 1586 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne Süleyman Paşa tayin edilmiş ve bir süre sonra bu vazifenin yanında İran üzerine serdar olmuştur²¹². Ancak 21 Ağustos 1586 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'nden azl edilerek bu vazife Cağâla-zâde Sinan Paşay'a tevcih edilmiştir²¹³. Böylece Süleyman Paşa, sadece iki aylık bir süre beylerbeyliği vazifesinde bulunmuştur. Süleyman Paşa'nın görevinin bu kadar kısa süreli olmasının sebebi, görüldüğü gibi Osmanlı-Safevi savaşlarıdır.

1.1.1.2. Gelirleri

Bağdat Beylerbeyleri'nin gelirleri tımar yolu ile olmayıp Sâlyâne olarak verilmekteydi. Sâlyâne eyaletlerde eyaletin yıllık vergi gelirleri tımar olarak dağıtılmaz doğrudan doğruya hazine adına toplanırdı. Beylerbeyiler mahallî askerler ve diğer görevlilerin ücretleri eyaletin bu yıllık vergi gelirlerinden ödenir, kalan kısım ise merkeze gönderilirdi. Bu sistem İmparatorluk içinde dokuz eyalette uygulanmaktaydı.

²¹⁰ O.Kılıç, *age.*, s.151.

²¹¹ Nazmi-zâde Murtaza, *age.*, s.63/b.

²¹² BOA. Mühimme 60, 287/663.

²¹³ BOA. Mühimme 61, 69/179.

Bu eyaletler; Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsâ, Cezayir-i Garb, Trablusgarp ve Tunus idi²¹⁴.

Bağdat Beylerbeyleri'ne has olarak verilen salyaneler, Bağdat'tan alınan bir kısım vergiler, Ahşamat ve Cemmasat taifelerinden, bir kısım Bağdat'a tabi nahiyelere bağlı köy ve mezra vb. gibi gelirlerden oluşmaktaydı²¹⁵. Bağdat Beylerbeyleri'nin tesbit edebildiğimiz kadarı ile belirli tarihlerde aldıkları salyaneler aşağıda tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-III).

TABLO-III
1534-1623 TARİHLERİNDE BAĞDAT
BEYLERBEYLERİ'NİN YILLIK GELİRLERİ

BEYLERBEYLERİ'N İN İSMİ	YILI	YILLIK GELİRİ (AKÇE)
²¹⁶	1539-40 (tahmini)	1.500.000
²¹⁷	1542	1.610.709
Ayas Paşa ²¹⁸	1547	1.699.992
Ferhat Paşa ²¹⁹	1560	1.600.000
İskender Paşa ²²⁰	1565	2.000.000
Mustafa Paşa ²²¹	1568	1.400.000
Murat Paşa ²²²	1569	1.700.000
Derviş Ali Paşa ²²³	1572	1.400.000

²¹⁴ H.İnalçık. "Eyalet madd."TDVİA., C.11, s.549.

²¹⁵ Maliyeden Müdevver 17895, s.6-7.

²¹⁶ Tapu Tahrir 1028. s.8. Tahririn kesin tarihi bilinmiyor.

²¹⁷ Maliyeden Müdevver 17895, s.6-7. 1537-44 tarihleri arasında görev yapan beylerbeylerinin ismi bilinmiyor.

²¹⁸ Ali Emiri, Kanuni 21, s.8. Defterde dört aylık olarak verilmiştir. Tahminen bir yıllık değeri bu miktardır.

²¹⁹ Mühimme 4, 12/89.

²²⁰ Maliyeden Müdevver 563, s.104.

²²¹ Maliyeden Müdevver 563, s.104.

²²² Maliyeden Müdevver 563, s.104.

²²³ Maliyeden Müdevver 563, s.104.

Ali Paşa ²²⁴	1573	1.400.000
Hüseyin Paşa ²²⁵	1580	2.000.000
²²⁶	1609	1.400.000

Tablo-III'de görüldüğü gibi, Bağdat Beylerbeyleri'nin yıllık gelirleri 1.400.000 ile 2.000.000akçe arasında değişmektedir. Bu gelir miktarı bakımından en fazla gelire sahip beylerbeylikler arasında yer almaktadır. Eyaletin stratejik bir noktada olması ve İran siyasetinde önemli bir rol oynaması diğer beylerbeyliklere göre öncelikli olmasını sağlamıştır. Ancak bu gelir miktarında bir istikrar bulunmamakta ve 600.000akçelik bir değişimin olabildiğinin yine tabloda görüyoruz.

Bu arada, 1570 yılında 100 dirhem gümüşten 0.627gr.ağırlığında 490 akçe kesirken, 1600 yılında 100 dirhem gümüşten 0,323 gr. Ağırlığında 950 adet akçe kesilmiştir. Yine 1548 yılında bir altın (flori, yıldız altın) 60 akçe iken, 1600 yılında 120 akçeye yükselmiştir²²⁷. Buna göre 1547'de 1.699.992 akçe yıllık geliri ile 28.333 altın alırken, 1609'da 1.4000.000 akçe yıllık gelirinden ancak 11.667 altın gelmektedir. Bu durumda Beylerbeylerinin 17. Yüzyıla gelindiğinde alım güçlerinin yaklaşık yarı yarıya düştüğünü göstermektedir.

Beylerbeyleri aldıkları bu geliri yalnız kendileri için harcamamakta, maiyetinde bulunan ve kapı halkı denilen adamların yiyip içmesine, giyim kuşamlarına önemli miktarlar harcadıklarından, maiyetin toplam maliyeti giderlerinin büyük bir oranını oluşturmaktadır²²⁸. Bu durumda beylerbeylerinin alım güçlerinin, yaşanan enflasyonla daha da azalmasını sağlamıştır.

1.1.1.3. Görevleri

Beylerbeylerin genel vazifeleri, bütün meselelerde Sultanın icra kuvvetinin temsilcileri olarak eyaletin bütün işlerinden sorumlu olup, kadıların

²²⁴ *Maliyeden Müdevver 563, s.104.*

²²⁵ *Maliyeden Müdevver 563, s.104.*

²²⁶ Ahmet Akgündüz. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, C.9/1.Kitap.*

İstanbul. 1996, s.31.

²²⁷ Mustafa Öztürk. *Orta Anadolu'da Fiatlar (1785-1860), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1985. s.XXIV-XXV.*

²²⁸ M.Kunt. *age. S.98-99.*

hükümlerini ve padişahın emirlerini uygulamaya koyarlardı. Ayrıca Beylerbeylik divanında askerî statüdeki şahıslarla ilgili meselelerde karar verme yetkileri de vardı. Özellikle vezir rütbeli beylerbeyiler daha fazla yetkiye ve büyük güce sahip bulunuyorlardı. Beylerbeylerin başta gelen idarî sorumluluğu, halkın güvenliğini sağlamak, Sultanın emirlerine karşı çıkan ve kanunları tanımayanları takip etmektir. Beylerbeyinin asli vazifesi, kendi eyaletinde ki tımarlı sipahi ordusundan sorumlu idi. Beylerbeyinin görevi, kuvvetlerini en mükemmel şekilde hazırlayarak, orduya katılmaktı. Sipahilerin tayin ve terfileri ona bağlı bulunuyordu. Beylerbeyi belirli bir miktara kadar tımar verme hakkına da sahipti²²⁹.

Beylerbeylerin bu genel vazifeleri dışında, Bağdat Beylerbeyliği'nin bulunduğu coğrafi konum ve İran serhadinde bulunmasından dolayı, bu görevler yanında bir kısım önemli vazifelerden de sorumluydu. Bu özel görevleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bağdat Kalesi'nin tamiri gereken yerlerini tamir ederek, kaleyi muhafaza etmek²³⁰.
2. Serhadde bulunan kalelerin tamir edilmesi ve gereken silah ile asker ikmalini sağlamak²³¹.
3. Bağdat'a komşu olan eyaletlerde istikrarın sağlanmasına yardımcı olmak ve gereken askerî ihtiyaçları karşılamak²³².
4. İran ile yapılan sulh sonucunda hudutların belirlenmesine yardımcı olmak ve sulhun korunmasına ihtimam göstermek²³³.
5. İran tarafında kalan bey ve hanımlara iltica etmeleri için istimâlet-nâmeler göndermek, iltica edenleri gerekli yerlere yerleştirerek, dirlik tevcihinde bulunmak²³⁴.

²²⁹ H. İnalçık. "Eyalet madd.". EP. C.II.s.723.

²³⁰ Mühimme 6, 616/357, Mühimme 14, 704/1016, Mühimme 21, 27/79, Mühimme 32, 222/416-417.

²³¹ Mühimme 3, 217/605, 220/615, Mühimme 18, 78/168, Mühimme 51, 31/102.

²³² Mühimme 5, 150/353, Mühimme 7, 454/1310, 636/1773, 784/2142.

²³³ Mühimme 26, 333/958, Mühimme 67, 171/427.

²³⁴ Mühimme 26, 333/958, Mühimme 30, 190/447, Mühimme 44, 100/173,

Mühimme 48, 26/72, Mühimme 53, 249/722, Mühimme 60, 285/657, Mühimme 61, 55/145, 146, 149.

6. İran ile yürütülen savaşlarda, çevre beylerbeylerine serdarlık etmek ve savaş dönemlerinde fırsat buldukça, İran tarafına taarruzda bulunmak²³⁵.

7. Seferler için gerekli askerî mühimmatın hazırlanmasını sağlamak²³⁶.

8. İran'a konulan ticari ambargonun kontrolünü yapmak ve barış zamanlarında İran tarafından gelen ve giden tüccar taifesinin güvenliğini sağlamak²³⁷.

9. İran taraflarından casuslar vasıtasıyla haber toplamak²³⁸.

10. İran'dan gelen elçilerin güvenliğini sağlayarak, İstanbul'a sağ salim gitmelerini temin etmek²³⁹.

11. İran'dan Meşhed'e gelerek yerleşmek isteyenleri engellemek ve Meşhed'i Safevi tesirinden korumak²⁴⁰.

12. Bağdat serhadinde olan kale neferlerinin zahire ve mevaciplerinin verilmesi²⁴¹.

13. İran'dan hac ziyareti için gelenlerin belirlenen güzergâhtan gitmelerini sağlamak²⁴².

14. Bağdat çevresinde bulunan bir kısım aşiret beylerine gereken tevcihatın yapılması için merkeze gerekli bilgiyi aktarmak²⁴³.

15. İran ile ittifakı olanların ve eşkıyalık yapanların yakalanması ve gereken cezalandırmayı yapmak²⁴⁴.

Görüldüğü gibi Bağdat Beylerbeyliği'nin stratejik bir yerde bulunması dolayısıyla tabii vazifelerinin yanında siyasi, idari, askerî, iktisadî, adli ve sosyal alanda

²³⁵ Mühimme 44, 207/437. 227/482. Mühimme 52, 135/341, Mühimme 60, 50/119.287/663. Mühimme 61, 69/179. Mühimme 69, 112/228.

²³⁶ Mühimme 44, 123/221. 124/223.

²³⁷ Mühimme 5, 233/598. Mühimme 28, 281/698. Mühimme 32, 168/330.

²³⁸ Mühimme 12, 289/593. 490/938. Mühimme 14, 980/1458. Mühimme 16, 105/207. Mühimme 29, 35/79. Mühimme 31, 313/696.

²³⁹ Mühimme 23, 199/422.

²⁴⁰ Mühimme 14, 989/1474. 1118/1642. Mühimme 21, 278/659. Mühimme 24, 44/125. 88/234. Mühimme 30, 191/449.

²⁴¹ Mühimme 3, 220/615.

²⁴² Mühimme 6, 17/39. Mühimme 24, 43/124.

²⁴³ Mühimme 2, 123/1232. Mühimme 7, 514/1478. Mühimme 44, 36/78. Mühimme 79, 431/1086.

²⁴⁴ Mühimme 31, 313/695-696. Ali Emiri, Ahmed-I, Evrak No:321.

bir kısım sorumluluklarda yüklenmesini gerektirmiştir. Bu açıdan beylerbeyiler arasında, Bağdat Beylerbeyleri ön sıralarda yer aldığını söyleyebiliriz.

Taşra idaresinde ehl-i örf mensuplarının en yüksek rütbelisi olan beylerbeyi dışında, ona bağlı bir kısım yöneticilerde bulunmaktaydı. Bu yöneticilerin bir kısmı eyalet yönetimiyle sorumlu olup, Bağdat Paşa sancağı olduğundan burada bulunurlarken bir kısmı ise şehir yönetiminden sorumlu olarak bulunmaktaydılar. Bu yöneticileri meratip derecelerine göre açıklamaya çalışacağız

1.2. Kaymakam

Bağdat Beylerbeyliği, ehemmiyeti dolayısıyla, yönetimde kesintiye uğraması istenilmezdi. Bu amaçla yönetimin devamlı kılınması amacı ile, mazûl olan beylerbeyi halefi gelene kadar yerinden ayrılması istenilmez veya Bağdat'ta bulunan mazûl bir beylerbeyi, yeni beylerbeyi göreve gelene kadar vazife yapardı. Ayrıca Bağdat, İran serhadinde bulunması ve zaman zaman Bağdat Beylerbeyi'nin serdar tayin edilerek, İran üzerine sefere çıktığı takdirde ise Bağdat'ın muhafaza görevi Bağdat'a bağlı bir sancakbeyi tarafından sağlanmaktaydı. 16. Yüzyılın ortalarında Mısır Beylerbeyliği'nde rastladığımız beylerbeyi vekili olan kaymakamı²⁴⁵ Bağdat'ta da görmekteyiz. Mesala; 1552 tarihinde Safeviler ve ekrâd Şehrizol Beylerbeyi hududunda bulunan Dilharaş kalesini zapt etmesi üzerine, Bağdat Beylerbeyi Baltacı Mehmet Paşa'nın İstanbul'a arz etmesi ile "...malûm-ı padişâh-ı gerdûn-ı vakâr ile paşayımüşârün-ileyh Serdâr ve kalla-i merkûme-i teshîrî için sipahsâlâr tayin olunub mir livâ-i Rumâhiyye Süheyl Beğ Bağdada kâim -makâm nasb olundu..."²⁴⁶. Fermanla beylerbeyine vekil olarak kaymakam atanmıştır. Bu örnek dışında belgelerde kaymakam ifadesine rastlanmasa da vekâlet vazifesi yerine getirildiği görülmektedir. Mesela; 18 Ekim 1576 tarihli Bağdat Beylerbeyliği'nden mazul Ahmed Paşa'ya hitaben bir ferman gönderilerek; "...Bağdat Beylerbeyliği'ği sâbıkan Mısır Beylerbeyisi olan Hüseyin dâme ikbâlehuya verilüb Bağdada vârub vâsıl oluncaya değin mukaddeman beğlerbeğisi olan Ali dâme ikbâlehu muhafaza hizmeti olmağ için hükm-i şerîfim gönderilmiştir. Anın gibi

²⁴⁵ Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, XVI. Asırda Mısır Eyâleti, MÜ., Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, İstanbul, 1990, s.127-129.

²⁴⁶ Nazmizâde Murtaza Efendi, age., s.64/b.

müşârün-ileyh Bağdaddan çıkub südde-i sa'âdetim cânibe tevciye etmiş ise ana gönderilen hük-m-i şerifimle sen muhafaza hizmet-i olmanız emr edüb buyurdum ki...²⁴⁷ vekâleten yeni beylerbeyi göreve gelene kadar vazifede bulunmuştur.

Belgelerde gördüğümüz kadarı ile Bağdat'ın, İran serhadinde bulunmasından dolayı her an bir saldırı olma ihtimali ile Bağdat Beylerbeyi olmadığı takdirde, Bağdat'ın muhafaza görevini yapan ve beylerbeyine vekalet eden bir görevli bulunmaktadır. Bu görevli zaman zaman Bağdat Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancakbeyi olduğu gibi, başka bir Beylerbeyliği'ne veya mazûl bir beylerbeyine yada devlet tecrübesi olan bir mütakaide de bu vazifenin verildiği görülmektedir. Mesala; 1 Ekim 1559 tarihli bir hükümde ise, Bağdat Beylerbeyi'nin, Bağdat haricine çıktığı zaman kale muhafaza görevinin Musul Beyi Murat Bey'e verildiğiancak kendisine beylerbeyilik tevcih edildiğinden, Bağdat muhafazasının Cessanbedre Sancakbeyi Veli Beye verildiği ifade edilmektedir²⁴⁸. Bağdat Beylerbeyliği'ne 20 Mart 1583 tarihli bir başka hükümde ise; " Bu defa mahall-i iktizâsına göre Bağdad Serhadlerinden kalkub ol câniblere hareket etmek lâzım geldükde Bağdadın muhâfazası sâbıkan Basra Beğlerbeğisi olub hâlâ seninle ma'an ol serhadlerde hidmetde bulunmak emrim olmağın Mahmud dâme ikbâlehûya ta'yin olunmasın-ı emr edüb..."²⁴⁹ diye buyrulmuştur. Burada da mâzul bir beylerbeyinin görevlendirildiğini görmekteyiz.

13 Şubat 1584 tarihli bir hükümde ise; İran üzerine sefer düzenlendiğinden, Bağdat'ın muhafazası Bağdat defterdarlığından mütekait Hasan Bey'e fermanla verilmiştir²⁵⁰. Bu uygulamada ise; askerî vasfı olmayan defterdarlıktan mütekait birine bu vazife tevcih edilmiştir. Ancak aynı tarihte Basra Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde ise; "... Bağdad Beğlerbeğisi olan Ali dâme ikbâlehûya ol serhadlerde olan asâkir-i mansûreye serdâr tayin olunub emr-i hümayunûmgönderilmiştir sen dahi beğlerbeğliğine tâbi olan Rebi'a ve Basra neferâtıyla şimdiden hâzır ve müheyyâ olub dahi müşârün-ileyh vech -ü münâsib gördüğü üzere hidmetde bulunmak emr edüb buyurdum ki ...sen dahi kânûn-ı kadîm

²⁴⁷ BOA. Mühimme 28, 170/396.

²⁴⁸ BOA. Mühimme 3, 146/387.

²⁴⁹ BOA. Mühimme 44, 162/327.

²⁵⁰ BOA. Mühimme 44, 205/433.

muktezâsınca cebe vü cevşen ve cebelülerinle müheyyâ ve âmâde ve hâzır müşârün-ileyh Ali dâme ikbâlehu tarafına müterakkıb u nâzır olasin...”²⁵¹ diye buyrulmuştur.

Belgede açıklanmamasına rağmen, tahminimize göre geçici olarak Hasan Bey’e Bağdat ’ın muhafaza görevi verilmiş ve asıl olarak Basra Beylerbeyi’ne aynı tarihte gönderilen emirle Bağdat’a gitmesi buyrulmuştur. Bu uygulamada ise, bölgedeki bir diğer beylerbeyine bu vazife verilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Bağdat Beylerbeyi’nin yerine vekâleten görevlendirmelerde, belirli bir kaidenin olmadığı ve şartlara göre tecrübeli bir devlet adamı tayin edilmiştir.

1.3. Mütesellim

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, valiler bazen de sancakbeyi görev başına gelinceye kadar, bölgeyi geçici olarak yönetmesi için adamlarından birisine verirdi. Bu görevliye “Mütesellim” denirdi²⁵². Ancak inceleme yaptığımız dönemde ortaya çıkan bu görevlinin, Bağdat’ta çalıştığımız dönem içerisinde var olup, olmadığına dair bir belge ve bilgiye rastlayamadık.

1.4. Voyvoda

Voyvodalık kurumunun ortaya çıktığı ilk zamanlarda, has denilen gelir bölgelerinin yönetimini, sahibi adına yüklenen kimseye “Voyvoda”deniyordu.

Ancak daha sonraları serbest tımarların vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerinde voyvoda gönderilerek yönetildiğini görmekteyiz. Tımar sisteminin giderek değişikliklere uğraması, iltizam ve mukataa usulünün yaygınlaşması bu kurumun gelişme ve yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren hükümetin

²⁵¹ BOA. Mühimme 44, 207/438.

²⁵² Musa Çadircı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK., Ankara, 1991, s.23, Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1986, s.148, Yusuf Oğuzoğlu, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *19 Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.1, Samsun,1987,s.146.

para sıkıntısı çekmesi, geliri fazla küçük bölgelerin doğrudan doğruya hazineye bağlanarak yönetilmesine yol açmıştır²⁵³.

İncelediğimiz dönemde Voyvodalık kurumuna Bağdat'ta da var olduğunu görmekteyiz. Mesela, 9 Ekim 1593 (13 Muharrem 1002) tarihli bir hükümde; Bağdat'tan koyun, sığır, balbunu vb. gibi eşya alarak İstanbul'a getirmek için Bağdat Voyvodasına ve İstanbul vekilliğine para veren bazı tüccarların paralarını veya tutarındaki eşyayı alamadıklarına dair şikâyetle bulunmaları üzerine, tüccarların haklarının verilmesi için Basra Voyvodasına emr-i şerif yazılmıştır²⁵⁴. Bu belgede görüldüğü gibi Bağdat gümrüğünde bu tarihlerde Voyvoda bulunmaktadır. 19 Temmuz 1610 (27 Rebiülahir 1019) tarihli bir başka belgede ise; Bağdat'a tabi Nehr-i Cedid-i Sultani karyesinin Voyvoda ve kitabetliğini, Darü's- Saâdet ağası Hacı Mustafa tarafından Padişah hası mahsulünü zabt etmesi için Dergâh-ı Muallâ Müteferrikalarından Hüseyin Ağa tayin edilmiştir²⁵⁵. Burada da Padişah hası olan bir köyü yönetmesi için ve gelirini toplaması amacıyla voyvoda atandığı görülmektedir.

1.5. Askeri Yöneticiler

1.5.1. Yeniçeri Ağası

Önemli hudut kalelerinde kale dizdarından başka "Yeniçeri Ağası" ismiyle daha yetkili ve nüfuzu o mntıklarda ki kaleleride kapsayan bir yeniçeri komutanı bulunurdu²⁵⁶. Bağdat yeniçeri ağası Bağdat Kalesi muhafazasında bulunan dergâh-ı alî yeniçerileri ile yerli gönüllü yeniçerilerinin komutanı olup, beylerbeyinden sonra en yetkili ehl-i örf mensubu idi. Hatta yeniçeri ağaları, beylerbeyine bağlı değildi ve beylerbeyi, yeniçeri korumasındaki karargâhlara asla giremezdi. Bu bakımdan Yeniçeri ağaları müstakil olup, doğrudan merkeze bağlı idiler²⁵⁷. Bağdat'taki yeniçeri ağalığı hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Tespit ettiğimiz bir bilgilye göre 24 Mayıs 1550 tarihinde Bağdat azaplar ağası 100 akçelik olan Bağdat yeniçeri ağalığına tayin edilmiştir²⁵⁸.

²⁵³ M.Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.29.

²⁵⁴ BOA. Mühimme 71, 8/17.

²⁵⁵ BOA. Mühimme 79, 308/781.

²⁵⁶ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, TTK., Ankara, 1988, s.327.

²⁵⁷ H.İnalçık, "Eyalet madd.", EF, C.II, s.723.

²⁵⁸ Kepeci Ruus 209, s. 69

1.5.2. Yeniçeri Serdarı

XV ve XVI yüzyıl klasik Osmanlı şehir yönetiminde, şehirlerin güvenliği subaşılardan onlara yardım eden yatakcılar (Ases, Pasban) tarafından sağlanıyordu. 1558 Şehzâde Bayezid isyanından sonra Kapıkulları (Yeniçeri ve Altı bölük Halkı), Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurup, ticaret, esnafılık ve çiftçilik gibi çeşitli işlerle uğraşmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda şehir merkezlerinde kadı, subaşı, şehir kethüdası ve diğer ileri gelenlerin yanında Yeniçerilerin işleri ile uğraşan "Yeniçeri Serdârı" ile Altı Bölük halkından olanların işlerine bakan "Kethüda Yeri"nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların herşeye karışmaları ile eski düzen önemli ölçüde bozulmuştur²⁵⁹.

Yeniçeri Serdârı, şehirdeki yeniçeri, acemi oğlanı, topçu ve cebecilerin komutanıydı. Yeniçeri ağasının mektubuyla atanırdı. Yeniçeri serdarının görevleri arasında yeniçerilerin zabt edilmesi, suç işleyenlerin mahkemeye teslimi ve ceza alanların hapsi en baştaydı. Şehirde suç işleyen yeniçeri önce zâbitine şikâyet edilir, yeniçeri serdârı kendisi veya muhızla birlikte suçluyu kadı huzuruna çıkarırdı. Ayrıca ölen yeniçerinin varisi olmadığı takdirde terekesini satarak, elde ettiği geliri yeniçeri ağasına göndermekle yükümlüydü²⁶⁰.

Şehirlerde bulunan Yeniçeri Serdârına, Bağdat'ta ki durumu hakkında hiçbir belge ve bilgiye rastlayamadık. Ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Bağdat'taki "kethüda"yerinin, yeniçeri serdarlığı da yaptığını ifade etmektedir²⁶¹. Bu bilgi yeniçeri serdarlığının Bağdat'taki varlığını göstermektedir.

1.5.3. Kethüda Yeri

1558 Şehzâde Bayezid isyanından sonra kapıkullarının Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurup, ticaret, esnafılık ve çiftçilik gibi çeşitli işlerle uğraşmaya başlamaları sonucunda şehir merkezlerinde Yeniçeri Serdarının yanısıra Altı Bölük Halkı'nın işlerine bakmak üzere "Kethüda Yeri" yer almıştır. Altı Bölük Halkı'nın ağalarının müşterek mektupları ve bunun üzerine verilen fermanla atanırdı. Kethüda Yeri'nin başta görevi, kapıkulu sipahi görevlilerinin taşrada görevli mensuplarını zabt ve

²⁵⁹ R Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, s.151.

²⁶⁰ Y Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", s.153.

idare etmek, reayanın korunması ve asayişin sağlanması için, kadının denetimi altında görev yapan bir orf mensubu idi²⁶¹. Ancak Bağdat'taki durumu hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde kethüda yerinden bahsetmesi²⁶² bu görevlinin Bağdat'taki varlığını göstermektedir.

1.5.4. Diğer Yöneticiler (Çavuşbaşı, Cebecibaşı, Topçubaşı)

Bağdat'ta mevcut olan kapıkuluna mensup olan çeşitli görevliler ve ocak komutanları da birer orfî yöneticilerdir. Bunlar arasında Çavuşbaşı ve Çavuşlar, cebecibaşı, topçubaşı vb. gibi yöneticileri sayabiliriz.

1.6. Kapu Kethüdası (Paşa Kethüdası)

Beylerbeyliğe tayin olunan paşalar, "kapu halkı" denilen bir maiyetle birlikte eyalete giderlerdi. Bu kapu halkının başında bulunan görevliye "Kapu Kethüdası" denirdi. Kapu kethüdasının ataması beylerbeyi ile birlikte olurdu. Aynı şekilde beylerbeyinin azli olduğunda, kapu kethüdası da azl edilmiş olurdu. Bunların çoğu valinin akrabası veya yakını olması yani şahsa bağlı memurlar olmalarından dolayı devlet bürokrasisinde belli bir düzene bağlı değillerdi. Kapu kethüdaları, beylerbeyinin tam yetkili vekilleri durumunda olup onlar adına çeşitli konularda hüküm verme yetkisine de sahiptiler²⁶³.

Kapu kethüdaları sadece eyaletlerde var olmayıp, çeşitli devlet dairelerinde ve patrikhanede de bu isimle yer alan görevliler mevcuttu. Bunlar memur oldukları yere göre de isim alırlardı²⁶⁴.

²⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C.IV. s.413

²⁶² Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara, 1995, s.76; R.Özdemir, *Ankara*, s.152-153.

²⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.IV. s.413.

²⁶⁴ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II. İstanbul, 1983.s.172-173; O.Kılıç, *age.*,s.158.

²⁶⁵ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II. s.172.

Kapu kethüdarları devlet tarafından resmen tanınmakta olup, önemli görevleri beylerbeyinin merkezdeki işlerini takip etmek, merkezden beylerbeyine yazılan ferman, açık emir ve haberleri teslim alarak ulaştırmak, merkezde kendilerine ait gizli veya açık haberleri zamanında öğrenmek, devlet büyükleri ile kurdukları özel ilişkileri sürdürmek gibi görevleri yerine getirmek için bazen devamlı olarak İstanbul'da kaldıkları da görülmektedir²⁶⁶. Hatta beylerbeyi vilayetin başında olmadığı takdirde kapu kethüdası, beylerbeyine vekâlet ettiği de oluyordu²⁶⁷.

İncelediğimiz dönemde Bağdat'ta, kapu kethüdarlarının konumu hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

1.7. Subaşı ve Asayişten Sorumlu Görevliler

1.7.1. Subaşı

Sancakların asayişinin korunmasında önemli rol oynarlardı. Subaşılık, köy ve kasabalarda "il subaşları" ve şehir niteliği taşıyan büyük merkezlerde "şehir subaşısı" olarak tanımlanırdı²⁶⁸. İl subaşısı, Sancakbeyinin özel ücretli adamı olmasına karşılık, şehir subaşısı ise yalnız şehir ve nahiyesinin dirlik ve düzenliğini sağlamak üzere divan-ı hümayun tarafından atanan kadı karşısında konumu pek belli olmayan bağımsız bir makam durumundadır. Bu açıdan şehir subaşısı doğrudan doğruya divana bağlı olan ve şehirdeki ehl-i şer dışında kalan bütün hükümet görevlilerinin kethüdası konumunda bulunmaktadır. İl subaşları ise beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından köy ve kasabalara gönderdiği adamları olup, kadı emrinde bulunurlardı. Bu sebepten, onların ehl-i örflük dercesi sancakbeyinin adamı oldukları ölçüsünde idi²⁶⁹.

Serbest dirliklerde, subaşıyı dirlik sahibi tayin ederdi. Serbest olmayan köylerde ise sancakbeyi tarafından "köy subaşları", sancaklara "sancak subaşları" her kazaya da "toprak subaşısı" tayin olunurdu²⁷⁰.

²⁶⁶ M. Akdağ, *age.*, C.2, s.56 dph.

²⁶⁷ M. Akdağ, *age.*, C.2, s.79 dph.

²⁶⁸ M. Akdağ, *age.*, C.2, s.31-32; Yücel Özkaya; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.202

²⁶⁹ M. Akdağ, *age.*, C.2, s.32.

²⁷⁰ M. Akdağ, *age.*, C. s.; Y.Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, s.202.

Subaşı, Osmanlı devletinin ilk yıllarından XVI. Yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden atanırken, bu tarihten itibaren beylerbeyine ve sancakbeyine bağlı ve onlar tarafından atanan bir görevli durumuna gelmiştir²⁷¹.

Subaşının görevleri başlıca iki noktada toplanmaktadır. Birincisi, bād-i havâ adı altında toplanan cürüm ve cinayet, niyâbet, resm-i arûsâne vergilerinin toplanması gibi malî görevi vardı. Bu sıfatla kendilerine "Zaim"adı dahi verilmekte idi²⁷². İkincisi, bulunduğu bölgenin kolluk görevini yani asayişini sağlamak ve görevde bulunduğu süre içinde topladıkları paraları ya aydan aya has sahibine teslim ediyorlardı, ya da mukataa usulü ile daha önce belli bir para ile göreve geliyorlardı²⁷³.

Bağdat'ta Subaşılık hakkında bir belge dışında ayrıntılı bir bilgiye rastlayamadık. 1616 tarihli bu belgede, Bağdat'ın defter kethüdasına bağlı olan has karyelerine mirimiran ve mirliva subaşılarının müdahalede buldukları ve reayadan resm ile temessüklerini aldıkları, ayrıca selamlık adıyla akçe ve cerime aldıklarından bahsedilmiştir. Merkezden gönderilen emr-i şerif ile subaşılarn müdahale etmemeleri ve selâmiye adı altında reayadan herhangi bir para almamaları istenmiştir²⁷⁴. Bağdat'taki il subaşları ile ilgili olan bu belgede önemli bir husus ise XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancakbeylerinin yıllık gelirlerine şehirlerin cürüm ve cinayet ve benzeri rûsûm-ı serbestisini eklemek suretiyle bu makamları daha itibarlı hale getirme²⁷⁵ gayretlerine Bağdat'ta da rastlamaktayız. Bu amaçla Bağdat Beylerbeyi il subaşları vasıtasıyla defter kethüdalığına bağlı has karyelerine müdahalede bulunmuştur.

1.7.2. Yasakçı

XVI. yüzyılın ortalarına kadar kadiya bağlı subaşı ve yanındaki örf mensupları tarafından yürütülen kolluk görevinin, bu dönemden sonra şartların değişmesi ile ortaya çıkan eşkıyalık ve kanunsuz hareketlerin önlenememesi sonucu,

²⁷¹ Ö.Ergenç. XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, s.69.; Y.Yücel. "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon", s.666.

²⁷² M.Akdağ. "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", AÜ. DTCF. Dergisi, C.XIII. S.1-2, Ankara. 1955. s.50.

²⁷³ Ö.Ergenç. age., s.70; Y.yücel. agm., s.667.

²⁷⁴ BOA. Mühimme 81, 107/239.

²⁷⁵ M.Akdağ. age., C.2. s.67.

merkez “Yasakçı” adı altında kapıkullarında düzeni sağlama görevi vermiştir. Bu amaçla bir şehre veya beldeye gereği kadar yasakçı tayin edilir ve bunların başına bir de yasakçı başı atanırdı. Yasakçıların tayini Yeniçeri Ağası'nın Kadıya hitaben yazdığı mektup ile olurdu²⁷⁶.

Yasakçıların görevi, şehirlere gelen yol ağzlarını ve asayişini önemli sayılan noktaları kontrol etmek, hükümetin bölge için koyduğu yasakları uygulamak, alım-satım ve taşınmaları kısıtlı olan kimi maddeler üzerinde düzene aykırı iş yapanları kontrol etmek²⁷⁷, yeniçerilerin düzenini sağlamak, ayrıca yeniçeri adı altında reaya ya zulmedenleri koğuşturmak ve örf mensuplarının usulsüzlüklerini önlemekle sorumluydular²⁷⁸. Yasakçıların yaptıkları bu görevler için, buldukları yerin esnafından ya da öteki iş sahiplerinden belli süreler için “yasakçı hakkı” alırlardı²⁷⁹.

Bağdat ve çevresinde yasakçı denilen görevlilerin var olduğunu tesbit edebiliyoruz. Örneğin; 31 Aralık 1583 tarihli bir hükümde, Bağdat'a bağlı Hille Sancağı'na yasakçı gönderilmesi Bağdat'ın canib-i yemin Yeniçeri Ağası tarafından mutad olduğu ve kimsenin müdahale etmemesi emr edilmiştir²⁸⁰. Bu belgede görülen bir diğer husus ise; Bağdat ve çevresinde yasakçıların bu tarihten önce var olduğunu göstermesidir.

1.7.3. Asesbaşı ve Asesler (Yatakçılar)

XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Sancaklarında asayişten sorumlu olarak görev yapan subaşılar, bu vazifelerini yerine getirmek için, maiyetlerinde bugünkü polise benzer asesbaşı ve asesler görev yapıyordu²⁸¹. Subaşılığı üzerine alanlar, kendilerine çoğu zaman Altı bölük Halkı'ndan olmak üzere bir asesbaşı ile onun emrinde yeteri derecede ases erleri ve her bölüğe birer ases bölükbaşı tayin ediyorlardı. Asesler, bölükler halinde örgütlenmişlerdi²⁸².

²⁷⁶ Ö.Ergenç. *age.*, s. 72-73.

²⁷⁷ M.Akdağ. *age.*, C.II. s.77.

²⁷⁸ Ö.Ergenç. *age.*, s.75.

²⁷⁹ M.Akdağ. *age.*, s.98 dpn.

²⁸⁰ BOA. Mühimme 52, 186/475.

²⁸¹ M.Akdağ. “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s.50.

²⁸² M.Akdağ. *age.*, C.II. s.66.

Asesler, geceleri çarşı ve pazarları, bekliyorlardı. Bu bekçilik ve koruyuculuk görevlerinin karşılığında dükkân sahiplerinden belli bir ücret almaktadırlar. Bu vazife genellikle iltizam usulü ile asesbaşının uhdesine verilmekte idi. Asesler geceleri sabaha kadar kendi bölgelerinde bulunan çarşıları dolaşarak dükkanları beklerler, ancak herhangi bir hırsızlık olayında suçlu yakalanamaz ise, asesler çalınan eşyaların tazmininden sorumlu idiler²⁸³.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren subaşılar, sancakbeyleri tarafından atanmaya başlanması ve sancağa bağlı yerleşim yerlerine de kendi adamlarını subaşı olarak atmaları sonucu, subaşılar, Sancakbeyine bağlı memur haline gelmelerinden sonra asesbaşı ve aseslere artık rastlanılmamaya başlanılmıştır. Aseslerin yerine, Sancakbeylerinin kendi kapılarında besledikleri “sekban” denilen askerlerden belli bir kuvveti subaşılardan maiyetine vermeye başlamışlardır²⁸⁴.

Bağdat'ta, aseslere ait bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Bağdat'ta subaşılık var olduğuna göre ona yardımcı olan aseslerin de varlığı muhakkaktır. Bu arada yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, incelediğimiz dönem içerisinde asesler yerine sekbanlar görev yapmaya başlamışlardır. Bu konuda da Bağdat'taki değişimin ne zaman gerçekleştiğine dair bir bilgimiz yoktur.

1.8. Hazine Defterdarı (Mal Defterdarı) ve Hazine Görevlileri

1.8.1. Hazine Defterdarı

Osmanlı Devleti, kuruluşundan bir müddet sonra devletin mali işleri ile ilgili sorumluluğu defterdar denilen görevliye verilmiştir. Fatih döneminde Rumeli ve Anadolu defterdarlığı olarak ikiye ayrılmış ve Rumeli defterdarına başdefterdar denilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Anadolu ve Suriye'deki Fetihlerden sonra, Fethedilen yerlerin mali işlerine bakmak üzere merkezi Halep olmak üzere yeni bir defterdarlık kurulmuştur. XVI. Yüzyılın ortalarında Rumeli ve Anadolu

²⁸³ Ö.Ergenç, *age.*, s.71-72.

²⁸⁴ M.Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s.50.

defterdarlıklarına bağlı yalılar ile İstanbul'daki mukataalar ayrılarak merkezde "Şikk-i sâni" adıyla yeni bir defterdarlık kurulmuştur²⁸⁵.

Yavuz Selim'in geniş fetihlerinden sonra, fethedilen bölgelere ve yeni kurulan eyaletlere de hazine veya mal defterdarları gönderilmiştir. Hatta her beylerbeyliğinin bir defterdarı olmuş ve buldukları vilayetin adını almışlardır²⁸⁶. Eyaletlerde kurulan bu defterdarlıklara "kenar defterdarlıkları" veya tımar defterdarlıklarından ayırt etmek için hazine defterdarlıkları olarak tanınmıştır. Eyaletlerde görev yapan hazine defterdarları ise merkezde bulunan baş defterdara bağlı idiler²⁸⁷.

Eyaletlerde bulunan defterdarlara belgelerde "hazine defterdarı", "mal defterdarı", "nâzır-ı emvâl"²⁸⁸ veya sadece "defterdar" tabirleri kullanılmıştır.

Bağdat'ın fethinden hemen sonra, Bağdat Eyaletinin teşekkülü ile birlikte, eyalete ait defterdarlığın hemen kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yukarıda da açıkladığımız gibi Yavuz Selim ile başlayan eyaletlere defterdar gönderilmesinden dolayı, eyaletin kuruluşundan hemen sonra defterdarlığın ihdas edildiğini tahmin ediyoruz. Bağdat Eyaleti defterdarlığına ait ilk bilgiye 1546-47 tarihli Muhasebe Ruznamçe defterinde rastlamaktayız. Bu deftere göre, Bağdat hazine defterdarı olan Cafer Bey'in beş aylık hassı 41.660 akçe olarak görülmektedir²⁸⁹. Tahminen bir yıllık has bedeli 99.984 akçedir.

Eyalet defterdarlarının ataması padişah beratı ile olurdu. Bağdat eyaleti defterdarlığına tayin edilenlerin hangi vazifeden geldiklerini tam olarak tesbit edebilmek mümkün olmadı. Ancak görebildiğimiz kadarı ile bir başka eyalet defterdarlığından tayin edilme yolu takip edilmiştir. Örneğin; 27 Nisan 1556 tarihli buyruldu da, Bağdat defterdarlığına Diyarbekir defterdarı Mehmet Çelebi'ye tevcih edilmiştir²⁹⁰.

²⁸⁵ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK., Ankara, 1988, s.325-328.

²⁸⁶ M.Akdağ, *age.*, C.2, s.237 dpn.

²⁸⁷ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK., Ankara, 1988, s.328-330.

²⁸⁸ *Maliyeden Müdevver 15367, 9/28*, Nâzır-ı emvâl tabiri Bağdat'a ait belgelerde kullanıldığı gibi Mısır'a ait belgelerde de kullanılmıştır. Bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, s.231-240.

²⁸⁹ *Ali emiri, Kanuni 21*, s.8.

²⁹⁰ *BOA. Mühimme 2, 66/594*.

Buna karşılık başka bir vazifede bulunanlardan da Bağdat defterdarlığına atama yapıldığı da görülüyor. Örneğin; 1 Ekim 1560 tarihli bir hükümde, Bağdat defterdarı Pir Ahmed vazifesini ihmal ettiğinden yerine Meşhedeyn mütevellisi Mehmed'e tevcih edilmiştir²⁹¹. 14 Mayıs 1582 tarihli bir başka belgede ise, Bağdat defterdarı Ömer'e Cevazir Sancakbeyliği tevcih edildiğinden, Bağdat defterdarlığına eski Basra kadısı Şemseddin'in tayin edildiği buyrulmuştur²⁹². Örneklerde de görüldüğü gibi, defterdarlık atamalarında farklı uygulamalar olabiliyordu. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi defterdarlıktan, herhangi bir sancakbeyliğine tayin edildiğinde görülmektedir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Bağdat Eyaleti'nde görev yapan hazine defterdarlarının isimleri ile görevde buldukları tarihleri gösteren²⁹³ tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo-IV).

²⁹¹ BOA. Mühimme 4, 137/1406.

²⁹² BOA. Mühimme 47, 114/289.

²⁹³ Elimizdeki mevcut belgelerde, defterdarların göreve başladığı ve görevinin sona erdiği tarihleri tesbit etmemiz mümkün olmadı. Bunun için tabloda, defterdarların görevde buldukları sırada belgede geçen tarih alınmıştır. Bu durumdan en azından aşağı yukarı bir bilgi vereceğini tahmin ediyoruz.

TABLO-IV
BAĞDAT'TA GÖREV YAPAN HAZİNE
DEFTERDARLARI (1534-1623)

DEFTERDARIN İSMİ	ESKİ GÖREVİ	GÖREVDE BULUNDUKLARI TARİH
Cafer Bey ²⁹⁴	-	1546-1547
Mehmed Bey ²⁹⁵	-	1548
Cafer Bey ²⁹⁶	-	1551-1552
İbrahim ²⁹⁷	-	1553
Mehmed Celebi ²⁹⁸	Divarbekir	1556
Pir Ahmed ²⁹⁹	-	1560
Mehmed ³⁰⁰	Meshedevn	1560
İshak ³⁰¹	-	1569
Mehmed ³⁰²	-	1570
Hasan ³⁰³	-	1574-1578
Ömer ³⁰⁴	-	1582
Semseddin ³⁰⁵	Basra Kadısı	1582
Süleyman ³⁰⁶	-	1587
Mehmed Efendi ³⁰⁷	-	1587
Abdullah ³⁰⁸	-	1611

Tablo-IV'de görüldüğü gibi, incelediğimiz dönem içerisinde onbeş defterdarın ismini tespit edebildik. Ancak bu dönem içerisinde Bağdat'ta vazife yapan defterdar sayısı daha fazla olmalıdır. Bir diğer husus defterdarların göreve başlama ve görevlerinin sona erdiği tarihleri tespit edebilmemiz mümkün olmadı. Bu sebepten

²⁹⁴ Ali Emiri, Kanuni 21, s.8.

²⁹⁵ Maliyeden Müdevver 15367, 5.20.

²⁹⁶ Maliyeden Müdevver 15367, 3/15:9/28.

²⁹⁷ Kepeci Ruus 210, s.255.

²⁹⁸ BOA. Mühimme 2, 66/594.

²⁹⁹ BOA. Mühimme 4, 137/1406.

³⁰⁰ BOA. Mühimme 4, 137/1406.

³⁰¹ BOA. Mühimme 14, 527/735.

³⁰² BOA. Mühimme 14, 527/735.

³⁰³ BOA. Mühimme 26, 129/338; Kepeci Ruus 230, s.249,305; BOA. Mühimme

34, 235/500.

³⁰⁴ BOA. Mühimme 47, 114/289.

³⁰⁵ BOA. Mühimme 47, 114/289.

³⁰⁶ Kepeci Ruus 249, s.7.72.

³⁰⁷ Kepeci Ruus 249, s.134.

³⁰⁸ Maliyeden Müdevver 3260, 50'a.

dolayı Bağdat'ta defterdarların ortalama görevde kalma süreleri hakkında bir tahminde bulunamıyoruz.

Bağdat'ta görev yapan hazine defterdarlarının yıllık gelirleri hususunda fazla bir bilgi tespit edemedik. Buna rağmen bize bir kanaat vermesi açısından elimizde iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi, Bağdat hazine defterdarı Cafer Beğ 26 Ekim 1546 ile 22 Mart 1547 tarihlerini kapsayan beş aylık dönemin hassa bedeli 41.660 akçe olup³⁰⁹, tahminen bir yıllık geliri 99.984 akçe olmaktadır. İkinci örnek ise, 30 Ağustos 1589 tarihli bir hükümde, Bağdat defterdarlığından mütekait olan Hasan'ın salyanesinin 240.000 akçe olduğu³¹⁰ ifade edilmiştir. Ancak bu miktar salyanenin, belgede ifade edildiği şekilde mütekait iken aldığı miktar olup, hazine defterdarı vazifesinde bulunduğu anda aynı miktar veya bu miktardan fazla bir salyane aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat tahminimiz bu miktardan fazla alabileceğini düşünüyoruz.

Bağdat Eyaleti hazine defterdarlarının yukarıda verilen iki örnekteki gelir miktarlarını, diğer eyaletlerin hazine defterdarlarının gelirleri ile karşılaştırmamız bize daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Van Eyaleti hazine defterdarı 1554 tarihinde 40.800 akçelik zemet aldığını görüyoruz³¹¹. Yani Bağdat defterdarının 1546-47 tarihlerindeki beş aylık bir sürede aldığı miktara yakındır. Mısır Eyaleti nâzır-ı emvali ise 1582 tarihinde 340.000 akçe salyane, 1586 tarihinde 300.000 akçe salyane, 1590 tarihinde 400.000 akçe salyane aldıkları görülmektedir³¹². Mısır Eyaleti nâzır-ı emvâllerinin bu miktar gelire sahip olmalarını normal karşılamak gerekiyor. Çünkü Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir bölgesini Mısır Eyaleti teşkil etmektedir.

Bağdat Eyaleti hazine defterdarlarının belgelerden tesbit edebildiğimiz kadarı ile önemli görevleri şunlardır:

1. Bağdat Eyaleti hazinesini idare etmek³¹³.

³⁰⁹ Ali Emiri, Kanuni 21, s.8.

³¹⁰ BOA. Mühimme 65, 11/43.

³¹¹ O.Kılıç. age., s.161.

³¹² es-Seyyid Mahmud, age., s.231.

³¹³ Bağdat Beylerbeyine ve hazine defterdarına 5 Mayıs 1579 tarihinde gönderilen hükümde. Bağdat'ta kale tamirine ve istenilen toplar için hizmete gelen topçuların ulufeleri ile darbezen mühimmatı ve top arabaları hususuna vesair masarifata sarf olunduğu, maada hazinede

2.Basra Eyaleti defterdarlığını idare etmek³¹⁴.

3.Bölgede mevcut olan diğer eyaletlerde ki yöneticiler için açılan tahkikatlarda mali yönden teftişte bulunmak³¹⁵.

4.Eyalet dahilindeki devlet gelirlerinin toplanması, hesapların tanzimi ve kontrollerini yaparak, önemli mali sorunları, beylerbeyi marifeti ile merkeze bildirmek³¹⁶.

5.Bağdat'ta mevcut olan kul taifesinin mevacic ve gallesinin hazineden ödenmesini sağlamak³¹⁷.

6.Eyalet dahilinde yararlılığı görülenlere terakki ve gedik verilmesi amacıyla merkeze arzda bulunmak³¹⁸.

1.8.2. Hazinedâr

Hazinenin idare ve muhafazasından sorumlu olan görevli için kullanılan tabirdir³¹⁹. Bağdat Eyaletinde, hazine defterdarının yanında defterdara bağlı olup hazine

3.000.000 akçe mevcut olup, ol caniblerde altuna tebdil kabil değil ise aynen gönderilmesi istenmiştir. **BOA. Mühimme 38, 142/288.**

³¹⁴ Bağdat Eyaleti defterdarı Mehmed Çelebiye gönderilen 27 Nisan 1556 tarihli bir hükümdü. Basra Vilayeti defterdarlık hizmetinin de Mehmed Çelebi'ye tevcih edildiği buyrulmuştur. **BOA.Mühimme 2, 66/595.** Ancak Basra defterdarlığının Bağdat defterdarlığına bağlı kalması ne zamana kadar olduğu konusunda bir bilgi bulamadık. Fakat 27 Ağustos 1574 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne ve defterdarlığına gönderilen bir hükümdü. Basra Vilayetinin kul taifesinin mevacibi için onbeş kerre yüzbin (1.5 milyon) akçenin Bağdat hazinesinden gönderilmesi buyrulmuştur. **BOA. Mühimme 26, 174/471.** Bu belgeden de anlaşıldığı gibi Basra Eyaletinin, Bağdat Eyaletine bağımlılığı bu tarihte de devam etmektedir.

³¹⁵ Bağdat nâzır-ı emvâli Cafer Bey'e 17 Ekim 1551 tarihinde gönderilen hükümdü. teftiş olunan sabıkan Halep Kadısı Mevlana Sinan Hamit ve nâzır-ı emvâl olan Hasan'ın beylerbeyi Muslih Evla Paşa ve adamlarının zimmetinde olan akçelerini zabt etmesi istenmiştir. **Maliyeden Müdevver 15367, 9/28.**

³¹⁶ Bağdat defterdarı Hasan'ın Bağdat'taki mukataaların ümenâ ve ammâlinin miri terekeyi zamanında fûrûht etmediklerini zarar edip perakende oldukları, zahir olan bakayanın tahsil edilemediğini mektup ile padişaha bildirmesi üzerine, 23 Mayıs 1578 tarihinde Bağdat Beylerbeyi'ne hitaben emr-i şerif gönderilerck. ümenâ ve ammâlin zimmetinde olan bakayayı tahsil edilmesi ve tahammülünden ziyadeye iltizama verilmesi buyrulmuştur. **BOA. Mühimme 34, 235/500.**

³¹⁷ Bağdat Beylerbeyi'ne ve defterdarına 9 Ağustos 1574 tarihli bir hükümdü. Bağdat'ın cânib-i serhad olduğu ve kul taifesinin mevacic ve gallesini hazine ve anbardan karşılanması, noksan kalan mevacic ve galleyi de tahsil-i mümkün olan eski bakayadan karşılanması için emr-i şerif verilmiştir. **BOA. Mühimme 26, 144/375.**

³¹⁸ "Bağdat defterdarı Hasan mektup gönderüb. Bağdat züamâtından Süleyman bir vechle yarar ve yedinin ehl-i vukûfudurdeyu arz etmeğın vilâyet-i Bağdad da düşenden bir ağalık vermek buyruldu". **Kepeci Ruus 230, s.249.** "Bağdat defterdarı Süleyman arzıyla Bağdad müteferrikalarından otuz akçesi olan Abdullah oğlu Mehmede sülûsân tımar". **Kepeci Ruus 249, s.7.**

işlerinden sorumlu bir hazinedârın varlığına rastlıyoruz. 1549 tarihli Ruznâme defterine göre, Bağdat Eyaleti hazinedârı olan Mustafa Çelebi, 1-29 Ocak ile 1-29 Mart tarihlerine ait gelirlerini gösteren kayıtlara göre, yevmi 8 akçe olmak üzere bir aylık geliri 240 akçe ve 4 nügi hasene olduğunu görmekteyiz³²⁰. Bu bilgi dışında hazinedarlık hakkında başka bir bilgiye rastlayamadık.

1.8.3. Ruznâmeçi

Günlük gelir ve gideri veya vukuatın kayıtlarını tutarak bunları “ruznâme veya ruznâme” denilen deftere kayıt eden memurlar denirdi³²¹. Ruznâmeçi, hazine defterdarının hizmetinde çalışan bir görevli olup, hazine defterdarının bilgisi dahilinde muhasebe kayıtlarını tutmaktaydı.

7 Mayıs 1577 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği’ne gönderilen bir hükümde, “...Bağdat hazinesinin defterlerine kadimden bir kâtib hizmet edegeldi hala defterler ayrılıb şarkî ve garbî deyu İbrahim ve Maksud nam kimesneler mukataacı tayin olunub...”³²² diye bahsedilmesi, 1577 tarihine kadar Bağdat hazinesinde bir kâtibin hizmet ettiğini ve bu tarihte iki mukataacı kâtibin tayin edildiğini görmekteyiz. Bu bilgiyi destekleyecek başka bilgilerde vardır. Örneğin; 1546-47 tarihlerine ait Muhasebe defterinde ruznâme ve mukabele hizmetini Abdurrahman Çelebi yürütmekte olup, hizmetli karşılığında yevmi 20 akçe, 4 aylık geliri 2400 akçe olup³²³, tahminen yaklaşık bir yıllık geliri 7200 akçedir. 24 Eylül 1560 tarihli bir başka hükümde ise, Bağdat hazinesinin ruznâme, muhasebe, mukabele ve kale tezkereciliğinin tekrar Abdurrahman’a tevcih edildiği bildirilmiştir³²⁴. 14 Ekim 1560 tarihli bir diğer hükümde ise, Bağdat hazinesinin ruznâme, kale tezkereciliği ve muhasebeciliği İsa’ya tevcih edildiği bildirilmiştir³²⁵. Bu iki örnekte de görüldüğü gibi, hazinedeki çeşitli hizmetler bir kâtip tarafından yürütülmekte olduğudur. Bu arada 1577 tarihinde iki mukataacının atandığını yukarıda bahsetmiştik. Ancak hazinedeki ruznâme, mukabele, muhasebe ve

³¹⁹ M.Z. Pakalın age., C.I. s.785.

³²⁰ Maliyeden Müdevver 7111, s.6-7.

³²¹ M.Z.Pakalın. age., C.III. s.60.

³²² BOA. Mühimme 30, 168/393.

³²³ Ali Emiri, Kanuni 21, s.8.

³²⁴ BOA. Mühimme 4, 135/1383.

³²⁵ BOA. Mühimme 4, 144/1457.

kale tezkereciliği hizmetlerine ayrı kâtiplerin bulunup bulunmadığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

1.8.4. Sağ ve Sol Bölük Kâtipliği

Kapıkulu Süvari Ocağı'na bağlı yeniçerilerin isimleri, müfredâtı ve yevmiyeleri ile ilgili kayıtları tutan kâtiplerdir. Sağ ve sol bölüklerin ayrı ayrı birer ağası ve kâtibi bulunurdu. Bunlar yemin ve yesar ağalığı ve kâtipliği diye de anılıyorlardı³²⁶.

1548-49 tarihinde Bağdat'taki mevcut Kapıkulu Süvari Pocağı'nın sağ ve sol bölüklerin ayrı ağaları olduğu gibi, her kolun kendine ait birde kâtibi bulunuyordu. Sağ bölük kâtibi "ebnâ-i sipahiyan"dan Abdulcelil Çelebi olup, geliri ise yevmi 16 akçe, bir yılda 5664 akçe almaktaydı. Sol bölük Kâtibi ise 32.bölük silahdarlarından Abdurrahman Çelebi olup, geliri ise yevmi 15 akçe, bir yılda 5308 akçe almaktaydı³²⁷.

1.8.5. Muhasebeci

Ruznâme kalemine kaydedilen masrafları tedkikle vazifeli olan kâtiplerdir³²⁸. 1577 tarihine kadar Bağdat'ta hazine işlerinden sorumlu bir kâtip bulunmakta idi. Bundan dolayı hazinedeki çeşitli hizmetler bir kâtip tarafından yürütülmesine karşın bu tarihten itibaren kâtip sayısı artırılmaya başlanılmıştır (Bkz. Ruznâmecî bahsine). Ancak bu tarihten sonraki dönemlerle ilgili elimizde bir belge bulunmadığından, diğer vazifelerden ayrı olarak bir muhasebecinin var olup olmadığını bilemiyoruz.

1.8.6. Mukabeleci

Hazinede görevli olan kalem dairelerinden biride mukabelecilerdir. Mukabelecilerin vazifesi, hazinenin gelir ve gider hesaplarını karşılaştıran ve ayrıca

³²⁶ O.Kılıç, *age.*, s.179.

³²⁷ *Maliyeden Müdevver 7111*, s.6,9,12,18.

³²⁸ Es-Scyyid Mahmud, *age.*, s.235 dñn.

askerlerin yoklama işlerini yürütmektir³²⁹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Bağdat'ta 1577 tarihine kadar hazinedeki bütün vazifelerden sorumlu bir kâtip bulunurken, bu tarihten itibaren kâtip sayısı artırılmıştır. Ancak mukabeleci adıyla vazife yapan kâtip veya kâtiplerin varlığı hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

1.8.7. Mukataacı

Hazinede mukataa işlerini yürüten kalem dairesidir. Mukataacı, hazine hesabına ayrılan mukataa nâmına rûsûm ve hasılatın kaydını tutar ve gelirin hazineye alınmasını sağlardı³³⁰. Bağdat'ta 1577 tarihine kadar hazine hizmetinde bir kâtip vazife görmekte iken, bu tarihte hazine hizmetinde kâtip sayısı artırılmıştır. Bu değişmeyi 7 Mayıs 1577 tarihli Bağdat Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümde daha iyi görebiliyoruz. Bu hükümde, "...Bağdat hazinesinin defterlerine kadîmden bir kâtip hizmet idegeldihala defterler ayrulub şarkî ve garbî deyu İbrahim ve Maksud nam kimesneler mukata'acı tayin olunub lakin mezkûrun kitâbetde mâhir olmadıklarından gayri ümenânın ulûfesin-i vaz' itmeğe mukayyed olmayub mukaddemân Câbir ve Seyyid mukata'acı olub Bağdat zü'amâsından olan Mehmedyarâr-ı ehl-i kalem müstakîm kimesnedir deyu hâsil mukâta'âcılık hizmetine istihdâm idesiz..." diye buyrulmuştur³³¹. Bu belgede görüldüğü gibi, 1577 tarihinde doğu ve batı mukataacısı olmak üzere iki kâtip tayin edilmiş, ancak kâtiplikte mahir olmadıklarından yerlerine başka iki kâtibin vazifelendirildiği gibi Bağdat züamâsından üçüncü bir kâtibin de görevlendirildiğini görmekteyiz.

1.8.8. Kale Tezkireciliği

Hazinede görevli olan kalem dairelerinden biri de Kale Tezkireciliğidir. Kale Tezkirecilerin vazifesi, kale personelinin maaş işlerine bakar, bunların erzak, cephâne, tamirat işlerini ve yerli kulu askerlerinin yoklamalarını yapardı. Hazine tezkiresi vermek yetkisine de sahipti³³². Bağdat'ta kale tezkireciliği vazifesinin varlığına

³²⁹ M.Z.Pakalın, *age.*, C.II, s.574; Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK., Ankara, 1989. s.138

³³⁰ M.Z.Pakalın, *age.*, C.II, s.578-579.

³³¹ BOA. Mühimme 30, 168/393.

³³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını:5, Ankara. 1992. s.239.

rastlıyoruz. 24 Eylül 1560 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümda, Bağdat hazinesinin ruznâme, muhasebe, mukabele ve kale tezkireciliğinin tekrar Abdurrahman'a tevcih edilmesi buyrulmuştur³³³. Bu belgede görüldüğü gibi, Bağdat hazinesinde mevcut olan bir kâtip dört vazifeyide bir arada yerine getirmektedir. Kale tezkireciliği vazifesini sadece yürüten bir veya birkaç kâtibin daha sonra ki tarihlerde görev yaptığını dair elimizde bir belge bulunmaktadır.

1.9. Kapıcıbaşı ve Kapıcılar

Saray kapıcılarının amiri ve büyük zabiti hakkında kullanılan bir tabirdir³³⁴. Kapıcıbaşılar, eyaletlerde beylerbeyi saraylarında da görev yaptıkları görülmektedir. Kapıcıbaşılara "Ser-Bevâbin"de denilmektedir.

Merkezde bulunan kapıcıbaşılar, beylerbeylerine yapılacak mühim ve gizli tebliğlerin ulaştırılmasıyla görevlilerdi. Suçlu olan devlet görevlilerinin katl edilmesi görevi de kapıcıbaşılar vasıtasıyla yerine getirilirdi³³⁵.

Kapıcıbaşının mahiyetinde yeteri sayıda kapıcılar bulunmaktaydı. Kapıcıbaşı, beylerbeyi sarayının kapısını ve sarayla ilgili işleri görürdü. Kapıcıların bir diğer yöneticisi olan "kapıcılar kethüdası"da, sarayın orta va dış kapılarının güvenliğinden sorumluydu³³⁶.

Bağdat'ta mevcut olan kapıcılar hakkında kısıtlı bir bilgiye sahibiz. Bağdat'taki kapıcıbaşılar hakkında herhangi bir bilgi tesbit edemedik. Ancak kapıcılar kethüdasına rastlamak mümkün oldu. 1544-45 tarihine ait Tapu Tahrir Defterinde, Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa'nın kapıcılar kethüdası Hasan olduğu ve Fıratıyye Nahiyesi'nin Mehmed Paşa Köyünde 14.747 akçelik bir tımarının olduğunu görüyoruz³³⁷.

XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Bağdat muhızr başılığı görevine Dergâh-ı Alî kapıcıları getirilmeye başlanılmıştır. Örneğin; 1572 tarihinde Dergâh-ı Alî

³³³ BOA. Mühimme 4, 135/1383.

³³⁴ M.Z.Pakalın. *agc.*, C.II. s.167.

³³⁵ İ.H.Uzunçarşılı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK..Ankara. 1988, s.404-405.

³³⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s.392-407.

³³⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 209, s.8/a.

kapıcılarından Behrâm, Bağdat muhızırbaşı-sı olmuştur³³⁸. XVI. Yüzyılın sonu XVII. Yüzyılın başlarında Dergâh-ı Ali kapıcılarından Ahmed 15 sene Bağdat muhızırbaşılığı görevinde bulunmuş ve azl edilerek yerine yine Dergâh-ı Ali kapıcılarından Salih 1608 tarihinde Bağdat muhızırbaşısı olarak tayin edilmiştir³³⁹. Bu konuda daha öncede bahsedildiği için daha fazla ayrıntıya girmeyi uygun görmüyoruz (Bkz. Muhızırbaşı ve Muhızırlar bahsine).

Saray görevlilerinden olan kapıcılar ve çavuşlar, hükümet merkezince sık sık yllandıkları geçici taşra görevlerinden yüksekçe yolluk paraları almaktaydılar³⁴⁰. Mukataayı alan âmil, ister götürü veya ister ulûfe karşılığı tutmuş olsun, hazineye sağlamayı yükümlendiği miktardan başka, ayrıca iltizâm toplamının binde ikisi³⁴¹ tutarında bir miktarı, “rüsûm-ı bevvâbân ve rüsûm-ı çavuşân” adı ile, her yıl kapıcılar ile çavuşların ulûfelerine karşılık olmak üzere, İstanbul’dan bu iş için gelen mübaşire ödemek zorunda idi³⁴². Bağdat’ta da aynı şekilde kapıcılar ve çavuşlara, emin ve mültezimler “rüsûm-ı bevvâbân ve rüsûm-ı çavuşân ödemekteydiler. Ancak ödenen miktar binde iki miktarında olmayıp, dirliği olanlardan binde üç dirliği olmayanlardan ise binde altı alınmaktaydı. Fakat emin ve mültezimlerin çoğu dirlik sahibi olmalarından dolayı 12 Haziran 1588 tarihinden itibaren dirliği olanlardan da binde altı hesabı ile “resm-i bevvâbân ve resm-i çavuşân” alınması için emr-i şerif çıkmıştır³⁴³. Bu miktar,

³³⁸ Kepeci Ruus 224-17a, s.93.

³³⁹ BOA. Mühimme 78, 62/166.

³⁴⁰ M.Akdağ. age., C.II. s.82.

³⁴¹ Ahmet Akgündüz. **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 4. Kitap**

Kanî Devri Kanunnâmeleri, I.Kısım Merkezi ve Umûmî Kanunnâmeler, İstanbul, 1992, s.587.
M. Akdağ. age., C.II. s.239.

³⁴² M.Akdağ. age., C.II. s.239.

³⁴³ 18 Ocak 1611 tarihinde Bağdat muhafazasında olan Vezir Mahmud Paşa ile defterdara gönderilen hükümdü. "...memâlik-i mahrûsemde vâki olan havâss-ı hümayûnum iltizâm tutan emin ve 'amâl ve mültezimin ve nüzzârdan şimdiye değin resm-i bevvâbân ve çavuşânı kabz verilmelü olduk da anın gibi mülteziminin dirliği de olanlarından her binde üçer akçe ve dirlik tasarruf eylemeyenlerden binde altışar akçe alınur idi dergâh-ı mu'allâm bevvâbları ve çavuşları gelüb zikr olunan mültezimlerin ekseri dirlikli olmağla külli zarar-ı müteretteb olmuşdur resm-i bevvâbân ve çavuşân binde altışar akçe hesabı üzere vermeleri bâbında inâyet-i ricâ edüb emr-i şerifim taleb ettikleri ecilden husûs-ı mezbûr vech-i meşrûh üzere sene sitte ve tis'in ve tis'a- micle Recebinin onyedinci gününden arz olunduk da ol makûle emin ve 'amâl ve mültezimin ve nüzzârdan bir çavuş ve bölük halkı ve zü'amâ erbâb-ı tımârdanz devy mezbûrların vâki olan rüsûm-ı âidelerin-i eksük vermekte inâd ve muhâlefet eylemeyüb eğer mir-i mirân ve mirlivâ ve çavuş ve bölük halkı ve zü'amâ ve erbâb-ı tımârdan bilcümle mültezim olanlardan her kimler ise binde altışar akçe hesabı üzere resm-i bevvâbân ve çavuşânı vermek bâbında ve bundan akdem vâran-ı kapucularım beğler ve kâdılar ve müfettişler mâni' olurmuş şöyle ki bu def'a dâhi mâni'olurlar ise kapu kethüdâlarından alınur ve

Kanuni döneminde yayınlanan kanunnâmedeki değerden daha yüksek bir değer olduğunu görmekteyiz.

1.10. Çavuşbaşı ve Çavuşlar

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren var olan çavuşluk vazifesi, kâtip mertebesinde olup, elçilik ve siyasi muhaberele ile idare ve memleket ahvalinin tetkiki vazifesinden sorumlu oldukları gibi, merkez ve taşra divanlarında da görev yapmaktaydılar³⁴⁴. Kanuni döneminde yayınlanan Kanunnâme-i Osmanî'de çavuşların serbest tımar tasarruf ettikleri kayd edilmişse de³⁴⁵, taşrada tımar veya zeamet tsarruf eden çavuşlar olduğu gibi, ulûfeli çavuşların da mevcut olduğunu görüyoruz³⁴⁶.

Çavuşlar gerek tımar veya zeamet ve gerekse ulûfe gelirlerinin yanısıra bazı vergilerden de pay alıyorlardı. Bağdat'ta mukataayı alan emin veya mültezimden dirliği olanlardan binde üç (12 Haziran 1588 tarihinden itibaren dirliği olanlardan da binde altı), dirlik sahibi olmayanlardan binde altı oranında "resm-i bevvâbân ve resm-i çavuşân" adı altında vergi almaktaydılar³⁴⁷. Ayrıca dizdarlardan ise "resm-i devât dârî" adı altında binde altmış oranında vergi aldıkları görülmektedir³⁴⁸.

Çavuşların; çavuşbaşı, çavuşlar kethüdası, çavuşlar kâtibi ve çavuşlar emini gibi idari ve mali amirleri bulunmaktaydı³⁴⁹. Bağdat'taki mevcut çavuşların amirlerinden çavuşbaşı ve çavuşlar kethüdalığı hakkında bilgiye rastlayabildik.

Bağdat'ta çavuşbaşı olarak vazife yapan Çoban Süleyman Ağa, 1596 Mart ortalarında Bağdat kadısı olan Nişancı-zâde ile Bağdat'ta daha önce kadılık vazifesinde bulunan Mevlana Kara Muhyiddin Efendi ve Mevlana Rıdvan Efendi ile

bilcümle bu bâbda kapucu kulunun sitemini ve şikâyeti müsemmir ve mü'essirdir deyu mâliye tarafından mufassal ve meşrûh emr-i şerif verilmeğin bu bâbda mâliye tarafından verilen emr-i şerif mücebince amel olunmak emrim olmuştur... BOA. Mühimme 79, 428/1078.

³⁴⁴ M.Z.Pakalın. *age.*, C.I, s.332-333.

³⁴⁵ A.Akgündüz. *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.IV, s.316.

³⁴⁶ Mesela; 3 Kasım -31 Aralık 1548 (Gurre-i Şevvâl-Gaye-i Zilkade 955) tarihlerinde. *Dergâh-ı Ali gönüllü çavuşlarından Mehmed Çelebi yevmi 23 akçe ve iki aylık olarak ta 1380 akçe ulûfe aldığı görülmektedir. Maliyeden Müdevver 7111, s.4.*

³⁴⁷ BOA. Mühimme 79, 428/1078. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Kapıcıbaşı ve Kapıcılar bahsine bakınız.

³⁴⁸ A.Akgündüz. *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.IV, s.587.

³⁴⁹ H.Uzunçarşılı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s.417.

birlikte halkın şikâyetinde bulunduğu Bağdat Beylerbeyli- ği'nden mazul Hızır Paşa'nın teftiş edilmesi ve şikâyetlerin araştırılması için görevlendirilmişlerdir³⁵⁰. Böyle bir teftiş vazifesinde çavuşbaşına da görev verilmesi, çavuşbaşının idarede ki rolünü göstermesi açısından önemlidir.

15 Nisan 1561 tarihinde Bağdat Beylerbeyi Ferhat Paşa'ya gönderilen hükümde, Bağdat çavuşlar kethüdalığından azl edilmiş olan Behram'a tekrar çavuşlar kethüdalığı vazifesi tevcih edilmiştir³⁵¹. 1566-67 tarihlerine ait bir başka belgede ise, Bağdat çavuşlar kethüdası olan Kurd'un Bağdat'a bağlı Halis Nahiyesinde 12.350 akçelik tımarının var olduğu görülmektedir³⁵².

Kanuni dönemine ait "Kanun-ı Rüsûm-ı Tımâr" kanunnâmesinde çavuş taifesinin elli neferden fazla olmamasının kanun olduğu ifade edilmiştir³⁵³. Bağdat'taki mevcut olan çavuşların sayısını kesin olarak bilememekteyiz. Ancak tesbit edebildiğimiz kadarı ile bazı tarihlerdeki çavuş miktarlarını vermekle yetineceğiz. Mesela; Bağdat'a ait Ruznâme defterine göre, 1548-49 tarihlerinde Bağdat'ın Dergâh-ı Ali çavuşlarından ulufeli ondört neferin var olduğu görülmektedir³⁵⁴. Fakat bu tarihte tımar ve zeamet tasarruf eden, Dergâh-ı Ali çavuşlarını tesbit edemediğimizden, toplam çavuş miktarı hususunda bir şey söyleyemiyoruz. 1595-96 tarihlerinde üç zeamet bir tımar Dergâh-ı Ali çavuşlarına tevcih edildiği³⁵⁵, yine 1597-98 tarihlerinde iki zeamet ve iki tımar olmak üzere Dergâh-ı Ali çavuşlarına tevcih edildiğini görüyoruz³⁵⁶. Bunun haricinde belirli tarihlerde birer fert olmak üzere yapılan tevcihlerde mevcuttur.

Bağdat'ta görev yapan çavuşların bir bölümü de divanda istihdam edilmiştir. Bağdat divanında vazife yapan çavuşları, diğerlerinden ayırt etmek için belgelerde "divan çavuşu" oldukları belirtilmiştir. Örneğin; 1607-1608 tarihlerinde

³⁵⁰ Selânikî Mustafa Efendi. *age.*, C.II. s.578.

³⁵¹ BOA. Mühimme 4, 206/2164.

³⁵² Ruznâme 22, s.? (defter sayfalandırılmamıştır.)

³⁵³ A. Akgündüz. *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.IV, s.588.

³⁵⁴ Maliyeden Müdevver 7111, s.5.

³⁵⁵ Ruznâme 174, s.? (defter sayfalandırılmamıştır)

³⁵⁶ Ruznâme 206, s.8.9.14.23.

Bağdat divanı çavuşlarından Mehmed bin Hacı Ali 11.000 akçelik tımar tasarruf etmektedir³⁵⁷

Bağdat çavuşlarının gelirleri hususunda tesbit edebildiğimiz kadarı ile üzerinde duralım: Yukarıda da açıkladığımız gibi, Bağdat'taki çavuşları ulufeli ve tımar veya zeamet tasarruf edenler olarak ayırabiliriz. Ulufe alan çavuşların yevmiyeleri hakkında elimizde çok cüzi bilgi mevcuttur. Bu bilgilere göre; 3 Kasım- 31 Aralık 1548 (Gurre-i Şevvâl- Gâye-i Zilkâde 955) tarihlerinde, Dergâh-ı Ali gönüllü çavuşlarından Mehmed Çelebi yevmî 23 akçe ve 2 aylık olarak da 1380 akçe³⁵⁸, tahmini olarak bir yıl içinde 8280 akçe ulufe almaktadır. Yine 3 Kasım 1548-29 Ocak 1549 (Lezez 955) tarihlerinde ondört nefer Dergâh-ı Ali çavuşuna yevmî 148 akçe, üç aylık olarakta 13.098 akçe ulufe verilmektedir³⁵⁹. Ortalama olarak nefer başına yevmî 10,5 akçe ulufe düşmektedir (Ancak bu ortalama tahmini bir değerdir. Her çavuş hizmeti ve hizmet süresine göre aldığı ulufe miktarının değiştiğini göz önünde bulundurmamız gerekir).

Bağdat çavuşlarından tımar veya zeamet tasarruf edenleri, tesbit edebildiğimiz kadarı ile belirli tarihlerde tasarruf ettikleri miktarları gösteren tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo V).

TABLO-V
BAĞDAT ÇAVUŞLARININ TASARRUF ETTİKLERİ TIMAR
VEYA ZEAMET GELİRLERİ (1534-1623)

TASARRUF SAHİBİNİN ADI	TASARRUFUN CİNSİ	TARİHİ	MİKTARI (AKÇE)	VASFI
Kurd ³⁶⁰	Tımar	1566-	12.350	Çavuşlar Kethüdası
Receb ³⁶¹	Zeamet	67	23.000	Çavuşan-ı Murad Paşa
Koçi Çavuş bin Ali ³⁶²	Tımar	1572-	11.500	(Vali)

³⁵⁷ Ruznâmeçe 290, s.? (defter sayfalandırılmamıştır)

³⁵⁸ Maliyeden Müdevver 7111, s.4.

³⁵⁹ Maliyeden Müdevver 7111, s.5.

³⁶⁰ Ruznâmeçe 22, s.? (defter sayfalandırılmamıştır)

³⁶¹ Ruznâmeçe 36, s.?

³⁶² Ruznâmeçe 98, s.206.

Osman bin Sipah ³⁶³	Zeamet	73	49.000	Divan Çavuşu
Mustafa Çavuş veled-i Abdüllatif ³⁶⁴	Zeamet	1586-	48.502	Dergâh-ı Ali Çavuşu
Osman Çavuş ³⁶⁵	Zeamet	87	50.000	Dergâh-ı Ali Çavuşu
Arslan Çavuş veled-i Koçi çavuş ³⁶⁶	Timar	1595-	7.000	Dergâh-ı Ali Çavuşu
Perviz Çavuş ³⁶⁷	Zeamet	96	30.000	Çavuşan-ı Bağdat
Haşim Çavuş veled-i Seydi ³⁶⁸	Timar	1595-	14.269	Dergâh-ı Ali Çavuşu
Mehmed bin Veli ³⁶⁹	Timar	96	8.000	Çavuşan-ı Bağdat
Mehmed bin Hacı Ali ³⁷⁰	Timar	1595-	11.000	Divan Çavuşu
Mustafa Çavuş ³⁷¹	Zeamet	96	58.300	Divan Çavuşu
Yusuf bin Hürrem ³⁷²	Timar	1595-	8.000	Dergâh-ı Ali Çavuşu
		96		Defter Çavuşu
		1597-		
		98		
		1597-		
		98		
		1597-		
		98		
		1607-		
		08		
		1610-		
		11		
		1620-		
		21		

³⁶³ Ruznâme 174, s.?

³⁶⁴ Ruznâme 174, s.?

³⁶⁵ Ruznâme 174, s.?

³⁶⁶ Ruznâme 174, s.?

³⁶⁷ Ruznâme 206, s.23.

³⁶⁸ Ruznâme 206, s.14.

³⁶⁹ Ruznâme 206, s.8.

³⁷⁰ Ruznâme 290, s.?

³⁷¹ Ruznâme 313, s.?

³⁷² Ruznâme 403, s.?

Tablo-V'de görüldüğü gibi, Bağdat çavuşlarının tasarrufları tımar veya zeamet olarak büyük bir değişkenlik göstermekte olup, tesbit edebildiğimiz kadarı ile en az tasarruf 7.000 akçe ve en yüksek 58.300 akçedir.

1.11. Defter Kethüdası

Miri arazi sisteminin geçerli olduğu eyaletlerde, zeamet işleri ile sorumlu olan görevliye "defter kethüdası" denirdi. Tahriri yapılan sancakların defterleri iki nüsha olarak hazırlanarak, bir nüshası "Defterhâne" de muhafaza edilir iken, diğer nüshası eyalet merkezlerine gönderilirdi. Eyaletlerde zeametlere bakan "defter kethüdası" ile tımarlara bakan "tımar defterdarı" bu defterler ile vazife görürlerdi³⁷³.

Fatih Sultan Mehmed'in teşkilt kanunuâmesinde, "... ve ulûfe müteferrikalarının yolu tımar defterdarlığıdır. Tımar defterdarının yolu defter kethüdalığıdır ve Rumeli'nin defter kethüdası riayet olundukda mal defterdarı olmak caizdir..." denilerek³⁷⁴, defter kethüdalığının protokolde tımar defterdarlığının üstünde, hazine defterdarlığının altında yer alan bir makam olduğuna işaret edilmiştir.

Bağdat Eyaletinin kuruluşundan itibaren defter kethüdalığı vazifesinin de ihdas edildiğini görüyoruz. Eyaletin kuruluşundan kısa bir süre sonra yayınlandığını tahmin ettiğimiz kanunnâmede, defter kethüdalığının varlığına rastlamaktayız. Bu kanunnâmeye göre, defter kethüdalığının 90.000 akçelik zeamet tasarruf ettiği de görülmektedir³⁷⁵. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın umumî merkez kanunnâmesinde ise, Bağdat Eyaleti defter kethüdasının zeameti 100.000 akçe olarak kaydedilmiştir³⁷⁶. 19 Kasım 1542 tarihli Tımar İcmâl Defterine göre ise, Bağdat defter kethüdası Ali Bey'in zeameti 100.454 akçe tasarruf etmektedir³⁷⁷. 1544-45 tarihine ait İcmâl Defterinde de Bağdat Defter Kethüdasının 100.454 akçe zeametinin mevcut olduğu görülmektedir³⁷⁸.

³⁷³ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.98.

³⁷⁴ A.Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri, İstanbul, 1990, s.323.

³⁷⁵ Tapu Tahrir 1028, s.8.

³⁷⁶ A.Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.IV, s.546.

³⁷⁷ *Maliyeden Müdevver 17895*, s.7.

³⁷⁸ *Kuyûd-ı Kadîme 209*, s.5/b.

1609 tarihli Ayn-i Ali Efendi'nin yazdığı risalede ise, Bağdat defter kethüdasının 100.000 akçe zeameti olduğu kaydedilmiştir³⁷⁹. Ancak 1608-1609 tarihine ait Tımar ve Zeamet Tevcih Defteri'ne göre ise, Bağdat defter kethüdası Muharrem 80.000 akçe zeameti olduğu görülmektedir³⁸⁰. Bu durumda aynı tarihte iki farklı değerle karşılaşmış oluyoruz. Bunun sebebi olarak Ayn-i Ali Efendinin yazdığı risaledeki bilgileri XVI. yüzyıldaki bilgilere dayandırmış olmasından kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Bunun yanında XVI. yüzyılda tesbit edebildiğimiz kadarı ile Bağdat defter kethüdalarının geliri yaklaşık 100.000 akçe iken, XVII. Yüzyılda elimizde bulunan tek bir belgeye göre 80.000 akçeye düşmüştür. Bu gelirdeki azalmanın geçici olup, olmadığını şu an için bir şey söyleyebilmemiz mümkün değildir.

Bağdat Eyaleti defter kethüdalarının mukataaları iltizâma aldıkları da görülmektedir. Örneğin; 22 Aralık 1576 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği'ne gönderilen bir hükümde, Bağdat defter kethüdası Budak'ın Diyarbekir'de bazı mukataaları iltizâm ettiğini ve iltizâm müddeti tamam oluncaya kadar, bir sefer vaki olur ise, kethüdalık hizmetine gelmedi diye dahl olunmaması ve mal-ı mirinin tahsiline müsaade edilmesi için emr-i şerif gönderilmiştir³⁸¹. Görüldüğü gibi, Bağdat Eyaleti defter kethüdası kendi eyaleti dışında bir başka eyalette iltizâmda bulunmakta olup, merkez, mal-ı mirinin zarar görmemesi için, defter kethüdasının seferden geri kalmasına dahi müsaade edilmiştir.

XVII. yüzyılın başlarında Bağdat defter kethüdalığına ait köylere, sancakbeyleri, havâss-ı hümâyün zâbitleri ve nâzırlarının müdahalede buldukları görülmektedir. 1616 tarihinde Bağdat defter kethüdası olan Abidin'in merkeze şikâyet mektubu göndermesi üzerine gönderilen emr-i şerif ile Bağdat defter kethüdalığına ait olan yerlere ve hakkına kimsenin müdahalede bulunmaması buyrulmuştur³⁸².

³⁷⁹ Ayn-i Ali Efendi, *Kavân-i Al-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, vrk.8/a.

³⁸⁰ *Ruznâme* 320, s.? (defter numaralandırılmamış)

³⁸¹ BOA. Mühimme 29, 46/106.

³⁸² Mesela; 1616 tarihinde Bağdat Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Bağdat Kadısına gönderilen bir hükümde "...Bağdadın defter kethüdâsı olan Abidin dâme mecdehu mektûb gönderüb defter kethüdâlığının hasları kadîmi müretteb olub sancakbeğleri ve havâss-ı hümâyün zâbitleri ve nâzırları dahl idegelmemişken birkaç seneden berü havâss-ı hümâyün nâzırları defter kethüdâsı karyelerinin re'ayâsın-ı enhâr-ı hassa yazdırub ve yazılı olan düvâsın-ı alub has karyelerinde vesâyet itdirüb ve sancakbeğleri subâşıları gelüb karyelerine konub meşî'at ve meccânen resm ve temessüklerin-i alub ve selâmlık nâmiyla akçelerini ve cerimelerin-i alub ziyâde zulm ve te'addi itmekle ekserî firâr idüb re'ayâya zulm ve te'addi ve kendüye ziyâde gadr ve hayf olmağla min-ba'd

Belgelerde karşılaştığımız kadarı ile, defter kethüdası tabiri yanında, “tımâr kethüdası” tabiri de zaman zaman kullanılmıştır.

1.12. Tımâr Defterdârı

Tımâr defterdarları, tımârla ilgili işlere bakmak, tımârlı sipahilerin defterlerini tutmak ve bunlara ait yazışmaları yürütmekle vazifeli olan memurlardır³⁸³. Tahriri yapılan sancakların defterlerinden bir nüshası eyalet merkezlerine gönderilir ve eyaletle ilgili tımâr işlerini, tımâr defterdarı yürütürdü³⁸⁴. Tımâr defterdarları, merkezde bulunan “defter emini”ne bağlı olarak eyaletlerde görev yaparlardı. Fatih Sultan Mehmed’in teşkilât kanunnâmesinde “... ve ulûfe müteferrikalarının yolu tımâr defterdarlığıdır...”³⁸⁵ buyrulurak teşrifattaki yeri belirtilmiştir.

Bağdat Eyaletinin kuruluşunun ilk yıllarına ait kanunnâmede tımâr defterdarından bahsedilmesi³⁸⁶ bu vazifenin eyaletin kuruluşundan itibaren ihdas edildiğini göstermektedir.

Bağdat Eyaleti tımâr defterdarlarının, tımâr işlerini yürütmek yanında tesbit edebildiğimiz kadarı ile en önemli görevleri eyalete bağlı sancakların tahrir işlerini yürütmektir. Örneğin; Eylül 1564 tarihinde Bağdat Beylerbeyliği’ne gönderilen bir hükümde, Bağdat’ın tahriri Dertenk Beyi Mustafa ile Bağdat’ın tımâr defterdarı Üveys tarafından yapılması, nâzır olarak Bağdat yesâr kulları kethüdası Kara Lütü’nün tayin edilerek, kırk-ellinefer ile vilâyetin tahririne yardım etmesi buyrulmuştur³⁸⁷. 21 Temmuz 1572 tarihli bir başka hükümde ise, Bağdat tımârları defterdarı olup, Bağdat’a tabi bazı sancakları tahrir etmesi emr olunan Abdülcélil, Musul’u tamamen tahrir etmişse de gönderdiği muhasebe defterleri makbul görülmeyerek beratı alınması için emr-i şerif gönderilmiştir³⁸⁸. Fakat bu belgede, Bağdat muharriri Abdülcélil’den beratı

kadimden olugelen muhâlif nâzırlara ve sancakbeğleri subâşlarına dahl ve te’addi itdirilmemek ricâsına i’lâm itmeğin imdi mir-i mirân ve mir-livâ subâşıları il üzcrine çıkmakdan akdem olunmağla ctvâf ve eknâfa evâmîr-i şerife gönderilüb muhkem-i tenbih olunmuşdur...”. BOA. Mühimme 81, 107/239.

³⁸³ M.Z.Pakalın. age., C.III, s.507.

³⁸⁴ İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s.98.

³⁸⁵ A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.I, s.323.

³⁸⁶ Tapu Tahrir 1028, s.8.

³⁸⁷ BOA. Mühimme 6, 91/187.

³⁸⁸ BOA. Mühimme 19, 217/449.

elinden alındığı ifade edilmişse de bir yıl sonrasına ait belgelerde Abdülcelil'in hala tahrir vazifesinde bulunduğu görülmektedir³⁸⁹. Hatta 21 Şubat 1576 tarihli hükümde de, hala Abdülcelil'in tahrir vazifesinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu belgede işaret edilen bir diğer husus ise, Abdülcelil'in halka zulm ettiği iddiaların olduğu ve Bağdat Beylerbeyi'nin bu hususu araştırarak halkın hak ve hukukunu sağlaması buyrulmuştur³⁹⁰.

Bağdat Eyaleti tımar defterdarının bir görevi ise, Bağdat'ın zeamet ve tımarlarına ait ruznâme defterlerini muhafaza etme vazifesidir. Mesela; 1610 tarihli Bağdat muhafazasında olan Vezir Mahmud Paşa'ya gönderilen hükümde, "... Eyâlet-i Bağdadın zeâmet ve timâr ruzneleri kadîmden sanduka koyulub mühürleyüb timâr defterdârına hıfz oluna gelmişken şimdi tezkirecilerde durmağla küllî müşevveş ve ihtilâlâ bâis olduğu i'lâm olunmağın kadîmden oluna geldiği üzere amel olunmak emrim olmuşdur..." diye buyrulmuştur³⁹¹. Buradan da anlaşıldığı gibi, önceden beri zeâmet ve timârları ihtiva eden ruznâme defterlerini muhafaza etme vazifesi, tahrir işlerini yürüttüğü gibi tımar defterdarına verilmiştir. Bu vazifeleri de üstlenmiş olduğundan, Bağdat Eyaleti'nin defter eminlik görevini de, tımar defterdarının yerine getirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Kanuni dönemine ait kanunnâmede bazı eyaletlerde defter emini olduğu kayd edilmişse de, Bağdat Eyaleti'nde bu vazifeliden bahsetmemesi³⁹² ve diğer belgelerde de Bağdat Eyaleti'nde defter emininin varlığına rastlamamız, bu görüşümüzü destekleyen hususlardır.

Tımar defterdarının bir başka görevi ise, bazı idarî ve teftiş vazifesini yerine getirmektir. Mesela; 5 Ocak 1584 tarihli hükümde, Bağdat'a bağlı Şehriban Kasabası kadısı olan Hasan'ın zulmü olduğu bildirilmesi üzerine, Bağdat tımar defterdarı Kurd'un sâbık kadıyı teslim alması buyrulmuştur³⁹³.

³⁸⁹ Mesela; 5 Ağustos 1573 tarihli hükümde, Bağdat'ta tezkireci olan kâtip Abdüllatif ile bundan önceki vilâyet tahririnde görev alan Üveys ehl-i kalem yarar kimseler olup, Bağdat tımarları defterdarı olup vilâyet tahririni yapan Abdülcelil'e yardım etmeleri buyrulmuştur. BOA. Mühimme 22, 198/379.

³⁹⁰ BOA. Mühimme 27, 279/664.

³⁹¹ BOA. Mühimme 79, 200/494.

³⁹² A. Akgündüz. Osmanlı Kanunnâmeleri, C.IV, s.533-539.

³⁹³ BOA. Mühimme 52, 191/492.

Bağdat Eyaleti tımar defterdarlığından, sancakbeyliğine atama yapıldığı da görülmektedir. Mesela; 1583 tarihinde Bağdat tımar defterdarına, Bağdat Eyaletine tabi Bacvan Sancağı buyrulmuştur³⁹⁴

Bağdat Eyaleti tımar defterdarlarının gelirleri ise; eyaletin kuruluşunun ilk yıllarına ait kanunnâmede zemeti 80.000 akçe olarak kayd edilmiştir³⁹⁵. Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesinde de tımar defterdarının 80.000 akçe zemeti olduğu görülmektedir³⁹⁶. Tımar defterdarlarından tesbit edebildiklerimizin zemet gelirlerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo-VI).

TABLO-VI
BAĞDAT EYALETİNDE GÖREV YAPAN TİMAR
DEFTERDARLARININ ZEAMET GELİRLERİ (1534-1623)

TİMAR DEFTERDARININ İSMİ	ESKİ GÖREVİ	TARİHİ	GELİRİ (AKÇE)
Cafer ³⁹⁷	-	19 Kasım 1542	76.000
Bali Bey ³⁹⁸	-	1544-45	81.000
Üveys Çelebi ³⁹⁹	-	6 Aralık 1563	80.000
- ⁴⁰⁰	-	1583	80.000
Kurd ⁴⁰¹	Bağdat Hazine Serdarı	19 Kasım 1583	80.000
Mehmed ⁴⁰²	-	1585-86	80.000

³⁹⁴ Kepeci Ruus 262, s.139.

³⁹⁵ Tapu Tahrir 1028, s.8.

³⁹⁶ A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.IV, s.546.

³⁹⁷ Maliyeden Müdevver 17895, s.7. Bu defterde bazı sayfalarda bozulmalar meydana geldiği için, mevcut gelirleri toplayarak bu gelir miktarını bulduk.

³⁹⁸ Tapu Tahrir 209, s.5/b.

³⁹⁹ Maliyeden Müdevver 18011, s.40.

⁴⁰⁰ Kepeci Ruus 262, s.139.

⁴⁰¹ Kepeci Ruus 262, s.139.

⁴⁰² Ruznâmeççe88, s.? (defter numaralandırılmamış.)

Tablo-VI'da görüldüğü gibi, Bağdat Eyaleti tımar defterdarları yaklaşık olarak zeamet gelirleri 80.000 akçedir. Aynı şekilde XVII. Yüzyılın başlarında da bu gelir miktarının sabit kaldığını görmekteyiz⁴⁰³.

1.13. Müteferrikalar

Osmanlı devletinde padişah, vezirler ve yüksek dereceli memurların maiyyetinde bulunan hademelere “müteferrika” denir. Müteferrikaların bir kısmı büyük devlet adamlarının çocukları olduğu gibi, diğer kısmı ise has oda, hazine ve kiler koğuşlarının ve baltacıların kıdemlilerinden tayin edilirdi. Müteferrikalar ulufeli ve dirlikli olmak üzere iki kısımdı⁴⁰⁴. Fatih kanunnâmesinde “... ve ulûfe müteferrikalarının yolu tımar defterdarlığıdır...” diye buyrulmuş⁴⁰⁵, ulufeli müteferrikaların , dirlikli müteferrikalardan daha önemli mevkide olduğunu göstermektedir.

Bağdat Eyaleti'nde de müteferrikaların varlığına rastlıyoruz. Ancak müteferrikaların, Bağdat'taki durumları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Elimizde bulunan bilgilerde, Bağdat müteferrikalarının ulufeli oldukları ve ulufelerinin yanında sülûsân üzere tımar tevcih edildiğini görüyoruz. Mesela, 1587 tarihine ait Ruus defterine göre Bağdat müteferrikalarından 30 akçe ulufesi olan Abdullah oğlu Mehmed'e 37 akçe ulufesi olan Ali oğlu Muharrem'e 45 akçe ulufesi olan Muhammed oğlu Derviş'e ve 50 akçe ulufesi olan Ahmed oğlu Ömer'e sülûsân üzere tımar tevcih edildiğini görüyoruz⁴⁰⁶. Bağdat müteferrikalarına bu şekilde ulufeleri yanında, tımar tevcihatında bulunulması ulufelerinin yeterli olmadığından kaynaklandığını tahmin etmekteyiz.

Elimizde bulunan belgelerde, Bağdat müteferrikaları yanında, Bağdat'ta tasarrufları bulunan Dergâh-ı Âli müteferrikalarına da rastlamaktayız. Ancak Dergâh-ı Âli müteferrikalarının yalnızca tasarruflarının Bağdat'ta bulunduğunu ve kendilerinin

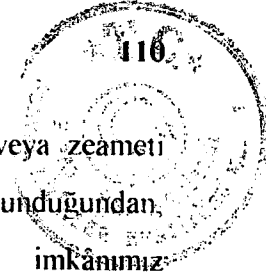
⁴⁰² Ruznâmçe88, s.?' (defter numaralandırılmamış.)

⁴⁰³ Ayn-i Ali Efendi. age.,vrk.8/a.

⁴⁰⁴ İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.428-429.

⁴⁰⁵ A.Akgündüz. Osmanlı Kanunnâmeleri, C.I. s.323.

⁴⁰⁶ Kepeci Ruus 249, s.7,22,30,32.

merkezde vazife yaptıklarını görüyoruz⁴⁰⁷. Bu arada Bağdat'ta tımar veya zeameti bulunan Dergâh-ı Ali müteferrikalarından ancak birine ait bilgi elimizde bulunduğundan, Bağdat Eyaleti'nde ki tasarrufları hakkında bir değerlendirme imkânımız bulunmamaktadır. 1611-12 tarihine ait belgede, Dergâh-ı Ali müteferrikalarından Bekir'in 80.000 akçelik zeameti olduğu görülmektedir⁴⁰⁸.

1.14. Alaybeyi

Sancaklardaki mevcut tımarlı sipahilerin büyük amiri olup, serbest zeamet tasarruf ederlerdi⁴⁰⁹. Alaybeyleri, vilayet sipahilerinin arzuları göz önünde bulundurularak, beylerbeyi ve sancakbeyi arzı üzerine tayin edildikleri gibi, beylerbeyi/sancakbeyi ve kadı arzı ile de vazifelerine son verilmekteydi⁴¹⁰.

Alaybeyleri, sipahilere tımar tevcihi yapılmasında "yarar" oldukları hususunda bazı sipahilerinde şهادet ettiklerine dair bir raporu beylerbeyi veya sancakbeyine sunarlardı⁴¹¹. Bir diğer önemli görevi ise, kendilerine bağlı olan sipahilerin "yoklama ve müfredat defterlerini" tanzim eder ve bunları tasdik ederek ilgili birimlere teslim ederlerdi⁴¹². Sefer zamanında, sancakta bulunan tımarlı sipahiler ile beraber sancakbeyinin emrine girerlerdi.

İncelediğimiz dönemde Bağdat Sancağında görev yapan alaybeylerine rastlamaktayız. Bağdat Sancağı Alaybeylerinin terfi ettikleri takdirde, sancakbeyi olabiliyorlardı. Mesela; 19 Kasım 1570 tarihli bir hükümde, Bağdat Sancağı Alaybeyi Latif'e sancak tevcih edildiği, ama rafizî ve ilhâdı istimâ olunduğundan ahvalinin bildirilmesi istenmiştir⁴¹³. 1587 tarihli bir başka belgede ise, Bağdat Sancağı Alaybeyi Veli Bey, Şuşter ve Düseyb Kaleleri üzerine yapılan muharebede yararlılığı

⁴⁰⁷ Meselâ: Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından olup, harem-i hümayunda hizmet eden Acem-zâde Ahmed Ağa. Bağdat Sancağına tabi Halis Nahiyesine bağlı Kalun( ) Karyesi havâss-ı hümayundan olup, ancak harap olduğundan, ihya eylemek için resm-i tapusunu ve humusunu vermek şartıyla 1577 yılının Şubat sonlarında tapuya verildiği ve daha sonra gönderilen nişân-ı hümayun ile humusu da af edilerek mülkiyyet üzere Ahmed Ağa'nın tasarrufuna verilmiştir. *Kuyûd-ı Kadime* 209, vrk.75/b.

⁴⁰⁸ Kepeci Ruus 322, s.? (defter numaralandırılmamış).

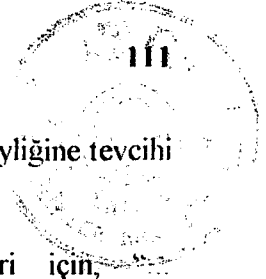
⁴⁰⁹ A.Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.IV, s.316.

⁴¹⁰ N.Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s.50.

⁴¹¹ M.A.Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.46.

⁴¹² O.Kılıç, *age.*, s.172.

⁴¹³ BOA. Mühimme 14, 405/568.

görüldüğünden, Bağdat Beylerbeyi'nin mektubu üzerine Cessan Sancakbeyliğine tevcihi buyrulmuştur⁴¹⁴.

Kanuni Sultan Süleyman kanunnâmesinde alaybeyleri için, "Alaybeğleri ve çeribaşları vardır, anlar dahi ze'âmet ve tîmâr tasarruf ederler. Cümlesi me'mûr oldukları hizmetlerinde dâim ve kâ'im oldukça ze'âmet ve tîmârları tasarruflarında olur. Bilâ sebep ellerinden alınub âhara verilmez. Hatta birisi uğur-ı hümayûnda giriflâr veya şehid veya fevt yahut nâ-bedîd olsa, ze'âmet ve tîmârı oğluna verilür ve eğer oğlu yoğ ise âhara verilür..." diye buyrulmaktadır⁴¹⁵. Kanunnâmede görüldüğü gibi, alaybeyleri için bir görev süresi belirlenmediğini ve hizmet ettikleri sürece vazifede kalabilecekleri vurgulanmaktadır. Hatta alaybeylik vazifesi babadan oğula geçebilmektedir. Kanunnamede ifade edilmişse de yakın akrabasına da alaybeyliği geçebilmekteydi. Mesela; 12 Mayıs 1596 tarihinde Bağdat Sancağı alaybeyi Mustafa bin Abdullah fevt olduğundan, Vezir Hızır Paşa'nın mektubu üzerine kardeşi oğlu olan İbrahim Veled-i Şeyh'e alaybeylik vazifesi ve zeameti tevcih edilmiştir⁴¹⁶.

Bağdat Sancağı alaybeylerinin gelirleri ise; eyaletin kuruluşunun ilk yıllarına ait kanunnâmede 40.000 akçe zeametleri olduğu kayd edilmiştir⁴¹⁷. 19 Kasım 1542 tarihine ait Tımar İcmal defterine göre Bağdat Sancağı alaybeyi Kaymaz Bey'in 37.000 akçe zeameti olduğu⁴¹⁸, 1544-45 tarihine ait İcmal Defterine göre ise, yine Kaymaz Bey'in 37.158 akçe zeameti olduğunu görüyoruz⁴¹⁹. 1595-96 tarihine ait Tımar ve Zeamet Tevcih defterine göre, Bağdat Sancağı alaybeyi Mustafa bin Abdullah'ın 28.500 akçe zeameti olduğu ve fevtinden sonra yerine alaybeyi olan kardeşi oğlu İbrahim Veled-i Şeyh de 28.500 akçe zeameti olduğu görülmektedir⁴²⁰. Tesbit edebildiğimiz bu bilgilere göre, Bağdat alaybeylerinin, eyaletin kuruluşunun ilk yıllarındaki aldıkları gelirleri yüzyılın sonuna doğru azalma göstermiştir. Ancak XVII. Yüzyılın başlarına ait elimizde bir bilgi bulunamadığından bu azalmanın geçici olup, olmadığı hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

⁴¹⁴ Ruznâmçe 98, s.217.

⁴¹⁵ A.Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.IV, s.477.

⁴¹⁶ Ruznâmçe 174, s.? (defter numaralandırılmamış).

⁴¹⁷ Tapu Tahrir 1028, s.8.

⁴¹⁸ Maliyeden Müdevver 17895, s.7.

⁴¹⁹ Tapu Tahrir 209, s.5/b.

Belgelerde rastladığımız kadarı ile alaybeyi tabiri yanında zaman zaman “mir-alay” tabiri de kullanılmaktaydı⁴²¹.

1.15. Çeribaşı

Sipahi, musellim, voynuk, evlâd-ı fâtihan ve benzeri askeri teşekküllerin zâbitlerinden birinin adıdır⁴²². Kanuni Sultan Süleyman kanunnâmesinde Çeribaşları serbest tımar tasarruf ettikleri kayd edilmiştir⁴²³. Çeribaşları, alaybeylerinden sonra gelmekte olup, sipahilerin amiri olarak, nahiyelerde bulunurlardı. Çeribaşları, buldukları mıntıka dahilindeki müsellimlerin koyun resmiyle, bad-ı hevasından hisse alırdı⁴²⁴.

Çeribaşların en önemli vazifeleri, memur olduğu yerlerin asayişini temin etmek, sefer sırasında ve muhafazalarda gereken eşkincileri çıkarmak ve barış dönemlerinde ise iktiza eden muafiyetleri tahsil eylemekti⁴²⁵.

Bağdat Sancağı'ndaki Çeribaşlar hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımızdan, Bağdat'taki durumları hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

1.16. Dizdar ve Kale Örgütü

Dizdarlar, kale komutanı olup, kale ile ilgili her şeyden sorumlu idi. Kapıkulları arasından genellikle seçilen dizdarlar, şehrin güvenliğinden de sorumlu bir görevli idi. Vazifeleri gereği, beylerbeyi- sancakbeyi ve kadiya karşı sorumlu olup, onların denetimi altında bulunmakta idi⁴²⁶. Kalede, dizdarların yanında, kale kethüdası ve yeteri sayıda kale erleri mevcuttu. Kale örgütünü oluşturan bu unsurların Bağdat'taki durumları hakkında bir bilgi tespit edemedik.

⁴²⁰ Ruznâme 174, s.? (defter numaralandırılmamış).

⁴²¹ Mesela; 1577-78 tarihine ait Tapu Tahrir defterinde, Zaim Ali Kethüda için “mir-alay-ı livâ-i Bağdat”ı olarak tanıtmışından sonra, belgenin bir bölümünde ise Ali Kethüdanın “Bağdat alaybeyi” olduğunu ifade etmiştir. Kuyûd-ı Kadîm 102, v.75/b.

⁴²² M.Z.Pakalın, age., C.I. s.353.

⁴²³ A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.IV. s.316.

⁴²⁴ M.Z.Pakalın, age., C.I. s.353.

⁴²⁵ M.Z.Pakalın, age., C.I. s.353.

⁴²⁶ Ö.Ergenç, age., s.78-79.

1.17. Şehir Kethüdası (Şehir Emini)

Osmanlı şehirlerinde, şehir halkı ile devlet arasındaki ilişkileri sağlamak amacıyla, şehir halkını temsilen , halkın ileri gelenleri arasından “Şehir Kethüdası” seçilirdi. Bazı eyaletlerde ise Şehir Kethüdası tabiri yerine “Şehir Emini” tabiride kullanılmaktaydı⁴²⁷. Şehir kethüdası seçilen kişi, mahkemeye başvurarak adını Şeriyeye Siciline yazdırırdı. Böylece kadı tarafından da resmen şehir kethüdası tanınmış olmaktaydı. Bu şekilde kadı, Şehir Kethüdaları vasıtasıyla, şehir halkını kontrol ve idaresi altında kolayca tutardı⁴²⁸.

Şehir kethüdasının görevleri ise; Şehire gelen kamu görevlilerine hizmet etmek, barınma ve beslenme problemlerini çözmek, bir şehirden başka bir şehire giden vali, mutasarrıf vb. gibi üst yöneticilerin yol masraflarını karşılamak, sefere çıkan veya başka bir yere sevk ve intikal eden askerî birliklerin ihtiyaçları olan zahireyi temin ederdi⁴²⁹. Ayrıca vergilerin halk arasında adil bir şekilde dağıtımını sağlayan komisyonda da yer alırlardı⁴³⁰.

İncelediğimiz dönemde, Bağdat Eyaleti’nde şehir kethüdalarının durumları hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak bu görevlinin Bağdat’ta var olduğuna dair bilgiyi, XVII. Yüzyıl ortalarında Bağdat’a uğrayan Evliya Çelebi’den öğreniyoruz. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi’nde, Bağdat’ta mevcut bulunan idarecileri derecelendirerek açıklamalarda bulunmuştur. Şehir Kethüdası hakkında “...41.hâkim Şehir eminidir ki askeri yokdur amma şehrin cümle umûrı bundan sorulur...” diye bahsetmiştir⁴³¹. Bu açıklamalar Şehir kethüdasının, şehirdeki rolünü göstermesi açısından önemlidir.

1.18. Gümrük Emini

Ortaçağlardan itibaren Bağdat Şehri Ortadoğunun önemli ticarî yollarının kavşak noktası üzerinde bulunmaktaydı. Bu durum, Osmanlı Döneminde Bağdat gümrüğünün önemini artırmaktaydı. Bu ticarî güzergâhlar ise kısaca şu şekildeydi: Hint’ten deniz yolu ile Basra Körfezi’ne gelen mallar, burada karaya çıkarılmakta ve

⁴²⁷ M.Akdağ. *age.*, C.II. s.31.

⁴²⁸ M.Akdağ. *age.*, C.I. s.409.

⁴²⁹ R.Özdemir. *age.*, s.158.

⁴³⁰ M.Çadırcı. *age.*, s.42.

oradan Bağdat'a sevk edilmekteydi Bağdat'a getirilen mallar ya Musul-Diyarbakir güzergâhından İstanbul'a veya Halep tarafına taşınmaktaydı⁴³². Osmanlı İnan Savaşları yoğun biçimde yaşanmasına rağmen, karşılıklı ticarete önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı-İnan arasındaki ticari güzergâhlardan birisi de İnan şehirleri ile Bağdat arasında olup, bu hat Halep'e kadar uzanmaktaydı⁴³³. Bir diğer güzergâh ise Batum- Bağdat hattı idi⁴³⁴ (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

İşte yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Bağdat'ın önemli bir ticarî merkez olması, Bağdat gümrüğünü de önemli kılmaktaydı. Gümrükleri'nde diğer gelir kaynakları gibi mukataa haline getirilerek "emanet" veya "iltizam" usulü ile işletildiğini bilmekteyiz. Bağdat gümrüğünün, 17 Kasım 1579 tarihine ait elimizde bulunan tek belgeye göre iltizam usulü ile işletildiğini görmekteyiz. Bu belgede dikkat çeken bir diğer husus ise, bu tarihlerde tekrar başlayan Osmanlı- İnan savaşlarından dolayı ve bazı yerlerdeki taun salgınının etkisi ile Bağdat'a fazla tüccar gelmediğinden gümrük mültezimlerinin zararda olduklarından, Basra'dan gelen mirî hurmadan resm-i tamga almak istemeleri üzerine Basra Beylerbeyi'nin merkeze arzı üzerine Bağdat Beylerbeyi ve defterdarına gönderilen emr-i şerif ile tamga alınmasının men edilmesi istenmiştir⁴³⁵. Görüldüğü gibi, Osmanlı-İnan savaşlarının Bağdat'ın ticaretine ve gümrük gelirlerine menfi yönden önemli tesirleri olmuştur.

⁴³² Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s.277-278; Scrap Yılmaz : "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile Ekonomik ilişkileri: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hint Ticareti ile İlgili Bir Araştırma, Fransız Arşivlerinden -I, *Bellekten*, C.LVI, s.215, Ankara, 199 ,s.33-43.

⁴³³ H.İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s.169-170, 175; S.Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile Ekonomik İlişkileri", *Bellekten*, s.33-34,36-37.

⁴³⁴ B.Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdâri Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.1, s.12.

⁴³⁵ *Mühimme* 40, 291/669.

1.19. Muhtesib

Muhtesiblik, Hz. Muhammed döneminden itibaren kurulan bir İslam müessesesi olup daha sonra kurulan İslam Devletlerindedeki mevcut olmuş ve daha sonra bu müessese Osmanlı Devletine de intikal etmiştir⁴³⁶.

Muhtesiblerin görevleri ise, şehir ve kasabalarda esnaf ve zanaatkarları denetlemek, esnafın sattığı mallara narh vermek, ölçü ve tartıları kontrol etmektir. Ayrıca muhtesib yaptığı bu işler karşılığında devlet adına ihtisa rüsûmu, damda resmi, mizan resmi, yevmiyye-i dekâkin, bâc-ı bazar vb. gibi vergileri toplamaktı. Bu beledi hizmetlerinden dolayı kadının yardımcısı sayılıyordu⁴³⁷.

Osmanlı Devleti'nde ihtisab işlerini yürütmek ve devlet adına alınacak rüsûmları toplama vazifesi "emânet" veya "iltizâm" usulü ile yapılırdı. Tesbit edebildiğimiz kadarı ile Bağdat Şehrinde önceleri muhtesiblik vazifesi "iltizâm" usulü ile amiller tarafından yerine getirilir iken, 23 Temmuz 1555 tarihinden itibaren "ber-vech-i iltizâm emânet" usulü ile ulufeli eminler tarafından yürütölmeye başlanılmıştır⁴³⁸.

16 Kasım 1555 tarihli Mukataa defterine göre Bağdat şehri muhtesiblik vazifesini alanları ve ihtisab gelirlerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo-VII)⁴³⁹.

⁴³⁶ İhtisab müessesesinin kuruluşu ve gelişimi ile Osmanlı Devleti'ndeki durumu hakkında geniş bilgi için, bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılar'da İhtisâb Müessesesi (Ekonomik, Dinî ve Sosyal Hayat)*, İstanbul, 1987.

⁴³⁷ R. Özdemir, *age.*, s. 159.

⁴³⁸ *Maliyeden Müdevver 1090*, s.5.

⁴³⁹ *Maliyeden Müdevver 1090*, s.5-6.

TABLO-VII
BAĞDAT ŞEHRİNDE GÖREV YAPAN MUHTESİBLER VE
TAAHHÜT EDİLEN İHTİSAB GELİRLERİ (1546-1559)

Muhtesibi n Adı	İşletim e usulü	Vazife Süresi	Toplanılm ası Taahhüt Edilen Rüsum	Devlete Verilmesi Gereken Miktar	Kesime Alınan Miktar	Açıklamal ar
Aşık	İltizâm	29 Ekim 1546-25	381.000	345.517	35.483	
Aşık	İltizâm	Eylül 1549 26 Eylül	435.000	332.912	102.388	
Aşık	İltizâm	1549- 23 Ağustos 1552	466.000	253.980	212.020	
Ali bin Veli-İlyas	ber- vech-i	24 Ağustos1552-	466.000	-	-	
bin Nebi- Ali bin Hasan Hızır bin Abdullah	iltizâm emânet ber- vech-i iltizâm emânet	22 Temmuz 1555 23 Temmuz 1555-19 Mayıs1558 4 Haziran	468.000	-	-	Ber-vech-i iştirâk olarak iltizâma alınmıştır. Ancak eminlerden biri-

		1556 Mayıs 1559	2				nin ölümünden dolayı süre dolma dan iltizâm sona ermiştir.
--	--	--------------------	---	--	--	--	--

Tablo-VII'de görüldüğü gibi, Bağdat Eyaleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında muhtesiblik vazifesi iltizâm usulü ile üçer yıllık süre ile verildiğini ve bu arada Aşık adındaki şahıs üç defa üçer yıldan dokuz yıl süre ile muhtesiblik vazifesini yürütmüştür. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, ilk iltizamda kendisinin muhtesiblik vazifesi ile toplayacağı ihtisab rüsûmlarının yaklaşık 1/10 oranında kesime aldığı, ikinci üç yıllık vazifesinde kesime yaklaşık 1/3 oranında, üçüncü üç yıllık vazifede ise kesimi hemen hemen yarı yarıya aldığı görülmektedir. Bu durum normal bir yol olmayıp, bu uygulama ile devlet önemli bir kayba uğramıştır. Aşık'ın kim olduğunu tespit edemedik. Ancak aşiret reisi olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat bu uygulamaya devlet dokuz yıl dayanabilmiş ve sonunda bu zarara dayanamayarak iltizâmı red edip, geliri yeniçerilere iltizâm ederek, bu kaybı ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Böylece 1555 tarihinden itibaren Bağdat şehrinde muhtesiblik vazifesi „ber-vech-i iltizâm emanet” yolu ile Bağdat'ta bulunan yeniçerilere ulufeli eminler olarak bu vazife vermeye başlanılmıştır. Bu uygulamaya başlanıldığı 23 Temmuz 1555 tarihinde bir önceki iltizâm değerine, herhangi bir kesim yapılmadan ve „ber-vech-i iştirâk” olarak Bağdat yeniçerilerinden üç şahsa muhtesiblik vazifesi verilmiştir. Ancak bir yıl sonra içlerinden birinin ölümü ile muhtesiblik vazifesi başka bir şahsa „ber-vech-i iltizâm emânet “ yolu ile verilmiştir. Bu vazifeyi alan Bağdat gönüllülerinden 44. Bölükden Hızır bin Abdullah, muhtesiblik vazifesi karşılığında herhangi bir para almadığı ve bölüğündeki ulufesini almaya devam ettiğini görüyoruz⁴⁴⁰.

⁴⁴⁰ *Maliyeden Müdevver 1090*, s.6.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, muhtesibler vazifeleri yanında, ihtisabiyye denilen muhtesiblere ayrılan rüsumları da toplarlardı. Bu konuda 1577-78 tarihine ait Bağdat Eyaleti kanunnâmesinde ihtisaba ayrılan rüsûmlar ise şunlardır: “Kapandan ihrâc olunan keler ve penbe ve çatalkoç hımlen ki, hububat kısmındandır, kızılbaş zamanından berü her hımlen birer pâre alınurmuş yine ol vechile alınur. Ve fevâkih cinsinden enar ve erük ve şeftalü ve limon ve turunç ve engür ve bunun gibilerden feth-i hâkâniden berü her hımlen birer pâre alınur. Ve fevâkih cinsi kapandan ihrâc olundukda mukaddemâ her hımlen iki mankur alınurmuş feth-i hâkâniden berü dört mankur alınur ve cozka-i penbe tamgaya geldikde tamgası alındıktan sonra muhtesib her tağarından altı akçe alır”⁴⁴¹ ve yine kanunnâmenin başka bir kısmında kapanda rıtl ile olan ölçü tartı işlerinden “...murâtalanın defter mücebince akçesi hesâb olunub cümle akçenin içinde altıda biri mirî için muhtesibe verilüb...” rüsûm alınması buyrulmuştur⁴⁴².

1.20. Esnaf Yöneticileri

Türk-İslam devletlerinde şehir ve kasabalarda bulunan esnaf bir araya gelerek “ahilik” teşkilatını oluşturmuşlardır. Bu müessese, Osmanlı Devlet’inin kuruluşundan itibaren XV. Yüzyılın ortalarına kadar esnaf üzerinde etkinliğini sürdürmüştür. Ancak ahilik teşkilatının Osmanlı Devlet’inin merkezî yönetimiyle uyumuna uygun olmadığından yeni bir teşkilatlanmaya gidilerek “lonca esnaf teşkilatı” şehir ve kasabalarda örgütlenmeye başlamıştır. Bu teşkilat XVI. yüzyılın başlarından itibaren daha etkin hale gelmiştir⁴⁴³.

Her meslek grubu kendi arasında örgütlenerek bir “lonca” yı oluşturmaktaydı. Lonca teşkilatının başında, devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın birbirleri arasında ilişkileri sağlayan, esnafın ihtiyacı olan hammaddeyi temin ederek esnafa eşit şekilde dağıtımını yapan, esnafın ürettiği malın kalitesini kontrol eden, esnafın gerekli olan dinî ve meslekî eğitimini organize etmek vb. gibi esnafla ilgili birçok görevi yerine getiren yönetici bulunmaktaydı. Bu yöneticilerin mesleklerine göre

⁴⁴¹ Kuyûd-ı Kadîme 102, s.3/a.

⁴⁴² Kuyûd-ı Kadîme 102, s.5/b.

⁴⁴³ R.Özdemir, age., s.226.

değişen ünvanları bulunmaktaydı. Esnaf yöneticilerine “ Ahi Baba”, “ Şeyh”, “Kethüda” denildiği gibi , bunlara yardımcı olan “Kethüda, Yiğitbaşı ve Duacı”-lar mevcuttu⁴⁴⁴.

Bağdat şehrinde mevcut olan esnaf yöneticileri hakkında herhangi bir bilgi tesbit edebilmemiz mümkün olmadı. Bağdat'ta mevcut olan esnaflar hakkında ise daha sonra üzerinde duracağız (Bkz. İktisadi Unsurlar bölümüne).

1.21. Tahsildar (Câbi)

Türk-İslam devletlerinden, Osmanlı Devleti'ne geçen bir vazife olup, haraç ve vergi toplayan görevliye “câbi” denirdi. Cabilerin yerine getirdiği vazifeye de “cibâyet” adı verilirdi⁴⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nde mukataa yönetimini yapan âmiller kapsamlı bir vazifeyi yerine getirmek zorunda olduklarından, yetkisi altında bulunan vergi kaynaklarının tümüne yetişebilmesi mümkün olamayacağından, bu gelirleri toplamak için câbileri görevlendiriyorlardı⁴⁴⁶. Câbiler, vakıf gelirlerinin toplanılmasında da Osmanlı Devletinin yaygın şekilde kullanılmıştır⁴⁴⁷.

Bağdat Eyaleti'nde de vergi toplama vazifesinde câbilerin kullanıldığını görmekteyiz. Bağdat'ta câbi yerine “tahsil emini”de denilmekteydi. Örneğin: 1546-47 tarihinde Bağdat Sancağı'na tabi Mehreved Nahiyesi'nde ki “hâne-şümâr, mevâşî ve merâî” vergilerinin Bağdat gönüllülerinden Mehmed tarafından toplandığını görüyoruz⁴⁴⁸. Yine aynı tarihte, Bağdat Sancağı'na tabi Düceyl Nahiyesi'nin “hâne-şümâr, mevâşî ve merâî” vergilerinin Bağdat gönüllülerinden Hüseyin Derâz tarafından toplanılmıştır⁴⁴⁹.

⁴⁴⁴ R. Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilâtı (1785-1840)”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.1, Samsun, 1986, s.162-163; R. Özdemir, “Tokat Esnaf Teşkilâtı (1771-1840)”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi 13-17 Ekim 1986 1. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1988, s.403-404; R. Özdemir, “Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)”. II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri, 21-22 Mayıs 1992, s.16-19, 32-48.

⁴⁴⁵ Mehmet İpşirli, “Câbi madd. .”, *TDVİA.*, C.6, İstanbul, 1992, s.529.

⁴⁴⁶ M. Akdağ, *age.*, C.II, s.234.

⁴⁴⁷ M. Akdağ, *age.*, C.II, s.268.

⁴⁴⁸ Ali Emiri, *Kanuni 21*, s.5.

⁴⁴⁹ Ali Emiri, *Kanuni 21*, s.5.

1.22. Daruga (Şahne)

Daruga, Moğolca “daruhu” kelimesinden türemiş olup, “basılmak, daraltılmak”, mecazi olarak da “mühürlemek” anlamına gelmektedir. Farsça metinlerde ve sözlüklerde daruga şeklinde geçmektedir. Terim olarak Türkçe’de “yargan, baskak”, Arapça ve Farsça’da “hâkim” ve “şahne” ile aynı anlamda kullanılmıştır. Moğol idari geleneğinde darugalar, zaptedilen şehirlere hem sivil ve hemde askeri işlerden sorumlu olarak atanırlardı. Darugalık, Moğollar ve Moğolların halefi olan İlhanlı, Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler vb. Türk Devletlerinde de yer alan bir vazifedir⁴⁵⁰.

Daruga, şehrin sivil ve askeri işlerinden sorumlusu anlamında kullanıldığı gibi, subaşı, çarşı bekçisi, köy kâhyası, nahiye müdürü, vergi tahsildarı gibi manalara da gelmektedir⁴⁵¹. XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde “Şahne” tabiri, herhangi bir köyün hasılatını bir başkası adına tahsil eden şahıslar için kullanıldığı görülmektedir⁴⁵². İncelediğimiz dönemde, Bağdat Eyaleti’nde daruga adında görevlilere rastlamaktayız. Bu vazifelinin Bağdat’ta görülmesi, Osmanlı öncesi Bağdat’ta sırası ile Abbasilerden sonra İlhanlı, Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Selçuklular ve Safevilerin bölgeye hakim olması Osmanlı döneminde de bu görevlinin bölgede var olmasında etkili olmuştur.

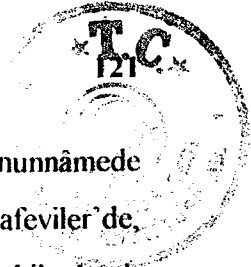
Bağdat Eyaleti’nin ilk yıllarına ait kanunnamede “... ve her köyden daruga ve emin olanlar yemlerin ve yemeklerin re’âyâdan aldıktan sonra biçin eyyâmlarında her gün alık ve zekkâr deyu herbiri ikişer vezne mikdâr galle alurlar ve bundan gayri sadr olanlar ve mübaşir olanlar dahi bu vechile alurlar bu cümle her gün dört kile mikdâr olur mâl-ı mirîye noksan olur...” denilmektedir⁴⁵³. Bu kanunnâmeden anlaşıldığı kadarı ile devlet adına veya Diyarbakır Eyaletinde olduğu gibi bir başkası adına köyün vergi hasılatını toplayan vazifeli anlamında “daruga” tabirinin kullanıldığını

⁴⁵⁰ Daruga hakkında yukarıda verilen bilgiler, Abdülkadir Yuvalı’nın “Daruga” adlı makalesinden özeti olarak verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Yuvalı, “Daruga madd.” TDVİA., C.8, İstanbul, 1993, s.505-506.

⁴⁵¹ İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal, Ankara, 1984, s.265 dnp.

⁴⁵² İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara, 1995, s.222-223.

⁴⁵³ Tapu Tahrir 1028, s.11.

tahmin ediyoruz. Bu tahminimizi doğrulayacak bir diğer husus ise, kanunnâmede uygulamanın Safevilerden geçmiş olduğuna işaret edilmiş olmasıdır. Safeviler’de, merkezi idarede görevli büyük memurların gelirlerini artırmak amacıyla vekil olarak daruga denilen görevlileri göndermişlerdir. Darugalar, şehirler yanında kasabalar ve hatta köylere dahi gönderilmiştir⁴⁵⁴. Öyle ise Bağdat’ta “darugalık” devlet adına veya bir başkası adına vergi toplayan vazife karşılığı olarak görevlendirilmiş Türk geleneğine uygun bir görevlidir.

Ayrıca kanunnâmede, Safeviler döneminde uygulanan, emin ve daruga olanlar ile mübaşir olarak bulunanların yem ve yiyecekleri haricinde fazladan galle almalarının mâl-ı miriye zarar verdiğiinden kaldırılması dahi buyrulmuştur. Böylece adaletsiz uygulamalara, Bağdat Eyaleti’nin kuruluşunun ilk yıllarında hemen son verilmiştir.

1577-78 tarihine ait Bağdat Eyaleti kanunnâmesinde ise, “...yaş meyve zamanında dahi her gün meyve âmiline iki batman meyve bâhası verilür anlar dahi alub mîrî için zabt ederler ve bâkî kalanın sülûsî kadîmden emine darugalık illetiyile ifrâz olunub bu cümleden her ne bâkî kalsa mîrî için tamga mahsûlüne dâhil olur...” diye buyrulmaktadır⁴⁵⁵. Bu kanunnâme de ise “darugalık” bir vazife olarak geçmemiş, kadîmden gelen bir çeşit vergiyi ifade etmek için kullanılmıştır. burada eminden kastedilen tahminimizce kapan emini dir. Kapan emini ni de, kapana gelen maddeden vergi aldığı için bölgesel bir tabir ve vergi çeşidi olarak darugalık hakkı olarak ifade edilmiştir.

Aynı şekilde kanunnâmenin devam eden kısımlarında “resm-i daruga” vergisinin “emin-i tamga ve Ketân ve gayrihî an sefine-i cevârdî “ den alınan paylardan oluştuğunu görüyoruz. Kanunnameye göre resm-i daruga adı altında alınan vergi miktarları ise şu şekildedir: Resm-i emin:14, resm-i âmil:14, resm-i ketân:4, resm-i adâd:3, resm-i mevât:2 akçe olarak alınmaktadır⁴⁵⁶.

⁴⁵⁴ A.Yuvalı. “Daruga madd.” TDVİA., C.8, s.506.

⁴⁵⁵ Kuyûd-ı Kadîme 102, s.5/b.

⁴⁵⁶ Kuyûd-ı Kadîme 102, s.6/a.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile darugalar, devlet adına veya şahıs adına vergi tahsil eden görevliler olup, bu hizmetlerine karşılık kanunnameler ile belirlendiği miktara göre pay almaktadırlar.

2. Ulemâ (Ehl-i İlm)

2.1. Kadı

Kadılık müessesesi, İslam ve Türk-İslam devletlerinde adli kurum olup, Osmanlı Devleti'nde daha da önem kazanmıştır. Devlet, örfî ve idarî yönden “eyalet ve sancak” esasına dayanırken, şer’î ve adli yönden “kaza” esasına göre düzenlenmiştir. Eyalet ve sancaklarda “beylerbeyi” ve “sancakbey”leri geniş yetkilere sahip iken, “kaza” sisteminde ise “kadı”lar geniş yetkilere haiz olup, doğrudan doğruya divana bağlı idiler⁴⁵⁷.

Kadı esas itibari ile adalet işlerinden sorumlu olup, kişiler arasındaki her türlü davaları ve anlaşmazlıkları şeriat ve örfî göre çözümlerdi. Bu asli vazifesi yanında sorumluluğu altında bulunan bölgenin idarî, askerî, malî, beledî vb. gibi birçok tali derecede kalan vazifeleri bulunmaktaydı⁴⁵⁸.

Kadılıklar buldukları merkeze göre önem kazanmakta olup, derecelere ayrılmakta idiler. Kaza kadılıkları, derecelere göre beşer akçe zam ile yirmiden kırk akçeye kadar çıkarken, daha sonradan para rayicine göre kırk akçeden başlayarak, yüzelli akçeye kadar çıkmaktaydı. Yüzelli akçeli kadılıklar önemli kaza kadılıkları idi. Kazalardan sonra sancak kadılıkları gelirdi. Sancakların ve hatta bazı vilayetler ile büyük ve önemli eyaletlerin kadılıkları “mevleviyet” suretiyle tevcih edilirdi. Mevleviyet kadılıklarda üçyüz ve beşyüz akçelik olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Mevleviyet kadılıklarının en yükseği beşyüz akçe yevmiyeli olanlardı. Mevleviyet olan büyük kadılıklar XV. Yüzyılda İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe, Sofya, Selanik kadılıkları olup,

⁴⁵⁷ R.Özdemir, “Şer’iyye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi”, I.Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Malatya, 1986, s.179.

⁴⁵⁸ Aynıntılı bilgi için bkz. R.Özdemir, *age.*, s.177-202.

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda bu kadılıklara Şam, Halep, Mısır, Diyarbekir, Bağdat ve Budin kadılıklarında büyük mevleviyetlere ilave olunmuştur⁴⁵⁹.

İncelediğimiz dönemde, Bağdat Mevleviyet kadılığında vazife yapan kadılardan tesbit edebildiklerimiz aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-VIII).

TABLO-VIII

BAĞDAT'TA VAZİFE YAPAN KADILAR (1534-1623)

KADININ ADI	VAZİFEDE BULUNDUĞU TARİH	ESKİ GÖREVİ
Mevlana Muslihiddin Efendi ⁴⁶⁰	1546-1547	-
Mevlana Perviz ⁴⁶¹	1550	-
Muhiddin Efendi ⁴⁶²	1554-1555	İstanbulda Şehzade Mehmed
Mevlana Fahreddin ⁴⁶³	1568	Müderrişi
Mevlana Mahmud ⁴⁶⁴	1574	-
Subaşı-zâde ⁴⁶⁵	1587	-
Zeyrek-zâde Mevlana	1587-1588	-
Muhyiddin ⁴⁶⁶	1593	Medrese-i Sahn Müderrişi
Mevlana Rıdvan Efendi ⁴⁶⁷	1593-1594	-
Mevlana İmam-zâde Efendi ⁴⁶⁸	1596	-
Nişancı-zâde ⁴⁶⁹	1606	-
Mehmed ⁴⁷⁰	1608	-
Mevlana İsmail ⁴⁷¹		-

⁴⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s.91-99.

⁴⁶⁰ Ali Emiri, Kanuni 21, s.8.

⁴⁶¹ Kepeci Ruus 209, s.74.

⁴⁶² Mühimme 1, 250/1429.

⁴⁶³ Mühimme 7, 297/895.

⁴⁶⁴ Mühimme 26, 148/389.

⁴⁶⁵ Selânikî Mustafa Efendi. age., C.I. s.194.

⁴⁶⁶ Selânikî Mustafa Efendi. age., C.I. s.194.

⁴⁶⁷ Mevlana Rıdvan Efendi ikinci defa Bağdat Kadılığı görevine getirilmiştir. 18 Ekim 1593 tarihinde Üsküdar Kadılığına atanmıştır. Selânikî Mustafa Efendi, age., C.I. s.335.

⁴⁶⁸ Selânikî Mustafa Efendi. age., C.I. s.335.

⁴⁶⁹ Selânikî Mustafa Efendi. age., C.II, s.578.

Tablo- VIII'de görüldüğü gibi, incelediğimiz dönem içerisinde belirli tarihlerde Bağdat'ta kadılık vazifesinde bulunanların isim listesi verilmiştir. Tesbit edebildiğimiz kadarı ile incelediğimiz dönemde Bağdat'ta vazife yapan kadıların bizzat görev yerlerinde bulduklarını görmekteyiz. Kadılar adına naiblerin vekâleten vazife yaptıklarına rastlanılmamıştır.

Mevleviyet kadılık merkezlerinde vazifede kalma müddeti bir yıldır. Mevleviyet kadılıklara tayinler XVII. Yüzyıl ortalarına kadar kazaskerlerin veziriazama inhaları ile olurken, bu dönemden sonra Şeyhülislamın veziazam vasiyasıyla yaptıkları inha üzerine yapılmaya başlandı⁴⁷².

Ancak Bağdat'ta vazife yapan kadıların göreve başlama veya sona ermesi ile ilgili bilgileri tesbit etmek mümkün olmadığından görev süreleri hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

Bağdat Kadılığına atananların önceki vazifeleri hakkında elimizde ancak iki bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Bağdat Kadılığına yüksek dereceli medreselerde müderrislik vazifesinde bulunanların da atandığını görüyoruz (Bkz. Tablo-VIII).

Kadılar görev yerlerine tayin edildiklerinde “resm-i berât” denilen bir miktar vergi ödemesi gerekli idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üçyüz ve beşyüz akçeli mevalimin tayinleri şeyhülislam inhaları ile yapılmaya başlayınca, tayin edilen kadıların bir aylık gelirleri vergi olarak doğrudan doğruya hazineye alınmak kanun oldu⁴⁷³. Celal-zâde Kanunnamesinde, “Bir kadılık hâsıl her bin hânede on akçe tahmin olunub onun üzerine hâsıl bağlanur “diyebuyrularak”⁴⁷⁴, resm-i berât için kadının bir aylık hasılı tesbit edilerek hazineye almırdı. Bağdat'ta uygulamada farklılık görülmektedir. 11 Kasım 1557 tarihinde Bağdat Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, “Bağdat kadısının resm-i berât anda Bağdat'ta altını altmış hâne üzere edâsı deyu

⁴⁷⁰ Ali Emiri, Ahmed-I, Evrak No.33/a.

⁴⁷¹ Mühimme 78, 240/633.

⁴⁷² İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s.95-96.

⁴⁷³ İ.H.Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s.111.

⁴⁷⁴ A. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.7, İstanbul. 1994, s.250.

beylerbeyliğiyle hüküm buyruldu” denilerek ⁴⁷⁵, altmış hânedan bir altın alındığı görülmektedir. Bu dönemde bir altın, altmış akçe olduğuna göre ⁴⁷⁶ her haneden bir akçe üzere hesap edildiği görülmektedir.

Kadılar yevmiye üzerinden belirli bir ulufe aldıkları gibi, mahkemeye gelen her türlü dava ve işlemlerden de kanunnameler ile belirlenen miktarlarda ücret almakta idiler⁴⁷⁷.

2.1.1. Mahkeme Görevlileri

Kadının görev ve sorumluluklarını fonksiyonel olarak yerine getirmesi için “ mahkeme” denilen idarî mekânlar kullanılmaktaydı. Kadılar, mahkemeye intikal eden bütün dava ve işlemleri mahiyetinde bulunan mahkeme görevlileri ile birlikte yürütürlerdi. Mahkeme görevlilerinin başlıcaları şunlardır: Naib, başkâtip ve kâtipler, muhızbaşı ve muhızrlar, mukayyid, mahkeme imamı, kethüda ve fetih-hândır⁴⁷⁸.

Bağdat'ta bu mahkeme görevlilerinden ancak naib ile muhızbaşı ve muhızrlar hakkında bilgi tesbit edebildik. Diğer görevliler hakkında ise herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak mahkemenin fonksiyonunu yerine getirebilmesi için bu görevlilerin Bağdat mahkemesinde de mevcut olması gerekir.

Bizim burada bilgi tesbit edebildiğimiz mahkeme görevlilerinden nâib ile muhızbaşı ve muhızrların Bağdat'taki durumları hakkında bilgi vereceğiz.

2.1.1.1. Nâib

“Nâib”, vekil manasına gelmekte olup, mahkemede kadiya yardımcı olan ve muhtelif hizmetlerde kadı adına vazife görmekte idiler. Kadının tayin edildiği merkezin büyüklüğüne ve muamelatın fazla olup olmadığına göre kadiya yardımcı olan nâib sayısında değişmektedir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ Kepeci Ruus 216/A.Özel Sayı No.9/a, s. 77.

⁴⁷⁶ M.Akdağ, age., C.II, s.283.

⁴⁷⁷ Ö.Ergenç, age., s.83.

⁴⁷⁸ Mahkeme görevlileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R.Özdemir, age., s.186-

200; İ.Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s.233-236.

⁴⁷⁹ İ.H.Uzunçarşılı, İlimiye Teşkilatı, s.117.

Mevleviyet olan büyük kadılıklarda “ molla” durumunda olan büyük kadılar, kendilerine bağlı kazalar ve nahiyelere nâibler gönderirlerdi⁴⁸⁰. Kadıların kendi kaza dahilindeki nahiyelere tayin ettiği nâibler, kaza kadısı adına nahiyenin şer’î muamemelerine bakarlardı ki, bu görevlilere “kaza nâibi” denilirdi⁴⁸¹.

Ayrıca kadının yanında bulunan ve icabında ona vekâlet eden ve herhangi bir şer’î muameleye bakmak üzere kadı tarafından köylere gönderildiği gibi, aynı zamanda kazalarda “bâb nâibliği” görevini yapanlara da “kadı nâibi” denirdi⁴⁸².

Bağdat Sancağı’na bağlı iki kasaba olan Mendelicin⁴⁸³ ve Şehriban Kasabalarında kadı bulunurken⁴⁸⁴, mevcut diğer nahiyelerde elimizde herhangi bir belge olmamasına karşın, tahminimizce kaza nâibleri görev yapmakta idiler.

Bu arada Mendelicin Kasabası kadısının 2 Ağustos 1568 tarihinde dergâh-ı muallaya göndermiş olduğu mektupta, nâib olan Abbas’ın 15 yıldan fazla bir zamandır nâib olduğu ve reayaya zulmü olduğundan niyâbetden azl edilmesi talebi üzerine gönderilen hüküm-i şerif ile nâib Abbas vazifeden azl edilmiştir⁴⁸⁵. Bu belgede görüldüğü gibi, nâiblerin vazifede kalma süresinde bir kısıtlama getirilmemiştir. Ancak hak ve adalet üzerine vazifelerini yerine getirmelerinde, devlet hassasiyet göstermekteydi.

Bağdat Sancak merkezinde de vazife yapan kadı nâiblerine de belirli tarihlerde rastlamamız mümkün olmuştur. Örneğin; 1552 tarihinde Yahya Halife, 1554 tarihinde

Şemseddin Halife, 1555 tarihinde Mevlana Abdullah Halife, yine 1553-55 tarihlerinde İsa, 1554 tarihinde Mevlana Alaeddin bin Ahmed Halife, çeşitli tarihlerde Bağdat’ta kadı nâibi olarak bulunmuşlardır⁴⁸⁶.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde kadı nâiblerinin birbirine yakın tarihlerde ve hatta aynı tarihte vazife yapmaları, Bağdat Sancağı’nın nâib sayısının birden fazla

⁴⁸⁰ M.Akdağ, *age.*, C.II, s.71.

⁴⁸¹ İ.H.Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.117.

⁴⁸² İ.H.Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.117.

⁴⁸³ BOA. Mühimme 7, 662/1842.

⁴⁸⁴ BOA. Mühimme 52, 143/361.

⁴⁸⁵ BOA. Mühimme 7, 662/1842.

⁴⁸⁶ *Maliyeden Müdevver 1090*, s.5.8,9-11.17,22.26.32.

olduğunu göstermektedir. Hatta yukarıda ifade ettiğimiz gibi nâiblerde vazifede kalma süresinde bir sınırlama getirilmemiş olması, bu tahminimizi doğrulamaktadır.

Ayrıca Bağdat'ta mukataaların emanet veya iltizâma verilme işleminin şer'iyye siciline kayd edilmesi kadı nâibleri marifeti ile yapılmakta olduğunu görüyoruz⁴⁸⁷.

2.1.1.2. Muhzırbaşı ve Muhzırlar

Mahkemenin kendi bünyesinde oluşturduğu adli polis örgütüne “Muhzırlık” adı verilmekteydi. Muhzırlık kurumunun başında, padişah berâtı ile atanan Muhzırbaşı bulunuyordu. XVI. yüzyıl sonuna kadar genel kaide olarak Muhzırbaşılık Altı Bölük Halkı'ndan birisine verilmekte idi⁴⁸⁸. Daha sonra Yeniçerilerin ağır basmaya başlamaları ile onlardan da bu görevi alanlar olmuştur⁴⁸⁹. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise “Dergâh-ı Mualla Kapucubaşılığına” mensup olan bazı kişilerde bu göreve atanmaya başlanılmıştır⁴⁹⁰. Ancak Anadolu şehirlerinde XVII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlanan bu uygulama, Bağdat'ta XVI. yüzyılın sonlarına doğru uygulandığını görüyoruz. Örneğin: 23 Temmuz 1572 tarihinde Bağdat Muhzırbaşılığı Dergâh-ı Ali kapıcılarından Behram'a buyruldu çıkmıştır⁴⁹¹. Yine 1608 tarihli bir hükümde de; “... bundan akdem Ahmed nam kapucu Bağdad muhzırbaşılığın-ı alup üzerinden ahire virildikde zabt itdirmemeğin merd-i tımar olmağın zikr olunan muhzırbaşılık tekrar aher kapucuya virildikde asla dahl ittirmeyüb onbeş seneden berü fuzûlen zabt itdirüb...” diye bahsedildikten sonra “... muhzırbaşılık südde-i sa'âdetimde başkapuculuk hizmetinde olan Ali dâme mecdehu arz ile âsitâne-i sa'âdetimin emekdârlarından dergâh-ı muallam kapucularının umûr-ı dîn ve kâr-güzârlarından fahru'l-akrân Salih kapucu ya tevciye olduğu i'lâm olmağın ...” diye buyrulmuştur⁴⁹². Örneklerde de görüldüğü gibi, Bağdat'ta muhzırbaşılık görevine “Dergâh-ı Mualla Kapucubaşılığına “ mensup olanların getirilmeleri, Anadolu şehirlerinden daha önceki

⁴⁸⁷ *Maliyeden Müdevver 1090*, s.5.8.9-11.17.22.26.32.

⁴⁸⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, C.2, İstanbul, 1995, s.71.

⁴⁸⁹ M.Çadırcı, *age.*, s.89.

⁴⁹⁰ R.Özdemir, *age.*, s.196.

⁴⁹¹ *Kepeci Ruus 224-17a*, s.93.

⁴⁹² *BOA. Mühimme 78*, 62/166.

tarihlere rastlamaktadır. Bir diğer husus da Muhzırbaşı tevcihatının “ Dergâh-ı Ali Başkapucu”nun arzı ile berât verilmiş olmasıdır.

Muhzırbaşı olan kişi görevini yapabilmek için yanına belli sayıda “muhzır” denen bir çeşit adli polis erleri almakyaydı. Muhzırbaşı ve muhızrlar, mahkemenin istediği duruşma ilgililerini getirip götürme işi ile mahkemenin düzen ve güvenliliğini sağlamakla sorumluydular⁴⁹³. Mahkemelerce, muhızrbaşı emri altında muhızrlara gördürülen bu işler karşılığında, bu işlemler ile ilişkili taraflardan “ihzâriye ücreti” adı ile bir para alınırdı ki, esasında hazinenin hissesi olan bu para, iltizam veya emanet şeklinde muhızrbaşınca alınarak, üç ayda bir hazineye verilmekteydi⁴⁹⁴.

İnceleme yaptığımız dönemde Bağdat'ta “ ihzâriye ücreti” nin iltizâma verildiğine dair bilgiye rastlayamadık. Ancak yukarıda verdiğimiz örnekte Bağdat Muhzırbaşılık görevini onbeş sene fuzulen elinde bulunduran Ahmed'in fermanla “...onbeş seneden berü kabz eylediği muhızrbaşılık mahsûlün mirî için esbâb ve emvâlden tahsil idesiz...”⁴⁹⁵ buyurularak haksız elde edilen gelir hazineye tahsil edilmesi emr edilmiştir. Burada da görüldüğü gibi, ihzariye hizmetinin emanet usulü ile yapıldığıdır.

2.2. Toprak Kadıları

Toprak kadıları hakkında mevcut iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş İ.H.Uzunçarşılı'ya ait olup, ona göre “toprak kadı”ları XVI. yüzyıl sonlarına kadar her eyalet ve sancakta kaza kadısından ayrı olarak mevcut bulunan seyyar kadılardır. Toprak kadıları tımarlı sipahiler tarafından reaya ya yapılan haksız muamelelerin tahkikatının yapılması için Divan-ı Hümayun tarafından görevlendirilir ve gerektiğinde verilen emir doğrultusunda davalara bakarlardı⁴⁹⁶.

İkinci görüş ise M.Akdağ'a ait olup, ona göre “toprak kadısı” tabiri, okazanın kazısı anlamına geldiğini ileri sürmüştür⁴⁹⁷.

⁴⁹³ M.Çadırcı, *age.*, s.89-90.

⁴⁹⁴ M.Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.2, s.72.

⁴⁹⁵ BOA. Mühimme 78, 62/166.

⁴⁹⁶ İ.H.Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.126-127.

⁴⁹⁷ M.Akdağ, *age.*, C.II, s.257.

Bağdat Sancağı'nda rastladığımız bir belge ikinci görüşü destekler mahiyettedir. 25 Kasım 1583 tarihinde, Bağdat Beylerbeyine ve kadısına gönderilen hükümde Bağdat Sancağı'na bağlı Şehriban Kasabası ve nevahisi reayası, Sâbikan Şehriban Kadısı olan Mevlana Hasan'ın pek çok zulüm ettiğine dair arzuhalleri üzerine, gerekli tahkikatın yapılması emr edilmiştir⁴⁹⁸. Belgede görüldüğü gibi, Şehriban Kadısını yalnız kasaba halkı değil, kasaba çevresinde yer alan köyleri de içine alan nahiyedeki mevcut halk şikayet etmektedir. Bu da nahiyede ikinci bir kadının var olmadığını göstermektedir.

Ancak 4 Haziran 1611 tarihinde Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa ve hazine defterdarına gönderilen emr-işerif, birinci görüşü desteklemekte olup, seyyar kadılığın olabileceğini göstermektedir. Bu belgede, Bağdat çevresinde yaşayan Karaulus taifesinin Mevlana Veli adında ayrı bir kadılarının var olduğunu göstermektedir⁴⁹⁹. Karaulus taifesi konar- göçer olup, çeşitli cemaatlerden müteşekkil olması, bu taifenin dağınık şekilde yaşadığına işaret eder. Öyle ise tahminimizce, Karaulus Kadısının sabit bir merkezde bulunmadığı ve vazifesini seyyar şekilde yaptığını düşünmek daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Toprak kadısının önemli bir görevi de bölgede ekilen mahsulün hasad tarihini sicile kayd ederek, hasad zamanında raiyyetin, tımarlı sipahiye ürün olarak vereceği vergilerin toplanılması imkânını sağlamasıdır⁵⁰⁰.

2.3. Müftü

Osmanlı medreselerinde eğitim gördükten sonra "icazet" alarak mezun olan kimse; yargı, eğitim ve fetva görevlerinden birini seçerdi. Fetva görevi müftüler tarafından yürütülmekteydi.

Zaman ve çağın getirdiği yeni şartlar ve meseleler karşısında, İslam hukuk kaynaklarına dayanarak, (ayet, hadis, icma ve kıyas) toplumun ihtiyaçlarının çözümlenmesine "fetva" denir. Bu vazifeyi yürüten kuruma "fetva makamı" ve fetva verenlere de "müftü" denirdi.

⁴⁹⁸ BOA. Mühimme 52, 143/361.

⁴⁹⁹ Maliyeden Müdevver 3260, s.139/c.

⁵⁰⁰ M.Akdağ. age., C.II. s.257 dnl.

Müftülerin atama ve azilleri Şeyhulislamların mektubu ile olmakta idi. Müftülerin görev süreleri hususunda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir⁵⁰¹

İncelediğimiz dönemde, müftülerin Bağdat'taki durumları hakkında herhangi bir bilgi tesbit edemedik. Ancak Bağdat'ın önde gelen önemli bir İslam merkezi olması, ehl-i sünnet mezhepleri olan hanefi, şafii ve hanbeli mezhebi mensupları ile şiilerin varolduğu⁵⁰² bu merkezde de muhakkak müftünün var olması gerekir. Hatta Evliya Çelebi, IV.Murat'ın Bağdat'ı zapt etmesinden sonra Bağdat'a müftü olarak Zeynelabidin Efendi'yi tayin ettiğini kayd etmektedir⁵⁰³. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ehl-i sünnetin üç farklı mezhebine mebus halkın var olduğu bu merkezde Diyarbakır Eyaletinde olduğu gibi⁵⁰⁴ her mezhep için ayrı bir müftünün var olup olmadığını bilemiyoruz. Bu konuda Evliya Çelebi sadece bir müftüden bahsetmesine karşı bu şüpheyi de taşımaktayız.

2.4. Müderrisler (Müderris, Sıbyan Muallimi)

Osmanlı Devleti'nde eğitim genellikle 5-6 yaşlarında sıbyan mektebinde başlardı⁵⁰⁵. Sıbyan mekteplerinde medrese öncesi eğitim verilirdi. Sıbyan mekteplerinde, "Sıbyan Muallimi" tarafından Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler öğretilir ve bu okullarda ilk öğretim seviyesinde eğitim alan çocuk, öğrenimini tamamladıktan sonra medrese eğitimine başlardı⁵⁰⁶.

Medreseler, verdikleri eğitim seviyesine göre oniki dereceye ayrılmaktaydı⁵⁰⁷. Medreselerden belirli aşamalardan geçerek eğitimini tamamlayarak mezun olan kişi, öğretim vazifesini tercih ettiği takdirde, görev alacakları yere göre Anadolu veya Rumeli kazaskerlerinin belirli günlerdeki meclislerine devam ederek

⁵⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. R.Özdemir. *age.*, s.205-206.

⁵⁰² Kâtip Çelebi. *Cihannümâ*, s.470.

⁵⁰³ Evliya Çelebi. *age.*, C.IV. s.411.

⁵⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İ.Yılmazçelik. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*. s.236-239.

⁵⁰⁵ R.Özdemir, *age.*, s.202.

⁵⁰⁶ R.Özdemir, "Ankara'da Eğitim ve Öğretim (1785-1840)". *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2. s.2. Elazığ. 1988. s.169.

⁵⁰⁷ E.Ziya Karal. *Osmanlı Tarihi*, C.VI. Ankara, 1988. s.135.

“matlab” denilen deftere mülazım olarak adını yazdırır ve nöbet sırasını beklerdi. Sırası geldiğinde en aşağı medreseden başlamak üzere müderrislik vazifesine atahırdı⁵⁰⁸

Sıbyan muallimlerinin, atama, azil, ve yer değiştirmeleri kadı veya naib’in “ilâm”ı padişah’ın “berât-ı şerif”i ile olurdu. Muallimler ücretlerini, sıbyan mektebinin bağlı bulunduğu vakıftan alır, görev sürelerinde bir sınırlandırma yoktu⁵⁰⁹

İncelediğimiz dönemde Bağdat’ta vazife yapan Sıbyan muallimleri hakkında elimizde sadece bir belge bulunmaktadır. Bu belgeye göre; Bağdat şehrinde Necibüddin-i Sühreverdi vakfına ait bir mektephâne bulunmakta olup, mektephâne de vazife yapan bir muallim ve halife bulunmaktadır. Muallim ve halife 28 Ağustos 1546-20 Şubat 1547 tarihlerinde günlük olarak ikisi beraber toplam 6 akçe, altı aylık süre zarfında toplam 1080 akçe almakta oldukları görülmektedir⁵¹⁰.

Müderrislerin atanması ise, 1647 yılına kadar “Kadıasker mektubu” üzerine padişah berati ile yapılmaktaydı. Müderrislerin görev süreleri kesin bir kurala bağlı olmayıp, durum ve şartlara göre değişmekteydi. Ücretleri ise, medrese vakıflarının şartlarına göre değişmekte olduğu görülmektedir⁵¹¹.

Bağdat, şehrin inşa edildiği Abbasiler zamanından itibaren İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. Bu miras Osmanlılara da intikal etmiştir. Bağdat’ta Osmanlı öncesi inşa edilmiş olup, Osmanlı zamanına kadar ayakta kalabilen müstakil veya camilere bağlı hücreler halinde medreseler mevcut idi (Bkz. Medreseler konusuna). Ancak tesbit edebildiğimiz bir çok medrese mevcut olmasına rağmen, medreselerde vazife yapan müderrisler hakkında, incelediğimiz dönem için fazla bir bilgi elde edebilmemiz mümkün olamadı.

Bu arada tesbit edebildiğimiz bilgilere göre; 29 Nisan 1554 tarihinde Bağdat’ta Mustansiriye Medresesi’nde yevmi 20 akçe ile Hasan Efendi müderris olarak

⁵⁰⁸ İ.H.Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.45.

⁵⁰⁹ R.Özdemir, “Ankara’da Eğitim ve Öğretim”, s.177-178.

⁵¹⁰ *Ali Emiri Kanuni 21*, s.6.

⁵¹¹ R.Özdemir, *age.*, s.203-204; R.Özdemir, “Ankara’da Eğitim ve Öğretim”, s.174-

vazife yapmaktadır⁵¹². Yine 4 Mart 1556 tarihinde Bağdat İsfihan Mederesesi'nde Mevlana Şemseddin'in müderris olarak vazife yapmakta olduğu görülmektedir.⁵¹³

17.Yüzyılın başlarında Bağdat medreselerinde Anadolu'dan gelerek vazife yapan müderrisler ile bölgedeki yerli müderrisler arasında bir mücadelenin yaşandığı görülmektedir. Bu mücadelenin var olduğunu Bağdat'ta bulunan Ayşe Hatun Medresesi müderrisi olan Mevlana el-Hac Muslihiddin'in divana gönderdiği arz sonucunda 1606 yılının Mart sonlarında Bağdat Beylerbeyi ve kadısına gönderilen fermandan anlıyoruz. Buna göre; Mevlana el-Hac Muslihiddin'e Ayşe Hatun Medresesi müderrisliği tevcih edilmesine rağmen, yerli Kürd müderrisleri mani olarak bir vasıta ile kendileri zabt ettikleri gibi, bir çok Anadolu ulemasının da aynı şekilde haksız olarak medreseleri ellerinden alınmıştır. Merkezden gönderilen fermanla bu tür haksız uygulamalara son verilmesi istenmiştir⁵¹⁴.

Medreselerde meydana gelen bu tür mücadelelerde tabii olarak eğitime menfi yönden etkisi olmuştur.

2.5. Nakibü'l-Eşraf Kaim-i Makamı

Osmanlı İmparatorluğu, Hz. Peygamber'e hürmeten onun soyundan gelenlere birtakım ayrıcalıklar tanımıştır. Hz. Peygamberin torunları olan Hz. Hasan soyundan gelenlere "şerif" ve Hz. Hüseyin soyundan gelenlere "seyyid" denilmekteydi. Şerif ve seyidlere tanınan imtiyazları korumak ve evlad-ı resul olanlara "hüccet" ve "şecere" verilmesi gibi vazifeleri yerine getirmek için, İstanbul'da ilmiye mensubu olarak "Nakibü'l-Eşraf" ve kazalarda ise onun temsilcisi olan "Nakibü'l-Eşraf Kaim-i Makamı" bulunurdu⁵¹⁵.

Bu makamın tesis edilmesi Yıldırım Bayezid zamanında olmuş ve "Nakibü'l-Eşraf" tabirinin kullanılması ise II.Bayezid zamanında başlamıştır⁵¹⁶.

Nakibü'l-eşraf kaim-i makamları, merkezde bulunan nakibü'l-eşraf'ın yazdığı "mektup"la atanmaktaydılar. Vazife süreleri genellikle bir yıl olmaktaydı.

⁵¹² Kepeci Ruus 211, s.57.

⁵¹³ BOA. Mühimme 2, 32/284.

⁵¹⁴ Ali Emiri, Ahmed-I, Evrak No:712.

⁵¹⁵ R.Özdemir. age., s.208.

⁵¹⁶ İ.H.Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s.164-165.

Nakibü'l-eşraf sancak merkezinde uygun gördüğü “kuzzattan” veya “müderislerden” veya önceden bu vazifede bulunan nakibü'l-eşraf'dan veyahutta “eşrafdan” uygun gördüğü bir kişiye “mektup” yazarak kaim-i makam olarak atandığını bildirmekte ve görevi sırasında dikkat edeceği hususları açıklayarak, altına imzasını atmaktaydı. Bu mektup sicile kayıt edilmesi ile birlikte atama işlemi tamamlanmış oluyordu⁵¹⁷.

Nakibü'l- eşraf kaim-i makamlarının görevleri ise şunlardır: Seyyid ve şeriflere tanınan ayrıcalıkları korumak, bunların kayıtlarını tutarak bir suretini nakibü'l-eşraf'a göndermek, sahte belgelerle seyyid veya şerif olduğunu iddia edenlere engel olmak, yasalara aykırı tutum ve davranışları görülen seyyid ve şerifleri halktan ayrı olarak yargılamak ve gereken cezaya çarptırmak gibi vazifeleri bulunmaktaydı⁵¹⁸.

Irak topraklarının Hz.Peygamberin soyundan gelenlerin yoğun biçimde yaşadıkları bir bölge olduğunu tarihten biliyoruz. Başta Hz.Ali ve Hz.Hüseyin olmak üzere birçok evlad-ı resulden olanların mezarları bu bölgede yer alması; Seyyid Abdülkadir-i Geylani, Cafer-i Sadık, Musa-i Kâzım vb. gibi birçok sadattan olan ünlü ilmi şahsiyetlerin Bağdat ve çevresinde yaşaması seyyid ve şeriflerin bu bölgede yoğun olduklarını göstermektedir. Bundan dolayı Bağdat'ta vazife yapan nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarının vazifelerinin önemi daha da artmaktadır.

Ancak incelediğimiz dönemde Bağdat'ta nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarının durumları hakkında fazla bir bilgi tesbit edebilmemiz mümkün olamadı. Tesbit edebildiğimiz kadarı ile 1580 tarihinde Bağdat nakibü'l-eşraf kaim-i makamı olarak Seyyid Sabit'in vazife yaptığını görüyoruz. Bağdat kadısının haksız olarak gazez ile Seyyid Sabit'i vazifesinden çıkarması üzerine. Seyyid Sabit merkeze arzda bulunmuş ve 3 Mayıs 1580 tarihinde gönderilen emr-i şerif ile Seyyid Sabit'in vazifesine mani olunmaması buyrulmuştur⁵¹⁹.

2.6. Dinî Görevliler

Osmanlı şehirlerinde, müftüden başka, imam, müezzin, hatib, vaiz, aşr-hân, cüz-hân, şeyh, türbedâr vb. gibi dinî görevliler de bulunmaktaydı.

⁵¹⁷ R.Özdemir, *age.*, s.208-209.

⁵¹⁸ M.Çadırcı, *age.*, s.93.

⁵¹⁹ BOA. Mühimme 43, 5/8.

Cami ve mescidlerde vazife yapan imam, müezzin, hatib, vaiz, aşr-hân, cüz-hân gibi görevliler müslüman halkın dini ibadetlerini cemaatle yerine getirmelerine yardımcı oldukları gibi, halkın dini bilgilerini artırmak, dini sorularına cevap vermek, ve doğru bir itikade sahip olmalarına çalışmak gibi vazifeleri de yerine getirirlerdi.

Tekke ve zaviyelerde görev yapan şeyhler, müridlerinin manevi yönden eğitim ve öğretimlerini yerine getirmek, halka manevi, telkinlerde bulunmak, tekke ve zaviyenin gelir kaynaklarını korumak veya ihtiyaç duyulan kaynakları temin etme yoluna gitmek gibi görevleri yerine getirirlerdi⁵²⁰.

Dini görevlilerin hemen hemen hepsinin atanması kadının “ilâm”ı , Padişah’ın “berat”ı ile olurdu. Görev sürelerinde herhangi bir sınırlandırma olmayıp, durum ve şartlara göre değişmekteydi. Görev sürelerinin sona ermesi, ölüm veya vazifesini suistimalden dolayı azl edilmesi veyahutta istifa etmesi ile biterdi⁵²¹.

Bağdat şehrinin mahallelerinde 1577-78 tarihinde tesbit edebildiğimiz kadarı ile mevcut dini görevlilerin sayısı şu şekildedir: 10 imam, 12 müezzin, 15 hafız, 5 cüz-hânın var olduğu görülmektedir⁵²².

Dini görevlilerin büyük çoğunluğu vazife yaptıkları vakıftan günlük olarak belirlenen bir miktar üzerinden ücret almakta idiler. Ancak Bağdat’ta vazife yapan dini görevlilerin ücretleri hakkında bir bilgi tesbit edebilmemiz mümkün olmadı.

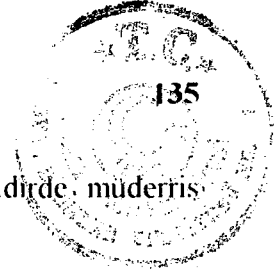
Bağdat şehri kuruluşundan itibaren önemli bir ilim ve dini merkez olmuştur. Bundan dolayı çeşitli tarikatlere ait bir çok tekke ve zaviyelerin Bağdat ve çevresinde var olduğunu görüyoruz. Örneğin: Bağdat Mevlevi-hâne Şeyhinin merkeze yazdığı arz üzerine 28 Mayıs 1611 tarihinde gönderilen nişân-ı hümayunda, Bağdat Mevlevi-hânesinin yeni inşa olduğu ve Konya’dan talep olunan halife ve mesnevihân tayin edilmiştir. Ancak tekke evkafının geliri, masrafı karşılamadığından, Şeyh ulufe alamamakta olduğundan, tekke yakınında bulunan Mustansırıye Medresesine yevmi 30 akçe ulufe ile müderris olarak tayin edilmiştir⁵²³.

⁵²⁰ R.Özdemir, *age.*, s.207.

⁵²¹ R.Özdemir, *age.*, s.207-208.

⁵²² *Kuyûd-ı Kadîme* 102, v.10-23.

⁵²³ *Maliyeden Müdevver* 3260, 122/c.

Görüldüğü gibi, tekke şeyhleri ihtiyaç duyulduğu takdirde müderris olarak da vazifelendirme yoluna da gidilebiliyordu.

Bağdat ve çevresinde mevcut dini şahsiyetlere ait bir çok mezarlar bulunmakta idi. Bu mezarlardan başlıcaları; İmam-ı Azam, İmam Musa-i Kâzım, Seyyid Abdülkadir-i Geylani, İmam-ı Ali Hadi, İmam-ı Hasan-ı Askeri, Şeyh Necibüddin-i Sühreverdi ve bir çok büyük şahsiyetlere ait türbe bulunmakta olup, bu türbelerin gerekli olan hizmetlerini “türbedar” denilen görevliler yerine getirmekte idi.

2.7. Vakıf Görevlileri

İslam ve Türk -İslam devletlerinde gördüğümüz vakıf müessesesi, Osmanlı Devleti'ne de intikal etmiş ve bu dönemde geçmişe göre büyük bir gelişme göstermiştir. Vakıflar, toplumun dini, sosyal ve ekonomik alandaki ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde örgütlenen çok yönlü kurumlar idi. Bu yönleri ile topluma büyük hizmetler sunmuş ve devlete de çok büyük katkılar sağlamış bir sosyal müessese olmuştur.

Vakıfların amaçlarına uygun faaliyet gösterebilmesi tabii olarak vakıflarda hizmet gören vazifelilere bağlıdır. Vakıf görevlileri ise şunlardır: Vakfın idaresinden sorumlu olan “mütevelli”, vakıf mütevellisini ve hizmetleri teftişten sorumlu olan “nâzır”, vakıf kayıt ve yazışmalarını yürüten “kâtip”⁵²⁴ ve vakıfta ücretli olarak çeşitli vazifeleri yerine getiren “ehl-i mürtezika” sınıfından ibarettir⁵²⁵. Ehl-i mürtezika sınıfı vakfın gösterdiği faaliyete göre değişen vazifelileri bulunmakta olup, bu görevlilerin bazıları ise şunlardır: İmam, müezzin, hatip, hademe, aşr-hân, cüz-hân, farraş, cabi, türbedar, dua-guy, saka, müderris, muallim vb. gibi hizmet sınıfından müteşekkildir.

Vakıflar konusunda daha sonra yedinci bölümde ayrıntılı şekilde üzerinde duracağımızdan, verilecek bilgilerin tekrar olmaması için şimdilik bu kadarı ile yetiniyoruz (Bkz. Vakıflar konusuna).

⁵²⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, Vakıflar Dergisi, C.XVII, Ankara, 1983, s.56-59.

⁵²⁵ M.Akdağ, age., s.90-91.

3. İmar ve Sağlık Hizmetleri

3.1. Mimarbaşı

Osmanlı İmparatorluğu merkezinde bulunan "Hassa mimarları", sarayın ve İstanbul'un miri inşaat ve tamirat işlerini yürüttükleri gibi, imparatorluk dahilinde de vazife yapmaktaydılar. Ancak büyük bir imparatorluk içinde sayıları 14 ile 43 arasında değişen bir hassa mimarları kadrosuyla imar faaliyetlerinin yürütülmesine imkân yoktu⁵²⁶. Bu amaçla Osmanlı şehirlerinde de inşaat faaliyetlerinden sorumlu olarak vazife yapan şehir mimarları bulunmaktaydı⁵²⁷.

İstanbul haricinde, şehir merkezlerinde inşaat ve tamirat işlerinde ustalaşmış marangoz, dülger, duvarcı, sıvacı, taşçı gibi inşaat esnafı bir araya gelerek, meslekte bilgi ve becerisi olan, işleri idare edebilecek, sevip takdir ettikleri bir ustayı, kadiya önermekte idiler. Kadı, esnafın isteği doğrultusunda merkeze arz yazarak, ilgili ustaya tevcihatın yapılması için ricada bulunurdu İstanbul'da Hassa Mimarbaşı durumu inceledikten sonra, beratın verilmesi doğrultusunda Padişah'a "ilâm"da bulunur ve Padişahın onayı ile berat yazılırdı⁵²⁸.

Şehir mimarları, şehirlerin imar işleri ile uğraşmakta olup, yapılacak olan resmi bina ve vakıflara rapor hazırlamak, içme suyu ve kanalizasyon şebekesini çalışır vaziyette tutmak, bakım ve onarımları gereken vakıf, dini ve sosyal yapıların mahkeme adına keşif raporunu yazmak, sivil ve resmi binaların inşaatında çıkan anlaşmazlıklarla ilgili gereken raporları mahkeme adına tutmaktaydı⁵²⁹. Şehirde yapılacak olan ev, işyeri vb. bina yapımı için kadının izni yanında mimarın da onay vermesi aranmaktaydı. Müslüman olmayan topluluklara ait kilise, sinagog vb. dini yapıların yapım ve onarımına dair izin alınmasında, mimarbaşının merkezi hükümete yazdığı rapor dikkate alınarak müsaade edilmekteydi⁵³⁰.

⁵²⁶ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1, Ankara, 1963, s.157-202

⁵²⁷ R.Özdemir, *age.*, s.210.

⁵²⁸ R.Özdemir, "Osmanlı Döneminde Dini ve Sosyal Yapıların İnşası ve Tamiratu Üzerine Bazı Bilgiler", Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (TAÇ) Yayını, C.2, S.6, İstanbul, 1987, s.24.

⁵²⁹ R.Özdemir, "Osmanlı Döneminde Dini ve Sosyal Yapıların İnşası", s.24.

⁵³⁰ M.Çadırcı, *age.*, s.51.

Görüldüğü gibi, Osmanlı şehirlerinde mimarbaşılar şehrin imarında üstlenmiş oldukları önemli sorumluluk ve vazifeleri ile etkin rol oynamaktaydılar. Bundan dolayı Osmanlı şehirleri gelişigüzel şekilde gelişme göstermemekte olup, belirli plan ve projelere uygun göze hoş gelici şehirler olarak gelişme göstermişlerdir. Mimarbaşılardan yanında kalfabaşılardan denilen teknisyenler bulunmakta olup, en büyük yardımcılarını durumundaydılar. Mimarbaşılardan görev sürelerinde bir sınırlama olmayıp, hizmetteki başarısına ve esnafla olan ilişkilerine bağlı idi⁵³¹.

İncelediğimiz dönemde, Bağdat Eyaleti'nde vazife yapan herhangi bir mimarbaşısına rastlanılmamıştır. Ancak XVII. Yüzyıl ortalarında Bağdat'a uğrayan Evliya Çelebi, Bağdat kalesi tamirinde beşyüz adamı ile birlikte bulunan bir mimarbaşından bahsetmiştir⁵³².

Van Eyaleti'nde XVI. yüzyıl ortalarında şehir mimarının var olduğu görülmektedir⁵³³.

Van Eyaleti gibi serhadde yer alan ve Van Eyaleti'nden daha önemli bir yere sahip olan Bağdat Eyaleti'nde de tahminimizce incelediğimiz dönemde bir mimarbaşının bulunması gerekir. Hatta tesbit edebildiğimiz kadarı ile Bağdat Kalesi 1549⁵³⁴, 1565⁵³⁵, 1570⁵³⁶, 1573⁵³⁷, 1574⁵³⁸, 1576⁵³⁹, 1577⁵⁴⁰ ve 1609⁵⁴¹ tarihlerinde sık sık tamir edilmiştir. Yine Bağdat çevresinde bulunan İmam-ı Azam Kalesi 1570 tarihinde⁵⁴², Kuşçular Kalesi 1579 tarihinde⁵⁴³ Bağdat Eyaleti'nde bulunan bir kısım kalelerin de 1570 tarihinde tamir edildiğini görüyoruz⁵⁴⁴. Bu arada Dicle Nehri'nin zaman zaman taşarak Bağdat şehrine önemli zararlar verdiği rastlanmaktadır. Örneğin

⁵³¹ R.Özdemir. *age.*, s.212.

⁵³² Evliya Çelebi. *age.*, C.4. s.413.

⁵³³ O.Kılıç. *age.*, s.396.

⁵³⁴ *Maliyeden Müdevver 15367*, 8/27.

⁵³⁵ *BOA. Mühimme 6*, 616/1357.

⁵³⁶ *BOA. Mühimme 14*, 704/1016.

⁵³⁷ *BOA. Mühimme 21*, 27/79.

⁵³⁸ *BOA. Mühimme 26*, 81/209.

⁵³⁹ *BOA. Mühimme 26*, 326/822.

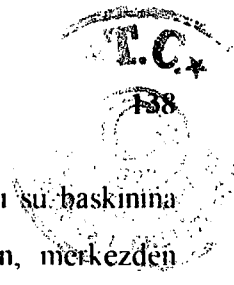
⁵⁴⁰ *BOA. Mühimme 31*, 55/140.

⁵⁴¹ *BOA. Mühimme 78*, 698/1812.

⁵⁴² *BOA. Mühimme 14*, 704/1016.

⁵⁴³ *BOA. Mühimme 40*, 290/665.

⁵⁴⁴ *BOA. Mühimme 14*, 704/1016.

1570 tarihinde Dicle Nehri'nin taşması sonucunda Bağdat şehrinin yarısı su baskınına uğramış ve bu su baskını sonucunda şehir büyük zarar gördüğünden, merkezden gönderilen hüküm ile şehrin gereken yerlerinin tamir edilmesi ve yapılan masrafın bildirilmesi istenmiştir⁵⁴⁵.

Görüldüğü gibi, Bağdat'ın İran serhadinde yer alan önemli bir merkez olması ve her an İran tehditi altında bulunması, merkezi hükümetin Bağdat ve çevresinde ki kalelere büyük değer vermesine ve onarım yapılarak tahkim edilmesine ehemmiyet gösterilmiştir. Bu arada zaman zaman tabii afetlerin meydana gelmesi, şehre büyük zarar vermiştir ki, bütün bu yoğun onarım faaliyetlerinin yürütülebilmesi, ancak bu işin ehli olan mimarbaşılar tarafından olabileceğini tahmin ediyoruz. Bundan dolayı XVI. yüzyıldan itibaren Bağdat'ta mimarbaşılarının mevcut olduğunu düşünüyoruz.

3.2. Sekkârlık (Sed Ağaları)

Sekkâr kelime olarak dolduran manasına gelmekte olup, terim olarak su arklarını dolduran ve bakımını yapan kimse manasına gelmektedir⁵⁴⁶.

Bağdat'ın çevresinde çeşitli nehirler ve bunlardan kazılan kanallar mevcut olup, Bağdat şehrinin ve nahiyelerinin su ihtiyacının karşılanması bu nehirler ile açılan kanallar vasıtası ile olmakta idi.

Bağdat çevresinde mevcut olan nehirler ile bunlara bağlanan kanalların başlıcaları şunlardır: Bağdat şehrinin orta yerinden geçen Dicle nehri bu nehirlerin başında gelmektedir. Ayrıca Dicle nehrinden batı Bağdat'ın su ihtiyacının karşılanması için Halife Mansur tarafından Düceyl kanalı kazılmıştır⁵⁴⁷. İran taraflarından gelen ve Bağdat'ın çeşitli sancak ve nahiyelerinden geçerek Bağdat'ın alt tarafında iki saatlik bir mesafede Dicle nehri ile birleşen Diyale nehri bulunmaktadır⁵⁴⁸.

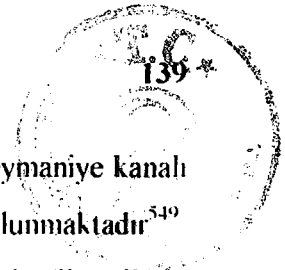
Bağdat'ın batı yönünde kalan Fırat nehrinin bir kolu olan İsa nehri veya kanalı da Bağdat'ın çevresinin su ihtiyacının karşılanmasını sağlamaktadır. Ayrıca

⁵⁴⁵ BOA. Mühimme 14, 474/669.

⁵⁴⁶ A Akgündüz. Osmanlı Kanunnâmeleri, C.V. s.156. dph 5.

⁵⁴⁷ Yakut er-Rumi. Kitab-ı Mucam al-Buldan, C.II. 1906. s.235; el-Yakubi. Kitab al-Buldan, E.J.Brill. 1967. s.250; Muhammad Rashid al-Fecf. The Historical Geography of Iraq Between The Mongolian and Ottoman Conquests, 1258-1534, Neşef. 1965. s.167.

⁵⁴⁸ 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnâmesi, s.44.

Fırat'tan Kerbela'ya Kanuni zamanında kazılan el-Hüseyniye veya Süleymaniye kanalı ile yine Halife Mansur tarafından Fırat nehrinden kazılan Kerh kanalı bulunmaktadır⁵⁴⁹ Doğu Bağdat için Nehrevan nehrinden kanallar kazılmıştır⁵⁵⁰ Şehrizol Vilayeti'nde Guhistan'dan Bağdat taraflarına uzanan Dokuzölüm nehri⁵⁵¹, Bağdat'ın çevresindeki başlıca nehir ve kanallardır.

Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız Bağdat ve çevresindeki nehir ve kanallardan, bölgenin su ihtiyacının karşılanması amacıyla çeşitli su bentleri ve arklar oluşturulmuştur ki "Sekkar" denilen görevliler bu su bentlerinin ve arklarının yapımı, tamir ve bakımı görevini yerine getirmektedirler. Böylece bölgeye su şebekeleri halinde, su dağıtımı yapılmaktaydı.

Ayrıca Bağdat şehrinin ortasından geçen Dicle nehri zaman zaman taşmakta olup, şehire büyük zararlar vermekteydi. Şehrin su taşkınlarından korunması ve Bağdat çevresindeki ovaları su baskınlarından korumak amacıyla, Bağdat şehrinin bir kaç saat mesafe yukarısında sedler kurulmuştu. Bu sedler vasıtasıyla su taşkınları kınılarak, Bağdat şehri ve çevresini sel baskınlarından korumak vazifesi de "sekkâr" veya "sed ağaları" denilen görevliler tarafından yapılmaktaydı⁵⁵².

Bağdat Eyaleti'nin kuruluşundan sonra, 16 Ocak 1537 (4 Şaban 943) tarihli eyaletin tanzimine dair adaletnâmede, "...ve Mehreved ve Tarik-i Horasan ve Halis nâhiyelerinde sekkârlık var imiş. Nısfı hâs olup nısfı sikr (su bendi) bağlayan kimesneye verürler imiş. Cümle ol husûsı adet-i kadîme üzere ol hizmet eden kimesneye timar tarîki ile tayin edüp tevcih eylesin hizmeti görüb gördürüb ol, geldiği üzere mutasarrıf ola..." diye buyrulmuştur⁵⁵³. Bu adaletnâmeden anlaşıldığı gibi, bu vazife Osmanlı öncesi var olduğu ve Osmanlı döneminde de aynı şekilde uygulamaya devam edildiği görülmektedir. Ayrıca bu hizmetten elde edilen hasılatın yarısı hassa-i

⁵⁴⁹ el- Yakubi, *Kitab al-Buldan*, s.250; Muhammad Rashid al-Feel. *The Historical Geography of Iraq Between The Mongolian*. s.167,171.

⁵⁵⁰ Muhammad Rashid. *age.*, s.167.

⁵⁵¹ *Kuyûd-ı Kadîme* 102, v.6/b-7/a.

⁵⁵² XIX. Yüzyıl ortalarında kaleme alınan Seychatnâme-i Hudud adlı eserde, XVI. yüzyılda rastladığımız sekkârlık vazifesine benzer görevleri yerine getiren Sed Ağalarından bahsetmiş ve bu vazifenin önceden beri var olduğunu ifade ettiğinden, sekkârlık ile Sed Ağalığının aynı vazife olması gerekir. Bkz. Mehmed Hürşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, s.53.

⁵⁵³ *Bayezid Kütüphanesi, Kanunnâme, Veliyüddin Efendi Kitaplığı* No: 1970,

hümayunâ. yarısı sekkâra ait olmasına rağmen, Kanuni hassa hissesi olan “resm-i sekkâr”i timar olarak yine sekkâra tevcih etmiştir

Bağdat Eyaleti'nin kuruluşunun ilk yıllarına ait kanunnâmede ise, “...Sekkârlık ana derler ki, Halis ve Mehreved ve Tarik-i Horasan arklarının bendlerin bağlayan kimesne her ikiyüz tağar galleden bir tağar olurmuş...” diye buyrulduktan sonra, bu hizmetten elde edilen hasılatın 8.400 akçe olduğu belirtilmektedir⁵⁵⁴. Kanunnâmede görüldüğü gibi her ikiyüz tağar galleden bir tağar alınmakta olup, kile hesabı ile 2000 kileye 10 kile⁵⁵⁵ verilmektedir.

1577-78 (h.985) tarihli Bağdat Eyaleti Kanunnâmesinde ise, Sekkârlık vazifesini “ebaen ve ecdâden “devam ettiren Allahkulu ve biraderi Alikulu'nun vazifelerini adet-i kadim üzere sürdürmeleri için ferman verilmiştir. Bu arada sekkârlık hizmeti karşılığında her tağardan bir ritl galle “resm-i sekkâr “olarak alınması emr edilmiştir⁵⁵⁶.

3.3. Kârih (Sucu, Su dağıtıcı)

Kârih kelime anlamı suyu “ sevk eden, tertip eden”manalarına gelmekte olup, terim olarak “köylerde köyün suyunu köylülerin tarlalarına dağıtan görevli” karşılığı kullanılmaktadır⁵⁵⁷.

Bağdat Eyaleti'nin kuruluşundan sonra 16 Ocak 1537 (4 Şaban 943) tarihli eyaletin tanzimine dair adaletnâmede “... ve vilâyet-i mezbûrede olan her köyde bir kârih olup kadimü'l-eyyâmdan kârih olanlar bir tağar yer zirâ'at edüb mahsûlüne kendüler mutasarrıf olurlar imiş. Şimdi kârih olanlar kendüler zirâ'at etmeyüb her köyden altı tağar mahsûl alub re'âyâya zulm olur imiş, min-ba'd kârihlar re'âyâdan nesne almayub bu zulmü dahi ref eyledim. Adet-i kadim üzere her köyde kârih olanlar beğlik cânibinden bir tağar yer zirâ'at edüb mahsûlüne mutasarrıf olup edâ-i hizmet eyleyeler, re'âyâdan min-ba'd nesne almayalar...” diye buyrulmuştur⁵⁵⁸.

⁵⁵⁴ Tapu Tahrir 1028, s.5.

⁵⁵⁵ Kanunnâmede 1 tağar 10 kile ve her kile 24 akçe olduğu belirtilmiştir. Bkz. Tapu Tahrir 1028, s.13.

⁵⁵⁶ Kuyûd-ı Kadime 102, s.6/b-7.

⁵⁵⁷ A. Akgündüz. Osmanlı Kanunnâmeleri, C.V, s.156 dpn 6.

⁵⁵⁸ Bayezid Kütüphanesi, Kanunâme, Veliyyüddin Efendi No:1970, vrk. 105/a-b.

Kanunnâmeden anlaşıldığı gibi, kârîh vazifesi Osmanlı öncesi var olan bir görev olup, Osmanlı döneminde intikal etmiştir. Ancak önceleri kârîh olanlar hizmetlerine karşılık, bir tağarlık yer ziraat etmeleri için verilir iken, daha sonraları dejenere olarak ziraat yapmadan her köyden altı tağar mahsul almaya başlamışlardır. Bağdat'ın Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonra yayınlanmış olan bu adaletnâme ile adet-i kadim üzere uygulamanın bir tağarlık yer ziraat edilmesi buyrulmuştur (1 tağar = 10 kile⁵⁵⁹, 1 İstanbul kilesi = 25,656kg. olduğuna göre⁵⁶⁰, 256,56 kg. eder).

3.4. Cerrâhbâşı ve Hekimler

Osmanlı medreselerinde belirli bir düzeyde tıp tahsilinin yapıldığı, hatta saray teşkilatı içerisinde hekimbaşı ve hekimlerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Osmanlı şehirlerinde bulunan darü's-şifa ve bimar-hânelere hekimler atıldığı ve bunlar vasıtasıyla sağlık hizmetleri yürütülmekteydi⁵⁶¹.

1585-86 tarihine ait bir belgede, Bağdat'ta bir darü's-şifanın var olduğunu görüyoruz⁵⁶². Ancak darü's-şifa herhangi bir bilgi elimizde mevcut olmadığı gibi, kuruluşu hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

21 Ağustos 1586 tarihinde Bağdat Beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilen hükümde; İran üzerine çıkılacak sefere, dergâh-ı alî müteferrika, çaşnigir, çavuşlarından, sipahi oğlanlarından, hassa cerrah, mehter ve cebecilerden yetmişüç kişiyi mahiyetinde götürmesi buyrulmuştur⁵⁶³. Buradan anlaşıldığı gibi Bağdat'ta hassa cerrah'ın vazife yaptığını görüyoruz. ancak sayısı hakkında bir ipucu bulunmamaktadır.

Bağdat'ta 1610 tarihinde Cerrahbaşı olarak Hacı Hüseyin adında bir şahsın vazife yaptığı görülmektedir. Hacı Hüseyin'in Bağdat müteferrikalarından olup, Cerrahbaşı olarak vazife yaptığı ve yevmi olarak da 20 akçe aldığı tesbit edilebilmektedir⁵⁶⁴.

⁵⁵⁹ Tapu Tahrir 1028, s.13.

⁵⁶⁰ Walter Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, MÜ.Fcn-Edebiyat Fak. Yayını No.21, İstanbul, 1990, s.51.

⁵⁶¹ R.Özdemir, *age.*, s.213.

⁵⁶² *Maliyeden Müdevver* 20180, s.9.

⁵⁶³ BOA. Mühimme 61, 69/180.

⁵⁶⁴ BOA. Mühimme 79, 374/952.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ise Bağdat şehrinin tabip ve cerrahlarının çok olduğunu bildirmiştir. Hatta meşhur olan tabip ve cerrahların isimlerini Seyahatnamesinde zikr etmektedir. Seyahatnameye göre XVII. Yüzyıl ortalarına doğru meşhur olan tabipler şunlardır: Ama Hekim-zâde Hamza Çelebi, Kehâloğlu Rıza Çelebi, Hasan Yar Çelebi'dir. Meşhur olan cerrâhlar ise: Mehmed Çelebi Üstad cerrah olup, Cerrâh Usta Ali'de cerrâhilminde büyük bir alim olduğunu bildirmektedir⁵⁶⁵.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Bağdat şehri tıp alanında önemli merkez olup, önemli hekim ve cerrahlarının var olduğu görülmektedir.

---

⁵⁶⁵ Evliya Çelebi. age., C.IV. s.421.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT ŞEHİRİ VE FİZİKİ YAPISI

I. Şehrin Konumu Ve Önemi

Bağdat şehri Yukarı Mezopotamya' da Dicle ile Fırat nehirlerinin birbirlerine en fazla yaklaştığı (Basra yakınlarında iki nehrin birbirleri ile birleşmeden önce) Irak toprakları üzerinde Dicle nehrinin her iki yakasında 33° 26' 18" kuzey enlemi ile 44° 23' 9" doğu boylamları arasında yer almaktadır.¹ Abbasilerin ikinci halifesi olan Ebu Cafer Mansur 'un emri ile 762 (145) tarihinde Bağdat şehrinin inşasına başlanılmıştır. Şehir Dicle 'nin batı yakasında kurulmuş ve inşaat dört yıl sürmüştür.² Şehrin yapımında Medain ve Vasıt gibi bölgede bulunan eski şehir kalıntılarından da istifade edilmiştir.³

Şehir iki kilometre çapında bir daire biçiminde yapılmış olup , çevresi iç içe sur duvarları ile çevrilmiş ve eşit aralıklarla dört yöne açılan dört kapısı bulunmaktaydı.⁴ Şehrin daire biçiminde sur formu şekli ile kapı ve ana yol , düzenlemeleri ile eskiden beri Mezopotamya ve İran şehirlerinde uygulanan , şehir planlarının örnek alındığı görülmektedir.⁵

Halife Mahsur , 773 tarihinde güvenlik düşüncesi ile pazarların , şehir surları bulunan Kerh bölgesine taşınmasını emreder. Bunun üzerine Kerh 'te her ticaret ve zanaat erbabı için müstakil pazar yerleri ve çarşılar kurulur⁶ .

Sur içinde olduğu gibi Kerh bölgesi de belirli bir planlamaya tabi tutularak , düzenli bir yol şebekesi oluşturulur⁷

Halife Mansur , şehrin yapımı tamamlanmasından sonra , 768 (h.151) tarihinde Dicle nehrinin doğu yakasında bir cami ve saray inşa ettirir. Ayrıca bu yeni bölge askeri kışla olarak ta seçilmiştir. Halife Mansur 'dan sonra

¹ Abdulaziz . ed – Duri " Bağdat madd. " ,TDVİA , C.IV. s.425.

² Hatib el – Bağdadi , *Tarihi Bağdat* , s. 66 – 69 ; Ş.Sami ; *Kamusul – Alam* , C.II s. 1325.

³ Hatib el – Bağdadi . age. . . s.75 ; G.L . Strange , *The Lands Of The Eastern Caliphate* , s. 25 .G.L. Strange , *Buldan – ı Hilafat al – Şarkiyya* , s.42 ; Yılmaz Can . *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı* , Ankara , 1995 , s.84.

⁴ Hatib el – Bağdadi . age. s.70 – 74 ; Yakubi , *Kitab al – Buldan* , s.12.13.17.

⁵ Y. Can , *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı* , s.84.

⁶ Hatib el – Bağdadi . age. , s.80.; Abdulaziz . ed – Duri " Bağdat madd. " ,TDVİA , C.IV. s.427.

⁷ Y. Can . age. , s.83.84 – 86.87.

Halife Mehdi ' de bu bölgede bir saray yaptırır. Böylece Dicle nehrinin doğu tarafında kalan bu yeni yerleşim yeri Halife Harun Reşid ' in yaptırdığı saray münasebetiyle " Rusafe " adını alır⁸.

Rusafe bölgesinde bu dönemden sonra gelen halifeler , yeni yapılar inşa etmeleri ile şehrin ilk kurulduğu bölge olan batı yakasından ziyade , doğu yakasında daha büyük bir , gelişme meydana gelir. Osmanlı döneminde Rusafe bölgesi daha yoğun yerleşim alanlarına sahip olduğu halde Kerh , bölgesi bir mahalle olarak yer almıştır⁹

Bağdat , Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanına kadar büyük bir gelişme göstermiş ve onun döneminde ihtişamlı , bir şehir olmuştur. Ancak onun ölümünden sonra şehir , tarihi içerisinde eski ihtişamlı dönemini aratacak derecede harap hale gelmiştir¹⁰

Şehir Abbasiler döneminden başlayarak Osmanlı dönemine kadar birçok defa istila ve tabii afetlere maruz kalması sonucu eski önemini ve özelliğini kaybeder¹¹. Bu durum şehrin yapı ve görünümün de büyük değişimler meydana gelmiştir.

Bağdat ' ın 1534 tarihinde Osmanlı hakimiyetine geçtiği sırada , şehir eski ihtişamından çok uzak harabe haline gelmiş , köhne bir şehir durumundaydı.

Abbasi Halifelerinin Dicle nehrinin doğu yakasında başlamış oldukları sur yapımı , Sultan Melik Şah ' ın ilaveleri ile devam etmiştir.¹² Abbasi Halifesi Müstahzır ' ın 1095 tarihinde nehrin doğu yakasında bulunan Harim Mahallesinin etrafına inşa ettirdiği duvarı.¹³ 1123 tarihinde Halife Müsterşid 22 arşın genişliğinde , yarım daire şeklinde , her iki ucunun Dicle nehrine uzanacak şekilde , dört kapılı olarak yeniden inşa etmiştir. Böylece Bağdat kalesi son

⁸ Rusafe , bugünkü modern Bağdat ' ın kuruluşunun habercisi olup muhtemelen bugün " Adhime Yah " ın biraz güneyine yada şimdiki " Kral Mezarlığı " bölgesine düşmektedir. Taha Bakır , " Baghdad " , Republic Of Iraq Directorate , General Of Antiquities Baghdad , Baghdad 1959 , S.4 ; Abdulaziz Ed- Duri , " Bagdat madd. " , TDVİA. C.IV S.427.

⁹ Ş.Sami . Kamusul – Alam C.II. S.1324.

¹⁰ Guy Le Strange , Buldan – I Hilafet Al – Şarkiyya , S.50 – 51 ; G.Le Strange . The Lands Of The Eastern Caliphate . S.32

¹¹ Bağdat şehrinin Abbasiler döneminden başlayarak Osmanlı dönemine kadar tarih içerisinde birçok defa istila ve tabii afetlerle karşılaşması hususunda ayrıntılı bilgi için bakınız : 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi , S.63 – 67

¹² Abdusselam Uluçam . Irak' Taki Türk Mimari Eserleri , Ankara , 1989 , S.240.

¹³ G.Le Strange , Buldan Hilafet Al – Şarkiyya , S.51 ; G. Le . Strange . The Lands Of The Eastern Caliphate , S.33 ; Taha Baqır " Bağdat " , Republic Of Iraq Directorate General Of Antiquities Baghdad , 1959 , S.5 ; A. Ed – Duri , " Bagdat Maddi " TDVİA , C.Iı , S. 431.

şeklini almış oldu ve surlar Osmanlı hakimiyeti döneminin sonuna kadar , doğu Bağdat ' ın sınırlarını teşkil etmiştir.¹⁴ Osmanlı idaresi döneminde Bağdat şehrinin büyük bir bölümü doğu Bağdat ' ta yer almış ve böylece modern Bağdat şehrinin oluşumuna zemin hazırlanmıştır.

Bağdat , Osmanlı idaresine geçtiği sırada Abbasilerden kalma çok geniş surlara sahip bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde sur içindeki akınlar kısmen dolmuş ve XX. Yy. başlarında dahi hala tamamen bu alanların dolmadığı görülmektedir.¹⁵

Bağdat ' ta sur dışı varoşlara pek rastlanmaması yanında¹⁶ , Dicle nehrinin batı yakasında kalan Kerh Mahallesi , şehrin varoşu rolünü oynamaktaydı. Kerh , XIX. yy. sonuna kadar belli başlı çarşı ve kervansarayların bulunduğu , kent merkezine büyük ölçüde bağımlı bir yerleşim alanı olarak kalmıştır.¹⁷ bu arada Dicle nehrinin doğu yakasında şehrin kuzeybatı yönünde sur dışında şehre bir fersah (9 km.) ötede bulunan İmam – ı Azam Ebu Hanife ' nin türbesi etrafında da bir yerleşim alanı olmuştur ki , bu yerleşim alanı da XVI. yüzyıl da şehre bağımlı durumda olup , şehrin varoşu durumundaydı. Hatta Kanuni Bağdat ' ı aldığı anda türbe etrafında oluşan küçük yerleşim alanınının etrafına da bir kale inşa ettirmiştir.¹⁸ Bu yerleşim alanı daha sonraki dönemlerde Azamiye kasabası olarak yer almıştır.¹⁹

Bağdat şehri ilk asırlarda oldukça düzenli bir yol şebekesine sahip olmasına rağmen , zamanla düzensiz , labirente benzeyen bir yol sisteminin oluşturduğu görülmektedir.²⁰ Hatta şehrin kurulduğu ilk dönemlerinde Bağdat ' ta çıkmaz sokak olgusuna pek rastlanmamasına rağmen daha sonra arap şehirlerinde çok rastlanan çıkmaz sokak olgusu yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde çıkmaz sokaklar , toplam yol uzunluğunun % 24.6 ' sına ulaşmıştır²¹.

XIX. yüzyılda Bağdat' ı ziyaret eden Cholet , seyahatnamesinde Bağdat şehri " Ticaret merkezinin bir kısmı bir yana bırakılırsa , şehrin görünümü kuşkusuz değişkenlik gösterir. Dar ve dolambaçlı sokaklar , Mağrip

¹⁴ A. Ed – Duri , "Bagdat Maddi" , TDVİA , C.IV . s.431.

¹⁵ Andre Raymond ; *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* , çav. Ali Berktay .İstanbul . s.141,148.

¹⁶ Andre Raymond ; *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* , çav. Ali Berktay .İstanbul . s.17 – 18

¹⁷ Andre Raymond ; *age.* , s.141,148.

¹⁸ Evliya Çelebi *Seyhatname* , C.IV,S.425 – 426 ; Hammer . *age.* , C.III . S.131 – 132 ; Robert Mantran , "Bagdat" *Arabica* , Leiden , 1962 .s.313.

¹⁹ Mehmet Hürşit *Seyhatname – İ Hudud* , s.57.

²⁰ Y.Can *age.* , s.87 – 88

²¹ Y.Can *age.* , s.117.

tarzı iki kat üzerine geniş bir terastan oluşan yüksek havadar ve büyük evlerle çevrilmiştir....” diye tasvir edilmektedir²².

Bağdat şehrinin gelişimi , Dicle nehri ile nehirden geçişi sağlayan köprüyle yakından alakalı olmuştur. Bağdat şehrinin merkezi , Dicle nehrinin üzerindeki köprünün hemen yakınında , şehrin belli başlı çarşıları ile hanlarının toplandığı bölümdü. Aynı zamanda şehrin kuzey kapısı olan “Babü ‘ I – Muazzam ” , doğu kapısı “ Babü ‘ I – Vüstani” ve güney kapısı “Babü ‘ ş – Şarki” ye giden yolları şehir merkezinde keşişmektedir²³.

İslam şehirlerinde ortak özellik olarak görülen şehir merkezinde bir büyük caminin var olması özelliği , Osmanlı idaresindeki Bağdat ‘ ta ilk zamanlarda görülmektedir.

Ancak merkezde bir büyük cami ihtiyacı , Bağdat beylerbeyi ; Sokollu – zade Hasah Paşa ‘ nın 1599 tarihinde inşa ettirdiği hasan Paşa Camii veya El – Vezir Camii olarak anılan cami ile giderilmiştir²⁴.

Bağdat şehrinde iç kale ise , şehrin kuzeyindeki surlara yaslanmıştı , ve şehrin beş kapısından biri olan “Babü’l Muazzam” iç kalenin yanında bulunmaktaydı²⁵.

Şehir Dicle nehrinin her iki yakasındayer almasından dolayı , iki taraf arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla gemilerin birleştirilmesi ile açılıp kapanabilen hareketli bir köprü , şehir merkezinden batı yakasına uzanmaktaydı²⁶.

Şehrin su ihtiyacı ise Dicle ile Fırat nehirlerinden kazılan kanallar vasıtası ile sağlanmıştı. (Bkz. Sekkârlık konusuna).

Bağdat şehrinin bağlantılı olduğu yol güzergahları ise şu şekildeydi : Bağdat ‘ tan kuzeyde Musul ‘ a , batıda Şam ‘ a , güneyde Necef ve Basra ‘ ya, doğuda ise İsfahan ‘ a yol bağlantıları bulunmaktaydı²⁷.

Orta doğunun önemli ticaret merkezlerinden olan Bağdat , çeşitli ticari yol güzergahlarının da kavşak noktasında yer almıştır. Hint deniz yolu ile Basra körfezine getirilen mallar burada karaya çıkarılarak Bağdat‘ a taşınmaktaydı. Buradan ya Musul – Diyarbekir güzergahından İstanbul‘ a veya Halep tarafına

²² L.C.De Cholet Vavege En Turgu ‘ e Dasie Armenie Kurdistan Et Masopotamie , Paris 1892 . s.320.

²³ A.Raymond ,age. , . s.125 – 127 .

²⁴ A.Raymond ,age. , . s. 127 .

²⁵ Bu Konuda A. Raymond ‘ Un Eserindeki 33 Numaralı Plana Bakınız. A.Raymond ,age. , . s. 244

²⁶ Münşi El – Bağdadi , Rihlet , Bağdat , 1948 , S.24 Çelebi , Seyahatname , C.IV s.423.

²⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız ; Katip Çelebi ,Cihannüma , s.470.

mallar sevk edilmekteydi²⁸. Bir diğer ticaret yol güzergahı ise İran – Bağdat – Halep hattı²⁹ bir başka güzergah ise Bağdat - Batum hattı idi³⁰.

Abbasi Devletini başkentliğini yapmış olan Bağdat tarihi bir şehir olması yanında , tarihte önemli bir ilim , kültür ve sanat merkezi olarak ta ün kazanmıştır. Ayrıca birçok İslam büyüğünün yaşadığı ve mezarlarının yer aldığı Bağdat şehri , İslam dünyasında “Burç – ı Evliya” olarak şöhret bulmuştur.

Bağdat ‘ ı bu özellikleri yanında Osmanlı İmparatorluğu ‘ nun Safevilere karşı yürüttüğü mücadelelerde önemli bir askeri üs olarak görev yapmıştır. Bu arada şiilerin kutsal saydıkları meşhed ve kabirlerin Bağdat ve çevresinde bulunmasından dolayı da , Osmanlı Safevi mücadelelerinin meydana geldiği bir coğrafya olarak , stratejik bir öneme de haiz olmuştur.

II. Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu Yerler

1. Bağdat Kalesi

Bağdat şehri , Abbasiler ‘ in ikinci halifesi olan Ebü Cafer Mansur tarafından Dicle nehrinin batı yakasında , yuvarlak sur formu şeklinde inşaa edilir³¹. Ancak şehir çok kısa bir süre sonra , sur dışında yine nehrin batı yakasında Kerh bölgesi ile doğu yakasındaki Rusafe bölgesine doğru kayar. Bu yeni yerleşim alanların çevresi surlarla çevrilir. Böylece günümüz Bağdat şehrinin temelleri atılmış olur.

Şehrin etrafı çok geniş surlarla çevrilmiş olup , bu yapısı ile Osmanlı idaresine geçmiştir. Şehrin surları , nehrin her iki tarafında da mevcut olup , ayrıca nehrin her iki yönünde de birer iç kale bulunmaktaydı.

Şehir kurulduğundan , itibaren tarih içinde birçok defa istila ve tabii afetlere maruz kalmıştır. Bundan dolayı Osmanlı idaresine kadar Bağdat kalesi bir

²⁸ H.İnalçık “Osmanlı Pamuklu Pazarı” , s.277 – 278 . S. Yılmaz “Osmanlı İmparatorluğu ‘ nun Doğu İle Ekonomik İlişkileri” , s. 33 – 43.

²⁹ H.İnalçık “Osmanlı İmparatorluğu ‘ nun Kuruluş Ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti Üzerinde, Bir Tetkik Münasebetiyle , “Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi , İstanbul” . 1993 , s.169 – 170 , 175 ; S. Yılmaz “Osmanlı İmparatorluğu ‘ Nun Doğu İle Ekonomik İlişkileri” , s. 33 – 34., 36 – 37 .

³⁰ B. Kodaman , “Osmanlı Döneminde Doğu Anadolu ‘ nun İdari Durumu” , s.12

³¹ Eski Bağdat Kalesi hakkında birinci bölüm de ayrıntılı bilgi verildiği için , tekrardan kaçınmak amacıyla burada yeniden üzerinde durmayı uygun görmüyoruz.(Bkz.1. Bölüm : Bağdat ‘ ın tarihi gelişimi)

çok defa onarımdan geçmiştir. Bu onarımlardan en önemlisi Zengiler zamanında Selçuklu geleneğiyle surların yenilenmiş olmasıdır³².

Bu açıklamalardan sonra aşağıda Bağdat kalesinin yapısını incelemeye çalışacağız.

1.1. Surlar (Dış Kale)

Bağdat şehrinin kuruluşundan kısa bir süre sonra Dicle nehrinin doğu yakasında Rusafe bölgesi de yerleşime açılır. Abbasi halifesi Müstein – Billah (862-866) zamanında Rusafe ‘ de Şemmasiye Kapısı ‘ ndan Sükus – Selaseye kadar uzanan bir sur inşa edilir. Hilafet merkezinin tekrar Samerra ‘ dan Bağdat ‘ a taşınmasından sonra (892)Rusafe tarafında inşaatlar artarak devam eder³³.

Halife Muktedi – Biemrillah (1074 – 1094) doğu Bağdat ‘ ta inşaat faaliyetlerini teşvik etmiş ve bu dönemde halk hilafet sarayları etrafında yerleşmeye başlarlar. 1095 tarihinde Halife Müstazhir , Harim mahallesinin etrafını bir duvarla çevirir. Halife Müstersid ise , 1123 tarihinde bu duvarı , Dicle nehrinin kıyısında yarım daire şeklinde , 22 arşın genişliğinde ve dört kapılı olarak yeniden inşa ettirir. Bu sur daha önce Halife Müstain zamanında inşa edilen sura göre güneyde kalmaktadır. Doğu Bağdat ‘ ta oluşturulan bu sur , Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar Bağdat ‘ ın doğu sınırını tayin etmiştir³⁴.

Dicle nehrinin batı yakasında bulunan Kerh bölgesinde , şehrin kuruluşunun hemen akabinde ticaret ve zanaat erbabları için Pazar yerleri ve çarşılar kurulmuştur. Bu bölge tarih içinde Bağdat ‘ ın ticaret merkezi olarak kalmıştır. Kerh bölgesinin etrafının ne zaman surlarla çevrildiği hakkında bir bilgi tespit edemedik. İbn – i Cübeyr , Bağdat ‘ tan bahsederken (1185) , Kerh bölgesinin surlarla çevrili olduğunu anlatmaktadır³⁵. Ancak bu surun bölgeye yerleşmenin başlamasından hemen sonra mı ? veya daha sonra ki dönemlerde mi ? inşa edildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

³² Oktay Aslanapa , *Türk Sanatı* , Ankara . 1990 . S.99.

³³ A.Ed – Duri . “Bağdat madd.”, *TDVİA* , CIV s.427,430

³⁴ A.Ed – Duri . “Bağdat madd.”, *TDVİA*.C.IV S.430 , 431

³⁵ A.Ed – Duri . “Bağdat madd.”, *TDVİA*.C.IV S. 431

Böylece Abbasiler döneminde Dicle nehrinin her iki yakasında inşa edilmiş surlar , Osmanlı dönemine kadar gelmiş ve bu dönemde de şehrin sınırlarını çizen bir hat oluşturmuştur.

Bağdat şehrinin surları hakkında ayrıntılı bilgiyi ancak Evliya Çelebinin Seyahatname 'sinde bulabiliyoruz. Ancak bu bilgilerde doğu Bağdat 'a ait bilgiler olup batı Bağdat 'ta bulunan surlar hakkında bilgi vermemektedir.

Doğu Bağdat 'ta bulunan surlar dikdörtgene benzer bir biçimde olup , bir tarafı Dicle nehrine yaslanmış olduğundan bu yönde sur duvarı bulunmadığından bir yarım daire şeklini andırır³⁶.

Evliya Çelebi , sur duvarlarının beyaz taş ve cilalı tuğlalar , kireç ve horasanla örülmüş sağlam bir kale olarak , heybetli bir görünümünün olduğunu ifade eder³⁷. Bağdat Kalesinin çevresi 28.800 adım (21.600 m. Veya 21.6 km.)³⁸ veya 2 fersah 4800 adım veyahuttu 7 mil 800 adım olduğunu kaydetmiştir³⁹. Surun genişliği ise 7 km uzunluğundadır⁴⁰.

Kale duvarlarının dış tarafında bazı kısımları derin ve geniş ve bazı yerleri ise fazla derin olmayacak şekilde hendek bulunmaktadır. Ancak Dicle nehri tarafında kalan kısmında ise hendek bulunmaktadır. Kale duvarının hendekten bedenlere varıncaya kadar yüksekliği 60 arşın (45 m.) kadardır. Kale bedenleri üzerindeki duvarın eni bazı yerlerde 10 zira (7.5 m.) , bazı yerde ise 15 zira' (11.25 m.) lığ bir genişliğe sahiptir⁴¹.

Bağdat surlarının Dicle tarafında duvar bulunmakta idi. Dicle kıyısının da bulunan şahıslara ait evler , ahırlar ve bahçelerin duvarları bu çevrenin duvarlarını oluşturmaktaydı. Hatta nehrin taşması sonucunda yıkılan duvarların tamiri için mal – ı miriden harcama yapıldığı görülmektedir⁴².

³⁶ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV , s.415 ; Y.Can . age. , s.100

³⁷ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV , s.415

³⁸ 1 Zira ' = 75 Cm. , 1 Arşın =75 Cm 1 Ayak = Yarım Arşın Yani 37.5 Cm. Bkz. Seval Orhan , *Osmanlılarda Ölçü Tartı Sistemi* . FÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Tarh Bölümü Basılmamış Lisans tezi , Elazığ , 1987 , s.63 – 83.

³⁹ 1 Fersah =12.000 Adım =9000 M.. 1mil = 400 Adım =3000 M. Bkz. Evliya Çelebi . *Seyahatname* , C.IV . s.416

⁴⁰ Ş .Şami , *Kamusul – Alam* , C.II , s.1325.

⁴¹ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV . s.416

⁴² *Mesela Eylül sonları 1548 (Evahiri Şaban 955) tarihli hükümde ; "Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa hazretlerine ve defterdarı Mehmet Beğ hazretlerine : hâliyân dergâh – ı muallâma mektup gönderüp mahrusa – i Bağdadın taşra kal'anın Şatt canibinden kal'a duvarı olmayıp her kişinin evleri ve ahırları ve bağçeleri duvarları olup , tuğyan eyyamın da su canibinde olan duvarları yıkıldıkça kal'a duvarında memlerinden olub miriden olunur imiş. Hâliyân su canibinde evleri ve bağçeleri ve ahırları duvarı harâbe muteveccih olan kimesneleri miriden tamir olunsun didiler. Hâliyân hali – harc olunur deyu haber eylemişsin imdi göresiz vaki ise anun gibi su canibinde*

Bağdat halkından bazı kimseler ise , kalenin önüne duvarlar çekerek , kuleleri ve bazı dükkanları içeriye alarak dabbaghane yaparak buraları mülke dönüştürerek , kiraya verdikleri haberi üzerine 17 Ağustos 1574 (28 Rebiulahir 982) tarihinde Bağdat Beylerbeyine gönderilen hükümde ; hiç kimsenin evini veya dükkanını kale duvarlarına birleştirmemesi emr olunmuştur⁴³.

Bağdat şehri kuruluşundan sonra birçok defa istila ve tabii afetlere maruz kaldığı gibi , Osmanlı döneminde de zaman zaman sel baskınları şehre büyük zararlar vermiştir. Bu durumdan şehir surları da büyük ölçüde etkilenmiştir. Surların İran tehdidine karşı tamir edilerek tahkim hale getirilmesine Osmanlı döneminde büyük ehemmiyet gösterilmiş ve bu amaçla Bağdat Beylerbeyine birçok ferman gönderilmiştir.

İncelediğimiz dönemde Bağdat surlarının tamir edilmesi için belirli tarihlerde gönderilmiş olan emirler tespit edebildiğimiz kadarı ilk şu şekildedir.

1 – Temmuz sonları 1549 (Evail – i Recep) tarihinde Bağdat Kalesinin yıkılan yerlerinin acilen tamir edilmesi için Bağdat Beylerbeyine emri Şerif gönderilmiştir⁴⁴.

2 – Temmuz 1565 (Zilhicce 972) tarihinde Bağdat Kalesinin tamirine gerekli olan 20.000 filori hazine – i amireden gönderilmiştir⁴⁵.

3 – 3 Eylül 1570 (2 Rebiulahir 978) tarihinde Dicle suyunun taşarak şehrin kale duvarlarının su altında kaldığı suyun çekilmesinden sonra acilen surların tamir edilmesi için emri şerif gönderilmiştir⁴⁶. 22 Aralık 1570 (24 Recep 978) tarihli hükümde ise kalenin yıkılan yerlerin toplam 182 arşın (136.5 m.) miktarı yer olduğu ve 90.391 akçe sarf edildiği bildirilmiştir⁴⁷.

4 – 1570 tarihinde meydana gelen su taşkınının kale binasının birçok yerlerinin çatlama ve yıkılmasına sebep olduğundan tamiri için 20 Ocak

---

harâbe müteveccih olan duvarları mülk sahiplerine tamir edesiz” diye buyurmuştur. Maliyeden Müdevver 15367 , 17/B

⁴³ BOA .Mühimme 26 , 166 / 442.

⁴⁴ Maliyeden Müdevver 15367 , 8 / 27.

⁴⁵ BOA .Mühimme 6 , 616 / 1357.

⁴⁶ BOA .Mühimme 14 , 474 / 669.

⁴⁷ BOA .Mühimme 14 , 704 / 1016.

1573 (16 Ramazan 980) tarihli hükümde 5000 filorinin gönderildiği bildirilmiştir⁴⁸.

5 – 4 Kasım 1576 (12 Şaban 982) tarihinde gönderilen hükümde ise kale duvarının su çıktığı yere kadar kiremit ile örülmesi , kalenin yıkılan yerlerinin de tamir edilerek müstahkem hale getirilmesi emr edilmiştir⁴⁹.

6 – 7 Mayıs 1577 (18 Sefer 985) ile 20 Temmuz 1577 (4 Cemaziyevvel 985) tarihlerinde gönderilen Emr – i Şeriflerde , Bağdat Kalesinin tamire muhtaç olan yerlerinin onarılması gerektiğini ve bu masrafın hazineden karşılanacağı buyrulmuştur⁵⁰.

7 – 1609 (1018) tarihinde gönderilen Emr – i Şerifle Bağdat Kalesinin tamire ihtiyacı olduğu , dizdardan 26.000 ve 74 neferden 1.000 ‘ er akçe alınarak kale tamirine sarf olunmuştur⁵¹.

1.1.1. Kapılar

Bağdat ‘ ta şehir surları Dicle nehrinin her iki yakasında da mevcut olup nehrin doğu yakasında (Rusafe Bölgesinde) beş kapı , batı yakasında (Kerh Bölgesinde) ise dört kapı olmak üzere şehrin toplam dokuz kapısı bulunmaktaydı.

Doğu Bağdat ‘ ta yer alan kapılar şunlardır :

1.1.1.1. Babü ’ l – Muazzam (Babü ‘ s – Sultan)

Şehrin kuzeyinde yer alan kapı olduğundan Abbasiler zamanında “Baba ‘ ş – Şimal” olarak tanınan bu kapı ; Büyük Selçuklu döneminde Tuğrul bey adına izafeten “Baba ‘ s – Sultan” denilmiştir⁵². Kapı hemen iç kalenin yanında olup , imam – ı Azam Ebu Hanife türbesine giden yol üzerinde bulunduğu için bu ismi almıştır. Kapı gayet sağlam ve güçlü olup , kapı çıkışında hendek üzerine kurulmuş köprüsü bulunmaktaydı. Hendeğe bakan büyük balyemez topları

⁴⁸ BOA .Mühimme 21 , 27 / 79.

⁴⁹ BOA .Mühimme 28 , 326 / 822.

⁵⁰ BOA .Mühimme 30 , 167 / 391 ; BOA .Mühimme 31 , 55 / 140.

⁵¹ BOA .Mühimme 78 , 698 / 1812.

⁵² Abdüsselam Uluçam , Irak ‘ taki Türk Mimari Eserleri , Ankara , 1989 , s.205

mevcuttu⁵³. Bukapının kalıntıları günümüze ulaşmasına rağmen , kapının bulunduğu mahal hâlâ “Babü ‘ 1 – Muazzam” olarak tanınmaktadır⁵⁴.

1.1.1.2. Babü ‘ 1 – Vüstani (Babü ‘ 1 – Horasan)

Şehrin doğusunda yer alan iki kapıdan birisi olup , diğer kapı olan “Babü‘1 – Tılsım” ‘ın kuzeyine düşmektedir. “Babü‘1 – Vüstani” orta kapı manasına gelmekte idi⁵⁵. Abbasiler zamanında “Babü‘ s – Zaferiyye” veya horasan yolu üzerinde bulunmasından dolayı “Babü‘1 – Horasan” olarak isimlendirildiği görülmektedir⁵⁶. Bu kapının Dicle nehrine doğru açılan kat kat demir kapıları olan ve diğer kapılara göre hendek ve köprüsü ile en sağlam olanının bu kapı olduğunu kayıt etmektedir⁵⁷.

Bağdat kapılarından günümüze ulaşabilen tek sağlam kapı olup , yuvarlak bir burç formunda idi. 1938 yılında restore edilerek askeri ve silah müzesi olarak kullanılmıştır⁵⁸. Ancak günümüzde İran – Irak savaşı döneminde kaderine terk edilmiştir⁵⁹.

1.1.1.3. Babü ‘ t – Tılsım

Şehrin doğusunda olan iki kapıdan birisi olarak Babü ‘ 1 – Vüstani ‘ nin güneyinde yer alan küçük bir kapıdır. Abbasi halifesi Nasır – Lidinillah zamanında 1221 (681) tarihinde Selçuklu zengi mimari üslubu ile tamir edilmiştir⁶⁰. İlk dönemlerde “Babü ‘ 1 – Halba” olarak tanınan bu kapı⁶¹ , tamirattan sonra kapı üzerine yapılan figürlerden dolayı “Babü ‘ t – Tılsım” olarak anılmaya başlanılmıştır⁶². Sultan IV. Murat Bağdat ‘ı tekrar aldıktan sonra bu kapı tuğla ile örülerek geçişe kapatılmıştır. XX. Yüzyıl başlarında cepanelik haline

⁵³ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV . s.418.

⁵⁴ T. Baqır , “Baghdad” . s.8. ; M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdad* , s.210.

⁵⁵ A. Uluçam , *Irak ‘ Taki Türk Mimari Eserler* , s.149.

⁵⁶ T. Baqır , “Bagdat” , s.8 : M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdad* , s.210 .

⁵⁷ Evliya Çelebi , *Seyahatname* . C.IV . s.418

⁵⁸ A.Uluçam , *Iraktaki Türk Mimari Eserleri* , s.149 ; T.Baqır . “Baghdad” , s.9.

⁵⁹ A. Uluçam , *age* , s.149.

⁶⁰ F. Sarre – E. Herzfeld , *Archeoölogische Reise İm Euphart Und Tigris – Gebiet* , Berlin , 1919 , S.154 – 156 ; M. Louis Massignon *Mission En Mesopotamie (1907 – 1908)* , Caire 1912 . S.47 – 48 A. Uluçam , *age* , S.205;T. Baqır , “Baghdad” s.9 ; Oktay Aslanapa , *Türk Sanatı* , Ankara . 1990 , s.99 .

⁶¹ T. Baqır “Baghdad” s.9.

⁶² A. Uluçam , *age* , s.205.

getirilmiş fakat 1917 yılında Babü 'ı – Tılsımın isabet alması sonucu tahrip olmuştur⁶³.

1.1.1.4. Babü ' ş – Şarki (Karanlık Kapı)

Şehrin güneyinde yer almakta olup , Dicle nehrine yakın tarafta bulunan kapıdır⁶⁴. Bulunduğu mahalle adı ile “Babü ' ı – Basaliye” , Kilvaze Karyesi ' ne giden yol üzerinde bulunduğundan “Babü ' ı – Kilvaze”, Selçuklu döneminde ise “Karlug Kapı” gibi isimlerle de anılmıştır⁶⁵. Evliya Çelebi ise bu kapıdan karanlık kapı olarak isimlendirmiş ve bu kapının kat kat demirlerden müteşekkil sağlam bir kapı olduğunu , hendeğinin ve köprüsünün sağlam büyük toplarının mevcut olduğunu ve karanlık bir yerde bulunduğundan bu isim verildiğini yazmaktadır⁶⁶.

Günümüzde kapının bulunduğu çarşı olup , bu bölgeye Babü ' ş – Şarki mahallesi olarak anılmaktadır. Kapı 1935 yılına kadar hizmet etmiş ve kaderi diğer kapılar gibi olmuştur⁶⁷.

1.1.1.5. Bab – ı Cisir

Şehrin batı tarafında , Dicle nehrinin kıyısında bulunan kapıdır. Dicle nehrinin kıyısında bulunan köprü ile irtibatı olup , köprü başında yer aldığı için bu ismi almıştır. Hendeği bulunmamaktadır⁶⁸.

Batı Bağdat ' ta bulunan kapılar ise şunlardır :

1.1.1.6. Bab – ı Kâzım

Dicle nehrinin batı yakasında bulunan Kerh bölgesinin kuzeyinde yer alan kapıdır. Bu bölgede İmam – ı Musa – ı Kazım türbesinden dolayı kapı bu ismi almıştır⁶⁹.

⁶³ A. Uluçam , *age* , s.205. ; Oktay Aslanapa , *Türk Sanatı* , s.99 .

⁶⁴ M. Cevat _A. Susa , *Delili Harita – İ Bağdat* , s.210 ; T. Baqır . “Bagdat” , s.9 .

⁶⁵ A. Uluçam , *age* , s.205 .

⁶⁶ Evliya Çelebi *Seyhatname* , C.IV, s.418 .

⁶⁷ T. Baqır . “Bagdat” , s.9 .

⁶⁸ Evliya Çelebi *Seyhatname* , C.IV, s.418 .

⁶⁹ *Münşi el – Bağdadi* , *Rihlet* , Bağdat , 1948 , s.30 ; M. Louis Massignon . *Mission En Mesopotamie (1907 – 1908)* , plan I – II ; M. Cevat _A. Susa . *Delili Harita – i Bağdat* , s.214 .

1.1.1.7.Bab – ı Kerimât

Kerh bölgesinin doğusunda ve Dicle nehrine yakın tarafta bulunan kapıdır⁷⁰.

1.1.1.8.Bab – ı Hille

Kerh bölgesinin güneyinde yer alan kapıdır. Hille Sancağı yolu üzerinde bulunmasından dolayı bu ismi almıştır⁷¹.

1.1.1.9.Bab – ı Şeyh Maruf

Kerh bölgesinin batısında yer alan kapıdır. Kapı Şeyh Maruf – ı Kerh – ı türbesi yolu üzerinde bulunmasından dolayı bu ismi almıştır⁷².

1.1.2 Burç Ve Tabyalar

Bağdat kalesinde 15 büyük burç ve 150 kadarda küçük burç bulunmaktaydı⁷³. Bağdat kale surlarının üzerinde yer alan burçlardan sağlam ve muhkem olanı Babü ‘ 1 – Vüstanı (Ak Kapı) tarafında yer alan burç ile güneyde “Acem Burcu” gayet sağlam ve büyük kulelerdi. Babü ‘ 1 – Muazzam yakınında Hasan Paşa , Yassı , Muzlim Kapı burcları da tespit edebildiğimiz burclardır⁷⁴.

Bağdat Kalesi ‘ nde bulunan tabyalardan tespit edebildiklerimiz ; Şeyh Şahabettin – i Sühreverdi türbesi yakınında bulunan Küçük Hasan Paşa tabyası ile Zülfikâr tepesi üzerinde bulunan Büyük Tabya ‘ dır⁷⁵.

Bu burç ve tabyalar yüksek kuleler olup , şehrin güvenliğinin sağlanması açısından rol oynamaktaydılar. Bu kulelerde toplar ve silahlı adamlar bulunmaktaydı. Evliya Çelebi bu kulelerde kırkar – ellişer adet topların var olduğunu , her birinde bine yakın silahlı adam mevcut olduğunu yazmaktadır⁷⁶.

⁷⁰ Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , Bağdat . s.30 ; M. L. Massignon . *age.* , p. I – II ; M. Cevat _A. Susa . *Delil – i Harita – i Bağdad* , s.214

⁷¹ Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , Bağdat . s.30 ; M. L. Massignon . *age.* , p. I – II ; M. Cevat _A. Susa . *Delili Harita – i Bağdad* , s.214

⁷² Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , Bağdat . s.30 ; M. L. Massignon . *age.* , p. I – II ; M. Cevat _A. Susa . *Delili Harita – i Bağdad* , s.214

⁷³ A. Uluçam . *age.* , s.205.

⁷⁴ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV. s.417.

⁷⁵ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV. s.417.

⁷⁶ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV. s.417.

1.2. İç Kale

Doğu Bağdat ' ın kuzeybatısında Dicle nehri kenarında , Babu ' 1 – Muazzam ile hükümet sarayı arasında yer alan iç kale Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534 tarihinde inşa ettirilmiştir⁷⁷.

İç kale düz bir konumda dikdörtgen biçiminde taş ve tuğladan yapılmıştır. Kale duvarının dış çevresine ise nehir tarafı hariç hendek açılmıştır. Kalenin devamlı açık tutulan ve önünde sürekli muhafızların beklediği bir büyük kapı ile kapısı devamlı kapalı tutulan , diğerine göre küçük olan "Uğrun Kapısı" diye tanınan iki kapısı bulunmaktaydı⁷⁸.

İç kalede asker için bina olunmuş odalar vardı⁷⁹. Ayrıca bütün cephane , hazine , siyah – i barut ve bütün sipahi erzağı bu iç kale de muhafaza edilirdi. Kalenin içinde toprakla örtülü adi evler bulunmaktaydı. Kanununun Bağdat ' a hakim olduktan sonra yaptırdığı Süleyman Han Camii (IV Murat Bağdat ' a tekrar hakim olduktan sonra bu camii Murat Han Camii olarak anılmaya başlanılmıştır) ' de iç kale de yer almaktaydı. Ayrıca su kuyuları , cephane mahzenleri , buğday anbarları da iç kalede yer almaktaydı⁸⁰. Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile hapisanenin de iç kalede bulunduğu anlaşılmaktadır⁸¹.

Paşa sarayı ile hükümet konağı da iç kalede yer almaktaydı⁸². Karakoyunlar döneminden kalma olan saray⁸³ iç kalenin güney tarafında Dicle nehrinin kenarında hisar duvarları üzerinden burcun dışına doğru uzanmaktaydı⁸⁴. Saray yüksek duvarlarla çevrili mustahkem bir yapı olup⁸⁵ nehir tarafında duvar olmayıp bu yön de olan köşklerin kârgir payeleri ise nehrin içinde yapılmıştı⁸⁶. İkiyüz odalı büyük bir yapı olan sarayın , divanhane ve eyvan süslemeleri çok

⁷⁷ Abdüsselam Uluçam , *Irak ' taki Türk Mimari Eserleri* , Ankara , 1989 ,s.206.

⁷⁸ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV . s.418 – 419.

⁷⁹ Katip Çelebi . *Cihannüma* , s. 459

⁸⁰ Evliya Çelebi . *Seyahatname* , C.IV . s. 419.

⁸¹ Mesela 12 temmuz 1574 (22 Rebiulevvel 982) tarihli hükümde , "----Bağdat 'ın iç kal ' asının şchirden camibi istihkam üzere olup lakin İmam – ı Azam Hazretlerinin mukabelesinde ve Şalt tarafında olan duvar ve badana ekseri harap ve çökmüş olup ziyade marcmnata muhtaçtır. , ekser o kanda kal ' a – i mezburede mahbus olanlar ol taraftan kendülcrini alup halas olurlar---" BOA . *Mühimme* 26 , 81 / 209 .

⁸² Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV . s. 420 . ; Katip Çelebi . *Cihannüma* , s. 459 ; Münşi cl – Bağdadi . *Rihlet* , Bağdat . s.31 . ; Ş .Şami , *Kamusul – Alam* , C.II , s.1325 . ;

⁸³ Abdüsselam Uluçam , *Irak ' taki Türk Mimari Eserleri* . Ankara , 1989 . s.157

⁸⁴ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , s. 420 . ; Katip Çelebi , *Cihannüma* , s. 459

⁸⁵ Abdüsselam Uluçam . *Irak ' Taki Türk Mimari Eserleri* , Ankara , 1989 . s.157

⁸⁶ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , s. 417.

güzel olup bahçesi ise , narenciye , limon , çam fıstığı vb. gibi ağaçlarla bezenmiş idi⁸⁷.

Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarı ile Yeniçeri Ağası Sarayı⁸⁸ ile veysi Paşa Köşkü de iç kalede bulunmaktaydı⁸⁹.

Yönetim organları iç kalede bulunduğu halde Bağdat mahkemesi iç kale dışında , 1595 tarihine kadar Akuliyye Camiinde faaliyet yaptığı görülmektedir. 6 Haziran 1595 (28 Ramazan 1003) tarihinde Bağdat Beylerbeyi Cafer Paşa ‘ ya gönderilen bir hükümde , mahkemenin Akuliyye Camiin’e zarar vermesinden dolayı mahkemenin camiiden kaldırılması buyrulmuştur⁹⁰. Bu tarihten sonra tahminimizce mahkeme ayrı bir binaya taşınmıştır. Daha sonraki tarihlere Bağdat şehir planlarında ise mahkemenin ayrı bir binada Dicle nehri kenarında bulunduğu görülmektedir⁹¹.

İç kalenin Dicle nehri kenarında bulunmasından dolayı çeşitli su taşkınlarından kale duvarları da etkilenmektedir. Mesela 12 Temmuz 1574 (22 Rebiülevvel 982) tarihinde Bağdat Beylerbeyine gönderilen bir hükümde , iç kalenin Dicle tarafındaki duvar ve badanasının harap ve çatlamış olduğundan , kalede haps olunanlardan bazıları bunu fırsat bilerek firar ettiklerinden biran önce tamirat yapılması buyrulmuştur. Ayrıca Dicle tarafının korunması ve gözlenmesi amacıyla bu yönde bir muhkem kulenin de inşaa ettirilmesi emr edilmiştir⁹².

1.3 Kuşlar Kalesi

Bağdat şehrinin büyük bir bölümü Dicle nehrinin doğu yakasında , küçük bir bölümü ise batı yakasında yer almaktadır. Doğu Bağdat ‘ ta olduğu gibi batı Bağdat ‘ tın da etrafı surlarla çevrili idi. Batı Bağdat ‘ ta sur içinde “Kuşlar Kalesi”olarak tanınan bir iç kalede bulunmaktaydı.

Kuşlar Kalesi Abbasi Halifesi Mustain-Billah tarafından 865 (251) tarihinde yaptırılmıştır⁹³. Kale Dicle nehri üzerinde kurulmuş olan köprünün batı ayağında inşaa edilmiştir. Kale tuğladan dikdörtgen şeklinde örülmüştür. Kalenin

⁸⁷ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV . s. 420 . : Katip Çelebi . *Cihannüma* , s. 459

⁸⁸ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , s. 420.

⁸⁹ BOA . *Mühimme* , 29 117 / 284 .

⁹⁰ BOA . *Mühimme* , 73 37 / 128.

⁹¹ Bkz. M.L.Massignon . *age.* . plan I – II : A. Raymond . *age.* . s.244 . plan – 33 .

⁹² BOA . *Mühimme* , 26 , 81 / 209.

⁹³ A. Uluçam . *age.* , s.206.

157
çevresinde kazılmış bir hendeği de bulunmaktaydı⁹⁴. Kalenin hendeğe ve köprüye açılan iki kapısı mevcut idi⁹⁵.

Kuşlar kalesinin kendine mahsus bir askeri garnizonu mevcut olup , dizdarı ve yeterli miktarda muhafızı bulunmaktaydı. İmaretleri ise kale dışında yapılmıştı⁹⁶ ancak kale içinde ise “Kumriyye Mescidi”adında bir mescit bulunmaktaydı⁹⁷.

Kuşlar Kalesinin de su taşkınlarından zaman zaman etkilendiği görülmektedir. Mesela 17 Kasım 1579 (27 Ramazan 987) tarihinde Bağdat Beylerbeyliğine gönderilen hükümde : su taşkınlarından Bağdat kalesi ile birlikte Kuşlar Kalesinin de zarar görmesinden dolayı , bir an önce tamirat yapılması ve yapılacak masrafın bir bölümünün ise Bağdat hazinesinden karşılanması buyrulmuştur⁹⁸.

2. İmam – ı Azam Kalesi

İmam – ı Azam Kalesi , Bağdat şehrinin kuzey yönünde yer almakta olup , şehre uzaklığı bir fersah (9 km.) idi⁹⁹.

Kanuni Bağdat ‘ ı aldıktan sonra , İmam – ı Azam Ebu Hanife ‘ nin kaybolan mezarının bulunmasını emr etmiş ve yapılan araştırma sonucunda mezarın yeri tespit edilir. Mezarın ezerine bir kubbe yapıldığı gibi yanına da bir bina inşa edilir. Ayrıca bir imare ve medrese de tesis edilerek , bu yapıları ihata edilecek şekilde bir kale yaptırılır¹⁰⁰.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu kaleden bahs ederek , kale hakkında şu bilgileri vermektedir : Kalenin içinde bir cami , bir han , bir hamam , ve 40 – 50 adet dükkan bulunmaktadır. Kale dizdarı ile 150 adet asker ve yetecek kadar cephanesi ve topları mevcuttur. Kale dörtgünden uzunca olup , çevresi 8000 (6000 m.= 6 km.) adımdır. Kale dışında bahçesi ve bağı mamur haldedir¹⁰¹.

İmam – ı Azam Kalesi , çalıştığımız dönem içerisinde idari ve mali belgelerden anlaşıldığı kadarı ile Bağdat şehrine bağımlı bir varoş konumundaydı.

⁹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV . s. 423 – 424.

⁹⁵ A. Uluçam . *age.* , s.206.

⁹⁶ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV . s. 424 . ; Katip Çelebi . *Cihannüma* , s. 460.

⁹⁷ A. Uluçam . *age.* , s.206.

⁹⁸ BOA . *Mühimme* , 40 , s.290 / 665

⁹⁹ Hammer . *age.* , C.III . s.129.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.III . s.425 , 426 ; Hammer . *age.* , C.III . s.131 , 132 . ; Robert Mantran , “Bagdad” , Arabica . Leiden , 1962 . s.313.

¹⁰¹ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C IV . s.426.

Örneğin İmam - ı Azam Kalesi dizdarı şehir idarecileri arasında yer aldığı görülmektedir¹⁰².

Bu yerleşim alanı daha sonraki sonra ki dönemlerde Azamiye Kasabası olarak ayrı bir idari birim olarak kalmıştır¹⁰³.

İmam - ı Azam kalesinin zaman zaman tabii afetlerden etkilenmemesi sonucu , kalenin tamirattan geçildiği görülmektedir. Mesela 20 Ocak 1573 (16 Ramazan 980) tarihinde Bağdat Beylerbeyine gönderilen bir hükümde 1569 - 1570 (977) tarihinde Dicle nehrinin taşması sonucunda Bağdat Kalesi yanın da İmam - ı Azam kalesinin de zarar gördüğü ve bu iki kalenin biran önce tamir edilmesi gerektiğinden tamirat için Bağdat Kalesine 5000 filori , İmam - ı Azam kalesine de 1000 filori olarak tahmin edilen masrafın Bağdat hazinesinden karşılanması buyrulmuştur¹⁰⁴.

III. MAHALLELER

Mahalle birbirini tanıyan , bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu , sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu topluluğun yaşadığı yerdir. Şehri tamamlayan üniteler olarak mahalleler , Osmanlı şehirlerinde önemli rolleri olan sosyal birimlerdir¹⁰⁵.

Osmanlı şehirlerinde mahalleler , ya dini bir yapının etrafında toplanma veya aynı meslekten olan zanaatkârların bir araya gelmeleri , yada aynı din mezhep ve ırktan olanların , bir arada yaşama arzuları sonucunda teşekkül etmiştir¹⁰⁶.

Bağdat şehrinde de, mahallelerin oluşumun da yukarıda ki özelliklerin etkili olduğu görülmektedir ; mesela Hazreti İmam - ı Müsa - i Kazım , Aküllüye Camii , Evlad - i Asil , Attaran Yahudiyan vb. gibi mahallelerin¹⁰⁷ bu özelliklerin etkisi ile oluştuğu görülmektedir.

¹⁰² Evliya Çelebi *Seyahatname* , C IV , s.412

¹⁰³ Mehmet Hürşit , *Seyahatname - i Hudud* . s.57.

¹⁰⁴ BOA . Mühimme , 21 , 27 / 79.

¹⁰⁵ Ö .Ergenç . *age.* . , s.145.

¹⁰⁶ R. Özdemir . *age.* s.75.

¹⁰⁷ *Kuyud - ı Kadime 102* , v. 12 , 13 , 16 , 19 , 25.

Bağdat şehrinin mahalleleri , diğer arap şehirlerinde de olduğu gibi , mahalleye dışarıdan bir kapı vasıtası ile girilirdi. Mahalle içinde ise bir ana sokaktan , çıkmazlara uzanan , labirente benzer bir sokak ağı mevcuttu¹⁰⁸. Sokaklar ise dar ve dolambaçlı şekildeydi¹⁰⁹. Mahalle sınırlarını ise iki komşu semt evlerinin uzanan bitişik duvarlar izlemekteydi¹¹⁰.

Bağdat şehrinde , mahallelerin tarihi gelişimi hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Bağdat ' ın Osmanlı hakimiyetine geçtiği sırada kaç mahallesi vardı ? bugün için elimizde ki mevcut bilgilere cevap veremiyoruz¹¹¹. Ancak incelediğimiz döneme ait tek bilgi 1577 – 78 (985) tarihine ait Tapu Tahrir defteri¹¹² ' inde mevcuttur. Bu sebepten incelediğimiz dönem için herhangi bir değerlendirme yapabilmemiz mümkün değildir.

1577 – 78 (985) tarihli Tapu Tahrir Defterin ' e göre Bağdat ' ın 44 mahallesi olduğu görülmektedir¹¹³.

17. yüzyılın ortalarında Bağdat ' ı ziyaret eden Evliya Çelebi ise 24 mahallenin olduğunu yazmaktadır¹¹⁴. A. Raymond ise XVII. Yüzyılın sonunda Bağdat ' ın 61 mahallesinin mevcut olduğunu kaydetmektedir¹¹⁵. Görüldüğü gibi , yaklaşık bir asır içerisinde üç farklı mahalle sayısı verilmiştir. Bu bilgileri dikkate aldığımızda , evliya çelebinin verdiği sayının diğerlerine göre çok az olduğunu , bir asır içerisinde yarı yarıya azalma ve daha sonra kısa sürede büyük bir artışın olmasını mümkün göremediğimizden bu sayının gerçek sayı olmadığını düşünüyoruz.

1846 tarihli bir kayıta ise Bağdat ' ın toplam 51 mahallesinin olduğu görülmektedir¹¹⁶.bu bilgilerin hareketle , Bağdat şehrinde 16. Yüzyıldan , 19. Yüzyıla kadar mahalle isimlerinde değişmeler olmasına rağmen , şehirde aşağı yukarı büyük bir değişimin olmadığını söyleyebiliriz.

¹⁰⁸ A. Raymond . *age.* , s.89.

¹⁰⁹ L. C .De Cholet . *Voyage. Enturgu ' E Dasie , Arm ' Enie , Kurdistan Et Masopotamie* , s.320 ; A. Raymond . *age.* , s.127.

¹¹⁰ A. Raymond . *age.* , s.89.

¹¹¹ 1539 – 40 (946) tarihine ait 1049 Tapu Tahrir defterinin ilk on sayfasının eksik olmasından dolayı , bu sayfalarda tahminimizce yer alan Bağdat ' ın mahallelerine dair bilgileri tespit etmemiz mümkün olmadı.

¹¹² Bkz. *Kuyud – ı Kadime 102* , v. 10 – 28.

¹¹³ *Kuyud – ı Kadime 102* , v. 10 - 28 .

¹¹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C IV , s.420.

¹¹⁵ A. Raymond . *age.* , s.89.

¹¹⁶ M. Cevat _ A. Susa , *age.* , s.256 – 270 .

İncelediğimi dönem için elimizde yeterli bir bilgi bulunmadığından , Bağdat şehrinin mahallelerini dini topluluklar arasından bir değerlendirme yapabilme imkanımız olmadı. Bununla beraber Bağdat ' ta İslam , Hıristiyan ve Yahudi dinlerine mensup topluluklar olduğu gibi , çeşitli etnik unsurlara mensup topluluklarında bu şehirde mevcut olduğunu görüyoruz. (Bkz. IV. Bölüm : İskân ve Nüfus) .

Bağdat ' ın kuruluşundan sonra çeşitli etnik dini unsurlara mensup toplulukların ayrı ayrı olarak bu yeni şehre yerleştirilmeleri¹¹⁷ tahminimizce daha sonraki dönemlerde de farklı dini unsurların ayrı mahallelerde yaşamını sürdürmelerinde etkili olmuştur. Zaten bu anlayış genelde diğer Osmanlı şehirlerinde de büyük ölçüde rastlanmaktadır. Bu duruma misal olarak Bağdat ' ta Yahudilerin ayrı olarak Yahudiyân mahallesinde yaşamalarını söyleyebiliriz¹¹⁸.

Bununla beraber Bağdat ' ta farklı dini unsurların aynı mahallelerde birlikte yaşadıklarına da şahit olmaktayız. Mesela , Bağdat ' ın Göğünazar Mahallesinde Müslümanlar ile Hıristiyanlar aynı mahallede beraber yaşadıklarını görmekteyiz¹¹⁹.

Bağdat şehri mahallelerinin büyük bir bölümü Dicle nehrinin doğu yakasında yer almakta olup küçük bir kısmı da nehrin batı yakasında yer almaktadır. 1577 – 78 (985) tarihinde Bağdat ' ın mevcut mahalleleri şunlardır¹²⁰.

1. Deyn – i Hellavi Mahallesi

1577 – 78 tarihinde toplam 80 neferi mevcut olan bu mahalleyi sonraki tarihlere ait kaynaklarda rastlamaktayız.

2. Şeyh Şehhad Mahallesi

1577 – 78 tarihinde Bağdat ' ın en kalabalık mahallesi olarak görülmektedir. Toplam 228 neferi içinde 1 neferi ahşamat , 3 neferi Cemmuşat taifesine mensuptur. Ayrıca bu mahallede 8 hadim , 5 hafız , 2 müezzin , 1 mütekait , 1 saka ve 1 kürsür bulunmaktadır. Bu mahalleye daha sonraki dönemlere

¹¹⁷ El – Yakubi . *Kitap El – Buldan* s.234 . 246.

¹¹⁸ *Kuyud – ı Kadime 102* , v. 25.

¹¹⁹ M. Cevat _ A. Susa , *age.* , s.261 – 262 .

¹²⁰ *Kuyud – ı Kadime 102* , v. 10 – 28. Bu defterde hane ve mücerreret sayıları verilmemiş olup toplam neferan sayıları verilmiştir.

ait kaynaklarda rastlamaktayız. Tahminimizce mahallenin ismi sonradan değişmiştir.

3. Şeyh Muhammed Ali Cedid Evi Mahallesi

Bu mahallede toplam 87 nefer bulunmakta olup , 4 neferi ahşamat taifesine mensup , ikisi ise kuloğlu ' dur. Sonraki tarihlerde bu mahalle ismine rastlanılmamaktadır.

4. Hüseyin Kul Mahallesi

Bu mahallede toplam 38 nefer bulunmakta olup , 4 neferi Ahşamat taifesine mensuptu. Daha sonraki tarihlerde bu mahalle ismi görülmemektedir.

5. Muhammed Şaban Mahallesi

Bu mahallede toplam 46 nefer bulunmaktaydı. Bu neferlerden 9 'u Ahşamat taifesine mensup , 1 ' i ise hadim idi. Muhammed Şaban Mahallesine sonraki tarihlerde rastlamamaktayız.

6. Evlad – ı Asil Mahallesi

Bu mahallede toplam 27 nefer bulunmakta olup , 3 neferi Ahşamat taifesine mensuptu. Ayrıca neferler içinde 1 hafız , 1 gönüllü ve 1 gedikli mevcut idi. Evlad – ı Asil Mahallesinin sonraki tarihlerde mevcut olmadığı görülmektedir.

7. Şeyh İbrahim Mahallesi

Bu mahallede toplam 35 nefer bulunmakta idi. Bu neferler arasında 1 hafız 2 kuloğlu ve 1 muarraf bulunmaktaydı. Şeyh İbrahim Mahallesine sonraki tarihlerde rastlanılmamaktadır.

8. Muallah (Hacı Muhammed Şirvani) Mahallesi

Bu mahallede toplam 37 nefer bulunmaktaydı. Bu neferler arasında 4 ü ahşamat ve 5 i ise Huş – ı Şenah taifesine mensup olup biri ise alemdar idi. Muallah mahallesine sonraki tarihlerde mevcut olduğuna rastlanılmamaktadır.

9. Hz. İmam – ı Musa – i Kazım Mahallesi

Batı Bağdat ' ta yer alan bir mahalle olup , bu mahallede toplam 101 nefer mevcut olup , bu neferlerden 18 i Ahşamat taifesine ve ona bağlı olarak Beni Temim ile 3 ü Beni Atebe cemaatlerine , 42 si İbade 19 u ise Beni Necm cemaatlerine mensup idi. 1577 – 78 tarihlerinde mevcut olan bu mahalle XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Bağdat ' a bağlı bir kasaba olduğu görülmekte ve kazımiyye olarak ta tanınmıştır¹²¹.

10. Serferiyye Mahallesi

Bu mahallede toplam 61 nefer bulunmakta olup , serferiyye mahallesine sonraki tarihlerde alt kaynakların bahsettiği görülmemektedir.

11. Derviş Muhammed ve Yar Mahallesi

Bu mahallede toplam 61 nefer bulunmaktaydı. Bu neferlerden 1 ' i ahşamat taifesine mensup olup , ayrıca bu mahallede , 1 hafız , 1 kuloğlu , 1 gedikli , 3 mutak , 1 ama mevcuttu. Kara camii hilafe adında bir caminin mahallede var olduğu görülmektedir. Derviş muhammed ve yar mahallesi adına sonraki tarihlere ait kaynaklarda zikir edildiğine rastlamamaktayız.

12. Saru Beğ Mahallesi

Bu mahallede toplam 69 nefer olup bu neferler arasında 1 imam, 1 hafız , 3 müezzin , 2 kuloğlu , 1 gedikli bulunmaktaydı. Saru Beğ mahallesine sonraki tarihlerde mevcut olduğu görülmemektedir.

13. Abdülhüseyin (Ebubekir İbn – i Bekir)Mahallesi

1577 – 78 tarihinde Bağdat ' ın ikinci büyük mahallesidir. Mahallede toplam 223 nefer olup 18 i ahşamat , taifesine mensup idi. Ayrıca bu neferler arasında 2 imam , 1 hafız , 2 müezzin , 1 mu ' tak , 2 cüzhan , 1 debbah , 1 harami ve 1 ama bulunmaktaydı. Ancak daha sonraki tarihlerde bu mahallenin ismine rastlanılmamaktadır. Tahminimizce bu mahallenin isminin sonradan değiştirildiğini düşünüyoruz.

¹²¹ Evliya Çelebi Seyahatname , C IV , s.428 – 429.

14. Peyh Ali Mahallesi

Bu mahallede toplam 41 nefer bulunmaktaydı. Bu neferler arasında 2 si Ahşamat taifesine mensup idi. Peyh Ali mahallesinin XVII. Yuzyıl ortalarında da mevcut olduğu görmekteyiz¹²².

15. Altiğaç (Atağacı) Mahallesi

1577 – 78 tarihinde altiğaç olarak zikr edilen bu mahallede bu mahallede tahminimce 1846 tarihinde Bağdat mahallelerine ait bir istede zikr edilen “Atağacı Mahallesi”¹²³ ile çok yakın isim benzerliğinden dolayı aynı mahalle olduğunu düşünüyoruz. Bu mahallede toplam 47 nefer mevcuttu. Bu neferlerden 1 ‘ i Ahşamat , 3 ü Goran taifesine mensup idi. Ayrıca bu mahallede 2 saka ve bir ama bulunmaktaydı.

16. Attaran Mahallesi

Tahminimizce mahallede bulunan attar esnafından dolayı bu ismi almıştır. 1577 – 78 tarihinde mahallede toplam 86 nefer mevcut olup , bunlardan 3 ü ahşamat taifesine mensup idi. Ayrıca bu neferler arasında 1 imam, 1 müezzin ve 1 seyyid bulunmaktaydı. Attaran mahallesinin varlığına sonraki tarihlerde rastlanılmamaktadır.

17. Darb – ı Cibil Mahallesi

Bu mahallede toplam 69 nefer mevcut idi. Bu neferlerden 16 sı Huş-i Senah , 6 sı ise Reşit cemaatlerine mensup olup , ayrıca , 1 imam ve 1 kâtip bulunmaktaydı. Darb – ı Cibil mahallesinin varlığına sonraki tarihlerde rastlanılmamaktadır.

18. Mercaniyye Mahallesi

1577 – 78 tarihinde Mercaniyye Mahallesi olarak zikr edilen bu mahalle , 1846 tarihli listede “Babul Ağa Mahallesi” olarak değişime uğramıştır¹²⁴. Babul – Ağa mahallesine XX. Yuzyıl başlarında da rastlamaktayız¹²⁵. Mercaniyye

¹²² Evliya Çelebi *Seyahatname* , C IV , s.428 – 429.

¹²³ M. Cevat _ A. Susa . *age.* , s.265.

¹²⁴ M. Cevat _ A. Susa . *age.* , s.257.

¹²⁵ M.L. Massignon . *age.* , Pl. I – II.

adı , Celayirliiler ümerasından Mercan Ağanın yaptırmış olduğu mercaniyye camii ve hanından dolayı bu ismi alıştı¹²⁶ . Bu mahallede toplam 100 nefer bulunmakta olup , bu neferlerden 66 sı Müteferrika -i Esed ve 24 ü Reşit cemaatlerine mensup olup , 1 ‘ i kuloğludur.

19. Çinkıran Mahallesi

Bu mahallede toplam 159 nefer bulunmakta olup , bu neferlerden 3 ü ahşamat taifesine mensuptu. Ayrıca neferler arasında 1 imam, 1 müezzin ,2 hadim , 1 saka , 3 kuloğlu , 1 harami bulunmakta idi. Çinkıran mahallesine sonraki tarihlerde rastlamamktayız.

20. Şah Mansur – i Debbağ Ve Fasl – ı Tiraz Mahallesi

Bu mahallede toplam 28 nefer mevcut olup 1 ‘ i Ahşamat taifesine mensup idi. Bu mahallenin sonraki tarihlerde varolmadığı görülmektedir.

21. Şurca Hamamı Mahallesi

Mahallenin isminden de anlaşılacağı gibi mahallede bulunan Şurca Hamamından dolayı bu adı almıştır. 1577 – 78 tarihinde mahallede toplam 32 nefer bulunmaktaydı ve bu neferlerden 1 ‘ i saka , 1 ‘ i ise kuloğlu olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarı ile 1846 tarihli listede Şurca Hamamının el – Feraşte mahallesin de yer almasından dolayı¹²⁷ , Şurca Hamamı el – Feraşte mahallesine, dahil olduğunu tahmin ediyoruz.

22. Darb – ı Feraşed Mahallesi

1577 – 78 tarihinde mahallenin toplam 66t neferi olduğu ve bu neferlerden 5’ i ahşamat taifesine mensup olduğu görülmektedir. Ayrıca neferler arsında , 1 imam , 2 hafız , 2 saka , 1 kuloğlu , 1 seyyid , 1 mutak bulunmaktaydı. Darb – ı feraşed mahallesi 1846 tarihli listede yer alan el – Feraşte mahallesi¹²⁸ olduğunu isim benzerliğinden dolayı tahmin ediyoruz.

¹²⁶ Mehmet Hurşit Seyahatname – i Hudud , s.50.

¹²⁷ M. Cevat _ A. Susa . age. , s.262.

¹²⁸ M. Cevat _ A. Susa . age. , s.262.

23. Kadı Abdülhamid Mahallesi

Bu mahallenin toplam 62 neferi mevcut olup , neferler arasında 3 seyyid , 2 kuloğlu ve 1 kâr bulunmaktaydı. Kadı Abdulhamit mahallesinin sonraki tarihlerde var olduğuna rastlanılmamıştır.

24. Burc – ı Zarik Mahallesi

Bu mahallenin toplam 38 neferi mevcut olup , bu neferlerden 19' u Goran cemaatine mensup idi. Ayrıca neferler arasında 1 imam , 1 müezzin , 1 kuloğlu , 1 ama ve 2 kâr bulunmaktaydı. Burc – ı Zarik mahallesinin sonraki tarihlerde mevcut olmadığı görülmemektedir.

25. Akuliyye (Hidayetullah) Mahallesi

Mahallenin isminin akuliyye camiinden geldiğini tahmin ediyoruz. Mahallede toplam 93 nefer bulunmakta idi. Bu neferler arasında 1 imam , 2 hafız 1 saka , 1 kuloğlu ve 2 ama mevcut idi. Bu mahalle ismine XX. yüzyıl başlarında da rastlamaktayız¹²⁹.

26. Göğünazar (Göknazar – Sabunciye) Mahallesi

XIX. yüzyıla ait bilgilere göre bu mahallede Müslümanlar yanında Hıristiyanlarda yaşamakta olup, ayrıca mahallede birde kilisenin mevcut olduğunu görmekteyiz¹³⁰. Tahminimize göre mahallede Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşamaları eskiye dayanmaktadır. İncelediğimiz dönemde mahallede toplam 59 nefer mevcut olup , 2 nefer Goran cemaatine mevcut idi. Ayrıca neferler arasında 1 müezzin , 4 sakan , 2 kuloğlu , 1 ama , 1 makul , 2 yeniçeri , 2 azap , 1 tezkireci ve 5 sipahinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu mahalle ismine XX. Yüzyıl başlarında da rastlanılmaktadır¹³¹.

27. Hisarbatan Mahallesi

Bu mahallenin göğünazar mahallesine bağlı olduğu görülmektedir. Mahallenin toplam 39 neferi mevcut olup , bu neferlerden 1 i kuloğlu , 1 i

¹²⁹ M.L. Massignon , age. , Pl. I – II.

¹³⁰ M. Cevat _ A. Susa , age. , s.261 – 262.

¹³¹ M.L. Massignon , age. , Pl. I – II.

ama ve 1 i ise kasrul - hal idi Hisarbatan mahallesine sonraki tarihlerde rastlamamaktayız.

28. Nasır - ı Ataf Mahallesi

Bu mahallede toplam 77 nefer mevcut olup , bunlardan 5 i Goran cemaatine mensup idi. Ayrıca bu neferler arasında 1 sipahi , 1 kâr ve 1 ama bulunmaktaydı. Nasır - ı Ataf mahallesine sonraki tarihlerde rastlanılmamıştır.

29. Şeyh Ömer Batayiz Mahallesi

Bu mahallede toplam 77 nefer bulunmak idi. Bu neferlerden 3 ü Ahşamat taifesine mensup olup , 2 si cüzhan , 1 i hadim , 1 kuloğlu ve 1 i ise azaptı. Şeyh Ömer Batayiz mahallesine sonraki tarihlerde rastlanılmamıştır.

30. Hartum - ı Fil Mahallesi

Bu mahallede toplam 34 nefer mevcut olup , bunlardan 4 ü Goran cemaatine mensup 1 i müezzin ve 2 si ise kuloğlu idi. Hartum - ı Fil adı 1846 listede Dellâl mahallesi içerisinde bir mekân ismi olarak geçmektedir¹³². Bu bilgidен hareketle , Hartum - ı Fil mahallesinin , Dellâl mahallesi ile birleştiğini tahmin ediyoruz.

31. Muhammed Fazl Mahallesi

Mahalleni ismi İmam - ı Muhammed Fazl ' ın mezarının bu mahallede bulunmasından kaynaklanmaktadır. Mahallede toplam 68 nefer bulunmakta idi. Bu neferlerden 14 ü Ahşamat taifesine mensup olup , 4 ü kuloğlu , 1 i mutak , 1 i sipahi ve 1 i ise siyade idi. Muhammed Fazl Mahallesinin XX. Yüzyıl başlarında da var olduğu görülmektedir¹³³.

32. Şems - i Ad - ı Mâla Mahallesi

Bu mahallenin toplam 42 neferi mevcut olup , bu neferler arasında 1 imam ve 2 saka bulunmaktaydı. Şems - i Ad - ı Mâla mahallesine sonraki tarihlerde rastlamamaktayız.

¹³² M. Cevat _ A. Susa , age , s.265.

¹³³ M.L. Massignon . age , Pl. I - II.

33. Hacı Şah Veli Mahallesi

Bu mahallenin toplam 39 neferi mevcut olup , bu neferler arasında 1 cüzhan bulunmaktaydı. Hacı Şah Veli Mahallesine daha sonraki tarihlere ait kaynaklarda zikr edildiği görülmemektedir.

34. Abâciyân Mahallesi

Bu mahallenin toplam 68 neferi mevcut olup , bu neferler arasında 7'si Goran taifesine mensup idi. Abacıyan mahallesine de sonraki tarihlerde rastlayamadık.

35. Şeyh Ahmed Debbağ Mahallesi

Bu mahallede toplam 18 neferi mevcut olup , bu neferlerden 1'i kuloğlu idi. Şeyh Ahmed Debbağ Mahallesinin sonraki tarihlerde ismine rastlanılmamaktadır.

36. Şeyh Muhammed Dellâl Mahallesi

1577 – 78 tarihinde Bağdat ' ın mahalleleri arasında en az ferd sayısı olan mahalleden biridir. Mahallede toplam 6 nefer bulunmaktaydı. Şeyh Muhammed Dellâl Mahallesi ile 1846 tarihli listede yer alan Dellâl mahallesi¹³⁴ nin isim benzerliğinden dolayı aynı mahalle olduğunu tahmin ediyoruz.

37. Ayşe Hatun Mahallesi

Tahinimizce Ayşe Hatun Medresesi¹³⁵ den dolayı mahalle bu ismi almıştır. 1577 – 78 tarihinde Bağdat ' ın mahalleleri arasında en az ferd sayısı bulunan iki mahalleden biri idi. Mahallede toplam 6 nefer bulunmaktaydı. Bu mahalle ismine sonraki tarihlerden rastlamıyoruz.

38. Sitti Hediye Mahallesi

Sitti Hediye belgelerden anlaşıldığı kadarı ile Hz. Ali ' nin evladı Hz. Hüseyin ' in kızıdır. Sitti Hediye adına Bağdat ' ta vakıf dahi bulunmakta

¹³⁴ M. Cevat _ A. Susa , age. , s.265.

¹³⁵ Kuyud – ı Kadime 582 , s129 / b – 130 / a.

olup¹³⁶ onun hatırasını yaşatmak amacı ile mahalleye isim olarak verildiğini düşünüyoruz. Sitti hediye mahallesinde toplam 158 nefer mevcut olup, bu neferlerden 20 si Ahşamat taifesine , 113 ü Alaüdevle Beğ aşiretine , 20 si ise Haradan cemaatine mensup idi. 1846 tarihli listede Mehdiyye mahallesi içerisinde Seyidet – i Hediyye adında bir mekânın bulunmasından dolayı¹³⁷ , Sitti Hediyye Mahallesi'nin daha sonraki tarihlerde Mehdiyye Mahallesi olarak isimlendirildiğini tahmin ediyoruz. Mehdiyye Mahallesi'nin XX. Yüzyıl başlarında da var olduğunu görüyoruz¹³⁸.

39. Yahudiyan Mahallesi

Mahallenin isminden de anlaşılacağı gibi yahudilerin yaşadıkları bir mahalledir. Yahudiyan Mahallesi'nde toplam 189 nefer mevcut olup , 11 neferi Ahşamat taifesine bağlı beni necm cemaatine mensup idi. Bu mahallenin varlığına XX. Yüzyıl başlarında da rastlıyoruz¹³⁹.

40. Rakka Mahallesi

Rakka mahallesi batı Bağdat (Dicle nehrinin batı yakasında) ' ta bulunmaktaydı. Mahallede toplam 187 nefer bulunmakta idi. Ancak daha sonraki tarihlerde bu mahalle ismine rastlanılmamaktadır.

41. Serhar Mahallesi

Serhar Mahallesi de batı Bağdat 'ta yer almakta olup , mahallede toplam 98 nefer bulunmakta idi. Bu mahalle isminin daha sonraki tarihlerde mevcut olduğu görülmemektedir.

42. İbnül – Haldun Mahallesi

İbnül – Haldun mahallesi de batı Bağdat 'ta yer almakta olup , mahallede toplam 84 nefer mevcut idi. Bu neferlerden , 1 i Ahşamat taifesine mensup 2 si hallaç ve 1 i kâr idi. Bu mahalleninde daha sonraki durumu hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır.

¹³⁶ Kuyud – ı Kadime 582 , v: 136 / b.

¹³⁷ M. Cevat _ A. Susa , age. , s.258 – 259.

¹³⁸ M.L. Massignon . age. , Pl. I – II.

¹³⁹ M.L. Massignon , age. , Pl. I – II.

44. Mınkıtā ' a (Mıntıka) Mahallesi

Mınkıtā ' a Mahallesi , batı Bağdat ' ta yer alan bir mahalledir. Fırat Nehrinin bir kolu , İmam – ı Musa – i Kazım Mahallesi ile Kuşlar Kalesi arasından Dicle nehrine dökülmekte olup , bu yere Mınkıtā ' a denilmiştir¹⁴⁰. Bölge ismine nisbetle mahalle ismi olmuştur. Bu mahallede toplam 30 nefer mevcut idi. Mınkıtā ' a mahallesi hakkında sonraki tarihlere ait bir bilgiye rastlayamadık.

IV. Dini ve Sosyal Yapılar

1. Camii ve Mescitler

Bağdat şehri , İslam dünyasının önde gelen önemli ilim ve kültür merkezlerinden biridir. Bağdat ' ta İslam tarihi boyunca birçok İslam alim ve evliyasının yaşadığı ve bundan dolayı da “Burc- ı Evliya” olarak da ün kazanmış bir şehirdir. Bağdat ' ta mevcut olan camii ve mescitlerin birçoğu , İslam alim ve evliyalari adına onların mezarları yanına inşaa edildiğini müşahede etmekteyiz.

Bağdat camilerinin ekserisinde havlularının dahilinde tedrisat için yapılmış birkaç hücreden ibaret bölmeler ile bir miktar kitaptan havi kütüphaneleri bulunmaktaydı¹⁴¹. Bu özellikleri ile camiler sadece ibadet yeri olarak kullanılmayıp , birer eğitim ve kültür yerleri olarak da hizmet verdiklerini görüyoruz.

XIX.yüzyıl da Bağdat ' ı ziyaret eden Cholet , Bağdat camilerini şu şekilde tasvir etmektedir. : “...ne yazık ki müslüman olmayanların giremediği yüksek duvarlarla çevrilmiş , yaldızlı kubbeleri ile , küçük emaye kareciklerle bezenmiş iç bölmeleri ile insanı hayran bırakan camiler güneş altında parlamaya arşa yükselmektedir...” diye bahsetmiştir¹⁴².

¹⁴⁰ Katip Çelbi . *Cihannüma* , s.464.

¹⁴¹ Mehmet Hürşit , *age.* , s.51.

¹⁴² L.C.De Cholet , *Voyage en Turqu'e D'asire Arm'enic , Kurdistan et Masopotamic* , s.320.

Evliya Çelebi , Bağdat şehrinde toplam 665 adet mihrabın olduğunu kaydetmektedir¹⁴³. Evliya Çelebinin mihraptan kastı tahminimizce camii , mescit , tekke ve zaviye gibi büyüklü , küçüklü bütün ibadethaneler olduğunu düşünüyoruz. Ancak bununla birlikte verilen sayının yinede azımsamayacak şekilde fazla olmasından dolayı bu sayıyı ihtiyatlı olarak karşılıyoruz. Nitekim Münşi el – Bağdadi XIX. Yüzyıl için Bağdat ‘ ta büyüklü , küçüklü 100 adet caminin var olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁴. Görüldüğü gibi ikisi arasında büyük bir fark olmasından dolayı evliya çelebinin verdiği sayının abartılı olduğunu düşünmekteyiz.

Biz ise incelediğimiz dönemde belge ve kaynaklardan 22 camii ve 16 mescit ismini tespit edebildik. Bu camii ve mescitlerden tespit edebildiklerimiz hakkında bilgi vereceğiz.

1.1. CAMİLER

1.1.1. Hulefâ Camii (Cami – i Kasr , Cami – i Kebir)

Abbasi Halifesi Muktafi – Billah tarafından 902 – 908 (289 – 296) tarihlerinde inşaa edilmiştir¹⁴⁵. Hulefâ camiine bir minare eklenmesi ise Selçuklu hakimiyeti dönemi içerisinde Halife Muktedi – Biemrillah (1075 – 1094) zamanında olmuştur¹⁴⁶. Bu minare bulunduğu çarşının adını almış ve “Sukul Gazel Minaresi” olarak tanınmıştır. Hatta camiden de “Sukul Gazel Camii” olarak zaman zaman bahsedildiğini görüyoruz¹⁴⁷.

Hulefâ Camii , Moğol istilası sırasında yanması sonucu;1235 (633) tarihinde Halife Mustansır – Billah¹⁴⁸ ve 1279 (678) tarihinde ise Abaka Han ‘ ın

¹⁴³ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C IV . S.419.

¹⁴⁴ Mün ş i el – Bağdadi . *age.* . s.30.

¹⁴⁵ Hatib el – Bağdadi . *Tarihi Bağdad* , C.I Kahire . 1349 (1931) . s. 108 – 109 F. Sarre – E. Herzfeld *Archologische Reise im Fuphrat – und Tigris – gebiet* , Berlin 1919. s.156 – 160 ; Abbas el Azzavi “Camiül Hulefa” *Sümer* C.XXII . Bağdat. 1966 . s.26 – 27 ;T. Baqır . “Baghdad” . s.7 . ; M.L. Massignon . *age.* , s.43.

¹⁴⁶Hatib el – Bağdadi . *Tarihi Bağdad* , C.I s.109. ; F. Sarre – E. Herzfeld , *Tigris – Gebiet* , s. 156 ; M.L. Massignon . *age.* , s.43.

¹⁴⁷ A. Uluçam , *age.* , s173. dpn

¹⁴⁸ F. Sarre – E. Herzfeld *Tigris – Gebiet* ,s.156 – 157 . ; M.L. Massignon . *age.* , s.41. ; A. Uluçam , *age.* , s120 , 173 Abbas el Azzavi “Camiül – Hulefa” , *Sümer* , C.XXII . Bağdat. 1966 . s.26 ; T. Baqır . “Baghdad” . s.7.

Bağdat valisi Aleeddin Ata Melik Cüveyni tarafından camii ve minare tamir edilmiştir¹⁴⁹.

Bağdat valisi Süleyman Paşa 1779 (1193) tarihinde Hulefa camiini yıktırarak yeniden inşa ettirmiştir. Suku'l – Gazel minaresi de 1802 (1217) tarihinde onarımdan geçirilmiştir¹⁵⁰.

Hulefa camii İngiliz işgali sırasında zarar gördüğünden , Irak Hükümeti tarafından yıktırılarak yerine 1960 tarihinde modern bir camii yaptırılmıştır. İlk camiden günümüze hatıra olarak yalnızca Suku'l Gazel minaresi kalmıştır¹⁵¹.

Hulefa camii Bağdat şehrinin hemen hemen merkezinde bulunması ve çarşı içinde yer almasından dolayı , faal bir cami olduğu anlaşılmaktadır. Ancak incelediğimiz dönemde camiye ait vakıf gelirlerinin yeterli gelmediğinden , gelirden fazla masrafların Bağdat hazinesinden karşılandığı görülmektedir¹⁵².

1.1.2. İmam – ı Musa – i Kazım Camii

İmam- ı Musa – i Kazım Hz. Muhammed ' in soyundandır. Şiiiler onu oniki imam (yedinci imam) arasında kabul etmektedirler. Türbe ve cami Kerh bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır.

Musa Kazım' ın mezarını ilk olarak 799 (183) tarihinde kerpiçten Harun Reşit yaptırmıştır. Halife Muktedi – Biemrillah zamanında sultan Berkıyruk ' un vezirlerinden Mecdul – Mülk El – Bireyistani kerpiç olan mezarı türbe haline getirmiş ve yanına da iki minareli bir cami yaptırmıştır. Ancak şah İsmail Bağdat ' ı istila ettiğinde bu Selçuklu yapısını yıktırarak yerine 1515 (921) tarihinde iki kubbeli yeni bir türbe yaptırır¹⁵³. Türbe yanına ise camii yapımına başlanılmış ise de bitirilememiştir. Kanuni Sultan Süleyman 1534 (941) tarihinde Bağdat ' ı aldıktan sonra , yarı kalan bu camiye tamamlattır¹⁵⁴. II. Selim ' de 1570 (978) tarihinde caminin kuzeybatısına bir minare ilave ettirir¹⁵⁵.

¹⁴⁹ A. Uluçam . age. , s173. Abbas el Azzavi "Camiül – Hulefa" , s.26 ; T. Baqır . "Baghdat" , s.7.

¹⁵⁰ F. Sarré – E. Herzfeld age. , s.157. ; M.L. Massignon . age. , s.41. ; A. Uluçam . age. , s120 . 173.

¹⁵¹ A. Uluçam . age. , s120 , 173.

¹⁵² Tapu Tahrir 386 , s.237 ; Kuyûd – ı Kudime 582 , s. 127 / a.

¹⁵³ A. Uluçam . age. , s. 37.

¹⁵⁴ 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi , s.90. ; A. El – Azzavi . Tarihi Irak , C.IV. s.34 – 35.

¹⁵⁵ A. Uluçam . age. , s. 37.

İmam- ı Musa i Kazım türbesi etrafında yapılan camii imaret gibi yapılarla bir külliye olmuştur. İncelediğimiz dönemde külliyenin zengin vakıf gelirlerine sahip olduğu görülmektedir. (Bkz. Vakıflar bölümüne).

Şiilerce kutsal sayılan bir mekan olarak ziyaretçi yoğunluğu olan bir merkez olmuştur. Hatta Osmanlı – Safevi mücadelesine rağmen İran ‘ dan büyük bir ziyaretçi akını olduğu görülmektedir¹⁵⁶. Dolayısıyla camide büyük kitlelere hitap etme imkanına sahipti.

İmam – ı Musa – i Kazım camiinin çeşitli tarihlerde Osmanlı yönetimince tamir edilmesinden dolayı günümüze jadar ayakta kalabilmiş önemli bir tarihi eserdir¹⁵⁷.

1.1.3. İmam – ı Azam Camii

Hanefi mezhebinin kurucusu olan İmam – ı Azam Ebu Hanife ‘ nin türbesi yanında Kanuni Sultan Süleyman ‘ ın yaptırmış olduğu camidir. Şah İsmail Bağdat ‘ ı istila ettiğinde , Selçuklu eseri olan İmam- ı Azam türbesinide yıktırmıştı. Kanuni 1534 (941) tarihinde Bağdat ‘ a hakim olduğunda İmam – ı Azam ‘ ın türbesinin araştırılmasını ister. İmam – ı Azam ‘ ın türbesinin bulunması üzerine , camii , türbe , imaret , medrese , ribat ve haramdan meydana gelen bir külliye yaptırır. Mimar Sinan ‘ın eseri olan bu külliye¹⁵⁸ şehrin kuzeyinde sur dışında yer almakta idi. Ayrıca Kanuni bu külliyenin bulunduğu yerin etrafına da bir kale inşa ettirir. (Bkz. İmam – ı Azam kalesi bahsine).

Safeviler 1623 (1032) tarihinde Bağdat ‘ a tekrar hakim olduklarında İmam – ı Azam Külliyesini de tahrip ederler. IV. Murat ‘ın 1638 (1048) tarihinde Bağdat ‘ ı aldıktan sonra , külliyei esaslı bir şekilde tamir ettirir. Bağdat ‘ ın Osmanlı idaresinde kaldığı zaman içerisinde çeşitli tarihlerde bu tamirat faaliyetleri devam ettirilir. Böylece Osmanlı eseri olan bu önemli tarihi yapı günümüze ulaşabilmiştir¹⁵⁹.

İncelediğimiz dönemde Bağdat vakıfları arasında İmam – ı Azam ile Seyyid Abdülkadir – i Geylani vakıfları en fazla gelire sahip olarak , önemli bir hizmet ifa etmekteydiler. (Bkz. Vakıflar bölümüne).

¹⁵⁶ BOA. *Mühimme* 6, 651 / 1432 ; Evliya çelebi , *Seyahatname* , C.IV . s.428 – 429.

¹⁵⁷ A. Uluçam , *age.* , s. 37.

¹⁵⁸ A. El – Azzavi , *Tarihi Irak* . C.IV. s.30 – 32 . ; A. Uluçam , *age.* , s. 23.

¹⁵⁹ A. Uluçam , *age.* , s. 23 – 25 . ; T. Baqır , “ Baghdad ” , s.10 – 11.

1.1.4. Seyyid Abdülkadir – i Geylani Camii

Seyyid Abdülkadir – i Geylani , İslam alimlerinin onde gelenlerinden olup Kadiri tarikatının kurucusudur. Kanuni Sultan Süleyman 1534 (941) tarihinde Bağdat ' ı aldıktan sonra , safevier tarafında tahrip edilen Seyyid Abdülkadir – i Geylani ' nin türbesinin yeniden yapılmasını ve ayrıca türbenin yanında camii , tekke ve imaretten oluşan bir külliye yapımını da emretmiştir. Kanuni ile birlikte İrakeyn Seferine katılmış olan Mimar Sinan tarafından külliyenin planları hazırlanarak inşaatına başlanılmıştır¹⁶⁰. Ayrıca Kanuni , Seyyid Abdülkadir – i Geylani külliyesi için çok zengin vakıf gelirleri olmuştur¹⁶¹. Külliye son şeklini El – Vend Zade Ali Paşa ' nın 1574 (982) tarihindeki Bağdat Valiliği sırasında almıştır¹⁶².

Seyyid Abdülkadir – i Geylani külliyesi Bağdat şehrinin güneyinde , daha sonraları Babü ' şeyh olarak adlandırılan mahallede bulunmaktaydı. Şemseddin Sami 'ye göre Bağdat camilerinin en güzel ve en büyüğü Seyyid Abdülkadir – i Geylani camii olduğunu ifade etmektedir¹⁶³.

İncelediğimiz dönemde Bağdat 'taki mevcut vakıflar arasında İmam – ı Azam Vakfı ile Seyyid Abdülkadir – i Geylani Vakfı en zengin iki vakıf olarak hizmet verdikleri görülmektedir. (Bkz. Vakıflar bölümüne).

Safevilerin 1623 (1032) tarihinde Bağdat ' ı tekrar istila etmeleri ile birlikte çeşitli Osmanlı eserlerinin tahrip edilmesinden Seyyid Abdülkadir – i Geylani külliyesi de nasibini almıştır. IV. Murat 1638 (1048) tarihinde Bağdat 'ı tekrar Osmanlı idaresine alması ile birlikte bu külliye de esaslı bir biçimde tamir ettirmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı idaresi döneminde çeşitli zamanlarda tamir görmüş ve günümüze kadar gelebilmiş önemli bir tarihi eserdir¹⁶⁴. İslam dünyasından geçmişte olduğu günümüzde de büyük bir ziyaretçi akınının olduğu önemli bir mekan olarak büyük bir ilgi görmektedir.

¹⁶⁰ A. Uluçam . age. , s.31. ; A. Uluçam . Bağdat ' ta Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi , "Vakıflar Dergisi" s.XX. Ankara . 1988 . s.63 – 84 ; T. Baqır , "Baghdad" . s.10

¹⁶¹ Y Halaçoğlu "Baghdad madd." TDVİA C.IV.s.433.

¹⁶² Nazmizade Murtaza , Gülyen – i Hulefa . s.65 / b , 66 / a ; A. Uluçam . "Bağdat ' ta Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi" , Vakıflar Dergisi , s.XX. s.63

¹⁶³ Şemseddin Sami Kamusu ' I – Alam , C.II.s.1324 – 1325.

¹⁶⁴ A. Uluçam . age. , s.31. ; A. Uluçam . "Bağdat ' ta Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi" Vakıflar Dergisi , s.XX. , s.63

1.1.5. Mercaniyye Camii

Emirüddin Mercan Olcaytu , Celayir hükümdarı Hasan Han 'ın annesinin memluku idi. Hasan Han dan sonra hükümdar olan Sultan Uveys zamanında Bağdat valisi olmuştur¹⁶⁵. Mercan Han Bağdat Valiliği sırasında şehirde yaptırmış olduğu imar faaliyetleri ile tanınmaktadır¹⁶⁶. Mercan Han , Mercaniyye camiini 1356 (758) tarihinde inşa ettirmiştir¹⁶⁷.

İncelediğimiz dönemde Mercaniyye camii Bağdat şehrinin merkezi yerinde kendi adını taşıyan mahallede bulunmaktaydı¹⁶⁸. XIX. Yüzyılda ise bu mahalle "Babu'l Ağa" olarak tanınır¹⁶⁹. Günümüzde ise camii , Reşit caddesi üzerinde bulunmaktadır¹⁷⁰.

XIX. yüzyılın ortalarında kaleme alınmış olan Seyahatname – i Hudud adlı eserde , Mercaniyye camii evkafının tevliyet vazifesi önceleri zamanın büyük ulemasına tevcih edilirken , sonraları müftülere tahsis edildiğini yazmaktadır¹⁷¹.

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Mercaniyye Camii şehirde önemli bir konuma sahip idi.

1.1.6. Şeyh Ömer Şehabeddin Sühreverdi Camii

Şeyh Ömer Şehabeddin Sühreverdi Seyyid Abdülkadir – i Geylani nin müridi ve halifesidir. Şafii mezhebi fakihi , hadis alimi , vaiz ve tasavvuf ehli olup "Şeyhlerin Şeyhi" olarak anılmıştır. 1234 (632) tarihinde vefat etmiş ve Bağdat ' ın doğusunda mevcut Babu' l – Vüstaninin yakınında defn edilmiştir. 1511 (917) tarihinde türbenin bitişiğine bir camii ilave edilmiştir¹⁷².

Camii tek kubbeli ve bir minareli olup¹⁷³ caminin çevresinde büyük bir meydan bulunmaktaydı¹⁷⁴. Camii zamanla harap olması üzerine 1833 (1249)

¹⁶⁵ 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi . s.84. : T. Baqır , " Bağdat" . s.5 . 8.

¹⁶⁶ Mercaniyye Medresesi . Mercaniyye Camii , Mercan Hanı , (Örtme Han) . Suki Mercaniyye ve Suki Kayseriyye . Mercan Hanın Bağdat ' a kazandırmış olduğu eserlerdir. Münşi – El Bağdat – i . Rihlet , s.29.

¹⁶⁷ T. Baqır , " Bağdat" . s.5 . 8.

¹⁶⁸ Kuyud – ı Kudime 102. , v.17 / a.

¹⁶⁹ M. Cevat _ A. Susa , Delil – i Harita – i Bağdat , s.257.

¹⁷⁰ M. Cevat _ A. Susa , Delil – i Harita – i Bağdat , s.308. ; T. Baqır , " Bağdat" , s. 8.

¹⁷¹ Mehmet Hurşit , age , s.51.

¹⁷² A. Uluçam . age , s.41. ; A. Uluçam , "İraktaki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında" , Vakıflar Dergisi , s.XX. İstanbul 1990 . . s.258 , 259.

¹⁷³ Evliya Çelebi ; Seyahatname , C.IV. , s.419. ; T. Baqır , " Bağdat" , s.10.

¹⁷⁴ Mehmet Hurşit , age , s.51.

tarikhinde Ali Rıza Paşa tarafından yeniden inşaa ettirilmiştir. 1855 (1272) tarihinde Vali İsmail Paşa , taç kapı ile camii giriş kapısını ve medreseyi tamir ettirmiştir. 1964 yılında Irak vakıflarınca külliye yeniden bir onarımdan geçirilmiştir¹⁷⁵.

1.1.7. Akuliye Camii

İmam Cemaleddin Akuli , 1240 – 1327 (638 – 728) yıllarında yaşamış şafii mezhebi fakihlerinden olup , Mustansırıyye Medresesinin de ders vermiş tasavvuf ehli bir zattır. 1327 tarihinde vefat ettiğinde türbe ve bitişiğinde de cami inşaa edilmiştir. Caminin adı İmam – ı Akuli ‘ ye nisbetle “Akuliyye” denilmiştir¹⁷⁶ ve bulunduğu mahallede aynı isimle anılmıştır. Camii tek minareli¹⁷⁷ olup , çeşitli tarihlerde yapılan tamiratlarla günümüze kadar gelebilmiştir¹⁷⁸.

İncelediğimiz dönemde 1595 (1003) tarihine kadar Akuliyye Camiinde ayrıca mahkeme işlerinin yapıldığı da görülmektedir. 6 Haziran 1595 (28 Ramazan 1003) tarihinde gönderilen hükümde ; Akuliyye camiinde mahkemeninde yürütüldüğü ve caieye zarar verdiğinden mahkemenin camiden kaldırılması buyrulmuştur.¹⁷⁹

1.1.8. Şeyh Marufi Kerhi Camii

Şeyh Marufi Kerhi , Harun Reşit zamanında şöhret kazanmış , tasavvuf ehlinin gelen şahsiyetlerinden biridir. 816 (216) tarihinde Bağdat ‘ ta vefat etmiş¹⁸⁰ ve Kerh bölgesinin batı yönünde mevcut olan sur kapısının yakınına defn edilmiştir¹⁸¹. Onun adına yaptırılan cami ve türbenin kesin tarihi bilinmemektedir. Ancak 1066 (459) tarihinde türbe ve caminin Halife Nasır Lidinillah tarafından türbe ve cami esaslı şekilde yenilenmiştir. 1675 (1086) tarihinde vezir Abdurrahman Paşa ; 1690 (1101) ‘ da Ömer Paşa ; 1892 (1310) ‘

¹⁷⁵ A. Uluçam , *age.* , s.41.

¹⁷⁶ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Baghdad* , s.257. ; A. Uluçam . *age.* , s.61.

¹⁷⁷ Evliya Çelebi ; *Seyahatname* , C.IV. , s.419.

¹⁷⁸ A. Uluçam , *age.* , s.61.

¹⁷⁹ *Boa Mühimme* 73 , 37 / 128.

¹⁸⁰ Tahsin Yazıcı , “Maruf – i Kerhi Madd.” , İA. C.VII. . İstanbul 1993 , s.344 – 345.

¹⁸¹ Kerh bölgesinin batı yönünde yer alan kapı ona nispetle “Babı Marufi Kerh” olarak tanınmaktadır.

da ; Veli Hasan Paşa ve 1894 (1312) ‘ te de II. Abdulhamit tarafından tamir ettirilmiştir¹⁸². Bu tamirler sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiş bir eserdir.

1.1.9. Süleymaniye Camii (Saray Camii)

Kanuni Sultan Süleyman ‘ ın 1534 tarihinde Bağdat ‘ ı aldığında sarayın karşısında yaptırmış olduğu camiidir. Süleymaniye camii , sarayın karşısında bulunduğundan “saray camii” olarakta tanınmaktadır¹⁸³. Camii kubbeli ve tek minareli idi¹⁸⁴. Süleymaniye camii zamanla harap olduğundan 1723 (1136) tarihinde Bağdat Valisi Hasan Paşa büyük ölçüde yapmış olduğu tamirattan sonra “Cedid Hasan Paşa” veya “Hasan Paşa”¹⁸⁵ veyahut “Paşa camii” olarak tanınmaya başlanılmıştır¹⁸⁶. 1934 yılında Irak Kralı Melik Gazi tarafından caminin duvarları yarısına kadar yıktırılarak yeniden yaptırılmıştır. 1975 yılında yine tamirattan geçirilmiştir¹⁸⁷.

1.1.10. İmam – ı Ebu Yusuf Camii

İmam – I Ebu Yusuf , İmam – I Azam – ın öğrencisi ve hanefi mezhebinin önde gelen fakihlerindedir.798 (182) tarihinde vefat etmiş , ancak mezarı üzerine türbe ve camii yapımı Osmanlı zamanında gerçekleşmiştir¹⁸⁸. Türbe ve camii batı Bağdat ‘ ta İmam – ı Musa – i Kazım külliyesinin hemen yanında bulunmaktadır¹⁸⁹. 1903 yılında II. Abdulhamit ve 1975 yılında da Irak Vakıflarınca tamir ettirilmiştir. Bu tamiratlarla büyük ölçüde yenilenmiş olarak günümüze kadar ayakta kalabilmiştir¹⁹⁰.

1.1.11. Şeyh Cüneyd – i Bağdadî Camii

Şeyh Cüneyd – i Bağdadî ilk devir sûfiliğinin en önde gelenlerindedir.909 (297) yılında vefat etmiş ve batı Bağdat ‘ ta Şünüziye

¹⁸² F. Sarre – E. Herzfeld *Tigris – gebiet* ,s.172. ; A. Uluçam . *age.* , s.27.

¹⁸³ A. El – Azzavi , *Tarihi Irak* , C.IV. s.40.

¹⁸⁴ Evliya Çelebi ; *Seyahatname* , C.IV. . s.419.

¹⁸⁵ A. El – Azzavi , *Tarihi Irak* , C.IV. s.40. ; A. Uluçam . *age.* , s.70.

¹⁸⁶ Mehmet Hürşit , *age.* , s.50.

¹⁸⁷ A. Uluçam . *age.* , s.70.

¹⁸⁸ A. Uluçam . *age.* , s.83.

¹⁸⁹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Baghdad* , s.269. ; M. Streck. “Kazımcyn madd.” .

İA.C.VI.İstanbul 1993 , s.256.

¹⁹⁰ A. Uluçam . *age.* , s.83.

mezarlığında defn edilmiştir¹⁹¹ Türbe ve caminin ne zaman yapıldığını tespit edemedik. 1546 (953) tarihli evkaf defterinde Şeyh Cüneydi Bağdadi'nin türbesine ait bilgiler bulunmasına rağmen , camiye ait bir kayıt yoktur¹⁹². Bu bilgiden hareketle türbenin Osmanlı öncesine ait olduğu , ancak türbenin yanında bulunan cami ise Osmanlı döneminde inşaa edildiğini tahmin ediyoruz. Cami 1852 yılında Vali Namık Paşa tarafından büyük ölçüde yenilendiğine göre¹⁹³ caminin daha eski tarihlerde tahminimizce XVI. Yüzyılda yapılmıştır. 1979 tarihinde cami tamamen yıktırılarak yeniden yapılmıştır¹⁹⁴.

1.1.12 Vezir Camii (Hasan Paşa Camii)

Sokollu – Zade Hasan Paşa , Bağdat Valiliğinde bulunduğu sırada (1598 – 1600 / 1007 – 1009)¹⁹⁵ , 1599 (1008) tarihinde inşaa ettirmiş olduğu camiidir. Daha çok Vezir camii olarak tanınmıştır¹⁹⁶ . caminin inşası ile birlikte o tarihe kadar şehir merkezinde bulunmayan büyük bir eksiklik giderilmiş oldu¹⁹⁷. Cami Dicle nehri kıyısında büyük köprünün yanındadır.

1816 tarihinde Bağdat ' ı ziyaret eden J.Buckingham ; vezir caminin hatırı sayılır bir büyüklükte olduğu ve şahane bir kubbeye sahip olduğunu dıştan güzel bir görünüşe sahip olmasına rağmen içerisinin kirliliği ve büyük bir tamire ihtiyaç olduğundan bahsedilmektedir¹⁹⁸.

Dicle nehri ' nin taşkınlarından sık sık harap olan caminin zaman zaman tamir edildiğini görmekteyiz. Ancak 1957 yılında Irak Vakıflarınca aslına uygun olmayacak şekilde tamir edilerek , caminin mimari ve süslemeleri büyük ölçüde değiştirilmiştir¹⁹⁹.

¹⁹¹ Süleyman Ateş . "Cüneyd – i Bağdadi madd" . TDVİA . C.VIII . İstanbul , 1993 . s.119 – 121.

¹⁹² Kuyud - ı Kadime 582 . , s.136 / b.

¹⁹³ A. Uluçam . age . , s.212.

¹⁹⁴ A. Uluçam . age . , s.212.

¹⁹⁵ Mehmet Sürcüya . Sicill – i Osmani , C.IV . s.127.

¹⁹⁶ A. El – Azzavi . Tarihi Irak , C.IV . s.142 – 143 . ; M. Cevat _ A. Susa , Delil – i Harita – i Bağdad , s.233 – 234.

¹⁹⁷ A. Raymond . age . , s.127.

¹⁹⁸ J. Buckingham . Travels in Mesopotamie London , 1827 . s.430.

¹⁹⁹ A. Uluçam . age . , s.212.

1.1.13. İskender Paşa Camii

1565 - 68 (973 - 976) yıllarında Bağdat Beylerbeyi olarak vazife yapan İskender Paşa tarafından yaptırılan camiidir²⁰⁰. Camii şehrin güneyinde yer alan Babuş - şarkiye yakın bir mevkide yapılmıştır²⁰¹. İskender Paşa camii hizmetlerinin yürütülmesi için vakıf kurduğunu görüyoruz²⁰². İskender Paşa camii , yıkılarak yerine yeni binalar yapılmıştır²⁰³.

1.1.14. Murat Paşa (Muradiye) Camii

Murat Paşa ' nın 1569 - 72 (977 - 980) yılında Bağdat Beylerbeyi vazifesinde bulunduğu sırada yaptırmış olduğu camidir²⁰⁴.

Camii Babul - Muazzama yakın tarafta Bağdat meydanında yer almaktadır²⁰⁵. Evliya çelebi Murat Paşa Camiinin kubbeli ve iki minareli olduğunu , ancak caminin tamir edilmesi gerektiğini yazmaktadır²⁰⁶. Camii , II. Abdulhamit zamanında ve 1970 il e1975 tarihleri arasında Irak vakıflarına tamir ettirilmiştir²⁰⁷.

1.1.15. Kameriyye Camii

Kameriyye Camii Abbasi Halifesi Muntasır Billah tarafından yaptırılmış olan mescidin yerine inşaa ettirilmiştir²⁰⁸. Ancak caminin yapım tarihini tespit edebilmemiz mümkün olmadı fakat 1544 - 45 (951)²⁰⁹ ile 1546 (953) tarihlerine ait evkaf defterinde²¹⁰ caminin adının geçmesi tahminimizce caminin yapım tarihinin Osmanlı öncesine ait olacağını düşünmekteyiz. Camii batı Bağdat ' ta bulunmakta idi.

²⁰⁰ *Maliyeden Müdevver* 563. S.104. ; Mehmet Süreyya , *Sicill - i Osmani* , C.I. , s.347. ; A. El - Azzavi , *Tarihi Irak* , C.IV. s.105 - 106.

²⁰¹ A. Uluçam . *age* , s.209.

²⁰² *Kuyud - ı Kadime* 582. , s.135 / a.

²⁰³ A. Uluçam . *age* , s.209.

²⁰⁴ *Maliyeden Müdevver* 563. S.104. ; BOA. *Mühimme* 19, 651 / 1432

²⁰⁵ *Nazmizade Murtaza* , *age* , s. 65 / a ; A El - Azzavi , *Tarihi Irak* , C.IV. s.112.

²⁰⁶ *Evliya Çelebi Seyahatname* , C.IV , S. 419.

²⁰⁷ A. Uluçam . *age* , s.66 - 67.

²⁰⁸ M. Cevat _ A. Susa , *Delil - i Harita - i Bağdad* , s.308.

²⁰⁹ *Tapu Tahrir* 386 , s.240.

1.1.16. Kanber Ali Camii

Kanber Ali hakkında tam bir bilgi olmaması yanında büyük ihtimalle Hz. Ali 'nin kölesi olduğu üzerinde durulmaktadır. Camii Akkoyunlular döneminde 1469 (874) tarihinde Kanber Ali mezarı yanında inşaa edilmiştir²¹¹. Evliya Çelebi , Kanber Ali camiinin minareli bir yapı olduğunu ifade etmektedir²¹². Mezar ve camiye mahsus vakıf gelirleri mevcut idi²¹³. Kanber Ali Camii 1976 yılında yıkılarak yeniden inşaa ettirilmiştir²¹⁴.

1.1.17. Vefa Hatun Camii

Celayir hükümdarı Sultan Ahmet bin Üveysin annesi Vefa Hatun 'un yaptırmış olduğu camidir. Bağdat valisi İsmail Paşa , 1698 tarihinde camiyi büyük ölçüde yenilemiştir. Bu tarihten sonra camii , "İsmailiye Camii" olarak tanınmıştır²¹⁵.

1.1.18. Zümrüt Hatun Camii (Cami 's – Saga , Haffafin Camii)

Abbasi Halifesi Nasır – Lidinillah 'ın annesi Zümrüt Hatun (1202 tarihinde vefat etmiştir) tarafından yaptırılmıştır. Abbasiler zamanında Ümmü Hazair adıyla anılan Zümrüt Hatun Camii 1590 (999) tarihinde Bağdat Beylerbeyi Cağala – Zade Sinan Paşa tarafından tamir ettirilmiştir²¹⁶. Irak vakıflarınca da tamir edilmiş olan camii günümüze ulaşabilmiş tarihi eserlerdendir²¹⁷. Caminin minaresi XII. Yüzyıl sonlarında yapılmış olup , Selçuklulardan kalma en eski minaredir²¹⁸.

²¹⁰ Kuyud - ı Kadime 582. , s.131 / a.

²¹¹ A. el Azzavi . "Camiul Hulefa" , Sümer , c.XXII. , s.32 – 38.

²¹² Evliya Çelebi , Seyahatname , C.IV. , s.419.

²¹³ Tapu Tahrir 386 , s.213. ; Kuyud - ı Kadime 582. , v.94.a.

²¹⁴ A. Uluçam , age. , s.212.

²¹⁵ A. Uluçam , age. , s.210.

²¹⁶ A. El – Azzavi . Tarihi Irak , C.IV. s.132. ; A. Uluçam . age. , s.55.

²¹⁷ A. Uluçam , age. , s.55.

²¹⁸ A. El – Azzavi . Tarihi Irak , C.IV. s.132. ; A. Uluçam . age. , s.55.

1.1.19. Şeyh Seraceddin Camii

Şeyh Seraceddin Ömer – i Halveti , alim ve mutasavvıf bir şahsiyet olup ; 1368 (750) tarihinde vefat etmiştir²¹⁹. Şeyh Seraceddin adına mezarının bulunduğu yere 1373 (753) tarihinde içinde caminin bulunduğu bir külliye inşaa edilmiştir. Şeyh Seraceddin Camii hakkında incelediğimiz döneme ait bir bilgiye rastlanılmamaktadır. 1718 (1131) tarihinde Bağdat valisi Hüseyin Paşa tarafından külliye içinde yer alan cami , türbe ve diğer imaret binaları tamir ettirilmiştir. 1975 tarihinde Irak Vakıflarınca külliye büyük bir ölçüde yıktırılarak , modern büyük bir camii yaptırılmış ve türbesi ise betonla kaplanmıştır²²⁰.

1.1.20. Muhammed Fazl Camii

Muhammed Fazl Camii , tespit edebildiğimiz kadarı ile ilhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han ' ın veziri Muhammed Bin Feyzullah Reşudiddin tarafından yaptırılmıştır²²¹. Caminin yanında Muhammed Bin Feyzullah ' a ait mezarda bulunmakta olup ; türbe ve camiye mahsus vakıf gelirleri mevcut idi²²². Bağdat valisi Cevat Paşa tarafından 1795 (1210) tarihinde tamir edilmiştir²²³. 1975 yılında Irak Vakıflarınca camii Arap usulüyle yeniden tamirden geçirilmiştir²²⁴.

1.1.21. Seriha Camii

Merhum Ali Paşa tarafından iç kalede yaptırılmış olan camidir²²⁵. Tahminimizce Ali Paşa ' nın Bağdat Beylerbeyinden olduğunu düşünüyoruz. Ancak XVI. Yüzyılda Beylerbeylik vazifesi yapanlar arasında Ali Paşa adını taşıyan birkaç kişinin bulunmasından dolayı ; caminin kesin olarak kim tarafından? ve hangi tarihte yapıldığını? sorularımıza elimizdeki mevcut bilgilere göre cevap verebilmemiz mümkün değildir. Seriha camii adına daha sonraki dönemlerde rastlamamaktayız.

²¹⁹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , s.237 – 238.

²²⁰ A. Uluçam , *age.* , s.209 – 210.

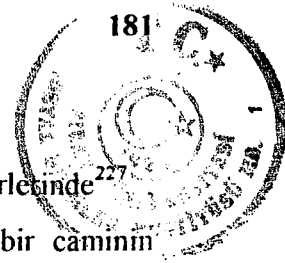
²²¹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , s.237 – 238.

²²² *Tapu Tahrir 386* , s.217. ; *Kuyud - ı Kadime 582.* , s

²²³ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , s.238.

²²⁴ A. Uluçam , *age.* , s.211.

²²⁵ *Maliyeden Müdevver 20180* , s.6.

1.1.22. Haydarhâne Camii

1544 – 45 (951)²²⁶ ve 1546 (953) tarihli Evkaf Defterlerinde²²⁷

haydarhane tekkesinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu defterde bir caminin bulunmasına dair bir bilgi bulunmamasına rağmen , daha sonraki tarihlerde Haydarhane Camiine rastlanılmaktadır. Dolayısıyla incelediğimiz dönemde tekkenin yanında camii veya en azından bir mescidin olduğunu tahmin ediyoruz. Vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarı ile vakıftan ücret alan bir imamın olması bu tahminimizi destekler niteliktedir.

1.2. MESCİDLER

1.2.1. Kale Mescidi (Murat Han Camii)

Kanuni tarafından 1534 (941) yılında iç kalede inşa ettirmiştir. Sultan Süleyman Camii olarak ta bilinen mescit , IV. Murat ' ın Bağdat ' a tekrar hakim olduktan sonra büyük bir tamirattan geçirilmiş ve bu tarihten sonra Murad Han camii olarak tanınmaya başlanılmıştır²²⁸. Osmanlı döneminde ait en eski eserlerden olup , günümüzde savunma bakanlığı bahçesinde bulunan bu camii Irak hükümetince yıkılarak yeni baştan yaptırılmıştır²²⁹.

1.2.2. Sultan Seyyid Ali Mescidi

İç kalede yer alan mescit²³⁰ büyük ihtimalle Celayirîler döneminde yapılmıştır. Mescit Sultan Seyyid Ali 'nin türbesi yanında olup , Sultan Seyyid Ali 'nin kim olduğuna dair çeşitli görüşler olup , genellikle bu şahsın rufai şeyhi olduğu kabul edilir. İncelediğimiz dönemde mescit olarak tanınan yapı , tahminimizce daha sonraki yapılan genişletme çalışmaları sonunda camii olarak anılmaya başlanılmıştır. Camii 1892 (1310) yılında II. Abdulhamit tarafından ve 1965 yılında Irak vakıflarınca tamir ettirilmiştir²³¹.

²²⁶ Tapu Tahrir 386 , s.231.

²²⁷ Kuyud - ı Kadime 582 , v.124 / a.

²²⁸ Evliya Çelebi , Seyahatname , C.IV. . s.419. ; A. El - Azzavi , Tarihi Irak , C.IV. s.240.

²²⁹ A. Uluçam , age. , s.209.

²³⁰ Maliyeden Müdevver 20180 , s.9.

²³¹ A. Uluçam , age. , s.64.

1.2.3. Kumriyye (Kumrulu) Mescidi

Batı Bağdat 'ta Kuşlar Kalesi içerisinde yer mescit Abbasi Halifesi Muntasır tarafından 1228 (626) tarihinde yaptırılmıştır. Dicle nehri taşkınlarından Mescit sık sık harap olmuştur. Osmanlı döneminde birçok defa tamir edilmiş olan mescitten yalnızca minaresi günümüze kadar gelebilmiştir²³².

1.2.4. Ebu Necibüddin Abdülkahir – i Sühreverdi Mescidi

Ebu Necubiddin Abdülkahir – i Sühreverdi ' nin Daruz – Zibatta bulunan türbesi yanındaki mescittir²³³.

Mescidin yapım tarihini tespit edebilmemiz mümkün olmadı. Ancak mescidin Osmanlı öncesine ait bir tarihi eser olduğunu tahmin ediyoruz. XIX. Yüzyıl ortalarında Bağdat 'ı ziyaret eden Mehmet Hurşit bu mescitten bahs ederken , “mescitlerden sadece zikre şayan yalnız valilerin muhkim oldukları sarayın ittisalinde Ebu ' n – Necip Abdulkahir – i Sühreverdi ' nin Mescidi Şerifi ve medresesi....” olduğunu zikr etmektedir²³⁴.

1.2.5. Cafer – i Sadık Mescidi

Cafer – i Sadık , Hz. Ali ' nin soyundan olup , oniki imamın beşincisidir. Cafer – i Sadık adına batı Bağdat ' ta yapılmış olan mescittir. Mescidin yanında onun hatırasına makam bulunmakta idi²³⁵. Mescidin yapım tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.6. Pervane Ağa Mescidi

Pervane Ağa Mescidi , Şah Veli Mahallesinde yer almakta idi. Mescidin kendine vakıf gelirleri bulunmaktaydı²³⁶. Ancak mescidin yapım tarihi ve daha sonraki durumu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

²³² A. Uluçam , age , s.58.

²³³ M. Cevat _ A. Susa , Delil – i Harita – i Bagdat , s.310.

²³⁴ Mehmet Hurşit , age , s.51.

²³⁵ Tapu Tahrir 386 , s.233. ; Kuyud – ı Kudime 582. , v.124 / a.

²³⁶ Kuyud - ı Kudime 582. , v.134 / a.

1.2.7. Hasan Bali Beğ Mescidi

Merhum Hasan Bali Beğ ' in baş meydanda bulunan mezarı yanında , Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa (1545 – 47 / 952 – 954) tarafından yaptırılan mescittir. Mezar mescit için vakıf gelirleri tahsis edilmiştir²³⁷. Mescit hakkında sonraki tarihlerde bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.8. Ahlatiyye Mescidi (Selçuka Hatun veya Hilatiye Mescidi)

Selçuka Hatun , Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Aslanın kızı olup , Abbasi Halifesi Nasır – Lidinillah ' in ise eşidir. 1180 (576) tarihinde Bağdat ' ta vefat etmiş ve 1181 (571) yılında türbeye gömülmüştür²³⁸. Türbe ve Ribat batı Bağdat ' ta Dicle nehri kenarında bulunmaktaydı²³⁹. Mescitte tahminimizce aynı tarihlerde bu eserler yanında inşaa ettirilmiştir. Selçuka Hatun Ribatı , Anadolu Selçuklu Mimari üslubuyla yapılmış ve zamanla Bektaşî tekkesi haline getirilmiştir. Halk ise burayı Hızır – İlyas Tekkesi olarak tanımaktadır²⁴⁰. Ahlatiyye mescidi de daha sonraki tarihlerde Hızır – İlyas camii olarak adlandırılmıştır²⁴¹.

1.2.9. Mustafa Beğ Mescidi

Mustafa Beğ Mescidi , Saru Beğ mahallesinde bulunmakta idi. Mesidin ihtiyaçlarını karşılanması amacıyla vakıf gelirleri tahsis edilmişti²⁴². Mescit hakkında bu bilgiler dışında başka bir bilgiye bulmamız mümkün olmadı.

1.2.10. Şaban Mescidi

Bakkalan Pazarında bulunan Şaban mescidinin kendine mahsus vakıf gelirleri mevcut idi²⁴³. Ancak bu mescit hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

²³⁷ Kuyud – ı Kudime 582 , v.124 / b.

²³⁸ Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , s.30. : A. Uluçam . *age.* , s.222. ; A. El – Azzavi . *Tarihi Irak* . C.IV. s.153.

²³⁹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdad* . s.250.

²⁴⁰ Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , s.30. : A. Uluçam . *age.* , s.225.

²⁴¹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdad* . s.301.

²⁴² Kuyud - ı Kadime 582 , v.131 / a. ; *Maliyeden Müdevver 20180* , s.7.

²⁴³ *Maliyeden Müdevver 20180* , s.6.

²⁴³ *Maliyeden Müdevver 20180* , s.6.

1.2.11. Hacı Hamza Mescidi

Mescit Şeyhul – Meşayihin yanındaki vakıf yeri üzerindeki Hacı Hamza tarafından inşaa edilmiştir²⁴⁴. Bu mescit hakkında da bir bilgiye rastlayamadık.

1.2.12. Hacı Nasreddin – i Debbağ Mescidi

Zeyni Beriş (زمین بریش) mahallesinde Hacı Nasreddini Beriş tarafından yaptırılan mescit olup , mescide ait vakıf gelirleri mevcut idi²⁴⁵. Mescid hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

1.2.13. Şeyh Ali Mescidi

Mescit Şeyh Ali mezarının yanında yer almakta olup , mescidin kendine mahsus vakıf gelirleri mevcut idi²⁴⁶. Mescit hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

1.2.14. İmam – ı Musa – i Kazım Mescidi

İmam – ı Musa – i Kazım hamamının yanında bulunan mescittir²⁴⁷. Evkaf Defterlerinde sadece mescit olarak ifade edilmektedir. İmam – ı Musa – i Kazım hamamı yanında yapılmış olduğundan aynı ismi taşıma ihtimalinden dolayı mescidi bu isimle ifade etmeyi uygun bulduk. Mescidin kendine ait vakıf gelirleri bulunmakta idi.

1.2.15. Hasan – ı Hilvan – i Mescidi

Şeyh Ali Suk ‘ unda bulunan İmam – ı Musa – i Kazım hamamı ‘ nın da yakınında yer alan mescittir. Hasan – ı Hilvan – i Mescidine mahsus vakıf gelirleri bulunmaktadır²⁴⁸. Mescit hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

²⁴⁴ Kuyud - ı Kadime 582 , v.131 / b.

²⁴⁵ Tapu Tahrir 386 , s.240. ; Kuyud - ı Kadime 582 , v.132 / a.

²⁴⁶ Tapu Tahrir 386 , s.236. ; Kuyud - ı Kadime 582 , v.132 / b.

²⁴⁷ Tapu Tahrir 386 , s.235. ; Kuyud - ı Kadime 582 , v.124 / b.

²⁴⁸ Kuyud - ı Kadime 582 , v.132 / b

1.2.16. Kız Ali Mescidi

Kız Ali Mescidi Ak koyunlular zamanında 1489 (894) tarihinde Hoca Eminedin Lutfullah el – Buhari tarafından yaptırılmıştır. Mescit için vakıf gelirleri de tahsis edilmiştir²⁴⁹. İncelediğimiz dönemde bu mescit ismine rastlanmamasına rağmen , Osmanlı hakimiyetinden kısa süre önce yapılmasından dolayı büyük ihtimalle Osmanlı dönemine ulaştığını tahmin ediyoruz.

2. MEDRESELER

Bağdat Abbasi döneminden itibaren İslam dünyasında önemli bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Halife Memun zamanında yapılan Beytü ‘ l – Hikme ile ünlü büyük Selçuklu veziri Nizamul – Mülk ‘ ün yaptırmış olduğu nizamiye medresesi , İslam dünyasının en önde gelen eğitim kurumları olarak ün kazanmıştır. Bunların yanında Abbasiler döneminde açılmış olan birçok medresede Bağdat ‘ ta ilmi bir canlılığın olmasına katkı sağlamıştır.

Moğollar ‘ ın Bağdat ‘ a hakim olmasından sonra kısa bir süre ilmi faaliyetler inkitaya uğramışsa da Bağdat ‘ ta vazife yapan ilhanlı valileri , tahrip olan cami ve medreselerin onarılmasını sağlayarak yeniden eğitim faaliyetlerinin başlamasını sağlamışlardır. Celayirliler döneminde de yaptırılmış olan cami ve medreseler Bağdat ‘ taki eğitim faaliyetlerine önemli bir katkı sağlamıştır.

İncelediğimiz dönemdeki medreseler Osmanlı öncesine ait olup , Osmanlıya intikal eden ve Osmanlı döneminde inşaa ettirilmiş olan medreselerden müteşekkildir. Bağdat medreselerinin bir bölümü müstakil medreseler olduğu gibi , camilere bağlı birkaç hücreden oluşan camilerde mevcuttur. XIX. Yüzyılın ortalarında Bağdat ‘ ı ziyaret eden Mehmet Hurşit Paşa , Bağdat camilerinin ekserisinin havlusunda bulunan birkaç hücrede tedrisat yapıldığını zikr etmektedir²⁵⁰. Bu mevcut durum Bağdat ‘ taki eğitim faaliyetinin yoğunluğunu ve yaygınlığını göstermesi açısından önemlidir.

Evliya Çelebi Bağdat ‘ ta altı adet “darul kurra” ve yetmiş adet “darul hadis” ten kırk tanesinin eğitim verdiğini ifade etmektedir²⁵¹. Münşi – el Bağdadi ise XIX. Yüzyılda Bağdat ‘ ta altı medreseni dört mezhep üzerine eğitim

²⁴⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , Defter no 601. S., 152.

²⁵⁰ Mehmet Hurşit , age , s.51.

²⁵¹ Evliya Çeleb , Seychatname , C.IV. s.420.

faaliyeti yürüttüğünü zikr etmektedir²⁵². Bizde incelediğimiz dönemde müstakil ve camilere bağlı olmak üzere toplam on dört medrese adını tespit edebilmekteyiz. Bu medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca yerlerini tespit edebildiğimiz medreselerde harita üzerinde gösterilmiştir.

2.1. Mustansırıyye Medresesi

Mustansırıyye Medresesi , Abbasi Halifesi Mustansır – Billah tarafından yaptırılmıştır. Medrese yapımına 1227 (625) tarihinde başlanmış ve 1233 (631) tarihinde tamamlanarak hizmete girmiştir²⁵³. Mustansırıyye Medresesinin mimari yapısında büyük Selçuklu Geleneği ve ve zengi mimarisinin etkileri görülmektedir. Doğudaki cümle kapısı önünde halifenin adı ve dört mezheb için yapıldığı yazılıdır. Medresede eyvanlar üzerinde iki kat üzerinde 56 hücre doğu tarafta eyvanın arkasında uzun , dar koridora açılan çeşitli tonozlarla örtülü altı muhteşem dershanesi mevcuttu²⁵⁴. Ayrıca halife zamanında 80.000 ciltlik kitabı ihtiva eden büyük bir kütüphanesi de bulunmaktaydı. Ancak Moğol istilası sırasında bu kütüphane talan edilmiştir²⁵⁵.

Mustansırıyye Medresesi 1273 (672) tarihinde Dicle nehrinin taşmasından dolayı zarar görmesi üzerine duvarları ve döşemesi tamir edilerek tekrar hizmete sokulmuştur. Birçok yangın ve su taşkınlarına maruz kalan medrese , XVI. Yüzyıl sonlarında terk edilmiştir²⁵⁶.

28 mayıs 1611 (15 Rebiülevvel 1020) tarihinde Bağdat Beylerbeyine gönderilen nişan – ı hümayun ile harap olan Mustansırıyye Medresesinin , mevlevihanlara tekke olarak tahsis edilmesi buyrulmuştur²⁵⁷. Bu tarihten itibaren mevlevi tekkesi olarak kullanılmaya başlanılmıştır. XVIII. Yüzyılın sonlarında Bağdat Valisi Ebu Said Süleyman Paşa tarafından han haline getirilen medrese , 1827 (1243) tarihine kadar vergi dairesi , XIX. Yüzyıl ortalarına kadar ise gümrük deposu olarak kullanılmıştır. 1936 veya bir başka

²⁵² Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , s.30.

²⁵³ F. Sarre – E. Herzfeld *Tigris – gebiet* ,s.161 – 170. : O. Aslanapa , *Türk Sanatı* . s.112 – 114.

A. Uluçam . *age.* , s.108 – 112.

²⁵⁴ O. Aslanapa . *Türk Sanatı* , s.112 – 114.

²⁵⁵ Mehmet Hürşit , *age.* , s.52.

²⁵⁶ A. Uluçam . *age.* , s.108.

²⁵⁷ *Maliyeden Müdevver* , 3260 , 122 / c.

görüŖe göre 1945 yılında eski eserler müdürlüğüne restorasyona alınmıştır. 1960 yılında İslam eserleri müzesi adıyla hizmete açılmıştır²⁵⁸.

2.2. Mercaniyye Medresesi

Celayir hükümdarı Sultan Üveys zamanında Bağdat Valisi olan Eminüddin Mercan Olcayto tarafından 1357 (758) veya 1358 (759) tarihinde Mercaniyye Camiinin yanında inşa ettirilmiştir²⁵⁹. Eminüddin mercan camii ve darüşşifası için büyük gelirleri ihtiva eden bir vakıf kurmuştur²⁶⁰. İncelediğimiz dönemde Bağdat 'ın önde gelen medreselerinden biri idi. Medresede Hanefi ve Şafii mezheplerine göre eğitim verilmekte idi²⁶¹. 1779 – 1802 (1193 – 1217) yılları arasında Bağdat Valisi Süleyman Paşa ve 1926 yılında da Irak vakıflar bakanlığınca tamir edilmiştir. Günümüzde Reşit caddesinde bulunan medresenin taç kapısı dışındaki bölümleri tamamıyla yıkılarak , iç süslemelerinin bir kısmı müzeye bir kısmı da yeni yapılmış camiye kaldırılmıştır²⁶².

2.3 İmam – ı Azam Ebu Hanife Medresesi

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan zamanında , onun devlet adamları tarafından olan Ebu Sa'd Şerefül – Mülk Muhammed Bin Mansur Harezmi 1067 (459) tarihinde Bağdat ' ta "Amidlik" vazifesi ile İmam – ı Azamı kabri üzerine büyük ve yüksek bir kubbe yaptırır. Kabri büyük bir türbe haline getirdiği gibi , türbenin karşısında Nizamülk Mülk ' ü örnek alarak Hanefi mezhebi mensupları için birde medrese yaptırır. Ebu Said Şerefül Mülk medreseye müderris tayin etmesi yanında , müderris ve talebeler için arazide vakf eder²⁶³. Medrese 15 mayıs 1067 (27 Cuma Diyelahir 459) tarihinde hizmete açılmış olup , nizamiye medresesinden dört ay on üç gün önce hizmete başladığından Bağdat ' ın ilk medresesi olduğu kabul edilmektedir²⁶⁴. Safevilerin 1508 (914) tarihinde Bağdat ' ı istilaları sırasında İmam – ı Azam türbe ve medresesi tahrip edilir. Kanuni Sultan Süleyman ' ın 1534 (941) ' te Bağdat ' a hakim olduktan sonra , tahrip edilen türbe ve medrese yeniden yapılmış , ve camii , ribat , hamam gibi yapılarda ilave

²⁵⁸ A. Uluçam , *age.* , s.108. ; T. Baqır , "Baghdad" , S. 6 – 7.

²⁵⁹ F. Sarre – E. Herzfeld *Tigris – gebiet* ,s.181 – 187 ; M. Cevat _ A. Susa , *Delil – İ Harita – İ Bağdad* , s.217 – 220. ; A. Uluçam , *age.* , s.113 – 117. ; T. Baqır , "Baghdad" , s.8.

²⁶⁰ *Tapu Tahrir 386* , s.236. ; *Kuvud - ı Kadime 582.* , v.128 / a.

²⁶¹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – İ Harita – İ Bağdad* . s.219.

²⁶² A. Uluçam , *age.* , s.113.

²⁶³ Mehmet Altay Köymen , *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* , C.III. , Ankara , 1992, s.201 – 202. ; T. Baqır , "Baghdad" . s.10 – 11. .

²⁶⁴ A. Uluçam , *age.* , s.23.

edilerek bir külliye meydana getirilmiştir. Külliye IV. Murat zamanında da esalı bir şekilde tamir edilmiştir. Bu tamir faaliyetlerini çeşitli tarihlerde de görüyoruz²⁶⁵. Mam - i Azam Medresesi , türbenin yanından başlayıp , haremın kible boyunca uzanmaktadır. Medrese geniş bir avlu içinde , sivri kemerli revakların çevirdiği , iki katlı bir yapı olup , katlarda hücreler bulunmaktadır. Medreses türk mimari üslubu ile yapılmıştır. Ancak günümüzde medrese ve avlu içindeki diğer yapılar yıkılarak yerine yeni binalar yapılmıştır²⁶⁶.

2.4. Seyyid Abdülkadir – i Geylani Medresesi

Seyyid Abdülkadir – i Geylani Külliyesinin yerinde ilk önce Hambeli fakihı Ebu Sait El – Mübarek Bin Ali El – Muharremi ‘ nin (vefat 1119 / 513) yaptırdığı medrese bulunmakta idi. Onun talebesi olan Seyyid Abdülkadir – İ Geylani binayı genişleterek tekke haline getirmiştir. Bu medrese 1508 tarihinde Safevilerin istilasını sırasında tahrip edilmiştir²⁶⁷. Kanuni 1534 (941) tarihinde Bağdat ‘ a hakim olunca , Mimar Sinan ‘ a Seyyid Abdülkadir – İ Geylani için türbe , camii , medrese ve imareten oluşan bir külliye yaptırmıştır²⁶⁸. Başta IV. Murat olmak üzere külliye çeşitli tarihlerde yeniden elden geçirilmiştir²⁶⁹.

Külliye kuzeybatı tarafında , medrese , tekke , yemekhane , imam hadim odaları ve türbelere kadar uzanan kütüphane yer almaktaydı. Medrese iki katlı olup alt katlar zikir ve ders için , üst katlar ise yatakhane olarak kullanılmaktaydı. Hücrelerin hepsi aynı plan ve büyüklükte olması yanında köşelerdeki hücreler daha büyük tutulmuştu²⁷⁰.

İncelediğimiz dönemde medresenin maliyeti hakkında bir bilgi tespit edemedik.

²⁶⁵ A. El – Azzavi . *Tarihi Irak* . C.IV. s.30 – 32. ; A. Uluçam . *age* , s.23 – 24. ; T. Baqır . “Baghdad” . s.10 – 11.

²⁶⁶ A. Uluçam . *age* , s.24 – 26.

²⁶⁷ A. El – Azzavi . *Tarihi Irak* . C.IV. s.125. ; A. Uluçam . *age* , s.31. ; A. Uluçam . “bağdat ‘ ta Abdülkadir – i Geylani Külliyesi” . s.63.

²⁶⁸ Evliya Çelebi *Seyhatname* , c.IV. s.399. ; A. El – Azzavi . *Tarihi Irak* . C.IV. s.32 – 34. ; T. Baqır . “Baghdad” . S.10.

²⁶⁹ A. Uluçam . *age* , s.31. ; A. Uluçam . “bağdat ‘ ta Abdülkadir – i Geylani Külliyesi” . s.63.

²⁷⁰ A. Uluçam . “Bağdat ‘ ta Abdülkadir – i Geylani Külliyesi” . s.66.

2.5. Ebu Necibuddin Abdulkadir – i Sühreverdi Medresesi

Ebu Necibuddin Abdulkadir – i Sühreverdi ‘ nin Daru’z – Zibatta bulunan türbesi yanında mescit ile birlikte bir medrese de inşa edilmiştir²⁷¹. Ancak medresenin ve mescidin yapım tarihi bilinmemektedir. İncelediğimiz dönemde Ebu Necubiddin - i Sühreverdi adına evkaf kaydı olduğu görülmektedir²⁷². XIX. Yüzyıl ortalarında Bağdat ‘ ı ziyaret eden Mehmet Hürşit Paşa medrese hakkında şu bilgileri vermektedir: “..... yalnız valilerin mukim oldukları sarayın ittisalinde Ebu’n – Necip Abdulkadir – i Sühreverdi ‘ nin mescid – i şerif ve medresesi olup , bu medreseni senevi tahminen yüzellibin guruş hasılla evkafı olup el – an canib – i evkafı hümayundan mazbuten mihver lâyıkında idsare olunmaktadır.....” diye bahsetmektedir²⁷³.

2.6. Zümrüt Hatun Medresesi

Abbasi halifesi Mutezid – Biemrillah ‘ ın eşi halife Nasır – Lidinillah ‘ ın annesi olan Zümrüt Hatun Türk asıllı olup hayırseverliği ile tanınmaktadır²⁷⁴. Medrese Kerh bölgesinde Maruf – i Kerhi ve Zümrüt Hatunun türbeleri yanında yer almaktadır. Zümrüt Hatun tarafından inşaa ettirilen medrese 1183 (579) tarihinde tamamlanmıştır. Medrese şafii mezhebine göre eğitim vermekteydi²⁷⁵. İncelediğimiz dönemde Zümrüt Hatun Medresesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak medrese yanında bulunan Zümrüt Hatun türbe ve camiinin incelediğimiz dönemde var olması ; tahminimizce medresenin de eğitiminin bu dönem içerisinde devam ettirdiği düşüncesindeyiz. Medreseden günümüze bir şey ulaşamamıştır.

2.7. Hulefa Medresesi

Saraçhanede bulunan Hulefa Medresesi tahminimizce Abbasi döneminde yapılmıştır. XVII. Yüzyılın ortalarında Bağdat ‘ ı ziyaret eden Evliya Çelebi , medresesinin bulunduğu yerde yeniçerilere at tayini verildiğini ifadeb

²⁷¹ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – İ Harita – İ Bağdad* , s.247 – 310.

²⁷² *Tapu Tahrir 386* , s.229 – 280. ; *Kuyud - ı Kadime 582* , v.113 / a – 114 / b.

²⁷³ Mehmet Hürşit , *age.* , s.51.

²⁷⁴ Geçmiş yıllarda araştırmacılar tarafından Halife Harun Reşidin eşi Sitti Zübeyde ile Zümrüt Hatun karıştırılarak Zümrüt Hatuna ait türbe , cami ve medrese Sitti Zübeyde Hatuna ait olduğu zannedilmiştir. Ancak son yıllarda bu yapıların Zümrüt Hatuna ait olduğu tespit edilmiştir. Bkz. A. Uluçam . *age.* s.129.

²⁷⁵ A. Uluçam . *age.* s.217.

etmektedir²⁷⁶. Bu bilgiyi dikkate alırsak , tahminimizce medrese XVI. Yüzyılın sonuna kadar eğitim faaliyetini sürdürmüş olabileceğini düşünmekteyiz.

2.8. Vefa Hatun Medresesi (Vefaiye , Aliye Medresesi)

Celayir Hükümdarı Sultan Ahmed Bin Üveysin annesi vefa Hatunun kebağçılar çarşısında camii ile beraber yaptırdığı medresedir. Bağdat Beylerbeyi Çağala – Zade Sinan Paşa tarafından medrese tamir ettirilmiştir. 1762 yılında Bağdat valisi ali paşa tarafından medrese tamir ettirilmiştir.1762 yılında Bağdat Valisi Ali paşa 'nın medreseyi yenilemesinden dolayı Aliye medresesi olarak ta anılmaya başlanılmıştır. Mithat Paşa Bağdat Valiliği sırasında Vefa Hatun medresesini sanat okulu haline getirir²⁷⁷.

İncelediğimiz dönemde medreseye ait vakıf gelirlerinin mevcut olduğunu görüyoruz²⁷⁸. Medrese hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

2.9. İsmailiye Medresesi

İsmailiye medresesi ilhanlı veya celayirliler dönemine ait bir medresedir²⁷⁹. İncelediğimiz dönemde evkaf kaydı dışında²⁸⁰ medrese hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

2.10. Yamanca Hatun Medresesi

1544 – 45 (951) tarihli evkaf defterinde yamanca hatun medresesi kaydı bulunduğu halde²⁸¹ , 1546 (953) tarihli evkaf defterinde bu medrese ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır²⁸². Tahminimizce bu medresenin yapılışı Osmanlı öncesine dayanmaktadır. İncelediğimiz dönemde medrese hakkında bir evkaf kaydı dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Yamanca Hatun Medresesine sonraki tarihlerde de rastlamamaktayız.

²⁷⁶ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , s. 419.

²⁷⁷ A. Uluçam . *age.* s.210 – 217.

²⁷⁸ *Tapu Tahrir 386* , s.237. ; *Kuyud - ı Kadime 582* , v.130 / a – b.

²⁷⁹ M. Cevat _ A. Susa . *Delil – i Harita – i Bağdad* , s.248.

²⁸⁰ *Tapu Tahrir 386* , s.238. ; *Kuyud - ı Kadime 582* , v.129 / a – b.

²⁸¹ *Tapu Tahrir 386* , s.239.

²⁸² *Kuyud - ı Kadime 582* ,

2.11. Ahlatiyye Ribatı Medresesi (Selçuka Hatun Hilatiye Medresesi)

Selçuka Hatun , Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ' ın kızı olup Abbasi halifesi Nasır - İdinillah ' ın ise eşidirse Selçuka Hatun batı Bağdat ' ta kendi adına bir ribat yaptırmış olup , türbesi de ribat yanında bulunmaktadır²⁸³ . Medresenin de bu ribat ve türbenin yanında yer aldığını tahmin etmekteyiz. 1544 - 45 (951) tarihli evkaf defterinde "Medrese - i Ribat - ı Ahlatiyye" tabiri kullanılır iken²⁸⁴ ; 1546 (953) evkaf defterinde ise "Mescidi Ahlatiyye" tabiri kullanılmıştır²⁸⁵ .

Bu bilgilerden anladığımız kadarı ile medrese ile mescidin aynı binada yer aldığını tahmin etmekteyiz. Zamanla bu yapının Bektaşî Tekkesi (Hızır - İlyas Tekkesi) olması²⁸⁶ ve ayrıca bir medreseden bahsedilmemesi bu düşüncemizi desteklemektedir.

2.12. Ayşe Hatun Medresesi

Ayşe Hatun Medresesi tahminimizce aynı adı taşıyan mahallede bulunmaktaydı. 1544 - 45 (951) tarihli evkaf defterinde²⁸⁷ adına rastlamadığımız Ayşe Hatun Medresesine 1546 (953) tarihli evkaf defterinde yer aldığını görmekteyiz²⁸⁸ . Bu bilgiden anlaşıldığı kadarı ile Ayşe Hatun Medresesi Osmanlı idaresi döneminde 1546 tarihinde hizmete girdiği görülmektedir.

2.13. İsfahaniyye Medresesi

İsfahaniyye Medresesi adına , Osmanlı öncesinde tespit edebildiğimiz kadarı ile rastlayamıyoruz. Bu medrese adına Osmanlı idaresinin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında yer almasından dolayı , tahminimizce medresenin kuruluşu Osmanlı döneminin ilk yıllarında olduğunu düşünmekteyiz²⁸⁹ .

²⁸³ Münşi el - Bağdadi , Rihlet , s.30. : A. Uluçam , age. ,s.222. ; A. El - Azzavi , Tarihi Irak , C.IV. s.153.

²⁸⁴ Tapu Tahrir 386 , s.239.

²⁸⁵ Kuyud - ı Kadime 582 , v.130 / a.

²⁸⁶ Münşi el - Bağdadi , Rihlet , s.30. ; A. Uluçam , age. ,s.225.

²⁸⁷ Tapu Tahrir 386 ,

²⁸⁸ Kuyud - ı Kadime 582 , v.129 / b - 130 / a.

²⁸⁹ Tapu Tahrir 386 ,s.386. ; Kuyud - ı Kadime 582 , v. 130 / b.

2.14. Akuliyye Medresesi

İmam Cemalettin Akuli 1240 - 1327 (638 - 728) tarihlerinde yaşamış Şafii mezhebi fakihlerindendir Mustansiriyye medresesinde ders vermiştir. Türbesi yanında onun adıyla anılan bir camii bulunmaktadır. Akuliyye Medresesinin sadece adını tespit edebilmekteyiz²⁹⁰. Medresenin Akuliyye camiine bağlı olaraktamı? yoksa müstakil olarak mı? Eğitim verdiğini bilemiyoruz. Ancak bizim tahminimiz , medrese adının kaynaklarda fazla olarak ta bahsedilmemesinden dolayı Akuliyye camiine bağlı olarak eğitim verdiğini tahmin ediyoruz.

3. Tekke ve Zaviyeler

Tekke (farsça "Tekye" den bozmadır) ; dayanma , dayanacak yer tarikat mensuplarının oturup kalktıkları ve ayin icra ettikleri yer demektir. "Zaviye" , "Hankâh" , "Dergâh" , ve "Asitane" isimleri de hemen hemen "Tekke" ile aynı anlama gelmektedir²⁹¹.

Zaviye , hücre , küçük oda , tekkelerin biraz küçüğü olup , şehir ve kasabaların kenarlarında bulunan , tarikat mensuplarının oturup kalktıkları ayin yaptıkları yer manasında kullanılmaktadır²⁹².

Arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarı ile "Tekke , Zaviye , Hanikah ve Dergah" isimleri arasında hemen hemen hiçbir ayrım gösterilmeksizin birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları görülmektedir²⁹³.

Bu cihetle bizde böyle bir ayrım yapmadan "Tekke , Zaviye , Hanikah ve Dergah" isimlerini bir arada vermeyi uygun bulduk.

Bağdat İslam tarihi boyunca birçok alim ve evliyanın yaşadığı bir coğrafya olduğundan İslam dünyasında "Burc - ı Evliya" olarak ta tanınmıştır. Bu nedenle tarih boyunca Bağdat ' ta birçok tekke ve zaviyenin mevcudiyetine rastlanılmaktadır. Nitekim evliya çelebi Bağdat tekkeleri hakkında ; "Cümle yedi

²⁹⁰ M. Cevat _ A. Susa . *Delil - İ Harita - İ Bağdad* , s.249.

²⁹¹ M. Z . Pakalın , *Deyim ve Terimler Sözlüğü* , C.III. s. 445. ; Rıfat Özdemir . "Osmanlı Devletinin tarikat , tekke ve zaviyelere karşı takip ettiği siyaset" . *OTAM* , C.V. Ankara 1994. S.265.

²⁹² M. Z . Pakalın , *Deyim ve Terimler Sözlüğü* , C.III. s.648. ; Ahmet Yaşar Ocak - Süreyya Faruki "Zaviye madd." *İA. C.13. İstanbul 1988* , s.468 - 476. ; R. Özdemir "Osmanlı Devletinin Tarikat , Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset" . *OTAM* , C.V. s.265.

²⁹³ R. Özdemir "Osmanlı Devletinin Tarikat , Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset" . *OTAM* , C.V. s.265.

yüz adet tekkesi tadat olunur Zira her ziyaretgahda , aremgah birer tekke bulunmak mukarrerdir. Ez - Cümle İmam - ı Azam , İmam - ı Musa - i Kazım , Şhabettin - i Sühreverdi , Abdulkadir - ul Geylani ve Mevlevihane - tekkeleri meşhurdur” diye zikr etmesi²⁹⁴ yediyüz tekke sayısını ihtiyatla karşılamamızın yanında , Bağdat ‘ taki tekke ve zaviyelerin yaygınlığını göstermesi açısından önemli bir bilgidir.

Biz ise incelediğimiz dönemde Bağdat ‘ ta on beş tekke ve zaviye ismini tespit edebildik.

3.1. İmam - ı Azam Tekkesi

İmam - ı Azam Ebu Hanifenin Bağdat ‘ ın kuzeyinde şehir dışında bulunan türbe ve medresesi , Kanuni Sultan Süleyman Bağdat ‘ a hakim olduktan sonra , camii , imaret , haram ve tekke gibi yapılar eklenerek bir külliye haline getirilmiştir. Külliye çeşitli tarihlerde tamirden geçirilmiştir. Irak idaresi 1935 ve 1937b yılında yapılan tamirat sırasında külliye içinde camii ve türbe dışındaki yapılar yıkılarak yeni binalar inşa edilmiştir²⁹⁵.

3.2. İmam - ı Musa - i Kâzım Tekkesi (Kâzimiyye Tekkesi)

1508 (914) tarihinde Safeviler Bağdat ‘ a hakim olduktan sonra , İmam - ı Musa - i Kazım türbesi etrafına yapılan Selçuklu yapılarını yıktırarak yerine yeni bir inşaat başlatırlar. Ancak Bağdat 1534 (941) tarihinde Osmanlı idaresine geçmesi sonucu kanuni bu yarım kalan inşaatı devam ettirerek bir külliye şeklinde yapılmasını sağlar²⁹⁶. Evliya Çelebi ‘ nin bahsettiği İmam - ı Musa - i Kazım tekkesi de²⁹⁷ , tahminimizce bu külliye ile birlikte yaptırılmıştır. Şiilerce kutsal bir yer sayıldığından buraya yoğun bir ziyaretçi akını olduğundan²⁹⁸ tekke hem ziyaretçilere hem de mensuplarına önemli bir hizmet ifa etmekteydi.

²⁹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , S. 420.

²⁹⁵ A. Uluçam , *age* , s.23 - 26.

²⁹⁶ A.El - Azzavi , *Tarihi Irak* , C.IV. s.34 - 35. ; A.Uluçam , *age* , s.37 ; T.Bağır , “Baghdad” , S.9.

²⁹⁷ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , S. 420.

²⁹⁸ Evliya Çelebi *Seyahatname* , C.IV , S. 428 - 429.

3.3. Seyyid Abdulkadiri Geylani Tekkesi (Kadiriyye Tekkesi)

Hanbeli mezhebi fakihlerinden Ebu Said el - Müberek bin Ali el - Muharremi tarafından (vefatı 1119 / 513) medrese olarak yaptırılan bina talebesi Seyyid Abdulkadiri Geylani tarafından genişletilerek tekke haline getirilmiştir. Seyyid Abdulkadiri Geylani 1165 (561) tarihinde vefat ettiğinde bu tekkeye gömülerek üzerine de türbe yaptırılmıştır²⁹⁹. Tasavvufta takip ettiği ekol onun adına nispetle kadiriyye tarikatı olarak anılmış ve İslam dünyasında büyük bir ilgi görmüştür. İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde insanlar akın akın türbesini ziyarete gelmişlerdir³⁰⁰. Dolayısı ile tekkede bu ziyaretçilere ve mensuplarına karşı önemli bir hizmet ifa ettiği görülmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman Bağdat ' a hakim olduktan sonra türbe ve cami yenilediği gibi yanlarına da eklenen çeşitli binalarla bir külliyyeye dönüştürülmüştür. Tekke ise külliyenin kuzeybatısında yer almıştır³⁰¹. Külliye çeşitli tarihlerde tamir edilmiş ve böylece günümüze kadar gelebilmiştir.

3.4. Şeyh Ömer Şehabeddin - i Sühreverdi Tekkesi

Şeyh Ömer Şahabeddin - i Sühreverdi , Abdulkadiri Geylani ' nin halifesidir. Şafii mezhebi fakihî hadis alim ve tasavvuf ehli olup "şeyhlerin şeyhi" unvanıyla tanınmaktadır. Şehabeddin - i Sühreverdi 1234 (632) tarihinde vefat etmiş ve Babü'l - Vüstani yakınlarında defn edilmiştir. Halife Nasır - Lidinillah , Şehabeddin - i Sühreverdi ' nin türbesini yaptırdığı gibi yanına tekke ve kütüphanede inşa ettirmiştir. Osmanlı döneminde Şehabeddin - i Sühreverdi türbesinin yanındaki yapılara yeni bir yapı eklenerek , külliye haline getirilmiştir. Külliye çeşitli zamanlarda yapılan tamiratlarla zamanımıza kadar gelmiştir³⁰².

²⁹⁹ A.El - Azzavi ,*Tarihi Irak* .C.IV. s.125 ; A.Uluçam . *age.* , s.31 ; T.Bağır , "Baghdad" , S.10.

³⁰⁰ A.El - Azzavi ,*Tarihi Irak* .C.IV. s.120 - 126 ; T.Bağır , "Baghdad" , S.10.

³⁰¹ A.El - Azzavi ,*Tarihi Irak* .C.IV. s.32 - 34 , 119 ; A.Uluçam . *age.* , s.31 ; A. Uluçam . "Bağdat ' ta Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi" , s.66 ; T.Bağır , "Baghdad" , S.10.

³⁰² A.Uluçam . *age.* , s.49 . ; A.Uluçam . "Irak ' taki Makarnas Kubbeli Selçuklu türbeleri hakkında" . s.258 - 259.

3.5. Şeyh Maruf – i Kerhi Tekkesi

Şeyh Maruf – i Kerhi tasavvuf ehlinden önde gelen şahsiyetlerden olup , 816 (200) tarihinde vefat etmiştir³⁰³. Mezarı kerh bölgesinin batı yönündeki sur kapısının yakınındadır. Maruf – i Kerhi için yapılan türbe ve caminin kesin tarihi bilinmemekle beraber , Abbasiler zamanında yapıldığı tespit edilebilmektedir³⁰⁴. Tekkenin de yapım tarihi ve durumu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Türbe etrafında yapılan binalarla külliye haline getirilmiştir. Osmanlı döneminde çeşitli tarihlerde tamir edilmiştir.

3.6. Mevlevi Tekkesi (Mevlevihane)

Bağdat ‘ ta Mevlevi tekkesi 1590 – 91 (999) tarihinde Mehmet Çelebi tarafından kurulmuştur³⁰⁵. 1611 (1020) tarihinde ise mustansiriyye medresesinin Mevlevihane olarak kullanılmaya başlanılır ve Konya ‘ dan tekkeye halife ve mesnevi – han tayin edilir. Ancak Mevlevi tekkesi evkafının yeterli gelmediği ve masrafları karşılamadığından tavsiye üzerine Mevlevi şeyhine yevmi otuz akçe ulûfe bağlandığı görülmektedir³⁰⁶. Mevlevi tekkesi Bağdat Vcalisi Davut Paşa (1816 – 31 / 1232 – 47) tarafından yeniden elden geçirilerek asafiye camiine dönüştürülmüştür³⁰⁷.

3.7. Haydarhane Tekkesi (Haydariye Tekkesi)

Haydariye tarikatı , Kalenderiyenin bir kolu olup , kurucusu Kutbittin Haydar – i Zave – i (ö: 1228 / 618 ?) ‘ yedir³⁰⁸. Bağdat ‘ ta haydarhane şehrin merkezi yerinde bulunmaktaydı. Osmanlı idaresinin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında haydarhanenin mevcut olduğunu görmekteyiz³⁰⁹. Dolayısı ile tekke Osmanlı öncesine ait olması gerekir.

³⁰³ Tahsin Yazıcı “Marufi Kerhi Madd”. İA , C.VII. , İstanbul , 1993 , s.344 – 345.

³⁰⁴ A.Uluçam . age. , s.27.

³⁰⁵ A.El – Azzavi , Tarihi Irak , C.IV. s.129 – 130.

³⁰⁶ Maliyeden Müdevver , 3260 , 122 / c.

³⁰⁷ Mehmet Hurşit , age , s.51. ; A.El – Azzavi , Tarihi Irak , s.129.

³⁰⁸ Tahsin Yazıcı . “Haydariye Madd.” TDVİA. C.17. , istanbul , 1998 , s.35 – 36.

³⁰⁹ Tapu Tahrir 386 , s.231 ; Kuyûd – ı Kudime 582 , v. 124 / a.

3.8. Hızır – İlyas Tekkesi (Bektaşî Tekkesi)

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ' ın kızı olup Abbasi Halifesi Nasır – Lidinillahın eşi olan Selçuka Hatun ' un Kerh bölgesinde yaptırmış olduğu ribat daha sonra Hızır – İlyas Tekkesine (Hz. İlyas ve Hz. Hızır ' a nispetle bu isim verilmiştir) dönüşmüştür. Halk ise bu tekkeyi Bektaşî tekkesi olarak isimlendirmiştir³¹⁰. Bektaşîliğin Bağdat ' a yayılması Osmanlı yönetimi ile birilikte olduğuna göre³¹¹, ribatın bektaşî tekkesine dönüşümüne de tahminimizce XVI. Yüzyıl içinde olması gerekir. Nitekim Evliya Çelebi ' nin Bektaşî tekkesinden bahsetmesi³¹² bu tahminimizi desteklemektedir. Tekkenin ytanında ahlatiyye mescidi bulunmaktadır ki daha sonra bu mescit Hızır – İlyas camii olarak tanınmıştır³¹³.

3.9. Rufai Tekkesi

Bağdat ' ın iç kalesinde bulunan Sultan Seyyid Ali mescidi (sonraki tarihlerde camii olarak tanınmıştır)³¹⁴ yanında bulunan tekke'dir. Sultan Seyyid Ali ' nin kim olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak mescit yanında bulunan rufai tekesinden dolayı büyük ihtimalle rufai şeyhi olduğu tahmin edilmektedir. Mescit yanında Sultan Ali ' ye ait türbede bulunmaktadır. Yapı tahminen Celeyir dönemine aittir³¹⁵.

3.10. Halvetiyye Tekkesi

Halvetiyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Seraceddin Ömer – i Halveti 1368 (750) tarihinde Bağdat ' ta vefat etmiştir³¹⁶. 1373 (755) tarihinde Şeyh Sera ceddin ' nin türbesinin bulunduğu yere içerisinde camiinin de bulunduğu bir külliye inşa edilmiştir³¹⁷. Kaynaklar da bir tekkenin mevcut olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Havletiyeye tarikatının İslam dünyasında yaygın bir tarikat olması bizi böyle bir tekkenin külliye içinde mevcut olabileceği sonucuna götürmektedir. Külliye Bağdat ' ın güney yönüne doğru düşmektedir.

³¹⁰ Münşi el – Bağdadi . *Rihlet* , s.30. ; A. Uluçam , *age.* , s.222 – 225.

³¹¹ A. El – Azzavi . *Tarihi Irak* . C.IV. s.154 – 156.

³¹² Evliya Çelebi *Seyhatname* , C.IV,S.424.

³¹³ M. Cevat _ A. Susa . *Delil – İ Harita – İ Bağdad* . S.301.

³¹⁴ *Maliyeden Müdevver* 20180, s.9.

³¹⁵ A. Uluçam , *age.* , s.64.

³¹⁶ M.Z. Pakalın . *Deyim ve Terimler Sözlüğü* , C.I . s.714 – 716.

³¹⁷ A. Uluçam , *age.* , s.209 – 210.

3.11. Şeyh Fazl – ı Firuz Zaviyesi

Şeyh Fazl – ı Firuz Zaviyesi adına Osmanlı döneminin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında rastlamaktayız. Zaviye için bir köyün mahsul , rüsüm ve malikanesinin vakıf edildiği görülmektedir³¹⁸. Ancak zaviye hakkında başka bir bilgiye rastlayamadık.

3.12. Şeyh Mekki Zaviyesi

Şeyh Mekki Zaviyesi adına Osmanlı döneminin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında rastlamaktayız³¹⁹. Zaviye için üç köyün malikanesi vakıf edildiği görülmektedir. Ancak zaviye hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

3.13. Cemşit Bey Zaviyesi

Cemşit Bey Zaviyesi adına Osmanlı yönetiminin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında rastlamaktayız. Zaviye için iki nehir ve bağ vakıf edilmiştir. Vakıf gelirleri ayende ve revende için hariçten tatlı su getirmek için tahsis edildiği görülmektedir³²⁰. Bu bilgiden anlaşıldığı kadarı ile zaviye bir yol güzergahı üzerinde kurulduğunu tahmin ediyoruz.

3.14. Şeyh Helal Bin Şeyh Abdullah Eykin Zaviyesi

Şeyh Helal zaviyesi adına Osmanlı yönetiminin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında rastlamaktayız. Zaviye için iki mezra ayende ve revende ye sarf olunması için vakıf edilmiştir³²¹. Ancak zaviye hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

3.15. Şeyh Kevriz – i Dehleki Zaviyesi

Şeyh Kevriz – i Dehleki adına Osmanlı yönetiminin ilk yıllarına ait evkaf kayıtlarında rastlamaktayız. Zaviye , Hz. Selman – ı Faris mezarına giden yol üzerinde bulunmaktadır. Zaviye için bir hevr malikanesi ayende ve revendeye

³¹⁸ Tapu Tahrir 386 , s.222 ; Kuyûd – ı Kudime 582 , v. 109 / b. – 111 / a.

³¹⁹ Tapu Tahrir 386 , s.223. ; Kuyûd – ı Kudime 582 , v. 112.

³²⁰ Tapu Tahrir 386 , s.224. ; Kuyûd – ı Kudime 582 , v. 116 / b – 117 / a.

³²¹ Tapu Tahrir 386 , s.225. ; Kuyûd – ı Kudime 582 , v. 119 / a.

sarf olunması için vakıf edilmiştir³²². Ancak zaviye hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

4. Türbeler

Burc - ı Evliya olarak ün kazanan Bağdat şehrinde birçok İslam alim ve evliyasına ait türbeler mevcuttur. Bu türbe ve mezarların büyük bir yekun tuttuğunu müşahede etmekteyiz. Ancak bu çalışmada bütün türbeleri inceleyebilmemizin imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle en önemli türbelerden bilgi vermekle yetineceğiz.

4.1. İmam - ı Azam Ebu Hanife Türbesi

İmam - ı Azam olarak tanınan Ebu Hanife Numan Bin Sabit 699 (80) yılında küfede doğmuş ve 767 (150) yılında Bağdat ' ta vefat etmiştir³²³. Hanefî mezhebinin kurucusu olup , İslam hukuk sistemine ve icthad anlayışına önemli bir katkısı olmuştur. İmam - ı Azam 'ın defn edildiği önceleri "Hazirun Türbeleri" olarak tanınmışsa da , daha sonraları Ebu Hanife Mahallesi olarak tanınmıştır³²⁴. İmam - ı Azam ' ın ilk mezarı kerpiçten yapılmış iken , daha sonra büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın devlet adamlarından Ebu Sad Şerefül - Mülk Muhammed Bin Mansur Harezmi tarafından 1067 (459) yılında selçuklu tarzı kubbe ile örtülü bir türbe haline getirilir ve yanına da bir türbe inşa ettirilir³²⁵. Şah İsmail 1508 (914) tarihinde Bağdat ' ı istilası sırasında türbe ve medrese tahrip edilir. Kanuni 1534 (941) tarihinde Bağdat ' ta hakim olduktan sonra türbe ve medreseyi yeniden inşa ettirir. Türbenin yanında yaptırılan yeni binalar ile külliye haline getirilir. Külliye başta IV. Murat olmak üzere çeşitli tarihlerde elden geçirilmiştir³²⁶. Günümüzde İmam - ı Azam türbesi Bağdat ' ın önemli ziyaret yerlerindedir.

³²² Kuyûd.- ı Kudime 582 , v. 119 / a.

³²³ A. Uluçam , age , s.23 . ; T. Baqır . "Baghdad" , s.10.

³²⁴ T. Baqır , "Baghdad" . s.10 - 11.

³²⁵ M. Altay Köymen , Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi , C.III. , Ankara , 1992 . s.201 - 202 . ; A. Uluçam , age , s.23 . ; T. Baqır : "Baghdad" , s.10 - 11.

³²⁶ A. El - Azzavi , Tarihi Irak , C.IV. s.30 - 32 . ; A. Uluçam , age , s. 23 - 24 . ; T. Baqır , "Baghdad" , s.10 - 11.

4.2. İmam- ı Musa- i Kâzım Türbesi (Meşhed – i Kâzimeyn)

İmam – ı Musa – ı Kazım , Hz. Muhammedi'n neslinden olup , şiiler onu oniki imamın yedincisi olarak kabul etmektedirler. Musa – i Kâzım 745 (128) yılında El Ebva da doğmuş ve 799 (183) tarihinde Bağdat ‘ ta vefat etmiştir³²⁷. İmam - ı Musa - i Kazım ‘ ın cenazesi kerh bölgesinin kuzeyinde defn dılmış ve ilk olarak Harun Reşid tarafından mezarı kerpiçten yapılmıştı³²⁸. 836 (221) tarihinde Musa Kazım ‘ ın torunu ve on iki imamın dokuzuncusu olan Muhammed Cevat Taki ‘ de buraya defn edilmiştir³²⁹. Böylece bu mahal iki Kazım manasına gelen “Kazimeyn” olarak tanınmıştır³³⁰.

Halife Muktedin Biemrillah zamanında Sultan Berkayaruk ‘ un vezirlerinden Mecdü'l – Mülk el – Birevistani kerpiç olan mezarı yeniden inşa ettirerek türbe haline getirilmiştir. Daha sonra zahir biemrillahın başlattığı ve 1226 (623) ‘ da ölümü üzerine oğlu muntasır (1226 – 1242) tarafından Musa Kazım türbesi baştan Selçuklu tarzı mukarnas kubbe ile örtülmüştür. Ancak Şah İsmail tarafından bu Selçuklu yapısı yıktırılarak 1515 (921) yılında iki kubbeli yeni bir türbe yaptırmıştır³³¹.

Evliya çelebi bu türbe hakkında şu bilgileri vermektedir : “sandukası , der vazesi ve asitane – i alisi sim – i halis ile bina olunmuştur. Ve kubbe – i pür – envarının derunun da ol kadar musanni avizeler ve kanadili murassa ve çırağdan ve şamdanlar vardır ki vasfında lisan – i kasr dır. Evkafı azim olduğundan ikiyüz adet huddamı var. Diyar – ı Acemden birçok nezrat gelir be her sene nice bin acem vefat edup ta Diyar – ı Acemden naşını geturup bu asitane civarına defn ederler. Kasaba halkı hap İmam Musa huddamıdır.” Diye bahsetmektedir³³².

1796 (1211) tarihinde Kacar Emiri Şah Ağa Muhammet türbenin kubbelerini latınla kaplatmıştır. Türbenin de içinde yer aldığı külliye çeşitli tarihlerde tamir görmüştür³³³.

³²⁷ R. Strothman, “Musa Kazım madd” .İA , C.VIII . İstanbul , 1993 . s.667 – 668.

³²⁸ A. Uluçam , age , s37.

³²⁹ Evliya Çelebi Seychatname , C.IV.S.42.

³³⁰ T. Baqır , “Baghdad” . S.8.

³³¹ A. Uluçam , age , s.37.

³³² Evliya Çelebi Seychatname , C.IV. s.428 – 429.

³³³ A. Uluçam , age , s.37.

4.3. Seyyid Abdülkadir – i Geylani Türbesi

Seyyid Abdülkadir – i Geylani , Hz. Muhammedi'n neslinden olup 1077 – 78 (470) ' de Geylan ' da doğmuş ve 1165 – 66 (561) tarihinde Bağdat ' ta vefat etmiştir Hanbeli fıkhı başta olmak üzere , İslami ilimlerdeki derin bilgisi yanında , tasavvuf alanında da Kadiri tarikatını kurması ile ün kazanmıştır³³⁴. Abdulkadiri Geylani ' nin cenazesi tekkesine defn edilmiş ve üzerine de Selçuklu tarzı bal peteği şeklinde yüksek bir kubbe inşa edilmiştir³³⁵. 1508 (914) tarihinde Safevilerin Bağdat ' ı istilası sırasında türbe de zarar görmüş ve tahrip olmuştur. 1534 (941) yılında Kanuni Bağdat ' a hakim olunca , Abdulkadiri Geylani ' nin türbesinin yeniden inşa edilmesi ve yanında da çeşitli imaretlerde yaptırarak külliye haline getirilmesi için Mimar Sinan ' ı vazifelendirmiştir³³⁶.

Külliye , XVI. Yüzyıl Osmanlı Mimarisini yansıtmaları açısından önemlidir. Külliye'nin çekirdeğini türbe teşkil etmekte olup , türbeye üç yönden dört kapı ile geçilmektedir. Eyvan şeklindeki ana girişin iki tarafında küçük kubbelerle örtülü iki niş ile büyükçe kubbeli bir geçiş mekanı bulunmaktaydı. Kare planlı esas türbe mekanı , tromplar üzerine oturan kubbelerle örtülüdür. Tamamı gümüştan yapılan Abdulkadir – i Geylani sandukası üzerindeki ayet kitabeleri , geometrik yıldız ve bitki süslemeleri ile güzel bir Osmanlı eseridir.

Babü ' ş – Şeyh mahallesinde yer alan külliye çeşitli yarıhlerde tamir görmüştür. Bağdat ' ın önemli ziyaret yerlerindedir³³⁷.

4.4. Şeyh Ömer Şahabeddin Sühreverdi Türbesi

Şeyh Ömer Şahabeddin Sühreverdi 1144 (539) yılında Sincan yakınındaki Sühreverd Kasabası ' nda doğmuş ve 1234 (632) yılında Bağdat ' ta vefat etmiştir. Seyyid Abdulkadiri Geylani ' nin hem müridi hem de halifesi olmuştur. Şafi mezhebi fakih ve , hadis alimi ve tasavvuf ehli olup "Şeyhlerin Şeyhi" ünvanıyla anılmıştır. Cenazesi Babu – I Vüstani defn edilmiş ve mezarının üzerine selçuklu tarzı bir mukarnas bir kubbe ile örtülü türbe yaptırılmıştır. 1334

³³⁴ A. Uluçam , age , s.31. ; A. Uluçam , "Abdulkadiri Geylani Külliyesi" , s.63.

³³⁵ T. Baqır , "Baghdad" , S.10.

³³⁶ Evliya Çelebi Seychatname , C.IV. s.399. ; A. El – Azzavi , Tarihi Irak , C.IV. s.32 – 34. ; T. Baqır , "Baghdad" , s.10.

³³⁷ A. Uluçam , "Abdulkadiri Geylani Külliyesi" , s.63 – 65.

(735) ' te İlhanlı Veziri Gıyaseddin Muhammed Bin Huca Reşideddin feyzullah tarafından türbe tamir ettirilmiştir³³⁸.

Batıdan ve caminin güneydoğusundan iki giriş kapısı bulunan türbe kare şeklinde yapılmıştır. Türbenin batı girişinde , 1334 yılında eklenen abidevi bir taçkapı bulunmaktadır. Geniş bir eyvan şeklinde yükselen taçkapı kemeri içinde bir küçük giriş kapısı mevcuttur. Türbe mekanı içten yarım küre şeklinde kubbe ile kapatılmıştır. Türbenin doğusunda ise kare bir hücreden ibaret olan halife Mu ' tasım - Billah ' ın mezarı bulunmaktadır. Osmanlı döneminde içinde türbenin de bulunduğu külliye çeşitli tarihlerde tamir edilmiştir³³⁹.

4.5. İmam - ı Ebu Yusuf Türbesi

Ebu Yusuf Yakup Bin İbrahim 731 (113) yılında küfede doğmuş ve 798 (182) ' de Bağdat ' ta vefat etmiştir. Ebu Yusuf , İmam - ı Azam ' ın önde gelen talebelerinden olup , Hanefi mezhebinin önemli fakihlerindedir. Harun Reşid ilk defa "kadıl - kudat" lık vazifesi ihdas ederek , ilk defa bu vazifeye Ebu Yusuf atanmıştır³⁴⁰. İmam - ı Ebu Yusuf ' un mezarı Meşhed - i Kazımeyn yanında bulunmakta olup³⁴¹ mezarın türbe haline getirilmesi ve yanına onun adına camii yaptırılması ise Osmanlı zamanında gerçekleşmiştir³⁴². Caminin doğusunda yer alan türbe , dört paye üzere basık bir kubbesi bulunmaktadır³⁴³.

4.6. Ahmed İbn - i Hanbel Türbesi

Ahmed İbn - i Hanbel 780 (164) yılında Bağdat ' ta doğmuş ve 855 (241) yılında da Bağdat ' ta vefat etmiştir. Hanbeli mezhebinin kurucusu olup , fıkıh ve hadis alimidir³⁴⁴. Ahmed İbn- i Hanbel ' in türbesi ; Kerh bölgesinde bulunmaktadır³⁴⁵.

³³⁸ A. Uluçam , *age* , s.31. ; A. Uluçam , "İrak ' taki Selçuklu Türbeleri" , s.258.

³³⁹ A. Uluçam , "İrak ' taki Selçuklu Türbeleri" , s.258 - 259.

³⁴⁰ Salim Ögüt "Ebu Yusuf Madd" . TDVİA. , C.X. , İstanbul , 1994 , 260 - 265.

³⁴¹ M. Cevat A. Susa , *Delil - İ Harita - İ Bağdad* , S.296. ; M. Streck , "Kazımeyn Madd" . İA. , C.VI. , İstanbul , 1993 . s.526.

³⁴² A. Uluçam , *age* , s.83.

³⁴³ Katip Çelebi , *Cihannüma* , s.460. ; A. Uluçam , *age* , s.84.

³⁴⁴ M. Yaşar Kan demir "Ahmed bin Hanbel madd." , TDVİA , C.2. , İstanbul , 1989 , s.75 - 80.

³⁴⁵ Katip Çelebi , *Cihannüma* , s.459. ; Münşi El - Bağdadi , *Rihlet* , s.27.

4.7. Şeyh Maruf – ı Kerhi Türbesi

Şeyh Maruf – ı Kerhi , doğum tarihi kesin bilinmemekte olup , batı Bağdat' ta kerh bölgesinde doğmuş ve 816 (200) yılında Bağdat ' ta vefat etmiştir. Harun Reşid zamanında ün kazanmış olan ve Maruf – ı Kerhi tasavvuf ehlinin önde gelen isimlerinden biridir³⁴⁶. Maruf – ı Kerhi ' nin mezarı , Kerh bölgesindeki surların batı yönüne açılan kapı yakınında bulunmaktadır. Mezarın bulunduğu yerin yanında önceleri Harun Reşid ' in zevcesi Sitti Zübeyde Hatun türbesi zannedilen , ancak son zamanlarda halife Nasır – Lidinillah ' ın annesi Zümrüt Hatun ' a ait mezar olduğu tespit edilen türbede bulunmaktadır³⁴⁷. Maruf – ı Kerhi için yapılan türbe ve caminin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1066 (459) tarihinde türbe ve caminin halife Kaim – Biemrillah tarafından tamir edildiğine göre , türbe ve caminin bu tarihten önce yaptırılmış olması gerekir³⁴⁸. 1214 (612) yılında halife Nasır – Lidinillah tarafından türbe ve cami esaslı bir şekilde yenilenmiştir. Osmanlı döneminde çeşitli tarihlerde bu tamiratların devam ettiğini görmekteyiz³⁴⁹.

4.8. Şeyh Cüneyd – i Bağdadi Türbesi

İlk devir sufiliğin güçlü temsilcilerinden olan Şeyh Cüneyd – i Bağdadi , Bağdat'ta doğmuştur. Ancak doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hayatı Bağdat'ta geçmiş ve 909 (297) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenazesi kerh bölgesinde Şunuziye mezarlığına defn edilmiştir³⁵⁰. Cüneyd – i Bağdadi ' nin türbesinin ne zaman yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kanuni ' nin Irakeyn seferine katılmış olan Matrakçı Nasuh eserinde Cüneyd – i Bağdadi ' nin türbesinin resmini çizmiş olduğuna göre türbenin Osmanlı öncesine ait olduğunu söyleyebiliriz³⁵¹.

4.9. Şeyh Seraceddin Ömer – i Halvet – i Türbesi

Halvetiyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Seraceddin Ömer - i Halvet – i 1284 (683) yılında Vasıt ' ta doğmuş ve 1368 (750) yılında Bağdat ' ta vefat etmiştir.

³⁴⁶ T. Yazıcı , "Maruf – i Kerhi Mad" . İA , C.VII. , s.344 – 345.

³⁴⁷ Evliya Çelebi *Seyhatname* , C.IV.S.430.

³⁴⁸ A. Uluçam , *age* , s.27.

³⁴⁹ F. Sarre – E. Herzfeld , *Tigris Gebiet* , s.172. ; A. Uluçam , *age* , s.27.

³⁵⁰ Süleyman Ateş "cüneyd – i bağdadi mad." , TDVİA , C.VIII. . İstanbul . 1993 . s.119 – 121.

³⁵¹ Nasuhu's – Silahi , *Beyan – ı Menazil – i Sefer – i Irakeyn* , resim. 55.a

ta vefat etmiştir³⁵² Mezarı türbe haline getirilmiş ve 1373 (755) yılında ise türbe yanına cami ve diğer imaret binaları yapılarak külliye dönüştürülmüştür³⁵³ Külliye şehrin güney yönüne düşmekte olup daha sonra bu bölge Şeyh Seraceddin Mahallesi ismini almıştır³⁵⁴

4.10. Şeyh Necibüddin Abdulkahir – i Sühreverdi Türbesi

Şeyh Necibüddin Abdulkahir – i Sühreverdi 1097 (490) yılında doğmuş ve 1168 (563) yılında da Bağdat ‘ ta vefat etmiştir.hanefi mezhebi fakih ve tasavvuf ehli bir şahsiyettir³⁵⁵. Türbenin yapım tarihi bilinmemekte olup , türbe hükümet sarayı ‘ na yakın³⁵⁶ , Daru’z – Zibatta bulunmaktadır. Türbe yanında onun yapılmış bir mescidde bulunmaktadır³⁵⁷.

4.11. Seyyid Sultan Ali Türbesi

Bağdat iç kalede bulunan türbenin³⁵⁸ kime ait olduğuna dair ihtilaf bulunmaktadır. Ancak genellikle Rufai Şeyhi Seyyid Sultan Ali ‘ ye ait olduğu kabul edilmektedir. Türbe ve yanındaki mescit celayirliler döneminde yapıldığı kabul edilmektedir³⁵⁹.

4.12. İmam Celadeddin Akuli Türbesi

İmam Celadeddin Akuli 1240 – 1327 (638 – 728) yıllarında yaşamış , Şafii mezhebi fakihlerindedir. Tasavvuf ehli olup , ayrıca mustansiriyye medresesinde ders vermiştir. 1327 yılında Bağdat ‘ ta vefat etmiş ve kendi adıyla anılacak olan Akuliyye mahallesinde defn edilmiştir. Mezarının üzerine türbe yapılarak , yanına da bir türbe inşa edilmiştir³⁶⁰.

³⁵² M.Z. Pakalın , *Deyim ve Terimler Sözlüğü* , C.I. s.714 – 716. ; M. Cevat _A. Susa , *Delili Harita – İ Bağdat* , s.237 – 238.

³⁵³ A. Uluçam , *age* , s.209 – 210.

³⁵⁴ M. Cevat _A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , S.267.

³⁵⁵ İA . . “Abdulkahir – i Sühreverdi madd.” , C.11. , İstanbul , 1993 , s.87 – 88.

³⁵⁶ Mehmet Hürşid , *age* , s.51.

³⁵⁷ M. Cevat _A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , s.310 .

³⁵⁸ *Maliyeden Müdevver 20180* , s. 9.

³⁵⁹ A. Uluçam , *age* , s.64.

³⁶⁰ M. Cevat _A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , s.236 – 237. ;A. Uluçam , *age* , s.61.

4.13. Hallacı Mansur Türbesi

Hallacı Mansur ' un asıl adı , Ebu'l - Mugis el - Hüseyin bin Mansur el - Beyzavidir. 858 (244) yılında İran ' ın Fars Eyaletinde bulunan Tür ' de doğdu. Tasavufla ilgilendi ve "Ene'l Hak" sözünden dolayı , büyük tartışmaların meydana gelmesine sebep oldu. 26 Mart 922 (24 Zilkade 309) tarihinde halife Muktedir - Billah tarafından Babü' Tak denilen semtte idam ettirilir. Hallac - ı Mansur ' un asıldığı yer zamanla önem kazandı ve burada bulunan mezarının üzerine Abbasiler zamanında türbe yaptırılmıştır³⁶¹. Türbe Kerh bölgesinde yer almaktadır³⁶².

4.14. Bişr - i Hafî Türbesi

Bişr - i Hafî ilk devir sufilerindedir. 767 (150) veya 769 (152) yılında Merv ' de doğmuş ve 841 (227) yılında da Bağdat ' ta vefat etmiştir³⁶³. Türbe Kerh bölgesinde bulunmakta olup³⁶⁴ , yapım tarihi hakkında bir bilgi tespit edemedik.

4.15. Habib - i Acemi Türbesi

Habib - i Acemi tasavvuf ehli bir şahsiyettir. Aslı İran ' lı olup , doğumu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Vefat tarihi hakkında ihtilafli bilgiler bulunmakta olup , tahminen 747 - 48 (130) yılında vefat etmiştir³⁶⁵. Türbesi Lerh bölgesinde olup³⁶⁶ , türbenin yapım tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

4.16. Zümrüt Hatun Türbesi

Zümrüt Hatun Türbesi , son zamanlara kadar Harun Reşid ' in zevcesi Sitti Zübeyde Hatun türbesi olarak bilinmekteydi. Nitekim birçok kaynak ve Seyhatnamede de Sitti Zübeyde Hatun türbesi olarak zikredilmiştir. Ancak Sitti Zübeyde Hatun ' un Kureyş mezarlığına defn edildiğine dair bilgi vardır. Aslında bu türbenin yine bir Abbasi kadını olan , Sitti Zübeyde Hatun gibi hayır ve hasenatı

³⁶¹ Süleyman Uludağ "Hallac - ı Mansur madd." TDVİA , C.15. , İstanbul , 1997 . s.377 - 381.

³⁶² Münşi El - Bağdadi , Rihlet , s.25.

³⁶³ Mustafa Kara "Bişr el - Hafî madd." , TDVİA , C.6. , İstanbul , 1992 , s.221 - 222.

³⁶⁴ Münşi El - Bağdadi , Rihlet , s.25.

³⁶⁵ Erhan Yetik , "Habib el - Acemi madd." , TDVİA , C.14. , İstanbul , 1996 , s.370.

³⁶⁶ Münşi El - Bağdadi , Rihlet , s.25.

ile tanınan Zümrüt Hatun ' a ait türbe olduğu yapılan araştırmalar sonucu tespit edilmiştir³⁶⁷.

Zümrüt Hatun , Türk asıllı bir kadındır. Halife Mutezi'd- Biemrillah ' ın eşi ve halife Nasır - Lidinillah'ın ise annesidir. Ümmü Halife (halife annesi) olarak ün kazanan Zümrüt Hatun Bağdat' ın çeşitli yerlerinde camii , medrese , ribat ve imaret gibi eserler yaptırmıştır. Türbe , 1193 (589) yılında Zümrüt Hatun , tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde türbenin kuzeyine bir giriş bölümü eklenmiştir³⁶⁸. Türbe Jerh bölgesinin batı yönünde yer almaktadır³⁶⁹. Zümrüt Hatun türbesinin yanında birde Maruf - i Kerhi türbeside bulunmaktadır³⁷⁰.

4.17. Behlül – i Dâna (Behlül – i Divane) Türbesi

Behlül-i Dana'nın hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Abbasi halifesi Harun reşid zamanında yaşamış ve meczup görünümlü olduğundan "Behlül – i Divane" olarakta tanınmıştır. Behlül – i Dana ' nın Harun Reşid ile olan münasebetleri menkıbeler halinde günümüze kadar gelmiştir. Aslen küfeli olduğu rivayet edilmektedir. Bağdat ' ta yaşamış ve ihtimalle 799 (183) yılında Bağdat ' ta vefat etmiştir³⁷¹. Matrakçı Nasuh eserinde Behlül – i Dana ' nın türbesini tasvir etmesi , bu türbenin Osmanlı öncesine ait bir eser olduğunu göstermektedir³⁷². Türbe Kerh bölgesinde bulunmaktadır³⁷³.

4.18. Şeyh Şibli Türbesi

Şibli , Maveraunnehir menşei bir aileden gelmekte olup,861 (247) ' de Bağdat ' ta doğmuş ve 945 (334) yılında da Bağdat ' ta vefat etmiştir. Tasavvuf ahli bir şahsiyet olup , Hallac – ı Mansur ' un dostudur. Ancak Hallac – ı Mansur ' un akıbetinden dolayı , Hallac' ın sözlerinden inkar etmiştir. Şibli 'nin türbesi Azamiyyede İmam - ı Azam türbesi yanındadır³⁷⁴.

³⁶⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Uluçam , age , s.129.; T. Baqır , "Baghdad" , s.9.

³⁶⁸ A. Uluçam , age , s.129. ; M. Cevat "İmaretü'l – Karmî's – Sadis ed – Dahmc" , Sümer , C.II. , bağdad , 1946 . s.69 – 71.

³⁶⁹ Ş. Sami , Kamusul Alam , C.II. s.1325.

³⁷⁰ T. Baqır , "Baghdad" , s.9.

³⁷¹ Süleyman Uludağ "Behlül ' i Dana madd." TDVİA , C.5. , İstanbul , 1992 , s.352 – 353.

³⁷² Nasuhus ' – Silahi , Beyani Menazil – i Sefer – i İrakeyn , resim .555.

³⁷³ Münşi El – Bağdadi , Rihlet , s.25. ; Mehmet Hurşit , age. , s.57.

³⁷⁴ L. Massignon , "Şibli madd." , İA , C.11. , İstanbul , 1993 , s.516 – 517.

5. Kilise ve Sinagoglar

Bağdat ' ta Müslümanlar dışında yahudi ve hıristiyan topluluklarda taşamaktaydı. Şehirde yahudi nüfus , hıristiyan nüfusa göre daha fazla idi³⁷⁵.

Hıristiyan nüfus genellikle Ermeni , Keldani ve Sürgani topluluklardan oluşmaktaydı³⁷⁶.

Evliya Çelebi , XVII. Yüzyılın ortalarında Bağdat ' ta yahudilere ait üç sinagogun var olduğunu zikr etmektedir³⁷⁷. Ancak bu sinagogların isimleri ve buldukları yer hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bağdat ' taki kiliseler hakkında ise Evliya Çelebi , hıristiyanlara ait sekiz kilisenin bulunduğunu ve bu kiliselerden en mamur olanlarının ermeni kiliseleri olduğunu yazmaktadır. Bu Ermeni kiliselerinden biri Bağdat meydanının yakınında , diğeri ise Şurca Mahallesinde bulunduğunu ifade etmektedir³⁷⁸. Diğer kiliseler hakkında ise bir bilgi bulunmamaktadır.

6. Hamamlar

Bağdat, hamamlar yönünden de zengin bir şehir olduğunu görmekteyiz. Evliya Çelebi, Bağdat'ta, saraylarda ve büyüklerin konaklarında bulunan hamamların sayısının beşyüz civarında olduğunu yazmaktadır. Umumi olan hamamlardan ise on hamam ismini zikretmiştir³⁷⁹. XIX. yüzyılda ise, Bağdat'ta yirmidört büyük hamamın varlığından bahsetmektedir³⁸⁰.

XIX. yüzyıl ortalarında Bağdat ' ı ziyaret eden Mehmet Hurşit Paşa ise 14 kadar çarşı hamamının mevcut olduğunu kaydetmektedir. Bu hamamların fiziki durumları hakkında ise şu bilgileri vermektedir ; "...bu hamamlar kârgir bina etselerde sıvasız olduklarından ve birde zeminleri hasıl olur katıca bir nev ' i zifti erittikten sonra kum ilke karıştırarak taş yerine anıla döşenildiğinden derunları karanlıktır ve mürür – ı zamanla işbu zift döşemelerinin bazı yerlerinin çöküp su tereaküm idecek yerler peyda ola geldiğinden deruna kasvet verir şeylerdir...." diye bahsetmektedir³⁸¹.

³⁷⁵ J. Buckingham , *Travels in Masopotamia* , s.413.

³⁷⁶ L.C.De Cholet , *age* , s.320. ; Ş. Sami . *Kamusul Alam* . C.II. s.1324.

³⁷⁷ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.422.

³⁷⁸ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.422.

³⁷⁹ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.422.

³⁸⁰ Münşi El – Bağdadi , *Rihlet* , s.31.

³⁸¹ Mehmet Hurşit , *age* , s.52.

6.1. Şurca Hamamı

Şurca Hamamı , incelediğimiz dönemde kendi adı ile anılan mahallede bulunmakta idi. Hamam hassa olup intizam usulu ile işletilmekte idi. 1577 – 78 (985) tarihinde hamamın yıllık hasılatı 16.920 akçe idi³⁸². Şurca hamamı XX. Yüzyıl başlarında Şurca Suk ' unda yer aldığını ve faal olduğunu görmekteyiz³⁸³.

6.2. İmam - ı Azam Ebu Hanife Hamamı

1534 (941) yılında Kanuni Sultan Süleyman Bağdat ' a hakim olduktan sonra , İmam - ı Azam ' ın türbesi ve medresesi etrafında çeşitli imaret binaları yapılarak külliyeye dönüştürülmüştür. Külliye içinde bir hamamda bulunmakta idi³⁸⁴.

6.3. Seyyid Abdulkadir – i Geylani Hamamı

Seyyid Abdulgadir – i Geylani külliyesi içerisinde yer alan hamamdı³⁸⁵.

6.4. İmam - ı Musa - i Kazım Hamamı

İmam - ı Musa - i Kazım Hamamı, Şeyh Ali Suk'unda Hasan – ı Helvani Mescidi yanında bulunmaktaydı³⁸⁶.

6.5. Bektaş Hamamı

Bektaş Hamamı , Cağala – zade Hanı yanında bulunmaktaydı³⁸⁷.

6.6. Enderun Hamamı

Bağdat iç kalesinde bulunan Enderun Hamamı hassa olup, intizam ile işletildiği görülmektedir. Bağdat Kalesi merdanı Derviş, Enderun Hamamını

³⁸² *Kuyud – ı Kadime* 102 . v. 29.

³⁸³ Abdulkrim el – Allaf , Bağdad , el – Kadime , Bağdad , 1960 , s.72.

³⁸⁴ A. Uluçam , age , s.23. ;

³⁸⁵ Evliya Çelebi Seyehatname , C.IV.s.422.

³⁸⁶ *Topu Tahrir* 386, s.235. ; *Kuyud – ı Kadime* , 582 , v. 132 / b.

³⁸⁷ Evliya Çelebi Seyehatname , C.IV.s.422.

1546 – 47 (953 – 954) yıllarında intizamla işletildiğini tespit etmekteyiz³⁸⁸. Enderun Hamamı'nın 1544 – 45 (951) tarihinde yıllık hasılının 7200 akçe iken³⁸⁹, 1577 – 78 (985) tarihinde yine yıllık hasılının 7200 akçe olduğunu görmekteyiz³⁹⁰.

6.7. Yağbasdı Hamamı

Yağbasdı Hamamı hassa bir hamam olup, intizam usulü ile işletilmekteydi. 1544 – 45 (951) tarihinde hamamın yıllık hasılı 14.400 akçe iken³⁹¹, 1577 – 78 (985) tarihinde ise 6750 akçeye düşmüştür³⁹². Yağbasdı Hamamı'nın yıllık hasılatındaki bu azalma, hamamın önceki tarihlere göre daha za faal olduğunu göstermektedir.

Yağbasdı Hamamı'nın şehir içinde bulunduğu mevkiyi tespit edemedik.

6.8. Medrese Hamamı

Medrese Hamamı hassa bir hamam olup, intizam usulü ile işletilmekteydi. 1555 – 56 (963) tarihinde hamamın yıllık hasılatı 11.160 akçe olduğu görülmektedir³⁹³. Bu hasılat miktarından Medrese Hamamı'nın faal olduğu anlaşılmaktadır. Hamam, İmam, Musa – i Kazım evkafı yanında yer almaktaydı³⁹⁴.

6.9. Şirahane Hamamı

Şirahane Suk'unda bulunan hamamdır. Şirahane Hamamı, hassa bir hamam olup, intizam usulü ile işletilmekteydi. 1577 – 78 (985) tarihinde hamamın yıllık hasılatı 37.800 akçe olduğu görülmektedir³⁹⁵. Şirahane Hamamı'nın çok faal bir hamam olduğu hasılattan anlaşılmaktadır.

³⁸⁸ Ali Emiri , Kanuni 21 , s.5.

³⁸⁹ Maliyeden Müdevver 102 , v.29.

³⁹⁰ Kuyud – ı Kadime 102 , v. 29.

³⁹¹ Kuyud – ı Kadime 209 , s.1.

³⁹² Maliyeden Müdevver 1090 , s.30.

³⁹³ Kuyud – ı Kadime 102 , v.29.

³⁹⁴ Maliyeden Müdevver 1090 , s.31.

³⁹⁵ Ali Emiri , Kanuni 21 , s.7.

6.10. Haffaflar Hamamı

Haffaflar Suk'unda bulunan hamamdır³⁹⁶. Hamam hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

6.11 Kadı Hamamı

Bağdat mahkemesi yakınında bulunan hamamdır³⁹⁷. Kadı Hamamı, XX. yüzyıl başlarında da faal olarak hizmet veren bir hamam olduğunu görmekteyiz³⁹⁸.

6.12. Debbağlar Hamamı

Bağdat Şehri'nin güneyinde bulunan Babüş – Şarki (Karanlık Kapı) yakınında bulunan hamamdır. Bu mahallede Debbağhane'nin bulunmasından dolayı hamam bu ismi almıştır³⁹⁹.

6.13. Peyh Ali Hamamı

Peyh Ali Mahallesinde yer alan hamamdır⁴⁰⁰. Hamam hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

6.14. Hasbullah Hamamı

Hasbullah Hamamı hakkında Evliya Çelebi'nin ismen bahsetmesi dışında bir bilgi tespit edemedik⁴⁰¹.

6.15. Haydar Çelebi Hamamı

Haydar Çelebi Hamamı ismine ilk olarak Evliya Çelebi'nin eserinde rastlamaktayız⁴⁰². Hamam XIX. yüzyılın ortalarında Re'sül – Kariyye Mahallesi içerisinde yer almaktadır⁴⁰³. Haydar Çelebi Hamamı XX. yüzyıl başlarında da faal olarak hizmet verdiği görülmektedir⁴⁰⁴.

³⁹⁶ Evliya Çelebi *Seychatname*, C.IV. s.422.

³⁹⁷ Evliya Çelebi *Seychatname*, C.IV. s.422.

³⁹⁸ Abdulkrim el – Allaf. *Bağdad el – Kadime*, Bağdad . 1960 , s.72.

³⁹⁹ Evliya Çelebi *Seychatname*, C.IV. s.422.

⁴⁰⁰ Evliya Çelebi *Seychatname*, C.IV. s.422.

⁴⁰¹ Evliya Çelebi *Seychatname*, C.IV. s.422.

⁴⁰² Evliya Çelebi *Seychatname*, C.IV. s.422.

⁴⁰³ M. Cevat _ A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdad* . s.256.

⁴⁰⁴ Abdulkrim el – Allaf . *Bağdad , el – Kadime* , Bağdad . s.72.

6.16. Şaban Efendi Hamamı

Şaban Efendi Hamamı ismine Evliye Çelebi'nin eserinde rastlamaktayız. Hamamın At Meydanı'nda olduğunu zikr etmektedir⁴⁰⁵.

7. Su Kanalları ve Kaynakları

Bağdat Şehri Dicle Nehri kenarında kurulmasından dolayı, şehrin su ihtiyacının büyük bir bölümü Dicle'den karşılanmakta idi. Dicle'nin her mevsimde suyunun bol olması nedeniyle, nehirden sukalar vasıtasıyla su taşınmaktaydı. Dicle üzerindeki köprüünün her iki tarafında dört su alım merkezi olup, şehrin su alma ikmali bu alım merkezlerinden sağalmaktaydı⁴⁰⁶.

Şehrin su ihtiyacı Dicle dışında çeşitli kanallar vasıtasıyla da karşılanmaktaydı. Şehrin doğu tarafından geçmekte olan Nehrevan Nehri'nden de kanallar kazılarak şehre su getirilmiştir⁴⁰⁷.

Kerh bölgesinin su ihtiyacı Dicle dışında, Abbasi Halifesi Mansur tarafından Fırat Nehri'nden kazılmış olan Düceyl ve Kerh Kanalları'ndan karşılanmaktaydı⁴⁰⁸.

Şehir içinde ise halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla, şehrin çeşitli yerlerinde çeşmeler yaptırılmıştır.

Evliya Çelebi, Bağdat'ta ikiyüz adet çeşmenin var olduğunu bildirmektedir. Ancak çeşmelerin suları sakalarla Dicle'den getirildiğini ve bu çeşmelerden en meşhuru At Meydanındaki Murat Ağa Çeşmesi olduğunu yazmaktadır⁴⁰⁹.

Ayrıca Evliya Çelebi, Bağdat'ta yüz adet sebilin mevcut olduğunu ve bu sebillerin suyunun da yine Dicle'den karşılandığını ifade etmektedir. Bu sebillerin en meşhurları ise Haydar Çelebi Sebili, Hüseyin Paşa Sebili, Mustafa Paşa Sebili, Ebubekir Hoca Sebili ve Hasbullah Çelebi Sebilidir⁴¹⁰.

⁴⁰⁵ Evliya Çelebi Seyehatname , C.IV. s.422.

⁴⁰⁶ L. Massignon . age , s.72. ; A. Raymond . age , s.105.

⁴⁰⁷ Muhammed Rashid . age , s.167.

⁴⁰⁸ El -Yakubi , age , s.250. ; Yakut er - Rumi , age , C.II. s.235. ; Muhammed Rashid , age , s.167 - 171.

⁴⁰⁹ Evliya Çelebi Seyehatname , C.IV. s.420.

⁴¹⁰ Evliya Çelebi Seyehatname , C.IV. s.420.

Bağdat'ta iklimin sıcaklığı nedeniyle evlerde su sarnıçları bulunmaktaydı⁴¹¹. Ancak Dicle'den güçlkle sakalar vasıtasıyla su getirildiğinden, suların muhafaza ve depolanması vasıtasıyla su kuyuları bulunmaktaydı. Evliya Çelebi bu su kuyularının mevcudunu altıbin olarak vermektedir⁴¹².

8.Dicle Köprüsü

Bağdat Şehrinin ortasından Dicle Nehri geçmekte olup, şehri doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Şehrin doğu ile batısı arasında bağlantıyı sağlamak üzere Dicle'nin üzerinde büyük bir köprü bulunmaktaydı. Köprü'nün doğu ayağı şehrin merkezi yerinde bulunmakta ve Babül – Cısr ile bağlantılıydı. Köprü'nün batı ayağında ise Kuşlar Kalesi yer almaktaydı.

Dicle Köprüsü, kırkbeş adet tonbaz gemilerinin birbirlerine zincirle ve yaban asması ile bağlanarak ve nehrin içinde ise bentler ve sepetlerle taşlar konularak köprü sabit hale getirilmiştir. Köprü üzerinde üç arabanın geçebileceği şekilde enli yapılmıştı. Şayet bir kelek gemisi geldiğinde, köprücüler, köprü'nün üç – dört gemisini kapı gibi açarak geminin geçmesini sağlardı. Böylece köprüden geçen gemi gümrüğe yanaşırdı. Yine köprü üzerinden geçen yüklerden bekçiler köprü başında vergi alırlardı. Köprü başları Bağdat'ın bir eğlence yeri olarak da halkın ilgi gösterdiği bir mesire yeri idi⁴¹³.

XIX. Yüzyıl başlarındaki Bağdat'ı anlatan Münşiel Bağdadi, Dicle Oköprüsü'nün otuz adet gemiden meydana geldiğini ve gemiler ararsındaki mesafenin beş adım (3,75m) olduğunu ve köprü'nün ise altı adım (4,5m) geldiğini yazmaktadır⁴¹⁴.

V. Zanaat ve Ticaret Yerleri

Bağdattaki zanaat ve ticaret yerlerinin bilinmesi, Bağdat'ın sanayi ve ticari potansiyelinin tespit edilmesine ve ticari hayatın doğru şekilde açıklanmasına büyük katkı sağlayacaktır. İncelediğimiz dönemde tespitini yaptığımız zanaat ve ticaret yerleri hakkında aşağıda bilgi verilmiştir. Yerlerini tespit edebildiğimiz zanaat ve ticaret yerleri ise şehir planında gösterilmiştir.(Bkz. Plan-ı şehir planı)

⁴¹¹ A. Raymond . age , s.105.

⁴¹² Evliya Çelebi Seychatname , C.IV, s.421 – 422.

⁴¹³ Evliya Çelebi Seychatname , C.IV, s.423 – 424.

⁴¹⁴ Münşi El – Bağdadi , Rihlet , s.27.

1. Bedesten ve Hanlar

1.1. Bedesten

Türkçe de bedesten olarak yerleşmiş olan kelimenin “bezzazistan” veya “bezistan”dan geldiği ileri sürülmüştür. Bedesten şehrin merkezinde bulunur ve şehrin çekirdeğini oluşturan başta gelen yapılardandı. Şehrin ticaret bölgesinin merkezi olarak kurulan bedesten, sağlam ve kügir yapısı ile tüccarların değerli mallarını koruyan bir çeşit iç kaleye benzemektedir. Bedestenlerde başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, müzeyyen koşum takımları ile değerli kumaşlarında satıldığı yerlerdi.

İlk zamanlarda bedestenler ahşaptan yapılmış iken daha sonraları yangın ve afetlere karşı kagirden sağlam binalar yapılmaya başlanmıştır⁴¹⁵. Evliya Çelebi, Bağdat şehrindeki bedestenin kagir bir yapı olduğunu yazmaktadır⁴¹⁶. Bağdat bedesteni hakkında bunun dışında başka bir bilgiye sahip değiliz.

1.2. Hanlar

1.2.1. Mercan (Örtme) Hanı

Eminüddin Mercan Olcaytu, Celayir Sultanı Üveys Han zamanında Bağdat Valisi olmuştur. Mercan Han, valiliği sırasında Bağdat ta bir çok imar faaliyetinde bulunmuştur⁴¹⁷. Mercan Han'ın yaptırdığı eserlerden biri de 1358 (760) yılında kendi adıyla yaptırmış olduğu handır. Osmanlı döneminde ise bu eser Örtme Han olarak tanınmıştır⁴¹⁸.

Mercan Hanı, Bezzazlar Çarşısı içerisinde tuğladan iki katlı olarak yapılmıştır. Han, tamamen büyük kemerlerin birleşmesiyle örtülü bir yapı olup eser bu orjinal yapısı ile Irak'ta ki mevcut tarihi eserler içinde ayrı bir öneme sahiptir. Hanın kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki giriş kapısı bulunmaktadır⁴¹⁹.

⁴¹⁵ Bedesten hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. : semavi Eyice , “Bedesten madd.” , TDVİA , C.5 . İstanbul . 1992 . s.302 - 311.

⁴¹⁶ Evliya Çelebi Seyehatname , C.IV. s.420.

⁴¹⁷ 1315 tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi , s.84 . ; T. Baqır . “Baghdad” , s.5 - 8.

⁴¹⁸ F. Sarre - E. Herzfeld . Tigris - Gebiet , s.187 - 196 . ; M. Cevat _ A. Susa . Delil - i Harita - i Bağdat . s.219 - 220.

⁴¹⁹ A. Uluçam , a+ge , s.166.

1936 - 44 yıllarında Irak eski eserler Müdürlüğünce tamir edilerek müze haline getirilen Mercan Hanı⁴²⁰ 1973 yılından itibaren gazino olarak kullanılmaya başlanmıştır⁴²¹.

2. Cağala – Zade Hanı

Cağala – zade Yusuf Sinan Paşa'nın Bağdat Valiliği vazifesinde bulunduğu sırada⁴²² Sarraçhane başında yaptırmış olduğu handır⁴²³.

Cağala – zade Hanı, Mercan Hanı'nın kuzeyinde yer almakta olup, giriş kapısında bulunan kitabeden 1590 – 91 (999) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır⁴²⁴. Cağala – zade Hanı, Mercan Hanı'nın kuzeyinde yer almakta olup, giriş kapısında bulunan kitabeden 1590 – 91 (999) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır⁴²⁵. İki katlı olarak yapılmış olan hanın doğudan ve batıdan olmak üzere iki giriş kapısı bulunmaktaydı⁴²⁶. Hanın bir kervansaray niteliğinde hizmet verdiği de görülmektedir⁴²⁷.

Cağala – zade hanı 1936 yılına kadar hizmette bulunmuş ve bu tarihten sonra etrafına yapılan büyük dükkanlar sebebiyle terk edilmiştir⁴²⁸.

1.2. 3. Murad Paşa Hanı

Evliya Çelebi' nin sadece ismen bahsettiği Murad Paşa Hanı hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır⁴²⁹. Tahminimize göre Murad Paşa Hanı'nı yaptıran 1569 – 72 yıllarında Bağdat Valiliği vazifesinde bulunan Murad Paşa'dır. Murad Paşa'nın Bağdat ' ta kendi adıyla bir cami yaptırmış olmasından dolayı, bu hanı da onun tarafından yaptırılmış düşünmekteyiz⁴³⁰.

⁴²⁰ M. Cevat _ A. Susa . *Delil – i Harita – i Bağdad* . s.220 – 222. : A. Uluçam , *age* , s.166.

⁴²¹ A. Uluçam , *age* , s.166.

⁴²² Cağala – zade Yusuf Sinan Paşa 1586 , 1586 – 89 ve 1592 yıllarında olmak üzere üç defa Bağdat Valiliği vazifesinde bulunmuştur. (Bkz. Cağala – zade Yusuf Sinan Paşa bahsine)

⁴²³ Evliya Çelebi . *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴²⁴ A. Uluçam , *age* , s.169.

⁴²⁵ Nazmi – zade Murtaza . *age* , v.66 / a – b

⁴²⁶ A. Uluçam , *age* , s.169.

⁴²⁷ F. Sarre – E. Herzfeld , *Tigris – Gebiet* , s.198 – 199

⁴²⁸ A. Uluçam , *age* , s.169.

⁴²⁹ Evliya Çelebi . *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴³⁰ Bkz. Murad Paşa bahsine.

1.2. 4. İbrahim Hanı

İbrahim hanı Sipahi Pazarı başında yer almaktadır⁴³¹. Han hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

1.2.5. Hurmalı Hanı

Hurmalı Hanı, Dicle Nehri kenarında bulunan mahkeme binası yanında yer almaktaydı⁴³².

1.2.6. Basralı Hanı

Basralı Hanı, Mahkeme binasının Karşısında yer almaktaydı⁴³³.

1.1. 7. Bekâr Hanı

Bekâr Hanları' nın bulunduğu mevkiyi tespit etmek mümkün olmadı. Evliya Çelebi, hanın kârgir yapılı olduğunu yazmaktadır⁴³⁴.

1.1. 8. Kereste Hanı

Evliya Çelebi Kereste Hanı'nın Kazabaşında olduğunu yazmaktadır. Ancak bu mevkiyi tespit edemedik⁴³⁵.

1.1. 9. Hulefa Camii Hanı

Evliya Çelebi, Hulefa Camii Hanından sadece ismen bahsetmiştir⁴³⁶. Tahminimize göre Hulefa Camii' nin yanında bulunan handır. Han hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

2. Çarşı ve Pazar Yerleri

İslam şehirlerinin gelişimi Ulu Cami ve çarşı merkezli olduğunu görmekteyiz. Çarşı ve pazarlar, İslam şehirlerinin en karakteristik ve en çarpıcı

⁴³¹ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴³² Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴³³ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴³⁴ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴³⁵ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴³⁶ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

özelliğidir. Osmanlı döneminde ise şehirlerin ekonomik işlevleri bariz bariz şekilde arttığı görülmektedir⁴³⁷.

Halife Mansur, Bağdat şehrini inşa ettirdiğinde, çarşı ve pazarları güvenlik nedeniyle şehir surlarının dışına Kerh bölgesinde kurduymuştu. Ancak daha sonra Bağdat Şehri Dicle'nin doğu yaka sına yani Rusafe bölgesine kaymıştır. Rusafe'de çarşı ve pazarlar şehrin merkezi yeri olan Dicle kenarında yer almışlardır. Gümrük ve büyük hanlar da bu bölgede yer almaktaydı⁴³⁸. İncelediğimiz dönemde şehrin bu merkezi yerinde büyük cami bulunmakta idi. Ancak bu ihtiyaç Bağdat Valisi Sokullu – zade Hasan Paşa tarafından, 1599 (1008) tarihinde yaptırılmış olan Vezir Camii ile giderilmiştir⁴³⁹.

Evliya Çelebi, Bağdat Çarşısının ikibin dükkanlı bir iş merkezi olduğunu yazmaktadır⁴⁴⁰. Bağdat'ta ki mevcut bu durum şehrin önemli bir ekonomik potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz dönemde Bağdat'ta tespit edebildiğimiz çarşı ve pazarlar hakkında aşağıda bilgi verilmiştir. Çarşı ve pazarlar yerlerinden tespit edebildiklerimizi de şehir planında.

2.1. İplikçiler Çarşısı (Suku'l – Gazel)

İplikçiler çarşısı olup, Bağdat'ın en eski çarşılarından⁴⁴¹. Bağdat'ın önemli ve tarihi camilerinden olan Hulefa Camii'nin yanındaki çarşıdır. Hatta caminin minaresi çarşı tarafında bulunduğundan “Suku'l – Gazel Minaresi” olarak tanındığı veya zaman zaman caminin dahi “Suku'l – Gazel Camii” olarak tanındığını görmekteyiz⁴⁴².

2.2.Kuyumcular Çarşısı (Suku's – Saga)

Kuyumcular Çarşısı⁴⁴³, Mustansırriye Medresesi ve Zümrüt Hatun Camii'nin yakınında bulunmakta idi. Hatta Zümrüt Hatun Camii zaman zaman bu çarşıya nisbetle “Camiü's – Saga” olarak tanındığı görmekteyiz⁴⁴⁴.

⁴³⁷ A. Raymond , *age* , s.115 – 116 . 162 . 169 – 170.

⁴³⁸ Münşi El – Bağdadi . *Rihlet* , s.27.

⁴³⁹ A. Raymond , *age* , s.127.

⁴⁴⁰ Evliya Çelebi , *Seyahatname* . C.IV s.420.

⁴⁴¹ *Kuyud – ı Kadime* , 102 , v.4 / a ; Abdulkерim el – Allaf , *Bağdad , el – Kadime* . s.52 – 53.

⁴⁴² M. Cevat A. Susa , *Delil – i Harita – i Bağdat* , s.216 ; A. Uluçam , *age* , s.173 . dpn.

⁴⁴³ Evliya Çelebi , *Seyahatname* . C.IV s.420 . ; Abdulkерim el – Allaf . *age* , s.54 – 55

⁴⁴⁴ A. Uluçam , *age* , s.55 . dpn.

2.3. Ayakkabıcılar Çarşısı (Suk – ı Saga)

Ayakkabıcılar Çarşısı⁴⁴⁵, Zümrüt Hatun Camii'nin yanında bulunmaktaydı. Bu nedenle zaman zaman camisi dahi "Camiü'l – Haffafin" olarak tanındığı olarak görülmektedir⁴⁴⁶. Suk – ı Haffafin bir kapalı çarşı idi⁴⁴⁷.

2.4. Şurca Çarşısı (Suk – ı Şurca)

Bu çarşı bir kapalı çarşı olup⁴⁴⁸, Şurca Hamamı Mahallesinde bulunmakta idi. XX. yüzyıl başlarında çarşıda attar esnafının bulunduğu tespit edilmektedir⁴⁴⁹. Tahminimize göre incelediğimiz dönemde bu çarşıda attar esnafının ticari faaliyette bulunuyorlardı.

2.5. Sarraçhane Çarşısı

Sarraçhane de, eğer ve at koşum takımlarının yapımı ile meşin ve sahtiyan işlemeciliği işini icra eden esnaflar bulunmaktaydı. Sarraçhane, şehrin merkezine yakın, Vezir Camii ile Kuyumcular Çarşısının yakınında yer almaktaydı⁴⁵⁰.

2.6. Debbâğhane Çarşısı

Debbâğhane, deri ve at koşum takımlarının yapımı ile uğraşan esnafların bulunduğu çarşıdır. Debbâğhane şehrin güneyinde bulunan Babü'ş – Şarki (Karanlık Kapı) yakınında yer almaktaydı⁴⁵¹.

2.7. Uzun Çarşı

Uzun çarşı dan ismen Evliya Çelebi bahsetmiştir⁴⁵². Ancak çarşının bulunduğu mevki hakkında herhangi bir bilgi tespit edemedik.

⁴⁴⁵ Evliya Çelebi . *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴⁴⁶ A.Uluçam , *age* , s.55. *dpn*.

⁴⁴⁷ A. Uluçam , *age* , s.13.

⁴⁴⁸ A. Uluçam , *age* , s.13.

⁴⁴⁹ *Abdulkerim el – Allaf . age* , s.55.

⁴⁵⁰ *Abdulkerim el – Allaf . age* , s.52.

⁴⁵¹ A. Uluçam , *age* , s.19. *pl*.

⁴⁵² Evliya Çelebi . *Seyahatname* , C.IV s.420.

2.8.Murad Paşa Çarşısı

Murad Paşa Çarşısından ismen Evliya Çelebi bahsetmiş olup⁴⁵³ tahminimizce iç kalenin doğu yönünde düşen ve Babu'l – Muazzamın da yakın tarafında yer alan Murad Paşa Camisinin yanında veya yakınında bulunan çarşıdır.

2.9.Gazzazlar Çarşısı

Gazzazlar çarşısında ipek ve iplik kumaşlar satılmaktaydı⁴⁵⁴. Gazzazlar Çarşısı'nı mevki olarak tespit edemedik, ancak şehrin merkezine yakın bir yerde olması gerekir.

2.10.Köprü Kapısı Çarşısı

Şehirden, Dicle Nehri üzerinde bulunan köprüye açılan kapı ağzında bulunan çarşıdır⁴⁵⁵.

2.11.Attaran Çarşısı

İncelediğimiz dönemde şehirde Attaran adında bir mahalle bulunmaktadır⁴⁵⁶. Tahminimizce mahallede bulunan attaran çarşısından dolayı mahalle bu ismi almıştır. Ancak mahalle ve çarşının bulunduğu mevkiyi tespit edemedik.

2.12.Abacıyan Çarşısı

İncelediğimiz dönemde şehirde Abacıyan adında bir Mahalle bulunmaktadır⁴⁵⁷. Tahminimizce mahallede bulunan Abacıyan Çarşısı'nın var olmasından dolayı, mahalle bu isimle anılmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarı ile Abahane, şehrin güney yönünde olup, Sultan Seyyid Ali Camiine yakın bir mevkide bulunmaktadır⁴⁵⁸.

⁴⁵³ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.420.

⁴⁵⁴ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.421.; Abdülkerim el – Allaf , age , s.52.

⁴⁵⁵ Evliya Çelebi , *Seyahatname* , C.IV s.421.

⁴⁵⁶ *Kuyud – ı Kadime* 102 , v.

⁴⁵⁷ *Kuyud – ı Kadime* 102 . v.

⁴⁵⁸ A. Uluçam , age , s.19. pl.

2.13. At Pazarı (Sipahi Pazarı)

1577 - 78 (985) tarihli Bağdat Kanunnamesinden tespit edebildiğimiz kadarı ile At Pazarının da at, deve, koyun, camuz vb. gibi hayvanlar ile odun ticaretinin yapıldığı bir pazardır⁴⁵⁹. At Pazarının bulunduğu mevkiyi tespit edemedik.

2.14. Meydan

Meydan, iç kalenin güneyinde bulunan alandı. Meydan bir Pazar alanı olup, burada hububat meyve, sebze, et vb. gibi gıda maddeleri ile kumaş dokuma gibi muhtelif eşyaların alım satımı yapılırdı⁴⁶⁰.

2.15. Bakkalan Pazarı

Bakkal esnafının toplanmış olduğu pazardır⁴⁶¹. Ancak pazarın bulunduğu mevkiyi tespit edemedik.

⁴⁵⁹ *Kuyud - ı Kadime 102*, v. 6 / a.

⁴⁶⁰ Abdülkerim el - Allaf, *age*, s.55 - 56.

⁴⁶¹ *Tapu Tahrir 386*, s.238.

Dördüncü Bölüm

İskân ve Demografik Yapı

Bağdat şehri, Yukarı Mezopotamya'da Dicle Nehri kenarında kurulmuştur. Şehrin yayılma alan nehrin her iki yakası yönünde de olmuştur.

Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mansur 762(145) tarihinde nehrin batı yakasında şehrin inşasını başlatmış ve dört yıl içinde yapımı tamamlandı. Ancak daha sonra şehir, nehrin doğu yakasına doğru kaymış ve bu bölgede daha fazla bir gelişme gösterdi¹.

Bağdat, Abbasi hilafetinin merkezi olması, çevresinde eski çağlardan kalma şehir kalıntılarının mevcut olduğu bir tarihi dokuya sahip olması, önemli ticaret yolları güzergâhı üzerinde olması ve İslam dünyasının önde gelen ilim ve kültür merkezi haline gelmesi şehrin kuruluşundan kısa süre sonra cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Böylece şehir kısa zamanda fiziki ve nüfus yönünden de büyük bir gelişme göstermiştir. Halife Harun Reşit (786- 809/ 170- 193) zamanında Bağdat gelişmenin zirvesine çıkarak adeta altın çağını yaşadı².

Ancak Harun Reşit döneminden sonraki halifeler zamanında, şehirde yaşanan taht mücadeleleri ve siyasi çekişmeler, çeşitli istilalar tabii afetler ve salgın hastalıklar³, şehrin gelişimini durdurmuştur. Hatta şehir o eski zamanlarından çok uzak, adeta bir harabe şehir haline geldi. Tabii olarak bu durum nüfusu da menfi yönden etkilemiştir. Bağdat bu hali ile 1534 (941) tarihinde Osmanlı idaresine geçti.

Ancak Türklerin Bağdat'ta görülmeleri şehrin kuruluş dönemlerine kadar dayanmaktadır. Ebu Cafer Mansur zamanında saraya bir çok Türk alınmış ve bu bunlar halifenin güvendiği en yakın ve sadık adamları olmuştur. Bu dönemde sarayda Türklerden müteşekkil bir muhafız alayı oluşturuldu⁴.

Ebu Cafer Mansur'dan sonra gelen halifeler de, hilafet ordusundaki Türklerin sayısını günden güne arttırma yoluna gittiler. Halife Memun döneminden itibaren Türklerin hilafet ordusunda hatırı sayılır bir ağırlıkları oldu. Halife Mutasım dönemine kadar Türkler, Bağdat'ta sarayda ve ordu içinde hizmet de bulunurlar iken, bu dönemden itibaren Mutasım'ın Türklere daha yakın ilgi göstermesi sonucu, binlerce

¹ Ş. Sami, *Kâmûsu'l- Alam*, C.II, s.1324.

² G. L. Strange, *Buldan-ı Hilâfat al- Şarikiyya* s.50- 51; G. L. Strange, *The Lands Of The Eastern Caliphate*, s. 32.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnâmesi s.63- 67.

⁴ Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiieleri*, Konya, 1993 s. 172-175; Hakkı Dursun Yıldız "İslam Devleti Hizmetinde Türkler" *DGBİT*. C.3, İstanbul, 1990 s.342-343.

Türk Bağdat'a gelerek halifenin çevresinde toplandı. Artık hilafet ordusunda Türkler büyük çoğunluğu oluşturmakta, yine Bağdat'ta Türk nüfusu da buna paralel olarak büyük bir artış göstermekteydi. Halife Mutasım bununla da kalmayarak ordu içindeki Türklerin, Araplarla evlenerek nesep ve vasıflarının bozulmaması için Orta Asya'dan büyük miktarda Türk kızını Bağdat'a getirerek Türk erkeklerinin Türk kızları ile evlenmelerini mecburi kıldı. Böylece artık Türkler de Bağdat'a yerleşmiş ve şehrin sakinleri arasına katıldılar⁵.

1055 tarihinde Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Bağdat seferine çıkarak, Abbasi Halifeliğini Büveyhoğulları'nın tasallutundan kurtardı. Tuğrul Bey, bir müddet Bağdat'ta kalmış ve bu arada harabe olan şehirde imar faaliyetlerinde de bulunur. Ayrıca Tuğrul Bey, şehire bir de Şahne tayin etmiştir⁶. Böylece Türkler Bağdat'a yerleşmekle kalmamışlar, bu tarihten itibaren Bağdat'ın idaresinde de söz sahibi olmuşlardır.

Bağdat, Selçuklu idaresinde bulunduğu dönemde büyük imar ve bayındırlık faaliyetleri ile şehir eski günlerine dönmeye başladı. Bu arada Alp Arslan zamanında ünlü vezir Nizamül- Mülk tarafından yaptırılmış olan Nizamiye Medresesi, Bağdat'ın ilim ve kültürüne büyük bir katkı sağladı⁷.

Sultan Melikşah ve eşi Terken Hatun, Bağdat'a büyük önem verdiler. Bilhassa Horasan ve Hatuniye Mahallelerinde yaptırmış oldukları mimari eserlerle Bağdat, bir Selçuklu şehri karakteri kazandı⁸.

1258 tarihinde Bağdat'ı istila eden Moğollar, şehri tahrip ettiler. Moğollardan sonra 1339 tarihinde Bağdat'ın idaresini ele geçiren Celayirliler, şehri yeniden imar etmeye çalışmışlardır. Celayirlilerden sonra Türk hanedanlarından Karakoyunlular (1410- 1467), Akkoyunlular (1467- 1508) ve Safeviler (1508- 1534), Bağdat ve çevresine hakim oldular⁹. Bu dönemlerde bölgede bir istikrar sağlanamadı. Ancak bununla beraber, Bağdat ve çevresinde bir Türkleşmenin artması bu dönemlerde gerçekleşmiştir. Nitekim 1534 tarihinde Bağdat'ın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra, 1539 tarihinde yapılan ilk tahrirde; Devletabat, Karaark, Sunkur, Göçkin,

⁵ Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabii ve Tebea Tabiieleri* s. 175-210; Hakkı Dursun Yıldız "İslam Devleti Hizmetinde Türkler" *DGBİT*, C.3, s.343- 355.

⁶ M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, Ankara, 1992, s.204- 205; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, Ankara; 1986, s.39- 41; Coşkun Alptekin "Büyük Selçuklular" *DGBİT*, C.7, İstanbul, 1989, s.110- 112.

⁷ M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, s.356- 357; Coşkun Alptekin "Büyük Selçuklular" *DGBİT*, C.7, s.208- 209.

⁸ A. Uluçam *age*, s.13.

⁹ A. ed- Düri, "Bağdat", *TDVİA*, C.IV, s.432- 433.

Saraycık, Kala-i Eğilmedin, Karadepe, Hatuniyye, Hadırcık, Bakdere, Baba Aziz, Dora, Elvendiye, Boyata, Can Ali, Akâr, Baştara Cedide-i Surgâmış, Beyre, Acemi, Ezinekendi, Silsil, Aliabad vb. gibi Türkçe yer isimlerinin mevcut olması¹⁰, bölgede Osmanlı öncesi bir Türkleşmenin başladığını göstermektedir.

I. İskân Yerleri

Elimizde mevcut olan tahrir defterlerindeki bilgiler ışığında, 1539- 78 tarihleri arasında, Bağdat Sancağı'ndaki iskân yerlerinin (köy) sayısı hane miktarları, yetiştirilen ürünleri ve vergi miktarları hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1539- 1540 tarihli tahrir defterlerine göre, Bağdat Sancağı'ndaki meskûn yerler; Bağdat, Halis, Düceyl, Tarik-i Horasan, Mehreved, Şehriban, Fıratıyye-i Bağdat ve Zengabad nahiyeleri ile bunlara bağlı 206 köyden ibarettir (Bkz. Ek-1)¹¹. Bu dönemde Bağdat Nahiyesi "Mevâzi-i Bağdat" olarak kayd edilmiştir. 1539 tarihinde nahiyenin 12 köyü mevcut iken¹², 1540 tarihinde ise 34 köye yükselmiştir¹³. Bu tarihte, Bağdat Nahiyesinin köy sayısı, sancak içerisindeki toplam köyler içerisindeki oranı ise % 17'dir¹⁴.

1539 tarihinde Bağdat Sancağına bağlı diğer nahiyelerin köy sayıları ile oranları ise şunlardır: Halis Nahiyesi 53 köy ile %26¹⁵. Düceyl Nahiyesi 29 köy ile %14¹⁶. Tarik-i Horasan Nahiyesi 44 köy ile %21¹⁷. Mehreved Nahiyesi 28 köy ile %14¹⁸; Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi 11 köy ile %5¹⁹; Zengâbat Nahiyesi 7 köy ile %3'lük bir orana sahiptir²⁰. Şehriban Nahiyesi ise bir kasaba olup, kasabanın 6 mahallesi mevcut

¹⁰ Bağdat'ın köy isimleri için bkz. Ek- I.

¹¹ 1539 tarihli tahrir defterinin baş tarafından 11 varakının noksan olmasından dolayı bazı değerlendirmelerimiz yeterli olmayacağından, tahminimizce 1540 tarihine ait olan tahrir defterindeki bilgilerden de faydalanarak iki defteri birlikte incelemeyi uygun gördük. İki defter arasında az da olsa bazı farklılıklar olmasına karşılık, büyük ölçüde benzer bilgilerin bulunması, bizim bu yolu seçmemize vesile oldu.

¹² Tapu Tahrir 1049, s. 98- 101.

¹³ Tapu Tahrir 1028, s. 98- 106.

¹⁴ Tapu Tahrir 1049, s. 62- 71.

¹⁵ Tapu Tahrir 1049, s. 72- 83; Tapu Tahrir 1028, s. 3- 31.

¹⁶ Tapu Tahrir 1049, s. 86- 88; Tapu Tahrir 1028, s. 54- 61.

¹⁷ Tapu Tahrir 1049, s. 11- 19; Tapu Tahrir 1028, s. 33- 44.

¹⁸ Tapu Tahrir 1049, s. 23- 47; Tapu Tahrir 1028, s. 45- 53.

¹⁹ Tapu Tahrir 1028, s. 107- 109.

²⁰ Tapu Tahrir 1049, s. 88- 90.

idi. Ancak bu tarihte kasabaya bağlı köyler mevcut olmayıp sadece kasabaya bağlı 7 mezraa bulunmaktaydı²¹. Bu tarihte sancağın ise toplam 11 mezraası mevcut idi.

1544- 45 tarihli tahrir defterinde ise Bağdat Sancağının meskûn yerleri; Halis, Düceyl, Tarik-i Horasan, Mehreved, Şhriban, Fıratıyye-i Bağdat ve Mendelicin Nahiyelerinde toplam 186 köyden ibaretti (Bkz. Ek- I). Bu tarihte Bağdat nahiye olarak verilmemiş olup önceki tahrirde Bağdat'a bağlı görülen köylerin bazıları ise Bağdat Sancağına bağlı diğer nahiyelerde yer almıştır. Bu tarihten itibaren Bağdat sadece bir şehir olarak yer almıştır.

1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat'a bağlı bir nahiye olarak görülen Zengabad, 1544- 45, tarihinde Bağdat'tan ayrı bir sancak olarak yer almıştır. Buna karşılık önceki tahrirlerde ayrı bir sancak olan Mendelicin ise, 1544- 45 tarihinde Bağdat'a bağlı bir nahiye olarak yer almıştır.

1544- 45 tarihinde Bağdat Sancağına bağlı nahiyelerin köy sayıları ile oranları ise şunlardır: Halis Nahiyesi 55 köy ile %29²². Düceyl Nahiyesi 53 köy ile %28²³; Tarik-i Horasan Nahiyesi 37 köy ile %20²⁴; Mehreved Nahiyesi 24 köy ile %13²⁵; Şhriban Nahiyesi 5 köy ile %3²⁶; Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi 7 köy ile %4²⁷; Mendelicin Nahiyesi 5 köy ile %3'lük bir oranı teşkil etmektedir²⁸.

1544- 45 tarihinde Bağdat'ın Sancağına bağlı zirai alanlarda büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu tarihte Sancağa bağlı 40 mezraa bulunmakta olup, bu mezaalardan 30'u Düceyl Nahiyesinde yer almaktaydı (Bkz. Tablo-1)

1577- 78 tarihli tahrir defterinde ise, Bağdat Sancağının meskûn yerleri 1544- 45 tarihindeki tahrirde olduğu gibi, Halis, Düceyl, Tarik-i Horasan, Mehreved, Şhriban, Fıratıyye-i Bağdat ve Mendelicin Nahiyelerinde toplanmıştır. Bu tarihte, önceki tahrire göre bir köy azalmış olarak 185 köyden ibarettir. Buna karşılık olarak zirai alanlarda ise hemen hemen %100'lük bir artışla 76 mezraaya ulaşmıştır (Bkz. Tablo- 2)

1577- 78 tarihinde Bağdat Sancağına bağlı nahiyelerin köy sayıları ile oranları ise şunlardır: Halis Nahiyesi 52 köy ile %28²⁹. Düceyl Nahiyesi 50 köy ile %27³⁰.

²¹ Tapu Tahrir 1049, s. 62- 71; Tapu Tahrir 1028, s. 44.

²² Kuyûd-ı Kadime 209, v. 4/b- 5/a.

²³ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 2/a- 4/a.

²⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 9/b.

²⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 8/b.

²⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 10/b.

²⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 8/a.

²⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.22/b.

²⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 52/b- 85/a.

³⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 121/b- 141/a.

Tarik-i Horasan Nahiyesi 39 köy ile %21³¹, Mehreved Nahiyesi 22 köy ile %12³², Şehriban Nahiyesi 11 köy ile %6³³, Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi 8 köy ile %4³⁴, Mendelicin Nahiyesi 3 köy ile %2'lik bir oranı teşkil etmektedir³⁵.

1539- 1578 tarihleri arasında Bağdat Sancağına bağlı nahiyelerdeki mevcut köy sayıları, ile nahiyelerin sancak içerisindeki köy sayılarına ait oranlar aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo- IX)

TABLO- IX
BAĞDAT SANCAĞI NAHİYELERİNE BAĞLI KÖY SAYILARI
(1539- 1578)

Sıra No	Nahiye Adı	1539-40		1544-45		1577-78	
		Tarihinde Köyler		Tarihinde Köyler		Tarihinde Köyler	
		Sayısı	Oranı %	Sayısı	Oranı %	Sayısı	Oranı %
1	Bağdat	34	17	---	---	---	---
2	Halis	53	26	55	29	52	28
3	Düceyl	29	14	53	28	50	27
4	Tarik-i Horasan	44	21	37	20	39	21
5	Mehreved	28	14	24	13	22	12
6	Şehriban	0	0	5	03	11	06
7	Fıratıyye- Bağdat	11	05	7	04	8	04
8	Mendelicin	---	---	5	03	3	02
9	Zengabad	7	03	---	---	---	---
Toplam		206	100	186	100	185	100

Tablo- IX'da görüldüğü gibi, 1539- 40 tarihinde Bağdat Sancağı'nda toplam 206 köyün mevcut olduğunu görmekteyiz. Ancak köy sayısı 1544- 45 tarihinde 186'ya 1577- 78'de ise 185'e düşmüştür. Köy sayısında bu azalmanın meydana gelmesini iki önemli sebebe dayandığını düşünmekteyiz. Bu sebeplerden birincisi; bölgedeki idari düzenlemelerin getirmiş olduğu etkilerdir ki, görüldüğü gibi 1539- 40 tarihinde nahiyelere bağlı köy sayıları ile 1544- 45 tarihindeki nahiyelere bağlı köy sayılarında

³¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 88/a- 99/b.

³² Kuyûd-ı Kadime 102, v. 78/a.

³³ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 103/b- 110/a.

³⁴ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 36/a- 49/a.

224

dikkat çekecek şekilde bir farklılık vardır. Ancak 1544- 45 tarihinde nahiyelere bağlı köy sayıları ile 1577- 78 tarihinde nahiyelere bağlı köy sayılarının aşağı yukarı birbirine yakın sayılar olduğu görülmektedir. Bu durum idari düzenlemelerin bir istikrara kavuştuğuna delalet etmektedir.

İkinci sebep ise Osmanlı- İran Savaşlarından dolayı, Bağdat'ın kırsal kesiminde bulunan yerleşim alanlarının Safevi tehditi altında bulunmasıdır. Bu sebep iledir ki yeni iskan yerlerinin oluşmasını menfi yönden etkilemiştir.

Bağdat Nahiyesi 1539- 40 tarihinde 34 köy ile yer alırken 1544-45 tarihinde mevcut değildir. Bu tarihte nahiyenin bir kısım köyleri diğer nahiyelerde yer aldığı halde, bir kısım köyler ise hiçbir nahiyede yer almamıştır. Bu köylerin durumları hakkında ise bir bilgi tespit edemedik.

Tablo- IX'da dikkat çeken bir diğer husus ise, nahiyeler içinde köy sayısında en fazla artış Düceyl Nahiyesinde görülmektedir. Nahiyenin 1539- 40 tarihinde 29 köyü mevcut iken 1544- 45 tarihinde 53 köye yükselmiştir. Bu arada nahiyenin mezraa sayısında da bu dönemde büyük bir artış meydana gelmiştir. Ancak nahiyenin köy sayısındaki artış 1577- 78 tarihinde devam etmemiş az da olsa bir düşme olmuştur.

Şehriban Nahiyesi, 1539- 40 tarihinde bir kasaba ve çevresinde bulunan 7 mezraadan ibaret olup, hiç köyü bulunmamaktaydı. Ancak 1544- 45 tarihinde bazı mezraalar, köye dönüşmüştür. Bu tarihte nahiyenin 5 köyü bulunmaktaydı. Nahiyenin köy sayısı 1577- 78 tarihinde de devam etmiş ve köy sayısı 11'e ulaşmıştır.

Bağdat Sancağı'nın diğer nahiyelerinde ise, tarih içerisinde köy sayılarında fazla bir değişme olmamış ve köy sayıları aşağı yukarı aynı kalmıştır.

II. Bağdat Sancağı Köyleri

1. Bağdat Nahiyesi Köyleri

1.1 Amiriyye-i Berâz-ı Rûzin³⁶

Amiriyye-i Berâz-ı Rûzin 1539 ve 1540 tarihlerinde Bağdat Nahiyesine bağlı bir köy iken, 1544- 45 tarihinde ise Şehriban Nahiyesine bağlanmıştır. Ancak 1577- 78 tarihli tahrir defterinde ise, yirmi yıldan ziyade harap ve hasılsız olduğu kaydedilmiştir.

³⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, v.112/b- 119/a.

³⁶ Tapu Tahrir 1049, s.98; Tapu Tahrir 1028, s.104; Kuyûd-ı Kadime 209, v. 10/b

Köyde; buğday, arpa, pirinç ve mercimek ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da 2659,5 akça, 1540'da 53.332,5 akça ve 1544- 45 tarihinde de 40.780 akça ve malikâneside 2291 akça idi (Bkz. Ek- XII).

1.2. Silsil³⁷

Silsil Köyü, 1539 ve 1540 tarihinde Bağdat Nahiyesine bağlı iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihinde Şhriban Nahiyesine bağlanmıştır.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 59 nefer vergi mükellefi olup, bu nüfusun 47'si hane, 12'si ise mücerred idi (Bkz. Ek- X)

Köyde buğday, arpa, çeltik, susam, mercimek, pamuk ve hurma ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Silsil Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da 6711 akçe, 1540'da 95.319,5 akçe, 1544'de 71.420 akçe ve malikânesi 2610 akçe, 1577- 78 tarihinde ise 63.285 akçe ve malikânesi de 2812 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.3. Kule³⁸

Kule Köyü, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı olarak yer almıştır. Ancak bu tarihten sonraki tahrirlerde mevcut olmayan bir köydür. Köyde buğday, arpa, çeltik, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı 1539'da malikânesi 558 akçe ve 1540 tarihinde ise 37.227 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.4. Aliabad (Aliabad-ı Kadim)³⁹

Aliabad Köyü, 1539 ve 1540 tarihlerinde Bağdat Nahiyesine bağlı bir köy iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde, Aliabad-ı Kadim ismi ile Halis Nahiyesine bağlı bir köy olarak kayd edilmiştir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 35 nefer vergi mükellefi nüfus olduğu ve bunlardan 31'i hane, 4'ü ise mücerred olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo- XIII)

³⁷ Tapu Tahrir 1049, s.98; Tapu Tahrir 1028, s. 103; Kuyûd-ı Kadime 209, v. 10/b, Kuyûd-ı Kadime 102, v. 105/b

³⁸ Tapu Tahrir 1049, s.99; Tapu Tahrir 1028, s.105.

Köyde buğday, arpa, çeltik, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Aliabad Köyü 1544- 45 tarihinde hassa-i hümayun iken 1577- 78 tarihinde tımar köyü olarak yer almıştır. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 879 akçe, 1540'da 5420 akçe, 1544- 45'te 929 akçe ve 1577- 78 tarihinde ise 20.000 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.5. Ezinekendi, Ezine⁴⁰

Ezinekendi Köyü, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı iken, 1544- 45 tarihli tahrirlerde ise Halis Nahiyesine bağlı Ezine ismi ile kayd edilmiştir. 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise bu köye rastlamamaktayız.

Köyde; buğday, arpa, çeltik, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Ezinekendi Köyü hasha-i padişah olarak kayd edilmiştir. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539'da malikânesi 2554 akçe, 1540 tarihinde 108.960,5 akçe ve 1544- 45 tarihinde de mevzileri ile birlikte toplam hasılı 140.141 akçe ve malikânesi de 7451 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.6. İftihar⁴¹

İftihar Köyü, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı olarak yer almaktadır. Ancak bu tarihten sonraki tahrirlerde ise bu köye rastlamamaktayız.

İftihar Köyünde buğday, arpa ve dezen ekimi yapılmaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise 1539'da malikânesi 4212 akçe ve 1540 tarihinde de 34.712 akçedir (Bkz. Ek-XI).

³⁹ Tapu Tahrir 1049, s.99; Tapu Tahrir 1028, s.104; Kuyûd-ı Kadime 209, V. 5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, V. 70/a.

⁴⁰ Tapu Tahrir 1049, s.99; Tapu Tahrir 1028, s.99; Kuyûd-ı Kadime 209, V. 4/b.

⁴¹ Tapu Tahrir 1049, s.100; Tapu Tahrir 1028, s.99.

1.7. Batmanlû ⁴²

1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı bir köy olan Batmanlû, bu tarihten sonraki tarihlerde yer almamıştır.

Batmanlû Köyünde, buğday arpa ve dezen ekimi yapılmaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise 1539'da malikânesi 10.217 akçe ve 1540'da 87.866,5 akçedir (Bkz. Ek-XI).

1.8. Harbi ⁴³

Harbi Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle'nin doğu kıyısında yer alan bir köydür (Bkz. Harita).

Köy, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise Düceyl Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Köyde 1577- 78 tarihinde 179 hane ve 10 mücerred olmak üzere toplam 189 vergi mükellefi olan bir nüfus bulunmaktadır (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek ve pamuk ekimi ile bağcılık yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Harbi Köyünün ve tevabinin yıllık vergi hasılatı ise 1539'da malikânesi 7370 akçe, 1540'da 126.122 akçe, 1544- 45'de 63.229 akçe ve 1577- 78 tarihinde ise 63.142 akçedir (Bkz. Ek-XI).

1.9. Zerrincü ve Abbasabad ⁴⁴

Köyün ismi Zerrincü ve Abbasabad olarak 1539 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde geçmekte olup, 1540 tarihli tahrirde ise sadece Zerrincü olarak kaydedilmiştir. Köy 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı olduğu görülür iken 1544- 45 tarihli tahrirlerde Mendelicin Nahiyesine bağlı olduğu müşahede edilmektedir. Ancak 1577- 78 tarihinde ise bu köyün ismine rastlanılmamaktadır.

Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Zerrincü ve Abbasabad köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 436 akçe, 1540'da 4895,5 akçe; 1544- 45'de 457 akçedir (Bkz. Ek-XI).

⁴² Tapu Tahrir 1049, s.100; Tapu Tahrir 1028, s.100.

⁴³ Tapu Tahrir 1049, s.100; Tapu Tahrir 1028, s.102; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v. 137/a

⁴⁴ Tapu Tahrir 1049, s.100; Tapu Tahrir 1028, s.103; Kuyûd-ı Kadime 209, v.22/b

1.10. Hurmâtû-yı Dûz ⁴⁵

Hurmâtû-yı Dûz Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Ancak bu tarihte sonraki tahrirlerde Bağdat'a bağlı olmadığı görülmektedir.

Hurmâtû-yı Dûz, Dicle Nehrinin bir kolu olan Azim Nehrinin kenarında kurulmuştur (Bkz. Harita). Köy halkı Türk, Kürt ve Arap olup, her üç dil de konuşulmaktaydı. Mezhep olarak halkın bir kısmı sünni, bir kısmı ise şii idi ⁴⁶.

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hurmâtû-yı Dûz Köyünün vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 2725 akçe, 1540'da 41.282,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

1.11. Ales ⁴⁷

Ales Köyü, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Ancak bu tarihten sonraki tahrirlerde bu köyün ismine rastlamamaktayız.

Köyde, buğday ve arpa üretimi yapılmaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 1664 akçe, 1540'da ise 13.328 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

1.12. Şehriban ⁴⁷

Şehriban Köyüne sadece 1539 tarihli tahrir defterinde rastlamaktayız. Köyün malikâne hasılatı 1539 tarihinde 5000 akça idi (Bkz. Ek- XII).

1.13. Berkodre ⁴⁸

Berkodre Köyüne sadece 1540 tarihli tahrir defterinde rastlamaktayız. Köyün 1540 tarihindeki vergi hasılatı 25.014,5 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.14. Berâz-ı Rûzin ⁴⁹

Berâz-ı Rûzin Köyü Bağdat'ın doğu tarafında yer almaktaydı (Bkz. Harita). Köy 1540 tarihli tahrirde Bağdat Nahiyesine bağlı iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Şehriban Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. 1577- 78 tarihinde köyde

⁴⁵ Tapu Tahrir 1049, s.101; Tapu Tahrir 1028, s.102

⁴⁶ Münşi el- Bağdadi, Rihlet, s.54- 55.

⁴⁷ Tapu Tahrir 1049, s.101; Tapu Tahrir 1028, s.104.

⁴⁸ Tapu Tahrir 1028, s.99.

⁴⁹ Tapu Tahrir 1028, s.99; Kuyûd-ı Kadime 209, v.10/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.109/a.

toplam 364 vergi mükellefi nüfus olup bunlardan 305'i hane, 59'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, çeltik, bakla, darı, sebze ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 475.649 akçe, 1544- 45'de 334.967 akçe ve 1577- 78'de 452.132 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.15. Bâdurâyâ ⁵⁰

Bâdurâyâ Köyü, Bağdat'ın batı tarafında yer almaktadır. Köye sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köy Gazi Han'ın hassı olup, 1540 tarihindeki vergi hasılatı 114.000 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.16. Bâbalân ⁵¹

Bâbalân Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün yıllık vergi hasılatı ise 17002 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.17. Bassâs ⁵²

Bassâs Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün yıllık vergi hasılatı ise 11677 akçedir (Bkz. Ek-XII).

1.18. Altunköprü ⁵³

Altunköprü Köyü ismi tahminimizce Bağdat taraflarından geçen Altunköprü Suyu adındaki nehirden almıştır. Bu nehir Karadağ ve Erbil ile Van taraflarından gelen suyun birleşmesinden oluşmakta olup, bu su Tikrit ve eski Bağdat önünden geçerek Bağdat taraflarından aşağıya doğru takip ederek Diyale Nehri ile birleşir ⁵⁴.

Altunköprü Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte yıllık vergi hasılatı ise 40.000 akçedir (Bkz. Ek- XII).

⁵⁰ Tapu Tahrir 1028, s.100.

⁵¹ Tapu Tahrir 1028, s.100.

⁵² Tapu Tahrir 1028, s.100.

⁵³ Tapu Tahrir 1028, s.100.

⁵⁴ Kâtip Çelebi, Cihannümâ, s.468.

1.19. Beled-i Mustansır⁵⁵

Beled-i Mustansır Köyü 1540 tarihli tahrirde Bağdat nahiyesine bağlı iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Düceyl Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 191 nefer vergi mükellefi bir nüfus olup, bu nüfusun 161'i hane ve 30'u da mücerred idi (Bkz. Tablo-XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı, dezen, pamuk ekimi ile bağcılık yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Beled- Mustansır Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 79.002 akçe, 1544- 45'de 63.951 akçe ve 1577- 78'de 65.376 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.20. Beni Sa'd⁵⁶

Beni Sa'd Köyü 1540 tarihinde Bağdat Nahiyesine bağlı iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Düceyl Nahiyesine tabi olduğu görülmektedir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 50 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 44'ü hane, 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Beni Sa'd Köyü ve mevazi yarısı hassa yarısı malikâne olup, yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 41.009 akçe, 1544- 45'de 62.256 akçe ve 1577- 78'de 55.128 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.21. Bersâh⁵⁷

Bersâh Köyü, 1540 tarihli tahrirde Bağdat Nahiyesine bağlı olduğu görülür iken, 1544- 45 tarihli tahrirde Cessân Köyü ile birlikte Mendelican Nahiyesine bağlı olduğu tespit edilmektedir. Ancak Bersâh Köyüne 1577- 78 tarihinde rastlanılmamaktadır.

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 20.496 akçe, 1544- 45'de ise 814 akçedir (Bkz. Ek- XII).

⁵⁵ Tapu Tahrir 1028, s.101; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.131/a.

⁵⁶ Tapu Tahrir 1028, s.101; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.131/b.

⁵⁷ Tapu Tahrir 1028, s.101; Kuyûd-ı Kadime 209, v.22/b.

1.22. Cedide-i Bâbalân ⁵⁸

Cedide-i Bâbalân Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köy Bağdat Nahiyesine bağlı olup, vergi hasılatı ise 8419 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

1.23. Hamisiyye ⁵⁹

Hamisiyye Köyü, 1540 tarihli tahrirde Bağdat Nahiyesine bağlıdır. Ancak 1544-45 ve 1577-78 tarihli tahrirlerde ise Şehriban Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 105 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 71'i hane, 34'ü ise mücerred isi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktadır (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne)

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 21.966,5 akçe, 1544- 45'de 41.186 akçe (Bağdat Tımar Defterdarı Bali Beyin tımarıdır), 1577- 78'de 47.000 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.24. Hacıkara veya Hacıyâr ⁶⁰

Hacıkara Köyü, 1540 tarihli tahrirde Bağdat Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Ancak 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Hacıyar ismi ile Düceyl Nahiyesine bağlı bir köy olduğu kayd edilmiştir. Hacıkara Köyü toplam 112 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 106'sı hane, 6'sı ise mücerredir (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, dezen, pamuk ve hurma ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hacıkara Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 20.000 akçe, 1544-45'de 18.356 akçe, 1577- 78'de de 17.583 akçedir (Bkz. Ek-XI).

⁵⁸ Tapu Tahrir 1028, s.101.

⁵⁹ Tapu Tahrir 1028, s.102; Kuyûd-ı Kadime 209, v.10/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.110/a.

⁶⁰ Tapu Tahrir 1028, s.102; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.138/b.

1.25. Hânikin ⁶¹

Hânikin Köyü Bağdat'ın kuzeydoğu tarafında yer almaktadır (Bkz. Harita). 1540 tarihli tahrirde Bağdat Nahiyesine bağlı olan Hânikin Köyüne bu tarihten sonraki tahrirlerde rastlamamaktayız. Köyün 1540 tarihindeki vergi hasılatı 13.711 akçedir (Bkz. Ek-XI).

1.26. Zaviye-i Şeyh Ebu Zin ⁶²

Zaviye-i Şeyh Ebu Zin Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Nahiyesine bağlı olup, vergi hasılatı ise 5626 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.27. Zâdekemer ⁶³

Zâdekemer Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Nahiyesine bağlı olup, köyün vergi hasılatı ise, 10.000 akçedir. Bu hasılat İshak Beye hassa olarak ayrılmıştır.

1.28. Şeyhkendi ⁶⁴

Şeyhkendi Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Nahiyesine bağlıdır. Köyün isminin Türkçe olması bu köyde bir Türk nüfusunun olabileceğini göstermektedir. 1540 tarihinde köyün vergi hasılatı ise 20.980 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.29. Kâzâniyye-i Mendelicin ⁶⁵

Kâzâniyye-i Mendelicin Köyü, 1540 tarihli tahrirde Bağdat nahiyesine bağlı bir köy olarak kayd edilmiştir. Ancak 1544- 45 tarihli tahrirde Mendelicin Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. 1577- 78 tarihli tahrirde bu köyün mevcut olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 100.836 akçe, 1544- 45 tarihinde malikânesi 11.544 akçedir (Bkz. Ek- XII).

⁶¹ Tapu Tahrir 1028, s.103.

⁶² Tapu Tahrir 1028, s.103.

⁶³ Tapu Tahrir 1028, s.103.

⁶⁴ Tapu Tahrir 1028, s.104.

1.30. Kızılribat ⁶⁶

Kızılribat, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yaptırmış olduğu ribat olup, köyün ismi de buradan gelmektedir ⁶⁷. Köy, Bağdat'ın kuzey yönünde altı saatlik bir mesafede bulunmaktadır (Bkz. Harita) ⁶⁸.

Kızılribat Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. XVII. Yüzyılın sonlarında ise Kızılribat Bağdat Eyaletine bağlı Zengabad Sancağı'nın bir nahiyesi olduğunu görmekteyiz ⁶⁹. Bu tarihte Bağdat Nahiyesine bağlı olup, vergi hasılatı ise 54.819,5 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.31. Kizîr-i Hânikin ⁷⁰

Kizîr-i Hânikin Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köy Bağdat Nahiyesine bağlı olup, vergi hasılatı ise 2357 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.32. Hünyemide ⁷¹

Hünyemide Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte vergi hasılatı 10.000 akçedir (Bkz. Ek- XII).

1.33. Haruniyye ⁷²

Haruniyye Köyü, Bağdat'ın kuzey tarafında beş saatlik bir mesafededir (Bkz. Harita) ⁷³. Haruniyye, Halife Harun Reşid tarafından inşa edilmiş olup, onun adına nisbetle bu ismi almıştır ⁷⁴.

Haruniyye Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Nahiyesine bağlı olup, vergi hasılatı ise 200.000 akçedir. Bu gelir Gazi Han'a has olark verilmekteydi (Bkz. Ek- XII).

⁶⁵ Tapu Tahrir 1028, s.105; Kuyûd-ı Kadime 209, v.22/b.

⁶⁶ Tapu Tahrir 1028, s.105.

⁶⁷ G.L.Strange, Hilafat al- Şarkıyya, s.87.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, Cihannümâ, s.470.

⁶⁹ Kepeci Ruus 262, s.262.

⁷⁰ Tapu Tahrir 1028, s.105.

⁷¹ Tapu Tahrir 1028, s.106.

⁷² Tapu Tahrir 1028, s.106.

⁷³ Kâtip Çelebi, Cihannüma, s.470.

⁷⁴ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C.IV,s.389.

1.34. Yesrî ⁷⁵

Yesrî Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Nahiyesine bağlı olup, vergi hasılatı da 10.267 akçeydi (Bkz. Ek- XII).

1.35. Cessân ⁷⁶

Cessân Köyü, Bağdat'ın doğusunda altı konak mesafede, Arabistan ile Loristan toprakları sınırındadır (Bkz. Harita) ⁷⁷. 1540 tarihli tahrirde Bağdat Nahiyesine bağlı olan Cessâr Köyü, 1544- 45 tarihli tahrirde Mendelicin Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Ancak 1564-65 tarihinde ise, Cessân, Bağdat Eyaletine bağlı bir sancak olarak yer almıştır ⁷⁸. Köyün yıllık vergi hasılatı ise 1540 tarihinde 267.436 akçe, 1544- 45 tarihinde ise 302.409 akçedir (Bkz. Ek- XII).

2. Halis Nahiyesi

2.1. Duhle ⁷⁹

Duhle Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 94 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 69'u hane 25'i ise mücerred isi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam ve mercimek ekimi ile hurma yetiştiriciliği mevcut idi (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Duhle hassa-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 7370 akçe, 1540'da 60.656 akçe; 1544- 45'de 71.635 akçe, malikânesi 9437 akçe; 1577- 78'de 76.453 akçe, malikânesi ise 10.555 akçedir (Bkz. Ek- XII).

⁷⁵ Tapu Tahrir 1028, s.106.

⁷⁶ Tapu Tahrir 1028, s.106; Kuyûd-ı Kadime 209, v.22/b.

⁷⁷ Kepeci Ruus 262, s.133.

⁷⁸ Maliyeden Müdevver 563, s.106.

⁷⁹ Tapu Tahrir 1049, s.72; Tapu Tahrir 1028, s.22; Kuyûd-ı Kadime 209, V.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.54/a.

2.2. Gâlibiyye ⁸⁰

Gâlibiyye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 26 nefer vergi mükellefi nüfus olup bu nüfusun 23'ü hane 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Gâlibiyye hass-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 2009 akçe; 1577- 78'de 29.000 akçe, malikânesi ise 2.200 akçedir (Bkz. Ek- XII).

2.3. Sispâne ⁸¹

Sispâne Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 16 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 13'ü hane, 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo-XIII).

Köyde, buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Sispâne hass-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1666 akçe; 1540'da 8740,5 akçe; 1544- 45'de 520 akçe; 1577- 78'de 10.114 akçe, malikânesi ise 1704 akçedir (Bkz. Ek- XII).

2.4. Lokmâniyye ⁸²

Lokmân Hekimin kabrinin bu köyde bulunmasından dolayı, köy bu isimle anılmıştır ⁸³. Lokmanniye Köyü, Bağdat'ın kuzey surlarına yakın bir mesafede, Dicle Nehrinin doğu yakasında yer almaktadır (Bkz. Harita). 1577- 78 tarihinde köyün toplam 108 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 76'sı hane, 32'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

⁸⁰ Tapu Tahrir 1049, s.72; Tapu Tahrir 1028, s.26; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/b; Kuyûd-ı Kadime 102, V.66/a, v.54/a.

⁸¹ Tapu Tahrir 1049, s.72; Tapu Tahrir 1028, s.23; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.63/a.

⁸² Tapu Tahrir 1049, s.73; Tapu Tahrir 1028, s.29; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.65/b, v.71/a.

⁸³ Münşi el-Bağdadi, Rihlet, s.50

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi ile hurma yetiştiriciliği yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Lokmaniye, hass-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 5269 akçe, 1540'da 31.801 akçe, 1544- 45'de 61.563 akçe malikânesi ise 4243 akçedir (Bkz. Ek- XII).

2.5. Meşte

Meşte Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 12'si hane, 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Meşte, hass-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1135 akçe; 1540'da 4511 akçe; 1544- 45'de 846 akçe; 1577- 78'de 14.000 akçe, malikânesi 1581 akçedir (Bkz. Ek- XII).

2.6. Hübhüb⁸⁴

Hübhüb Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle Nehrine ve Makam-ı Ali'ye yakın bir yerde kurulmuştur (Bkz. Harita). 1577- 78 tarihinde köyde toplam 20 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 17'si hane, 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hübhüb hass-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 2832 akçe; 1540'da 14.167,5 akçe; 1544- 45'de 20.572 akçe, malikânesi 1873 akçe; 1577- 78'de 16.398 akçe, malikânesi ise 2617 akçedir (Bkz. Ek- XII).

⁸⁴ Tapu Tahrir 1049, s.73; Tapu Tahrir 1028, s.31; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.58/a.

2.7. Hadd-ı Sa'lib ⁸⁵

Hadd-ı Sa'lib Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeridir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 87 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 66'sı hane, ve 21'i de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, dezen ve her tâman ekimi ile hurma yetiştirilmekteydi (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hadd-ı Sa'lib, hass-ı hümayuna bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 6470 akçe; 1540 tarihinde 37.594 akçe; 1544- 45'de 78.911 akçe malikânesi 10.623 akçe; 1577- 78'de 68.848 (bizim toplamımız 69.048 akçe) akçe, malikânesi ise 11.190 akçedir (Bkz. Ek- XII).

2.8. Cedide-i Surgâmış ⁸⁶

Cedide-i Surgâmış Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 31 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 27'si hane ve 4'ü de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cedide-i Surgâmış, 1544- 45 tarihli tahrirde hass-ı hümayuna bağlı köy olarak kayd edilmiştir. Ancak 1577- 78 tarihli tahrirde ise köyün tımar ve zeamet olduğu sadece malikânesinin hassa olduğunu görmekteyiz.

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 2122 akçe; 1540'da 10.573 akçe; 1544- 45'de resm-i kirâhası 580 akçe, malikânesi 1720 akçe; 1577- 78'de 19.000 akçe, malikânesi ise 2652 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

⁸⁵ Tapu Tahrir 1049, s.74; Tapu Tahrir 1028, s.31; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.58/a.

⁸⁶ Tapu Tahrir 1049, s.74; Tapu Tahrir 1028, s.20; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.66/a, 71/a.

2.9. Nehr-i Cedid-i Müceddiyât ⁸⁷

Nehr-i Cedid-i Müceddiyât Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 43 nefer vergi mükellefi nüfus olup bu nüfusun 32'si hane ve 11'i de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik, darı, bakla ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Cedid-i Müceddiyât, hassa-i padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 2114 akçe; 1540'da 13.622 akçe; 1544- 45'de 17.886 akçe, malikânesi 2353 akçe; 1577- 78'de 23.011 akçe, malikânesi ise 4036 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.10. Elvendiyye ⁸⁸

Elvendiye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 32 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 25'i hane ve 7'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, darı, çeltik, dezen ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Elvendiye, hass-ı padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 3563 akçe; 1540'da 22.951,5 akçe; 1544- 45'de 59.098 akçe, malikânesi 8435 akçe; 1577- 78'de 39.436 akçe, malikânesi ise 4519 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.11. Hâşimiyye ⁸⁹

Hâşimiyye Köyü Muradiyye Kanalı ile Halis Kanalı arasında kalan bölgede yer almakta idi (Bkz. Harita). 1577- 78 tarihinde köyde toplam 20 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmakta olup, bu nüfusun 14'ü hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

⁸⁷ Tapu Tahrir 1049, s.74; Tapu Tahrir 1028, s.31; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.56/b-57/a

⁸⁸ Tapu Tahrir 1049, s.74; Tapu Tahrir 1028, s.19; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.63/b

⁸⁹ Tapu Tahrir 1049, s.75; Tapu Tahrir 1028, s.32; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.62/b-63/a

Köyde; buğday, arpa, mercimek, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hâşimiyye hass-ı padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 565 akçe; 1540'da 4810,5 akçe; 1544- 45'de 16.408 akçe; malikânesi 1685 akçe; 1577- 78'de 16.400 akçe, malikânesi ise 2349 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.12. Cedide-i Emir Ahmed ⁹⁰

Cedide-i Emir Ahmed Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 239 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 189'u hane ve 50'si ise mücerred idi (Bkzç Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, dezen, fasulye, büğerçile ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 10.488 akçe; 1540'da 19.046 akçe; 1544- 45'de 196.463 akçe, malikânesi 21.647 akçe; 1577- 78'de 155.132 akçe ve malikânesi 15.245 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.13. Asımiyye ⁹¹

Asımiyye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 14'ü hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Asımiyye, hassa-i padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 1016 akçe; 1540'da 8025 akçe; 1544-45'de 14.688 akçe, malikânesi 1704 akçe; 1577- 78'de 18.698 akçe, malikânesi ise 3316 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

⁹⁰ Tapu Tahrir 1049, s.75; Tapu Tahrir 1028, s.20; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.52/b.

⁹¹ Tapu Tahrir 1049, s.75; Tapu Tahrir 1028, s.26; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.64/a-b.

2.14. Rakka-i Cemaleddin (Rakka-i Hoca Cemaleddin) ⁹²

Rakka-i Cemaleddin, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise mezraa olarak kayd edilmiştir. Rakka-i Cemaleddin, Hûş-i Attâr Köyü yakınında bulunmaktaydı.

Köyde; buğday, arpa, susam, dezen ve pamuk ekimi yapılmaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 4405 akçe, 1540'da 9416 akçe; 1544-45'de 1334 akçe, malikânesi 90,5 akçe; 1577- 78'de ise 10.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.15. Devletabad ⁹³

Devletabad isminin Türkçe olmasından dolayı bu iskan yerinde Osmanlı öncesine dayanan bir Türk nüfusunun mevcut olduğunu tahmin etmekteyiz. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 55 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 50'si hane ve 5'i de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Devletabad, 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde hasha-i padişah köyler arasında yer alır iken 1577- 78 tarihli tahrirde tımar köyler arasında zikr edilmiştir. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 480 akçe; 1540 tarihinde 4447,5 akçe; 1544- 45'de resm-i kiraha hasılatı 461 akçe; 1577- 78'de 20.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.16. Yakûbiyye ⁹⁴

Yakûbiyye ismi tahminimize göre Hristiyanlığın en eski mezheplerinden olan Yakubilik (Süryani)'ten gelmektedir. Yakubilerin, Bağdat ve çevresinde yaşadıklarını tespit edebilmekteyiz ⁹⁵. Dolayısıyla bu durum bizim tahminimizi desteklemektedir.

⁹² Tapu Tahrir 1049, s.75; Tapu Tahrir 1028, s.22; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.73/b.

⁹³ Tapu Tahrir 1049, s.76; Tapu Tahrir 1028, s.22; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.70/a.

⁹⁴ Tapu Tahrir 1049, s.76; Tapu Tahrir 1028, s.32; Kuyûd-ı Kadime 102, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.65/b.

⁹⁵ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.I, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1989, s.545- 546; Güney Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1993, s.274- 277.

1577- 78 tarihinde köyde toplam 3 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı. Köyde; buğday, arpa ve çeltik üretimi yapılamaktaydı.

Yakubiyye hasha-i padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 326 akçe, 1540'da 5833,5 akçe, 1544- 45'de 5454 akçe, malikânesi 295 akçe, 1577- 78'de 2228 akçe, malikânesi ise 181 akçe idi. (Bkz. Ek- XII).

2.17. Kebiyye ⁹⁶

Kebiyye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 14 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 12'si hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik ve bakla ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kebiyye, hassa-i padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1302 akçe, 1540'da 17.089 akçe, 1544- 45'de 19.150 akçe, malikânesi 2658 akçe, 1577- 78'de 20.280 akçe, malikânesi ise 1365 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.18. Fevti ⁹⁷

Fevti Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 35 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 39'u hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Fevti tımara bağlı köylerden idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 768 akçe; 1540'da 8531 akçe; 1544- 45'de 766 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 20.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

⁹⁶ Tapu Tahrir 1049, s.76; Tapu Tahrir 1028, s.29; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.59/a.

⁹⁷ Tapu Tahrir 1049, s.76; Tapu Tahrir 1028, s.27; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.69/a.

2.19. Tekdâriyye ⁹⁸

Tekdâriyye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 36 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 30'u hane ve 6'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve çeltik ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Tekdâriyye hashâ-i padişaha bağlı bir köy idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 1130 akçe; 1540'da 16.943 akçe; 1544- 45'de 33.775 akçe, malikânesi 2.726 akçe; 1577- 78'de 31.594 akçe, malikânesi ise 1873 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.20. Kazâniyye-i Tevdi (Kazâniyye Yolu) ⁹⁹

Kazâniyye-i Tevdi Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 29 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 28'i hane ve 1'i de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı.

Kazâniyye-i Tevdi, Halis Nahiyesinin tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 334 akçe; 1540'da 2979,5 akçe; 1544- 45'de 651 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmıştır); 1577- 78'de 20.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.21. Karaark ¹⁰⁰

Karaark isminin Türkçe olmasından dolayı, tahminimizce burası Osmanlı öncesine ait bir Türk iskan yeridir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 8 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 7'si hane ve 1'i de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

⁹⁸ Tapu Tahrir 1049, s.77; Tapu Tahrir 1028, s.20; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.64/a.

⁹⁹ Tapu Tahrir 1049, s.77; Tapu Tahrir 1028, s.28; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.70/b.

¹⁰⁰ Tapu Tahrir 1049, s.77; Tapu Tahrir 1028, s.21; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.62/a.

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Karaark, hasha-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 380,5 akçe; 1540'da 3966 akçe; 1544- 45'de 6751 akçe, malikânesi 554akçe; 1577- 78'de 7759 akçe, malikânesi ise 1084 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.22. Hûş-ı Ebyaz ¹⁰¹

Hûş-ı Ebyaz Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 3 hane vergi mükellefi olan bir nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hûş-ı Ebyaz hasha-ı padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 64,5 akçe; 1540'da 327 akçe; 1544- 45'de 4071 akçe, malikânesi 607 akçe; 1577- 78'de 1401 akçe, malikânesi ise 200 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.23. Cedid ¹⁰²

Cedid Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle Nehrinin doğu yakasında bulunmaktaydı (Bkz. Harita). 1577- 78 tarihinde toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfus olup bu nüfusun 11'i hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Ek- X).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, hertaman ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cedid hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539'da malikânesi 402 akçe; 1540'da 6113 akçe; 1544- 45'de 3785 akçe, malikânesi 583 akçe; 1577- 78'de 9030 akçe, malikânesi ise 762 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁰¹ Tapu Tahrir 1049, s.77; Tapu Tahrir 1028, s.21; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.61/a.

¹⁰² Tapu Tahrir 1049, s.77; Tapu Tahrir 1028, s.21; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v. 61/b.

2.24. Ark-ı Ali ¹⁰³

Ark-ı Ali 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde mezraa, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise köy olarak kayd edilmiştir.

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Ark-ı Ali hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 93,5 akçe; 1540'da 759 akçe; 1544-45'de 1713 akçe; 1577- 78'de 1093 akçe idi (Bkz. Ek- XI).

2.25. Nehr-i Can Ali (Nehr-i Can Kulu) ¹⁰⁴

Nehr-i Can Ali, 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde mezraa, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise köy olarak kayd edilmiştir.

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Nehr-i Can Ali hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 60 akçe; 1540'da 544,5 akçe; 1544- 45'de 2146 akçe, malikânesi 93 akçe; 1577- 78'de 1461 akçe, malikânesi ise 133 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.26. Ferzâniyye ¹⁰⁵

Ferzâniyye Köyüne sadece 1539 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köyde buğday, arpa ve susam ekimi yapılamaktaydı. 1539 tarihinde köyün malikânesinin vergi hasılatı 481 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.27. Beyre ¹⁰⁶

Beyre Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 19 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 14'ü hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹⁰³ Tapu Tahrir 1049, s.78; Tapu Tahrir 1028, s.29; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.65/b.

¹⁰⁴ Tapu Tahrir 1049, s.78; Tapu Tahrir 1028, s.30; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.59/b.

¹⁰⁵ Tapu Tahrir 1049, s.78.

¹⁰⁶ Tapu Tahrir 1049, s.78; Tapu Tahrir 1028, s.19; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.59/b.

Köyde, buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Beyre hasha-i padişah köyler arasında bulunmaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 956,5 akçe, 1540'da 9016 akçe; 1544- 45'de 25,090 akçe; malikânesi 1669,5 akçe; 1577- 78'de 19.077 akçe, malikânesi ise 2263 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.28. Rakka-i Celâl ¹⁰⁷

Rakka-i Celâl Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 4 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Rakka-i Celâl hasha-i padişah köyleri arasında bulunmaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 494,5 akçe; 1540'da 2825 akçe; 1544- 45'de 4,415 akçe, malikânesi 567 akçe; 1577- 78'de 4468 akçe, malikânesi ise 874 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.29. Sunkur ¹⁰⁸

Sunkur Türkçe bir isim olup "Şahin" manasına gelmektedir (¹⁰⁹). Dolayısıyla bu iskan yerinin Osmanlı öncesi Türk yerleşim yerlerinden biri olduğunu tahmin etmekteyiz. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 20 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 15'i hane ve 5'i de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Sunkur, 1544- 45 tarihli tahrirde hass-ı hümayun köy iken, 1577- 78 tarihli tahrirde tımar köyler arasında yer almıştır. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 2519 akçe; 1540'da 17.397,5 akçe; 1544- 45'de 964 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmıştır), malikânesi 2616 akçe; 1577- 78'de 23.000 akçe, malikânesi ise 4488 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁰⁷ Tapu Tahrir 1049, s.79; Tapu Tahrir 1028, s.22; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.59/b.

¹⁰⁸ Tapu Tahrir 1049, s.79; Tapu Tahrir 1028, s.24; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.66/a, 73/a-b.

¹⁰⁹ Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türki, C.I-II, Der- Saadet, 1317, s.738.

2.30. Süleymaniyye ¹¹⁰

Süleymaniyye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 34 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 27'si hane ve 7'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Süleymaniyye 1544- 45 tarihli tahrirde hass-ı hümayun köylerden iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ise tımar köyler arasında zikr edilmiştir. Ancak malikânesi hassa-i padişah olarak kayd edilmiştir. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi, 126 akçe, 1540'da 8546,5 akçe, 1544- 45'de 850 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-i sekkar olarak alınmıştır), malikânesi 1976 akçe, 1577- 78'de 25.000 akçe, malikânesi ise 1987 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.31. Şervin ¹¹¹

Şervin Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 44 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 35'i hane ve 9'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo-XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, dezen, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Şervin, hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 12364 akçe; 1540'da 77.225 akçe, 1544- 45'de 71.549 akçe, malikânesi 8.180 akçe; 1577- 78'de 62.713 akçe, malikânesi ise 7.427 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹¹⁰ Tapu Tahrir 1049. s.79; Tapu Tahrir 1028. s.23; Kuyûd-ı Kadime 209. v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102. v.66/a, 73/a.

¹¹¹ Tapu Tahrir 1049, s.79; Tapu Tahrir 1028, s.24; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.58/b.

2.32. Muhavvele ¹¹²

Muhavvele Köyü, Bağdat'ın batısında iki fersah uzaklıkta olup, Nehr-i İsa kenarında kurulmuş bir yerleşim yeridir (Bkz. Harita III). Abbasi Halifesi Mutasım Billah, Muhavvele'de bir köşk inşa ettirmiştir. Ancak sonraki tarihlerde köşk yıkılmıştır. Bununla beraber başka eserlerin de mevcut olduğu kaynaklarda zikr edilmektedir ¹¹³.

1577- 78 tarihinde köyde toplam 31 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı. Bu nüfusun 26'sı hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, çeltik, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı. Ayrıca bağları da çok olup bağ ürünü Bağdat'ta satılmaktaydı ¹¹⁴.

Muhavvele hassa köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 2806 akçe; 1540'da 17.137 akçe; 1544-45'de 48.265 akçe, malikânesi 6.843 akçe; 1577- 78'de 36.480 akçe, malikânesi ise 5861 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.33. Hûş-ı Attâr ¹¹⁵

Hûş-ı Hattâr Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 47 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 45'i hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, fasulye ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hûş-ı Attâr tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 1398 akçe, 1540'da 12.911,5 akçe; 1544- 45'de 422 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmıştır); 1577- 78'de 22.500 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹¹² Tapu Tahrir 1049, s.80; Tapu Tahrir 1028, s.30; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.58/b.

¹¹³ Kâtib Çelebi, Cihannümâ, s.461- 462; G.L.Strage, Hilafat al- Şarkiyya, s.92.

¹¹⁴ Kâtib Çelebi, Cihannümâ, s.461.

¹¹⁵ Tapu Tahrir 1049, s.80; Tapu Tahrir 1028, s.28; Kuyûd-ı Kadime 102, v.69/b.

2.34. Kâzâniyye-i Hadd-ı Sa'lib ¹¹⁶

Kâzâniyye-i Hadd-ı Sa'lib Köyü'nden, 1539,1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde zikri edilmektedir. Ancak 1544- 45 tarihli tahrirde ise köy ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

1577- 78 tarihinde köyde toplam 71 nefer vergi mükellefi nüfus olup bu nüfusun 51'i hane ve 20'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kâzâniyye-i Hadd-ı Sa'lib tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1023 akçe, 1540'da 14.985 akçe; 1577- 78'de ise 38.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.35. Nehr-i Kusb ¹¹⁷

Nehr-i Kusb Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köy bu ismi, Kusb Kanalinin kenarında kurulmasından dolayı almıştır. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 17 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 14'ü hane ve 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Kusb, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 378 akçe; 1540'da 4886 akçe; 1544- 45'de 386,5 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmıştır); 1577- 78'de 9500 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.36. Aliabâd-ı Kadim ¹¹⁸

Aliabâd-ı Kadim Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 35 nefer vergi mükellefi nüfus olup bu nüfusun 31'i hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹¹⁶ Tapu Tahrir 1049, s.80; Tapu Tahrir 1028, s.28; Kuyûd-ı Kadime 102, v.68/a.

¹¹⁷ Tapu Tahrir 1049, s.81; Tapu Tahrir 1028, s.31; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.71/b.

¹¹⁸ Tapu Tahrir 1049, s.81; Tapu Tahrir 1028, s.25; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.70/a.

Köyde, buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Aliabâd-ı Kadim, tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 112 akçe, 1540'da 1477,5 akçe, 1544-45'de 986 akçe (resm-i kiraha ve resm-i msf-ı sekkar olarak alınmış), 1577- 78'de 20.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.37. Mansûriyye ¹¹⁹

Mansûriyye Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle nehrinin doğu kıyısında bulunan bir yerleşim yer idi (Bkz. Harita III). 1577- 78 tarihinde köyün toplam 54 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 48'i hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde, buğday, arpa, susam, mercimek, hertaman, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Mansûriyye, hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1186 akçe; 1540'da 17.137 akçe; 1544- 45'de 39.023 akçe, malikânesi 2363 akçe; 1577- 78'de 35.133 akçe, malikânesi ise 4798 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.38. Göçgin ¹²⁰

Göçgin Köyünden 1539, 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde zikr edilmektedir. Ancak 1577- 78 tarihli tahrirde ise köy ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Göçgin, hassa-i hümayun köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde malikânesi 304 akçe; 1540'da 2134 akçe; 1544- 45'de malikânesi 228 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.39. Sendiyye ¹²¹

Sendiyye Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle Nehrinin doğu kıyısında yer alan bir yerleşim yeri idi (Bkz. Harita III). 1539, 1540 ve 1544-45 tarihli tahrirlerde Sendiyye

¹¹⁹ Tapu Tahrir 1049, s.81; Tapu Tahrir 1028, s.30; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.58/a.

¹²⁰ Tapu Tahrir 1049, s.81; Tapu Tahrir 1028, s.28; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b.

¹²¹ Tapu Tahrir 1049, s.81; Tapu Tahrir 1028, s.24; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a.

Köyüne rastlamaktayız. Ancak 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise bu köy ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Köyde; buğday, arpa ve fasulye ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Sendiyye, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 207 akçe; 1540'da 2101 akçe; 1544- 45'de 311 akçe (resm-, kiraha ve resm-i nisf-i sekkar olarak alınmış) idi (Bkz. Ek- XII).

2.40. Şâhûre ¹²²

Şâhûre Köyünden 1539, 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde zikr edilmektedir. Ancak 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise herhangi bir kayıda rastlanılmamaktadır.

Şâhûre Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeridir. Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı.

Şâhûre, Halis Nahiyesinin hasha-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 261 akçe; 1540'da 2383 akçe; 1544- 45'de 616 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-i sekkar olarak alınmış) akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.41. Nehr-i Yezidi ¹²³

Nehr-i Yezidi Köyü tahminimizce Yezidi kanalının kenarında bulunan bir iskan yeridir. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 5 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Yezidi, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 711 akçe; 1540'da 14.410,5 akçe 1544- 45'de 11.776 akçe, malikânesi 652 akçe; 1577- 78'de 9680 akçe, malikânesi 1100 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹²² Tapu Tahrir 1049, s.82; Tapu Tahrir 1028, s.24; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a.

¹²³ Tapu Tahrir 1049, s.82; Tapu Tahrir 1028, s.31; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.59/b.

2.42. Amiriyye ¹²⁴

Amiriyye Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 25 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 20'si hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Amiriyye, Halis Nahiyesinin tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 641 akçe 1540'da 8828,5 akçe; 1544- 45'de 923 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 13.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.43. Üveyse ¹²⁵

Üveyse Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 108 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 103'ü hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik, darı, bakla, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Üveyse, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 15.104 akçe; 1540'da 64.246 akçe; 1544- 45'de 51.660 akçe, malikânesi 9.975 akçe; 1577- 78'de 52.140 akçe, malikânesi ise 9.187 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.44. Müceddiyât ¹²⁶

Müceddiyât Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 39 nefer vergi mükellefi nüfusu 37'si hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹²⁴ Tapu Tahrir 1049, s.82; Tapu Tahrir 1028, s.25; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.72/b.

¹²⁵ Tapu Tahrir 1049, s.82; Tapu Tahrir 1028, s.19; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.56/a-b.

¹²⁶ Tapu Tahrir 1049, s.83; Tapu Tahrir 1028, s.30; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.57/a-b.

Köyde, buğday, arpa, susam, mercimek, çeltik, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Müceddiyât, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 18.431 akçe; 1540'da 113.357 akçe; 1544- 45'de 120.116 akçe, malikânesi 16.804 akçe; 1577- 78'de 104.270 akçe, malikânesi ise 16.747 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.45. Hamirâ ¹²⁷

Hamirâ Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 79 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 65'i hane ve 14'ü ise mücerred isi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hamirâ, Halis Nahiyesinin tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Ancak malikânesi hassa idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 8464 akçe; 1540'da 44.395 akçe; 1544- 45'de 2064,5 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 35.000 akçe, malikânesi ise 4585 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.46. Sa'diyye ¹²⁸

Sa'diyye Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde olup, Dicle Nehrinin doğu kıyısında bulunan bir yerleşim yeri idi. Mansuriyye ile Şendiyye Köyleri arasında yer almaktaydı (Bkz. Harita- III). 1577- 78 tarihinde köyün toplam 16 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 15'i hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Sa'diyye, Halis Nahiyesinin tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 18.933 akçe; 1544- 45'de 63.806 akçe; 1577- 78'de 14.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹²⁷ Tapu Tahrir 1049, s.83; Tapu Tahrir 1028, s.21; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.67/b.

¹²⁸ Tapu Tahrir 1028, s.23; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.71/b.

2.47. Saraycık ¹²⁹

Saraycık isminin Türkçe olması, bu yerleşim yerinin Osmanlı öncesine ait bir Türk iskan yeri olduğunu düşünmekteyiz. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 70 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 47'si hane ve 23'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Saraycık, Halis Nahiyesinin tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1540 tarihinde 27.027 akçe; 1544- 45'de 1639 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 28.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.48. Amâl-i Vüstânî ¹³⁰

Amâl-i Vüstânî Köyü, Halis Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 25 nefer vergi mükellefi nüfus olup bu nüfusun 18'i hane ve 7'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, dezen ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Amâl-i Vüstânî, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 25.647 akçe; 1544- 45'de 22.447 akçe; 1577- 78'de 15.257 akçe, malikânesi 2379 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.49 Acemî ¹³¹

Acemî Köyü, Halis kanalı ile Zengabâd'a bağlı Keferî Köyüne giden yol arasında kalan bölgede bulunan bir yerleşim yeridir (Bkz. Harita III). 1577- 78 tarihinde köyün toplam 141 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 120'si hane ve 21'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹²⁹ Tapu Tahrir 1028, s.23; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.68/b.

¹³⁰ Tapu Tahrir 1028, s.25; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.62/a.

¹³¹ Tapu Tahrir 1028, s.25; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.60/b.

Köyde; buğday, arpa, susam, çeltik, darı, bakla ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Acemî, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 73.386 akçe; 1544- 45'de 103.521 akçe, malikânesi 2471 akçe; 1577- 78'de 59.288 akçe, malikânesi ise 3637 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.50. Kâtûn ¹³²

Kâtûn Köyüne 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Ancak 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise, bu köy hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kâtûn, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 110 akçe; 1544- 45'de 891 akçe, malikânesi ise 95,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.51. Kalıa-i Eğilmedin ¹³³

Köyün ismi, tahminimizce yakınında bulunan Eğilmedin Kalesinden gelmektedir. Kalenin, Osmanlı idaresinin ilk yıllarında yapılmış olduğunu, ve köyün ise kaleden önce de mevcut olduğunu tahmin ediyoruz.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 16 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 13'ü hane ve 3'ü ise mücerred isi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kalıa-ı Eğilmedin Halis Nahiyesinin tımar ve zemet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 8000 akçe; 1544- 45'de 221 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 26.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹³² Tapu Tahrir 1028, s.27; Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b.

¹³³ Tapu Tahrir 1028, s.27; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.72/a.

2.52. Karatepe¹³⁴

Karatepe Köyü, Dicle Nehri ile onun bir kolu olan Azim Nehri arasında kalan bölgede yer almaktaydı (Bkz. Harita III). Köyün ismi kurulmuş olduğu tepeden gelmektedir¹³⁵. Karatepe isminin Türkçe olması, köyün Türk iskan yerlerinden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Münşi el- Bağdadi, Seyahatnamesinde (Seyahatname XIX. Yüzyılda yazılmıştır.) Karatepe Köyü halkının Kürt ve Arap olduğunu, ancak halkın ekserisinin Türkçe konuştuğunu zikr etmektedir¹³⁶. Bu bilgiden de anlaşılacağı gibi, köyde bir Türk varlığının ve baskın bir Türk kültürünün mevcut olduğu görülmektedir. Hatta Münşi el- Bağdadi'nin Kürt olarak bahsettiği nüfusun aslında menşe olarak Türk olduklarını tahmin etmekteyiz.

Karatepe Köyü, 1539 tarihli tahrirde Zengabâd Nahiyesine bağlı iken, 1540 tarihli tahrirde ise Halis Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 10 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 8'i hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Karatepe, Halis Nahiyesinin tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 3.367,5 akçe; 1540'da 4028,5 akçe; 1544- 45'de 466,5 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 10.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.53. Kalı'a-i Kusb¹³⁷

Kalı'a-i Kusb Köyü, tahminimizce ismini yanında bulunan kaleden almıştır. Ancak kalenin veya köyün yerini tespit edemedik.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 64 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 54'ü hane ve 10'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹³⁴ Tapu Tahrir 1049, s.88; Tapu Tahrir 1028, s.28; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.71/b.

¹³⁵ Münşi el- Bağdadi, Rihlet, s.52.

¹³⁶ Münşi el- Bağdadi, Rihlet, s.52.

¹³⁷ Tapu Tahrir 1028, s.26; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.68/b- 69/a.

Köyde; buğday, arpa, çeltik, fasulye ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kalı'a-i Kusb, Halis Nahiyesine bağlı tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 29.570 akçe; 1544- 45'de 2802 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 57.100 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.54. Ma'mûre ¹³⁸

Ma'mûre Köyü 1539 ve 1540 tarihlerinde Mehreved Nahiyesine bağlı iken; 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Halis Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 4 hane; 1577- 78'de ise toplam 2 hane mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Ma'mûre, Halis Nahiyesine bağlı hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 4487 akçe; 1544- 45 tarihinde 2.617 akçe, malikânesi 299 akçe; 1577- 78'de 4.686 akçe, malikânesi 851 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.55. Hamidaba ¹³⁹

Hamidaba Köyüne sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köyün malikânesi hass-ı hümayun olup, 1544- 45 tarihinde vergi hasılatı, 4085 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.56. Bestâmiyye ¹⁴⁰

Bestâmiyye Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız.

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

¹³⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.61/a.

¹³⁹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/b.

¹⁴⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.73/b.

Bestâmiyye, Halis Nahiyesine bağlı tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 369,5 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 7.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.57. Fethiye ¹⁴¹

Fethiye Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 11'i hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Fethiye, Halis Nahiyesine bağlı tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 351 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış), malikânesi 1.692 akçe; 1577- 78'de 22.500 akçe, malikânesi 1633 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

2.58. Şeyh Şükran ¹⁴²

Şeyh Şükran Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köy, Muradiyye kanalı ile Cedide gölcüğü arasında yer almaktaydı (Bkz. Harita III).

1577- 78 tarihinde köyün toplam 16 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, dezen ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Şeyh Şükran, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köylerinden idi. Köyün 1577- 78 tarihindeki vergi hasılatı 9063 akçe ve malikânesi ise 1323 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

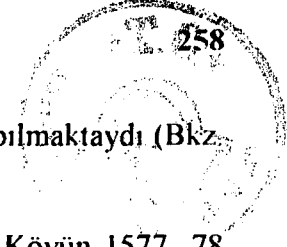
2.59. Sa'îdiyye ¹⁴³

Sa'îdiyye Köyü sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 82 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 63'ü hane ve 19'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹⁴¹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.5/a; Kuyûd-ı Kadime 102.v.66/a, v.72/b.

¹⁴² Kuyûd-ı Kadime 102. v.65/a.

¹⁴³ Kuyûd-ı Kadime 102. v.54/b- 55/a.

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Sa'îdiyye, Halis Nahiyesinin hassa-i padişah köylerinden idi. Köyün 1577- 78 tarihindeki vergi hasılatı ise 62.800 akçe ve malikânesi de 3087 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3. Düceyl Nahiyesi

3.1. Pehlivan ¹⁴⁴

Pehlivan Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 5 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 4'ü hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılamaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Pehlivan Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 815 akçe; 1540'da 8187,5 akçe; 1544- 45'de 20.554 akçe; 1577- 78'de 12.187 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.2. Benî Cafer ¹⁴⁵

Benî Cafer Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 12 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 10'u hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Benî Cafer, hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 2672 akçe; 1540'da 13.994 akçe; 1544- 45'de 31.549 akçe; 1577- 78'de 30.388 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁴⁴ *Tapu Tahrir 1049, s.86; Tapu Tahrir 1028, s.54; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.128/a.*

¹⁴⁵ *Tapu Tahrir 1049, s.87; Tapu Tahrir 1028, s.54; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.132/b.*

3.3. Cürm-i Süpriyye ¹⁴⁶

Cürm-i Süpriyye Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 18 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 17'si hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, pamuk ve hertaman üretimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cürm-i Süpriyye tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1776 akçe; 1540'da 49.633,5 akçe; 1544- 45'de 12.536 akçe; 1577- 78'de 9.918 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.4. Hâdûra ¹⁴⁷

Hâdûra Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir iskan yeri idi. Köyde; buğday, arpa, mercimek, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hâdûra, hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise, 1539 tarihinde 297 akçe; 1540'da 4092 akçe; 1544- 45'de 35.578 akçe; 1577- 78'de 19.998 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.5. Sarifin ¹⁴⁸

Sarifin Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 5 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Sarifin, hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 122 akçe; 1540'da 2.105,5 akçe; 1544- 45'de 45.104 akçe; 1577- 78'de 28.520 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁴⁶ Tapu Tahrir 1049, s.87; Tapu Tahrir 1028, s.56; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.129/a-b.

¹⁴⁷ Tapu Tahrir 1049, s.87; Tapu Tahrir 1028, s.57; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/a.

¹⁴⁸ Tapu Tahrir 1049, s.87; Tapu Tahrir 1028, s.58; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.127/a.

3.6. Kusaybe, Kusaybe ve Deklâye ¹⁴⁹

1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde köyün ismi Kusaybe olarak kayd edilmiş iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise Kusaybe ve Deklâye olarak zikr edilmiştir.

Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 32 akçe; 1540'da 1925,5 akçe; 1544- 45'de 9.785 akçe; 1577- 78'de 7548 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.7. Nihâl ¹⁵⁰

Nihâl Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday, arpa, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nihâl, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi 1297 akçe; 1540'da 17.138,5 akçe; 1544- 45'de 5.736 akçe; 1577- 78'de 5272 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.8. Avâne , Vâne ¹⁵¹

Avâne Köyü, Bağdat'ın kuzeyinde Dicle Nehri ile Düceyl Kanalı arasında kalan bölgede kurulmuş bir yerleşim yeri idi (Bkz. Harita- III). 1540 tarihli tahrirde Avâne olarak kayd edilen köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise Vâne olarak zikr edilmiştir.

1577- 78 tarihli tahrirde, köyde toplam 34 nefer vergi mükellefi nüfus kayd edilmiştir. Bu neferlerin 29'u hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz İktisadi Durum Bölümüne).

Avâne, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 5938 akçe; 1544- 45'de 19.112 akçe ve 1577- 78'de ise 10.350 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁴⁹ Tapu Tahrir 1049, s.88; Tapu Tahrir 1028, s.59; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.133/a.

¹⁵⁰ Tapu Tahrir 1049, s.88; Tapu Tahrir 1028, s.61; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.129/b.

¹⁵¹ Tapu Tahrir 1028, s.54; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.121/b.

3.9. Belâse ¹⁵²

Belâse, 1540 tarihli tahrirde köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise mezraa olarak kayd edilmiştir.

Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Belâse'nin yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 9476 akçe; 1544- 45'de 7.833 akçe ve 1577- 78'de ise 3.822 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.10. Bâbüşşimâl ¹⁵³

Bâbüşşimâl Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 2 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâbüşşimâl, tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 1175 akçe; 1544- 45'de 3.896 akçe ve 1577- 78'de ise 3683 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.11. Tûzbûr ¹⁵⁴

Tûzbûr Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 6 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Tûzbûr, tımar ve zeamet köyleri arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 4547 akçe; 1544- 45'de 6.595 akçe ve 1577- 78'de ise 6.596 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁵² Tapu Tahrir 1028. s.55; Kuyûd-ı Kadime 209. .3/b; Kuyûd-ı Kadime 102, .134/a.

¹⁵³ Tapu Tahrir 1028. s.55; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.122/b.

¹⁵⁴ Tapu Tahrir 1028. s.55; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.132/b.

3.12. Cûsuk ¹⁵⁵

Cûsuk Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 54 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 49'ü hane, 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde buğday, arpa, susam, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cûsuk Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 6852 akçe; 1544- 45'de 14.885 akçe ve 1577- 78'de ise 9.539 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.13. Cemed ¹⁵⁶

Cemed Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 22 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cemed, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 15.878 akçe; 1544- 45'de 30.054 akçe ve 1577- 78'de ise 28.613 akçe idi. Köyün malikânesi Mustansırıyye Medresesi Vakfına ait idi (Bkz. Ek- XII).

3.14. Hisâye ¹⁵⁷

Hisâye, 1540 tarihli tahrirde köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise mezraa olarak kayd edilmiştir.

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hisâye, tımar ve zeamete bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 2.797,5 akçe; 1544- 45'de 5.878 akçe; 1577- 78'de ise 4747 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁵⁵ Tapu Tahrir 1028, s.55; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.122/a.

¹⁵⁶ Tapu Tahrir 1028, s.56; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.127/a-b.

¹⁵⁷ Tapu Tahrir 1028, s.56; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.134/a.

3.15. Harb-i Kûne ¹⁵⁸

Harb-i Kûne Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köyün 1540 tarihindeki vergi hasılatı 2814 akçe idi (Bk.z Ek- XI).

3.16. Dûr-ı Habib ¹⁵⁹

Dûr-ı Habib, 1540 tarihli tahrirde köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise mezraa olarak kayd edilmiştir. 1577- 78 tarihinde mezraada toplam 10 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 9'u hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Dûr-ı Habib, tımar ve zeamete bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 5.490 akçe; 1544- 45'de 4.492 akçe; 1577- 78'de 7052 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.17. Deysiyye ¹⁶⁰

Deysiyye Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Deysiyye, tımar ve zeamet köylerden olup, malikânesi ise hassa-i padişahıtan idi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 4.609 akçe; 1544- 45'de 1.206 akçe ve 1577- 78'de ise 9.884 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.18. Zehîriyye ¹⁶¹

Zehîriyye Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 19 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 16'sı hane ve 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

¹⁵⁸ Tapu Tahrir 1028, s.56.

¹⁵⁹ Tapu Tahrir 1028, s.57; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.134/a-b.

¹⁶⁰ Tapu Tahrir 1028, s.57; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.133/a.

¹⁶¹ Tapu Tahrir 1028, s.57; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.123/a.

Zehîriyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 369 akçe; 1544-45'de 41.352 akçe olup, altıda biri ise malikânedir; 1577- 78'de 37.580 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.19. Zebârik ¹⁶²

Zebârik, 1540 tarihli tahrirde köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise mezraa olarak kayd edilmiştir.

Zebârik, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 1791,5 akçe, 1544- 45'de 1.968 akçe; 1577- 78'de 3.073 akçe idi (Bkz.Ek- XI).

3.20. Şarabettûs ¹⁶³

Şarabettûs Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 12 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 11'i hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Şarabettûs, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllı vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 9.643,5 akçe; 1544- 45'de 12.913 akçe ve 1577- 78'de ise 8547 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.21. İyyâr, Nehr-i İyyâr ¹⁶⁴

Köyün ismi, 1540 tarihinde İyyâr, 1544-45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise Nehr-i İyyâr olarak kayd edilmiştir.

Köyde; buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i İyyâr, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise 1540 tarihinde 184 akçe; 1544- 45'de 11.695 akçe; 1577- 78'de 5261 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁶² Tapu Tahrir 1028, s.58; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.134/b.

¹⁶³ Tapu Tahrir 1028, s.58; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.127/b.

¹⁶⁴ Tapu Tahrir 1028, s.58; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/b.

3.22. İbbâre-i Zin ¹⁶⁵

İbbâre-i Zin Köyüne 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyün vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 6326,5 akçe ve 1544- 45'de ise 6606 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.23. İbbâre-i Keyvân ¹⁶⁶

İbbâre-i Keyvân Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 13 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 11'i hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

İbbâre-i Keyvân, hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 1583 akçe; 1544- 45'de 20.090 akçe ve 1577- 78'de ise 20.476 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.24. İbbâre-i Celihi ¹⁶⁷

İbbâre-i Celihi, 1540 tarihli tahrirde köy, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise mezraa olarak kayd edilmiştir.

Köyde; buğday arpa, mercimek ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

İbbâre-i Celihi, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 1516,5 akçe; 1544- 45'de 3.951 akçe; 1577- 78'de ise 3.987 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.25. Lecm ¹⁶⁸

Lecm Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Düceyl Nahiyesine bağlı olan Lecm Köyünün vergi hasılatı ise 23.057 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁶⁵ Tapu Tahrir 1028, s.59; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/b.

¹⁶⁶ Tapu Tahrir 1028, s.59; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/b.

¹⁶⁷ Tapu Tahrir 1028, s.59; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.133/b- 134/a.

¹⁶⁸ Tapu Tahrir 1028, s.60.

3.26. Kasr-ı Semikî ¹⁶⁹

Kasr-ı Semikî Köyü, Düceyl kanalı kenarında kurulmuş bir yerleşim yeri idi (Bkz. Harita); 1577- 78 tarihinde köyde toplam 250 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 231'i hane ve 19'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, dezen ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kasr-ı Semikî Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 12.240 akçe; 1544- 45'de 26.324 akçe ve 1577- 78'de ise 34.450 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.27. Masyût ¹⁷⁰

Masyût Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Bu köy ismine 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 3832,5 akçe; 1544- 45'de 3287 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.28. Ma'vîh ¹⁷¹

Ma'vîh Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün vergi hasılatı 1110 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.29. Mukataa ¹⁷²

Mukataa Köyü, Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 2 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Mukataa, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 9326 akçe; 1544- 45'de 6219 akçe; 1577- 78'de 5141 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁶⁹ Tapu Tahrir 1028, s.60; Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.124/b.

¹⁷⁰ Tapu Tahrir 1028, s.60; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/b.

¹⁷¹ Tapu Tahrir 1028, s.60.

¹⁷² Tapu Tahrir 1028, s.61; Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.132/b-133/a.

3.30. Mücemmer ¹⁷³

Mücemmer Köyüne sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Düceyl Nahiyesine bağlı olan Mücemmer Köyünün 66.078 akçe vergi tutarı mevcut idi (Bkz. Ek- XII).

3.31. Mansûriyye ¹⁷⁴

Mansûriyye Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 7 hane vergi mükellefi nüfusu bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, dıhn ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Mansûriyye Köyünün vergi hasılatı ise, 1544- 45 tarihinde 31.874 akçe ve 1577- 78'de 36.573 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.32. Derhâle-i Cedid ¹⁷⁵

Derhâle-i Cedid Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Derhâle-i Cedid, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 25.451 akçe ve 1577- 78'de 25.530 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.33. Derhâle-i Kadim ¹⁷⁶

Derhâle-i Kadim Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyde; buğday, arpa, dıhn ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

¹⁷³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a.

¹⁷⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.124/b-125/a.

¹⁷⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.125/a.

¹⁷⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.125/a.

Derhâle-i Kadim, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 21.188 akçe ve 1577- 78'de 18.877 akçe idi (Bkz.Ek- XI).

3.34. Mâzhiye ¹⁷⁷

Mâzhiye Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 13 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 12'si hane 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde buğday, arpa, mercimek, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Mâzhiye, hass-ı padişaha bağlı köyler arasında bulunmaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihlerinde 29.833 akçe; 1577- 78'de 27.461 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.35. Maştâka ¹⁷⁸

Maştâka Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 17 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 15'i hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Maştâka, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 31.677 akçe; 1577- 78'de 30.570 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.36. Meshed ¹⁷⁹

Meşhed Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız 1577- 78 tarihinde köyde toplam 3 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz.Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

¹⁷⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.125/a-b.

¹⁷⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.125/b.

¹⁷⁹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.125/b.

Meşhed, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 12.799 akçe; 1577- 78'de 9492 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.37. Kasîr-ı Seyyid Ahmed ¹⁸⁰

Kasîr-ı Seyyid Ahmed Köyü, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı.

Kasîr-ı Seyyid Ahmed Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 2552 akçe; 1577- 78'de 2916 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.38. İbbâre-i Mazhiye ¹⁸¹

İbbâre-i Mazhiye Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 5 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve darı üretimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

İbbâre-i Mazhiye, hassa-i padişaha bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 11.969 akçe; 1577- 78'de 9784 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.39. Kasîr-ı Cafer ¹⁸²

Kasîr-ı Cafer Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Bu tarihlerde Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı.

Kasîr-ı Cafer Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 2.487 akçe; 1577- 78'de 2010 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.40. Beynelatikin ¹⁸³

Beynelatikin Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 17 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 16'sı hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

¹⁸⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/a.

¹⁸¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/a.

¹⁸² Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/a.

¹⁸³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.126/b.

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Beynelatikin Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 8610 akçe; 1577- 78'de 5440 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.41. Bûr-ı Masîr¹⁸⁴

Bûr-ı Masîr Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bûr-ı Masîr, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 4197 akçe; 1577- 78'de 4066 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.42. Safeviyye¹⁸⁵

Safeviyye Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 10 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 9'u hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Safeviyye Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 10.580 akçe; 1577- 78'de 11.299 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.43. Haseniyye¹⁸⁶

Haseniyye Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 4 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Haseniyye, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 12.134 akçe; 1577- 78'de 7024 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁸⁴ Kuyûd-ı Kadime 209. v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.127/a.

¹⁸⁵ Kuyûd-ı Kadime 209. v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.127/b.

¹⁸⁶ Kuyûd-ı Kadime 209. v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.128/a.

3.44. Ebu Abdûh ¹⁸⁷

Ebu Abdûh Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Ebu Abdûh, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 4.873 akçe; 1577- 78'de 4167 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.45. Bâhmâşa ¹⁸⁸

Bâhmâşa Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 11 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 9'u hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâhmâşa tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 14.666 akçe; 1577- 78'de 9884 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.46. Kasir-ı Fazlân ¹⁸⁹

Kasir-ı Fazlân Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 9 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kasir-ı Fazlân, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 10.833 akçe; 1577- 78'de 16.857 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁸⁷ Kuyûd-ı Kadime 209. v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.128/a.

¹⁸⁸ Kuyûd-ı Kadime 209. v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.128/b.

¹⁸⁹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.129/a.

3.47. Nehr-i Ali ¹⁹⁰

Nehr-i Ali Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 8 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 6'sı hane ve 2'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Ali, tımar ve zeamet köyler arasında yer almaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 5.739 akçe; 1577- 78'de 5.333 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.48. Keşkeriyye ¹⁹¹

Keşkeriyye Köyüne, 1544- 45 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi.

Köyde; buğday, arpa ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Keşkeriyye Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 3.016 akçe; 157- 78'de 3990 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.49. Harb-i Karye-i Büzürg ¹⁹²

Harb-i Karye-i Büzürg Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Düceyl Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi.

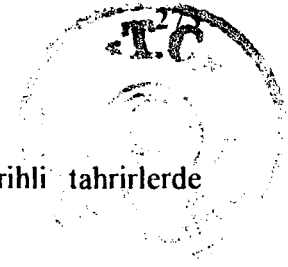
Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Harb-i Karye-i Büzürg Köyünün üçte biri malikâne ve üçte biri ise tımar idi. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 7.537 akçe; 1577- 78'de 7.521 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁹⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.129/a.

¹⁹¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.129/b.

¹⁹² Kuyûd-ı Kadime 209, v.2/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.129/b.

3.50. Harb- i Karye-i Küçük ¹⁹³

Harb-i Karye-i Küçük Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız.

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Harb-i Karye-i Küçük'ün üçte biri malikâne ve üçte biri ise tımar idi. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 6.318 akçe; 1577- 78'de 5621 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.51. Bezene ¹⁹⁴

Bezene Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577 – 78 tarihinde köyde toplam 27 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 22'si hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday arpa, darı ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bezene Köyünün dörtte biri hassa-i malikâne ve dörtte üçü ise tımara bağlı idi. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 9847 akçe; 1577- 78'de 16.875 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.52. Ebu Kirâne ¹⁹⁵

Ebu Kirâne Köyüne sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Düceyl Nahiyesine bağlı olan Ebu Kirâne Köyünün vergi hasılatı ise; 68.498 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

¹⁹³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.129/b.

¹⁹⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.130/a.

¹⁹⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v.3/a

3.53. Şemsî¹⁹⁶

Şemsî Köyü, 1544- 45 tarihli tahrirde görü Harbi Köyüne bağlı olarak kayd edilmiştir. Ancak 1577- 78 tarihli tahrirde ise müstakil köy olarak kayd edilmiştir.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 13'ü hane ve 2'si mücerred idi. Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Şemsî Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 4280 akçe; 1577- 78'de 11.270 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.54. Ülve-i¹⁹⁷

Ülve-i Köyüne sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Harbi Köyüne bağlı olduğu görülmektedir. 1544- 45 tarihinde köyün vergi hasılatı 5814 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.55. Benî Zâğa¹⁹⁸

Benî Zâğa Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 42 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 39'u hane ve 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Benî Zâğa Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 79.094 akçe; 1577- 78'de 77.442 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.56. Beşine¹⁹⁹

Beşine Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 42 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 38'i hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, dıhn ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

¹⁹⁶ Kuyûd-ı Kadime 209. v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.139/a.

¹⁹⁷ Kuyûd-ı Kadime 209. v.4/a.

¹⁹⁸ Kuyûd-ı Kadime 209. v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.137/b.

¹⁹⁹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.137/b.

Beşine Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 56.938 akçe; 1577- 78'de 63.801 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.57. Hâciyâr ²⁰⁰

Hâciyâr Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 112 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 106'sı hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, dezen ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hâciyâr Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 18.356 akçe; 1577- 78'de 17.583 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.58. Nehr-i Cedid ²⁰¹

Nehr-i Cedid Köyüne, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Bu tarihlerde Nehr-i Cedid'in 1577- 78 tarihinde köyün toplam 25 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 23'ü hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Cedid Köyünün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 62.548 akçe; 1577- 78'de 71.084 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

3.59. Ebu Kevâse ²⁰²

Ebu Kevâse Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün toplam 60 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 59'u hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

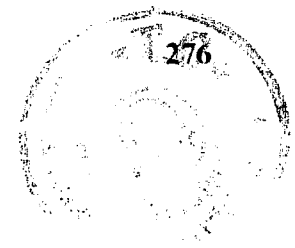
Köyde; buğday, arpa, darı ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Ebu Kevâse; hassa-i padişah köyler arasında yer almaktaydı. 1577- 78 tarihinde köyün vergi hasılatı 87.140 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁰⁰ *Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.138/b.*

²⁰¹ *Kuyûd-ı Kadime 209, v.4/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.138/b.*

²⁰² *Kuyûd-ı Kadime 102, v.132/a.*

4. Tarik-i Horasan Nahiyesi

4.1. Tûdârî²⁰³

Tûdârî Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyde 2 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 3073 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.2. Çuhâniye²⁰⁴

Çuhâniye Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köydeki vergi nüfus ise; 1539 tarihinde 6 hane 5 mücerred, 1577- 78'de ise 20 hane 2 mücerred nüfus mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, alaf, bakla ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Çuhâniye Köyünün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 12.446,5 akçe; 1544- 45'de 18.470 akçe; 1577- 78'de 11.430 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.3. Cedide-i Kernâbâd²⁰⁵

Cedide-i Kernâbâd Köyü, Diyale Nehrinin doğu kıyısında kurulmuş olup, Bakûbe'nin kuzeyinde yer almaktaydı (Bkz. Harita- III). Köyün vergi mükellefi nüfusu 1539 tarihinde 1'i hane, 4'ü mücerred olmak üzere 5 nefer, 1577- 78'de ise 12'si hane, 1'i mücerred olmak üzere 13 nefer nüfusa sahip idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cedide-i Kernâbâd Köyünün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 3946 akçe; 1544- 45'de 8069 akçe ve 1577- 78'de 10.095 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁰³ *Kuyûd-ı Kadime 102, v.132/a.*

²⁰⁴ *Tapu Tahrir 1049, s.1; Tapu Tahrir 1028, s.37.*

²⁰⁵ *Tapu Tahrir 1049, s.2; Tapu Tahrir 1028, s.37; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.92/a.*

4.4. Hadd-ı Mükesser²⁰⁶

Hadd-ı Mükesser Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün vergi mükellefi nüfusu 1539 ve 1577- 78 tarihlerinde 4'ü hane, 1'i ise mücerred olmak üzere 5 nefer mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, çeltik, mercimek ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hadd-ı Mükesser Köyünün vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde 33.542 akçe; 1540'da 33.456 akçe; 1544- 45'de 14.484 akçe ve malikânesi ise 390 akçe; 1577- 78'de 14.181 akçe ve malikânesi de 510 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.5. Hadd-ı Cüveyyib²⁰⁷

Hadd-ı Cüveyyib Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı.

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 5727,5 akçe; 1544- 45'de 5386 akçe malikânesi 65 akçe; 1577- 78'de 4497 akçe, malikânesi ise 312 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.6. Hadd-ı Mezd²⁰⁸

Hadd-ı Mezd Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün vergi mükellefi nüfusu 1539 tarihinde 47'si hane, 10'u ise mücerred olmak üzere, 57 nefer, 1577- 78'de ise 32'si hane 2'si ise mücerred olmak üzere 34 nefer idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı. Çeltik, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 54.841,5 akçe; 1544- 45'de 62.485 akçe, malikânesi 7073 akçe; 1577- 78'de 43.381 akçe, malikânesi ise 5560,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁰⁶ Tapu Tahrir 1049. s.2-3; Tapu Tahrir 1028. s.38; Kuyûd-ı Kadime 209. v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.92/a.

²⁰⁷ Tapu Tahrir 1049. s.3-4; Tapu Tahrir 1028. s.38; Kuyûd-ı Kadime 209. v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.93/b.

²⁰⁸ Tapu Tahrir 1049. s.4-5; Tapu Tahrir 1028. s.38; Kuyûd-ı Kadime 209. v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.90/b.

4.7. Hûrnâbâd ²⁰⁹

Hûrnâbâd Köyü, Bakûbe'nin kuzeyinde ve Diyale Nehrinin batı tarafında yer alan bir yerleşim yeri idi (Bkz. Harita III). Köyün ismine 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Ancak sonraki tarihlere ait tahrirlerde ise bu köyün mevcudiyetine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

1539 tarihinde köyde toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 11'i hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Köyün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 2625 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.8. Hatûniyye ²¹⁰

Hatûniyye Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi.1539 tarihinde köyde toplam 7 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz.Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 11.272 akçe, malikânesi 519 akçe; 1544- 45'de 6008 akçe, malikânesi 202 akçe; 1577- 78'de 3156, malikânesi ise 323 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.9. Hadd-ı Kerim ²¹¹

Hadd-ı Kerim Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün vergi mükellefi nüfusu 1539 tarihinde 4 hane; 1577- 78'de ise toplam 13 nefer olup, bunlardan 11'i hane 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 6988; 1544- 45'de 26.140 akçe; 1577- 78'de 12.647 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁰⁹ Tapu Tahrir 1049, s.5-6; Tapu Tahrir 1028, s.39.

²¹⁰ Tapu Tahrir 1049, s.6; Tapu Tahrir 1028, s.39; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.91/a.

²¹¹ Tapu Tahrir 1049, s.3; Tapu Tahrir 1028, s.38; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.91/a-b.

4.10. Duşpâ ²¹²

Duşpâ Köyüne sadece 1539 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün toplam 12 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 11'i hane 1'i mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla, çeltik, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

1539 tarihinde Duşpâ Köyünün vergi hasılatı 280.215 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.11. Şeyh Dakâs, Rakka-, Şeyh Dakâs ²¹³

Şeyh Dakâs Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Bu tarihlerde köyün vergi hasılatı 833 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.12. Zâğâniyye ²¹⁴

Zâğâniyye Köyü, Tarik-i Horasan nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köydeki mevcut vergi mükellefi olan nüfus 15389 tarihinde toplam 41 nefer olup, bunlardan 26'sı hane ve 15'i mücerred; 1577- 78'de yine 41 nefer olup bunlardan 36'sı hane 5'i ise mücerred idi (Bkz .Ek- X).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Zâğâniyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 24.526,5 akçe; 1544- 45'de 2.573 akçe; 1577- 78'de 35.638 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.13. Şeyh İdris ²¹⁵

Şeyh İdris Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus 1539 tarihinde 34 nefer olup, bunlardan 30'u hane, 4'ü mücerred; 1577- 78'de 48 nefer mevcut olup, bunlardan 44'ü hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

²¹² Tapu Tahrir 1049, s.6/7.

²¹³ Tapu Tahrir 1049, s.7; Tapu Tahrir 1028, s.39.

²¹⁴ Tapu Tahrir 1049, s.8; Tapu Tahrir 1028, s.40; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.93/a.

²¹⁵ Tapu Tahrir 1049, s.9; Tapu Tahrir 1028, s.40; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.95/a.

Şeyh İdris Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde 52.207 akçe; 1540'da 52.270 akçe; 1544- 45'de 18.549 akçe; 1577- 78'de 13.678 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.14. Abdülhamid ²¹⁶

Abdülhamid Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus 1539 tarihinde toplam 52 nefer olup, bunlardan 32'si hane ve 20'si ise mücerred; 1577- 78'de toplam 24 nefer olup, bunlardan 22'si hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Abdülhamid Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde; 49.267,5 akçe; 1544- 45'de 26.268 akçe; 1577- 78'de 15.976 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.15. Gıyâsabâd ²¹⁷

Gıyâsabâd Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı olan bir yerleşim yeri idi. 1539 tarihinde köyde toplam 8 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 7'si hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve bakla ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Gıyâsabâd Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 11.613,5 akçe; 1544- 45'de 6.236 akçe; 1577- 78'de 4940 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.16. Kusaybe ²¹⁸

Kusaybe Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyde toplam 20 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 16'sı hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Kusaybe Köyünün vergi hasılatı maktû olarak 20.000 akçe olarak tespit edilmiştir. Seyyid Abdülkadir Geylani vakfına bağlı olan Kusaybe Köyü, "bila-

²¹⁶ Tapu Tahrir 1049, s.10-11; Tapu Tahrir 1028, s.40; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.91/a.

²¹⁷ Tapu Tahrir 1049, s.11; Tapu Tahrir 1028, s.40; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.97/b.

²¹⁸ Tapu Tahrir 1049, s.11-12; Tapu Tahrir 1028, s.41.

vakfiyyet" üzere tasarruf olunmaktaydı. Köyün 1539 tarihindeki malikâne hasılatı ise 1211 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.17. Kubbetürrezzak ²¹⁹

Kubbetürrezzak Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus 1539 tarihinde toplam 7 nefer olup, bunlardan 4'ü hane ve 3'ü mücerred, 1577- 78'de toplam 19 nefer olup, bunlardan 16'sı hane ve 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik ve pamuk ekimi ile hurma yetiştirilmekteydi (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kubbetürrezzak Köyü, zeamet olarak tasarruf edilmekteydi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 12.657,5 akçe; 1544- 45'de 301 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 15.500 akçe malikânesi ise 2135 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.18. Kabâbeliş ²²⁰

Kabâbeliş Köyü, tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus, 1539 tarihinde toplam 59 nefer olup, bunlardan 36'sı hane ve 23'ü ise mücerred; 1577- 78'de ise toplam 88 nefer nüfus olup, bunlardan 75'i hane ve 13'ü de mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kabâbeliş Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 16.036,5 akçe, malikânesi 344 akçe; 1544- 45'de 21.964 akçe, malikânesi 1082 akçe; 1577- 78'de 35.292 akçe, malikânesi ise 1396 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²¹⁹ *Tapu Tahrir 1049, s.12; Tapu Tahrir 1028, s.41; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.98/b, 99/a.*

²²⁰ *Tapu Tahrir 1049, s.12-13; Tapu Tahrir 1028, s.41; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.94/a-b.*

4.19. Kâzâniyye-i Ebu Civân ²²¹

Kâzâniyye-i Ebu Civân Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus, 1539 tarihinde toplam 29 nefer olup, bunlardan 22'si hane ve 7'si ise mücerred; 1577- 78'de toplam 12 nefer olup, bunlardan 11'i hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kâzâniyye-i Ebu Civân Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 22.413 akçe, malikânesi 770 akçe; 1544- 45'de 20.066 akçe, malikânesi 395 akçe; 1577- 78'de 14.573 akçe, malikânesi ise 662,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.20. Kâsımiyye ²²²

Kâsımiyye Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus, 1539 tarihinde toplam 21 nefer olup, bunlardan 17'si hane ve 4'ü ise mücerred; 1577- 78'de toplam 50 nefer olup, bunlardan 44'ü hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, bakla ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kâsımiyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 21.344,5 akçe; 1544- 45'de 14.675 akçe; 1577- 78'de 13.890 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.21. Keleçi ²²³

Keleçi Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus, 1539 tarihinde toplam 15 nefer olup, bunlardan 9'u hane ve 6'sı mücerred; 1577- 78'de toplam 10 nefer olup, bunlardan 9'u hane ve 1'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

²²¹ *Tapu Tahrir 1049*, s.14; *Tapu Tahrir 1028*, s.41; *Kuyûd-ı Kadime 209*, v.9/b; *Kuyûd-ı Kadime 102*, v.92/b.

²²² *Tapu Tahrir 1049*, s.15; *Tapu Tahrir 1028*, s.42; *Kuyûd-ı Kadime 209*, v.9/b; *Kuyûd-ı Kadime 102*, v.95/b.

²²³ *Tapu Tahrir 1049*, s.15-16; *Tapu Tahrir 1028*, s.42; *Kuyûd-ı Kadime 209*, v.9/b; *Kuyûd-ı Kadime 102*, v.97/a.

Keleçi Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 9033,5 akçe; 1544- 45'de 16.075 akçe; 1577- 78'de 18.985 akçe isi (Bkz. Ek- XII).

4.22. Lûlûh ²²⁴

Lûlûh Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 4 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz.Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 2577 akçe; 1544- 45'de 9.035 akçe; 1577- 78'de 3184 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.23. Nehr-i Sâti ²²⁵

Nehr-i Sâti Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus, 1539 tarihinde 4 hane; 1577- 78'de toplam 14 nefer nüfus olup, bunlardan 12'si hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, çeltik, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Sâti, hassa-i hümayun köyler arasında yer almaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 9462 akçe; 1544- 45'de 4565 akçe; 1577- 78'de 9301 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.24. Hâdırcık ²²⁶

Hâdırcık Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus, 1539 tarihinde toplam 32 nefer nüfus olup, bunlardan 18'i hane ve 14'ü mücerred; 1577- 78'de toplam 12 nefer nüfus olup, bunlardan 10'u hane ve 2'si mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, mercimek ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Hâdırcık Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 16.103,5 akçe; 1544- 45'de 10.430 akçe; 1577- 78'de 16.490 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²²⁴ Tapu Tahrir 1049, s.16; Tapu Tahrir 1028, s.42; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.91/b.

²²⁵ Tapu Tahrir 1049, s.17; Tapu Tahrir 1028, s.42; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.96/a.

²²⁶ Tapu Tahrir 1049, s.17-18; Tapu Tahrir 1028, s.43; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.92/a.

4.25. Mukataa-ı Medrese ²²⁷

Mukataa-ı Medrese Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Mukataa-i Medrese Köyü, zemet olarak tasarruf edilmekteydi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 2.346,5 akçe; 1544- 45'de 1981 akçe, malikânesi 137 akçe; 1577- 78'de 2020 akçe, malikânesi ise 268,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.26. Mu'allâbâd ²²⁸

Mu'allâbâd Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyde toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 12'si hane ve 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla ve çeltik ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

1539 ve 1540 tarihlerinde köyün vergi hasılatı 12.543,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.27. Ebu Sa'idi ²²⁹

Ebu Sa'idi Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köy, Bâkübe yolu üzerinde olup, Diyale Nehrinin batısına düşmektedir (Bkz. Harita- III).

Köyün 1540 tarihindeki vergi hasılatı 86.871 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.28. Ebu Zühre ²³⁰

Ebu Zühre Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köy, Bakube'nin kuzeyinde ve Hevr-i Assân'ın ise batı tarafında yer almaktaydı (Bkz. Harita- III).

Köyün 1540 tarihindeki vergi hasılatı 8.204,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²²⁷ Tapu Tahrir 1049, s.19; Tapu Tahrir 1028, s.43; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.96/a.

²²⁸ Tapu Tahrir 1049, s.19; Tapu Tahrir 1028, s.44.

²²⁹ Tapu Tahrir 1028, s.33.

²³⁰ Tapu Tahrir 1028, s.33.

4.29. Bâsır-ı Yâse²³¹

Bâsır-ı Yâse Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577-78 tarihinde köyde toplam 10 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 9'u hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve bakla ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâsır-ı Yâse Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikâne hasılı 299 akçe; 1540'da 4500 akçe; 1544- 45'de 8578 akçe, malikânesi 524 akçe; 1577-78'de 2765 akçe, malikânesi ise 287 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.30. Bâkdere²³²

Bâkdere Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 5 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâkdere Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikâne hasılı 67 akçe; 1540'da 1426,5 akçe; 1544- 45'de 9159 akçe, malikânesi 615 akçe; 1577- 78'de 6561 akçe, malikânesi 183 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.31. Bint-i Abduhu²³³

Bint-i Abduhu Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 5 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 3403 akçe 1544- 45'de 1972 akçe, malikânesi 95 akçe; 1577- 78'de 2675 akçe, malikânesi ise 183 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.32. Bâcediye²³⁴

²³¹ *Tapu Tahrir 1049, s.84; Tapu Tahrir 1028, s.33; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.90/a.*

²³² *Tapu Tahrir 1049, s.85; Tapu Tahrir 1028, s.34; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.90/a.*

²³³ *Tapu Tahrir 1028, s.34; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.93/b.*

²³⁴ *Tapu Tahrir 1028, s.34; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.98/b, 99/b.*

Bâcediye Köyü, Tarik-i Horasan nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde; buğday, arpa ve çeltik ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 801 akçe; 1544- 45'de 282 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış), malikânesi 370 akçe; 1577- 78'de 6250 akçe, malikânesi ise 1356 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.33. Baba Aziz ²³⁵

Baba Aziz Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise 1540 tarihinde 7837 akçe; 1544- 45'de 3527 akçe; 1577- 78'de 2508 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.34. Bedûriyye ²³⁶

Bedûriyye Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78'de köyde toplam 9 hane vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, çeltik, bakla, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bedûriyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde malikânesi hasılı 1944,5 akçe; 1540'da 25.780,5 akçe; 1544- 45'de 20.431 akçe; 1577- 78'de 20.411 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.35. Boyâtâ, Boyâ ²³⁷

Boyâtâ Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Boyâtâ Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 1800 akçe; 1544- 45'de 7886 akçe, malikânesi 524 akçe; 1577- 78'de 5266 akçe, malikânesi 737 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²³⁵ Tapu Tahrir 1028. s.34; Kuyûd-ı Kadime 209. v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.96/b.

²³⁶ Tapu Tahrir 1049. s.84; Tapu Tahrir 1028. s.35; Kuyûd-ı Kadime 209. v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.97/a-b.

²³⁷ Tapu Tahrir 1028. s.35; Kuyûd-ı Kadime 209. v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.98/a.

4.36. Burs, Burs-ı Atik ²³⁸

Arapçada “bursun” pamuk manasına gelmekte olup ²³⁹, tahminimizce köyün ismi de buradan gelmektedir. Köy. 1540 tarihinde Burs, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihlerinde ise Burs-ı Atik olarak kayd edilmiştir. 1540 tarihinde köy, Keleş Köyüne tabii olduğu görülmektedir.

Köyde; buğday ve arpa ekim yapılmaktaydı.

Burs Köyünün yıllık vergi hasılatı ise 1540 tarihinde 1356,5 akçe; 1544- 45’de 7758 akçe; 1577- 78’de 5560 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.37. Burs-ı Cedid ²³⁹

Burs-ı Cedid Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köyde; buğday ve arpa ekim yapılmaktaydı. 1577- 78 tarihinde köyün vergi hasılatı 846 kaçe, malikânesi ise 131 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.38. Bâbüddarb ²⁴⁰

Bâbüddarb Köyü, Tarık-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde; buğday, arpa, susam, mercimek, çeltik, darı, bakla ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâbüddarb Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 14.443 akçe; 1544- 45’de 308 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış) malikâne hasılı ise 505 akçe; 1577- 78’de 8438 akçe, malikânesi ise 1017 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²³⁸ Tapu Tahrir 1028, s.35; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.98/a.

²³⁹ Hikmet Özdemir- Suat Cebeci; Arapça- Türkçe Sözlük, Ankara, 1992, s.20.

²³⁹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.98/a.

²⁴⁰ Tapu Tahrir 1028, s.35; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.97/a.

4.39. Belici, Belice ²⁴¹

Belici köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 2574,5 akçe; 1544- 45'de 6619 akçe; 1577- 78'de 4577 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.40. Bakûbe ²⁴²

Bakûbe Köyü, Bağdat'ın 8 fersah (G.L. Strange 10 fersah olduğunu yazmıştır) kuzeyinde Diyale Nehrinin doğu kıyısında kurulmuş olan önemli bir yerleşim yeri idi ²⁴³ (Bkz. Harita III).

1577- 78 tarihinde köyün toplam 234 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 206'sı hane ve 28'i ise mücerred idi. halkı Arap ve Kürt olup, mezhep olarak Sünni ve Şii karışık idi. halkın tamamı Arapça konuşmaktaydı (²⁴⁴).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yanında hurma bağcılığı da yapılmaktaydı (Bkz İktisadi Durum Bölümüne).

Bakûbe Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 114.015 akçe; 1544- 45'de 132.855 akçe; 1577- 78'de 11.640 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.41. Behriz ²⁴⁵

Behriz Köyü, Diyale Nehrinin doğu kıyısında olup, Bakûbe Köyünün ise güneyinde yakın bir mesafede yer almaktaydı (Bkz. Harita- III).

1577- 78 tarihinde köyün toplam 240 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 210'u hane ve 30'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, pamuk ve hertaman ekimi yapılmaktaydı. Ayrıca kimyon üretimi yapıldığı da görülmektedir (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Behriz Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 86.055 akçe; 1544- 45'de 133.619 akçe; 1577- 78'de 107.269 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁴¹ Tapu Tahrir 1028, s.36; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.97/a.

²⁴² Tapu Tahrir 1028, s.36; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.88/a- 89/a.

²⁴³ Münşi el- Bağdadi, Rihlet, s.36-37; G.L.Strange, Hilafat al- Şarkiyya, s.83.

²⁴⁴ Münşi el- Bağdadi, Rihlet.

²⁴⁵ Tapu Tahrir 1028, s.36; Kuyûd-ı Kadime 209, V.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, V.89/b-90/a

4.42. Bâştara ²⁴⁶

Bâştara Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 16 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 14'ü hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâştara Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 26.743 akçe; 1544- 45'de 31.503 akçe; 1577- 78'de 22.488 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.43. Bozzemher ²⁴⁷

Bozzemher Köyü, Tarik-i Horasan Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde; buğday, arpa, pamuk ve çeltik ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 6542 akçe; 1544- 45'de 7656 akçe, malikânesi 400 akçe; 1577- 78'de 8706 akçe, malikânesi ise 574 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.44. Dora ²⁴⁸

Dora Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köyün bu tarihteki vergi hasılatı 28.021,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.45. Ayyine ²⁴⁹

Ayyine Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu toplam 3 hane idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

²⁴⁶ *Tapu Tahrir 1028, s.36; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.95/a*

²⁴⁷ *Tapu Tahrir 1028, s.37; Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.95/a.*

²⁴⁸ *Tapu Tahrir 1028, s.39.*

²⁴⁹ *Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.91/b.*

Ayyine Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 7033 akçe, malikânesi 393 akçe; 1577- 78'de 5230 akçe, malikânesi ise 394 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.46. Muhammediyân ²⁵⁰

Muhammediyân Köyüne 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Köyde; buğday, arpa ve mercimek ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Muhammediyân Köyü hasılatı zeamet olarak verilmekteydi. Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 4.929 akçe, malikânesi 282 akçe; 1577- 78'de 3404 akçe, malikânesi ise 242 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.47. Celûla ²⁵¹

Celûla, 1544- 45 tarihli tahrirde köy olarak kayd edilmiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ise mezraa olarak yazılmıştır.

Horasan yolu üzerinde bulunan Celûla, Hanikinden önce gelmektedir (Bkz. Harita- III). Celûla, XVII. Yüzyılın ortalarında ise Bağdat'a bağlı bir nahiye olarak yer almıştır (²⁵²).

Köyde; buğday ve arpa ekim yapılmaktaydı. Yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 6.335 akçe, malikânesi 434 akçe; 1577- 78'de 5.548 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.48. Kâti-i Sadr ²⁵³

Kâti-i Sadr, 1544- 45 tarihli tahrirde mezraa olarak kayd edilmiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ise köy olarak yazılmıştır.

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Köyün yıllık vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 2002 akçe; 1577- 78'de 1876 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

4.49. Muhavvele ²⁵⁴

Muhavvele Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. 1577- 78 tarihinde köyün vergi hasılatı 3474 akçe ve malikânesi ise 535 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁵⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.92/a-b.

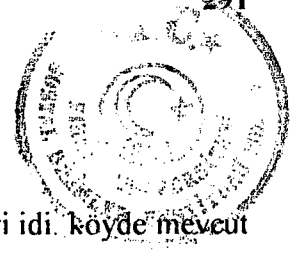
²⁵¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.96/b.

²⁵² Katip Çelebi; Cihannüma, s.462.

²⁵³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.9/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.92/b.

²⁵⁴ Kuyûd-ı Kadime 102, v.98/b.

5. Mehreved Nahiyesi

5.1. Ebulcedid ²⁵⁵

Ebulcedid Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus 1539 tarihinde toplam 34 nefer olup, bunlardan 24'ü hane ve 10'u mücerred; 1577- 78'de toplam 25 nefer olup, bunlardan 20'si hane ve 5'si mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Ebulcedid Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 30.509 akçe; 1544- 45'de 22.874 akçe; 1577- 78'de 19.966 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.2. Bihkasare ²⁵⁶

Bihkasare Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus 1539 tarihinde toplam 26 nefer olup, bunlardan 20'si hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bihkasare Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 7181,5 akçe; 1544- 45'de 554 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 14.500 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.3. Banazkâne ²⁵⁷

Banazkâne Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde mevcut olan vergi mükellefi nüfus; 1539 tarihinde toplam 18 nefer olup, bunlardan 12'si hane ve 6'sı ise mücerred; 1577- 78'de toplam 19 nefer olup, bunlardan 18'i hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla, hertaman, susam, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

²⁵⁵ Tapu Tahrir 1049, s.23-24; Tapu Tahrir 1028, s.45; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁵⁶ Tapu Tahrir 1049, s.24-25; Tapu Tahrir 1028, s.45; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁵⁷ Tapu Tahrir 1049, s.25-26; Tapu Tahrir 1028, s.45; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

Banazkâne Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 8477 akçe; 1544- 45'de 23.701 akçe; 1577- 78'de 25.121 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.4. Bâbeki ²⁵⁸

Bâbeki Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyde mevcut olan ergi mükellefi nüfus; 1539 tarihinde toplam 11 hane, 1577- 78'de ise toplam 4 hane nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı, mercimek ve hertaman ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Bâbeki Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 4373 akçe; 1544- 45'de 11.121 akçe, malikânesi 292 akçe; 1577- 78'de 10.670 akçe, malikânesi ise 331 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.5. Berkâniyye ²⁵⁹

Berkâniyye Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyün toplam 162 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 114'ü hane ve 48'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde buğday, arpa, darı, mercimek, bakla, susam, pamuk ve sebze ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Berkâniyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde 136.420 akçe ve 1540 tarihinde ise 136.462 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.6. Bedene ²⁶⁰

Beden Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut olan vergi mükellefi nüfusu 1539 tarihinde toplam 25 nefer olup, bunlardan 17'si hane ve 8'i ise mücerred; 1577- 78'de ise toplam 7 hane nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

²⁵⁸ Tapu Tahrir 1049, s.26-27; Tapu Tahrir 1028, s.46; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁵⁹ Tapu Tahrir 1049, s.27-29; Tapu Tahrir 1028, s.46.

²⁶⁰ Tapu Tahrir 1049, s.29-30; Tapu Tahrir 1028, s.46; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

Bedene Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 36.360,5 akçe; 1544- 45'de 26.779 akçe, malikânesi 1023 akçe; 1577- 78'de 43.071 akçe, malikânesi 2978 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.7. Tell-i Aslâ²⁶¹

Tell-i Aslâ Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyün toplam 57 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 51'i hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve çeltik ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Tell-i Aslâ Köyünün 1539 ve 1540 tarihlerinde vergi hasılatı 24.087 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.8. Telemşir²⁶²

Telemşir Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut olan vergi mükellefi nüfusu ise 1539 tarihinde toplam 35 nefer olup, bunlardan 27'si hane ve 8'i ise mücerred; 1577- 78'de toplam 15 nefer olup, bunlardan 13'ü hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Telemşir Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 17.314 akçe; 1544- 45'de 19.611 akçe; 1577- 78'de 27.018 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.9. Cebe²⁶³

Cebe Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut olan vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 19 nefer olup, bunlardan 18'i hane ve 1'i ise mücerred; 1577- 78'de toplam 13 nefer olup, bunlardan 11'i hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

²⁶¹ Tapu Tahrir 1049, s.30-31; Tapu Tahrir 1028, s.46.

²⁶² Tapu Tahrir 1049, s.31-32; Tapu Tahrir 1028, s.47; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁶³ Tapu Tahrir 1049, s.32-33; Tapu Tahrir 1028, s.47; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

Köyde; buğday, arpa, mercimek, darı, susam, pamuk ve buğerçile ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cebe Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 13.642 akçe; 1544- 45'de 15.363 akçe; 1577- 78'de 33.899 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.10. Cemâliyye ²⁶⁴

Cemâliyye Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut olan vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 23 nefer olup, bunlardan 18'i hane ve 54'i ise mücerred; 1577- 78'de toplam 7 nefer olup, bunlardan 5'i hane ve 2'si mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam vebakla ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Cemâliyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 7.327,5 akçe; 1544- 45'de 14.615 akçe; 1577- 78'de 13.740 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.11. Haseniyye ²⁶⁵

Haseniyye Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1539 tarihinde köyde toplam 24 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bunlardan 19'u hane ve 5'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Haseniyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 tarihinde 2588 akçe; 1540'da 2.887,5 akçe; 1544- 45'de 186 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 3500 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.12. Hacı Veciye ²⁶⁶

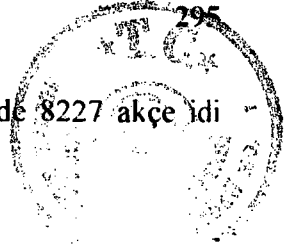
Hacı Veciye Köyüne 1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyün toplam 3 hane vergi mükellefi nüfusu bulunmaktaydı(Bkz.Tablo-XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

²⁶⁴ *Tapu Tahrir 1049, s.33; Tapu Tahrir 1028, s.47; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁶⁵ *Tapu Tahrir 1049, s.34; Tapu Tahrir 1028, s.47; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁶⁶ *Tapu Tahrir 1049, s.34-35; Tapu Tahrir 1028, s.48.*

Hacı Veciye Köyünün vergi hasılatı 1539 ve 1540 tarihlerinde 8227 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.13. Düşanpâ ²⁶⁷

Düşanpâ Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün vergi mükellefi olan nüfusu; 1539 tarihinde toplam 109 nefer olup, bunlardan 77'si hane ve 32'si mücerred; 1577- 78'de ise toplam 23 nefer olup, bunlardan 20'si hane ve 3'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve sebze ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Düşanpâ Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 94.940 akçe; 1544- 45'de 63.616 akçe; 1577- 78'de 51.057 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.14. Rakabe ²⁶⁸

Rakabe Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün vergi mükellefi olan nüfusu; 1539 tarihinde toplam 19 nefer olup, bunlardan 15'i hane ve 4'ü mücerred; 1577- 78'de ise toplam 19 hane mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve darı ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Rakabe Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 10.188 akçe; 1544- 45'de 26.075 akçe; 1577- 78'de 19.143 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.15. Zaviye-i Şeyh Fazıl ²⁶⁹

Zaviye-i Şeyh Fazıl Köyüne sadece 1539 tarihli tahrirde rastlamaktayız. 1539 tarihinde köyün vergi mükellefi nüfus toplam 30 nefer olup bunlardan 18'i hane ve 12'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve çeltik ekimi yapılmaktaydı. 1539 tarihinde köyün vergi hasılatı ise 19.134,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁶⁷ Tapu Tahrir 1049,s.35-36; Tapu Tahrir 1028, s.48; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.78/a.

²⁶⁸ Tapu Tahrir 1049,s.37; Tapu Tahrir 1028, s.48; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102. v.78/a.

²⁶⁹ Tapu Tahrir 1049,s.37-38.

5.16. Sebakiyâ ²⁷⁰

Senbakiyâ Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 50 nefer olup, bunlardan 40'ı hane ve 10'u ise mücerred; 1577- 78'de toplam 63 nefer olup, bunlardan 57'si hane ve 6'sı ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 94.927,5 akçe; 1544- 45'de 130.206 akçe; 1577- 78'de 112.462 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.17. Süveydiyye ²⁷¹

Süveydiyye Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 7 hane; 1577 -78'de toplam 11 nefer olup, bunlardan 9'u hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Süveydiyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 7653,5 akçe; 1544- 45'de 387 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 5500 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.18. Aziyye ²⁷²

Aziyye Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 54 nefer olup, bunlardan 37'si hane ve 17'si mücerred; 1577- 78'de toplam 34 nefer olup, bunlardan 30'u hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve susam ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Aziyye Köyünün vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 47.182 akçe; 1544- 45'de 53.026 akçe; 1577- 78'de 39.788 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁷⁰ *Tapu Tahrir 1049.s.38-39; Tapu Tahrir 1028, s.49; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁷¹ *Tapu Tahrir 1049.s.39; Tapu Tahrir 1028, s.49; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁷² *Tapu Tahrir 1049.s.40; Tapu Tahrir 1028, s.49; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

5.19. Akir²⁷³

Akir Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu 1539 tarihinde toplam 23 nefer olup, bunlardan 21'i hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, pamuk, darı ve sebze ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Akir Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 24.718,5 akçe; 1544- 78'de 35.380 akçe; 1577- 78'de 37.615 akçe idi (Bkz. Ek- XI).

5.20. Kebiyye²⁷⁴

Kebiyye Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 38 nefer olup, bunlardan 27'si hane ve 11'i mücerred; 1577- 78'de ise toplam 21 hane mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla, çeltik ve sebze ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kebiyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 22.859 akçe; 1544- 45'de 49.161 akçe; 1577- 78'de 49.113 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.21. Kilivaz, Kilvâze²⁷⁵

Kilivaz Köyü, Bağdat'ın güneyinde Dicle Nehrinin doğu kıyısında yer almaktaydı (Bkz. Harita- III). Köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 20 nefer olup, bunlardan 15'i hane ve 5'i ise mücerred; 1577- 78'de toplam 8 nefer olup, bunlardan 6'sı hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek, bakla, çeltik ve sebze ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Kilivaz Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 24.944,5 akçe; 1544- 45'de 12.367 akçe; 1577- 78'de 13.600 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁷³ Tapu Tahrir 1049,s.41; Tapu Tahrir 1028, s.49; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁷⁴ Tapu Tahrir 1049,s.41-42; Tapu Tahrir 1028, s.50; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁷⁵ Tapu Tahrir 1049,s.43; Tapu Tahrir 1028, s.50; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

5.22. Maşkabâd ²⁷⁶

Maşkabâd Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 26 nefer olup, bunlardan 15'i hane ve 11'i ise mücerred; 1577- 78'de toplam 11 hane idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, darı, pamuk ve sebze ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Maşkabâd Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 15.135 akçe; 1544- 45'de 5662 akçe; 1577- 78'de 1103 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.23. Miktadiyye, Mikdâdiyye ²⁷⁷

Miktadiyye Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 44 nefer olup, bunlardan 33'ü hane ve 11'i mücerred; 1577- 78'de toplam 13 hane idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa ve çeltik ekim yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Miktadiyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 12.846 akçe; 1544- 45'de 427 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nısf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 18.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.24. Nehr-i Hammâra ²⁷⁸

Nehr-i Hammâra Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1539 tarihinde köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu toplam 13 hane olup, bunlardan 9'u hane ve 4'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, pamuk ve büğerçile ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Hammâra Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 4.328,5 akçe; 1544- 45'de 953 akçe, malikânesi 51 akçe; 1577- 78'de 1381 akçe, malikânesi ise 152 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁷⁶ *Tapu Tahrir 1049,s.44; Tapu Tahrir 1028. s.50; Kuyûd-ı Kadime 209. v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁷⁷ *Tapu Tahrir 1049,s.45; Tapu Tahrir 1028. s.51; Kuyûd-ı Kadime 209. v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁷⁸ *Tapu Tahrir 1049,s.45-46; Tapu Tahrir 1028, s.51; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

5.25. Nehr-i Umrân ²⁷⁹

Nehr-i Umrân Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1539 tarihinde köyde toplam 3 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bunlardan 2'si hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, mercimek ve susam ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Umrân Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 3931 akçe; 1544- 45'de 3001 akçe, malikânesi 112 akçe; 1577- 78'de 10.841 akçe, malikânesi 825 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

5.26. Nehr-i Bakara ²⁸⁰

Nehr-i Bakara Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu, 1539 tarihinde toplam 16 nefer olup, bunlardan 8'i hane ve 8'i mücerred; 1577- 78'de ise toplam 4 hane bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, çeltik ve susam ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Bakara Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 6124,5 akçe; 1544- 45'de 4030 akçe; 1577- 78'de 3769 akçe idi (Bkz. EK- XII).

5.27. Nehr-i Abdüşşedid ²⁸¹

Nehr-i Abdüşşedid Köyü, Mehreved Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyün mevcut vergi mükellefi nüfusu; 1539 tarihinde toplam 23 nefer olup, bulardan 12'si hane ve 11'i ise mücerred; 1577- 78'de ise toplam 3 hane bulunmaktaydı (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, çeltik ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nehr-i Abdüşşedid Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1539 ve 1540 tarihlerinde 8.845,5 akçe; 1544- 45'de 4872 akçe; 1577- 78'de ise 11.763 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁷⁹ Tapu Tahrir 1049,s.46; Tapu Tahrir 1028. s.51; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁸⁰ Tapu Tahrir 1049,s.46-47; Tapu Tahrir 1028. s.51; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁸¹ Tapu Tahrir 1049,s.47; Tapu Tahrir 1028. s.53; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

5.28. Celâliyye ²⁸²

Celâliyye, 1544- 45 tarihlerinde köy, 1577- 78 tarihinde ise mezraa olarak kayd edilmiştir. Köyün vergi hasılatı ise; 1544- 45 tarihinde 232 akçe (resm-i kiraha ve resm-i nisf-ı sekkar olarak alınmış); 1577- 78'de 11.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6. Fıratıye-i Bağdat Nahiyesi

6.1. Anbar ²⁸³

Anbar, Bağdat'ın batısında olup, Fırat Nehrinin ise doğu kıyısında bulunmaktaydı (Bkz. Harita- III). Abbasi Devletinin Haşimiyye'den sonra ikinci başkenti olmuştur. Ebu Cafer Mansur zamanında Bağdat şehrinin inşası ile merkez Anbar'dan, Bağdat'a taşınmıştır ²⁸⁴. Abbasilerin ilk halifesi Ebu Abbas Abdullah'ın makamı Anbar'da bulunmaktaydı ²⁸⁵.

Anbar şehri sonraki dönemlerde önemini kaybettiğini görmekteyiz. İncelediğimiz dönemde Anbar 1540 tarihli tahrirde mevzii olarak kayd edilmiş iken, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise köy olarak kayd edilmiştir.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 57 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 44'ü hane ve 13'ü ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, fasulye, dezen, pamuk ekimi ile hurma yetiştiriciliği yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Anbar Köyünün yıllık vergi hasılatı ise 1540 tarihinde 18.353 akçe; 1544- 45'de 18.441 akçe; 1577- 78'de 22.138 akçe (bizim hesabımıza göre 21.978 akçe) idi (Bkz. Ek- XII).

6.2. Cedide-i Kırkısiya ²⁸⁶

Cedide-i Kırkısiya Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün vergi hasılatı 52.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁸² *Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.*

²⁸³ *Tapu Tahrir 1028, s.107; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.42-43.*

²⁸⁴ *G. L. Strange; Hilafat al-Şarkıyya, s.91.*

²⁸⁵ *Katip Çelebi. Cihannümâ, s.465.*

²⁸⁶ *Tapu Tahrir 1028, s.107.*

6.3. Hûş-nişin-i Sahriyye, Sahriyye ²⁸⁷

Sahriyye, tarihli tahrirde mevzii, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ise, köy olarak kayd edilmiştir. 1577- 78 tarihlerinde köyün toplam 71 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 59'u hane ve 12'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde buğday, arpa, susam, fasulye, dezen, bügerçile ve pamuk ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Sahriyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 36.730 akçe; 1544- 45'de 3.658 akçe; 1577- 78'de 21.792 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.4. Sib ²⁸⁸

Sib Köyü, 1540 tarihli tahrirde mevzii olarak kayd edilmiştir. Köy, Bağdat'ın güneyinde olup, Dicle Nehrinin kenarında yer almaktaydı (Bkz. Harita). Köyün bu tarihteki vergi hasılatı 4188 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.5. Amiriyye ²⁸⁹

Amiriyye Köyü, 1540 tarihli tahrirde mevzii olarak kayd edilmiştir. Köyü nbu tarihteki vergi hasılatı 11.760,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.6. Fülûce ²⁹⁰

Fülûce, Bağdat'ın batısında ve Fırat Nehrinin de doğu kıyısında yer alan bir yerleşim yeri idi (Bkz. Harita- III).

Fülûce, 1540 tarihli tahrirde mevzii, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirde ise köy olarak kayd edilmiştir. 1577- 78 tarihinde köyde toplam 230 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 193'ü hane ve 37'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII). Köyün halkı Arap kabilelerine mensup idi ²⁹¹.

²⁸⁷ Tapu Tahrir 1028. s.53; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/b; Kuyûd-ı Kadime 102, v.78/a.

²⁸⁸ Tapu Tahrir 1028. s.107.

²⁸⁹ Tapu Tahrir 1028. s.108.

²⁹⁰ Tapu Tahrir 1028. s.108; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.40-42.

²⁹¹ Münşi el- Bağdadi. Rihlet. s.98.

Köyde; buğday, arpa, susam, fasulye, buğerçile, pamuk ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Fülüce Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 75.598 akçe; 1544-45'de 124.706 akçe; 1577- 78'de 95.202 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.7. Karâvul²⁹²

Karâvul Köyü, Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Karâvul Köyünün yerini tespit edemedik. Ancak tahminimizce Bağdat'ın batısında bulunan Katrabul'un Türkçe telaffuzu veya isimlendirilmiş şekli Karavul olduğunu düşünüyoruz. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 854 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 750'si hane ve 104'ü ise mücerred idi. Köy nüfusunu çeşitli aşiret ve cemaat mensupları oluşturmakta idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, buğerçile, fasulye, pamuk ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Karâvul köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 62.102 akçe; 1544-45'de 198.475 akçe; 1577- 78'de 175.817 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.8. Muhammediyât²⁹³

Muhammediyât Köyü, Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. 1577- 78 tarihinde köyün toplam 146 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 114'ü hane ve 32'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, fasulye, pamuk ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Muhammediyât Köyünün vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 11.651 akçe; 1544-45'de 14.747 akçe; 1577- 78'de 16.000 akçe (bizim hesabımıza göre 19.601 akçe) idi (Bkz. Ek- XII).

²⁹² Tapu Tahrir 1028, s.108; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.37-40.

²⁹³ Tapu Tahrir 1028, s.108; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.43-44.

6.9. Müseyyeb²⁹⁴

Müseyyeb Köyü, Bağdat'ın batısında ve Fırat Nehrinin ise doğu kıyısında yer almaktaydı (Bkz. Harita- III). 1577- 78 tarihinde köyün toplam 194 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 143'ü hane ve 51'i ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, darı, susam, fasulye, büğerçile, pamuk ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Müseyyeb Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 75.623,5 akçe; 1544- 45'de 83.138 akçe; 1577- 78'de 69.356 akçe (bizim hesabımıza göre 49.349 akçe) idi (Bkz. Ek- XII).

6.10. Nâsırıyye²⁹⁵

Nâsırıyye Köyü, Fırat'ın doğu kıyısında yer almakta olup, Anbar Köyünden ise bir fersah uzaklıktaydı²⁹⁶ (Bkz. Harita- III).

Köy halkının Nusayri olmasından dolayı²⁹⁷ onlar nispetle köyün bu ismi aldığını düşünmekteyiz.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 65 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 53'ü hane ve 12'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, fasulye, pamuk ve dezen ekim yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

Nâsırıyye Köyünün yıllık vergi hasılatı ise; 1540 tarihinde 11.217 akçe; 1544- 45'de 22.475 akçe; 1577- 78'de 22.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.11. Şifâsâ²⁹⁸

Şifâsâ Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Kerbela'nın batısında yer alan Şifâsâ Köyü, Kerbela'ya 8 fersah mesafe uzaklığı bulunmaktaydı²⁹⁹.

1540 tarihinde köyün vergi hasılatı ise; 159.240 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

²⁹⁴ Tapu Tahrir 1028, s.109; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.43-44.

²⁹⁵ Tapu Tahrir 1028, s.109; Kuyûd-ı Kadime 209, v.8/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.45.

²⁹⁶ Katip Çelebi, Cihannümâ, s.465.

²⁹⁷ Katip Çelebi, Cihannümâ, s.465.

²⁹⁸ Tapu Tahrir 1028, s.109.

²⁹⁹ Münşi el-Bağdadi, Rihlet, s.97.

6.12. Resûlayn ³⁰⁰

Resûlayn Köyüne sadece 1540 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte vergi hasılatı 73.765 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

6.13. Şeyhâmiyye ³⁰¹

Şeyhâmiyye Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyde toplam 75 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 65'i hane ve 10'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

Köyde; buğday, arpa, susam, buğerçile, pamuk ve dezen ekimi yapılmaktaydı (Bkz. İktisadi Durum Bölümüne).

1577- 78 tarihinde köyün vvergi hasılatı 9121 akçe (bizim hesabımıza göre 8561 akçe) idi (Bkz. Ek- XII).

7. Şehriban Nahiyesi

1539 ve 1540 tarihli tahrirlere Bağdat Nahiyesine bağlı olan Silsil, Haruniyye, Amiriyye, Beraz-ı Rûzîn ve Hamisiyye Köyleri, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Şehriban Nahiyesinin köyleri olarak kayd edilmiş olduklarını görüyoruz. Bu köylerden Bağdat Nahiyesi ile ilgili kısımda bahsettiğimizden yeniden burada tekrar olmaması için zikr etmeyeceğiz (Bkz. Bağdat Nahiyesi Köylerine).

7.1. Sultan Seydi Ali ³⁰²

Sultan Seydi Ali, 1539 tarihli tahrirde mezraa, 1577- 78 tarihli tahrirde ise köy olarak kayd edilmiştir. Köyün vergi mükellefi nüfusu ise 1539 tarihinde toplam 20 nefer olup, bunlardan 16'sı hane ve 4'ü mücerred; 1577- 78'de yine 20 nefer olup, bunlardan 17'si hane ve 3'ü mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

1539 ve 1577- 78 tarihlerinde Şehriban Nahiyesine bağlı Sultan Seydi Ali, Mesudiye ve Panekâni'nin vergi hasılatları birlikte verilmiştir. Buna göre üç yerin vergi

³⁰⁰ Tapu Tahrir 1028, s.109.

³⁰¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.44-45.

³⁰² Tapu Tahrir 1049,s.70-71Kuyûd-ı Kadime 102, v.105/a.

hasılatları toplam olarak; 1539 tarihinde 197.124 akçe; 1577- 78'de 154.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

Sultan Seydi Ali, hassa olarak ziraat yapılmakta olup, buğday ve arpa ekilmekteydi.

7.2. Mes'udiyye ³⁰³

Mes'sudiyye, 1539 tarihli tahrirde mezraa, 1577- 78 tarihli tahrirde ise köy olarak kayd edilmiştir. Köyün vergi mükellefi nüfusu ise 1539 tarihinde toplam 17 nefer olup, bunlardan 12'si hane ve 5'i ise mücerred; 1577- 78'de toplam 16 nefer olup, bunlardan 14'ü hane ve 2'si mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

1539 ve 1577- 78 tarihlerinde Şehriban Nahiyesine bağlı Sultan Seydi Ali, Mesudiyye ve Panekâni'nin vergi hasılatları birlikte verilmiştir. Buna göre üç yerin vergi hasılatları toplam olarak 1539'da 197.127 akçe; 1577- 78'de ise 154.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

Mesudiyye hassa olarak ziraat yapılmakta olup, buğday ve arpa ekilmekteydi.

7.3. Panekâni ³⁰⁴

Panekâni, 1539 tarihli tahrirde mezraa, 1577- 78 tarihli tahrirde ise köy olarak kayd edilmiştir. Köyün vergi mükellefi nüfusu ise; 1539 tarihinde toplam 10 nefer olup, bunlardan 8'i hane ve 2'si mücerred; 1577- 78'de ise toplam 11 hane mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

1539 ve 1577- 78 tarihlerinde Şehriban Nahiyesine bağlı Sultan Seydi Ali, Mesudiyye ve Panekâni'nin vergi hasılatları birlikte verilmiştir. Buna göre üç yerin vergi hasılatları toplam olarak; 1539 tarihinde 197.127 akçe; 1577- 78'de ise 154.000 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

Panekâni hassa olarak ziraat yapılmakta olup, buğday ve arpa ekilmekteydi.

³⁰³ Tapu Tahrir 1049,s.70-71; Kuyûd-ı Kadime 102, v.104/b-105/a.

³⁰⁴ Tapu Tahrir 1049,s.71; Kuyûd-ı Kadime 102, v.105/a.

7.4. Cedide-i Kandil ³⁰⁵

Cedide-i Kandil Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Cedide-i Kandil, Sultan Seydi Ali Köyüne bağlı bulunmaktaydı.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 15 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 13'ü hane ve 2'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

7.5. Cedide-i Hüseyin Ali ³⁰⁶

Cedide-i Hüseyin Ali Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Cedide-i Hüseyin Ali, Sultan Seydi Ali Köyüne bağlı bulunmaktaydı.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 13 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bunlardan 11'i hane ve 2'si mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

7.6. Murahhas ³⁰⁷

Murahhas Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Murahhas, Mesudiyye Köyüne bağlı bulunmaktaydı.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 9 hane vergi mükellefi nüfusu mevcut idi (Bkz. Tablo- XIII).

7.7. Hasan Fellah ³⁰⁸

Hasan Fellah Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Hasan Fellah, Mesudiyye Köyüne bağlı olduğu görülmektedir.

1577- 78 tarihinde köyün toplam 6 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 5'i hane ve 1'i ise mücerred idi (Bkz. Ek- XII).

³⁰⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, v.104/b.

³⁰⁶ Kuyûd-ı Kadime 102, v.104/b.

³⁰⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v.104/b.

³⁰⁸ Kuyûd-ı Kadime 102, v.104/b.

8. Mendelicin Nahiyesi

1539 ve 1540 tarihli tahrirlerde Bağdat Nahiyesine bağlı olan Cessân, Bersâh, Abbasabâd ve Zerincü ile Kâzâniyye-i Mendelicin Köyleri; 1544- 45 tarihli tahrirlerde ise Mendelicin Nahiyesine bağlanmış oldukları görülmektedir. Bu köyler hakkında Bağdat Nahiyesi bahsinde verildiğinden dolayı (Bkz. Bağdat Nahiyesi Köyleri bahsine) tekrar olmaması için bu köylerden burada yeniden bahsetmeyeceğiz.

8.1. Rûsâdiye ³⁰⁹

Rûsâdiye Köyüne sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyün vergi hasılatı 2384 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

8.2. Nakib ³¹⁰

Nakib Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyde toplam 29 nefer vergi mükellefi nüfus olup, bu nüfusun 20'si hane ve 9'u ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

8.3. Benekib ve Dedeler ³¹¹

Benekib ve Dedeler Köyüne 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyde toplam 37 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 30'u hane ve 7'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

8.4. Zaviye-i Beni Târân ³¹²

Zaviye-i Beni Târân Köyüne sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte köyde toplam 37 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 30'u hane ve 7'si ise mücerred idi (Bkz. Tablo- XIII).

³⁰⁹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.22/b.

³¹⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v.118/a.

³¹¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.118/b.

³¹² Kuyûd-ı Kadime 102, v.118/b.

9. Zengabâd Nahiyesi

1540 tarihli Bağdat Kanunnamesinde Zengabâd Nahiyesinin 13 köyü olduğu zikr edilmektedir ³¹³. Ancak biz bu köylerden 7'sinin ismini tespit etmiş bulunmaktayız. Aşağıda tespit ettiğimiz köyler hakkında bilgi vereceğiz.

1539 tarihli tahrirde Zengabâd Nahiyesine bağlı olan Karatepe Köyü, 1540, 1544- 45 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde Halis Nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Karatepe Köyü hakkında bilgi Halis Nahiyesi kısmında verildiği için (Bkz. Halis Nahiyesi Köyleri bahsine), burada tekrar üzerinde durmayacağız.

9.1. Keferi ³¹⁴

Keferi Köyü, Azim Nehri ile Diyale Nehri arasında olup, Hamrin Dağının eteklerinde kurulmuş bir yerleşim yeri idi ³¹⁵ (Bkz. Harita- III). Köy halkı Türk ve Kürtlerden oluşmaktaydı ³¹⁶.

Köyde; buğday, arpa, susam ve dezen ekimi yapılmaktaydı 1539 tarihinde köyün malikânesinden alınan vergi 5276,5 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

9.2. Hacılı ³¹⁷

Hacılı Köyü, Zengabâd Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün yarısı Melik Şah'ın mülkü idi. 1539 tarihinde köyün malikânesinden alınan vergi 116 akçe idi. köyde; buğday, arpa ve dezen ekimi yapılmaktaydı.

9.3. Basinik ³¹⁸

Basinik Köyü, Zengabâd Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde; buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. 1539 tarihinde köyün malikânesinden alınan vergi 126 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

³¹³ Tapu Tahrir 1028. s.4.

³¹⁴ Tapu Tahrir 1049.s.89.

³¹⁵ Münşi el- Bağdadi. Rihlet. s.53.

³¹⁶ Münşi el- Bağdadi. Rihlet. s.53

³¹⁷ Tapu Tahrir 1049.s.89.

³¹⁸ Tapu Tahrir 1049.s.89.

9.4. Beredân ³¹⁹

Beredân Köyü, Zengabâd Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün yarısı, Hoca Yolukulu'nun mülkü idi. 1539 tarihinde köyün malikânesinden alınan vergi 7044 akçe idi (Bkz. Ek- XII). Köyde; buğday, çeltik ve dezen ekimi yapılmaktaydı.

9.5. Kubbe ³²⁰

Kubbe Köyü, Zengabâd Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. Köyün üç hissesinden biri Hoca Yolukulu'nun mülkü idi. 1539 tarihinde köyün malikânesinden alınan vergi 1751 akçe idi (Bkz. Ek- XII). Köyde; dezen ekimi yapılmaktaydı.

9.6. Seyyidlân ³²¹

Seyyidlân Köyü, Zengabâd Nahiyesine bağlı bir yerleşim yeri idi. köyde dezen ekimi yapılmaktaydı. 1539 tarihinde köyün malikânesinden alınan vergi 258 akçe idi (Bkz. Ek- XII).

III. Bağdat Sancağında Barınan Aşiret ve Cemaatler

İncelediğimiz dönemde, Bağdat ve çevresinde yerleşik nüfus yanında, aşiret ve cemaatlerin de önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Aşiret ve cemaatlerin büyük bir bölümü konar- göçer olarak yaşadıkları gibi, bir bölümünün ise zamanla şehir veya köylerde yerleşmişlerdir.

Bağdat ve çevresinde yaşayan aşiret ve cemaatler Ahşamat, Cemmasat ve Karaulus olmak üzere üç büyük ulus olarak gruplandırılmıştır. Bununla beraber uluslar arasında zikr edilmeyen bazı aşiretlere de rastlamaktayız.

³¹⁹ Tapu Tahrir 1049,s.89.

³²⁰ Tapu Tahrir 1049,s.90.

³²¹ Tapu Tahrir 1049,s.90.

1. Ahşamat Ulusu

Ahşamat Ulusu, Bağdat ve çevresinde büyük bir nüfus potansiyeline sahip olan bir topluluk idi. Ulusun ismi tahminimizce bu ulus içerisinde yer alan Ahşamat taifesinden geldiğini düşünmekteyiz. Ahşamat, Acem taifesinden olmasına karşılık ³²², bu ulusu meydana getiren aşiret ve cemaatler Acemler yanında Türk, Ekrad-ı Türk ve Arap menşeli olduğu görülmektedir.

Ahşamat ulusunun büyük bir bölümü konar- göçer olup, koyun, inek ve camus beslemekteydiler ³²³. Bununla beraber bu ulus içerisinde yer alan bir kısım nüfus ise şehir ve köylerde yerleşik hayata geçmiş bulunmaktaydı.

Ahşamat ulusuna dair 1577- 78 (985) tarihinde yayınlanmış olan kanunnameye göre genelde ulusun yaşadığı bölgeler, Bağdat Sancağına bağlı Mehreved, Tarik-i Horasan ve Düceyl Nahiyeleri , Hille Sancağına bağlı Hille ve Nehr-i Şerif-i Necef Nahiyeleri ile Cessan, Zengabâd, Dakuk ve Kerkük Sancaklarında idi (Bkz. Ahşamat Kanunnamesi için Ek- IX) ³²⁴.

1544- 45 (951) tarihinde Ahşamat Ulusunun Bağdat Eyaletinde toplam 11.603 nefer vergi mükellefi nüfusu olup, bu nüfusun 9550'si hane ve 2053'ü ise mücerred idi ³²⁵. Ancak bu nüfusun ne kadarının Bağdat Sancağında mevcut olduğunu kesin olarak söyleyebilmemiz mümkün olmamaktadır. 1577- 78 tarihinde ise 12.134 hane kaydedilmiş olup, mücerred sayısı verilmemiştir. Bu tarihte Bağdat şehrinde Ahşamat ulusuna mensup toplam 274 nefer (bizim hesabımıza göre 275 nefer) mevcut idi. tespit edebildiğimiz kadarı ile Bağdat Sancağına bağlı köylerde ise toplam 190 nefer yaşamakta idi ³²⁶. Görüldüğü gibi Ahşamat ulusunun 30 yıl içinde hane sayısında yaklaşık %25 oranında bir artış meydana gelmiştir. Bu durum Ahşamat ulusunda hızlı bir nüfus artışının olduğunu göstermektedir.

³²² Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979, s.186.

³²³ Katip Çelebi, *Cihannümâ*, s.469.

³²⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.143/a.

³²⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/a-V.50/b.

³²⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.143/b- v.201/a.

Ahşamat ulusunun Bağdat Eyaletine ödemiş olduğu yıllık vergi hasılatı ise, 1540 tarihinde 284.996 akçe (bizim toplamımıza göre 237.283 akçe)³²⁷, 1544- 45'de 1.160.175 akçe³²⁸ ve 1577- 78'de ise 1.337.225 akçe idi³²⁹.

Görüldüğü gibi 1540 tarihindeki vergi hasılı miktarı, aradan geçen dört yıl sonra yaklaşık dört misli artmıştır. Kısa zamanda böyle bir artışın meydana gelmesinin sebeplerini; bölgede istikrarın sağlanmış olmasına, çeşitli aşiret ve cemaatlerin Osmanlı idaresine geçmiş olmasına ve vergilerin daha düzenli toplanmasına bağlı olarak artış meydana geldiğini düşünmekteyiz. Dikkat edilirse, 1544- 45 tarihi ile 1577- 78 tarihindeki hasılat miktarları arasında fazla bir fark bulunmaması da istikrarın sağlanmış olduğunu göstermektedir.

Ahşamat ulusunun besledikleri hayvan potansiyeline gelince; 1544- 45'de 721.963 koyun ve 3135 inek³³⁰; 1577- 78'de ise 728.500 koyun ve 15.273 inek³³¹ miktarının mevcut olduğu görülmektedir.

Ahşamat ulusuna mensup birçok taifenin mevcut bulunduğu görülmektedir. Ancak bu taifelerden elimizde yeterli bilgi bulunanlar hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

1.1. Ahşamat Taifesi

Ahşamat, Acem taifesindenndir³³². Bu taifenin adı, bağlı bulunduğu ulusun adına da kaynaklık etmiştir. Ahşamat taifesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1577- 78 tarihinde Ahşamat taifesine bağlı cemaatlerdeki nüfusun toplam 103 nefer olduğunu görüyoruz (Bkz. Ek- IX).

1.2. Al-i Yesâr Taifesi

Bağdat Eyaletinde, Al-i Yesâr taifesine bağlı cemaatlerde bulunan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 530 nefer olup, bunlardan 396'sı hane ve 134'ü mücerred idi³³³. 1577- 78 tarihinde bağlı cemaatlerde tespit edebildiğimiz toplam nüfus 259 nefer

³²⁷ Tapu Tahrir 1028, s.76.

³²⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.50/b.

³²⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.201/a.

³³⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.50/b.

³³¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.201/a.

³³² Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979, s.186.

³³³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/a .

olup, bunlardan 205'i hane ve 29'u ise mücerred idi (bazı cemaatlerin sadece neferan sayısı verilmiştir) ³³⁴ (Bkz. Ek- XIII).

Al-i Yesar'a bağlı bir kol Rumahiyye Sancağında bir kol ise Sultan Süleyman Nehrinde ve Nehr-i Ahmediyye cemaati ise Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesinde yaşamaktaydı ³³⁵.

Al-i Yesar taifesinin vergi hasılatı 1540 tarihinde 4886 akçe idi ³³⁶. 1544- 45 tarihinde taife toplam 20.530 baş koyuna sahip idi ³³⁷.

1.3. Yavi Taifesi

Bağdat Eyaletinde Yavi taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 865 nefer olup, bunlardan 701'i hane ve 164'ü ise mücerred idi ³³⁸. 1577- 78 tarihinde ise tespit edebildiğimiz toplam nüfus 180 neferdir ³³⁹ (Bkz. Ek- XIII).

1577- 78 tarihinde Yavi taifesine bağlı Gânim cemaati Halis Nahiyesine bağlı Cedide-i Ahmed Köyünde yaşamaktaydı ³⁴⁰. XIX. Yüzyılda ise bu cemaatin fellah ve mandacı olduğunu görmekteyiz ³⁴¹.

Yavi taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 5.289,5 akçe idi ³⁴². Taifenin, 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 70.770 baş koyun ve 645 büyük baş olmak üzere toplam 71.415 baş idi ³⁴³.

1.4. Ben-i Umeyr Al-i Kureyş Taifesi

Bağdat Eyaletinde Ben-i Umeyr Al-i Kureyş taifesine bağlı cemaatlerde bulunan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 820 nefer olup, bunlardan 650'si hane ve 170'i mücerred ³⁴⁴, 1577- 78'de ise toplam 590 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı (Bkz. Ek- XIII) ³⁴⁵.

³³⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.143/b- 145/a.

³³⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 102, .143/b- 145/a.

³³⁶ *Tapu Tahrir 1028*, s.76.

³³⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

³³⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

³³⁹ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.161/b- 162/b.

³⁴⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.162/b.

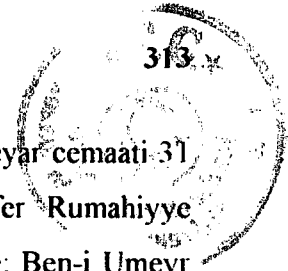
³⁴¹ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.151.

³⁴² *Tapu Tahrir 1028*, s.79.

³⁴³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

³⁴⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

³⁴⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.157/b- 161/a.

Ben-i Umeyr Al-iKureyş taifesine bağlı Emir Kaş'am Veled-i Veyar cemaati 31 nefer olup, Halis Nahiyesinde; Al-i Ebu Utbe cemaatinden 6 nefer Rumahiyye Sancağına bağlı Saliha Köyü havalisinde; Saliha Veled-i İdris Köyünde; Ben-i Umeyr Müteferrikasına bağlı 21 nefer Rumahiyye Sancağına bağlı Zebid Nahiyesinin batısında yaşamaktaydı ³⁴⁶.

Ben-i Umeyr taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise; 4436,5 akçe idi ³⁴⁷. Taifenin, 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 46.414 baş koyun ve 575 büyük baş olmak üzere toplam 46.989 baş hayvan idi ³⁴⁸.

1.5. Ben-i Güllab Taifesi

Ben-i Güllab taifesi; Türkmân taifesinden olup, Mardin Kazası, Sivas Sancağı, Bozok Eyaleti, Kemah ve Erzincan Kazaları gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bu taifeye mensup kollara rastlamaktayız ³⁴⁹. Musul Sancağına ait 1523 tarihli tahrir defterinde ise "Ekrâd-ı Taife-i Gülabi" olarak zikr edilmiştir ³⁵⁰.

Bağdat Eyaletinde, Ben-i Güllab taifesine bağlı cemaatlerde bulunan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 1233 nefer olup, bunlardan 976'sı hane ve 257'si mücerred idi ³⁵¹. Ancak 1577- 78 tarihli tahrir defterinde Ben-i Güllab Ahşamat taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş ve bu tarihte nüfus 8 nefer olarak kayd edilmiştir (Bkz. Ek-XIII) ³⁵².

1544- 45 tarihinde Ben-i Güllab taifesine tabii cemaatlerden Müteferrika-i İdris Bey 11 hane ve 1 mücerred olup, Bağdat'ın Mehreved Nahiyesine bağlı Rakabe Köyünün yanında; Müteferrika-i Al-i Cafer 4 hane ve 1 mücerred olup, Mehreved Nahiyesine bağlı Celaliyye Köyü yanında; Levne 63 hane ve 1 mücerred olup, Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesinde yaşamaktadırlar ³⁵³.

³⁴⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.160/a, 161/a-b.

³⁴⁷ *Tapu Tahrir* 1028, s.80.

³⁴⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

³⁴⁹ *Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 383; Mahmut Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, İstanbul, 1992, s.119.

³⁵⁰ *Ahmet Gündüz, Osmanlı İdaresinde Musul (1523- 1639)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998, s.233.

³⁵¹ *Kuyûd-ı Kadime* 209, V.50/a-b.

³⁵² *Kuyûd-ı Kadime* 102, V.197/d.

³⁵³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.50/a-b.

1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan potansiyeli ise 39183 baş koyun ve 605 büyük baş olmak üzere toplam 39.788 baş hayvan idi ³⁵⁴.

1.6. Kervi Taifesi

Bağdat Eyaletinde, Kervi Taifesine bağlı cemaatlerden mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 225'i hane ve 87'si mücerred olmak üzere 312 neferan ³⁵⁵; 1577- 78'de ise 415'i hane ve 52'si mücerred (bazı cemaatlere sadece neferan sayısı verildiğinden hane ve mücerred sayıları zorunlu olarak eksik verilmiştir) olmak üzere toplam 597 neferan idi ³⁵⁶ (Bkz. Ek- XIII).

1577- 78'de Kervi taifesine bağlı cemaatlerde Kervi-i Cedid'e mensup 108 hane 20 mücerred olmak üzere toplam 128 neferanlık bir nüfus Halis Nahiyesine bağlı Saraycık Köyünde; yine aynı cemaate mensup 175 hane ve 7 mücerred olmak üzere toplam 182 neferanlık bir nüfus ise yine aynı nahiyenin Şervin ve Süleymaniye Köylerinde; yine aynı cemaate bağlı olup Evlad-ı Vize olarak da tanınan ve 12 neferanlık bir nüfus ise Düceyl Nahiyesine bağlı, Kasr-ı Semeki Köyü yakınında yaşamaktaydı ³⁵⁷. Ayrıca Reis Kethüda Cemaatine bağlı 58 hane ve 20 mücerred olmak üzere 78 neferanlık bir nüfus ise; koyunları kırıldığından dolayı 20-25 yıldan beri İmam-ı Azam Evkafına bağlı Halis Nahiyesinin Ezinekendi Köyüne yerleşmiş olup, vakıf reayası olarak yazılmışlardı ³⁵⁸.

Kervi taifesinin vergi hasılatı 1540 tarihinde 4679 akçe idi ³⁵⁹.

1544- 45 tarihinde Kerv-i Cedid cemaatine mensup olup, Şervin ve Süleymaniye Köylerinde yaşayanlar Ferec Kethüda idaresinde idiler. Ferec Kethüda 2 feddanlık yere mutasarrıf olup, vergi hasılatı ise 4702 akçe idi. Buna mukabil sefer zamanında 5 nefer cebelü eşdrmek üzere kayd edilmişti. Aynı cemaatten olup, Saraycık Köyünde yaşayanlar ise Saadet- Yarın Seyfeddin Kethüda'ya tabii idiler. Seyfeddin

³⁵⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v.50/a-b.

³⁵⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v.46/a.

³⁵⁶ Kuyûd-ı Kadime 102, v.194/b- 197/d.

³⁵⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v.196/a- 197/d.

³⁵⁸ Kuyûd-ı Kadime 102, v.196/a; BDA. Mühimme 24. 327/894.

³⁵⁹ Tapu Tahrir 1028, s.89.

Kethüda 10 tağarlık yere mutasarrıf olup, vergi hasılatı ise 3502 akçe idi. Buna mukabil sefer zamanında 5 nefer cebelü eşdirecekti³⁶⁰.

12 Nisan 1571 (17 Zilhicce 978) tarihli hüküme, Kerv-i Cedid cemaati tımardan ref olunarak, havass-ı hümayuna ilhak edildiği buyrulmuştur³⁶¹.

1577- 78 tarihinde ise; Şervin ve Süleymaniyye Köylerinde Kerv-i Cedid cemaatine mensup olan nüfus Mehmed bin Nasır, Hüseyin bin Ali ve Kaymas bin Dırah'ın idaresinde olup, 2 feddanlık yere mutasarrıf idiler. Yıllık vergi hasılatı 6000 akçe olup, buna mukabil her biri 2 nefer cebelü olmak üzere sefer zamanında 6 nefer cebelü eşdirmeleri kayd edilmiştir. Saraycık Köyünde ise cemaate bağlı nüfus, Fahd idaresinde olup, 10 tağarlık yere mutasarrıf idi. Yıllık vergi hasılatı 3700 akçe olup, buna mukabil sefer zamanında önceden olduğu gibi 5 nefer cebelü eşdirmek üzere kayd olunmuştur³⁶².

1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan miktarı 26.657'si koyun ve 329'u büyük baş olmak üzere toplam 26.986 baş idi³⁶³.

XIXç yüzyılda Kervi-i Cedid cemaatlerinden bir kısmı Kerh bölgesinde zahire tüccari, Kervi-i Atik'in bir kısmı Hanikin ve Hacıkara köylerinde fellah, Kervi-i Atik'in bir kısmı Karatepe Köyünde çiftçi, Kervi-i Cedid'in Uveysat kolu Halis Nehri üzerinde çiftçi olduklarını görmekteyiz³⁶⁴.

1.7. Züheyri Taifesi

Bağdat Eyaletinde Züheyri taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 318'i hane ve 98'i mücerred olmak üzere toplam 416 nefer³⁶⁵; 1577- 78'de 209'u hane ve 23'ü mücerred (bazı cemaatlerin sadece neferan sayıları verilmiş olduğundan shane ve mücerred sayılar eksik bulunmaktadır) olmak üzere 302 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı³⁶⁶ (Bkz. Ek- XIII).

1577- 78 tarihinde Züheyri taifesine tabi Şeyh Mansur cemaatinden 34'ü hane ve 3'ü mücerred olmak üzere toplam 37 neferanlık bir vergi mükellefi nüfus Bağdat'ın Mendelicin Kasabasında yaşamaktaydı.

³⁶⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.51/a-b.

³⁶¹ BOA. Mühimme 12, 239/503.

³⁶² *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.196/b- 197/c.

³⁶³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/a.

³⁶⁴ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*. s.145,146,148,159.

³⁶⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/a.

Züheyri taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 4661 akçe idi ³⁶⁷. 1544- 45 tarihlerinde taifenin sahip olduğu hayvan potansiyeli ise 29.587 baş koyun ve 495 büyük baş olmak üzere toplam 30.082 baş idi ³⁶⁸.

XIX. yüzyılın ortalarında Züheyri taifesine mensup bir kısım nüfus Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yaptıklarını görmekteyiz ³⁶⁹.

1.8. Dehleki Taifesi

Bağdat Eyaletinde Dehleki taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 273'ü hane ve 79'u mücerred olmak üzere 352 nefer vergi mükellefi nüfus idi ³⁷⁰ (Bkz. Ek- XIII). 1577- 78 tarihli tahrir defterinde ise bu taifeye rastlamamaktayız.

Dehleki taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 16.146 kçe idi ³⁷¹. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan potansiyeli ise 57.010 baş koyun ve 343 büyük baş olmak üzere toplam 57.353 baş idi ³⁷².

XIX. yüzyılın ortalarında Dehleki taifesine mensup bir kısım Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yapmaktaydı. Zahire çarşısında Pasbanlık vazifesini yerine getirenler bu taifeye mensup kişilerdi ³⁷³.

1.9. Ben-i Zeyd Taifesi

Bağdat Eyaletinde Ben-i Zeyd taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 272'si hane ve 46'sı mücerred olmak üzere toplam 318 nefer ³⁷⁴; 1577- 78'de toplam 47 nefer vergi mükellefi nüfus tespit edilebilmekteydi ³⁷⁵ (Bkz. Ek- XIII).

³⁶⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.166/a- 167/b.

³⁶⁷ *Tapu Tahrir* 1028, s.84.

³⁶⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/a.

³⁶⁹ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.142.

³⁷⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/b.

³⁷¹ *Tapu Tahrir* 1028, s.83.

³⁷² *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/b.

³⁷³ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.142,149.

³⁷⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.46/b.

³⁷⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.194/a-b.

Ben-i Zeyd taifesinin 1540 tarihindeki vergi haslatı 1324 akçe akçe idi ³⁷⁶. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan potansiyeli ise 13.425 baş koyun ve 108 büyük baş olmak üzere toplam 13.533 baş idi ³⁷⁷.

XIX. yüzyılın ortalarında Ben-i Zeyd taifesine bağlı Kahtân ve Hamâle cemaatlerine mensup olanlar rençberlik, Revâsid cemaatine bağlı olanlar ise Mehreved nahiyesinde çiftçilik yapmaktaydılar ³⁷⁸.

1.10. Atebe Taifesi

Bağdat Eyaletinde Atebe taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfus toplamı 1544- 45 tarihinde 292'si hane ve 36'sı mücerred olmak üzere toplam 328 nefer ³⁷⁹; 1577- 78'de ise 352 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı ³⁸⁰ (Bkz. Ek- XIII).

Atebe taifesinin 1540 tarihindeki vergi haslatı 14.943 akçe idi ³⁸¹. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise 12.615 baş koyun ve 133 büyük baş olmak üzere toplam 12.748 baş idi ³⁸².

1.11. Ben-i Sa'd Taifesi

Bağdat Eyaletinde Ben-i Sa'd taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 175'i hane ve 42'si mücerred olmak üzere 217 nefer ³⁸³; 1577- 78'de ise 92 nefer vergi mükellefi nüfus tespit edebilmekteyiz ³⁸⁴ (Bkz. Ek- XIII).

³⁷⁶ Tapu Tahrir 1028, s.79.

³⁷⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, v.46/b.

³⁷⁸ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud. s.141,142,143.

³⁷⁹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/a.

³⁸⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v.184/a- 185/b.

³⁸¹ Tapu Tahrir 1028, s.86.

³⁸² Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/a.

³⁸³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/a.

³⁸⁴ Kuyûd-ı Kadime 102, v.154/a.

Ben-i Sa'd taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 4154 akçe idi ³⁸⁵. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 15.102 baş koyun ve 265 büyük baş olmak üzere toplam 15.367 baş idi ³⁸⁶.

1.12. Ben-i Said Taifesi

Ben-i Said taifesi, Arap menşeli bir taifedir ³⁸⁷.

Ben-i Said taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte 87 hane ve 5 mücerred olmak üzere toplam 92 nefer vergi mükellefi nüfusu bulunmaktaydı ³⁸⁸ (Bkz. Ek- XIII).

XIX. yüzyıl ortalarında Ben-i Said taifesine mensup Züreyrat cemaati Beledrüz nehrinde rençber, bir kısım nüfus bakûbe ile Bağdat arasında yer alan Acem Hanı'nda hancılık bir bölümü zahire tüccarı gibi faaliyetlerde bulduklarını görüyoruz. Taifenin küçük bir kısmı ise bedevi idi ³⁸⁹.

1.13. Kûlâncı Taifesi

"Kûlân", enli örme kuşak, yassı ip; hayvanın eğer ve semerini üstüne rabt etmek üzere belinin altından bağlanan örme veya kayış ağ ³⁹⁰, manalarına gelmektedir. "Kûlâncı"lık ise, kuşak örme işini yapan kişiler için kullanılmaktadır. Kûlâncı kelimesi almış olduğu ek ile Türkçe olması bu taifenin Türk menşeli bir taife olduğunu göstermektedir.

Kûlâncı taifesine sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin Bağdat Eyaletinde sahi olduğu nüfus ise, 106'sı hane ve 33'ü mücerred olmak üzere toplam 139 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı. Taifenin sahip olduğu hayvan miktarları ise 5240 baş koyun ve 35 büyük baş olmak üzere toplam 5275 baş hayvan idi ³⁹¹.

³⁸⁵ Tapu Tahrir 1028, s.81.

³⁸⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/a.

³⁸⁷ Cengiz Orhonlu. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul, 1987, s.113; Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara, 1988, s.7.

³⁸⁸ Kuyûd-ı Kadime 102, v.154/b.

³⁸⁹ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.77,141,142,149.

³⁹⁰ Ş.Sami, *Kâmûs-ı Türki*, s.1109.

³⁹¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/a.

1.14. Hazrec Taifesi

Bağdat Eyaletinde Hazrec taifesine bağlı cemaatlerdeki mevcut olan toplam nüfus 1544- 45 tarihinde 363'ü hane ve 150'si mücerred olmak üzere toplam 513 nefer³⁹²; 1577- 78'de ise toplam 283 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı³⁹³ (Bkz. Ek-XIII).

1577- 78 tarihinde Hazrec taifesine bağlı Al-i Abdullah cemaatinden 32 nefer ile Al-i Hâle cemaatinden 10 nefer vergi mükellefi nüfus Düceyl Nahiyesinde yaşamaktaydı³⁹⁴.

Hazrec taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 8511 akçe idi³⁹⁵. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 44.199 baş koyun ve 353 büyük baş olmak üzere toplam 44.552 baş idi³⁹⁶.

XIX. yüzyıl ortalarında ise Hazrec taifesine mensup bir kısım nüfus Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yaptıkları görülmektedir³⁹⁷.

1.15. Sârbânân Taifesi

Bağdat Eyaletinde Sârbânân taifesine bağlı cemaatlerdeki mevcut olan toplam nüfus 1544- 45 tarihinde 387'si hane ve 130'u mücerred olmak üzere toplam 517 nefer³⁹⁸; 1577- 78'de ise toplam 276 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi³⁹⁹ (Bkz. Ek-XIII).

Sârbânân taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 8325 akçe idi⁴⁰⁰. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 23.915 baş koyun ve 239 büyük baş olmak üzere toplam 24.154 baş hayvan idi⁴⁰¹.

³⁹² Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/b.

³⁹³ Kuyûd-ı Kadime 102, v.164/a- 165/b.

³⁹⁴ Kuyûd-ı Kadime 102, v.165/a.

³⁹⁵ Tapu Tahrir 1028, s.82.

³⁹⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/b.

³⁹⁷ M.Hursid. Seyahatname-i Hudud, s.142.

³⁹⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/b.

³⁹⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.193/a- 194/a.

⁴⁰⁰ Tapu Tahrir 1028, s.85.

⁴⁰¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/b.

1.16. Kerhi Taifesi

Bağdat Eyaletinde Kerhi taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 210'u hane ve 80'i mücerred olmak üzere toplam 290 nefer⁴⁰², 1577- 78'de ise toplam 133 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi⁴⁰³ (Bkz. Ek- XIII).

Kerhi taifesi 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 4793,5 akçe idi⁴⁰⁴. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 21.961 baş koyun ve 206 büyük baş olmak üzere toplam 22.167 baş hayvan idi⁴⁰⁵.

XIX. yüzyıl ortalarında Kerhi taifesine mensup nüfusun bir kısmı pasban ve çobanlık yapmakta iken, bir kısmı ise Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yapmakta idiler⁴⁰⁶.

1.17. Anbâre Taifesi

Anbâre taifesine sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifeye bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfus, 382 hane ve 42 mücerred olmak üzere toplam 424 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi (Bkz. Ek- XIII). Bu tarihte taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 17.249 baş koyun ve 509 büyük baş olmak üzere 17.758 baş hayvanları mevcut idi⁴⁰⁷.

1.18. Ramazânîlû, Rûmazânîlû Taifesi

Ramazanlı ulusu Oğuzların Üçok koluna dahil boyları tarafından meydana getirilmiştir. Ramazanlılar, İskenderun mıntkasından Alaiye Kazası dahiline kadar olan bölgede yayılmış olup, bu bölge Ramazanlı ili olarak isimlendirilmiştir. Bununla beraber Ramazanlılara mensup bir kısım küçük topluluklar ise bu il dışında, Trablusşam, Şam, Musul ve Kerkük bölgelerinde de yayıldıklarını görmekteyiz⁴⁰⁸. Dolayısıyla incelediğimiz bu taife de Ramazanoğullarına mensup küçük bir fırka olduğunu tahmin etmekteyiz.

⁴⁰² Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/b.

⁴⁰³ Kuyûd-ı Kadime 102, v.189/a- 190/a.

⁴⁰⁴ Tapu Tahrir 1028, s.88.

⁴⁰⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v.47/b.

⁴⁰⁶ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.141,149.

⁴⁰⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/a.

⁴⁰⁸ Faruk Sümer, "XVII Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, C.11, İstanbul, 1950, s.514.

Bağdat Eyaletinde Ramazânî taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 62 hane ve 26 mücerred olmak üzere toplam 88 nefer⁴⁰⁹; 1577- 78'de toplam 34 nefer vergi mükellefi nüfus bulunmaktaydı⁴¹⁰ (Bkz. Ek- XIII).

Ramazânî taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 2529 akçe idi⁴¹¹. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 7026 baş koyun ve 26 büyük baş olmak üzere 7052 baş hayvan mevcut idi⁴¹².

1.19. Ben-i Halid (Halidi) Taifesi

Ben-i Halid, Arap menşeli bir taifedir⁴¹³. Ben-i Halis taifesine 1540 ve 1544- 45 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1544- 45 tarihinde taifenin 42'si hane ve 48'i mücerred olmak üzere toplam 90 nefer vergi mükellefi nüfusu sahip idi⁴¹⁴ (Bkz. Ek- XIII).

Ben-i Halid taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 260 akçe idi⁴¹⁵. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 3451 baş koyun ve 64 büyük baş olmak üzere toplam 3515 baş hayvan mevcut idi⁴¹⁶.

1.20. İbâde Taifesi

Bağdat Eyaletinde İbâde taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 320'si hane ve 35'i mücerred olmak üzere toplam 355 nefer⁴¹⁷; 1577- 78'de ise toplam 357 nefer vergi mükellefi nüfusa sahip idi⁴¹⁸ (Bkz. Ek- XIII).

İbâde taifesine mensup nüfuun büyük bir bölümünün Bağdat Eyaletine bağlı Rumahiyye Sancağında yaşadığını tespit etmekteyiz. Bununla beraber incelediğimiz dönemde Cevazir Sancağında ve Kullar Kalesi yanında (oduncu taifesinden idiler) yaşayan bir kısım nüfusa da rastlamaktayız⁴¹⁹.

⁴⁰⁹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.48/a.

⁴¹⁰ Kuyûd-ı Kadime 102. v.196/b.

⁴¹¹ Tapu Tahrir 1028, s.85.

⁴¹² Kuyûd-ı Kadime 209. v.48/a.

⁴¹³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, s.108; Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s.63.139.

⁴¹⁴ Kuyûd-ı Kadime 209. v.48/a.

⁴¹⁵ Tapu Tahrir 1028, s.82.

⁴¹⁶ Kuyûd-ı Kadime 209. v.48/a.

⁴¹⁷ Kuyûd-ı Kadime 209. v.48/a.

⁴¹⁸ Kuyûd-ı Kadime 102. v.178/a- 180/a.

⁴¹⁹ Kuyûd-ı Kadime 102. v.178/a- 180/a.

İbâde taifesinin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 21.071 baş koyun ve 241 büyük baş olmak üzere toplam 21.312 baş hayvan mevcut idi⁴²⁰.

1.21. Zemerki Taifesi

Zemerki tafesine sadece 1544- 45 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin 30'u hane ve 11'i mücerred olmak üzere toplam 41 nefer vergi mükellefi nüfusu buunmaktaydı (Bkz. Ek- XIII). Taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 1808 baş koyun ve 53 büyük baş olmak üzere toplam 1861 baş hayvan mevcut idi⁴²¹.

1.22. Ben-i Rikâb Taifesi

Bağdat Eyaletinde Ben-i Rikâb taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı, 1544- 45 tarihinde 237'si hane ve 60'ı mücerred olmak üzere toplam 297 nefer⁴²²; 1577- 78'de ise toplam 254 nefer idi⁴²³ (Bkz. Ek- XIII).

Ben-i Rikab taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 6525 akçe idi⁴²⁴. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 12.509 baş koyun ve 326 büyük baş olmak üzere toplam 12.835 baş hayvan idi⁴²⁵.

XIX. yüzyıl ortalarında Ben-i Rikab taifesine mensup bir kısım nüfus Bağdat'ta koyun ticareti yaptıkları görülmektedir⁴²⁶.

1.23. Ben-i Temim Taifesi

Ben-i Temim, Bağdat Eyaletinin en kalabalık nüfusa sahip olan taifesi idi. taifeye bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 1544- 45 tarihinde 3101'i hane ve 360'ı mücerred olmak üzere toplam 3461 nefer⁴²⁷; 1577- 78'de ise toplam 915 nefer idi⁴²⁸ (Bkz. Ek- XIII).

⁴²⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/a.

⁴²¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/a.

⁴²² Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/a.

⁴²³ Kuyûd-ı Kadime 102, v.155/b- 157/a.

⁴²⁴ Tapu Tahrir 1028, s.79.

⁴²⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/a.

⁴²⁶ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.146.

⁴²⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/a- 49/a.

⁴²⁸ Kuyûd-ı Kadime 102, v.147/b- 153/a.

Görüldüğü gibi, 1577- 78 tarihinde 1544- 45'e göre nüfusta büyük bir azalma meydana gelmiştir. Nüfustaki bu azalmanın tespit edebildiğimiz kadarı ile en başta gelen sebebi, 1544- 45'de Ben-i Temim taifesine bağlı olarak görülen Şammar, Bahadırlu, Hafâce, Ben-i Lam, Evlad-ı Lûlû, Evlad-ı Göçeri vb. gibi cemaatler 1577- 78 tarihinde ayrı birer taife olarak yer almalarından kaynaklanmaktadır.

Ben-i Temim taifesine bağlı Al-i Asker cemaatinin 17 hane ve 1 mücerred miktarı nüfusu Sultan Süleyman Nehrinde, Şerian cemaatine mensup 24 nefer miktarı nüfusu Düceyl nahiyesine bağlı Mansuriyye ve Lecm Köylerinde, Kavaid cemaatinin 12 nefer miktarı nüfusu Düceyl Nahiyesinde, aynı cemaate mensup 48 nefer Akarkuf'da ve yine aynı cemaate mensup 15 nefer miktarı nüfus Hazura Köyünde, Haseneyn cemaatine mensup 20 nefer miktarı nüfus Düceyl Nahiyesinde yaşamaktaydı. Ben-i Temim taifesine bağlı cemaatlerden bazıları ise Bağdat Sancağı dışında Semavat, Cevazir, Rumahiyye, Vasıt ve Erbil Sancaklarında yaşadıklarını tespit edebilmekteyiz

Ben-i Temim taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 31.221 akçe idi ⁴²⁹. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 251.356 baş koyun ve 3673 büyük baş olmak üzere toplam 255.029 baş hayvan mevcut idi ⁴³¹.

XIX. yüzyılda Ben-i Temim taifesine bağlı Uveynat cemaatinin Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yaptıklarını tespit etmekteyiz ⁴³².

1.24. Al-i Ebu Bakir Taifesi

Al-i Ebu Bakir taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahride rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Eyaletinde taifeye bağlı olarak 81 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁴³³ (Bkz. Ek- XIII).

⁴²⁹ *Kuyûd-ı Kadime* 102. v. 147/b- 153/a.

⁴³⁰ *Tapu Tahrir* 1028, s.79.

⁴³¹ *Kuyûd-ı Kadime* 209. v. 48/a- 49/a.

⁴³² M. Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.142.

⁴³³ *Kuyûd-ı Kadime* 102. v. 145/a-b.

1.25. Al-i Mesud Taifesi

Al-i Mesud, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i Umeyr, Al-i kureyş taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken ⁴³⁴; 1577- 78 tarihli tahrirde taife olarak kayd edilmiştir ⁴³⁵.

Taifenin 1544- 45 tarihinde 42'si hane ve 3'ü mücerred olmak üzere 45 nefer ⁴³⁶; 1577- 78'de ise toplam 76 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴³⁷ (Bkz. Ek- XIII).

1.26. Al-i Bâği Taifesi

Al-i Bâği taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte Bağdat Eyaletinde taifeye bağlı toplam 166 nefer vergi mükellefi nüfusun mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu nüfusun bir bölümü Rumahiyye ve Hille Sancaklarında yaşadığı gibi, bir bölümü ise 59 neferi Halis Nahiyesinde ve 45 neferi Beraz-ı Ruzin Köyünde olmak üzere Bağdat Sancağında yaşamaktaydı ⁴³⁸ (Bkz. Ek- XIII).

XIX. yüzyıl ortalarında Al-i Bâği taifesine mensup bir kısım nüfus Bağdat'ta katırcılık yapmakta olduklarını tespit etmekteyiz ⁴³⁹.

1.27. Bahadırlu Taifesi

Bahadırlu taifesini, isminden dolayı Türk menşeli bir taife olduğunu tahmin etmekteyiz. Bahadırlu 1540 tarihli tahrirde taife, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat ve 1577- 78'e yine taife olarak kayd edilmiştir.

Bağdat Eyaletinde Bahadırlu taifesinin 1544- 45 tarihinde 193'ü hane ve 22'si mücerred olmak üzere toplam 215 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut iken ⁴⁴⁰; 1577- 78'de bir artış meydana gelerek 209'u hane ve 51'i mücerred olmak üzere toplam 260 nefere yükselmiştir ⁴⁴¹ (Bkz. Ek- XIII).

⁴³⁴ Kuyûd-ı Kadime 209. v. 49/a.

⁴³⁵ Kuyûd-ı Kadime 102. v. 145/b- 146/a.

⁴³⁶ Kuyûd-ı Kadime 209. v. 49/a.

⁴³⁷ Kuyûd-ı Kadime 102. v. 145/b- 146/a.

⁴³⁸ Kuyûd-ı Kadime 102. v. 146/b- 147/a.

⁴³⁹ M. Hurşid. Seyahatname-i Hudud. s.150.

⁴⁴⁰ Kuyûd-ı Kadime 209. v. 49/a.

⁴⁴¹ Kuyûd-ı Kadime 102. v. 152/a- 153/b.

Bahadırlu taifesinden Asi bin Mehmed cemaatinden 1577- 78 tarihinde 19 hane ve 5 mücerred olmak üzere toplam 24 nefer vergi mükellefi nüfus, Halis Nahiyesine bağlı Cedide-i Emir Ahmed Köyünde yaşamaktaydı ⁴⁴².

Bahadırlu taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 10.572,5 akçe idi ⁴⁴³. Cemaatin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 10.914 baş koyun ve 22 büyük baş olmak üzere toplam 10.936 baş hayvan mevcut idi ⁴⁴⁴.

XIX. yüzyılın ortalarında taifeye bağlı bir kısım nüfus Bağdat'ta hasırcılık ve akkâmlık yapmakta olduklarını görmekteyiz ⁴⁴⁵.

1.28. Ben-i Riyâh Taifesi

Ben-i Riyâh taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin Bağdat Eyaletinde toplam 27 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴⁴⁶ (Bkz. Ek- XIII).

1.29. Ben-i Azz Taifesi

Ben-i Azz taifesine 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin Bağdat Eyaletinde toplam 47 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁴⁴⁷ (Bkz. Ek- XIII).

Ben-i Azz taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 2298 akçe idi ⁴⁴⁸. XIX. Yüzyıl ortalarında Ben-i Azz taifesine mensup Nesâr cemaatinin Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yaptığını tespit etmekteyiz ⁴⁴⁹.

1.30. Ben-i Ukbe Taifesi

Ben-i Ukbe, 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde taife, 1544- 45 tarihli tahrirde ise Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat olarak kayd edilmiştir.

⁴⁴² *Kuyûd-ı Kadime* 102, v. 153/b.

⁴⁴³ *Tapu Tahrir* 1028, s.78.

⁴⁴⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v. 49/a.

⁴⁴⁵ M.Hurşid. *Seyahatname-i Hudud*, s.149.

⁴⁴⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v. 153/b.

⁴⁴⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v. 157/a.

⁴⁴⁸ *Tapu Tahrir* 1028, s.78.

⁴⁴⁹ M.Hurşid. *Seyahatname-i Hudud*, s.141.

Bağdat Eyaletinde Ben-i Ukbe taifesinin 1544- 45 tarihinde 60'i hane ve 15'i mücerred olmak üzere 75 nefer ⁴⁵⁰; 1577- 78'de ise toplam 125 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴⁵¹ (Bkz. Ek- XIII).

Ben-i Ukbe taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 509 akçe idi ⁴⁵². Cemaatin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 4114 baş koyun ve 104 büyük baş olmak üzere 4218 baş hayvan mevcut idi ⁴⁵³.

XIX. yüzyılı ortalarında Ben-i Ukbe taifesine mensup bir kısım nüfus Mehreved Nahiyesinde çiftçilik yapmakta olduklarını görüyoruz ⁴⁵⁴.

1.31. Al-i Caifer Taifesi

Al-i Caifer taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Tahminimize göre taifenin ismi Caferi mezhebinden gelmektedir. Anadolu'da Tunceli ⁴⁵⁵ ve Balıkesir yöresinde rastladığımız Caferli aşireti ⁴⁵⁶ ile aynı aşiret olabileceğini düşünmekteyiz.

Al-i Caifer taifesinin 1577- 78 tarihinde toplam 52 nefer vergi mükellefi nüfusu bulunmaktaydı ⁴⁵⁷ (Bkz. Ek- XIII).

XIX. yüzyılda ortalarında Al-i Caifer taifesine mensup bir kısım nüfus Bağdat'ta kamıştan hasır dokumacılık işini yaptıklarını tespit etmekteyiz ⁴⁵⁸.

1.32. Tâyin, Tayy Taifesi

Tâyin taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Tâyin, Arap menşeli bir taife olan Tayy ⁴⁵⁹ ile ses benzerliğinden aynı taife olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Tâyin taifesinin 1577- 78 tarihinde 105'i hane ve 14'ü mücerred olmak üzere toplam 119 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴⁶⁰ (Bkz. Ek- XIII).

⁴⁵⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 49/a.

⁴⁵¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 161/a-b.

⁴⁵² Tapu Tahrir 1028, s.80.

⁴⁵³ Kuyûd-ı Kadime 209, v. 49/a.

⁴⁵⁴ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.142.

⁴⁵⁵ M.Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi. Ankara. 1983. s.27..

⁴⁵⁶ C.Orhonlu, Aşiretlerin İskanı, s.118.

⁴⁵⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 163/b.

⁴⁵⁸ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.149.

⁴⁵⁹ Münşi el- Bağdadi, Rihlet, s.34; C.Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s.158.

⁴⁶⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 167/b- 168/a.

1.33. Tüveyceri Taifesi

Tüveyceri taifesi 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Taifenin 1577- 78 tarihinde toplam 34 nefer vergi mükellefi mevcut idi ⁴⁶¹ (Bkz. Ek- XIII).

Taifenin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 4429 akçe idi ⁴⁶².

1.34. Yüreği Taifesi

Yüreği taifesi, 24 Oğuz boyundan biri olan Yüreğir boyuna ⁴⁶³ mensup olmaları gerekir. Taifenin 1577- 78 tarihinde 149 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi. bu nüfusun 41 neferi Bağdat Sancağı'na bağlı Mendelicin Kasabası yakınında bulunan Akik Nehrinde yaşamaktaydılar ⁴⁶⁴ (Bkz. Ek- XIII).

Yüreği taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 704 akçe idi ⁴⁶⁵.

1.35. Rideyni Taifesi

Rideyni taifesine 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde taifenin Bağdat Eyaletinde toplam 358 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴⁶⁶ (Bkz. Ek- XIII).

Rideyni taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 7243,5 akçe idi ⁴⁶⁷.

XIX. yüzyıl ortalarında Rideyni taifesine mensup bir bölüm nüfus, Mendelicin Kasabası civarında bulunan Kazaniyye mukataasının sakinleri idiler ⁴⁶⁸.

1.36. Hafâce Taifesi

Hafâce, Arap menşei bir taifedir ⁴⁶⁹. 1544- 45 tarihli tahrirde Hafâce, Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edimiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ise ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

⁴⁶¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 169/a- b.

⁴⁶² Tapu Tahrir 1028, s.81

⁴⁶³ Faruk Sümer, Oğuzlar. İstanbul. 1992. s.257-259.

⁴⁶⁴ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 169/b- 170/b.

⁴⁶⁵ Tapu Tahrir 1028, s. 81.

⁴⁶⁶ Kuyûd-ı Kadime 102, v. 170/b- 171/a.

⁴⁶⁷ Tapu Tahrir 1028, s. 84.

⁴⁶⁸ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.144 .

⁴⁶⁹ BOA. Mühimme 22, 4/11.

Bağdat Eyaletinde Hafâce taifesinin 1544- 45 tarihinde 283 hane ve 20 mücerred olmak üzere toplam 303 nefer ⁴⁷⁰; 1577- 78'de ise toplam 143 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴⁷¹ (Bkz. Ek- XIII).

Hafâce taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 4634 akçe idi ⁴⁷², 1544- 45'de taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 19.123 baş koyun ve 456 büyük baş olmak üzere toplam 19.579 bai hayvan mevcut idi ⁴⁷³.

1.37. Şammâr Taifesi

Şammâr, Arap menşei bir taife olup, Bağdat, Musul ve Diyarbekir bölgelerinde yaşamaktaydı ⁴⁷⁴.

Şammâr, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken 1577- 78 tarihli tahrirde ise ayrı bir taife olarak kaydedilmiştir.

Bağdat Eyaletinde Şammâr taifesine bağlı cemaatlerdeki nüfusun toplamı, 1544- 45 tarihinde 83 hane ve 19 mücerred olmak üzere 102 nefer ⁴⁷⁵; 1577- 78'de ise toplam 703 nefer idi ⁴⁷⁶ (Bkz. Ek- XIII).

13 Ocak 1561 (25 Rebiülahir 968) tarihli bir hükümde ise; Şammâr taifesi Şeyhi Seyyid Süleyman'ın Necit'den 2000 haneyi Bağdat'a getirmiş olmasından dolayı zeamet tevcihi buyrulmuştur ⁴⁷⁷.

Ancak 1561 tarihinde Şammâr taifesine mensup 2000 hanelik bir nüfusun Bağdat'a getirilmiş olmasına rağmen 1577- 78 tarihinde Bağdat eyaletinde toplam 703 nefer kaydedilmiş olması bir itilafa yol açmaktadır. Taifenin nüfusunda 16 yıl içinde büyük bir azalma meydana gelmesinin ya 1577- 78 tarihli tahrirde nüfusun eksik kaydedilmiş olması ile ya da taife mensuplarının sonradan Bağdat'tan başka bir yere göç etmiş olmaları ihtimallerini aklımıza getirmektedir.

1577- 78 tarihine Şammâr taifesine bağlı 11 nefer miktarı nüfus Halis Nahiyesinde, Al-i Mücemma cemaatinden 23 nefer mensup bir kısım nüfus ise Rumahiyye ve Hille Sancaklarının sakinleri idi ⁴⁷⁸.

⁴⁷⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v. 49/a.

⁴⁷¹ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v. 173/a- b.

⁴⁷² *Tapu Tahrir* 1028, s. 83.

⁴⁷³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, V. 49/a

⁴⁷⁴ C. *Türkay, age.*, s.152.

⁴⁷⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.48/b.

⁴⁷⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.174/a- 178/a.

⁴⁷⁷ BOA. *Mühimme* 4, 173/1801.

⁴⁷⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.174/a- 178/a.

Şammâr taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 23.500 akçe idi ⁴⁷⁹. 1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 9956 baş koyun ve 66 büyük baş olmak üzere toplam 10.022 baş hayvan mevcut idi ⁴⁸⁰.

138. İtâb Taifesi

İtâb taifesine 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde Bağdat Eyaletinde İtâb taifesine bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 421 nefer idi.

Bu tarihte taifeye bağlı 22 nefer miktarı nüfus Halis Nahiyesinde yaşadığını tespit etmekteyiz ⁴⁸¹ (Bkz. Ek- XIII).

İtâb taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 750 akçe idi ⁴⁸².

1.39. Ubûde Taifesi

Ubûde, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i Umeyr Al-i Kureyş taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ise ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

Bağdat Eyaletinde Ubûde taifesinin 1544- 45 tarihinde 29 hane ve 11 mücerred olmak üzere toplam 40 nefer ⁴⁸³; 1577- 78'de ise toplam 165nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁴⁸⁴ (Bkz. Ek- XIII).

1544- 45 tarihinde Ubûde taifesinin 10.910 baş koyun ve 32 büyü baş olmak üzere toplam 10.942 baş hayvan mevcut idi ⁴⁸⁵.

1.40. Aşûb ve Alemdâri Taifesi

Aşûb ve Alemdâri, 1540 tarihli tahrirde ikisi ayrı birer taife olarak yazılmışlardır. Ancak 1544- 45 tarihli tahrirde sadece Alemdâri, Al-i Yesâr taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiştir. 1577- 78 tarihli tahrirde ise Aşûb ve Alemdâri taifeleri bir arada kayd edilmiştir.

⁴⁷⁹ *Tapu Tahrir 1028, s.86.*

⁴⁸⁰ *Kuyûd-ı Kadime 209, v.48/b.*

⁴⁸¹ *Kuyûd-ı Kadime 102, v.180/a- 182/b.*

⁴⁸² *Tapu Tahrir 1028, s.87.*

⁴⁸³ *Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/b.*

⁴⁸⁴ *Kuyûd-ı Kadime 102, v.182/b- 183/b.*

⁴⁸⁵ *Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/b.*

Alemdâri cemaatinin 1544- 45 tarihinde 20 hane ve 10 mücerred olmak üzere toplam 30 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut iken ⁴⁸⁶; 1577- 78 tarihinde Aşûb ve Alemdâri taifesinin 13 hane ve 1 mücerred olmak üzere toplam 14 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁴⁸⁷ (Bkz. Ek- XIII).

1540 tarihinde Aşûb taifesinin 264 akçe ve Alemdâri taifesinin 362 akçe vergi hasılatı kayd edilmiştir ⁴⁸⁸. 1544- 45 tarihinde Alemdâri cemaatinin 1771 baş koyun ve 18 büyük baş olmak üzere toplam 1789 baş hayvanları mevcut idi ⁴⁸⁹.

1.41. Aziyye Taifesi

Aziyye, Arap menşeli bir taifedir ⁴⁹⁰.

Aziyye taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifeye bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı 258 nefer idi. taifeye bağlı Asb ve Al-i Elbu Men'a cemaatinin 25 nefer miktarı nüfusu Düceyl Nahiyesinde yaşamaktaydı ⁴⁹¹ (Bkz. Ek- XIII).

1.42. Ben-i Kenâne Taifesi

Ben-i Kiyâne taifesine 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. Bu tarihte taifeye bağlı cemaatlerde mevcut olan nüfusun toplamı, 122 nefer idi ⁴⁹² (Bkz. Ek- XIII). Taifenin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 2247 akçe idi ⁴⁹³.

1.43. Kerizât Taifesi

Kerizât taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifeye bağlı 20 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁴⁹⁴ (Bkz. Ek- XIII).

⁴⁸⁶ Kuyûd-ı Kadime 209. v.49/a.

⁴⁸⁷ Kuyûd-ı Kadime 102. v.186/b.

⁴⁸⁸ Tapu Tahrir 1028. s.80,90.

⁴⁸⁹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.49/a.

⁴⁹⁰ BOA, Mühimme 22. 4/11.

⁴⁹¹ Kuyûd-ı Kadime 102. v.186/b- 188/a.

⁴⁹² Kuyûd-ı Kadime 102. v.188/a- 189/a.

⁴⁹³ Tapu Tahrir 1028. s.88.

⁴⁹⁴ Kuyûd-ı Kadime 102. v.189/a.

1.44. Meyyâh Taifesi

Meyyâh, Arap menşeli bir taifedir ⁴⁹⁵ 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde ayrı bir taife olarak yazılmıştır. Ancak 1544- 45 tarihli tahrirde ise Ben-i Umeyr Al-i Kureyş taifesine bağlı bir cemaat olarak kayd edilmiştir.

Bağdat Eyaletinde Meyyâh taifesinin 1544- 45 tarihinde 164'ü hane ve 51'i mücerred olmak üzere toplam 215 nefer ⁴⁹⁶; 1577- 78'de ise toplam 261 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁴⁹⁷ (Bkz Ek- XIII).

Meyyâh taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 6444,5 akçe idi ⁴⁹⁸. 1544- 45 tarihinde cemaatin sahip olduğu hayvan miktarı ise 8976 baş koyun ve 175 büyü baş olmak üzere toplam 9151 baş hayvan mevcut idi ⁴⁹⁹.

Meyyâh taifesinin 1583 (991) tarihinde devlete baş kaldırma gayretleri içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte taifenin Şeyhi olan Abdulgani, mahiyetindeki Araplar ile Bağdat Eyaletindeki Arap taifelerini isyana teşvik etmeye yönelik fesatlar çıkardığını tespit etmekteyiz ⁵⁰⁰.

XIX. yüzyılın ortalarında Meyyâh taifesine mensup bir kısım nüfus Kızılıbat Köyünde çiftçilik ve devecilik yapmakta olduklarını görmekteyiz ⁵⁰¹.

1.45. Al-i Cühayş

Al-i Cühayş taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 94 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁰² (Bkz. Ek- XIII).

1.46. Al-i Ebu Şerrir Taifesi

Al-i Ebu Şerrir taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 14 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁰³ ((Bkz. Ek- XIII).

⁴⁹⁵ BOA, Mühimme 52. 81/194.

⁴⁹⁶ Kuyûd-ı Kadime 209. v.49/b.

⁴⁹⁷ Kuyûd-ı Kadime 102. v.190/a- 192/a.

⁴⁹⁸ Tapu Tahrir 1028. s.89.

⁴⁹⁹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.49/b.

⁵⁰⁰ BOA. Mühimme 52. 81/194.

⁵⁰¹ M.Hurşid. Seyahatname-i Hudud, s.144.

⁵⁰² Kuyûd-ı Kadime 102. v.192/a- b.

⁵⁰³ Kuyûd-ı Kadime 102. v.193/a.

1.47. Bakkâli Taifesi

Bakkâli taifesine 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde rastlamaktayız. 1577- 78 tarihinde taifenin toplam 27 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁵⁰⁴ (Bkz. Ek- XIII). Bakkâli taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 576 akçe idi ⁵⁰⁵.

1.48. Ben-i Lâm Taifesi

Ben-i Lâm; Arap taifesi olup, Bağdat ve Basra çevresinde yaşamaktaydılar ⁵⁰⁶.

Ben-i Lâm, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

Ben-i Lâm taifesinin nüfusu 1544- 45 tarihinde 57 hane ve 6 mücerred olmak üzere toplam 63 nefer iken ⁵⁰⁷, 1577- 78'de toplam 68 nefere yükselmiştir ⁵⁰⁸ (Bkz. Ek- XIII).

1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 6894 baş koyun ve 101 büyük baş olmak üzere toplam 6995 baş hayvan mevcut idi ⁵⁰⁹.

1.49. Evlad-ı Göçeri Taifesi

Evlad-ı Göçeri isminden anlaşılacağı gibi bir Türk menşeli taifedir. 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde taife olarak zikr edilmiş iken, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat olarak kayd edilmiştir.

Evlad-ı Göçeri taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 13'ü hane ve 2'si mücerred olmak üzere toplam 15 nefer ⁵¹⁰; 1577- 78'de ise toplam 95 nefer idi ⁵¹¹ (Bkz. Ek- XIII).

Taifenin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 856 akçe idi ⁵¹². 1544- 45 tarihinde cemaatin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 1315 baş koyun ve 4 büyük baş olmak üzere toplam 1319 baş hayvan mevcut idi ⁵¹³.

⁵⁰⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.194/a.

⁵⁰⁵ *Tapu Tahrir* 1028, s.80.

⁵⁰⁶ C. Türkay, *age.* s.58.

⁵⁰⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

⁵⁰⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.155/a- b.

⁵⁰⁹ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

⁵¹⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

⁵¹¹ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.163/a.

⁵¹² *Tapu Tahrir* 1028, s.76.

⁵¹³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.49/a.

1.50. Evlad-ı Lûlû Taifesi

Evlad-ı Lûlû, 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde taife, 1544- 45 tarihli tahrirlerde ise cemaat olarak kayd edilmiştir.

Evlad-ı Lûlû taifesinin nüfusu 1544- 45 tarihlerinde 15'i hane ve 3'ü mücerred olmak üzere toplam 28 nefer⁵¹⁴; 1577- 78'de ise toplam 20 nefer idi⁵¹⁵ (Bkz. Ek- XIII).

Taifenin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 1549,5 akçe idi⁵¹⁶. 1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 2393 baş koyun ve 4 büyük baş olmak üzere toplam 2397 baş hayvan mevcut idi⁵¹⁷.

1.51. Dâhi Taifesi

Dâhi, 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde taife 1544- 45 tarihli tahrirde ise Ben-i Temim taifesine bağlı bir cemaat olarak kayd edilmiştir.

Dâhi taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 33'ü hane ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 34 nefer⁵¹⁸; 1577- 78'de ise toplam 61 nefer idi⁵¹⁹ (Bkz.Ek- XIII).

Taifenin 1540 tarihindeki vergi hasılatı ise 2406 akçe idi⁵²⁰. 1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise 1147 baş koyun ve 47 büyük baş olmak üzere toplam 1194 baş hayvan mevcut idi⁵²¹.

1.52. Ben-i İlm (Ben-i Alim) Taifesi

1540 tarihli tahrirde Ben-i Alim taifesi, 1544- 45 tarihli tahrirde Ben-i İlm cemaati (Ben-i Güllab taifesine bağlı) ve 1577- 78 tarihli tahrirde ise Ben-i İlm taifesi olarak kayd edilmiştir.

Ben-i İlm taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 14'ü hane ve 6'sı mücerred olmak üzere 20 nefer⁵²²; 1577- 78'de ise toplam 8 nefer idi⁵²³ (Bkz.Ek- XIII).

⁵¹⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/a.

⁵¹⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, v.163/b.

⁵¹⁶ Tapu Tahrir 1028, s.76.

⁵¹⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/a.

⁵¹⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/a.

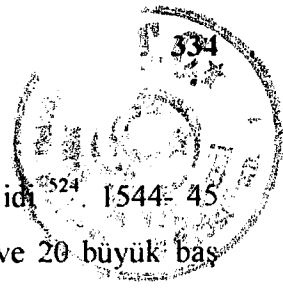
⁵¹⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.165/b.

⁵²⁰ Tapu Tahrir 1028, s.83.

⁵²¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.49/a.

⁵²² Kuyûd-ı Kadime 209, v.50/b.

⁵²³ Kuyûd-ı Kadime 102, v.194/b.

Ben-i İlm taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 1051 akçe idi ⁵²⁴. 1544- 45 tarihinde taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 1320 baş koyun ve 20 büyük baş olmak üzere toplam 1340 baş hayvan mevcut idi ⁵²⁵.

2. Cemmasat Ulusu

Cemmasat; camustan türetilmiş olup, Camus besiciliği yapmakta olan topluluklar bu isimle anılmıştır. Cemmasat ulusu başta Cemmasat taifesi olmak üzere birçok taifenin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir.

Cemmasat ulusuna tabi olan taifeler, Bağdat Eyaletine bağlı Hille, Rumahiye, Cevazir, Vasıt, Zengabad ve Bağdat Sancaklarında yaşadıklarını tespit etmekteyiz ⁵²⁶. 1577- 78 tarihinde Bağdat eyaletinde yaşamakta olan Cemmasat ulusuna dair bir kanunnamede yayınlanmıştır (Bkz. Ek- X) ⁵²⁷.

Cemmasat ulusu büyük ölçüde konar- göçer yaşam sürdürmekteydi. Bununla beraber yerleşik hayata geçmiş olanlar da bulunmaktaydı. Bağdat Eyaletinde Cemmasat ulusunun sahip olduğu nüfus, 1544- 45 tarihinde 2221 hane ve 587 mücerred olmak üzere toplam 2808 nefer ⁵²⁸; 1577- 78'de ise toplam 1974 nefer (bu miktar taifelerin sahip oldukları nüfuslar toplanarak bulunmuştur) idi ⁵²⁹. Bu tarihte Bağdat Sancağında ise 149 nefer (bu nüfus miktarı kesin sayı olmayıp, tespit edebildiğimiz miktardır) mevcut olup, bu nüfusun içerisinde 13 neferi ise Bağdat Şehrinin mahallelerinde yaşamaktaydı ⁵³⁰.

Cemmasat ulusunun gelirleri hassa-i padişaha dahil idi. Ulusun, yıllara göre Bağdat Eyaletinde ödemiş oldukları vergi miktarı; 1540 tarihinde 142.001 akçe ⁵³¹, 1544- 45'de 416.282 akçe ⁵³² ve 1577- 78'de ise 849.485 akçe idi ⁵³³.

⁵²⁴ Tapu Tahrir 1028, s.78.

⁵²⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, v.194/b.

⁵²⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/a- 46/a; Kuyûd-ı Kadime 102, v.202/b- 215/a.

⁵²⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v.202/a.

⁵²⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.46/a.

⁵²⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.202/b- 215/a.

⁵³⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v.210/b, 213/b, 214/b.

⁵³¹ Tapu Tahrir 1028, s.91.

⁵³² Kuyûd-ı Kadime 209, v.46/a.

Ulusun, eyalet içerisinde sahip olduğu hayvan miktarı ise, 1544- 45 tarihinde 17.881 baş camus, 1544 baş inek ve 4222 baş koyun olmak üzere toplam 23.647 hayvan⁵³⁴; 1577- 78'de 19.134 baş camus, 2187 baş inek ve 121.700 baş koyun olmak üzere toplam 143.021 baş hayvan mevcut idi⁵³⁵.

Cemmasat ulusuna bağlı bir çok taife mevcut olup, bu taifeler hakkında aşağıya bilgi verilecektir. Ancak Tahrir Defterlerinde, taifelerin durumu genel olarak eyalet bazında zikr edilmiş olmasından dolayı, Bağdat Sancağınaki durumları hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı aşağıdaki bilgiler genelde Bağdat Eyaletini kapsamaktadır.

2.1. Cemmasat Taifesi

Cemmasat taifesi, Zülkadr ulusuna bağlı olup, İran taraflarında bulunan Câmûslu taifesinin⁵³⁶, Bağdat yöresindeki şubesi olduğunu tahmin etmekteyiz.

Bağdat Eyaletinde Cemmasat taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 1803 hane ve 499 mücerred olmak üzere toplam 2302 nefer idi⁵³⁷. Fakat 1577- 78 tarihli tahrirde önceki tahrirde Cemmasat'a bağlı olan cemaatler ayrı birer taife olarak yer almışlardır. Bu tarihte sadece Cemmasat'a bağlı, Sayk cemaatinin mevcut olduğunu görmekteyiz. Sayk cemaatinin nüfusu ise 6 hane ve 1 mücerred olmak üzere toplam 7 nefer idi⁵³⁸ (Bkz. Ek- XIV).

1544- 45 tarihinde Cemmasat taifesinin sahip olduğu hayvan miktarı ise; 13.639 baş camus, 1350 baş inek ve 2774 baş koyun olmak üzere toplam 17.763 baş hayvan mevcut idi⁵³⁹.

İncelediğimiz dönemde, 30 Temmuz 1571 (7 Rebiülevvel 979) tarihli bir hükümden, Cemmasat taifesinin Bağdat'taki miri baruthaneye Şehrizol'den kelek ile odun getirmekte olduklarını öğrenmekteyiz⁵⁴⁰.

⁵³³ Kuyûd-ı Kadime 102. v.215/b.

⁵³⁴ Kuyûd-ı Kadime 209. v.46/a.

⁵³⁵ Kuyûd-ı Kadime 102. v.215/b.

⁵³⁶ Faruk Sümcr, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992, s.178,181.

⁵³⁷ Kuyûd-ı Kadime 209. v.45/a.

⁵³⁸ Kuyûd-ı Kadime 102. v.215/a.

⁵³⁹ Kuyûd-ı Kadime 209. v.45/a.

⁵⁴⁰ BOA.Mühimme 12, 466/894 .

2.2. Rakta ve Savâh Taifesi

Bağdat Eyaletinde Rakta ve Savâh taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 418 hane ve 112 mücerred olmak üzere toplam 530 nefer ⁵⁴¹; 1577- 78'de ise toplam 313 nefer idi ⁵⁴² (Bkz. Ek- XIV).

1577- 78 tarihinde Rakta ve Savâh taifesine bağlı Hattatiyye cemaatinden 39 nefer miktarı bir nüfusun Şehriban Kasabası ve Haruniyye Köyü yakınlarında yaşamakta olduklarını görmekteyiz. Ayrıca taifeye bağlı nüfus Bağdat Sancağı dışında, Rumahiyye ve Cevazir Sancaklarında da yaşadıkları görülmektedir ⁵⁴³.

Rakta ve savâh taifesinin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 71.600 akçe idi ⁵⁴⁴. Taifenin 1544- 45 tarihinde sahip olduğu hayvan miktarı; 3607 baş camus, 184 baş inek ve 350 baş koyun olmak üzere toplam 4141 baş hayvan mevcut idi ⁵⁴⁵.

2.3. Al-i Yahya Taifesi

Al-i Yahya, 1544- 45 tarihli tahrirde Cemmasat aifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ise ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

Al-i Yahya taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 165 hane ve 32 mücerred olmak üzere toplam 197 nefer ⁵⁴⁶; 1577- 78'de ise toplam 278 nefer idi ⁵⁴⁷ (Bkz. Ek- XIV).

1544- 45 tarihinde cemaatin sahip olduğu hayvan miktarı ise 1373 baş camus ve 166 baş inek olmak üzere toplam 1539 baş hayvan mevcut idi ⁵⁴⁸.

2.4. Al-i Ebu Amir Taifesi

Al-i Ebu Amir taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin 75 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁴⁹ (Bkz. Ek- XIV).

⁵⁴¹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/b.

⁵⁴² Kuyûd-ı Kadime 102, v.212/a- 213/b.

⁵⁴³ Kuyûd-ı Kadime 102, v.212/a- 213/b.

⁵⁴⁴ Tapu Tahrir 1028, s.91.

⁵⁴⁵ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/b.

⁵⁴⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/a.

⁵⁴⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v.202/b- 204/a.

⁵⁴⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/a.

⁵⁴⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.204/a- b.

2.5. Evlad-ı Hâris

Evlad-ı Hâris taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 36 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁰ (Bkz. Ek- XIV).

2.6.Evlad-ı Kureyş Taifesi

Evlad-ı Kureyş taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin 26'sı hane ve 2'si mücerred olmak üzere toplam 28 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵¹ (Bkz. Ek- XIV).

2.7. Bağâde Taifesi

Bagâde taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 82 nefer vergi mükellefi nüfus mevcut idi ⁵⁵² (Bkz. Ek- XIV).

XIX. yüzyıl ortalarında Bağâde taifesinden bir firkanın Halis Nehri üzerinde çiftçilik yapmakta olduğunu tespit etmekteyiz ⁵⁵³.

2.8. Zevâmil Taifesi

Zevâmil taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin 199'u hane ve 4'ü mücerred olmak üzere toplam 203 nefer mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁴ (Bkz. Ek- XIV).

2.9. Muhârim Taifesi

Muhârim taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu taifenin toplam 48 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁵ (Bkz. Ek- XIV).

2.10. Ariğân Taifesi

Ariğân taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 56 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁶ (Bkz. Ek- XIV).

⁵⁵⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v.204/b.

⁵⁵¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.204/b- 205/a.

⁵⁵² Kuyûd-ı Kadime 102, v.205/a- b.

⁵⁵³ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.146 .

⁵⁵⁴ Kuyûd-ı Kadime 102, v.205/b- 206/a.

⁵⁵⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, v.206/a.

⁵⁵⁶ Kuyûd-ı Kadime 102, v.206/b- 207/a.

2.11. Evlad-ı Nasırı Taifesi

Evlad-ı Nasırı taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 21 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁷ (Bkz. Ek- XIV).

2.12. Renbekât Taifesi

Renbekât taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 26 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁸ (Bkz. Ek- XIV).

2.13. Evlad-ı Kûs Taifesi

Evlad-ı Kûs taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 36 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁵⁹ (Bkz. Ek- XIV).

2.14. Evlad-ı Mesud Taifesi

Evlad-ı Mesud taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 19 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁶⁰ (Bkz. Ek- XIV).

2.15. Evlad-ı Hamdân Taifesi

Evlad-ı Hamdân taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 24 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁶¹ (Bkz. Ek- XIV).

XIX. yüzyıl ortalarında Evlad-ı Hamdân taifesinden bir kısım nüfusun Bağdat'ın Cürfu's Sahar mukataasında çiftçilik ve camus besiciliği yaptıkları tespit edilmektedir ⁵⁶²

2.16. Al-iEbu Arif Taifesi

Al-i Ebu Arif taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 63 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi ⁵⁶³ (Bkz. Ek- XIV).

⁵⁵⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v.207/a.

⁵⁵⁸ Kuyûd-ı Kadime 102, v.207/a- b.

⁵⁵⁹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.207b.

⁵⁶⁰ Kuyûd-ı Kadime 102, v.207/b- 208/a.

⁵⁶¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.208/a.

⁵⁶² M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.151.

⁵⁶³ Kuyûd-ı Kadime 102, v.208/a- b.

2.17. Amil Taifesi

Amil taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 146 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi. Bu nüfus, Rumahiyye ve Vasıt Sancaklarında yaşamakta idi ⁵⁶⁴ (Bkz. Ek- XIV).

2.18. Al-i Hüseyin Taifesi

Al-i Hüseyin taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin nüfusu 42'si hane ve 1'i mücerred olmak üzere toplam 43 nefer idi ⁵⁶⁵ (Bkz. Ek- XIV).

2.19. Debbât Taifesi

Debbât, 1540 ve 1577- 78 tarihli tahrirlerde taife, 1544- 45 tarihli tahrirde ise Cemmasat taifesine bağlı bir cemaat olarak kayd edilmiştir.

Debbât taifesinin nüfusu 1544- 45 tarihinde 226'sı hane ve 87'si mücerred olmak üzere toplam 313 nefer ⁵⁶⁶; 1577- 78'de ise toplam 270 nefer idi. Bu tarihte taifeye bağlı Dehâm cemaatinden 89 nefer Halis Nahiyesinde yaşamakta olduğunu görmekteyiz ⁵⁶⁷ (Bkz. Ek- XIV).

Taifenin 1540 tarihindeki vergi hasılatı 70.401 akçe idi ⁵⁶⁸; 1544- 45 tarihinde cemaatin ssahip olduğu hayvan miktarı ise, 2383 baş camus ve 234 baş inek olmak üzere toplam 2617 baş hayvan mevcut idi ⁵⁶⁹.

XIX. yüzyıl ortalarında Debbât taifesine mensup bir miktar nüfusun Bakûbe Kasabasında camus besiciliği yapmakta olduklarını tespit etmekteyiz ⁵⁷⁰.

2.20. Ben-i Hükm Taifesi

Ben-i Hükm, 1544- 45 tarihli tahrirde Rakta ve Savah taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken; 1577- 78 tarihli tahrirde ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

⁵⁶⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 102. v.208/b- 209/a.

⁵⁶⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 102. v.209/b.

⁵⁶⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 209. v.45/a.

⁵⁶⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 102, V.209/b- 211/a.

⁵⁶⁸ *Tapu Tahrir* 1028, s.91.

⁵⁶⁹ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.45/a.

⁵⁷⁰ *M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud*, s.141.

Ben-i Hüküm taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 187'si hane ve 73'ü mücerred olmak üzere toplam 260 nefer⁵⁷¹; 1577- 78'de ise toplam 34 nefer idi⁵⁷² (Bkzç Ek- XIV).

1544- 45 tarihinde cemaatin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 1131 baş camus, 90 baş inek ve 330 baş koyun olmak üzere toplam 1551 baş hayvan mevcut idi⁵⁷³.

2.21. Zehrân Taifesi

Zehrân taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 11 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi⁵⁷⁴ (Bkz. Ek- XIV).

2.22. Zübeyd Taifesi

Zübeyd, Arap menşeli bir taifedir⁵⁷⁵. Zübeyd taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 44 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi⁵⁷⁶ (Bkz. Ek- XIV).

XIX. yüzyıl ortalarında Zübeyd aşiretinin Bağdat ve çevresinde önemli bir nüfusa sahip olduğunu görmekteyiz. Bu nüfusun bir kısmı bedevi, bir kısmı ise yerleşik hayata geçmiş idi⁵⁷⁷.

2.23. Bevâtin Taifesi

Bevâtin taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin toplam 19 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi⁵⁷⁸ (Bkz. Ek- XIV).

2.24. Al-i Haviye Taifesi

Al-i Haviye taifesine sadece 1577- 78 tarihli tahrirde rastlamaktayız. Bu tarihte taifenin 8 nefer vergi mükellefi nüfusu mevcut idi. Bu nüfusun Bağdat'a bağlı Mehreved Nahiyesinde yaşamaktaydı⁵⁷⁹ (Bkz. Ek- XIV).

⁵⁷¹ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.45/b.

⁵⁷² *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.211/a.

⁵⁷³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.45/b.

⁵⁷⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.211/b.

⁵⁷⁵ C. *Türkey. age.*, s.170,350,791.

⁵⁷⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.211/b.

⁵⁷⁷ M. *Hurşid. Seyahatname-i Hudud.*, s.77.

⁵⁷⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.213/b.

⁵⁷⁹ *Kuyûd-ı Kadime* 102, v.214/a- b.

2.25. Mütferrika-i Cemmasat Taifesi

Mütferrika-i Cemmasat, 1544- 45 tarihli tahrirde Cemmasat taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken, 1577- 78 tarihli tahrirde ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

Mütferrika-i Cemmasat taifesinin nüfusu 1544- 45 tarihinde 256'sı hane ve 73'ü mücerrede olmak üzere toplam 329 nefer⁵⁸⁰; 1577- 78'de ise toplam 54 nefer idi⁵⁸¹ (Bkz. Ek- XIV).

1577- 78 tarihinde taifeye bağlı nüfus içerisinde Ra'san cemaatinin 13 neferi Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesine bağlı Füluce Köyünde; Evlad-ı Hacı cemaatinin 4 neferi yine aynı nahiyenin Anbar Köyünde yaşamaktaydı. Taife halkından Bağdat Sancağı dışında, Rumahiyye ve Cevazir Sancaklarında da yaşayanlar bulunmaktaydı⁵⁸².

1544- 45 tarihinde cemaatin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 2240 baş camus, 230 baş inek ve 120 baş koyun olmak üzere toplam 2590 baş hayvan mevcut idi⁵⁸³.

2.26. Ben-i Ali Taifesi

Ben-i Ali, 1544- 45 tarihli tahrirde Rakta ve Savah taifesine bağlı bir cemaat olarak zikr edilmiş iken; 1577- 78 tarihli tahrirde ise ayrı bir taife olarak kayd edilmiştir.

Ben-i Ali taifesinin nüfusu, 1544- 45 tarihinde 65'i hane ve 7'si mücerred olmak üzere toplam 72 nefer⁵⁸⁴; 1577- 78'de ise toplam 17 nefer idi⁵⁸⁵ (Bkz. Ek- XIV).

1544- 45 tarihinde cemaatin sahip olduğu hayvan miktarı, 707 baş camus ve 4 baş inek olmak üzere toplam 711 baş hayvan mevcut idi⁵⁸⁶.

3. Karaulus

Karaulus, Bozulus Kanunnamesinde "Karaulus taifesi Ekrâd ve mütferrik taife olup koyunları sayılmalı oldukda..." ifadesiyle, Ekrâd ve konar- göçer bir ulus olarak vasıflandırılmıştır⁵⁸⁷.

⁵⁸⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/a.

⁵⁸¹ Kuyûd-ı Kadime 102, v.215/a.

⁵⁸² Kuyûd-ı Kadime 102, v.215/a.

⁵⁸³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/a.

⁵⁸⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/b.

⁵⁸⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, v.215/a.

⁵⁸⁶ Kuyûd-ı Kadime 209, v.45/b.

⁵⁸⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk- Etrak, Kürd- Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme, Belleten, C.X, s.227. Ankara, 1996, s. 114. Ayrıca bkz. C.Türkay, age. s. 101, 487.

Karaulusun menşei, Karakoyunluların devlet hizmetinde kullanmak üzere kurdukları 50.000 kişilik bir il'e dayanmaktadır. Ulusun taşıdığı kara sıfatı ise il'in hususiyetlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir ⁵⁸⁸.

Ulusun XVI ve XVII. Asırlardaki durumlarına göre, Hemedan havalisi, Irak ve Anadolu'da yaşamakta olduklarını görüyoruz ⁵⁸⁹.

15 Ocak 1566 (23 C.Ahir 973) tarihli bir hükümde Karaulus'un Bağdat Eyaletinin bir sancağı olarak bahs edilmesine rağmen ⁵⁹⁰, incelediğimiz döneme ait tahrirlerde bu bilgiyi destekleyecek herhangi bir kayıda rastlayamadık.

4 Haziran 1611 (22 R.Evvel 1020) tarihli bir hükümde, Bağdat Eyaletinde yaşayan Karaulus'a ait bir kadının vazife yaptığını görmekteyiz. Bu tarihte Karaulus kadısı olarak, Mevlana Veli görev yapmaktaydı ⁵⁹¹. Ancak Karaulus Kadılık vazifesinin ne zaman ihdas edildiğine dair bir bilgiye rastlayamadık.

İncelediğimiz dönemde, Bağdat Eyaletinde yaşayan Karaulus'a mensup nüfus hakkındaki bilgileri sadece 1544- 45 tarihli tahrirden öğrenebilmekteyiz. Bu tarihte ulusa tabi olan taifelerde mevcut vergi nüfusunun yekunu, 4516'sı hane ve 679'u mücerred olmak üzere toplam 5195 nefer (ancak bizim yaptığımız toplama göre 5018 nefer) idi ⁵⁹². Fakat aynı tahririn bir başka kısmında ise, 4878'i haneve 769'u mücerred olmak üzere toplam 5647 neferin mevcut olduğu kayd edilmiştir ⁵⁹³. Aynı defterdeki bu iki farklı sayının nereden kaynaklandığını bilemiyoruz. Ancak ilk verilmiş olan nüfus miktarı, Karaulus'a mensup taifeler ve onlara bağlı cemaatlerin nüfus dökümanları olmasından dolayı bu bilginin daha geçerli olacağını düşünmekteyiz. Karaulus'un 1578 tarihinde ise Eyalet içerisinde, yaklaşık 10.000 hane miktarı bir nüfusu mevcut idi ⁵⁹⁴.

Bağdat eyaletinde Karaulus gelirleri hassa-ı hümayun içerisinde yer almaktaydı. 1544- 45 tarihinde ulusun eyalet içerisindeki toplam vergi hasılatı 258.727 akçe idi ⁵⁹⁵. Ancak aynı tarihe ait başka defterde ise vergi hasılatının 327.599 akçe (bizim

⁵⁸⁸ F.Sümer, *Karakoyunlular*, C.I., s.32; A.N.Turan, *age*, s.43.

⁵⁸⁹ F.Sümer, *Karakoyunlular*, C.I., s.32; C.Türkay, *age*, s.101,487; A.N.Turan, *age*, s.63-64.

⁵⁹⁰ BOA. *Mühimme* 5, 326/855.

⁵⁹¹ *Maliyeden Münevver* 3260, 139/c.

⁵⁹² *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.44/a- 45/a.

⁵⁹³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.52/a.

⁵⁹⁴ BOA. *Mühimme* 34, 238/507.

⁵⁹⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.44/aq- 45/a.

toplamımıza göre 321.178 akçe) olarak kayd edilmiştir ⁵⁹⁶. Bu iki farklı bilgidен tahminimizce ikincisini dikkate almak daha uygun olacaktır ⁵⁹⁷.

1544- 45 tarihinde Karaulus'un eyalet içerisinde toplam 121.170 baş koyunu mevcut idi ⁵⁹⁸.

İncelediğimiz dönemde, Bağdat Eyaletinde yaşayan Karaulus'a bağlı taifeler hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

3.1. Karaulus Taifesi

1544- 45 tarihli tahrirde Karaulus'un büyük bir bölümünü ulus adı ile aynı olan Karaulus taifesi oluşturmaktaydı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Karaulus, ekrâd olup, konar- göçer bir taife idi ⁵⁹⁹.

1544- 45 tarihinde Karaulus taifesine bağlı cemaatlerin eyalet içerisindeki toplam nüfusu 2960'ı hane ve 412'si mücerred olmak üzere toplam 3372 nefer idi (Bkz. Ek- XVI). Taifenin bu tarihte 78.798 baş koyunu mevcut idi ⁶⁰⁰.

XIX. yüzyıl ortalarında Karaulus taifesine mensup bir miktar nüfus, Bağdat'a bağlı Mendeli Kasabasında çiftçilik ve neft ameleliği yapmakta oldukları tespit edilmektedir ⁶⁰¹.

3.2. Tatar Taifesi

Tatar taifesi, Moğollardan kalma topluluklar olup, 1544- 45 tarihli tahrirde Karaulusa bağlı bir taife olarak yer almıştır. Bu tarihte eyalet içerisinde Tatar taifesinin nüfusu 41'i hane ve 15'i mücerred olmak üzere toplam 56 nefer idi (⁶⁰²) (Bkz. Ek- XVI).

⁵⁹⁶ Maliyeden Münevver 104, V.107-112.

⁵⁹⁷ 1544- 45 tarihli tahrir defterinde Karaulus'a ait vergi hasılatı konusunda fazla bir ayrıntı bulunmamaktadır. Ancak aynı tarihte ait Maliyeden Müdevver Defterinde ulusa mensup taife ve cemaatlerin vergi hasılatları ayrıntılı bir şekilde dökümanı verilmiştir. Bu sebeple ikinci rakamın dikkate alınmasının sağlıklı olacağını düşünmükteyiz.

⁵⁹⁸ Kuyûd-ı Kadime 209, v.44/a- 45/a.

⁵⁹⁹ C.Türkay, age., s.101.

⁶⁰⁰ Kuyûd-ı Kadime 209, v.44/a.

⁶⁰¹ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.143.

⁶⁰² Kuyûd-ı Kadime 209, v.44/b.

3.3. Göğegir Taifesi

Göğegir taifesi, Danişmendli Türkmen ulusuna mensup Gölegir cemaati ⁶⁰³ ile ismen büyük bir benzerlik göstermektedir. Tahminimizce bu iki taifenin de aynı cemaat olduğunu düşünmekteyiz.

1544- 45 tarihinde Göğegir taifesinin Bağdat Eyaletindeki nüfusu 13'ü hane ve 3'ü mücerrede olmak üzere toplam 16 nefer idi (Bkz. Ek- XVI). Bu tarihte taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise 8575 baş koyun idi ⁶⁰⁴.

3.4. Siyah Mansur Taifesi

Siyah Mansur, Ekrâd taifesinden olup, Azerbaycan ile Irak arasındaki bölgelerde yaşamaktaydılar ⁶⁰⁵.

1544- 45 tarihinde Siyah Mansur taifesine bağlı cemaatlerin eyalet içerisindeki toplam nüfusu 487'si hane ve 133'ü mücerred olmak üzere toplam 620 nefer idi (Bkz. Ek- XVI). Bu tarihte taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, toplam 16.497 baş koyun idi ⁶⁰⁶.

3.5. Râhdâri Taifesi

1544- 45 tarihinde Râhdâri taifesine bağlı cemaatlerin eyalet içerisindeki toplam nüfusu 741'i hane ve 80'i mücerrede (Mehl cemaatinin hane ve mücerrede sayıları verilmemiş olup, sadece nefer sayısı verilmiştir. Bu sebeple hane ve mücerred sayıları zorunlu olarak eksik yazılmıştır) olmak üzere toplam 954 nefer idi (Bkz. Ek- XVI). Bu tarihte taifenin sahip olduğu hayvan miktarı ise, 17.301 baş koyun idi ⁶⁰⁷.

3.6. Suldüz Taifesi

Suldüz, İlhanlıların iki önemli boyundan biridir ⁶⁰⁸.

1544- 45 tarihinde Suldüz taifesinin vergi hasılatı 7155 akçe idi. Ancak bu vergi miktarının ödenmesi yerine, sefer zamanlarında 5 nefer eşdirmekteydiler ⁶⁰⁹.

⁶⁰³ C.Orhonlu age.. s.71; F.Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.200; Y.Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti*, s.59,60,61

⁶⁰⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.44/b.

⁶⁰⁵ Şeref Han, *Şerefname*, Arap terc. M.Emin Bozarlan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990, s.368.

⁶⁰⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.44/b.

⁶⁰⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.45/b.

⁶⁰⁸ F.Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türklerinin Rolü*, s.129.

⁶⁰⁹ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.51/b.

3.7. Lek-i Türki Taifesi

Lek taifesi hakkında C.Türkay “konar- göçer Türkman Ekradı taifesinden” olduğunu bahsederken ⁶¹⁰; Ahmet Refik ise “Ekrad ve Yörük taifesinden” olduğunu kayd etmişlerdir ⁶¹¹. Bu konuda hem Türkmen ve hem de ekrad olduğuna dair çeşitli belgelerde kayıtlar bulunmaktadır ⁶¹². 1544- 45 tarihli tahrir defterinde de “Lek-i Türki” ⁶¹³ olarak kayd edilmiştir. Bu belgede apaçık olarak Türk menşeli bir taife olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıda bir daha görülmüştür ki, tarihte Türk ve Kürt’ü birbirinden ayırabilmek mümkün değildir.

1544- 45 tarihinde Lek-i Türki taifesinin başında Kara Ali adında bir Kethudanın bulunduğu görülmektedir. Bu tarihte taifenin vergi hasılatı 7330 akçe idi. Kara Ali, b vergi hasılatı karşılığında sefer zamanında 5 nefer cebelü eşdirmekteydi ⁶¹⁴.

3.8. Karaca Bayat Taifesi

24 Oğuz boyundan biri olan Bayat boyunun, Irak’ta yaşayan koludur. Bu kolun mühim bir kısmı daha sonra Kerkük bölgesinde yerleşik hayata geçmiştir ⁶¹⁵.

İncelediğimiz dönemde Karaca Bayat taifesinin eyalet içerisinde nerelerde yaşadıklarını ve nüfuslarını tespit edemedik. Ancak F.Sümer, XVI. yüzyılda Karacabayat taifesinden 24 nefer vergi mükellefi nüfusun Kerkük bölgesinde yaşadığını yazmaktadır ⁶¹⁶.

1544- 45 tarihinde taifenin vergi hasılatı 4155 akçe idi. Ancak taife vergi yerine sefer zamanında 5 nefer cebelü eşdirmekteydi ⁶¹⁷.

3.9. Döğer Taifesi

Taife, 24 Oğuz boyundan biri olan Döğer boyuna mensuptur. F.Sümer, XVI. Yüzyılda Kerkük bölgesinde Döğer taifesine mensup yaklaşık 45 hanenin mevcut olduğunu yazmaktadır ⁶¹⁸.

⁶¹⁰ C.Türkay, *age.*, s.569.

⁶¹¹ Ahmet Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1989, s.64.

⁶¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Y.Halaçoğlu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk- Etrak. Kürt- Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir değerlendirme”, s.144- 145.

⁶¹³ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.51/b.

⁶¹⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.51/b.

⁶¹⁵ F.Sümer, *Oğuzlar*, s.186.

⁶¹⁶ F.Sümer, *Oğuzlar*, s.186.

⁶¹⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 209, v.51/b.

⁶¹⁸ F.Sümer, *Oğuzlar*, s.198-199.

1544- 45 tarihli Bağdat Eyaletine ait tahrir defterinde Karaulus'a mensup Döğer taifesinden bahsedilmektedir. Ancak bu taifenin eyalet içerisinde ne kadar nüfusa sahip olduğuna ve ayrıca Bağdat Sancağında mevcut bir nüfusu var olup olmadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

1544- 45 tarihinde Döğer taifesinin başında Kethuda Ali bulunmaktaydı. Taifenin vergi hasılatı 6175 akçe idi. Ancak taife vergi yerine, sefer zamanında 6 nefer cebelü eşdirmektedir ⁶¹⁹.

4. Herhangi Bir Ulusa Kayıtlı Olmayan Taifeler

İncelediğimiz döneme ait çeşitli belgelerde herhangi bir ulusa kayıtlı olarak görülmeyen ancak Bağdat Eyaletinde yaşadıklarını tespit ettiğimiz taifeler hakkında bu kısımda bilgi verilecektir.

4.1. Gelhûr, Kelhûr Taifesi

Gelhûr, Ekrâd taifesinden olup ⁶²⁰, Mansuri ve Şehbazi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır ⁶²¹.

Gelhûr taifesinin, Bozulus'a dahil bir cemaat olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır ⁶²². Ancak Bağdat Eyaletinde, Gelhûr taifesinin bir ulusa bağlı olduğuna dair bir bilgi tespit edemedik. Bununla beraber 1544- 45 tarihine ait tahrir defterinde Ahşamat ulusuna tabi Ben-i Güllâb taifesine bağlı, "Cemaat-i Mütferrika-i Gelhûr" olarak kayd edilmiş, 6 hane ve 2 mücerred miktarı bir nüfusa rastlamaktayız ⁶²³. Ayrıca yine aynı tarihli tahrirde Karaulus'a tabi Râhdâri taifesine bağlı "Cemaat-i Mütferrika-i Gelhûr" olarak kayd edilmiş, 10 hane ve 2 mücerred miktarı bir nüfusun dahi mevcut olduğunu görmekteyiz ⁶²⁴.

Bu mevcut bilgilerle de, Gelhûr taifesinin bir ulusa bağlı olduğunu söyleyebilmemiz mümkün değildir.

⁶¹⁹ Kuyûd-ı Kadime 209, v.51/b.

⁶²⁰ C.Türkay, age., s.370.

⁶²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.110-115.

⁶²² Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640" Ankara, 1997, s.84.

⁶²³ Kuyûd-ı Kadime 209, v.50/a.

⁶²⁴ Kuyûd-ı Kadime 209, v.44/b.

1577 (985) tarihli bir hükümden Gelhûr taifesinin kış mevsiminde Bağdat Eyaletinde kışladıkları, yaz mevsiminde ise Hemedan civarındaki yaylaklara göç ettiklerini öğrenmekteyiz ⁶²⁵.

11 Kasım 1582 (14 Şevval 990) tarihli bir hükümden, Gelhûr taifesinin yılda 12.000 koyun vermek ve sefer vukunda ise atlı ve yaya olmak üzere 3000 kişi ile sefere iştirak etmek şartı ile aşiret beyine sancak tevcih edilmiş olduğunu görmekteyiz ⁶²⁶.

Gelhûr taifesinin 300 asker çıkarabilecek kalabalık bir nüfusa, yılda devlete 12.000 koyun verebilecek bir ekonomik güce sahip olmaları taifenin eyalet içerisinde etkili bir konuma haiz olduklarını göstermektedir.

1539 (1001) tarihinde Gelhûr beylerinin Bağdat Eyaletinde Şekavette bulunmaları ⁶²⁷, taifenin eyalet içerisinde düzen bozucu bir tehdit unsuru olduğunu da göstermektedir.

XIX. yüzyıl ortalarında Gelhûr taifesine mensup bir kısım nüfus Bağdat'a bağlı Mendeli Kasabasına mücavir Eyvan dağlarında yaşamaktaydı ⁶²⁸.

4.2. Dâsni Taifesi

Dâsni, Ekrâd taifesinden olup ⁶²⁹, Yezidi fırkasına mensup idiler ⁶³⁰.

Dâsni taifesi, geniş bir coğrafi sahaya yayılmış idi. Bağdat Eyaletinde bulunanlar; Bağdat'ın çevresinde ⁶³¹, Musul Sancağının dahilindekiler Dicle Nehrinin iki yakasında Zap suyu ve Acuz Nahiyesinde, Erbil, Harir ⁶³² ve İmadiye Sancaklarında yaşamaktaydılar ⁶³³. Taifeye mensup nüfus Bağdat Eyaletinden başka Diyarbekir Eyaletinde, bilhassa Nusaybin Sancağında ⁶³⁴ ve Şehrizol Eyaletinde de mevcut idi ⁶³⁵.

⁶²⁵ BOA.Mühimme 30, 140/335.

⁶²⁶ 11 Kasım 1582 (14 Şevval 990) tarihli hükümden, Gelhûr Kürdlerinin söz verdikleri vergiyi ödemedikleri ve sefere de iştirak etmedikleri bildirilmektedir. BOA. Mühimme48, 192/539. Ancak bu konuda olayın nasıl sonuçlandığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

⁶²⁷ BOA.Mühimme70, 138/270.

⁶²⁸ M.Hurşid, Seyahatname-i Hudud, s.81.

⁶²⁹ 17 Mart 1585 (15 R.Evvel 993) tarihli bir hükümden. "... havass-ı hümayundan Dâsni Kürd taifesi..." diye bahsetmektedir. BOA.Mühimme 53, 276/796.

⁶³⁰ 21 Temmuz 1572 (10 R.Evvel 980) tarihli bir hükümden. Dâsni ve Seyhan taifeleri bi-din ve bi-namaz kimseler olup. Şeyh Adî'nin mezarına secde ettiklerinden bunlar nelerde bulunurlarsa toprak kadınları marifeti ile teftiş olunup, şer ile cezalarının verilmesi buyrulmuştur. BOA.Mühimme 19, 215/446.

⁶³¹ BOA.Mühimme 35, 253/638; BOA.Mühimme 48, 191/536.

⁶³² BOA.Mühimme 14, 292/421; BOA.Mühimme 26, 200/553; BOA.Mühimme 48, 191/536; BOA.Mühimme 19, 294/595.

⁶³³ A.Gündüz. age., s.224.

⁶³⁴ BOA.Mühimme 26, 193/532; BOA. Mühimme 35, 303/765.

⁶³⁵ BOA.Mühimme 19, 294/595; BOA. Mühimme 39, 2/6.

Incelediğimiz dönemde Dâsni taifesi Bağdat, Diyarbekir ve Şehrizol Eyaletlerinde yolları keserek gelip geçenleri soymaları, insanları katletmeleri gibi çeşitli şekavet olaylarını gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. Bu şekavet olaylarının belgelerden tespit edebildiğimiz kadarı ile 1570- 1585 yılları arasında yoğunlaşmış olduğunu müşahade etmekteyiz ⁶³⁶.

Incelediğimiz dönemde Dâsni taifesinin nüfusu hakkında ise bir bilgi tespit edemedik.

4.3. Türkmen ve Tekelü Taifeleri

1578- 1590 yılları arasında meydana gelen Osmanlı- İran Savaşları sırasında, İran tarafında yer alan Türkmen ve Tekelü aşiretlerine mensup bir kısım han ve Sultanlar 1586 tarihinde, Derne civarına iltica ederler ⁶³⁷. Bu taifeler Bağdat Eyaleti içerisinde yerleştirilmişlerdir ⁶³⁸.

24 Ocak 1578 (14 Safer 995) tarihinde Bağdat Beylerbeyliğine gönderilen hükümle Türkmen ve Tekelü taifesinden üçyüz kadar kişiye tımar ve zeamet verilmesi buyrulmuştur ⁶³⁹.

⁶³⁶ Dâsni taifesinin şekavetlerine dair belgelere yansıyanlardan bazıları şunlardır: 12 Ağustos 1572 (2 R.Ahir 980) tarihli Şehrizol Beylerbeyine yazılan hükümde: Zıp suyu denilen nehrin bir tarafı Erbil'e ve bir tarafı Musul'a karşı olup, etrafında oturan Dâsni taifesi yezidilerden olduğu, şirret ve şekavette bulduklarından, ele geçirilip cezalandırılmalı buyrulmuştur. BOA.Mühimme 19, 294/595. 2 Eylül 1574 (15 C.Evvel 982) tarihli Bağdat Beylerbeyine yazılan hükümde: "Kubad Beğ mektup gönderüb Yezidi ve Dâsni cemaatleri fitne ve fesadlardan hali olmayub nice defa şekavet ve senaatleri zahir olub ve memalik-i mahrusede dirlik tasarruf edüb tavaif-i mezburden olanlara dirlik verildikten berü fesad ve şena'atleri dahi ziyade olub, Erbil ve Bağdad'dan Nusaybin'e varınca hırsuzlukları ve katl-i nüfus ve nehb-i emvâl itdükleri husûsa Şeyh İzzeddin ile oğlu Şeyh Berekât ve Emirzâ ve Emin Beğ ve sair tevâbi'lerinin avâlleri arz olunub haklarından gelinmek emr olunmuş..." BOA.Mühimme 26, 193/532. 29 Eylül 1578 (27 Receb 986) tarihli bir hükümde. Diyarbekir, Bağdat ve Musul etrafında yolcuları garet etmekte olan Dâsni ve diğer Kürt taifelerine mensup eşkiyanın zabt olunması buyrulmuştur. BOA.Mühimme 35, 303/765. 26 Kasım 1579 (6 Şevval 987) tarihli bir hükümde: eski ve Yeni Musul, Erbil civarı Şehrizol ile Bağdat arasında şekâvette bulunan Dâsni ve Şeyhan Kürt aşiretlerine mani olunmasına dair emr-i şerif gönderilmiştir. BOA.Mühimme 389, 2/6. 11 Kasım 1582 (14 Şevval 990) tarihli bir hükümde: Dicle Nehrinin iki tarafında sakin olan Dâsni nam Yezidi Kürt taifesinden Bağdat ile Musul arasında Toprakkale nam mevzide gelip geçenleri soyduklarının bildirilmesi üzerine zabt urabt edilmelerine dair emr-i şerif gönderilmiştir. BOA.Mühimme 48, 191/536. 17 Mart 1585 (15 R.Evvel 993) tarihli bir hükümde: Havass-ı hümayundan Dâsni Kürt taifesi, mal-ı miri'yi vermemelerinden başka 200 kadar atlı ile Bağdat ve Şehrizol yollarında Şekavet yaptıklarına dair BOA.Mühimme 53, 276/796.

⁶³⁷ 16 Haziran 1586 (28 C.Ahir 994) tarihinde Bağdat Beylerbeyliğine gönderilen hükümde, Türkmen ve Tekelü aşiretleri hanları ile birlikte itaat ederek, Derne civarına iltica ettikleri hizmet ettikleri taktirde sancak tevcihinde bulunacağına dair emr-i şerif. BOA.Mühimme 60, 285/657. 17 Haziran 1586 (29 C.Ahir 994) tarihli (Bu belgede iltica eden han ve sultanların isimleri yazılıdır). BOA.Mühimme 60, 288/665.

⁶³⁸ 2 Ağustos 1586 (16 Şaban 994) tarihli Bağdat Beylerbeyine gönderilen hükümde; Yukarı canibden gelen Tekelü ve Türkmen taifelerinin han ve sultanları ile tvâbi, sabık Bağdat Beylerbeyi olan Süleyman Paşa ne suretle yerleştirmiş ise şimdilik o halde kalmalarına dair emr-i şerif. BOA.Mühimme 61, 55/146.

⁶³⁹ BOA.Mühimme 61, 127/309.

Ancak bu taifelerin eyalet içerisinde yerleştirildikleri yerler ve nüfusları hakkında elimizde bir bilgi bulunmadığı gibi, tımar dağıtımının da nasıl yapıldığını tespit edemedik.

IV. Bağdat Sancağı'nın Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde ilk defa nüfus sayımı 1830 tarihinde yapıldığından, bu tarihten önceki çalışmalar için nüfus tespitlerinde zorunlu olarak başka kaynaklara müracaat etmemiz gerekmektedir.

İncelediğimiz dönem olan XVI. Yüzyılda nüfus tespitlerinde geçerli olarak kullanılan kaynak Tahrir Defterleridir. Ancak tahrir defterleri vergi maksatlı olarak tutulduklarından, bu defterleri de sadece vergi mükellefi olan nüfus kayd edilmiştir. Vergi mükellefleri ise "hane" ve "mücerred" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. "Hane"den kasd edilen evli vergi nüfus olup, dolayısıyla bir ev halkını kapsamaktadır. "Mücerred"den vergi mükellefi bekar erkek nüfus kad edilmektedir.

Ancak burada ortalama bir hanede kaç kişinin yaşadığı hususta bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu konuda genel bir temayül olarak hane başına ortalama 5 kişi kabul edilme yönündedir. Fakat hane üzerine yapılan çalışmalarda ⁶⁴⁰, hiçte böyle olmadığı bölgelere göre kabul edilen sayıda farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela; bir hanede bulunan ortalama fert sayısı Tokat'ta 3-4 kişiden ⁶⁴¹, Antalya ve Antakya'da 6 kişiden ⁶⁴², Ankara ve Kırşehir'de 5-6 kişiden harput'ta 6-7 kişiden, Diyarbekir'de 7-8 kişiden ⁶⁴³ ve Musul'da ise 7 kişiden ⁶⁴⁴ meydana gelmektedir.

Bağdat'ta ise bir hanede yaşayan ortalama fert sayısını tespit edebilmemiz mümkün olmadı. Ancak Musul'un Bağdat'a yakın bir yerleşim merkezi olması dolayısıyla Musul'da tespit edilen 7 katsayısını, Bağdat içinde kullanmayı doğru bulduk.

⁶⁴⁰ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF. Tarih Dergisi*, s.32, İstanbul, 1979 s.331- 348; Rifat Özdemir, "Avârız ve Gerçek- Hane Sayılarını Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri'nden ayrışım*, TTK., Ankara, 1993, s.1581-1613.

⁶⁴¹ Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı (1771- 180)", *Belleten*, C.LIV, s.211, Ankara, 1991, s. 1028- 1029.

⁶⁴² R.Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800- 1867)", *XL Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 5-9 Eylül 1990, C.IV, Ankara, 1994, s.1397- 1398*; R.Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1709- 1860)", *Belleten*, C.LVIII, s.221 Ankara, 1994, s.135- 137.

⁶⁴³ R.Özdemir, "Avârız ve Gerçek- Hane Sayılarını Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresinden ayrışım*, TTBK, Ankara, 1993, s.1605.

⁶⁴⁴ A.Gündüz, *age.*, s.245-246.

Nüfus hesaplamalarında takip edeceğimiz yol ise şu şekilde olacaktır. Önce Bağdat Şehrinin, sonra Sancağa bağlı köylerin ve daha sonra aşiret ve cemaatlerin hane sayıları, 7 katsayısı ile çarpılacak ve buna mücerred sayıları ilave edilecektir. Bu arada vergiden muaf olan zümrelerin sayıları tespit edilerek aynı usul çerçevesinde değerlendirilecek ve bulunan miktar da nüfusa eklenecektir.

Fakat bu tahmini nüfusu tespit etme çalışmasında bazı sıkıntılarımız da bulunmaktadır. Bağdat Sancağı'ndaki nüfusu tespit etmemizde kaynaklık edecek iki Tahrir Defteri bulunmaktadır. Bunlar 1539 ve 1577- 78 tarihli Tahrir Defterleri idi. ancak 1539 tarihli defterin ilk sayfalarının kopuk olmasından dolayı şehrin ve bir kısım kır nüfusuna ait bilgiler mevcut değildir. Ayrıca muaf olan ve gayr-i müslim nüfusa ait bir bilgi de bulunmamaktadır. Yine 1577- 78 tarihli defterde ise, hane ve mücerred sayıları verilmemiş olup, sadece toplam neferan sayısı verilmiştir. Şehirdeki vergiden muaf olan nüfus kayd edilmiş ise de, kır kesiminde vergiden muaf olan nüfus belirtilmemiştir. Ayrıca gayr-i müslim nüfusta da aynı belirsizlik mevcuttur.

1. Şehir Nüfusu

Yukarıda da zikir ettiğimiz gibi Bağdat'a ait olan Tahrir Defterlerindeki bilgilerin yeterli olmamasından dolayı nüfus tespitinde çeşitli zorluklarla karşılaşmamıza sebep olmaktadır. Dolayısıyla demografik yapı üzerinde bir değerlendirme yapabilmemiz de zorlaşmaktadır. Ayrıca gayr-i müslim nüfus hakkında sağlıklı bir rakamın verilmesi de imkan dahilinde değildir.

Bütün bu zorluklara rağmen incelediğimiz dönem hakkında bir yargıya varılabilmesi açısından imkan dahilinde bilgi verilecektir.

İncelediğimiz dönemde Bağdat şehrinin nüfusu hakkındaki bilgileri 1540 tarihine ait Bağdat Kanunnamesi ile 1577- 78 tarihli tahrirden öğrenmekteyiz. 1539 tarihli Tahrir Defterinin büyük ihtimalle Bağdat şehri ile ilgili bilgileri de ihtiva eden ilk sayfalarının mevcut olmamasından dolayı, bu defterden faydalanabilmemiz mümkün olmadı.

1.1. Müslim Nüfus (Vergiye Tabi Hane Sayıları İle Muaflar)

1540 tarihli Bağdat kanunnamesinde, nefis-i Bağdat'ın efrad'ı insanı 3872'si müzevvec ve 1747'si mücerred olmak üzere toplam 5619 ademi olduğunu kayd edilmiştir ⁶⁴⁵.

Kanunnameye efrad-ı insan olarak kayd edilen bu nüfus, tahminimizce müslim ve gayr-i müslim olarak ayırt edilmeden şehirde yaşamakta olan mevcut nüfustur. Ancak bu nüfusa vergiden muaf olan zümrelerinde dahil olup olmadığına dair bir kayıt da bulunmamaktadır. Fakat 1577- 78 tarihli tahrirde nefis-i Bağdat'ta toplam 3340 nefer vergi mükellefi nüfus mevcuttur (Bkz. Tablo- XII). Kısa zamanda böyle bir nüfus azalmasının meydana gelmesine sebep olacak bir durum olmadığına göre, tahminimizce kanunnameye verilen nüfusa muaf olan zümrelerin de eklendiğine delalet etmektedir.

1577- 78 tarihli tahrirde ise 499'u aşiret mensubu olmak üzere toplam 3151 nefer vergi mükellefi Müslüman nüfus kayd olunmuştur (Bkz. Tablo- XII) ⁶⁴⁶. Fakat tahrirde hane ve mücerred sayıları verilmemiş olduğundan, tahmini bir nüfus hesaplanmasında kullanabilmek amacıyla 1577- 78 tarihli tahrirdeki köy nüfusunda hane ile mücerred sayıları arasındaki yaklaşık 1/5 oranını kullanarak 2521 hane ve 630 mücerred sayılarını elde ettik. Bağdat şehrindeki tahmini vergi mükellefi nüfusu bulabilmek amacı ile 2521 hane sayısı 7 katsayı ile çarpılarak 630 mücerred sayısı ilave edilecektir.

Bu arada şehire vergiye tabi nüfus yanında vergiden muaf bir kısım büfus da mevcut olup bu nüfus da Müslüman nüfus içerisinde yer almaktadır. Vergiden muaf olan nüfus ise, beylerbeyi, yeniçeri ağası, kadı, hazine defterdarı, tımar defterdarı defter kethüdası, yeniçeriler, azaplar, topçular vs. idari ve askeri sınıfa mensup olanlar ile imam, müezzin, sadat, hafız, malûl, müderris, ama, pir-i fâni gibi zümreler dahildir. Bu muaf olan nüfuslar ise tahrirlerde neferan olarak kayd edilmiştir.

⁶⁴⁵ *Tapu Tahrir 1028, s.2.*

⁶⁴⁶ *Kuyûd-ı Kadime 102, v.10-28.*

1577- 78 tarihinde tahmini muaf olan nüfus ise 100 hane idareciler⁶⁴⁷, 2350 hane askeriler (Bkz. Tablo- X)⁶⁴⁸ ve 136 hane ve diğer muaf zümreler (Bkz. Tablo- XI) olmak üzere toplam 2586 hane idi. Bu muaf olan nüfus da 7 katsayısı ile çarpılacaktır.

1577- 78 tarihinde Bağdat şehrinde tahmin edilen Müslüman nüfus, 18.277 kişi vergiye tabi⁶⁴⁹ ve 18.102 kişi vergiden muaf nüfus olmak üzere toplam 36.379 kişi idi.

⁶⁴⁷ Eyalet ve Şhrin yönetiminden sorumlu olan idareciler mahiyetlerinde bulunan kapı halkı da dahil edilerek, tahmini 100 hane olarak alınmıştır.

⁶⁴⁸ Tablo- X'de 1546- 1547 tarihlerinde Bağdat şhrinde bulunan askeri sınıfların mevcudu verilmiştir. İncelediğimiz dönem içerisinde şehirde bulunan askerlerin mevcuduna dair en ayrıntılı bilgiler 1546- 1547 tarihlerine ait olduğundan tabloda da görüldüğü gibi bir yıl içerisinde asker sayısında bir farklılık meydana gelmiş olduğundan, ikisinin ortalaması olan 2350 hane alınmıştır.

Bağdat Şhrindeki yeniçerilerin sayısı, 1613 (1022) tarihinde 823 nefer (Maliyeden Müdevver 6718, s.194-199) ve 1614 (1023) tarihinde 732 nefer (Maliyeden Müdevver 6833, s.122-137) olduğu görülmektedir. Bu durum, aradan 70 yıl geçmesine rağmen asker sayısının aşağı yukarı hemen hemen aynı kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla 1546- 1547 tarihlerinde şehirde bulunan ortalama asker sayısı olan 2350 hancı 1577- 78 tarihindeki tahmini nüfusun hesaplanmasında kullanmayı uygun gördük.

Ayrıca tahmini nüfus hesaplamasında kapıkullarına mensup askerlerin bu tarihlerde evli olup olmasıklarına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak 1577- 78 tarihli Tahrir Defterinde Bağdat şhrinde 28 kuloğlunu (Kuyûd-ı Kadime 102, V.10-28) tespit etmemizden dolayı nüfus hesaplamasında kapıkullarına mensup askerleri evli olarak kabul ettik.

⁶⁴⁹ Şhrinde bazı tespit edemediğimiz karışık mahalleler olup, bu mahallelerde bir kısım gayr-i müslim nüfus mevcut olmasına rağmen, vergiye tabi Müslüman nüfustan ayırt edebilmemiz mümkün olmadı. Dolayısıyla vergiye tabi 16.189 kişi arasında çok az da olsa gayr-i müslim nüfus mevcuttur.

TABLO- X
1546- 1547 Tarihlerinde Bağdat Şhinde Bulunan Askeri Sınıfın
Mevcudu ⁶⁵⁰

SIRA NO	ŞEHİRDE BULUNAN ASKERİ SINIF	SAYISI	
		1546 Tarihinde	1547 Tarihinde
1	Yeniçeriler	886	702
2	Gönüllüler	752	713
3	Topçular	47	44
4	Top Arabacıları	16	15
5	Azablar	454	480
6	Mustahfızan	209	209
7	Mustahfızan-ı İmam-ı Azam Kalesi	48	46
8	Mustahfızan-ı Kuş Kalesi	16	15
9	Yetiman	25	25
TOPLAM		2453	2249

⁶⁵⁰ Ali Emiri, Kanuni 21, v.9-10.

TABLO- XI

1577- 78 Tarihinde Bağdat Şehrinde Muaf Olan Zümreler⁶⁵¹

SIRA NO	MUAF OLAN ZÜMRELER	SAYISI
1	İmam	10
2	Müezzin	12
3	Sadat	5
4	Hafız	15
5	Hadim	13
6	Cüz-hân	5
7	Mütেকâid	1
8	Sakâ	14
9	Kâtib	1
10	Tezkireci	1
11	Ma'lûl	1
12	Caba	1
13	Amâ	9
14	Şehir dışında	19
15	Kasrul-hâl	1
16	Muarrif	1
17	Diğerleri	28
TOPLAM		136

1.2. Gayr-i Müslim Nüfus

Bağdat şehrinde Müslümanlar dışında, Yahudiler ve Hristiyanlar da yaşamaktaydı. Şehirde en fazla nüfusa Müslümanlar sahip olup, sonra Yahudi nüfus ve daha sonra da Hristiyan nüfus bulunmaktaydı.

1.2.1. Yahudiler

Yahudilerin Bağdat'ta mevcudiyetleri Abbasiler zamanına kadar dayanmaktadır. Birçok halife zamanında, özellikle Halife Mu'tazid-Billâh döneminde (892- 902) merkezde ve eyaletlerde devlet vazifesi almış olan Yahudiler dahi bulunmaktaydı. Yahudiler, Bağdat'ın Moğol istilasına uğramasına kadar gelişmelerini sürdürmüşler ve

⁶⁵¹ Kuyûd-ı Kadime 102. v.10-28.

önemli bir cemaat haline gelmişlerdir. Hatta 1169 tarihinde Bağdat'ı ziyaret eden Benjamin Tudela, Bağdat'ta 10 haham yetiştiren okul ile 23 sinagogun mevcut olduğunu yazmıştır ⁶⁵².

Fakat XVII. Yüzyılın ortalarında Bağdat'ı ziyaret eden Evliya Çelebi ise, Bağdat'ta 3 sinagogun mevcut olduğunu kayd etmiştir ⁶⁵³.

Görüldüğü gibi sinagog sayısında iki seyahatname arasında fazla bir fark bulunmamaktadır. Kanaatimizce Benjamin Tudela sinagog sayısında fazla abartmış olduğunu düşünüyoruz.

İncelediğimiz dönemde Bağdat Şehrinde, Yahudilerin diğer topluluklardan ayrı olarak oturdukları Yahudşyan Mahallesi bulunmaktaydı. Bununla beraber Yahudiyan mahallesi dışında bazı mahallelerde karışık olarak da oturmaktaydılar. Fakat karışık olarak oturdukları mahalleleri tespit edemedik.

Bağdat'ın kul taifesinin arzuhalleri üzerine 26 Eylül 1582 (8 Ramazan 990) tarihinde Bağdat Beylerbeyine gönderilen bir hükümde; Bağdat'ta Müslüman evleri arasında Yahudi ve Hristiyan evlerinin bulunmasından dolayı, Müslüman halkın rahatsız olduklarını bildirdiklerinden, Yahudi ve Hristiyanların evlerini değer bahaları ile Müslümanlara satmaları buyrulmuştur ⁶⁵⁴.

Yukarıdaki belgeden de anlaşılacağı gibi, Bağdat şehrinde Müslümanların, Yahudilerin ve Hristiyanların birlikte yaşadıkları bazı mahalleler mevcut idi. Ancak bu durum 1582 tarihindeki huzursuzluktan dolayı değiştirilme cihetine gidilmiştir. Fakat bu tarihten sonrasına ait elimizde herhangi bir belge ve bilgi bulunmadığından dolayı mevcut durumun ne kadar değiştiğine dair bir şey söyleyebilmemiz mümkün değildir.

İncelediğimiz dönemde Bağdat Şehrinde yaşayan Yahudi nüfus için bariz olarak bir şey söyleyebilmemiz biraz zordur. Ancak bununla birlikte elimizde bulunan bilgilere dayanarak tahmini bir nüfustan bahsedebiliriz.

1540 tarihli Bağdat Kanunnamesinde, nefs-i Bağdat Yahudilerinin cizye tutarı 8.000 akçe olup, bu gelir Bağdat Beylerbeyi hassı içerisinde yer almakta idi ⁶⁵⁵. Kanuni döneminde Bağdat'a en yakın yer olan Musul'da nefer başına 46 akçe cizye alınmaktaydı ⁶⁵⁶. Bu miktarı Bağdat içinde kabul ettiğimizde (8000:46=174), şehirde

⁶⁵² Philip K.Hittü, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ. C.I, İstanbul, 1989, s.547.

⁶⁵³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.IV. s.422.

⁶⁵⁴ BOA.Mühimme 48, 106/281.

⁶⁵⁵ Tapu Tahrir 1028, s.6.

⁶⁵⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Cizye madd.", *TDVİA*, C.8, İstanbul, 1993, s.45-48.

tahminen 174 hane mevcut idi. 174 haneyi 7 katsayısı ile çarptığımızda şehirdeki tahmini Yahudi nüfusun 1540 tarihinde 1218 kişi idi.

1577- 78 tarihli tahrirde ise sadece şehirdeki Yahudiyan Mahallesindeki mevcut neferan sayısı verilmiş olup, diğer mahallelerde yaşayan Yahudilere dair bir kayıt bulunmamaktadır. Tahrire göre Yahudiyan Mahallesinde toplam 189 neferan bulunmakta olup⁶⁵⁷, 7 katsayısı ile çarpıldığında tahmini nüfus 1323 kişi idi.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Bağdat şehrindeki Yahudi nüfusunun 10.000'e yakın olduğu tahmin edilmektedir⁶⁵⁸. 1897- 98 (1315) tarihinde ise şehirde Yahudilerin 2143 haneleri mevcut olup, 11.962 erkek ve 830 kadın olmak üzere toplam nüfus 12.792 kişi idi⁶⁵⁹.

Şehirdeki Yahudi nüfusunun büyük bir bölümü sarraflık ile uğraşmaktaydı⁶⁶⁰.

1.2.2. Hristiyanlar

Hristiyanların Bağdat ve çevresindeki varlıkları, şehrin kurulmasından öncesine kadar dayanmaktadır⁶⁶¹.

Abbasiler döneminde genelde Hristiyan tebası, "Yakubi" ve "Nastûri" olarak adlandırılan ve asıl Hristiyanlıktan çıkmış olarak telakki edilen mezheplere mensup idiler. Nastûri Patriği, Bağdat'ta ikâmet etmekte olup, Patriklik muhiti ise sonradan Deyrur-Rûm Mahallesi olarak teşekkül edecektir. Yakubilerin ise esas oturdukları yer Antakya şehri olmasına rağmen merkezi Bağdat'a taşımak istemişlerdir. Ancak Nastûri Patriğinin, Halife nezdinde girişimleri sonucunda, bu düşünce gerçekleşmemiştir. Bununla beraber Yakubiler Bağdat'ta bir manastıra sahip idiler⁶⁶².

İncelediğimiz dönemde Bağdat şehrinde yaşayan Hristiyan ahali, Ermeni, Süryani, Nastûri ve Keldânilerden meydana gelmekteydi⁶⁶³. Keldani, Süryani ve

⁶⁵⁷ Kuyûd-ı Kadime 102, v.28.

⁶⁵⁸ A.Raymond. *age.*, s.72-73.

⁶⁵⁹ 1315 Tarihli Bağdad Vilayeti Salnamesi, s.322.

⁶⁶⁰ M.Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, s.55; L.W.Heude, *Voyage Up The Persian Gulf And A Journey Overland From India To England*, London, 1819, s.182- 183; A. Raymond. *age.*, s.72-73.

⁶⁶¹ *Yakubi, Kitab el-Buldan*, s.235.

⁶⁶² Philip K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.1, s.545- 546.

⁶⁶³ Katip Çelebi, *Cihannüma*, s.469-470; Ş.Sami, *Kâmûsül- Alâm*, C.2, s.1324, 1326.

⁶⁶³ L.C. De Chalet, *Voyage en Turqu'e*, s.320; L.W.Heude, *Voyage Up The Persian Gulf and A Journey Overland From India To England*, London, 1819, s.182.

Katolik kiliseleri şehirde mevcut olup ⁶⁶⁴, XVII. Yüzyıl ortalarında kilise sayısı sekizdir ⁶⁶⁵.

İncelediğimiz dönemde, Bağdat şehrindeki Hristiyan nüfusu hakkında bir şey söyleyebilmemiz mümkün değildir. Abbasiler döneminde yukarıda da anlattığımız gibi Hristiyanlara ait Deyrur-Rûm Mahallesi mevcut iken bu dönemde böyle bir mahalle ismine rastlamadığımız gibi, Hristiyanların ayrı olarak yaşadıkları bir mahalle ismi de tespit edemedik. Tahminimizce Hristiyanlar karışık mahallelerde oturmakta idiler ⁶⁶⁶. Bu karışık mahallelerden birisi tahminimizce Göğünazar Mahallesi idi ⁶⁶⁷.

Bağdat şehrindeki Hristiyan nüfus, Yahudi nüfustan daha az sayıda olduğu çeşitli seyahatnamelerde kayd edilmektedir. Bu durumu daha bariz şekilde 1897- 98 (1315) tarihli Salnamede görmekteyiz. Bu tarihte Yahudi nüfusun 12.792 kişi olmasına rağmen Hristiyan nüfus ise 1499 kişi idi. bu tarihte Hristiyan nüfusu Keldani, Ermeni kadim, Ermeni Katolik, Latin, Protestan, Süryani ve Rumlardan müteşekkil idi ⁶⁶⁸.

Görüldüğü gibi Hristiyan nüfus XIX. Yüzyılın sonlarında 1499 kişi olduğuna göre, XVI. Yüzyılda yaklaşık 500- 700 kişi olabileceğini tahmin etmekteyiz.

2. Şehrin Tahmini Nüfusu

1540 tarihine ait Bağdat Kanunnamesi'nde nefsi-i Bağdat'ın 3872'si müzevver ve 1747'si mücerred olmak üzere toplam 5619 efrad-ı insanı olduğu kayd edilmiştir ⁶⁶⁹. Bu rakam yukarıda da açıkladığımız gibi Bağdat Şehri için genel olarak verilen bir nüfustur. Şehrin tahmini nüfusunu bulabilmek için 3872 müzevveci 7 katsayısı ile çarptıktan sonra 1747 mücerred'i ilave edeceğiz. Bu hesaplama göre 1540 tarihinde Bağdat şehrinin tahmini nüfusu 28.851 kişidir.

1577- 78 tarihinde ise şehrin tahmini nüfusu 36.379 kişi Müslüman nüfus ⁶⁷⁰ (Bkz. Müslim Nüfus bahsine) ve 1323 kişi Yahudi nüfus olmak üzere toplam 37.702 kişidir.

⁶⁶⁴ Evliya Çelebi, *Cihannüma*, s.469-470; Ş.Sami, *Kâmûsül Alâm*, C.2, s.1324,1326.

⁶⁶⁵ BOA.Mühimme 48, 106/281.

⁶⁶⁶ XIX.yüzyılda Göğünazar Mahallesinde Müslümanlarla, Hristiyanların birlikte yaşadıklarını görüyoruz. Tahminimizce bu birliktelik geçmişe dayanmaktadır. M.Cevad- A.Susa, *Delil-i Harita*, s.261-262.

⁶⁶⁷

⁶⁶⁸ 1315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi, s.322.

⁶⁶⁹ Tapu Tahrir 1028, s.2.

⁶⁷⁰ Şehirde vergiye tabi Müslüman nüfus arasında ayırt edemediğimiz az da olsa bir kısım Gayr-i müslim nüfus mevcuttur. Bu hususu gözden kaçırmamız gerekir.

Bağdat şehrinin nüfusunda 1540 tarihine göre 1577- 78'de yaklaşık olarak % 25 bir artış meydana gelmiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ise şehrin nüfusunun yaklaşık 90.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir ⁶⁷¹. 1897- 98 (1315) tarihinde ise, 56.498 kişi Müslüman, 12.792 kişi Yahudi ve 1499 kişi Hristiyan olmak üzere şehrin toplam nüfusu 70.789 kişi idi ⁶⁷².

Bağdat şehri ile ilgili XVIII ve XIX. Yüzyılların sonlarına doğru verdiğimiz nüfus miktarlarını göz önünde tuttuğumuzda, XVI. Yüzyılda tahmini olarak hesapladığımız nüfus miktarını normal olarak kabul edebiliriz.

TABLO- XII

1577- 78 Tarihinde Bağdat Şehri Mahallelerinin Neferan Sayısı

Sıra No	Mahalle Adı	1577- 78 Tarihinde			Düşünceler
		Hane	Mücerred	Neferan	
1	Deyn-i Hellavi	—	—	80	
2	Şeyh Şehhad	—	—	228	
3	Şeyh Muhammed Ali Cedit Evi	—	—	87	
4	Hüseyin Kul	—	—	38	
5	Muhammed Şeban	—	—	46	
6	Evlad-I Asil	—	—	27	
7	Şeyh İbrahim	—	—	35	
8	Muallah (Hacı Muhammed Şirvani)	—	—	35	
9	Hız. İmam-I Musa-İ Kazım	—	—	101	
10	Serferiyye	—	—	63	
11	Derviş Muhammed Ve Yar	—	—	81	
12	Saru Beğ	—	—	79	
13	Abdülhüseyin (Ebubekir İbn-İ Bekir)	—	—	223	
14	Peyh Ali	—	—	41	
15	Altıağaç (Atağacı)	—	—	47	

⁶⁷¹ A.Raymond, age., s.33.

⁶⁷² 271315 Tarihli Bağdat Vilayeti Salnamesi, s.322.

16	Attâran	---	---	86
17	Darb-ı Cibil	---	---	69
18	Mercâniyye	---	---	100
19	Çinkırân	---	---	159
20	Şah Mansur-ı Debbâğ ve Fasl-ı Tırâz	---	---	28
21	Şurca Hamamı	---	---	32
22	Darb-ı Ferâşed	---	---	66
23	Kad-ı Abdülhamid	---	---	62
24	Burc-ı Zarik	---	---	83
25	Akûkiyye (Hidayedullah)	---	---	93
26	Göğünazar (Göknazar, Sabunciye)	---	---	59
27	Hisarbatun	---	---	39
28	Nâsır-ı Atâf	---	---	77
29	Şeyh Ömer Batâyiz	---	---	51
30	Hartûm-ı Fil	---	---	34
31	Muhammed Fazl	---	---	68
32	Şems-i Ad-ı Mâla	---	---	42
33	Hacı Şah Veli	---	---	39
34	Abâciyân	---	---	68
35	Şehy Ahmed Debbâğ	---	---	18
36	Şeyh Muhammed Dellâl	---	---	6
37	Ayşe Hatun	---	---	6
38	Sitti Hediye	---	---	158
39	Yahudiyan	---	---	189
40	Rakka	---	---	198
41	Serhar	---	---	98
42	İbnül-Haldun	---	---	84
43	Ma'adan	---	---	87
44	Mınkıt'a (Mıntıka)	---	---	30
TOPLAM				3340

3.Bağdat Sancağı'na Bağlı Köylerin Nüfusu

Osmanlı sancaklarında nüfus, şehirlere nisbetle köylerde yoğunlaşmış idi. Aynı durum Bağdat Sancağı'nda da geçerli olduğunu müşahade etmekteyiz.

İncelediğimiz dönemde Bağdat Sancağına bağlı köylerdeki nüfus hakkında en ayrıntılı bilgiyi 1577- 78 tarihli tahrirden öğrenmekteyiz. Bununla beraber 1539 tarihli tahrir defterinin ilk sayfaları eksik olduğundan, ancak Tarik-i Horasan, Mehreved ve Şehriban Nahiyelerinin nüfuslarını tespit edebilmek mümkündür.

1577- 78 tarihli tahrire göre Bağdat Sancağına bağlı köylerin toplam nüfusu 7855'i hane ve 1410'u mücerred olmak üzere toplam 9265 neferandır ⁶⁷³ (Bkz. Tablo- XIII). 7855 haneyi 7 katsayısı ile çarptıktan sonra 1410 mücerredini ilave edeceğiz. Ayrıca köylerde tespit ettiğimiz 52 muaf nüfusu (imam, müezzin, hatip, seyyid, hadim, ama vb. gibi) da 7 katsayısı ile çarpılarak bunlara ilave ettiğimizde, 1577- 78 tarihinde sancağa bağlı köylerin tahmini toplam nüfusu 56.759 kişidir.

İncelediğimiz dönemde köy nüfuslarındaki değişimin nasıl olduğuna dair bir bilgimiz olması açısından 1539 tarihli tahrirde sadece tespitini yapabildiğimiz Tarik-i Horasan, Mehreved ve Şehriban Nahiyelerinin ⁶⁷⁴, 1539'dan 1577- 78'e değişimlerini vermekle yetineceğiz.

Tablo- XIII'de görüldüğü gibi Tarik-i Horasan Nahiyesinin 1539 tarihinde toplam 22 köyü olup, bu köylerdeki toplam nüfus 326 hane ve 132 mücerredir. 1577- 78 tarihinde ise 24 köyü mevcut iken toplam nüfusu 823 hane ve 108 mücerredir. 1539'a göre köy sayısında sade 2 artış olmasına rağmen, nüfus artışında ise yaklaşık %150'lik bir artış bulunmaktadır. Mehreved Nahiyesinde ise 1539 tarihinde 28 köy mevcut olup, bu köylerdeki toplam nüfus 674 hane ve 242 mücerredir. 1577- 78 tarihinde ise 20 köy mevcut olup, köylerdeki toplam nüfus 313 hane ve 33 mücerredir. Mehreved Nahiyesinde 1539'a göre 1577- 78'de köy sayısında 8 adet azalma meydana gelmiştir. Buna mukabil nüfusda da yaklaşık % 120'lik bir azalma gerçekleşmiştir. Nüfustaki bu azalmanın sebeplerinden biri köy sayısındaki azalmadır. Ancak görüldüğü gibi genelde nahiyeye bağlı köylerde bir nüfus azalması meydana gelmiş olup, bu nüfus azalmasının neden kaynaklandığını tespit edemedik. Şehriban Nahiyesi ise 1539 tarihinde sadece bir kasaba mahiyetinde olup, bu tarihte köyleri mevcut değildir. Bu tarihte nüfusu 509 hane ve 191 mücerredir. 1577- 78 tarihinde ise kasaba ile birlikte 11

⁶⁷³ *Kuyûd-ı Kadime* 102. 51/b- 139/a.

⁶⁷⁴ *Tapu Tahrir* 1049, s.1-71.

köyü mevcut olup, toplam nüfusu 985 hane ve 151 mücerredir. Bu durum Şehriban Nahiyesinde kasaba yanında meskunlaşmanın hızlı bir şekilde başladığını ve yaklaşık 40 yıl içerisinde 11 köye ulaştığını göstermektedir. Bununla birlikte nüfusta da yaklaşık % 100'lük bir artış meydana gelmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Mehreved Nahiyesini hariç tuttuğumuzda, diğer iki nahiyede büyük bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Bu oran yaklaşık %100'e ulaşmaktadır. Tahminimizce Bağdat Sancağının diğer yerlerinde de durumun aynı olduğu düşüncesindeyiz. Kanaatimizce Mehreced Nahiyesinin ise, özel bir sebebe dayalı olarak nüfusunun azaldığı dolayısıyla genelleme yapmanın yanlış olacağı düşüncesini taşımaktayız.

TABLO- XIII

1539 ve 1577- 78 Tarihinde Bağdat Sancağına Bağlı Köylerin Hane ve Mücerred Sayıları

Sıra No	Nahiye Adı	Köy Adı	1539 Tarihinde			1577- 78 Tarihinde		
			Hane	Mücerred	Neferan	Hane	Mücerred	Neferan
1	HALİS	Duhle	---	---	---	69	25	94
2	"	Gâlibiyye	---	---	---	23	3	26
3	"	Sispâne	---	---	---	13	3	16
4	"	Lokmâniyye	---	---	---	76	32	108
5	"	Meşte	---	---	---	12	3	15
6	"	Hübhub	---	---	---	17	3	20
7	"	Hadd-ı Sa'lib	---	---	---	66	21	87
8	"	Cedide-i Surgâmuş	---	---	---	27	4	31
9	"	Nehr-i Cedid-i Müceddiyat	---	---	---	32	11	43
10	"	Elvendiye	---	---	---	25	7	32
11	"	Hâşimiyye	---	---	---	14	6	20

12	HALİS	Cedide-i Emir Ahmed	---	---	---	189	50	239
13	"	Asimiyye	---	---	---	14	1	15
14	"	Rakka-i Cemaleddin	---	---	---	---	---	---
15	"	Devletabad	---	---	---	50	5	55
16	"	Yakubiyye	---	---	---	3	---	3
17	"	Kebiiyye	---	---	---	12	2	14
18	"	Fevti	---	---	---	29	6	35
19	"	Tekdâriyye	---	---	---	30	6	36
20	"	Kazâniyye-i Tevdi	---	---	---	28	1	29
21	"	Karaark	---	---	---	7	1	8
22	"	Hûş-ı Ebyaz	---	---	---	3	---	3
23	"	Cedid	---	---	---	11	4	15
24	"	Ark-ı Ali	---	---	---	---	---	---
25	"	Nehr-i Can Ali (Nehr-i Can Kulu)	---	---	---	---	---	---
26	"	Ferzâniyye	---	---	---	---	---	---
27	"	Beyre	---	---	---	14	5	19
28	"	Rakka-i Celâl	---	---	---	4	---	4
29	"	Sunkûr	---	---	---	15	5	20
30	"	Süleymani ye	---	---	---	27	7	34
31	"	Şervin	---	---	---	35	9	44
32	"	Muhavvele	---	---	---	26	5	31
33	"	Hûş-ı Attâr	---	---	---	45	2	47
34	"	Kâzâniyye-i Hadd-ı Salib	---	---	---	51	20	71
35	"	Kâtûn	---	---	---	---	---	---
36	"	Aliabâd-ı Kadim	---	---	---	31	4	35

37	HALIS	Mansuriyye	---	---	---	48	0	54
38	"	Goçun	---	---	---	---	---	---
39	"	Sendiyye	---	---	---	---	---	---
40	"	Şâhûre	---	---	---	---	---	---
41	"	Nehr-i Yezidi	---	---	---	5	---	5
42	"	Amiriyye	---	---	---	20	5	25
43	"	Üvevse	---	---	---	103	5	108
44	"	Müceddiyat	---	---	---	37	2	39
45	"	Hamirâ	---	---	---	65	14	79
46	"	Saidiyye	---	---	---	63	19	82
47	"	Acemi	---	---	---	120	21	141
48	"	Mamûre	---	---	---	2	---	2
49	"	Amâl-i Vüstâni	---	---	---	18	7	25
50	"	Şeyh Şükran	---	---	---	16	---	16
51	"	Saraycık	---	---	---	47	23	70
52	"	Nehr-i Kusb	---	---	---	14	3	17
53	"	Karatepe	---	---	---	8	2	10
54	"	Sa'diyye	---	---	---	15	1	16
55	"	Kal'a-i Egilmedin	---	---	---	13	3	16
56	"	Fethiye	---	---	---	11	4	15
57	"	Bestâmiye	---	---	---	---	---	---
58	"	Kal'a-i Kusb	---	---	---	54	10	64
TOPLAM						1657	376	2033

Sıra No	Nahiye Adı	Köy Adı	1539 Tarihinde			1577- 78 Tarihinde		
			Hanc	Müccer red	Neferan	Hanc	Müccer red	Neferan
1	Düceyl	Pehlivan	---	---	---	4	1	5
2	"	Beni Cafer	---	---	---	10	2	12
3	"	Cürm-i Süpriyye	---	---	---	17	1	18
4	"	Hadûra	---	---	---	---	---	---
5	"	Sarifin	---	---	---	5	---	5
6	"	Kusaybe	---	---	---	---	---	---
7	"	Nihâl	---	---	---	---	---	---
8	"	Avâne, Vâne	---	---	---	29	5	34
9	"	Cûsuk	---	---	---	49	5	54
10	"	Lecme	---	---	---	83	12	95
11	"	Zehiriyye	---	---	---	16	3	19
12	"	Kasir-i Semiki	---	---	---	231	19	250
13	"	Mansûriyye	---	---	---	7	---	7
14	"	Derhale-i Cedid	---	---	---	---	---	---
15	"	Derhale-i Kadim	---	---	---	---	---	---
16	"	Mâzhiye	---	---	---	12	1	13
17	"	Maştaka	---	---	---	15	2	17

18	Düceyl	Meşhed	---	---	---	3	---	3
19	"	Kasir-i Fazlân	---	---	---	9	---	9
20	"	Kasir-i Seyyid	---	---	---	---	---	---
21	"	İbbâre-i Mazhiye	---	---	---	5	---	5
22	"	Kasir-i Cafer	---	---	---	---	---	---
23	"	Beynalatikin	---	---	---	16	1	17
24	"	İbbare-i Keyvan	---	---	---	11	2	13
25	"	Nehr-i İyyar	---	---	---	---	---	---
26	"	Bûr-i Masit	---	---	---	---	---	---
27	"	Cemed	---	---	---	22	---	22
28	"	Şarabettus	---	---	---	11	1	12
29	"	Safeviyye	---	---	---	9	1	10
30	"	Haseniyye	---	---	---	4	---	4
31	"	Ebu Abdûh	---	---	---	---	---	---
32	"	Bâhmâşa	---	---	---	9	2	11
33	"	Bâbüşşimal	---	---	---	2	---	2
34	"	Nehr-i Ali	---	---	---	6	2	8
35	"	Keşkeriye	---	---	---	---	---	---
36	"	Harb-i Karye-i Büzürk	---	---	---	---	---	---
37	"	Harb-i Karye-i Küçük	---	---	---	---	---	---
38	"	Bezene	---	---	---	22	5	27
39	"	Beled-i Mustasnır	---	---	---	161	30	191
40	"	Beni Sa'd	---	---	---	44	6	50

41	Düceyl	Ebu Kevâşe	---	---	---	59	1	60
42	"	Tüzbür	---	---	---	6	---	6
43		Mukataai	---	---	---	2	---	2
44	"	Deysiyye	---	---	---	---	---	---
45	"	Harbi	---	---	---	179	10	189
46	"	Beni Zâğa	---	---	---	39	3	42
47	"	Beşine	---	---	---	38	4	42
48	"	Hacıyâr	---	---	---	106	6	112
49	"	Nehr-i Cedid	---	---	---	23	2	25
50	"	Şems	---	---	---	13	2	15
Mezraa Adı								
51	"	Dûr-i Habîb	---	---	---	9	1	10
52	"	Masiad	---	---	---	9	---	9
TOPLAM						1295	130	1425

Sıra No	Nahiye Adı	Köy Adı	1539 Tarihinde			1577- 78 Tarihinde		
			Hane	Mücerred	Neieran	Hane	Mücerred	Neieran
1	Tarik-i Horasan	Tudâri	2	---	2	---	---	---
2	"	Çuhâniye	6	8	14	20	2	22
3	"	Cedide-i Kernâbâd	1	4	5	12	1	13
4	"	Hadd-ı Mükesser	4	1	5	4	1	5
5	"	Hadd-ı Cüveyyib	---	---	---	---	---	---
6	"	Hadd-ı Mezid	47	10	57	32	2	34
7	"	Hurnâbâd	11	4	15	---	---	---
8	"	Hatuniyye	7	---	7	---	---	---

9	Tarik-i Horasan	Hadd-ı Kerim	4	---	4	11	2	13
10	"	Duşpa	11	1	12	---	---	---
11	"	Şeyh Dakas	---	---	---	---	---	---
12	"	Zâgâniyye	26	15	41	36	5	41
13	"	Şeyh İdris	30	4	34	44	4	48
14	"	Abdulhamid	32	20	52	22	2	24
15	"	Giyâsabâd	7	1	8	---	---	---
16	"	Kusaybe	16	4	20	---	---	---
17	"	Kubbetür rezzak	4	3	7	16	3	19
18	"	Kababeliş	36	23	59	75	13	88
19	"	Kazaniyye-i EbuCivan	22	7	29	11	1	12
20	"	Kâsimiyye	17	4	21	44	6	50
21	"	Keleş	9	6	15	9	1	10
22	"	Lûlûh	---	---	---	4	---	4
23	"	Nehr-i Sâti	4	---	4	12	2	14
24	"	Hadırcık	18	14	32	10	2	12
25	"	Mukataa-i Medrese	---	---	---	---	---	---
26	"	Matâbâd	12	3	15	---	---	---
27	"	Bakûbe	---	---	---	206	28	234
28	"	Behriz	---	---	---	210	30	240
29	"	Bakdere	---	---	---	5	---	5
30	"	Boz Zemher	---	---	---	---	---	---
31	"	Ayyine	---	---	---	3	---	3
32	"	Muham mediyân	---	---	---	---	---	---
33	"	Kâti-i Sadr	---	---	---	---	---	---
34	"	Beduriye	---	---	---	9	---	9

35	Tarik-i Horasan	Bint-i Abduhu	---	---	---	5	---	5
36	"	Baştara	---	---	---	14	2	16
37	"	Basir-i Yâse	---	---	---	9	1	10
38	"	Baba Aziz	---	---	---	---	---	---
39	"	Belici	---	---	---	---	---	---
40	"	Babüddarb	---	---	---	---	---	---
41	"	Burs-ı Atik	---	---	---	---	---	---
42	"	Burs-ı Cedid	---	---	---	---	---	---
43	"	Boya	---	---	---	---	---	---
44	"	Muhavvele	---	---	---	---	---	---
45	"	Bâcediye	---	---	---	---	---	---
TOPLAM			326	132	458	823	108	931

Sıra No	Nahiye Adı	Köy Adı	1539 Tarihinde			1577- 78 Tarihinde		
			Hane	Mücerred	Neferan	Hane	Mücerred	Neferan
1	Mehreved	Ebulcedid	24	10	34	20	5	25
2	"	Bihkasere	20	6	26	5	---	5
3	"	Banazkâne	12	6	18	18	1	19
4	"	Bâbeki	11	---	1	4	---	4
5	"	Bekâniyye	114	48	162	---	---	---
6	"	Bedene	17	8	25	7	---	7
7	"	Tell-i Aslâ	51	6	57	---	---	---
8	"	Telemşir	27	8	35	13	2	15
9	"	Cebe	18	1	19	11	2	13
10	"	Cemâliyye	18	5	23	5	2	7
11	"	Haseniyye	19	5	24	---	---	---

12	Mehreved	Hacı Veciye	3	---	3	---	---	---
13	"	Duşanpa	77	32	109	20	3	23
14	"	Rakabe	15	4	19	19	---	19
15	"	Zaviye-i Şeyh Fazıl	18	12	30	---	---	---
16	"	Senbakiya	40	10	50	57	6	63
17	"	Süveydiyye	7	---	7	9	2	1
18	"	Aziyye	37	17	54	30	4	34
19	"	Akir	21	2	23	37	4	41
20	"	Kebiyye	27	11	38	21	---	21
21	"	Kilivâz	15	5	20	6	2	8
22	"	Ma'mûre	4	---	4	---	---	---
23		Maşkabâd	15	11	26	1	---	11
24	"	Miktadiyye Mikdadiyye	33	11	44	13	---	13
25	"	Nehr-i Hamâra	9	4	13	---	---	---
26	"	Nehr-i Umrân	2	1	3	---	---	---
27	"	Nehr-i Bakara	8	8	16	4	---	4
28	"	Nehr-i Abdüşşedid	12	11	23	3	---	3
TOPLAM			674	242	916	313	33	346

Sıra No	Nahiye Adı	Köy Adı	Mezraa Adı	1539 Tarihinde			1577-78 Tarihinde		
				Hane	Müc.	Neferan	Hane	Müc.	Neferan
1	Şehriban	---	---	473	180	653	337	21	358
2	"	---	Sultan Seydi Ali	16	4	20	---	---	---
3	"	---	Mes'udiye	12	5	17	---	---	---
4	"	---	Pânekâni	8	2	10	---	---	---
5	"	Sultan Seydi Ali	---	---	---	---	17	3	20
6	"	Cedide-i Kandil	---	---	---	---	13	2	15
7	"	Cedide-i Hüseyin Ali	---	---	---	---	11	2	13
8	"	Mes'udiye	---	---	---	---	14	2	16
9	"	Murahhas	---	---	---	---	9	---	9
10	"	Hasan Fellah	---	---	---	---	5	1	6
11	"	Pânekâni	---	---	---	---	11	---	11
12	"	Silsil	---	---	---	---	47	12	59
13	"	Haruniyye	---	---	---	---	145	15	160
14	"	Berâz-ı Ruzin	---	---	---	---	305	59	364
15	"	Hamîsiyye	----	---	---	---	71	34	105
16	Mendelicin	---	---	---	---	---	1011	253	1264
17	"	Nakib	---	---	---	---	20	9	29
18	"	Benekib ve Dedeler	---	---	---	---	30	7	37
19	"	Zaviye-i Beni Taran	---	---	---	---	18	2	20
TOPLAM				509	191	700	2064	422	2486

Sıra No	Nahiye Adı	Köy Adı	Mezraa Adı	1577-78 Tarihinde		
				H	M	N.
1	Fıratıyye-i Bağdat	Karavul	---	750	104	854
2	"	Fülüce	---	193	37	230
3	"	Anbar	---	44	13	57
4	"	Müseyyeb	---	143	51	194
5	"	Şâhriye	---	59	12	71
6	"	Şeyhamiyye	---	65	10	75
7	"	Nâsırıyye	---	53	12	65
8	"	---	Ludâiyye	---	---	---
9	"	Muhammediyât	---	114	32	146
10	"	---	Nehr-i Musallah ve	---	---	---
11	"	---	hevâr-ı Tell-i Sefer ve	282	70	352
12	"	---	Bac ve Mücerred	---	---	---
13	"	---	Ahmed Paşa el-ma'rif	---	---	---
14	"	---	Be-Ahmediyye Nehr-i	---	---	---
			İsa Ser Ark el-	---	---	---
			Ma'rûfiyyeti Ak ölüm	---	---	---
TOPLAM				1421	271	2044
GENEL TOPLAM				7855	1410	9265

4. Bağdat Sancağında Barınan Aşiret ve Cemaatlerin Nüfusu

Bağdat Sancağında barınan aşiret ve cemaatler hakkında daha önce bilgi verilmişti (Bkz. Bağdat Sancağında Barınan Aşiret ve Cemaatler konusuna). O konuda da bahsettiğimiz gibi incelediğimiz döneme ait kaynaklarda aşiret ve cemaatler hakkında Bağdat Eyaletinin geneline ait bilgi mevcuttur. Bu sebepten Bağdat Sancağı'ndaki aşiret ve cemaatlerin nüfusu hakkında kesin bilgi vermemiz zordur.

İncelediğimiz dönemde aşiret ve cemaatlerin nüfusuna ait elimizde iki tahrir defteri bulunmaktadır. Bu defterlerden birincisi 1544- 45 tarihine ait olup, Bağdat Eyaletinin genelinde Karaulus, Ahşamat, ve Cemmasat uluslarına bağlı aşiret ve cemaatlerin hane ve mücerred sayıları verilmiştir. İkinci tahrir ise 1577- 78 tarihine ait olup, bu defterde de eyalet genelindeki aşiret ve cemaatlerin hane ve mücerred sayılarını verdiği gibi, Bağdat Sancağına bağlı nahiye ve köylerdeki mevcut aşiret ve cemaatlere mensup bir kısım nüfusu da belirtmiştir (Bağdat Eyaleti dahilinde bulunan aşiret ve cemaatlerin hane ve mücerred sayıları için Bkz. Ek- XIII- XIV- XVI). Bu sebepten sancak dahilinde mevcut bulunan aşiret ve cemaatlerin nüfusları hakkında ancak 1577- 78 tarihli tahrirde dayanarak bilgi vereceğiz.

1577- 78 tarihinde Bağdat Sancağı dahilinde tespit edebildiğimiz kadarı ile aşiret ve cemaatlere bağlı olan nüfus, 1249'u hane ve 248'i mücerred olmak üzere toplam 1497 neferan idi ⁽⁶⁷⁵⁾. 1249 haneyi 7 katsayısı ile çarptıktan sonra 248 mücerred'i ilave edeceğiz. Buna göre 1577- 78 tarihinde sancak dahilinde aşiret ve cemaatlere mensup tahmini nüfusun 8991 kişi olduğunu görmekteyiz.

Fakat şu hususu hatırlatmak gerekir ki, tahrirde sancak dahilinde bulunan aşiret ve cemaatlerin bir kısmı kayd edilmiştir. Aslında aşiret ve cemaatlere bağlı nüfusun bu miktarın çok üzerinde olduğunu tahmin etmekteyiz.

5. Bağdat Sancağındaki Dirlik Sahibi Askerilerin Nüfusu

Bu başlık altında, Bağdat Sancağındaki mevcut zaim ve sipahiler ile bunların cebelülerinin miktarını tespit etmeye çalışacağız

Evvela sancakta mevcut olan zaim ve sipahi miktarını tespit edeceğiz ve daha sonra toplam tımar ve zeamet gelirini hesaplayarak cebelü sayısını bulmaya çalışacağız.

⁶⁷⁵ Kuyûd-ı Kadime 102, V. 101/b- 108/b. 143/b- 215/a

Bilindiği gibi tımar sahipleri gelirlerinin 2000 akçelik kılıç hissesinden sonraki her 3000 akçe için, zeamet ve hass sahipleri ise her 5000 akçe için bir cebelü beslemek ve sefere götürmek mecburiyetinde idi. Bu hususu dikkate alarak cebelü sayısını tespit edeceğiz.

1542 tarihinde Bağdat Sancağında 6 zaim 62 sipahi mevcut olup, zeamet geliri toplam 363.454 akçe, tımar geliri toplam ise 431.792 akçe idi (⁶⁷⁶). Cebelü sayısını bulmak için önce dirlik sahiplerinin 2000 akçe olan kılıç hisselerini çıkaracağız. Buna göre zeamet geliri 351.454 akçe, tımar geliri ise 307.792 akçe kalır. Zeamet sahipleri her 5000 akçede bir cebelü beslediklerine göre, zeamet gelirini 5000'e böldüğümüzde 70 cebelünün mevcut olduğu görülür. Tımar sahipleri ise her 3000 akçede bir cebelü beslediklerine göre, tımar gelirini 3000'e böldüğümüzde 102 cebelü tespit edilir. Cebelü sayısının toplamı ise 172'dir. Buna göre 1542 tarihinde Bağdat Sancağında dirlik sahibi askerilerin nüfusu 240 hanedir.

1544- 45 tarihinde sancakta 5 zaim 59 sipahi mevcut olup, zeamet gelirinin toplamı 270.612 akçe ve tımar gelirinin toplamı 415.113 akçe idi (⁶⁷⁷). Aynı hesaplama ile toplam 151 cebelü tespit edilmektedir. Toplam dirlik sahibi askerilerin nüfusu ise 215 hanedir.

1595-96 tarihinde ise sancakta 16 zaim, 23 sipahi mevcut olup, zeamet gelirlerinin toplamı 519.028 akçe, tımar gelirlerinin toplamı ise 161.531 akçe idi (⁶⁷⁸). Aynı hesaplama ile toplam 135 cebelü tespit edilmektedir. Toplam dirlik sahibi askerilerin nüfusu ise 17 hanedir.

İncelediğimiz dönemde Bağdat sancağında ortalama olarak dirlik sahibi askerilerin nüfusu 210 hane olup, 7 katsayısı ile çarptığımızda 1470 kişi etmektedir.

---

⁶⁷⁶ Maliyeden Müdevver 17.895, s.7-11

⁶⁷⁷ Kuyûd-ı Kadime 209, V. 5/b- 10/a

⁶⁷⁸ Tımar ve Zeamet 174, s.?

6. Bağdat Sancağının Toplam Nüfusu

Bağdat Sancağının nüfusunu bulmak için yukarıdan beri izah edegeldiğimiz şehir, köy, aşiret ve cemaatler ile dirlik sahibi askerlerin nüfusunun toplamını alacağız. İncelediğimiz dönemde daha önceden de belirttiğimiz gibi bu döneme ait yeterli bilgi tespit edilememiş olduğundan, nüfusla ilgili elimizdeki veriler sadece 1577- 78 tarihinde toplanmaktadır. Bu sebeple sancağın tahmini nüfusu bu tarih için belirlenebilmiştir. Dolayısıyla sancakta meydana gelen nüfus değişimlerine dair bir tespitte bulunulamayacaktır. Ancak bununla beraber 1540 tarihinde Bağdat şehrinin nüfusu göz önünde bulundurulduğu takdirde, bu tarihte sancağın toplam nüfusunun yaklaşık 70.000 kişi olduğunu tahmin etmekteyiz.

1577- 78 tarihinde Bağdat Sancağının tahmini toplam nüfusu aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo- XIV).

TABLO- XIV

1577- 78 Tarihinde Bağdat Sancağının Tahmini Nüfusu

Bağdat Sancağı	Nüfus	Oran (%)
Şehir	37.702	36
Köy	56.759	54
Aşiret ve Cemaatler	8.991	09
Dirlik Sahibi Askeriler	1470	01
Toplam Sancak Nüfusu	104.922	100

Tabloda görüldüğü gibi, 1577- 78 tarihinde sancağın tahmini toplam nüfusu 104.922 kişidir. Bu nüfusun % 54'lük bir oranını köy nüfusu oluşturmaktadır. Buna mukabil şehir nüfusunun sancak içerisinde % 36'lık bir orana sahiptir. Köy ve şehir nüfusları arasındaki bu oranlar normal bir seviyededir. Ancak şu hususu hatırlatmak gerekir; aşiret ve cemaatlerin, nüfusu tespit ettiğimiz sayının ve oranın bir miktar daha üzerinde olduğunu ise düşünmekteyiz. Dirlik sahibi askerlerin nüfusunun bu seviyede olması, Bağdat'ın salyaneli bir eyalet olmasından dolayı tımar ve zeametın çok fazla yaygın olmamasından kaynaklanmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM İKTİSADİ DURUM

Bir bölgenin iktisadi konumunu tespit edebilmek için , o bölgenin üretim ve tüketim kaynaklarını bilmek gerekmektedir. Eğer bu tespit tarihin belli bir devresini kapsamakta ise, ancak o döneme ait istatistiki bilgileri ihtiva eden kaynaklara müracaat etme ihtiyacı vardır.

İncelediğimiz dönem için iktisadi durumun tespitinde birinci elden kaynak Tapu Tahrir Defterleridir. Tapu Tahrirler bir bölgenin coğrafi yapısını, iş gücünü, iş alanlarını, üretim tarzını ekonomik potansiyelini, gelir kaynaklarını, tarım ve hayvancılık potansiyelini, ticari kapasite ve yoğunluğunu, faaliyet gösterilen sanayi dallarını, sahip olduğu maden kaynakları vb. gibi birçok alanda zengin bilgiler ihtiva etmektedir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Bağdat Sancağı'na ait elimizde dört tahrir bulunmaktadır. Tahrirlerden ilki 1539 tarihli son tahrir ise 1577-78 tarihine aittir. Bu defterlerden 1539 ve 1577-78 tarihli tahrirler mufassal olmalarından dolayı bu iki defterden daha ayrıntılı şekilde bilgiler tesbit edilmektedir.

Ancak incelememiz 1534-1623 tarihlerinin kapsamına rağmen 1578 – 1623 tarihleri arasında bu tahririn bulunmaması ve diğer kaynaklarında yeterli bir bilgi ihtiva etmemesinden dolayı bu devre hakkında yeterince bilgi verilememiştir.

I. Ziraî Hayat ve Ziraat Sahaları.

1. Çiftlik

Osmanlı İmparatorluğu'nda topraklar, mülk, vakıf ve mirî olmak üzere üç kısımdan meydana gelmekteydi. Mülk arazilerin rakabesi (çıplak mülkiyeti) şahıslara ait iken, tasarrufu ise bazen şahıslara ve bazen de devlete ait olabilirdi. Şayet toprağı devlet tasarruf etmekte ise , ancak mülk sahibi toprağın şer'î vergileri ile yetinebilirdi.

Vakıf arazilerde ise , toprağın mülkiyeti kimseye ait değildi .Ancak toprağın tasarrufu ve gelirinden yararlanma vakıf edilen maksada yönelik idi¹.

Miri toprakların mülkiyeti ise , devlete ait idi. Devlet bu arazileri , reayaya yetecek ölçüde bir takım parçalara ayırarak , bu toprakları işleyebilecek durumda olan reayaya tapu bedeli karşılığında verirdi. Toprağı alan reaya bir nevi daimi ve irsi kiracı olup odemiş olduğu tapu bedeli ise bir tür peşin kira idi. Köylü ise uhdesine almış olduğu bu toprakları işlemek ve elde ettiği ürünlerin vergisini ödemekle yükümlü idi².

Köylüye dağıtılan bu topraklar , bir çiftçi ailesinin işleyebileceği miktarda idi. Bu toprak parçalarına çift veya çiftlik denilmekte idi. Çiftlikler, ziraat yapılan yer anlamında olup bir çift öküzün işleyebileceği tarlaların tümü olarak tanımlanmıştır³. Devletin resmi tarifine göre ise, çiftliğin bulunduğu mahalle ve toprağın verimliliğine göre değişmek üzere, âlâ (verimli) yerden 60-80 evsât (orta halli) yerden 80-100 ve ednâ (kıraç) yerden 100-150 dönüm (eni ve boyu kırkar adım olan bir yüzölçümü) olarak belirlenmiştir⁴. Bu ölçüler içersinde yer tasarruf eden reaya, tahrirlerde “ bütün çift” yarısı kadar yer tasarruf eden de “ nîm çift” olarak tabir edilmiştir. Çiftlik tasarruf eden reyanın evli olması ise şarttı. Nîm çift den az olan yerler ise , zemin olarak kabul edilerek , resm-i zemin (dönüm resmi) ödenmesi şartıyla topraksız reyanın tasarrufuna bırakılmıştır⁵. Bununla birlikte bazı Osmanlı Sancak ve kazalarında ise “ çift” ve “nîm çift” lerin yanısıra “ bir buçuk çift”, “iki çift”, “iki buçuk çift”, ve hatta “ üç çift” büyüklüğünde olduğu da görülmektedir⁶.

Bağdat Sancağı'na ait Tahrir Defterlerinde çiftliklere ve resm-i çifte dair bir kayıt bulunmadığından , Bağdat'taki çiftlikler üzerinde bir değerlendirme yapabilmemiz mümkün olmaktadır.

Bu arada devletin zirai alanları artırma ve hali harabe olan yerlerin şen ve abadan hale getirilmesi hususunda yapılan faaliyetler üzerinde de durmak gerekir. Osmanlı öncesi Bağdat çeşitli istilalar ve kargaşalıklar sonucunda zirai alanlar hali ve

¹ Mithat Sertoğlu. “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, VI. Türk Tarihi Kongresi, 20 – 26 Ekim 1961 Ankara. 1967. s. 281 – 282.

² Ömer Lütfi Barkan. “Çiftlik”, Türkiye 'de Toprak Meselesi. İstanbul , 1980 , s. 789.

³ Halil İnalçık. “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihi Kongresi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Ankara, 1990 , s. 4-7.

⁴ Ö. Lütfi Barkan, “Çiftlik “, Türkiye'de Toprak Meselesi. s. 790.

⁵ M. Al. Ünal, Harput Sancağı, s. 90.

⁶ F. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, s. 223 ; A.N. Turan , XVI. Asırda Ruha Sancağı , s. 85.

harabe haline gelmiştir. Nitekim fetihten hemen sonra yayınlanmış olan 1537 tarihli ilk kanunnamede , “... Vilâyet-i mezbûrede ba’zı mu’attal ve harâbe yerler var imiş hâricden gelüb ol yerleri tamir etmek murâd edinürler imiş. İmdi ol asıl harâbeleri ta’mir edenlerden bir yıl nesne alınmayub ma’mûr oldukda hums-i mücerred alınmak emr eyledim...” diye buyrulmuştur.⁷

1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi’nde ise “ Vilâyet-i Bağdad da nice pâre bâyr ve âtil yerler vardır. Kadimden kâide bu imiş ki, her kim varub bâyr ve Âtil olan yerlere su câri edüb imâret ve zirâ’at ederse üç yıla değin mu’âf olub üç yıldan sonra öşr-i mücerred vermek üzere amel olunmuş” diye buyrulurak⁸, atıl ve bâtil yerlerin de üretime katılması için teşvik de bulunmaktadır.

Kanunnamelerden de anlaşıldığı gibi halî harabe olan yerlerin tamir edilerek üretime katılması sağlandığı takdirde bir yıl vergiden muaf ve daha sonra 1/5 oranında öşür verilecekti. Atıl ve bâtil yerlerin imar edilerek zirai üretime katılması sağlandığı halde üç yıl vergiden muaf ve daha sonra 1/10 oranında öşür ödenecekti. Böylece Bağdat ve çevresinin şen ve abadan yapılarak üretime katkısı sağlanmıştır. Bu duruma mezraa sayılarında bariz şekilde görmekteyiz. Mezraa sayısı 1539-40 tarihlerinde 11 iken, 1577-78 tarihinde büyük bir artış meydana gelmiş ve sayı 76’ya ulaşmıştır. (Bkz. Mezraa bahsine).

2. Hassa Çiftlikler

Reaya tasarrufundaki topraklardan başka , doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilen ve “kılıç yeri” olarak tabir edilen hassa çiftlikler ve çayırlarda mevcut idi. Hatta bazı yerlerde hassa bağ, bahçe ve değirmen kayıtlarına da rastlanılmaktadır. Şayet sipahi ve ailesi toprak işleri ile meşgul olmak istemedikleri takdirde , reaya çiftliklerinden tamamen farklı olarak şahsi ve serbest bir anlaşma usulü ile arzu ettikleri şekilde kiraya verilebilmekteydiler. Ancak bununla beraber bu türlü tarla, çayır, bağ ve değirmenleri sipahini mutlak mülkü olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü sipahi bu yerleri satamazdı. Dolayısıyla bu tür hassa çiftliklerle bağ,

⁷ Bağdat Kanunnâmesi , Bayezid Kütübânesi Veliyyüddin Efendi, No. 1970, v. 106/a.

⁸ Tapu Tahrir 1028, s. 11.

bahçe, çayır ve değirmenler tımarın “ kılıç yeri ” ne bağlı demir başları veya makam maaşları şeklinde bir hususiyete sahip idiler⁹.

Hassa çiftlikler umumiyetle bir çift öküzle işlenebilir büyüklükte idi¹⁰. Bu uyulama XVI. yüzyıldan itibaren önem ve mahiyetini kaybetmiştir¹¹.

Bağdat Sancağı`nda hassa çiftliklere rastlamak mümkün olmaktadır. Mesela; 1577-78 (985) tarihinde Zaim Ali Kethuda`nın talebi ile Halis Nahiyesinde bulunan 500 akçe hasılı bulunan sazlık ve tepelik yer üzerine kayd olmuştur¹². Yine aynı tarihli bir başka belde de, Miralay Veli Bey ve Şeyh Mehmed Tahir`in talepleri ile 1000 akçe hasılı bulunan zemin üzerine kayd olmuştur¹³

1577-78 (985) tarihinde Bağdat`ın batı yakasında “ devâlib-i hassa “ olarak kayd edilmiş olan 8 adet pirinç dolabı mevcut idi¹⁴

3. Malikâneler

Malikâne-divani sistem, Osmanlı İmparatorluğu`na diğer Türk ve İslam devletlerinde intikal etmiş bir sistemdir. Bilhassa bu sistemin varlığına Büyük Selçuklu, İlhanlı ve Anadolu Selçuklu devletleri ile Anadolu beyliklerinde rastlanmaktadır. İmparatorluk içinde Orta Anadolu, Karadeniz`in bir kısmı, Doğu Anadolu, Suriye ve Irak`ta görülen ve “ iki baştan tasarruf “ olarak tabir edilen mülk ve vakıf topraklarıdır.

Bu sistem bütün serbest mülk ve vakıflardan farklı olarak sahiplerine toprağın sadece çıplak mülkiyet (rakabe) halkını tanımaktadır. Dolayısıyla, vakıf veya mülk sahipleri yüksek mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakları işleyen köylüden sadece bir toprak kirası istemek hakkına sahiptirler. Malikâne hissesi olarak tabir edilen bu toprak kirası ise mahalli örf ve adetlere göre mahsulün beşte, yedide veya onda biri oranında kabul edilmiştir.

Bunun dışında , toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devletle vermeye mecbur oldukları diğer hak ve resimler “divâni” nâmı altında devleti orada temsil eden sipahi veya mültezime ait idi. Bu haklar arasında mahsulün onda birinden yarısına kadar yükselebilen toprak haracı ile çift, bennâk, gerdek, tapu ağnam vs. gibi şer`î ve örfî bütün, vergiler mevcut idi. Bu dudmda, her köyün biri malikânesine , diğeri ise divânisine tasarruf eden iki sahibi bulunmaktaydı. Köylü yetiştirdiği mahsulden bir

⁹ Ö. L. Barkan. “ Çiftlik “ Türkiye`de Toprak Meselesi, s. 792.

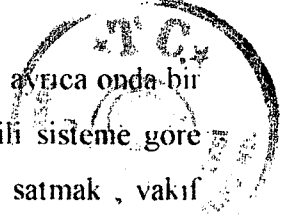
¹⁰ Ö. L. Barkan, “ Tımar “, Türkiye`de Toprak Meselesi, s. 831.

¹¹ Ö. L. Barkan, “ Çiftlik “, s. 792.

¹² Kayûd-ı Kadime 102, v. 74/6.

¹³ Kayûd-ı Kadime 102, v. 74/6.

¹⁴ Kayûd-ı Kadime 102, v. 30/a.

veya iki onda bir malikâne hissesi olarak toprak sahibine verdiği gibi, ayrıca onda bir veya beşte bir de divânî hissesi olarak sipahi ye vermekteydi. Bu ikili sisteme göre malikâne sahipleri toprakları üzerinde haiz oldukları mulkiyet hakkını satmak, vakıf veya hibe etmek ve miras bırakma hakkına sahip idiler. Ancak bununla beraber malikâne sahibinin mulkiyet haklarının tamamen mutlak olduğunu da söyleyemeyiz. Çünkü, malikâne sahipleri, mulkiyeti kendilerine ait bulunan bu toprakların tasarruf hakkına sahip olmadıkları gibi, bu toprakları köylüye istedikleri şartlarda kiralamak hususunda da öyle serbest olmadıkları görülmektedir¹⁵.

Bağdat Sancağında da yaygın şekilde, malikânelere rastlanılmaktadır. Bu malikânelerin Osmanlı öncesine ait olduğu kanunnamelerde zikr edilmektedir. Nitekim 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde, "Bağdat Vilayetinde vâkî olan bazı kurânın be bâzı mevazı'nın malikânesi kadîmü'l-eyyümdan ilâ feth-i hâkânî nice kimesnelerün tassarufunda olub ellerinde kuyûdât-ı şer'iyyeleri vardır. Ve bâzı yerlerin mâlikânesi dahi medârise ve mesâcide ve mekâbire vakf olub hiçbir hâkim ilâ feth-i hâkânî mâlikâneye ta'arruz eylememişlerdir. Ve mullâkların esâmileri mufassal defterde mukayyedir." diye buyrulmaktadır¹⁶.

Kanunnâmede ifade edildiği gibi, fetih öncesine ait bu mulkiyetleri devlet tarafından da tanınmıştır. Bağdat'a ait tahrirleri incelediğimizde, mâlikânelerin bir köy büyüklüğünde olmayıp, köylerin bir bölümünü kapsamadığını tesbit etmekteyiz.

Bağdat Sancağı'nda, malikâne hissesi ve toplam hasılat içerisindeki oranı ise şu şekildedir. 1539 tarihinde 748.935,5 akçe olup, toplam hasılat içerisinde %28 oran¹⁷; 1540' da 275.698 akçe ve %4 oran; 1544-45' de 179.985,5 akçe ve %2,6 oran; 1577-78' de 188,585 akçe ve % 2,75 orana sahiptir. (Bkz. Ek. XII).

¹⁵ Ö.L. Barkan "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller : Malikâne Divân-i Sistemi I. " Türkiye'de Toprak Meselesi , s. 151-208; Ö.L. Barkan, "Tımar", Türkiye'de Toprak Meselesi, s. 817-822.

¹⁶ Tapu Tahrir 1028, s. 10.

¹⁷ 1539 tarihli Tahrir Defteri'nin ilk sayfaları eksik olmasından dolayı topla hasılat tam olarak tespit edemedik. Bu sebepten, mâlikâne hissesinin yüzdesi çok fazla çıkmıştır. Bu durumu göz önünde tutmak gerekir.

Yukarıda ki bilgilerden de anlaşıldığı gibi , fetih sonrasında mülkanelerin daha fazla olmasına rağmen, daha sonra belirli bir azalma meydana gelmiştir. Fakat bu sistemin XVI. Yüzyılın sonlarına doğru mevcudiyetini devam ettirdiğini görmekteyiz.

3. Mezraalar

Mezraalar , ekinlik alanlar olup , genellikle ahalisi dağılmış eski iskân yerleridir. Zirai alanlar olduğu için , sipahilere gelir olarak da yazılabilmektedir. Nitekim mezraalar , defterlerde yakın bir köyün ekinliği olarak tayin edilebildiği gibi , haric raiyetin veya aşiretlerin gelip işledikleri topraklar olarak da kaydedilebilirdi. Mezraa , hangi tımar sahibi üzerine yazılmış ise öşrünü o alır, ancak gelip işleyen çiftçilerin şahsi örfi vergileri kime tabi iseler ona ödenirdi¹⁸.

Tahrirlere göre Bağdat Sancağı'ndaki mezraaların sayısı 1539-40 tarihinde 10 , 1544-45'de 40, 1577-78' de ise 76'dır. 1539-40 tarihinde köy olarak kayıt edilmiş olan yerlerden bir kısmı daha sonraki tarihlerde mezraa olarak yazıldığı gibi, bazı mezraalar da daha sonra köy statüsü kazandıklarını görmekteyiz.

Mezraaların gelirleri 200 ile 271.001 akçe arasında değişmektedir. Bu arada bazı mezraaların geliri köy hasılı içerisinde gösterildiğinden gelir miktarlarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Tahrirlere göre çeşitli tarihlerde mezraalardaki toplam hasıl ise şu şekildedir. 1539 tarihin 'de 197.805,5 akçe , 1540'da 654.356,5 akçe ,1544-45' de 306.774,5 akçe ve 1577-78' de ise 500.358 akçe dir. (Bkz. Ek - XII). Ancak gelirleri köy hasılı içerisinde yazılmış olan mezraalar bu tutarlara dahil edilmemiştir.

Bu arada 1540 tarihinde mezraa hasılının çok fazla çıkmasının sebebi ise , hasılları çok fazla olan Nehr-i Şattu'n . Nil (hasılı 271.001 akçe), Nehr-i Tahmasbiyye (hasılı 80.476 akçe) ve Nehr-i İsa (hasılı 100.000 akçe) mezraalarının sadece 1540 tarihli tahrirde kayıtlı olmasından kaynaklanmıştır. Bunun haricinde mezraa sayısının artışına paralel olarak hasılda da artış meydana gelmiştir.

¹⁸ Halil İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987, Giriş, s. XXIX.

5. Zirai Üretim

Bağdat Sancağı'nda da İmparatorluğunun diğer bölgelerinde olduğu gibi.

İktisadî hayatın ağırlık noktasını zirai üretim teşkil ediyordu. Zirai en fazla yapıldığı olan hububat üretimi olup, bu üretimin başta gelen ürünleri ise buğday ev arpadır. Bunun dışında, meyvecilik, bağcılık ve sebzeçilik alanlarında da üretim yapılmaktaydı.

5. 1. Hububat ve Bakliyat Üretimi

Bağdat Sancağı'nda hububat ve bakliyat üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Evliya Çelebi' de Badat' ta tahıl üretiminin bol olduğunu bildirmektedir¹⁹. Bağdat' ta üretin çok fazla olduğu zamanlarda ise komşu eyaletlere satıldığı da görülmektedir²⁰.

Bununla beraber 1574 (652) tarihinde Bağdat' ta yağış olmadığından Hille Sancağı' na bağlı Meşhed-i Şerif Nahiyesinde fazla bulunan buğday Bağdat' a getirilerek satılmıştır²¹.

5.1.1. Buğday (Hinta)

Buğday, hemen hemen her iklim şartında yetiştirilmesi sebebiyle , her köy ve mezraanın vazgeçilmez ürünüdür. Halkın temel gıda maddesi olması hasebiyle de, üretimi en fazla yapılan gıda maddesi olması tabiidir. 1539 tarihinde Bağdat Sancağı'nda üretilen buğday toplamı 3.425.722,8 kg²² (13.380 tağar ve 49.107,75 rıtl)²³ dır (Bkz. Tablo – XV). Sancak nüfusuna göre kişi başına düşen buğday miktarı yaklaşık 49,3 kg. dir. 1577-78 tarihinde ise % 600 'lük bir artış ile üretim 20.843.784,5 kg. (81.192,5 tağar ve 32.092,5 rıtl)'a yükselmiştir. Kişi başına düşen buğday miktarı ise yaklaşık % 400 'lük bir artış ile 198,5 kg. 'a çıkmıştır.

¹⁹ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. 4. S. 422-423.

²⁰ Mesela; 17 ekim 1568 (25 R. Ahir 976) tarihli bir hükümde, Bağdat' ın bir iki seneden beri fazla zahiresi olduğundan ve Basra' nın zahireye ihtiyacı bulunduğundan fazla zahirenin Basra' ya satılması buyrulmuştur. BOA. Mühimme 7. 837/ 2294.

²¹ BOA. Mühimme 24, 188/ 503.

²² 1539 tarihli Tahrir Defterinin ilk sayfaları eksik olduğundan üretimin bu miktardan daha fazla olduğunu göz ardı etmemek lazımdır. 1539 tarihine ait bütün üretim verilerinde bu durum geçerli olduğundan, ayrı ayrı açıklamada artık bulunmayacağız.

²³ 1 tağar = 10 kile dir. Tapu Tahrir 1028, s. 13; Buğday için bir İstanbul Kilesi = 25,656 kg. Walter Hinz, İslam da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, s.51; 1 rıtl= 406,25 gr. W.Hinz, a.g.e., s. 38-39.

Görüldüğü gibi Bağdat Sancağı'nda meydana gelen nüfus artışına paralel olarak üretimde de büyük bir artış olmuştur. Kişi başına buğday miktarında % 100'lük bir artış olması, zirai faaliyetlerin hayli yoğunlaştığını göstermektedir.

5.1.2. Arpa (Şair)

Bağdat Sancağı'nda en fazla üretimi yapılan üründür. Arpa daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Arpa üretimi 1539 tarihinde → 6.104.352 kg. (27.315 tağar ve 65.882,5 ntl)²⁴ iken 1577-78 'de 33.764.693 kg. (151.698,5 tağar ve 28.990 ntl)'a yükselmiştir (Bkz. Tablo -XV). Kişi başına düşen üretim miktarı ise 1539 da 87 kg. iken 1577-78'de 321,5 kg. dir.

Arpa üretiminde 1539'dan 1577-78'e artış oranı ise yaklaşık %400 nispetinde olmuştur.

5.1.3. Darı (Dihn)

Darı hem yiyecek hem de hayvan ve kuş yemi olarak kullanılan bir üründür. Darı üretimi 1539'da 10.718 kg (35 tağar ve 4280 ntl) iken 1577-78 'de ise 1.995.566 kg. (7755 tağar ve 14.630 ntl)'a yükselmiştir. 1539 tarihine göre 1577-78 'de darı üretiminde çok büyük bir artış meydana geldiği görülmektedir. Kişi başına düşen üretim miktarı 1539' da 0,153 kg iken, 1577-78 'de 19 kg. a yükselmiştir.

5.1.4. Çeltik

Bağdat ve çevresinde çeşitli nehir ve kanalların var olmasından dolayı çeltik ekiminin yaygın olduğu görülmektedir. Çeltik üretimi 1539 'da 425.760 kg (3.470 tağar ve 18.777,5 ntl)²⁵ iken 1577-78 'de 1.863.535 kg. (14.505 tağar ve 6975 ntl) 'a yükselmiştir. Üretimdeki artış oranı ise yaklaşık %400 nispetinde gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen üretim miktarı 1539'da 6,5 kg. iken 1577-78'de 17,75 kg. a yükselmiştir.

5.1. 5. Susam (Simsim, Küncid)

Susam, bir sanayi hammaddesi olup, çeşitli işlemlerden sonra yağı çıkarılmaktaydı. Ayrıca şekerli gıda maddeleri üretiminde de kullanılmaktaydı. Susam üretimi 1539' da 47. 766 kg. (170 tağar ve 10.217, 5 ntl) iken 1577-78' de 232.449 kg. (895 tağar ve 6960 ntl) ' a yükselmiştir (Bkz. Tablo-XV). Üretimindeki artış oranı ise

²⁴ Arpa için 1 İstanbul kilesi =22,25kg. W. Hinz, age., s. 51

²⁵ Çeltik için 1 İstanbul kilesi = 12,828 kg. W. Hinz, age.. s. 51

yaklaşık % 500 nispetindedir. Kişi başına düşen üreyim miktarı 1539' da 0,7 kg. iken, 1577-78' de 2,2 kg. a yükselmiştir.

5. 1. 6. Mercimek (Ades)

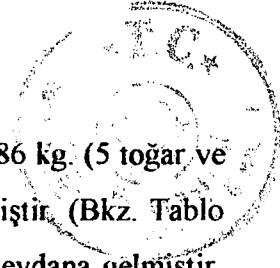
Mercimek, halkın önemli gıda maddelerinden biridir. Mercimek üretimi 1539' da 412. 055 kg. (1590 tağar ve 10. 153 rıtl) iken, 1577-78' de 305.840 kg. (1. 162 tağar ve 18. 997, 5 rıtl)' a düşmüştür (Bkz. Tablo- XV). Üretim miktarındaki bu azalmanın sebebi; 1539 tarihli tahrirde bazı köylerde buğday ve mercimek birlikte yazılmış olduğundan, üretim miktarını tespit edebilmek amacıyla ikiye bölünmesinden dolayı mercimek miktarının gerçek değerinden fazla açıklanmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bu nedenle 1577-78 tarihinde mercimek üretiminde bir azalma meydana gelmediğini söylemek doğru olmaz kanaatindeyiz. Kişi başına düşen üretim miktarı 1539' da 5, 9 kg iken 1577-78' de ise 2, 9 kg. dır.

5. 1. 7. Pamuk (Cuzka)

Pamuk , dokuma sanayisinin vazgeçilmez bitkisi olup, genellikle sulak alanlarda yetişmektedir. Bağdat' ta dokuma sanayisinin gelişmiş olmasından dolayı pamuk ekimi önemli bir yer tutmakta idi. Pamuk üretimi 1539' da 137.786 kg (510 tağar ve 17085 rıtl) iken, 1577-78' de 3. 499.462 kg.(510 tağar ve 11.012,5 rıtl)' a yükselmiştir. Görüldüğü gibi üretimde çok büyük bir artış meydana gelmiştir. Kişi başına düşen üretim miktarı ise 2 kg. dan, 33, 3 kg. a yükselmiştir.

5.1.8. Bakla

Halkın yiyecek maddelerinden biri olan bakla , 1539'da 545.300,5 kg (2.110 toğar ve 9745 rıtl), 1577-78' de ise 34.311,5 kg (125 toğar ve 5517,5 rıtl) üretilmiştir. (Bkz. Tablo – XV). 1539'da 1577-78'e göre üretim fazlalığının sebebi; 1539 tarihli tahrirde, bazı yerlerde arpa ve bakla birlikte yazılmış olduğundan tahmini üretim miktarlarını bulmak amacıyla toplam miktar ikiye bölünmüştür. Bu nedenle buradan kaynaklanan üretim fazlalığı olduğu kanaatindeyiz. Kişi başına düşen üretim ise 1539'da 7,8 kg iken 1577,78 'de 0,326 kg. dir.

5.1.9. Fasulye (Lubiyâh)

Halkın yiyecek maddelerinden biri olan fasulye , 1539' da 1486 kg. (5 toğar ve 500 rıtl) iken, 1577-78' de 81446 kg (315 toğar ve 1550 rıtl) üretilmiştir. (Bkz. Tablo XV). 1539' a göre 1577-78 'de fasulye üretiminde önemli bir artış meydana gelmiştir. Kişi başına düşen üretim miktarı 21,2 gr. dan 775 gr.a yükselmiştir.

5.1.10. Böğrölce (Mâş)

Fasulyegillerden olan böğrölce ,halkın yiyecek maddelerinden biridir. Böğrölce üretimi 1539'da 551,5 kg (1357,5 rıtl) iken 1577-78 ' de 117.121 kg. (455 toğar ve 950 rıtl)'a yükselmiştir.(Bkz. Tablo – XV). 1577-78'de üretim miktarında görüldüğü gibi büyük bir artış meydana gelmiş ve kişi başına üretim miktarı ise 1,1 kg. dır.

5.1.11. Dezen (*دیز*)

Dezen olarak okuduğumuz bu ürününün ,ne olduğuna dair bir bilgi tespit edemedik. Ancak üretiminin fazla olmasından dolayı dikkat çekmektedir .Üretim 1539'da 214.189 kg.(820 tağar ve 9377,5 rıtl) iken 1577-78 ' de 3.687.275,5 kg. (14.362,5 tağar ve 5870 rıtl) 'a yükselmiştir (Bkz. Tablo-XV). Kişi başına düşen üretim miktarı ise 3 kg. dan, 35,1 kg. a çıkmıştır.

5.1.12. Hertaman (*هترمان*)

Hertamanın nasıl bir ürün olduğunu tespit edemedik. Ancak üretim miktarının fazlalığından dolayı dikkat çekmektedir. Üretim miktarı 1539'da 171.434 kg. (665 tağar ve 2022,5 rıtl) iken, 1577-78'de 134.833,5 kg. (512,5 tağar ve 8237,5 rıtl) olmuştur..Kişi başına düşen üretim miktarı ise 2,5 kg. dan 1,3 kg. a düşmüştür.

5.2. Bağcılık ve Hurma Üretimi

Bağcılık, hububat ekiminin müsait olmadığı yerlerde ve bakımın fazla emek gerektirmemesinden dolayı yaygın bir üretim alanını teşkil etmektedir. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre , Bağdat şehrinde üzüm bağının mevcut olmadığı ,ancak İmam-ı Azam mahallinde var olduğunu kayd etmektedir²⁶ . Bununla beraber Bağdat'a bağlı Halis, Düceyl, Tarik-i Horasan ve Şehriban nahiyelerinde bağcılığın yaygın olduğu görülmektedir. Bağdat'ta bağcılık alanındaki üretimin miktarı hususunda elimizde mevcut bilgi bulunmamaktadır. Tahrirlerde “ mahsül-i bağdat” olarak kaydedilmiş ve sadece vergi miktarları verilmiştir. 1539' da 4159 akçe, 1577-78 'de 77.678 akçe vergi alınmıştır. Vergi miktarlarını dikkate aldığımızda , üretimde 1577-78 'de büyük bir artış olmuştur.

Bağdat'ta hurma yetiştiriciliği yaygın olup bu alanda Bağdat hurmaları ün kazanmıştır. Bağdat' ta hurma ağaçları Ebu Cafer Mansur' un Şehri inşasından sonra getirilerek ekilmiştir. Kısa zamanda hurma ağaçları yaygınlaşmış ve tanınmaya başlamıştır²⁷. 1540 tarihli Bağdat Kanunnamesi' ne göre, Bağdat vilayetinde toplam 305. 250 hurma ağacının mevcut olduğunu ve bu toplam içerisinde Bağdat şehrindeki ağaç sayısı 7232' dir ²⁸ . Akkoyunlu hükümdarı Hasan Padişah kanunnâmesine göre, nefsi Bağdat ve canibi garbi ile nefsi Hille' de bulunan hurma ağaçlarından resm alınmaktadır. Kanuni' nin yayınladığı kanunnâmede de aynı uygulama devam ettirilmiştir²⁹.

Bağdat şehri dışında, Mendelicin, Şehriban ve Halis nahiyelerinde yetiştirilmekteydi. Tahrirlerde de bir kısım hurmanın miktarı verilir iken, bir kısmı ise “ mahsül-i bağat-ı hurma “ namı altında sadece vergi miktarı yazılmıştır. Üretim miktarına dair 1539 tarihinde bir bilgi bulunmamakta olup, sadece vergi miktarına dair bilgi vardır. Bu tarihte “ mahsül-i bağat-ı hurma ve narenc ve limon “ namı altında 71.974 akçe vergi alınmıştır. 1577-78 tarihinde üretim miktarı 1.051.896 kg. (4100 tağar) dir (Bkz. Tablo- XV). Ancak bu miktar kesin değer olmayıp, bir kısım hurmanın

²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IV, s.423.

²⁷ Muhammed Rashid al-feel, *The Historical Geography of Iraq*, s. 231-232.

²⁸ *Tapu Tahrir 1028*, s. 11.

²⁹ *Bağdat Kanunnâmesi*, Bayezid Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi, No. 1970, v. 105/b – 106/a; *Tapu Tahrir 1028*, s. 11

ise sadece vergi miktarı elimizde bulunmaktadır. Bu tarihte toplam vergi miktarı ise 409.943 akçedir (Bkz. Tablo-XVI). Vergi miktarını dikkate aldığımızda hurma üretiminde büyük bir artış meydana geldiği görülmektedir.

5. 3. Meyve Üretimi

Bağdat ve çevresinde çeşitli meyve türlerinin yetiştirildiği görülmektedir. Bu meyveler; narenciye, limon, nar, üzüm, zeytin, elma, zerdali, erik, hurma vb. gibi çeşitli türdeki meyveleri sayabiliriz³⁰. Tahrirlerde meyve üretim miktarı hakkında da bir kayıt bulunmamakta olup, sadece “ resm-i meyve “, olarak vergi miktarı yazılmıştır. Sancakta meyveden alınan vergi miktarı 1539’ da 36.238,5 olup, ayrıca “ mahsul-i bağat-ı hurma ve narenc ve limon “ namı altında da 71.974 akçedir. 1577-78 tarihli tahrirde “ resm-i meyve “ diye bir kayıt olmayıp, birkaç yerleşim yerinde hurma, üzüm, nar, erik ve zerdali meyveleri münferit olarak bir kaç birlikte yazılarak vergi miktarı verilmiştir. Bu vergi miktarlarının toplamı ise 17.221 akçedir. Görüldüğü gibi 1539’ a göre, 1577-78’ de vergi miktarında bir azalma meydana gelmiş olup, üretim miktarı da buna paralel bir azalmanın var olup, olmadığını tespit etmektir.

5.4. Sebze (Muhazzarat)ve Kurusoğan (Piyaz) Üretimi

Tahrirden Bağdat ve çevresinde bahçe ziraatının da yapıldığını görmekteyiz. Fakat hangi türlerde sebze ekiminin yapıldığını tespit edemedik. Tahrirlerde sadece “ resm-i muhazzarat “ namı altında sebzeden alınan vergi miktarı kayd edilmiştir. Sebzeden alınan vergi miktarı 1539’ da 9740,5 akçe iken, 1577-78’ de 42.144 akçe yükselmiştir. Görüldüğü gibi vergi miktarında meydana gelen artış, dolayısıyla üretim miktarındaki artışı da göstermektedir.

Sancakta kurusoğan ekimi de yapılmaktaydı. Ancak tahrirlerde üretim miktarı verilmemiş olup, sadece “ resm-i piyâz “ namı altında vergi miktarı verilmiştir. Kurusoğandan alınan vergi miktarı 1539’ da 463 akçe iken, 1577-78’ de 12.017 akçeye

³⁰ Münşi el-Bağdadi, Rihlet, s. 30.

yükselmiştir. Dolayısıyla 1539' a göre 1577-78' de kurusoğan üretiminde de büyük bir artış meydana gelmiştir.

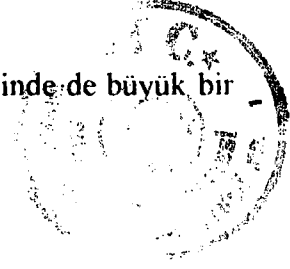

TABLE - XV
BAĞDAT SANCAĞI'NDA ZİRAİ ÜRETİM (1539 - 78)

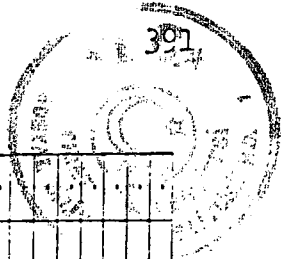
Sıra No	Kıy Adı	Mezra Adı	İlginç		Arpa		Çeltik		Susam		Mısır	
			1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78
1.	Duble		70	970	110	1055	460					
2.	Çalılıç		20	405	70	505	675			840		
3.	Sığır		5	150	45	680	210		7.5			
4.	İrkmanlı		55	500	60	800	925			40		
5.	Meşre		10	115	20	260	400			40		
6.	İlhanlı		10	310	80	625	430			75		
7.	İlhanlı-Salih		50	600	135	1795	460			260		17.5
8.	Cedide-i Sığır		20	720	40	240	525			200		50
9.	Nehr-i Cedid-i Mısır		15	90	270	1090	1040					
10.	Elvendiy		10	720	415	885	910					
11.	Elvendiy		30	355	1385	745	215					
12.	Cedide-i Emir Ahmed			635	295	1035	30					
13.	Asımiye			560	135							
14.	Rakka-i Cemalüddin			20	325							
15.	Devletabad			390	12.5	275	5					
16.	Yakubiy		5	610	65	1215	25					
17.	Keşiy		5	425	20	400	325					
18.	Fevri			535	75	1240	20					
19.	Tekiriy			380	285							
20.	Kazaniye-i Tevdi			85	65	595	15					
21.	Karark			36	25							
22.	İlhanlı-İlyaz				100	835	10					
23.	Cedid			155	12.5							
24.	Arka Ali			120	40	500						
25.	Nehr-i Can Ali (Cankulu)			850								
26.	Feriziy		50	930	220	485	20					
27.	Reyze			260	110	335	15					
28.	Rakka-i Celid		10	640	340							
29.	Sunkur		5	500	430							
30.	Sülleymaniye		35	730	665	955	330					
31.	Servin		5	955	325	435	50					
32.	Muharrevle		10	160	240							
33.	İlhanlı-Altar			200	590							
34.	Kazaniye-i Hadda-i Salih			40	300							
35.	Katın			890	550	925	20					
36.	Alınhadı Kadim			425								
37.	Mansuriye			113.75								
38.	Çağın			460								
39.	Sendiye			900	60	80	20					
40.	Sahire			520	125		20					
41.	Nehr-i Yezdi		70	175	305	300	105					
42.	Amiriy		105	995	585	810	200					
43.	Üveys		65	50	235	250	115					
44.	Mısır											
45.	İlhanlı											

Sıra No	Kıy Adı	Mezra Adı	Bıyday		Arpa		Çeltik		Susam		Merçimek	
			1539 tngnr	1577-78 Rtl	1539 tngnr	1577-78 Rtl	1539 tngnr	1577-78 Rtl	1539 tngnr	1577-78 Rtl	1539 tngnr	1577-78 Rtl
46.	Sa'diyye			950	710		1355	170				
47.	Accmi			305	840		1135	427.5			10	
48.	Mis'mure			75	940		200	740				125
49.	Amal-i Vistami			120	1505		690	530				250
50.	Şehy Sükran			55	750		200				5	250
51.	Sarayek			100			500					
52.	Nehr-i Kush			125		5	150	305				
53.	Karatepe			65	185	5	310	250				
54.	Sa'diye			200			450				820	
55.	Kal'asi Eğilmedin			350			600					
56.	Fethiye			510			325				25	
57.	Besunniyye			100			175					5
58.	Kal'asi Kush			240			500					
59.	Pehlivan			250	325	5	290	210				
60.	İtemi Cafer			30	880	375	40	500	1340			
61.	Çürm-i Supriyye			25	175	220	20	447.5	175			
62.	Hadira			5	215	395	45	565				
63.	Sarıfin			225	500		570	850				
64.	Kırsıfte						265					
65.	Nihal			105			175	115				
66.	Avane, Vane			125			225					
67.	Cusuk			175			200					25
68.	Leeme			700			1000					
69.	Zehirlye			650			1300					
70.	Kadır-i Semiki			200			175					
71.	Mansuriyye			135			1100					
72.	Derhale-i Cedit			750			400					
73.	Derhal-i Kadim			310			750					
74.	Mazhiyye			600			675					
75.	Mıyıraka			575			900					
76.	Mehmet			100			400					
77.	Kasr-i Fazlan			450			350					
78.	Kasr-i Seyyid Ahmed			100			30					
79.	İbhar-i Mazhiyye			250			200					250
80.	Kasr-i Cafer			50			50					
81.	Reynelatin			100			125					
82.	İbhar-i Keyvan			260			750					
83.	Nehr-i İyyar			130			100					
84.	İÖR-i Masir			75			100					
85.	Cemed			325			1150					
86.	Saachtılıs			175			225					
87.	Saifeviyye			225			315					
88.	Hüsteniyye			160			150					
89.	Ebu Abdüh			100			90					
90.	Bahmıngı			200			200					

Sıra No	Kıy Adı	Mezra Adı	Bingöl		Arpa		Çeltik		Susam		Mısır	
			1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78
	Tağır	Rtil	Tağır	Rtil	Tağır	Rtil	Tağır	Rtil	Tağır	Rtil	Tağır	Rtil
91.	Bahçesim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
92.	Nehr-i Ali	-	60	-	90	-	-	-	-	-	-	-
93.	Kerkereye	-	135	-	65	-	-	-	-	-	-	-
94.	Hırbi-i Karye-i Döndük	-	110	-	65	-	-	-	-	-	-	-
95.	Hırbi-i Karye-i Kışık	-	200	-	160	-	-	-	-	-	-	-
96.	Bereve	-	150	-	120	-	-	-	-	-	-	-
97.	Beled-i Mustanir	-	325	-	500	-	-	-	-	-	-	-
98.	Beni Sıd	-	1000	-	1303	-	-	-	-	-	-	-
99.	Ebu Kevase	-	1050	-	1750	-	-	-	-	-	-	-
100.	Türbüt	-	1500	-	3050	-	-	-	-	-	-	-
101.	Mutanani	-	145	-	140	-	-	-	-	-	-	-
102.	Deysiyze	-	110	-	125	-	-	-	-	-	-	-
103.	Hırbi	-	200	-	325	-	-	-	-	-	-	-
104.	Beni Zaga	-	80	350	650	120	572,5	-	20	-	-	25
105.	Begine	-	-	1000	-	-	-	-	-	-	-	-
106.	Hacıyar	-	-	500	-	-	-	-	-	-	-	-
107.	Nehr-i Cedid	-	-	340	-	-	-	-	-	-	-	-
108.	Seems	-	-	935	-	-	-	-	-	-	-	10
109.	-	-	-	725	-	-	-	-	-	-	-	-
110.	-	-	-	175	-	-	-	-	-	-	-	-
111.	Töhan	-	-	80	-	-	-	-	-	-	-	-
112.	Cühanıye	-	5	500,5	-	110	342,5	-	-	-	-	-
113.	Cedide-i Kemahad	-	7,5	215	-	230	92,5	-	-	-	-	-
114.	Hıdd-i Mezid	-	557,5	210	75	263,75	280	-	-	-	7,5	215
115.	Hıdd-i Çüveysih	-	160	37,5	50	1010	160	232,5	-	-	-	85
116.	Hıdd-i Mezid	-	27,5	426,25	95	115	187,5	-	-	-	-	650
117.	Hıdd-i Mezid	-	130	107,5	485	1660	700	172,5	-	-	-	27,5
118.	Hıdd-i Mezid	-	25	652,5	-	40	895	-	-	-	-	426,5
119.	Hıdd-i Kerim	-	60	1462,5	55	337,5	935	-	-	-	-	107,5
120.	Duyra	-	10	482,5	200	112,5	322,5	-	-	-	-	5
121.	Sevh Dakas	-	100	185	-	670	800	-	-	-	-	5
122.	Zağaniye	-	190	35	305	-	925	-	-	-	-	5
123.	Sevh İdris	-	365	497,5	120	1095	527,5	1160	-	-	-	5
124.	Abdülhamid	-	72,5	232,5	175	402,5	233,75	350	-	-	-	5
125.	Gıyasahad	-	15	680	75	415	810	200	-	-	-	5
126.	Kıyıye	-	2,5	92,5	-	15	110	-	-	-	-	5
127.	Kubbehilmezak	-	77,5	437,5	110	165	75	3152,5	-	-	-	5
128.	Kahabelig	-	7,5	227,5	365	215	838,75	860	-	-	-	5
129.	Kazaniyye-i Ebu Cıvam	-	100	527,5	190	525	1062,5	442,5	-	-	-	5
130.	Kasımiyye	-	155	335	140	405	470	400	-	-	-	5
131.	Kelci	-	10	303,75	410	230	415	560	-	-	-	5
132.	Lüluh	-	-	-	70	105	420	100	-	-	-	5
133.	Nehr-i Sari	-	65	627,5	7,7	150	212,5	445	-	-	-	5
134.	Hadırcak	-	115	260	50	355	325	60	-	-	-	5
135.	Mutanani-Medrese	-	20	165	37,5	80	95	60	-	-	-	5

(1) Buğday ile mercimek beraber yazılmış olduğundan, birin miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

(2) Arpa ile herdamam beraber yazılmış olduğundan birin miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

(3) Arpa ile bakla beraber yazılmış olduğundan birin miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

Sıra No	Köy Adı	Meyra Adı	Dan		Pamuk		Harma		Rakla		Feselye	
			1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78
			Tagar	Rtl	Tagar	Rtl	Tagar	Rtl	Tagar	Rtl	Tagar	Rtl
91.	Bahçişimni											
92.	Nehr-i Ali		5									
93.	Keşkeriye		75			10						
94.	Hırbi-i Kays-i İnanlık		10									
95.	Hırbi-i Kays-i Köşük		5									
96.	Bereme		65									
97.	Belci-i Mustansır		55			35						
98.	Beni Sul		115			20						
99.	Ehri Kevas		310									
100.	İoşuk		30									
101.	Mukattari		15									
102.	Deşiyeye											
103.	Hırbi											
104.	Beni Zağa		20	150								
105.	Beşine		485			50						
106.	İnciyar		500			15						
107.	Nehr-i Cedid		5									
108.	Sema		580			5						
109.		İmir-i İlahih										
110.		Misafid										
111.	İodari											
112.	Cuhaniye		875	10		10						
113.	Cedide-i Kermahed											
114.	Hıdda-i Merid		105									
115.	Hıdda-i Çüvçyib					5	25					
116.	Hıdda-i Merid		15	500		25	750					
117.	Hırmahed											
118.	Hıtuşye											
119.	Hıdda-i Kerim											
120.	Duşpa											
121.	Seyh Dakas					45	715					
122.	Zağaniye		982,5	170		30	535					
123.	Seyh İdris		735	100		35	215					
124.	Ahdüthamid		15	75								
125.	Gıyasehad											
126.	Kısayte											
127.	KühbetÖreznak											
128.	Kahaheli											
129.	Kazaniyye-i Ebu Civan		675	65		10	445					
130.	Kasimiyeye			75		20	1097,5					
131.	Keleş					25	770					
132.	Loloh											
133.	Nehr-i Safi			20								
134.	Hıdrek					50	10					
135.	Mukattari-i Medrese			5	30		5	30				

Sıra No	Köy Adı	Mevza Adı	Buğday		Arpa		Çeltik		Susam		Meremcek	
			1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78
			Tağar	Kntl	Tağar	Kntl	Tağar	Kntl	Tağar	Kntl	Tağar	Kntl
136	Malabad		30	175								
137	Bakübe (Yakübe)				340	562,5					5	83
138	Bebiriz						900					
139	Bakdere						127,5					
140	Bozzemher					560	272,5					15
141	Ayayne						387,5					5
142	Mohammedyan						215					
143	Kaite Saad						107,5					
144	Bedürise					10	482,5					5
145	Himri Akduhu		15	275	137,5	17,5	185	555				5
146	Bastara				55	137,5	5	50				250
147	Hastri Yuse				400							
148	Raba Ariz				210	107,5	2,5	32,5				10
149	Bebiri				50		75				210	5
150	Babuddarb				100		81					
151	Bursi Atik				75	165						
152	Bursi Cedid				160		200					
153	Bova				17,5		35					5
154	Mulavale				80		265					
155	Bacediye				55		172,5					
156	Elbedrid				92,5		235					
157	Bikarsare		285	552,5	217,5	530	802,5	407,5				10
158	Bakarbane		15	110	145	245	965	250				730
159	Bubeki		20	560	327,5	250	425	725				
160	İckanise		20	887,5	155	762,5	40	142,5				790
161	Bedene		237,5	517,5		930	401,25					80
162	Telli Asla		240	790	740	970	607,5	1590	95			
163	Telemir		360	70		145	347,5					
164	Çebe		25	137,5	337,5		625	972,5	760			
165	Cemaliye		85	226,25	310	150	325	750	250			5
166	Hasaniye		40	442,5	250		92,5	488,75	375			35
167	Hacı Vespiye		10	15	55	66,5	55	847,5	50			7,5
168	Duşanpa		70	175		125	320					
169	Rakabe		730	917,5	327,5	1730	442,5	1630				
170	Zeynel Seyh Izzil		100	975	400	270	320	905				30
171	Seibakiya		155	262,5		365	560					12
172	Suveydiye		950	95	1750	905	100	2200				
173	Aziyise		100	622,5	100	95	67,5	135				140
174	Akir		580	70	1000		560	807,5	800			920
175	Kebyise		280	930	600	340	300	1150	250			
176	Kılıyar		85	438,75	500	165	335	900				15
177	Ma'mun		207,5	125	125	190	210	300	25			150
178	Maşkabud		10	47,5		65	48,75					
179	Mikdadiye		25	600	127,5	470	410	355	750			
180	Sebri Hamara		165	642,5	225	80	205	300				560
			30	410	5	540	60	430	70	715		655

1. Buğday ile meremcek beraber yazılmış olduğundan, ürün miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

2. Arpa ile meremcek beraber yazılmış olduğundan, ürün miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

3. Arpa ile bakla beraber yazılmış olduğundan ürün miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

Sıra No	Kıy Adı	Mezra Adı	Darı		Pamuk		Hurma		Bakla		Fasulye	
			1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78	1539	1577-78
			Tagar	Rtl	Tagar	Rtl	Tagar	Rtl	Tagar	Rtl	Tagar	Rtl
136	Maratbad											
137	Baköhe (Yaköhe)											
138	Behriz					25						
139	Bakdere		10	500		32,5						
140	Bozmiher					2,5	25					
141	Ayxine					5	30					
142	Muhammediyan											
143	Kati-i Sadr					5						
144	Bedünye		420	150		535	10		175	185	250	
145	Binti-i Abduhu											
146	Bastara					5						
147	Basır-i Yase											
148	Baba Aziz											
149	Belfel					2,5						
150	Rahûdarb			100			70				5	35
151	Burs-i Alik											
152	Burs-i Cedid											
153	Boya											
154	Mubavvele											
155	Bacediye											
156	Ebulcedid					30	802,5	10				
157	Bihkessare											
158	Banazkane					35	250	10	60			
159	Babekî						52,5					
160	Berkeniyye											
161	Bedene					15	865	25	163	867,5		
162	Telli-i Asla											
163	Telengir					15	260					
164	Cebe					10	860	5	450	210		
165	Cemaliyye											
166	Haseniyye											
167	Hacı Veciye											
168	Dûşampa											
169	Rakabe					120	600				10	75
170	Zaviye-i Seyh Fazıl					5	205					305
171	Sembakiyâ											
172	Süveydiyye					295	850					625
173	Aziyye											
174	Akir					37,5						850
175	Kebiyye											
176	Kilivaz											
177	Ma'imûre											
178	Mışkabad											
179	Mikdadiyye					25	360	10	222,5	22,5		300
180	Nehr-i İlamara											
							165,5	10	212,5			

Sıra No	Kıy Adı	Mezra Adı	Dezen		Hertaman		Bâğ-Ölçe		1539		1577-78		1539		1577-78		
			Tagar	Ritl	Tagar	Ritl	Tagar	Ritl	Tagar	Ritl	Tagar	Ritl	Tagar	Ritl	Tagar	Ritl	Tagar
136	Manabad																
137	Baklıbe (Yıkılıbe)																
138	İheliz																
139	Baklıdere																
140	Bozzemher																
141	Ayyine																
142	Muhammediyan																
143	Kati-i Sadr																
144	Redüriye																
145	İmini-i Abdühu																
146	Başlara																
147	Başırı-Yase																
148	Baba Aziz																
149	Belici																
150	Babıldarb																
151	Burs-ı Atik																
152	Burs-ı Cedid																
153	Boya																
154	Muhavvele																
155	Bacediye																
156	Ebulcedid																
157	Bihkare																
158	Banzakane																
159	İabeki																
160	İerkanlıye																
161	Bedene																
162	Tell-i Asla																
163	Telensir																
164	Cebe																
165	Cemaliyye																
166	Hasenliyye																
167	Hacı Veciye																
168	Dışaınca																
169	Rakabe																
170	Zaviye-i Seyh Fazl																
171	Senhakiyd																
172	Süveydiyye																
173	Aziyye																
174	Akir																
175	Kebiyye																
176	Kifvaz																
177	Me'mure																
178	Maşabad																
179	Mikadlıyye																
180	Nehir-i Hamara																

(4) Bakla ve hertaman birlikte yazılmış olduğundan, ürün miktarını tespit etmek için ikiye bölünmüştür.

II: Vergiler

Osmanlı Devleti , imparatorluğun tümünü kapsayacak şekilde tek bir vergi politikası takip etmemiştir. İmparatorluk içerisinde her bölgenin ırk, kültür, iklim ve diğer bazı iktisadî ve içtimai şartlarını göz önüne alarak , ayrı ayrı vergi kanunnâmeleri yayınlamıştır³¹. Bu şartlar çerçevesinde hazırlanan kanunnâmelerde teferruatlı şekilde zirai,ticari, ve sınai faaliyetlerden alınacak vergi oran ve miktarları tek tek belirtildi.

İncelediğimiz döneme ait , elimizde Bağdat Vilayeti'ne mahsus üç sancağa bağlı nahiyeler için tertip edilmiş beş ve vilayette yaşayan uluslara ait iki olmak üzere toplam on kanunnâme mevcuttur. (Bkz. Ekler kısmına) . Bu kanunnâmelerde hizmet veya üretimden ne miktarda vergi alınacağı ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir.

TABLO XVI
BAĞDAT SANCAĞI'NDAKİ VERGİ VE RESİMLER
(1539 – 1578)

Sıra NO	Verginin Adı	1539		1577-78	
		Vergi Bedeli	%	Vergi Bedeli	%
	Zirai Vergiler				
1	Öşr-i Hint (Buğday)	65.799,5	11	1.841.107	13
2	Öşr-i Şa'ir (Arpa)	857.506	15	2.142.694,5	15
3	Öşr-i Dıhn (Darı)	1.398,5	0,02	93.104	0,7
4	Öşr-i Simsim (Susam)	21.969,5	0,4	58.573,5	0,4
5	Öşr-i Ades (Mercimek)	79.552	1	24.580,5	0,18
6	Öşr-i Çeltik	85.936	1	309.992,5	2
7	Öşr-i Cuzka (Pamuk Kozası)	39.563,5	0,7	325.339	2,5
8	Öşr-i Hurma	706	0,01	407.943	3
9	Öşr-i Bakla	52.023,25	0,9	3.620	0,03
10	Öşr-i Lubiyah (Fasulye)	108	0,003	7.656	0,06

31 Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", AÜ. DTCFD, C. V S.2. Ankara. 1947, s.187-197.

Sıra NO	Verginin Adı	1539		1577-78	
		Vergi Bedeli	%	Vergi Bedeli	%
11	Öşr-i Ma's (Böğrölce)	325,5	0,006	14.702	0,11
12	Öşr-i Dezen (— جز)	21.437,5	0,37	144.974	1
13	Öşr-i Herteman (— جز)	16.244,25	0,28	6.728	0,05
14	Öşr-i Piyâz (Kuru Soğan)	463	0,008	12.017	0,09
15	Öşr-i Muhazzarat (Sebze)	9.740,5	0,17	42.144	0,3
16	Öşr-i Meyve	36.238,5	0,62	17.221	0,12
17	Öşr-i Bağdat	4.159	0,07	77.678	0,6
18	Öşr-i Hurma ve Narenc ve Limon	71.974	1		
Toplam		1.953.216,4	33	5.556.984	39,5
Hayvancılıkla ilgili Vergiler					
1	Resm-i Mevâşi	8.371	0,14	41.970	0,3
2	Resm-i Behâyim	212	0,004	8.436	0,06
3	Resm-i Merâi	4.720	0,08	54.940	0,4
4	Resm-i Cevâmiş (Camus)	-	-	2.400	0,02
5	Resm-i Çobanbeği	33.007	0,6	-	-
6	Bahâ-i Girevv	48.036,5	0,8	-	-
Toplam		94.346,5	1,5	107.746	0,8
Şahsa Bağlı ve Arızı Vergiler					
1	Resm-i Hane -şümâr	7.608	0,13	71.443	0,5
2	Resm-i Arûs	4.806,5	0,08	-	-
3	Resm-i Bâd-ı Hevâ	7.381	0,13	-	-
4	Resm-i Arûs ve Bâd-ı Hevâ	-	-	60.667	0,43
5	Resm-i Müzâyaka	7.143,5	0,12	11.460	0,08
6	Bahâ-i Yâve	710	0,01	9.770	0,07
Toplam		27.649	0,5	153.340	1

Sıra No	Verginin Adı	1539		1577-78	
		Vergi Bedeli	%	Vergi Bedeli	%
Mukataalar					
1	Nefs-i Bağdat Mukataa Gelirleri	2.145.320 ^x	37	3.937.222	28
2	Mukataa-i Bakkal	1.196	0,02	17.670	0,13
3	Mukataa-i Boyahane	3.090	0,05	78.870	0,6
4	Mukataa-i Kassab	300	0,005	32.182	0,22
5	Mukataa-i Mezbaha	610	0,01	13.000	0,09
6	Mukataa-i Debbağhane	-	-	9.980	0,05
7	Resm-i İhtisâb	4.000	0,07	3.000	0,02
8	Mukataa-i ihtisâb ve Bazar	-	-	8.000	0,06
9	Mukataa-i Tamga ve Gümrük	-	-	44.180	0,3
10	Diğer Mukataa Gelirleri	53.872,5	0,9	85.940	0,6
Toplam		2.208.388,5	38	4.227.044	30
Ticari Vergiler					
1	Resm-i Ser-tağar	12.706,5	0,22	98.446,5	0,7
2	Resm-i İbrişim	75.273	1	243.970	2
3	Baha-i Cuzka-i Harir (İpek kozası)	7.570	0,03	23.349	0,17
4	Kelek an-hukku'l-ubûr	-	-	4.500	0,03
5	Mahsûl-ı Rugân-ı sâde	-	-	2.100	0,02
Toplam		89.549,5	1,25	372.365,5	3
1	Diğer Köy ve Mezraa Gelirleri	481.771,1	8	248.632,5	2,5
2	Vakıf Gelirleri	211.007 ^{xx}	4	1.416.874 ^{xxx}	10
3	Hevr ve Şatt Gelirleri	725.238	12	1.811.072	13
4	Resm-i Sekkar	16.773	0,3	-	-
5	Resm-i Gaffâre	60.000	1	-	-
6	Çeltik Dolabı Gelirleri	-	-	3.020	0,02
Toplam		1.494.789,1	25,5	3.579.598,5	25,5
Genel Toplam		5.867.939	100	13.997.078	100

^x 1540 tarihli tahrirden faydalanılmıştır. Tapu Tahrir 1028, s. 18

^{xx} 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesinde faydalanılmıştır. Tapu Tahrir 1028, s. 9-10.

^{xxx} 1546 tarihli Evkâf Defteri'nden Faydalanılmıştır. Kuyûd-ı Kadîme 582, v. 70/a - 136/b

1. Ziraî Vergiler

1.1. Öşür

Öşür kelime olarak onda bir anlamına gelmekte olup ziraî üretimden aynı olarak alınan şer'î verginin adıdır. Ancak, Osmanlı Devleti'ndeki uygulama şer'î öşürden mahiyet ve nispet itibarı ile çok farklı olup, imparatorluğun muhtelif bölgelerinden intikal eden tarihi miraslara, mahalli örf ve adetlere, mali veya iktisadî mûlahazalara dayanmakta idi. Bununla beraber, toprağın verim kabiliyeti, sulama şartları ve yapılacak olan ziraat çeşidi de, öşür oranının belirlenmesinde rol oynamakta idi. Bu etkenler göz önüne alınarak belirlenen öşür oranları mahsulün onda biri (1/10) ile yarısı (1/2) arasında değişmektedir. Bu oranlar, bazen her kaza veya her köy için ayrı ayrı tespit edilmektedir³².

Devlete ait topraklar üzerinde ziraat yapan reaya, bu toprakların daimi ve irsi bir kiracısı konumunda olup, mahsulden her sene "öşür" adı altında ödedikleri vergiler, bir toprak kirası veya bir paylaşma aracı (harac-ı mukaseme) mahiyetinde idi. Yani devletin aldığı öşür, toprakların mülkiyetine sahip olmaktan doğan bölüşme hakkıdır³³.

Ayrıca reaya, "harac-ı mukaseme" dışında her sene "resm-i çift" veya "harac-ı muvazzafa" (toprak haracı) namı altında ilave ikinci bir vergiyi dahi nakdî ve mektû olarak ödemek zorunda idi.³⁴

Öşür, aynı ve nakdî olmak üzere iki şekilde tahsil edilebilirdi. Hububat ve pamuk gibi dayanıklı ürünlerden aynı olarak alınması kanundu. Ancak, sebze ve meyve gibi bağ, bahçe ve bostan mahsulleri dayanıklı ürünler olmadığından nakdî ve mektû resim alınırdı³⁵.

1.1.1. Hububat Öşrü

Bağdat Sancağı'nda, Şehriban Nahiyesi dışında kalan yerlerde hububattan beşte bir (1/5) oranında öşür alınmaktaydı³⁶. Şehriban Nahiyesinde ise kanunnâmeye göre "... hâsıl olan galleden sad-yek (1/100) ve ayar-ı kassâm ve tüccârlık vaz' olduktan sonra beşte bir (1/5) divânlık alınır..." diye buyrulmaktadır.³⁷

³² Ö. Lütü Barkan, "Öşür", "Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, S. 799-804.

³³ Ö. L. Barkan, "öşür", Türkiye'de Toprak Meselesi, S.799; M. A. Ünal, Harput Sancağı, S. 119; M. A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta, 1998, S. 136-137.

³⁴ Ö. L. Balkan, "Öşür", S. 799-800.

³⁵ M. A. Ünal, Harput Sancağı, S. 119-120; M. A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, S. 137-138.

³⁶ Tapu Tahrir 1028, S. 2-13.

³⁷ Kuyûd-u Kadîme 102, V.101/a; Tapu Tahrir 1049, S.62

1.1.1.1. Buğday Öşürü

Bağdat Sancağı'nda arpadan sonra en fazla üretimi yapılan ürün buğday olup, vergi geliri açısından da ikinci sırayı almaktadır. 1539'da buğdaydan elde edilen öşür miktarı 653.799,5 akçe olup, bu meblağ toplam vergi hasılatının %11'ine tekabül etmektedir. 1577-78'de ise öşür miktarı 1.841.707 akçeye yükselmiş ve toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı da artarak %13'lük bir nispete ulaşmıştır. (Bkz. Tablo-XVI) Diğer yandan Bağdat Sancağı'nda buğdayın resmi fiyatı ise , 1540 ' da kilo başına 24 akçedir (Bkz. Tablo XXVI)

1.1.1.2. Arpa Öşürü

Bağdat Sancağı'nda en fazla arpa üretimi yapılmakta olup, vergi geliri açısından da birinci sırada yer almaktadır. 1539'da arpadan elde edilen öşür miktarı 857.506 akçe olup, bu meblağ toplam vergi hasılatının %15'ine tekabül etmektedir. 1577-78'de ise öşür miktarı 2.142.694,5 akçeye yükselmesine karşılık, bu meblağın toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı yine %15'dir. (Bkz. Tablo-XVI)

Arpanın 1540'da resmi fiyatı kilesi 12 akçe olarak belirlenmiştir. (Bkz. Tablo-XXVI)

1.1.1.2. Darı Öşürü

Darının 1539'da öşür bedeli 1.398,5 akçe olup, bu meblağın toplam vergi hasılatının % 0,02'sine tekabül etmektedir. 1577-78'de ise öşür bedeli 93.014 akçeye yükselmiştir. Bu meblağın toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı % 0,7'dir. (Bkz. Tablo-XVI).

Darının 1540'daki resmi fiyatı kilesi 12 akçe olarak belirlenmiştir.(Bkz. Tablo-XXVI)

1.1.1.3. Susam Öşürü

Susamın 1539'da öşür bedeli 21.969,5 akçe olup, bu meblağın toplam vergi hasılatının % 4'üne tekabül etmektedir. 1577-78'de ise öşür bedeli 58.573,5 akçeye yükselmesine karşılık, bu meblağın toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı yine % 4'dür. (Bkz. Tablo-XVI).

1.1.1.4. Mercimek Öşürü

Mercimeğin öşür bedeli 1539'da 79.552 akçe iken, 1577-78'de 24.580,5 akçeye düşmüştür. Toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise % 1'den, %0,18'e gerilemiştir. (Bkz. Tablo-XVI)

1.1.1.5. Çeltik Öşrü

Çeltiğin 1539'da öşür bedeli 85.936 akçe olup, bu meblağın toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı % 1'dir. 1577-78'de ise öşür bedeli 309.992,5 akçeye yükselmiş olup, bu meblağın da oranı % 2'ye tekabül etmektedir (Bkz. Tablo-XVI).

Çeltiğin 1540'daki resmi fiyatı ise kilesi 12 akçe olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo-XXVI).

1.1.1.6. Pamuk Kozası Öşrü

Pamuk kozasının 1539'da öşür bedeli 39.563,5 akçe iken, 1577-78'de 352.339 akçeye yükselmiştir. Buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oran ise 1539'da % 0,7 iken, 1577-78'de %2'ye çıkmıştır (Bkz. Tablo-XVI).

1.1.1.7. Bakla Öşrü

Baklanın 1539'da öşür bedeli 52.023,25 akçe olup, toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise % 0,9'dur. 1577-78'de ise öşür bedeli 3.620 akçeye ve oranı da % 0,03'e gerilemiştir (Bkz. Tablo-XVI).

1.1.1.8. Fasulye Öşrü

Fasulyenin 1539'da öşür bedeli 180 akçe iken, 1577-78'de 7656 akçeye yükselmiştir. Buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise 1539'da % 0,003 iken, 1577-78'de % 0,06 nispetinde olmuştur (Bkz. Tablo-XVI)

1.1.1.9. Böğrölce Öşrü

Boğrölcenin 1539'da öşür bedeli 325,5 akçe iken, 1577-78'de 14.702 akçeye yükselmiştir. Buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise 1539'da % 0,006 iken, 1577-78'de % 0,11 nispetinde olmuştur (Bkz. Tablo-XVI)

Böğrölcenin 1540'daki resmi fiyatı ise kilesi 24 akçe olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo- XXVI)

1.1.1.11. Dezen Öşrü (— جز)

Dezenin 1539'da öşür bedeli 21.437,5 akçe iken, 1577-78'de 144.974 akçeye yükselmiştir. Toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise 1539'da % 0,37 iken, 1577-78'de % 1 nispetinde olmuştur (Bkz. Tablo-XVI)

1.1.1.12. Hertaman Öşrü (— هرتان)

Hertamanın 1539'da öşür bedeli 16.244,25 akçe iken, 1577-78'de 6.728 akçeye gerilemiştir. Buna mukabil toplam hasılat içerisindeki oranı ise 1539'da % 0,28 iken, 1577-78'de % 0,05 nispetinde olmuştur (Bkz. Tablo-XVI)

1.1.2. Bağ (Resm-i Bağat) ve Hurma (Mahsul-i Bağat-ı Hurma) Öşrü

Bağdat Sancağı'na ait kanunnâmelerde bağlardan alınan oşür miktarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak hurmadan oşür olarak hums (1/5) alındığından tahminimizce bağlardan da aynı miktarda alınmakta idi. Sancaktaki mevcut bağlardan alınan oşür bedeli 1539'da 4.159 akçe iken, 1577-78'de 77.678 akçeye yükselmiştir. Buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise 1539'da % 0,07 iken, 1577-78'de % 0,6 nispetinde olmuştur (Bkz. Tablo-XVI).

Hurmanın 1539'da oşür bedeli 706 akçedir. Ayrıca bu tarihteki bazı yerlerde ise narenciye ve limon ile birlikte oşür bedelleri yazılmış olup, bu miktarda 71.974 akçedir. 1577-78'de ise oşür bedeli 407.943 akçeye yükselmiş olup, toplam vergi hasılatı içerisinde % 3'lük bir orana sahiptir (Bkz. Tablo-XVI).

1.1.3. Meyve Öşrü (Resm-i Meyve)

Bağdat Sancağı'nda meyveden oşür olarak hums (1/5) alınırdı. 1539'da "resm-i meyve" namı altında 36.238,5 akçe oşür alınmış olup, bu mablağın toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise % 0,62'dir. Ayrıca bu tarihte "mahsul-i bağat-ı hurma ve narenc ve limon" namı altında da 71.974 akçe alınmıştır.1577-78 tarihli tahrirde "resm-i meyve" olarak bir kayıt bulunmamakta olup, muhtelif meyveler "mahsul-i bağat-ı sebt (سب) ve zerdalu ve hurma ve enar" , "mahsul-i engür ve enar" nam altında oşür miktarları verilmiştir. Zira bu oşürleri "resm-i meyve" başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Ancak bu tarihte meyve oşüründe bir azalma meydana gelmiş olup, 17.221 akçeye düşmüştür. Buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı da % 0,12'dir (Bkz. Tablo-XVI)

1.1.4. Sebze (Resm-i Muhazzarat) ve Kuru soğan (Resm-i Piyâz) Öşrü

Bağdat Sancağı'nda sebzedden oşür olarak hums (1/5) alınırdı. Sebzenin 1539'da oşür bedeli 9740,5 akçe olup, toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı % 0,17'dir. 1577-78'de ise oşür bedeli 42.144 akçeye yükselmiş olup, buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı ise % 0,3'e çıkmıştır (Bkz. Tablo-XVI).

Kuru soğanın oşür bedeli ise 1539'da 463 akçe iken, 1577-78'de 12.017 akçeye yükselmiştir. Buna mukabil toplam vergi hasılatı içerisindeki oranı 1539'da % 0,008 iken, 1577-78'de % 0,09'a çıkmıştır (Bkz. Tablo-XVI).

2. Hayvancılıkla İlgili Vergiler

2.1. Resm-i Mevâşî (Sığır Vergisi)

Osmanlı Devleti'nde ineklerden nakdî olarak alınan örfî bir vergi idi.³⁸ 1540 tarihinde Bağdat Sancağı'na bağlı Halis Nahiyesi'nde her bir inekten 7 akçe 1 mankur ve deh-yek (binde bir); Tarik-i Horasan, Mehreved ve Zengabât Nahiyelerinde 8 akçe 4 mankur ve ulus taifesinden ise 7 akçe 1,5 mankur " resm-i mevâşî " alınmaktaydı. 1577-78'de ise bütün nahiyelerde ve Ahşamat ulusundan her bir inekten 8 akçe alınmakta iken, Cemmasat ulusundan ise her üç inekten 20 akçe tahsil edilmekteydi (Bkz. Ek-II, III, X).

Bağdat Sancağı'nda sığır vergisi toplamı 1539'da 8371 akçe iken, 1577-78'de 41.970 akçeye yükselmiştir. Toplam Sancak gelirleri içindeki oran ise 1539'da % 0,14, 1577-78'de ise % 0,3 nispetindedir (Bkz. Tablo-XVI).

Alınan vergi miktarlarına göre sancakta mevcut olan inek sayısı 1539'da 1046 baş iken, 1577-78'de ise 5246 başdır.

2.2. Resm-i Merai (Koyun Vergisi)

Bağdat Sancağı'nda merada otlayan her dişi koyun ve keçiden alınan vergidir. Osmanlı Devleti'nin diğer beldelerinde koyundan alınan " resm-i ağnam " ile benzer bir vergi olmasına rağmen, miktar yönünden farklılık göstermektedir.³⁹ Bağdat Sancağı'na bağlı nahiyelerde koyun vergisinin farklı miktarlarda alındığını görmekteyiz. 1539'da Zengabâd Nahiyesi'nde her 3 koyundan 2 akçe ve deh-yek (binde bir); Halis Nahiyesi'nde her bir dişi koyundan 1 akçe 1 mankur ve deh-yek (binde bir); Tarik-i Horasan, Mehreved ve Düceyl Nahiyelerinde her bir dişi koyundan 1 akçe 1 mankur ve ulus taifesinden her dişi koyundan 1 akçe 1,5 mankur alınmaktaydı. 1577-78'de bütün nahiyelerde her 5 dişi koyun ve keçiden 6 akçe (her bir koyundan 1,2 akçe), Ahşamat ulusundan her 100 dişi koyundan 120 akçe (her bir koyundan 1,2 akçe) ve Cemmasat ulusundan her 18 baş koyundan 22 akçe (her bir koyundan 1,2 akçe) olarak tahsil edilmekteydi (Bkz. Ek-II, III, X).

Sancakta koyun vergisi toplamı 1539'da 4720 akçe iken, 1577-78'de 54.940 akçeye yükselmiştir. Toplam sancak gelirleri arasındaki oranı 1539'da % 0,08 iken, 1577-78'de % 0,4'tür (Bkz. Tablo-XVI).

³⁸ M. A. Ünal, Harput Sancağı. S. 139.

³⁹ Osmanlı Devleti'nde umumiyetle " resm-i ağnam " her iki koyuna 1 akçe olarak alınmaktaydı. M.A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri. S. 142.

Alınan vergi miktarlarına göre sancakta mevcut olan koyun sayısı 1539'da 3494 baş iken, 1577-78'de 45.783 baş olmuştur.

2.3. Resm-i Behâyim

Behâyim, Arapça " behime "nin çoğulu olup, dört ayaklı hayvan manasına gelmektedir.⁴⁰ Kanunnâmelerden anladığımız kadarı ile merkeplerden alınan vergidir.1540 tarihli kanunnâmede alınan vergi miktarı hususunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak 1577-78 tarihli nahiye kanunnâmelerinde bu verginin farklı miktarlarda alındığı görülmektedir. Tarik-i Horasan ve Mehreved Nahiyelerinde her dişi merkepden 4 akçe, Düceyl Nahiyesinde her dişi merkepden 8 akçe ve Şehriban Nahiyesinde ise her erkek ve dişi merkepden 8 akçe alınmaktaydı (Bkz. Ek-V-VI-VII-VIII).

Bağdat Sancağı'nda 1539 tarihinde resm-i behâyim tutarı 212 akçe iken, 1577-78'de 8.436 akçe olmuştur (Bkz. Tablo-XVI).

2.4. Resm-i Cevâmis (Camus)

Resm-i Cevâmis, camus veya su sığırtı denilen hayvanlardan alınan vergidir. 1537 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde her camustan 22 akçe alındığı kayıtlıdır (Bkz. Ek-I). 1577-78 Tarihli Cemmâsât ulusuna ait kanunnâmede de her camustan 22 akçe alınmaktaydı (Bkz. Ek-X).Bağdat Sancağı'nda 1577-78 tarihinde resm-i cevâmis tutarı 2400 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

2.5. Resm-i Çobanbeği

Bu vergi 1537 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde " ve koyunu olanlardan çobanbeği deyü her üçyüz koyundan bir koyun alınır imiş ... " diye ifade edilmektedir (Bkz. Ek-I). Eğer 300 koyundan eksik olduğu takdirde, 5 koyundan 1 akçe alınmaktaydı (Bkz. Ek-II).1577-78 tarihli Ahşamat Kanunnâmesinde ise "... reyanın erkek ve dişi kuzu keçilerinden çobanbeği deyu her yuz koyundan yigirmi akçe alunagelmeğin ..." diye kayıt bulunmaktadır (Bkz. Ek-IX).

Bağdat Sancağı'nda 1539 tarihinde resm-i çobanbeği tutarı 33.007 akçedir. 1577-78 tarihli tahrirde bu vergi miktarına ait bir kayıt bulunmamaktadır (Bkz. Tablo-XVI).

⁴⁰ Ş. Sami. Kâmûs-ı Türkî. S. 327.

2.6. Resm-i Girevv

Bu vergi 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesinde “Girevv ana derler ki, etrâfdan gelub Bağdad toprağında koyunların otaran kimesnelerden her üçyüz koyundan altı koyun alınur. Üçyüzden nâkıs olursa her elli koyundan bir koyun alınur” diye açıklanmaktadır (Bkz. Ek-II).

Bağdat Sancağı’nda 1539 tarihinde resm-i girevv tutarı 48.036,5 akçe olup, 1577-78 tarihli tahrirde bu vergi hakkında bir kayıda rastlayamadık (Bkz. Tablo-XVI).

3. Şahsa Bağlı ve Arızı Vergiler

3.1. Resm-i Hâne-Şümâr

Hane başına alınan vergidir. Bu vergi Bağdat Sancağı’na bağlı nahiyelerde farklı miktarlarda alındığı görülmektedir. 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi’nde Tarik-i Horasan ve Mehreved Nahiyeleri’nde 8 akçe, Halis ve Zengabâd Nahiyeleri’nde 11 akçe ve Düceyl Nahiyesi’nde ise 10 akçe alınmaktaydı (Bkz. Ek-II). 1577-78 tarihli nahiyelere ait kanunnâmelerde de aynı miktarda alındığı görülmektedir. Bu tarihte Ahşamat ulusundan 4 akçe ve Cemmâsât ulusundan ise 24 akçe alınmaktadır (Bkz. Ek-IV-V-VI-VII-IX-X).

Bağdat Sancağı’nda 1539 tarihinde resm-i hâne-şümâr tutarı 7.608 akçe (Bu tarihli Tahrir Defteri’nde sayfalar eksik olduğundan bütün nahiyelerdeki haneleri tespit edemedik.), 1577-78’de ise 71.443 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

3.2. Resm-i Arûs

Evlenen kız veya dul kadınlardan alınan bir vergidir. Ancak nikâhın tescili sırasında kadının aldığı vergi buna dahil değildir.⁴¹

Arûsâne resminin miktarı evlenecek olan gelinin bâkire veya dul olmasına göre değişmektedir. Bu vergi musul⁴² ve Çemişgezek’te evlenecek olan kız bâkire ise 60 akçe, dul ise 30 akçe olarak alınmaktadır.⁴³ Bağdat Sancağı’nda ise bu vergi miktarını sadece 1577-78 tarihli Şehriban Nahiyesi Kanunnâmesi’nde tespit edebiliyoruz. Şehriban Nahiyesi’nde bâkireden 66 akçe ve duldandan ise 36 olarak alınmaktaydı (Bkz. Ek-VIII).

⁴¹ Halil Sahillioğlu, “Arûs Resmi madd.”, TDVİA., C.3. İstanbul, 1991, S. 422.

⁴² A. Gündüz, Osmanlı İdaresinde Musul, S.303.

⁴³ M.A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, S. 157.

Serbest tımarlarda arûs resminin tamamını sipahi alır iken, serbest olmayan tımarlarda ise yarısını sipahi ve diğer yarısını ise sancakbeyi veya subaşı alırdı. Vakıf köylerde ise, ilgili vakfın mütevellisi, malikâne- divâni sisteminin uygulandığı köylerde ise divâni hissesinin sahibi arûs resmini alırdı.⁴⁴

Bağdat Sancağı'nda 1539 tarihinde resm-i arûs tutarı 4.806,5 akçedir. 1577-78 tarihli tahrirde ise resm-i arûs ve bâd-ı hevâ olarak kaydedilmiş olup, tutarı 60.667 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

3.3. Resm-i Bâd-ı Hevâ

Ehl-i orf'un, toplum içinde çıkan olaylardan ya da gözetim ve koruma gerektiren işlerden, kadı hükmü veya kanunî yetki ile aldığı cerimelere bâd-ı hevâ resmi denir.⁴⁵ Bu vergi türü düzenli olmayıp, gelir miktarı zaman ve şartlara göre değişmektedir.

Bağdat Sancağı'nda 1539'da resm-i bâd-ı hevâ tutarı 7381 akçedir. 1577-78 tarihli tahrirde ise resm-i arûs ve bâd-ı hevâ olarak kaydedilmiş olup, tutarı 60.667 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

3.4. Resm-i Müzâyaka

Müzâyaka, darlık manasına gelmektedir.⁴⁶ Tahminimizce bu vergi, devletin sıkıntılı zamanlarında toplanan bir tür vergidir. Bağdat Sancağı'nda 1539'da resm-i müzâyaka tutarı 7.143,5 akçe, 1577-78'de ise 11.460 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

3.5. Bahâ-i Yâve

Sahipsiz olarak bulunan hayvan veya kölenin, sahibinin çıkabileceği muayyen bir süre bekletildikten sonra, satışından elde edilen gelire bu ad verilmektedir. Belgelerde "yave ve kaçkun resmi" olarak da geçmektedir.⁴⁷ Bağdat Sancağı'nda 1539'da bahâ-i yâve tutarı 710 akçe iken, 1577-78'de 9.770 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

⁴⁴ Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi madd.", TDVİA., C.3, S.423.

⁴⁵ M. Akdağ, *age.*, C.II, S. 331.

⁴⁶ Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, S.923.

⁴⁷ M.Z. Pakalın, *Osmanlı Deyim ve Terimler Sözlüğü*, C.III, S. 607; M. Akdağ, *age.*, C.II, S. 196; A.N. Turan, *Ruha Sancağı*, S. 130.

4.Maktu Vergiler ve Mukataalar

Maktû vergiler ve mukataalar, Osmanlı vergi gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Maktu vergiler, “götürü usulü” vergilendirme olup, yılda bir defa sabit bir meblağ üzerinden hesap ve tahsil olunmaktaydı. Bazı mezraa gelirleri, adet-i ağnam ve değirmen resimleri maktû olarak alınmaktaydı.⁴⁸

Mukataa ise, geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan merkez hazinesine alınan vergi ve gelir kalemleridir. Bu gelirler, maden işletmeleri, tuz, şap vb. gibi devlete ait kaynaklar, şehirlerdeki boyahâne, debbağhane, kasabhane, vb. gibi ticari ve sınai işletmeler, tamga, mizan, bâc vb. gibi gümrük vergileri mukataa olarak işletilmekte idi.⁴⁹

Mukataa gelirleri iltizam ve emânet olmak üzere iki yolla toplanmakta idi. İltizam usulünde, İstanbul’da veya mukataanın bulunduğu kadılıkta müzayedeye çıkarılır ve talipler arasında en fazla fiyatı teklif eden kişi mukataayı alırdı. Ancak müzayede sırasında mukataayı iltizam etmeye talipli çıkmadığı takdirde her sene muayyen bir meblağı yatırmayı taahhüt etmesi karşılığında ulûfeli bir memur (emin) görevlendirilirdi. Bu tarz işletilmeye ise emânet usulü denirdi.⁵⁰

Bağdat Sancağı’nda XVI. Yüzyılın son çeyreğinde mukataalarda çeşitli sorunlar yaşandığını belgelerden tespit etmekteyiz. 20 Temmuz 1577 (4 Cemaziyelevvel 985) tarihli bir hükümde; iltizam alan bazı kişilerin muvâzaa tariki ile miri emlakları akraba ve taallukatlarına sattıklarından, bunların men edilmesi istenilmektedir.⁵¹

23 Mayıs 1578 (16 Rebiülevvel 986) tarihli bir hükümde ise; Bağdat mukataatında bulunan gallatın satılmadığı ve elde kaldığından miriye zarar verdiği bahsedilmiştir.⁵²

14 Ocak 1582 (19 Zilhicce 989) tarihli bir başka hükümde ise; Bağdat Eyaleti’ndeki havâss-ı hümayûn ve mukataatın ekseriyetle müflis ve medyûnların elinde bulunduğu, hazine de akçe ve anbârda ise gallât bulunmadığı, miriye küllü zarar olduğundan, ıslahına çalışılması için emr-i şerif gönderilmiştir.⁵³

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Bağdat’teki mukataalarda bir sorun mevcut olup, yeterli bir gelir getirmemekteydi.

⁴⁸ A.N. Turan, *Ruha Sancağı*, S. 180.

⁴⁹ M. Akdağ, *age.*, C.II, S. 231-247; M.A. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, S. 153-154.

⁵⁰ M. Akdağ, *age.*, C.II, S. 231-247.

⁵¹ BOA. *Mühimme* 31, 53/135.

⁵² BOA. *Mühimme* 34, 235/500.

⁵³ BOA. *Mühimme* 46, 283/647, 284/649.

Nefs-i Bağdat'taki mukataaların çeşitli tarihlerdeki gelir miktarlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo- XVII)⁵⁴

TABLO – XVII
NEFS-İ BAĞDAT'TAKİ MUKATAALAR VE GELİRLERİ
(1540-1578)

Sıra No	Mukataa Adı	Geliri			
		1540	1544-45	1556	1577-78
1	Darü'd-darb	310.000	221.000	221.000	758.333
2	Tamga	850.000	-	1.833.393	-
3	Boyahâne	84.000	65.868	400.000	143.000
4	Debbağhâne	94.000	73.333	277.000	160.000
5	Asiyab	78.000	-	-	-
6	Babu'l-Cisr	30.000	23.333	130.000	39.000
7	Şarabhâne	200.000	-	-	-
8	Bâd-ı hevâ	60.000	-	-	-
9	Sûku'l-Gazel	13.000	10.000	37.000	7.228
10	Ziyâk-ı Fûrûşî	4.000	-	-	-
11	Ma'sarahânc	20.000	24.000	24.000	23.333
12	Canib-i Garbî	30.000	-	-	-
13	Mastûyâre ve Gurbet	40.000	-	-	-
14	Beğhâne ve Kumarhâne	28.000	-	-	-
15	Mahsul-i Beytü'l-mâl	20.000	-	-	21.000
16	Resm-i Meyve-i Çekri (Meyvchâne)	10.000	-	-	-
17	Başhâne	9.000	-	-	13.773
18	Ağcakapu	20.000	10.000	-	22.000
19	Alakapu	8.000	12.166	50.000	-
20	Karakapu	5.000	-	46.500	-

⁵⁴ Bu tablo; Tapu Tahrir 1028, S.18; Kuyûd-ı Kadime 209, V.1; Maliyeden Müdevver 1090, S.6-13; Kuyûd-ı Kadime 102, V.29-30; defterlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Sıra No	Mukataa Adı	Geliri			
		1540	1544-45	1556	1577-78
21	Mahsul-i Dar`-s-sellah	200.000	-	-	-
22	Mahsul-i Bağat-ı Savk	18.320	-	-	-
23	Mahsul-i Masârifâ-i Fülûs	6.000	-	-	-
24	Cizye-i Yahudiyân	8.000	12.000	-	-
25	Tamga ve gümrük maa bazar-ı esb der-Bağdat ve Kasaba-i Hz. İmam-ı Musa-i Kâzım ve râhdârî cânib-i şarkî ve garbî ve beğ akçe-i bâc-ı bây-ı ağnam	-	753.393	-	-
26	Tamga-i Meşhedeyni`ş-Şerifeyn	-	1.080.000	-	-
27	Meyvahâne ve Bozahâne ve Ma`cunhâne ve Afyonhâne	-	163.033	-	-
28	İhtisâb	-	96.333	466.000	-
29	Beğ akçe-i bâc-ı ağnâm	-	41.333	-	-
30	Kile-hâne	-	23.400	68.000	41.333
31	Asiyab ve Ma`sarahane-i Cânib-i Garbi	-	18.000	-	-
32	Hamam-ı Hassa der-Kal`a-i Nârin	-	5.760	3.600	7.200
33	Hamam-ı Yağbasdı	-	7.200	8.640	6.750
34	Ehl-i Esnâf-ı Şehirlüyân	-	20.000	20.000	20.000
35	Mahsul-i Bağ-ı Mevlânâ Cimri anısf	-	2.400	-	-
36	Beytül-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı maksûd ve yave ve kaçkun ve mâl-ı medfûn	-	167.681	-	258.398

Sıra No	Mukataa Adı	Geliri			
		1540	1544-45	1556	1577-78
37	Mahsul-i rüsûm-ı berevât	-	12.000	-	-
38	Hakku'l-ubûr-ı Sukavuşân (Kese-i Sukavuşân)	-	4.000	40.000	24.218
39	Bâd-ı hevâ ve resm-i arûs	-	80.000	-	-
40	Bâc-ı Bab-ı Sefine	-	-	68.000	15.000
41	Bâc-ı ağnam	-	-	160.000	-
42	Zeamet	-	-	135.300	-
43	Meyhâne ve Meyvehâne ve Esrarhâne ve Afyonhâne	-	-	250.000	-
44	Hamam-ı Medrese	-	-	11.160	-
45	Bâd-ı hevâ ve ihtisâb ve kassabhâne ve ma'sarahâne ve keyyâliye der-Cânib-i garbi	-	-	168.579	-
46	Mahsûl-i bağ	-	-	2.700	-
47	Tamga-i nefis-i Bağdat ve Meşhedî's-Şerifeyn ve beğ akçe-i bâc-ı bây-ı ağnam	-	-	-	1.633.176
48	Râhdârî-i cânib-i şarkî-i Bağdat	-	-	-	100.000
49	Râhdârî cânib-i garbî-i Bağdat	-	-	-	30.916
50	Bâc-ı bazar esb'ü esterân ve beğ akçe-i bâc-ı bây-ı ağnam	-	-	-	167.000
51	İhtisâb-ı nefis-i Bağdat maa hisse-i İmam-ı Musa-i Kâzım	-	-	-	203.166
52	İhtisâb ve ma'sarahâne ve ze'amet-i cânib-i garbî-i Bağdat	-	-	-	55.754
53	Cizye-i Gebrân ve Yahudiyân-ı nefis-i Bağdat	-	-	-	13.450

Sıra No	Mukataa Adı	Geliri			
		1540	1544-45	1556	1577-78
54	Ze'anet-i Bağdat ma'a emlükâne ve esrârhâne ve maktû-ı Gebrân ve Yahudiyân	-	-	-	54.484
55	Mahsul-i rûsûm-ı berevât-ı ümanâ ve küttâb ve ehl-i cihâd ve gayrihüm	-	-	-	14.000
56	Hamam-ı hassa ki der-Sûk-ı Şirâhân	-	-	-	37.800
57	Dekâkin-i hassa ki der-Sûk-ı Şirâhân	-	-	-	9.990
58	Hamam-ı hassa el-meşhuriyye Şurca Hamam	-	-	-	16.920
59	Bâc-ı kara konevi	-	-	-	19.000
60	Mahsul-i vezvaniye-i harir	-	-	-	24.212
	Toplam	2.145.320	2.926.233	4.420.872	3.937.222

Tablo-XVII'de görüldüğü gibi, 1540 tarihinde Bağdat şehrin de 24 mukataa mevcut olup, bu mukataaların toplam geliri 2.145.320 akçe idi. Bu miktar, sancaktaki toplam gelirlerin %37'sine tekabül etmekteydi (Bkz. Tablo-VI). 1544-45'de 24 mukataanın toplam geliri 2.926.233 akçe, 1556'da 22 mukataanın toplam gelir miktarı 4.420.872 akçe ve 1577-78'de ise 30 mukataanın toplam gelir miktarı 3.937.222 akçedir.

Yukarıda Bağdat Sancağı'nda XVI. Yüzyılın sonlarına doğru mukataalarda çeşitli sorunlar yaşandığı üzerinde durmuştuk. Bu hususu daha bariz şekilde verilen bu rakamlarda görmekteyiz. 1556'daki 22 mukataaya karşılık 1577-78'de 30 mukataa olmasına rağmen, gelir miktarında yaklaşık %10'luk bir azalma meydana gelmiştir. Bu arada 1577-78'de mukataa gelirlerinin sancaktaki toplam gelirler içerisindeki oranı %28'dir (Bkz. Tablo-XVI). Görüldüğü gibi 1540'a göre 1577-78'de şehirdeki mukataa gelirlerinin sancak gelirleri içerisindeki oranda da azalma meydana gelmiştir.

5. Tesisler ve Bunlardan Alınan Vergiler

5.1. Darphane (Dârü'd-Darb)

Osmanlı Devleti'nin birçok şehir ve kasabasında padişah adına para kesecek darphaneler mevcuttu. Darphaneler belli bir sayıda olmayıp, zaman zaman bazı

darphaneler kapatıldığı gibi, kimi yerlerde yenisi de açılabilirdi. İmparatorluk içinde en işlek olan darphaneler, İstanbul, Edirne, Bursa, Tire, Amasya, Ayasluğ ve Serez'de bulunuyordu.⁵⁵

Bağdat'ta, fetihten kısa bir süre sonra darphanenin kurulduğunu görmekteyiz. Nitekim 1540'da Bağdat şehrinde mevcut olan mukataalardan birisi de darphanedir.⁵⁶

Bağdat darphanesinin belgelere yansıdığı kadarı ile durumu şu şekildedir:

7 Haziran 1550 (24 Şaban 957) tarihli bir hükümde Bağdat'ta kesilen paranın Halep, Amid ve Basra'da olmadığından, gelen tüccar tarafından alınmadığı için, gönderilen fermanla Şâhî ayarında Sultaniyye kesilmesi buyrulmuştur.⁵⁷

Haziran 1550 (Cemaziyelahir 957) tarihli bir hükümde ise, Bağdat, Musul ve Hille darphânelerinde Şâhî kestirilmemesi ve Bağdat'taki gümüşlerin tüccarlar tarafından Basra'ya götürülmemesi ve darphâneye satılmasına dair emr-i şerif gönderilmiştir.⁵⁸

1552 Aralık sonlarında (Evâil-i Muharrem 960) Bağdat Beylerbeyliği'ne gönderilen bir hükümde ise, Bağdat ve Musul darphânelerinde kesilen paranın, Halep parasına göre eksik olduğundan, Halep parasına uydurulması için emr-i şerif gönderilmiştir.⁵⁹

10 Aralık 1559 (10 Rebiülevvel 967) tarihli hükümde ise; Bağdat darphânesinde kesilen paranın Süleymanî olduğu, ancak Basralı tüccarların bu paraya ilgi göstermediklerinden, Muhammedî ve Lârî akçelerinin darphâne kestirilmesi için ferman gönderilmiştir.⁶⁰

Ancak Bağdat darphânesinde Lârî paranın kesilmesi darphâneye zarar verdiğinden, 25 Ağustos 1573 (26 Rebiülahir 981) tarihli bir emr-i şerif ile Lârî terine, Selîmi parasının kesilmesi buyrulmuştur.⁶¹

Yukarıdan itibaren Bağdat darphânesinin çeşitli tarihlerde bastığı paraları belgeler yardımı ile özetlemeye çalıştık. Bu belgelerden darphâne hakkında şu sonuçlar çıkmaktadır: Bağdat darphânesi önemli bir işleve sahip olmayıp, para basımında Halep

⁵⁵ M. Akdağ, *agc.*, C.II, S. 247-254.

⁵⁶ *Tapu Tahrir* 1028, S. 18.

⁵⁷ *Kepeci Ruus* 209, S. 94.

⁵⁸ *Maliyeden Müdevver* 15367, 2/9.

⁵⁹ *Maliyeden Müdevver* 15367, 3/13.

⁶⁰ BOA. *Mühimme* 3, 220/616.

⁶¹ BOA. *Mühimme* 22, 266/521.

darphânesini örnek almaktadır. Bir anlamda Halep darphânesinin kontrolünde faaliyet göstermektedir. Ayrıca Bağdat darphânesinin gümüş sıkıntısı çektiği görülmektedir. Bir başka husus da, Bağdat darphânesinin bastığı paralar fazla yaygın olmadığıdır. Bununla beraber darphâne, Basra'lı tüccarların taleplerine göre de para kestigi de görülmektedir.

Bağdat Darphânesi'nin geliri 1540'da 310.000 akçe, 1544-45'de 221.000 akçe, 1556'da 221.000 akçe ve 1577-78'de ise 758.333 akçeye yükselmiştir (Bkz. Tablo-XVII).

5.2. Boyahaneler

Dokuma sektörünün önemli yan sektörü olan boyahaneler, kullanılan ipliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanması burada yapılmaktadır. Bir yerdeki boyahane gelirlerinin yüksekli, oradaki dokuma sanayinin gelişmiş olduğunu gösterir.⁶²

1577-78'de Bağdat Kanunnâmesi'nde, "Mezkûr boyahane ahvâli iplik bahâlu olub ucuz olmasına müteallikdir. Mahkeme tarafından çaşni dutulub ana göre narh verilür" diye buyrulmaktadır.⁶³

Bağdat şehrindeki boyane mukataası geliri 1540'da 84.000 akçe, 1544-45'de 65.868 akçe, 1577-78'de 400.000 akçe ve 1577-78'de 143.000 akçe olmuştur (Bkz. Tablo-XVII). Görüldüğü gibi 1556'da boyahane mukataası geliri büyük bir artış göstermesine rağmen, 1577-78'de büyük bir azalma meydana gelmiştir. Ancak büyük miktarda bir azalmanın meydana gelme sebeplerini tespit edemedik.

Bağdat kurasında bulunan boyahane mukataası geliri ise 1539'da 3.090 akçe iken, 1577-78'de 78.870 akçe olmuştur (Bkz. Tablo-XVII).

5.3. Debbâğhane

Hayvan derilerinin çeşitli işlemlerden geçirilerek, kullanılmaya elverişli hale getirilen atölyelerdir.

Bağdat şehrindeki debbâğhane mukataası geliri 1540'da 94.000 akçe, 1544-45'de 73.333 akçe, 1556'da 277.000 akçe ve 1577-78'de ise 160.000 akçe idi (Bkz. Tablo-XVII). Görüldüğü gibi 1544-45 tarihine göre 1556'da büyük bir artış meydana geldikten sonra, 1577-78'de gelirden önemli bir azalma olmuştur.

Bağdat kurasında bulunan debbâğhane mukataası geliri 1577-78'de 6980 akçedir (Bkz. Tablo-XVI).

⁶² M.A. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, S.154.

⁶³ *Kuyûd-ı Kadîme* 102, V. 4/b.

5.4. Değirmenler (Asiyâb)

Değirmenler, halkın gıda maddesi olan buğday ve arpa gibi tahılların öğütülerek un haline getirildiği küçük sanayi tesisleridir. Bunlar su, rüzgar ve hayvan gücü ile çalıştırılmaktadır. Değirmenlerden alınan vergiye resm-i asiyâb denmektedir. Değirmen resmi zaman ve mekâna göre farklılık göstermektedir. Vergi duruma göre hububat olarak da alınmaktadır.⁶⁴

Bağdat şehrinde resm-i asiyâb geliri 1540'da 78.000 akçedir. (Bkz. Tablo-XVII).

5.5. Çeltik Dolapları

Çeltik ekimi için kurulan su dolaplarıdır. 1577-78 tarihinde batı Bağdat'ta 9 adet dolap mevcut idi. Dolapların geliri havâss-ı hümâyûn içinde yer almakta olup, her makaradan 200 akçe resm-i bekrân alınmaktaydı. Bu tarihte alınan vergi miktarı 3.020 akçe idi.⁶⁵

6. Şehre Mahsus Hizmetler ve Mukataa Gelirleri

6.1. İhtisâb

Çarşı ve pazarlardaki alışverişin ve fiyatların kontrol işine ihtisâb, bu vazifeyi yerine getiren görevliye ise muhtesib denilmektedir. Muhtesibler çarşı ve pazarları dolaşarak ölçü ve tartı aletlerini kontrol etmek, narhlara bakmak, alışverişlerde hile yapanları ve düzgün ölçü kullanmayanları cezalandırmakla vazifelidir.⁶⁶

Devlet muhtesiblik vazifesini iltizam yoluyla bir amile verebildiği gibi, bu iş için bir emin de tayin edebiliyordu. Her iki durumda da kadıya bağlı olan muhtesib, her sene devlete defterde kayıtlı bulunan meblağı iltizam bedeli olarak ödemek zorundaydı. Devletin bu yolla elde ettiği gelire ise ihtisab mukataası denilmekteydi.⁶⁷

Bağdat şehrinin ihtisab geliri 1544-45'de 96.333 akçe, 1556'da 466.000 akçe ve 1577-78'de 203.166 akçedir (Bkz. Tablo-XVII).

Görüldüğü gibi 1556'da ihtisâb gelirlerinde 1544-45'e göre %400'lük bir artış olmuştur. Ancak 1577-78'de ise %100'lük bir azalma meydana gelmiştir. Yukarıda da anlattığımız gibi XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Bağdat mukataalarındaki zararlar, ihtisâb gelirlerine de yansımıştır.

⁶⁴ M.A. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, S.152.

⁶⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 102, V.30.

⁶⁶ M.Z. Pakalın, *Osmanlı Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, C.II, S.572.

⁶⁷ M.A. Ünal, *Harput Sancağı*, S.146.

7. Ticarî Faaliyetler ve Bunlardan Alınan Vergiler

Ortaçağlardan itibaren Bağdat Ortadoğu'nun önemli ticaret yollarının kavşak noktası üzerinde bulunmaktaydı.

Kanuni'nin ,Irakeyn Seferi'ni düzenleme sebeplerinden biri de; Tebriz'den gelen, Erzurum ve Tokat üzerinden Bursa'ya uzayan ipek yolu ile, Basra, Bağdat ve Halep'e uğrayan bahar yoluna hakim olma idi.⁶⁸

1534'de Bağdat alındıktan sonra, bu sefer de Hint deniz ticaret yolunun önemli giriş-çıkış kapısı olan Basra'ya hakim olmak ve böylece Hint deniz ticaretini kontrol etme siyaseti izlendi. Nihayet 1546'da Basra'ya tamamen hakim olundu ve Basra Beylerbeyliği kuruldu.⁶⁹ Böylece önemli bir hedefte gerçekleştirilmiş oldu.

Osmanlılar Basra'ya hakim olduktan sonra, Hint deniz yolu ile Basra Körfezi'ne gelen mallar burada karaya çıkarılmakta ve oradan Bağdat'a sevk edilmekteydi. Bağdat'a getirilen mallar, ya Musul-Diyarbakir güzergahından İstanbul'a, ya da halep tarafına taşınmaktaydı.⁷⁰

Basra'daki malların taşınmasında takip edilen bir yol ise nehir taşımacılığı idi. Basra'dan Dicle ve Fırat nehirleri vasıtasıyla kelekler ile Bağdat'a ve buradan da Birecik'e nakl edilmekteydi.⁷¹

Birecik'e nakl edilen emtia, oradan deve kervanları vasıtası ile Halep, İskenderun, Trablus ve diğer istikâmetlere sevk edilmekteydi.⁷²

XVII. yüzyılın ortalarında Bağdat ve Basra'yı ziyaret eden Tavernier, nehir taşımacılığının çok zahmetli ve masraflı olduğunu yazmaktadır. Kayıkları insanların çektiğini ve günde 8 km. ilerlenebildiğini, hatta rüzgarın karşıdan estiği zaman hiç ilerleme olmadığını zikr etmektedir. Basra'dan Bağdat'a 60 günden önce varılmadığını ve yolda bazen 3 ay kalındığından bahsetmektedir.⁷³

⁶⁸ Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", İÜEF. Tarih Dergisi, S.25, İstanbul, 1971, S.53.

⁶⁹ Salih Özbaran, "Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", İÜEF. Tarih Dergisi, S.25, S.54-57.

⁷⁰ H. İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomisi, S.277-278; S. Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile Ekonomik İlişkileri", Belleten, S.215, S.33-43.

⁷¹ Kâtib Çelebi, Cihannümâ, S.468; Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", İÜEF. Tarih Dergisi, S.17-18. İstanbul, 1963. S.78; Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, S.88-89.

⁷² Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Naskliyat", İÜEF. Tarih Dergisi, S.17-18, S.78.

⁷³ Jean Baptiste Tavernier, Les Six Voyages de Jean Baptiste, en Turquie, en Perse, et Auxindes, Paris, 1712, S.245-246.

Nehir taşımacılığı nehrin her iki istikâmetinde de olmaktadır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında nehir taşımacılığı hayli canlı bir ticaret trafiğinin yaşanmasına sebep oldu. Osmanlı tacirleri tarafından olduğu kadar doğulu ve Avrupalı tacirlerde kara ticaretine göre süratli olmasından dolayı ziyade akış istikâmetinde olmak üzere bu su yolundan büyük ölçüde yararlanmaktaydılar.⁷⁴

Hindistan'dan gelen malların büyük bir bölümü Basra'da gümrük ödememekte ve transit olarak Bağdat'a geçmektedir.⁷⁵ Bu durum Bağdat'ın önemli bir gümrük geliri elde etmesine sebep olmaktadır.

Ayrıca bir diğer ticaret yol güzergâhı ise İran şehirleri ile Bağdat arasında olup, bu hat Halep'e kadar uzanmaktaydı. Kervanlar Ane ve Hint yolundan çölü aşarak Halep'e gelirlerdi. Ancak zaman zaman çölde Arap bedevi saldırılarının azdığı dönemlerde nehir yolu tercih edilirdi.⁷⁶

Bu ticaret güzergâhında da sulh zamanlarında canlı bir ticaret mevcut idi. Ancak Osmanlı-İran savaşları bu ticaret yolunu menfi yönden önemli ölçüde etkilemiştir. 1578-90 yılları arasındaki Osmanlı-İran savaşları önce Kafkaslar ve Tebriz çevresinde meydana gelmesinden dolayı, ilk zamanlarda menfi bir etkisi olmamış ise de, savaşın aniden Bağdat tarafına kayması Halep piyasasını önemli ölçüde etkilemiştir. 1583'de Halep piyasasında iş hacmi oldukça daralmış ve işler kötüye gitmeye başlamıştır. Hatta Bağdat'tan gelen yünüler, kerseyler ve bakırın fiyatı oldukça düşmüştür.⁷⁷

Ancak bununla beraber, Braudel bu tarihlerde Bağdat ile Halep arasında muazzam bir transit ticaretin mevcut olduğunu ve hatta bu güzergâhta 25 tane Türk kadırgasının faaliyet gösterdiğini bildirmektedir.⁷⁸

Devlet, İran'la yürütülen bu ticarete, İran'lı tüccarların stratejik olan at, demir, bakır ve gümüş gibi emtiaları ihraç etme yasağı getirmiş idi.⁷⁹ Buna karşılık Şah Abbas (1587-1629)'da büyük rakibi Osmanlı Devleti'ni, İran ipeğinden büyük servetler kazanmaktan mahrum etmek amacıyla ipeğin, Osmanlı memleketlerine satışını yasakladı. Böylece siyasi mücadele, iktisadî bir mücadeleye de dönüşmüş oldu. Hatta

⁷⁴ C. Orhonlu-T. Işıksal, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", S.78.

⁷⁵ H. İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", S.278.

⁷⁶ H. İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", S.267,268.

⁷⁷ Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. M. Ali Kılıçbay, C.I, İstanbul, 1989. S.379-381.

⁷⁸ Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.I, S.380.

⁷⁹ Suraiya Faroghi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1994, S.65.

İran, denizyolu vasıtasıyla ipeği doğrudan Avrupa'ya satma girişimlerinde dahi bulundu.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin gümüş yasağından dolayı İran büyük bir para darlığı içerisine girmiş oldu. Avrupa'ya kendi eliyle satacağı ipekten nakit para sağlamayı düşünüyorlardı. Ancak İngilizleri'nde nakit para ile ipek almaya yanaşmamaları sonucunda, ipek tekrar Halep pazarına gelmeye başladı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu kısmen İran ipek ticaretini kurtarmış ise de, Hint baharat ticaretini 1630'a doğru tamamen kaybetti. Artık Bağdat, Halep, Kahire, doğu ile batı arasında dünya ticaretinin transit merkezleri olmaktan çıktılar.⁸¹

Bir başka ticaret yol güzergâhı ise, Bağdat-Musul-Hakkari-Van-Erivan-Batum hattı idi.⁸²

Görüldüğü gibi, Bağdat önemli ticaret yollarının önemli bir düğüm noktasını teşkil etmekte ve transit ticarete büyük bir rol üstlenmekte idi.

Bununla beraber Bağdat sadece transit ticaretin yapıldığı bir merkez olmayıp, gelen malların bir kısmı ise şehirde satılmaktaydı. 1577-78 tarihli kanunnâmeden, Bağdat'ta satılan mallar arasında Mısır, Şam, Halep vs. diyarlardan gelen kumaş ve dokumalar, Trabzon keteni, İran'dan gelen ipek ve sair kumaşlar, Hint ve Basra tarafından gelen kumaşları tespit edebilmekteyiz (Bkz. Ek-III).

Kâtib Çelebi'de, Bağdat'a çeşitli yerlerden getirilip satılan çeşitli yiyecek maddelerden bahsetmektedir. Bunlar arasında, Hint'ten gelen meyve, Basra'dan hurma, Batâyah'den şeker kamışı ve pirinç, Vasit'tan elma, üzüm ve limon, Şehriban'dan nar getirilerek satılırdı. Bağdat'tan ise hurma, limon, narenciye ve pirinç ihraç edilmekteydi.⁸³

Devlet her türlü ticari malın gerek geçişinde ve gerekse satışından alınan vergileri padişah hassı olarak ayırmıştır. Bağdat'ta alınan bu ticari vergiler arasında "tamga ve gümrük", "resm-i ser-tağar", "resm-i ibrişim", "kelek an-hakku'l-ubûr", beğ akçe-i bâc-ı ağnâm" vs. sayılabilir.

Bağdat'ta satılan veya transit geçen mallardan alınacak vergiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-XVIII).

⁸⁰ Halil İnalçık, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomisi, İstanbul, 1993, S.170-175.

⁸¹ H. İnalçık, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomisi, S.171-177.

⁸² B. Kodaman, "Osmanlı Devleti'nde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", S.12.

⁸³ Kâtib Çelebi, Cihannümâ, S.459.

TABLO - XVIII

Bağdat'ta Satılan veya Transit Geçen Mallardan Alınan Ticari Vergiler

(1577-78)

Sıra No	Vergi Alınan Malın Cinsi	Ölçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı	Açıklamalar
1	Hububat	At, merkeb ve öküz yükünden	Tanga	4 mankur	
		Deve yükünden	"	8 mankur	
2	Kavun, karpuz ve hıyar	8 yükden	"	2 akçe	
3	Koyun	her birinden	"	1 mankur	
4	Avret	"	"	8 mankur	Taşra kurâdan şehire gelse veyahud şehirden kurâyaya gitse
5	Bez	"	"	2 mankur	Gerek taşradan şehire ve gerekse şehirden taşraya gitse
6	Yağ	her yükden	"	12 mankur	
7	İplik	-	"	her 5 kelebinde 1 keleb	Tamam yük olmazsa dahi
8	Kaftan	her birinden	"	1 Osmanî	Gerek kaftanı giysin veya giymesin
9	Balık	her yükten	"	4 mankur	
		arkadan	"	2 mankur	
10	Meyve	her yükden	"	4 mankur	
11	Pamuk kozası	"	"	8 mankur	
12	Ak bezden	her topundan	"	1 mankur	
13	Gök bezden	"	"	2 mankur	
14	El değirmeninden	-	"	8 mankur	
15	Arap kilimi	-	"	4 mankur	
16	Yoğurt	her küleğinden	"	1 mankur	
17	Dibâğat olmuş keçi	her birinden	"	3 mankur	Şehir içinde dibâğat olmuş ise
	Derisi	her birinden	"	6 mankur	Kurâdan şehire gelir ise
18	Koyun derisinden	"	"	3 mankur	Haricden gelir ise
19	Camus derisinden	"	"	4 akçe	Medbûğ olandan
20	"	"	"	2 akçe	Gayr-i medbûğdan
				3 mankur	
21	Sığır derisinden	"	"	2 akçe	Medbûğ olandan
				3 mankur	alınmakta olup, gayr-i medbûğdan nesne alınmaz
22	İplik	1 batman	"	5 mankur	
		"	"	8 mankur	Kurâdan şehire gelir ise

Sıra No	Vergi Alınan Malın Cinsi	Olçu Birimi	Alınan Vergi Çeyidi	Alınan Vergi Miktarı	Açıklamalar
23	Hınta, şair, dihn ve zürre cinsinden	Her deve yükünden	Ubür	6 mankur	
24	Susam, fasulye ve böğrölce	Her deve yükünden	"	5 mankur	
25	Koyun	Her ikisinden	"	1 mankur	
26	Celeb gulâm ve kenizek	100 adetten her neferden	"	8 akçe	Ulusâta ait
27	Karaçadırlı Arap evi	her evden	"	4 Osmanî akçe	
28	Sabun	her deve yükünden	"	12 akçe	
		her eşek yükünden	"	8 mankur	
29	Sumak, üzüm, nardenkkoz, fındık, yağ, bal, nohud Vb. emsali	her deve yükünden	"	12 mankur	
		her merkeb yükünden	"	8 mankur	
30	Celeb develeri	her 5 mahâre deve	"	6 akçe	Satılmak için
31	Sabun	her birinden	"	4 akçe	
32	Hurma ve gayr-i metâ	her gemiden	"	24 akçe	Cezayir tarafından gelen gemiler
33	Kelek	her birinden	"	11 akçe	Musul'dan gelen keleklerden
		"	"	7 akçe	Ucuş'dan gelen keleklerden
34	Yeni kaliçe	"	"	6 mankur	
35	Kilim	"	"	3 mankur	
36	Camus	her 5 camusdan	"	6 akçe	
37	Mezar taşı	büyüğünden	"	4 akçe	
		küçüğünden	"	2 akçe	
38	Sebzeden	her 15 yukden	"	2 akçe	Cânib-i garbiden
		deve yükünden	"	6 mankur	Gayri yerden
		merkeb yükünden	"	4 mankur	Gayri yerden
		gerü yukden	"	4 mankur	Şehirde ihraç olursa
39	Camus cildi	her cidden	"	2 mankur	
40	Karasığır cildi	"	"	1 mankur	
41	Koyun ve keçi cildinden	her ikisinden	"	1 mankur	
42	At, katur, merkeb ve sığır	her beş re'sinden	"	2 akçe	Re'âyâ taifesinden
43	Deve	her bir mahârından	"	8 mankur	Bâzîrgân taifesinin

Sıra No	Vergi Alınan Malın Cinsi	Olçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı	Açıklamalar
44	Yoğurt	Sığır ve merkeb yükünden Başı ile Her yükünden	Tamga Ubür Tamga	3 mankur 1 mankur 4 mankur	Meşhed tarafından gelen
45	Nil	Her kilede	Ubür	9 mankur	
46	Iskarlat, kadife, tafla, kutni, kettân-ı Trabzon-i, kettân-ı Kesâli, kemhâ-i sâde, destimâl, duşendâz, sûf, dikilmiş kaftanlar, şemle, halı, seccade, abâyi vs. kumaşlar	-	Tamga	1/20	Mısır, Şam, Haleb vs. memâlikden
47	Harîr-i elvân	-	"	1/15	Diyâr-ı Acemden gelip satılırsa
48	Sâir akmişe	-	"	1/20	
49	Sitâr bayrâmî ve tuman	-	"	1/20	Diyâr-ı Hint' den ve Basra tarafından gelen ve adet-i mukarreresi olmaya
50	Çukâ-i karziyye	1 başto	"	40 akçe	Diyâr-ı Arab'dan gelen adet-i mukarrere-i akmişe
51	Kettân-ı kibârdâr	1 kut'a	"	4 akçe	"
52	Kettân-ı resmî	"	"	6 akçe	"
53	Kettân-ı Ömerî	"	"	8 akçe	"
54	Kettân-ı mutayyeb	"	"	10 akçe	"
55	Kettân-ı beydeli	"	"	16 akçe	"
56	Kettân-ı Lahsâ	"	"	4 akçe 3 fulûs	"
57	Kettân-ı uzeyrî	"	"	4 akçe 6 fulûs	"
58	Süfi Mardini	"	"	2 akçe	"
59	Kutn-i Samî	"	"	6 akçe	"
60	Mebî'yye-i Mardini	"	"	2 akçe	"
61	Kemâh-ı ammâri	"	"	2 akçe	"
62	İbrîşim-i hâm-ı Haleb	1 menn	"	24 akçe	"
63	İbrîşim hâm an- Nevâhi-i Bağdat	1 menn	"	28 akçe 6 fulûs	"
64	Balbeki	1 kut'a	"	8 akçe	"
65	Fedek-i Hindi	"	"	2 akçe	"
66	Simât-ı Cevâzirî	"	"	2 akçe	"
67	Rûy-ı hâm-ı havân	"	"	2 akçe	"
68	Kettân-ı beşir	"	"	4 akçe	"

Sıra No	Vergi Alınan Malın Cinsi	Olçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı	Açıklamalar
69	Atlas tâf	1 kıt'a	Tamga	10 akçe	Bağdat'ta dokunmakta olan kumaşlar
70	Kutnî tâf	"	"	4 akçe	
71	Alaca	"	"	2 akçe	
72	Abâyi sade	"	"	5 fulûs	
73	Abâyi	"	"	2 akçe	
74	Mebî'iyye-i harîr	"	"	3 fulûs	
75	Vâle-i Bağdâdî	1 zira'	"	6 akçe	
76	Mebî'iyye-i keçi	1 kıt'a	"	6 fulûs	"
77	Kirbâs-ı kebûd	"	"	10smânî akçe	
78	Fedek	"	"	1 fulûs	"
79	Melham-i Bağdâdî	"	"	2 fulûs	"
80	Kirbâs-ı sefid	24 zira'	"	5 fulûs	İmam Musa-i Kâzım Kasabasında Dokunan kumaşlar
81	Bitâne-i sefid	24 zira'	"	10 fulûs	"
82	Asbiyye	1 kıt'a	"	6 akçe	"
83	Vâle	100 zirâ'	"	2 akçe	"
84	Harem-i rugan	1 kıt'a	"	3 fulûs	"
85	Kirbâs-ı kebûd	48 zira'	"	3 akçe	Hint'den ve Kebiyye'den gelen
86	Kirbâs-ı sefid	24 zirâ'	"	9 fulûs	"
87	Bitâne-i sefid	24 zirâ'	"	6 fulûs	"
88	Meyve, kuruyemiş Vs. ecnâs	- her yükden	bâc murâtıla	1/15 1 batmân	Şatt kenarına kelek ile gelen Bağlardan ve dolaplardan gelen Sipahî taifesinden at alıp satan kimseden Raiyyet taifesinden satan kimse nesne vermez, satın alan verirdi
89	Meyve	"	kapan	1 akçe	
90	Kuruyemiş	"	"	0,5 batmân	
91	Yaş yemiş	"	"	1 batmân	
92	Meyve	her denginden	tamga	2 mankur	
93	Kavun ve karpuz	her ferdeşinden	"	4 mankur	
94	Marul	her kerdesinden	"	2 mankur	
95	At	her birinden	"	1 para	Satın alan verirdi Ayrıca resm-i emin alınmaktaydı Kesime gelen koyundan
		"	"	1/20	
96	Deve	"	"	24 akçe	"
		"	resm-i emin	2 akçe	
97	Koyun	"	tamga	1 akçe	"
		"	bâc-ı bazar	1 akçe	

Sıra No	Vergi Alınan Malın Cinsi	Ölçü Birimi	Alınan Vergi Çeşidi	Alınan Vergi Miktarı	Açıklamalar
98	Camus	Her birinden	Tamga	4 akçe	Kesilen camusdan Yonulmadan gelen ağaçdan
99	Ağaç	"	"	1/15	
100	Ak kul ve kenizek	-	"	80 akçe	Şhire gelir ise
		-	resm-i emîn	4 akçe	
101	Siyah kul ve kenizek	-	tamga	40 akçe	Satın alan kimseden
		-	resm-i emîn	4 akçe	
102	Kul ve cariye	-	tamga	1/20	
		-	resm-i emîn	4 akçe	
103	Mezar taşı	büyüklerinin çiftinden	tamga	36 akçe	
		küçüğünün çiftinden	"	20 akçe	
104	El değirmeni	çiftinden	"	2 akçe	Cezayir ve Cevâzirden gelen
105	Hurma	her kavsarasından	"	2 akçe 3 pul	
106	Penbe, çatalkoç ve keler	her humıldan	ihtisabiyye	1 para	Kapandan ihrâc olunan
107	Enar, erük, şeftali, limon, turunç ve engür	"	"	1 para	
108	Pamuk kozası	her tağarından	"	6 akçe	Tanıması alındıktan sonra

III. Sancak Gelirleri Bölüşümü (Has, Zcemet ve Tımarlar)

Bağdat Sancağı'nda, mirî arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde olduğu gibi, gelirler has, zeamet, umar, vakıf ve malikâne olarak paylaşılmıştır. Tahrir Defterleri'nde bu hususta ayrıntılı bilgi mevcuttur. Ancak mufassal tahrirlerde, sancak gelirleri bütün teferruatıyla kayd edilmekte olup, icmâllerde ise tasarruf sahiplerine göre taksimatı gösteren ozetler verilmektedir. Ayrıca iki tahrir arasında meydana gelen değişimler ise, Tımar Ruznamçe veya Tımar Tevcih Defterleri'ne kayd edilmektedir. Daha sonra yapılacak ilk tahrirde yeni düzenleme, son yapılan değişimler dikkate alınarak yapılmaktadır.

Dirlik taksimlerinde dikkat çeken ilk şey, sancaklardaki gelirin önemli bir kısmı padişah haslarına ayrılarak merkeze alınmasıdır. Geri kalan gelirler ise, sancakbeyi, zeamet ve tımar sahipleri arasında bölüşülmektedir. Aynı zamanda bu sıralama gelir

büyükliklerini de göstermektedir. Sancaktaki gelirler sadece oradaki görevlilere tevcih edilmeyebilir, bir kısım gelirler başka sancakbeyi ve sipahilere tahsis edilebilirdi.⁸⁴

1.Haslar

1.1. Padişah Hasları

Padişah hasları doğrudan devlet hazinesine aktarılan gelir kaynaklarıdır.

Faydalandığımız Tahrir Defterleri'nde "hashâ-i padişah-ı alempenâh" ve "hâss-ı hümâyün" başlıkları altında kayd edilmiştir.

Bağdat Sancağı'nda padişah haslarını oluşturan gelirler, şehirdeki mukataalar (Bkz. Tablo-XVII), köy ve mezraa gelirlerinden müteşekkildi (Bkz. Tablo-XIX).

Şehirdeki mukataalar dışında, 1540'da 176 köy, 7 mezraa, 2 nehir ve 1 kasaba; 1544-1545'de 178 köy, 41 mezraa ve 2 kasaba; 1577-78'de ise 149 köy, 28 mezraa ve 2 kasaba padişah hasları içerisinde yer almaktaydı.

1540 tarihli tahrire göre, toplam sancak gelirlerinin (10.222.470 akçe) %67'si padişah hasları için ayrılmış olup, yekunu 6.884.106,5 akçedir. Bu meblağın 2.145.320 akçesi şehirdeki mukataalardan, 4.386.410,5 akçesi köy ve mezraalardan ve 352.376 akçesi ise nehir gelirlerinden sağlanmaktadır (Bkz. Tablo-XIX).

1544-45 Tarihli tahrire göre, toplam sancak gelirleri (10.985.650 akçe) içerisindeki oranı artarak %86'ya ulaşmıştır. Bu tarihte padişah haslarının gelirinin toplamı 9.485.185 akçe olup, bu meblağın 2.926.533 akçesi şehirdeki mukataa gelirlerinden, 6.558.652 akçesi köy ve mezraa gelirlerinden elde edilmektedir (Bkz. Tablo-XIX).

1577-78 Tarihli tahrirde ise, toplam sancak gelirleri (13.997.078 akçe) içerisindeki padişah haslarının oranı %70 olup, yekunu 9.755.533,5 akçedir. Bu meblağın 3.937.222 akçesi şehirdeki mukataalarından, 5.818.311,5 akçesi ise köy ve mezraa gelirlerinden elde edilmektedir (Bkz. Tablo XIX). Bu tarihte padişah haslarının geliri artmasına karşılık, oranı düşmüştür. Ayrıca padişah haslarına bağlı köylerden 29'u ve mezraalardan %13'ü tımar ve zeamet olarak kayd edilmiştir. Bir önceki tahrire göre, padişah haslarında köy ve mezraa gelirleri azalır iken, şehirdeki mukataa gelirlerinde ise artış meydana gelmiştir.

⁸⁴ A.N. Turan, *Ruha Sancağı*. S.144-145.

TABLO-XIX Bağdat Sancığı'ndaki Padişah Hasları (1540-1578)

Sıra No	1540		1544-45		1577-78		Hasıl (Akçe)
	Gelir Kaynağı	Hasıl (Akçe)	Gelir Kaynağı	Hasıl (Akçe)	Gelir Kaynağı	Hasıl (Akçe)	
1	Nefs-i Bağdat Mukataaları	2.145.320	Nefs-i Bağdat Mukataaları	2.926.533	Nefs-i Bağdat Mukataaları	3.937.222	
2	Halis Nahiyesine Bağlı Köylerin Geliri	1.170.656	Halis Nahiyesine Bağlı Köylerin Geliri	1.331.881	Halis Nahiyesine Bağlı Köylerin Geliri	1.173.665,5	
3	Düceyl Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	219.861,5	Düceyl Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	1.428.548	Düceyl Nahiyesine Bağlı Köylerin Geliri	1.091.370,5	
4	Tarık-i Horasan Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Gelirleri	841.335	Tarık-i Horasan Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	705.577	Tarık-i Horasan Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	654.076	
5	Mehreved Nahiyesine Bağlı Köylerin Geliri	776.741	Mehreved Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	568.478	Mehreved Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	691.172,5	
6	Şcriban Kasabası ve Tevâbiinin Geliri	559.573	Şcriban Kasabası ve Köylerinin Geliri	1.233.146	Şcriban Kasabası ve Köylerinin Geliri	1.233.146	
7	Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	592.228	Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	463.418	Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	463.418	
8	Zengabâd Nahiyesi'ne Bağlı Köylerin Geliri	226.016	Mendelicin Kasabası ve Köylerinin Geliri	827.604	Mendelicin Kasabası ve Köylerinin Geliri	511.463	
9	Nehr-i Şattu'n-Nil	271.890					
10	Nehr-i Tahmasıbiyye	80.486					
	Toplam	6.884.106,5	Toplam	9.485.185	Toplam	9.755.533,5	

Tablo-XIX`da görüldüğü gibi 1540`a göre 1544-45`de padişah haslarının gelirinde %35`lik artış olmuştur. 1544-45`e göre 1577-78`de ise %3`lük bir artış olmuştur. 1540`dan 1577-78`e kadar geçen 38 yıllık sürede %40 oranında padişah haslarının gelirinde artış meydana gelmiştir.

Bağdat`a yakın diğer Osmanlı Sancakları`nda padişah haslarının oranı ise şu şekildedir: 1566`da Ruha Sancağı`nda toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı %51,5`dur.<sup>85</sup> 1575`de Musul Sancağı`nda ise %46`dır.⁸⁶

Bağdat Sancağı`nda padişah haslarının oranının diğer sancaklara göre fazla olmasının sebebi Bağdat`ın salyâneli bir eyalet olmasından dolayı tımar ve zeametın fazla olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla gelir kaynaklarının mukataa haline getirilerek iltizam veya emanet usulü ile işletilmesine dayanmaktadır.

1.2. Bağdat Beylerbeyinin Hassı

Bağdat Eyaleti`nin salyâneli bir eyalet olmasından dolayı, Bağdat Beylerbeyleri`nin gelirleri tımar yoluyla olmayıp, salyâne olarak verilmekteydi. Bu sebepten sadece 1542 tarihli Tımar Tahririnde Bağdat Beylerbeyinin hassına dair bir kayıt bulunmakta olup,⁸⁷ dışında bir kayda rastlayamadık (Bağdat Beylerbeylerinin gelirleri bahsi için bkz. İkinci bölüme).

1542 tarihinde Bağdat Beylerbeyi`nin has geliri aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-XX).

TABLO – XX

Bağdat Baylerbeyi`nin Hassı (1542)

Sıra No	Gelirin Nevi	Hasıl
1	Nefs-i Mahmiyye-i Bağdat an-cürm-i cinayet ve resm-i arûsan	60.000
2	Taife-i Cemmâsât vilâyet-i Bağdat	142.000
3	Taife-i Ahşâmât vilâyet-i Bağdat	236.000
4	Taife-i Şammar tabi-i Bağdat	23.500
5	Taife-i Çobanbeği	33.000
	Toplam	494.500

⁸⁵ A.N. Turan, *Ruha Sancağı*, s.148.

⁸⁶ A. Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s.323.

⁸⁷ *Maliyeden Müdevver 17895*, s.6-7.

Sıra No	Gelirin Nevi	Hasıl
	Halis Nahiyesi'nde Tabi Köylerden	
1	Üveyse	64.246
2	Acemiyye	73.386
3	Cedide-i Emir Ahmed	79.046
4	Duhle	60.656
5	..... (?)	37.500
6	..... (?)	178.080
7	Mahsul-i kirâhâ nahiyeye-i mezbûr	70.120
	Toplam	563.034
	Mehreved Nahiyesi'ne Tabi Köylerden	
1	Kebiyye	22.029
2	..... (?)	94.757
	Toplam	116.786
	Tarik-i Horasan Nahiyesi'ne Tabi Köylerden	
1	Behrûz	86.055
2	Hadd-ı Mezîd	54.841
3	..... (?)	114.000
4	..... (?)	7.003
	Toplam	261.899
	Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesi'ne Tabi Köylerden	
1	Fülûce	75.598
2	Huş-nişin-i Sahriyye	36.790
3	Karavul	62.102
	Toplam	174.490
	Genel Toplam	1.601.549
	Bizim Toplamımız	1.610.709

Tablo-XX'de görüldüğü gibi, Bağdat Beylerbeyi'nin hassı için şehirden sadece cürm-i cinâyet ve resm-i arusân geliri ayrılmıştır. Diğer Osmanlı sancaklarında genelde aşiret gelirleri padişah hassı olarak ayrılmış iken Bağdat'ta beylerbeyi hassı olarak tevcih edilmiştir. Bağdat Beylerbeyi'nin has gelirininin büyük bir bölümünü çeşitli

nahiyelere bağı köy gelirleri oluşturmaktadır. 1542 tarihinde beylerbeyi hassı 1.601.549 akçe (bizim toplamımıza göre 1.610.709 akçe) olup, toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı %15 idi.

1.3. Gazi Han Hassı

Tekelü beylerinden olan Gazi Han, eski Herat valisi idi. Safeviler'den ayrılarak, Kanuni'nin Irakeyn Seferi sırasında Osmanlı'ya irtica etti. Bağdat'ın alınmasından sonra ona, Bağdat'tan has tevcih edildi. F. Sümer, Gazi Han'a beylerbeylik şeklinde

Bağdat bölgesinin yarısı verildiğini yazmaktadır.⁸⁸ Ancak diğer kaynaklarda bu görüşü destekleyecek bir kayda rastlanmadı.

1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde Gazi Han'ın hassı 393.914 akçedir (Bkz. Ek-II). Ancak kanunnâmenin de içinde bulunduğu Tahrir Defteri'nde 314.000 hassını tespit edebildik. Gazi Han'ın has gelirleri Bağdat Nahiyesi'ne bağı Baduraya ve Haruniyye köy gelirleri oluşturmaktadır.⁸⁹ Gazi Han'ın hassının 1540 tarihindeki toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı %4'tür.

Gazi Han hakkında kısa bir süre sonra şikâyetler olması üzerine İstanbul'a çağrıldı ise de bu emri dinlemeyerek, 1540-41 (947) tarihinde beş-altı bin kişi ile Safevilere iltica etti. Şah Tahmasb, Gazi Han'ı Şirvan Valiliği'ne tayin etti ise de bir müddet sonra iki kardeşi ve yakın adamları ile birlikte öldürttü.⁹⁰

Görüldüğü gibi, Gazi Han'a Bağdat Sancağı'ndan has verilmesi kısa süreli olmuştur.

1.4. İshak Bey Hassı

1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde sancak beyi olduğunu öğrendiğimiz İshak Bey'in, 83.122 akçe hassı olduğu kayd edilmiştir (Bkz. Ek-II). Ancak İshak Bey'in hangi sancağın beyi olduğu belirtilmemiştir. 1540 tarihli tahrirde İshak Bey'e, Bağdat Nahiyesi'ne bağı Zâdekemer Köyü'nün 10.000 akçelik geliri tahsis edildiğini görmekteyiz.⁹¹ İshak Bey'in has gelirinin, toplam sancak içerisindeki oranı %0,1'dir.

⁸⁸ F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, S.64,91.

⁸⁹ Tapu Tahrir 1028, S.100,106.

⁹⁰ F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, S.91.

⁹¹ Tapu Tahrir 1028, S.103.

2. Zeametler

Bilindiği gibi, gelirleri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklere zeamet ve bu gelirleri tasarruf edenlere ise zâim denir.

Eğer defterde bir kimsenin üzerine 20.000 akçe zeamet yazılmışsa bu “icmâllü kılıç zeamet” olarak ifade edilmektedir. Şayet bir tımar, terakkilerle 20.000 akçeye tamamlanmışsa, buna da zeamet denilmekte, ancak “icmâllü zeamet” sayılmamaktadır. Zeamet mahlul olduğunda da başkalarına, hisselere ayrılarak verilebilmektedir. Eğer zeamet yüksek meblağlarda kayd edilmişse, bunlar da “icmallü zeamet” ‘tir. Zeametlerin ilk 20.000 akçesine “kılıç”, geri kalan miktarlarına ise “hisse” denilmektedir. Şayet zeamet mahlul olursa 20.000 akçesi “kılıç”, kalanı ise hisseler halinde tevcih edilmektedir. Hatta hisselerin başka kılıçlara eklenebilmesi de mümkün olmaktadır.⁹²

Bağdat Sancağı’nda zeametler hakkında 1542 tarihli Tımar Tahrir Defteri ile 1544-45 tarihli İcmal Tahrir Defteri’nde bilgi mevcuttur. Diğer yandan elimizde muhtelif Tapu Tahrir, Maliyeden Müdevver ve Tımar Ruznâmçe Defterlerinde de çeşitli tarihlere ait kayıtlar bulunmaktadır.

1542 ve 1544-45 tarihli tahrirlerden, Bağdat Sancağı’nda zeamet tasarruf eden zaimler ile onların gelirleri hakkında bilgi bulunmakta olup, bu bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-XXI).⁹³

Tablo-XXI’de görüldüğü gibi, 1542’de Bağdat Sancağı’nda 6 zaim bulunmakta olup, bunların tasarruflarının toplamı 363.454 akçe idi. Bu meblağın toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı ise %3,5’dur. Zeametler içerisindeki en yüksek miktarda tasarrufta bulunan Bağdat’ın Tımar Defterdarı Cafer olup, geliri 76.000 akçe idi. Zeametler içerisinde en az miktarda tasarrufta bulunan Yusuf adındaki bir zaim olup, tasarrufu 20.000 akçe idi.

1544-45 tarihinde ise, Bağdat Sancağı’ndaki zeamet gelirlerinin toplamında azalma meydana gelmiştir. Bu tarihte toplam 6 zeamet mevcut olup, bu tasarrufların toplamı 318.611 akçe idi. Bu meblağın toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı %3’tür. Zeametler içerisindeki en yüksek miktardaki tasarruf, ismini tespit

⁹² İlhan Şahin, “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul, 1979, s.930-931.

⁹³ *Maliyeden Müdevver* 17.895, s.7-11; *Kuyûd-ı Kadîme* 209, v.5/b-10/a.

edemediğimiz tımar kethüdasının olup, 100.454 akçedir. İkinci sırada en fazla tasarrufla bulunan Bağdat'ın Tımar Defterdarı Bali Bey'in olup, geliri 81.000 akçedir. Zeametler içerisinde en az miktardaki tasarruf, Varsak Çavuş'un olup geliri 20.000 akçedir. Ayrıca 47.999 akçelik bir zeamette dört kişi tarafından müşterek tasarruf edilmektedir.

TABLO – XXI

Bağdat Sancağındaki Zaimler ve Tasarruf Ettikleri Zeamet Miktarı (1542-1545)

Sıra No	1542			Sıra No	1544-1545		
	Zaimin Adı	Görevi	Hasıl(Akçe)		Zaimin Adı	Görevi	Hasıl (Akçe)
1	Ali Bey	Tımar Kethüdası	100.454	1	-	Tımar Kethüdası	100.454
2	Cafer	Tımar Defterdarı	76.000	2	Bali Bey	Tımar Defterdarı	81.000
3	Kaymaz Bey	Miralay	37.000	3	Süleyman Bey	Gönüllüler Ağası	32.000
4	Yusuf	-	20.000	4	Kaymaz Bey	Miralay	37.158
5	-	-	60.000	5	Varsak Çavuş	-	20.000
6	Nasrullah veled-i Mustahhar	-	70.000	6	Hasan Ali Bey, Ali veled-i Hasan Ali, Bünyad bin Ali, Hüseyin bin Hasan	-	47.999
	Toplam		363.454		Toplam		318.611

İncelediğimiz döneme ait muhtelif Tapu Tahrir, Maliyeden Müdevver ve Tımar Ruznamçe Defterlerinden, Bağdat Sancağı'nda çeşitli tarihlerdeki mevcut zeametler ile

tasarruf edenlerin isimleri ve gelir miktarları da tespit edilmiş olup, bu bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-XXII).

Tablo-XXII'de görüldüğü gibi, çeşitli tarihlerde Bağdat Sancağı'nda tespit edebildiğimiz mevcut zeametlerin toplamı 52'dir. Ayrıca Tablo-XXI'deki zeametleri eklediğimizde toplam 64 zeamet tespit edilmiş bulunmaktadır. Bu zeametlerin gelir miktarlarına göre dağılımı ise şu şekildedir: 20.000-40.000 akçe arasında 44 zeamet, 40.000-60.000 akçe arasında 8 zeamet, 60.000-80.000 arasında 3 zeamet, 80.000-100.000 arasında ise 7 zeamet bulunmaktadır. Görüldüğü gibi zeametlerin büyük çoğunluğu 20.000-40.000 akçe arasında yer almaktadır. Zeametlerin ortalama tasarruf miktarı ise 38.441,5 akçedir.

Ayrıca zeametleri tasarruf edenlere dikkat ettiğimizde, Bağdat Eyaleti'nde vazife yapan görevliler olduğu görülmektedir.

TABLO-XXI

Bağdat Sancağı'ndaki Zaimler ve Gelir Miktarları (1563-1621)⁹⁴

Sıra No	Zaimin Adı	Görevi	Tarih	Hasıl (akçe)
1	Üveys Çelebi	Tımar Defterdarı	6 Aralık 1563 (17 Safer 971)	80.000
2	Hacı Cafer	Ser-asker	1571-72(979)	22.000
3	Hasan bin Aydın	-	"	20.000
4	Yusuf Arnavud	-	"	20.000
5	Receb	Çavuş	1572-73(980)	23.000
6	Mehmed	Tımar Defterdarı	1586(994)	80.000
7	Zeyneddin	-	"	27.000
8	Murad veled-i Ali	-	"	26.000
9	İbrahim veled-i Ali	Emir-i Alem	"	30.750
10	Mehmed veled-i Mahmud	-	1587(995)	21.333
11	Mehmud veled-i Abdullah	-	"	26.666
12	Mehmed veled-i Veli	-	"	22.166
13	Mustafa veled-i Abdullah	-	"	37.299
14	İskender veled-i Abidin	-	1588(996)	23.333
15	Ali veled-i Pir-i Veli	-	"	34.098
16	İshak veled-i Hacı	-	"	20.000
17	İbrahim veled-i Mesih	Miralay	12 Mayıs 1596 (14 Ramazan 1004)	28.500

⁹⁴ Bu tablo; *Tapu Tahrir 690; Maliyeden Müdevver 18011; Tımar Runamçe 33, 34, 36, 38, 98, 101, 174, 206, 267, 290, 312, 313, 322, 403* numaralı defterlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Sıra No	Zaimin Adı	Görevi	Tarih	Hasıl (akçe)
18	Mahmud veled-i Mehmed	-	1595-96(1004)	26.666
19	Mustafa veled-i Mehmed	-	"	20.000
20	Osman	Dergâh-ı Çavuşu	Ali "	49.000
21	Ebu Fazıl veled-i Mirsa Bey	-	"	20.000
22	Mehmed veled-i Veli	-	"	38.666
23	Murad veled-i Yusuf	-	"	26.000
24	Zeyneddin	-	"	38.000
25	Mahmud Bey	-	"	21.500
26	Ali	Defter-i Katibi	Hakâni "	22.498
27	İbrahim bin Şeyh	Miralay	"	28.500
28	Derviş Mehmed	-	"	30.750
29	Mustafa Çavuş veled-i Abdüllatif	Dergâh-ı Çavuşu	Ali "	48.502
30	Osman Çavuş	Dergâh-ı Çavuşu	Ali 1595-96(1004)	50.000
31	Murad veled-i Kaytas	-	"	49.113
32	Mehmed veled-i Mahmud	-	"	21.333
33	Nebi veled-i Ahmed	-	1597-98(1006)	28.000
34	Mahmud bin Mehmed	-	"	22.000
35	Mustafa Çavuş veled-i Abdüllatif	Dergâh-ı Çavuşu	Ali "	48.502
36	Mustafa birâderi Kul	-	"	29.000
37	Perviz Çavuş	-	"	30.000
38	Fazlullah veled-i Şaban Çavuş	-	"	32.000
39	Rıdvan veled-i Abullah	-	"	26.666
40	Mustafa Çavuş	-	1600-01(1009)	40.300
41	Osman Çavuş	-	1603-04(1012)	30.750
42	Hasan bin Zeynel	-	1604-05(1013)	32.000

Sıra No	Zaimin Adı	Görevi	Tarih	Hasıl (akçe)
43	Yahya bin Abidin	-	1604-05(1013)	40.000
44	Mustafa	-	1607-08(1016)	30.000
45	Mustafa veled-i Mehmed	-	"	36.666
46	Muharrem Kethüda	Tımar Defterdârı	1608(1017)	80.000
47	Mustafa Çavuş	Dergâh-ı Ali Çavuşu	1610-11(1019)	58.300
48	Mehmed bin Kul	-	1611-12(10209)	22.666
49	Bekir	Dergâh-ı Ali Çavuşu	"	80.000
50	Abdal veled-i İsa	-	"	20.000
51	Bekir veled-i Hacı Emin	-	"	26.666
52	Hüseyin bin Mehmed	-	1620-21(1030)	32.000

3. Tımarlar

Osmanlı Devleti'nde geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bilhassa senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere tımar denir.⁹⁵

Tımarlar gelirlerine göre tezkereli ve tezkeresiz olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Tezkereli tımarların tevcihi merkez tarafından yapılırken, tezkeresiz tımarların tevcihi ise beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından yapılmaktadır. Diyarbakir, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat ve Şehrizul eyaletlerinde tezkeresiz tımarlar en fazla 5999 akçe olup, 6000 akçe olduğu takdirde tezkereli tımara dahil olurdu.⁹⁶

Tımarlar statülerine göre de serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar olarak iki grup olarak ele alınmaktadır. Serbest tımarları defterdar divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşlar, dizdarlar vb. yüksek rütbeli devlet görevlileri tasarruf ederlerdi.

⁹⁵ Ö.L. Barkan, "Tımar", s.805.

⁹⁶ Aynı Ali Efendi. Kavânin-i Al-i Osman, S.64.

Bu tımarlarda şer'i vergilerin yanı sıra niyabet ve bad-ı heva gibi vergilerde dirlik sahibine ait idi. Serbest olmayan tımar sahipleri bad-ı heva ve resm-i çift vergilerini, serbest tımar sahipleri ile paylaşmak zorunda idiler. Kanunnamelerde paylaşılan bu vergilere "rüsûm-ı serbestiyye" adı verilmektedir.⁹⁷

Bağdat Sancağı'ndaki tımarlar hakkında en ayrıntılı bilgi 1542 ve 1544-45 tarihli tahrirlerde mevcut olup, bu bilgilere ait tablo aşağıda verilmiştir. (Bkz. Tablo.XXIII).⁹⁸

⁹⁷ Ö.L. Barkan, "Tımar", s.839-843; Nicoara Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1985, s.31.

⁹⁸ Maliyeden Müdevver 17.895, S.7-11; Kuyûd-ı Kadime 209, v.5/b-10/a.

TABLO-XXIII

Bağdat Sancağı'nda Tımar Tasarruf Edenler ve Tımar Miktarları
(1542-1545)

Sıra No	1542		Sıra No	1544-1545	
	Sipahinin Adı	Hasıl (Akçe)		Sipahinin Adı	Hasıl (Akçe)
1	İşbatu	10.000	1	Mustafa	10.000
2	Mustafa	9.000	2	Mustafa	5.000
3	Davud Ağa	10.000	3	Davud Ağa	10.000
4	Boz Ali	10.000	4	Nur Ali ve İsmail veled-i Ahmed	20.000
5	Hüsrev Subaşı	9.000	5	Hüsrev Subaşı ve İbrahim veled-i Hüsrev ve	20.000
6	Budak	5.999		Ramazan bin Eynel	
7	Şehsuvar Çavuş	5.999	6	Budak merdim İbrahim Paşa ve Hemdem merdim	40.495
8	Erdoğdu Çavuş	5.999		Mehmed Paşa ve Hacı Ali merdim Çavuş ve Ahmed	
9	Hemdem	5.999		Bey ve İlyas merdim Mehmed Paşa ve Şaban merdim merhûm İskender	
10	Hasan merdim Mehmed Paşa	5.999		Çelebi ve Nasuh merdim İskender Çelebi ve Sefer Çavuş	
11	Hüseyin	5.500			
12	Ali	5.999	7	Şehsuvar Çavuş ve Erdoğdu ve Ali veled-i	31.949
13	Hacı Ali	9.000		Mustafa ve Mesih Hasan Çavuş ve Yusuf Şerefcelü	
14	İlyas	5.999			
15	İbrahim veled-i Hüsrev	5.999	8	Hasan merdim Mehmed Paşa	8.011
16	Bali	5.500			
17	İsmail	5.999			
18	Nasuh merdim Mehmed Paşa	5.999			
19	Mahmud bin Husa'dim	5.824			
20	İsa Çavuş	5.999			
21	(?) Çavuş	6.543			
22	Mustafa	5.999			
23	Kaymaz	5.999			
24	Ahmed Safiye	5.999			
25	Pirî	5.999			

1542			1544-1545		
Sıra No	Sipahinin Adı	Hasıl (Akçe)	Sıra No	Sipahinin Adı	Hasıl (Akçe)
26	Yusuf	5.999	9	Neşaret ve Kaymas ve	
27	Ali merdim Mehmed Paşa	5.999		Yusuf merdim Ayas Paşa	
28	-	5.900		ve Ali merdim Mehmed	
29	Hüsrev Subaşı	7.000		Paşa ve Ahmed veled-i	
30	Süleyman veled-i Ali	15.000		Abdülkadir	
31	Ahmed	5.000	10	Mustafa	
32	Mahmud	5.500	11	İsa Çavuş	
33	Ömer	5.999	12	Süleyman veled-i Ali	
34	Yusuf	5.000	13	Mahmud merdim	
35	Hasan Çavuş bin Çavuş	6.000		Süleyman Paşa ve Yusuf	
36	Ahmed bin Çavuş	6.000		Ömer merdim merhûm	
37	Behram	5.990		Süleyman Paşa	
38	Ferruh	5.999	14	Hasan veled-i Kubad ve	
39	Rıdvan	5.999		Veli veled-i Hamza	
40	Abdi	5.999	15	Hüsrev Subaşı ve Ahmed	
41	Hasan bin Abdullah	5.160		bin Mahmud ve Behram	
42	Behram	5.999		merdim Mehmed Paşa ve	
43	Ali Kethüdâ-i Mehmed Paşa	18.000		Kasım bin Abdullah ve	
44	Ali	5.999		Rıdvan merdim Mehmed	
45	Yakub bin Abdullah	5.999		Paşa ve Abdi merdim	
46	Kubad	8.000		Mehmed Paşa ve Mehmed	
47	Piri Bey	5.999		Musa merdim Defterdar-ı	
48	Cafer	5.999		Cafer Çelebi	
49	Hacı Bcy	5.999	16	Şah Veli bin Pir Veli ve	
50	Haydar	7.000		Şah Nazar veled-i Hamza	
51	Mahmud veled-i Haydar	5.999	17	Ali merdim Ayas Paşa	
52	Ali Çavuş	6.333			
53	Hasan Çavuş	6.333			
54	Geyvan	6.333			

1542			1544-1545		
Sıra No	Sipahinin Adı	Hasıl (Akçe)	Sıra No	Sipahinin Adı	Hasıl (Akçe)
55	Allahkulu Çavuş Beyâni-zâde	10.000	18	Tanrıverdi ve Aydın bin Abdullah ve Seydi bin	27.497
56	Ali Çavuş	-		Turhan ve Yusuf bin	
57	Yar Bey velcd-i Bekir Arab	5.999		Abdullah ve Murad bin Abdullah	
			19	Yolu bin Kulu ve Uğur bin Behram	10.999
			20	Süleyman	13.793
			21	Ali Kethüda-i Mehmed Paşa	18.000
	Toplam	382.887		Toplam	367.114

1542 tarihli defterin bazı kısımları bozulmuş olduğundan defterde Bağdat Sancağı'nın 62 tımarı olduğu kayd edildiği halde, 5 tımar sahibinin ismi ve gelir miktarları tespit edilememiş olup, Tablo-XXIII'de görüldüğü gibi 57 tımar kayd edilmiştir. Biz değerlendirmelerimizi, tabloda olduğu gibi 57 tımara göre yapacağız.

1542 tarihinde Bağdat Sancağı'ndaki tımar gelirlerinin toplamı 382.887 akçe olup, toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı %3,75'dir. Bu tımarlar arasında en yüksek miktar Mehmed Paşa'nın kethüdası olan Ali'ye ait olup, 18.000 akçedir. En az miktarlı tımarlar ise Ahmed ve Yusuf adlı iki sipahiye ait olup, 5.000 akçelik tımara sahiptirler. Tımarlar içerisinde 37'si tezkeresiz, 20'si ise tezkerelidir. Tezkeresiz tımarların oranı %65, tezkereli tımarların oranı ise %35'dir.

1544-45 tarihinde ise Bağdat Sancağı'nda 21 tımar mevcuttur. Tablo-XXIII'de görüldüğü gibi bu tımarların önemli bir kısmı müşterek (ber-vech-i iştirak) tımarlardır. Bu tımarlar içerisinde en fazla müşterek sayısı 8, bir başka tımar da ise 7 müşterek tespit ettik. 1544-45 tarihinde tımar gelirlerinin toplamı 367.114 akçe olup, toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı %3,3'dür.

Ayrıca bu tarihte müşterek tımar tasarruf edenlerin büyük bir bölümü, yüksek dereceli memurların ve paşaların çocukları olduğunu görmekteyiz.

Tımar Ruznamçe Defterlerinden incelediğimiz döneme ait tımar kayıtları taranarak, bu bilgileri ihtiva eden tablo aşağıda verilmiştir (Bkz. Tablo-XXIV).

TABLO-XXIV

Bağdat Sancağı'nda Tımar Tasarruf Edenler ve Gelir Miktarları (1558-1621)⁹⁹

Sıra No	Sipahinin Adı	Tarih	Hasıl (akçe)
1	Ali	1558-59 (966)	8.800
2	Derâhi Kethüda	"	4.702
3	İsa veled-i Mehmed	1559-60 (967)	3.999
4	Mehmed veled-i Kubad	1566-67 (974)	2.000
5	Kurd	"	12.350
6	Mirza Ali veled-i Şeyhi	1571-72 (979)	8.000
7	Mustafa bin Bayezîd	"	12.000
8	Ferhad bin Aydın	"	6.000
9	Nureddin bin Kul	"	5.000
10	İbrahim Çavuş veled-i Ahmed	"	11.000
11	Süleyman veled-i İbrahim Çavuş	"	6.999
12	Mahmud veled-i Mehmed	"	6.298
13	Mahmud bin Haşim	"	6.000
14	Ahmed bin Derviş Mehmed	"	7.999
15	Abdullah bin Kul	1572-73 (980)	11.500
16	Seyfeddin	"	6.300
17	Hasan veled-i Abdullah	"	3.500
18	Mustafa bin Abidin	"	10.000
19	Mahmud veled-i Mehmed	"	7.248

⁹⁹ Bu tablo; *Tapu Tahrir 313; Tımar Ruznâme, 13, 22, 23, 36, 88, 98, 101, 174, 206, 290, 312, 322, 403*, numaralı defterlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Sıra No	Sipahinin Adı	Tarih	Hasıl (akçe)
20	Ahmed veled-i Derviş Mehmed	1572-73 (980)	8.950
21	Ali veled-i Ahmed	"	5.000
22	Abdi veled-i Kul	"	12.000
23	Ali bin Geldi	1584 (992)	5.999
24	Sultan bin Tarak	1585 (993)	5.999
25	Mahmud veled-i Mehmed	"	11.000
26	Derviş veled-i Abdi	"	18.000
27	Kul bin Hasan	"	3.000
28	Hasan ve Ali veledân-ı Kul	"	5.999
29	Receb veled-i Kul	1586 (994)	2.000
30	Tank veled-i Sugitiye	"	5.999
31	Çavuş veled-i Sugitiye	"	5.999
32	Abdi veled-i Ferecullah	"	5.000
33	Musa veled-i Hüseyin	1587 (995)	3.000
34	Hüsameddin veled-i Zeyneddin	"	6.299
35	Hasan veled-i Mustafa	"	11.632
36	İsa veled-i Abdulkerim	"	10.999
37	Koçi Çavuş bin Ali	"	11.500
38	Mehmed	"	3.000
39	Abdullah bin Şehvâr	1587 (995)	13.333
40	Mustafa	"	3.000
41	Hasan veled-i Piri	"	12.666
42	Mahmud veled-i Hüseyin Hacı	"	5.999
43	Ammar	"	6.000
44	Haşim bin Seydi	"	6.999
45	Abbas veled-i Ahmed	"	2.500
46	Ali bin Abidin	"	18.000
47	Emrullah veled-i Allahkulu Çavuş	"	2.000

Sıra No	Sipahinin Adı	Tarih	Hasıl (akçe)
48	Hasan veled-i Zeyneddin	1587 (995)	5.999
49	Ali veled-i Abdullah	"	11.500
50	Ali veled-i Hüseyin	1588 (996)	4.000
51	İbrahim veled-i Ali	"	13.333
52	Hamse veled-i Suğitiye	"	5.999
53	Veli veled-i Zeynel	"	5.999
54	Gulâm Ali veled-i Hüseyin	"	5.999
55	Ahmed ve Mustafa veledân-ı Mehmed Hemden	1595-96 (1004)	6.000
56	Mahmud bin Abidin	"	5.999
57	Ahmed bin Hüseyin	"	3.000
58	Hüseyin bin Mehmed	"	3.000
59	Emrullah veled-i Sunullah	"	3.000
60	Koçi Çavuş bin Ali	"	11.500
61	Ali bin Hüseyin	"	9.600
62	Hasan bin İmamkulu	"	10.666
63	Davud bin Sunullah	"	8.000
64	Ali veled-i Abdullah	"	18.000
65	Hasan veled-i Piri	"	12.666
66	Ahmed veled-i Mehmed	"	7.000
67	Ali veled-i Abdullah	"	15.000
68	Kasım veled-i Musa	"	2.000
69	Murad bin Koçi Çavuş	"	3.500
70	Ammar	"	6.000
71	Arslan Çavuş veled-i Koçi Çavuş	"	7.000
72	Hüseyin veled-i Ali	"	2.000
73	Ahmed Hacı	"	6.000
74	Hüseyin bin Seyfeddin	"	6.000
75	Osman bin Cevher	1595-96 (1004)	3.000
76	Ahmed	"	6.600
77	Yusuf bin Abdullah	1597-98 (1006)	16.666

Sıra No	Sipahinin Adı	Tarih	Hasıl (akçe)
78	Ser veled-i Haşim	1597-98 (1006)	7.199
79	Mehmed bin Veli	"	8.000
80	Gulâm veled-i Necm	"	3.000
81	Haşim Çavuş veled-i Seydi	"	14.269
82	Mehmed bin Ahmed	"	3.000
83	Mehmed	"	4.500
84	Hüseyin ve Hasan veledân-ı Murad	"	5.999
85	Ali ve Ahmed veledân-ı İsa	"	5.999
86	Abbas bin Kul	"	1.005
87	Asker bin Behlül	"	3.000
88	Abbas ve Serhan	"	3.000
89	Kasım bin Mehmed ve Abdülhayy	"	5.999
90	Ahad bin Sipah	"	3.000
91	Yusuf bin Abdullah	"	3.000
92	Hüseyin veled-i Ali	1607-08 (1016)	2.000
93	Mehmed bin Hacı Ali	"	11.000
94	Ahmed ve Ali veled-i Mezd	"	3.700
95	Şahab bin Ahmed	1608-09 (1017)	2.000
96	Ali bin Ali	"	8.000
97	Abdullah bin Hasan	"	3.000
98	Mehmed bin Nasuh	"	8.000
99	Rıdvan bin Abdullah	1611-12 (1020)	8.100
100	Mahmud bin Kul	"	11.666
101	Ali bin Hüseyin	"	3.000
102	İbrahim bin Mahmud	"	6.000
103	Musa bin Bekir	"	5.999
104	İsa bin Bekir	"	4.999
105	Yusuf bin Hürrem	1620-21 (1030)	8.000
106	Bayram bin Miri	"	3.000
107	Said veled-i Haşim	"	7.199

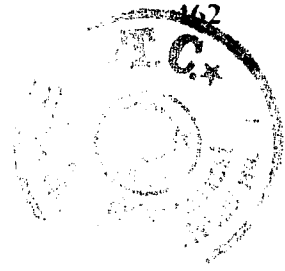
Tablo-XXIV'de görüldüğü gibi, 1558-1621 tarihleri arasında 107 tımar kaydı tespit ettik. Bu tımarlar arasında en yüksek gelir 18.000 akçe, en az gelir ise 1005 akçedir. Bu tımarların gelir miktarlarına göre dağılımı ise şu şekildedir: 1000-3000 arasında 9 tımar, 3000-6000 akçe arasında 43 tımar, 6000-9000 akçe arasında 29 tımar, 9000-12.000 akçe arasında 13 tımar, 12.000-15.000 akçe arasında 8 tımar ve 15.000-18.000 akçe arasında 5 tımar mevcuttur. Görüldüğü gibi tımarların büyük bir bölümü 3000-6000 akçe arasında bulunmaktadır. Ortalama tımar geliri ise 6.946 akçedir. Tezkeresiz tımarlar 52 olup, oranı %49; tezkereli tımarların sayısı 55 olup, oranı %51'dir.

Ayrıca tımar sahiplerinin isimleri arasında Kubad, Kurd, Aydın, Koçi, Allahkulu, Arslan, Geldi, Serhan gibi Türkçe kökenli isimlerin mevcut olması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte sipahi isimlerinin çoğu İslami kökenlidir.

IV. Esnaf Gurupları

Osmanlılarda esnaf teşkilatı hakkında daha önce bilgi vermiştik (Bkz. İkinci Bölüm). Şehirlerde üretim faaliyetini yürüten çeşitli meslek gurupları bulunmakta olup, şehrin iktisadî hayatında önemli rol oynamaktaydılar. Ayrıca her meslek gurubu kendi arasında teşkilatlanarak sıkı bir dayanışma içerisinde bulunmaktaydılar.

Bağdat şehrindeki meslek gurupları hakkında yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Ancak 1577-78 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde bazı meslek guruplarından bahsedilmiştir (Bkz. Ek-III). Fakat bu meslek guruplarında kaç esnaf bulunduğu dair bir kayıta bulunmamaktadır. Kanunnâmede bahsedilen meslek gurupları ve ödedikleri vergiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-XXV).

TABLO-XXV

Bağdat Şehrinde Bulunan Esnaf Gurupları ve Ödedikleri Vergi Miktarı (1577-78)

Sıra No	Ësnafların Adı	Ödediği Vergi Miktarı (Akçe)	Açıklamalar
1	Bakkalân	3	Her ayda büyük dükkandan
		2	Her ayda küçük dükkandan
2	Habbâzîn (Ekmekçiler)	300	Her ayda ekmekçi esnafından
3	Helvâciyan	21	Her ayda bir dükkandan
4	Düşâbciyân (Pekmezçiler)	12	Her bir esnaftan
5	Tabbâhân (Aşçılar)	300	Her ayda aşçılar esnafından
6	Kebabçıyan	1	Her esnaftan günde
7	Attâran	206	Her ayda attâran esnafından
8	Dibekçıyan	5	Her dükkândan ayda
9	Kassabân	200	Her ayda kassabân esnafından
10	İbrişim-Fürûşân (İpekçiler)	144	Her senede ipekçi esnafından

Tablo-XXV'de görüldüğü gibi, kanunnâmede bahsedilen esnaflar ikisi istisna tutulursa, yiyecek alanında hizmet veren esnaflardır. Bunun dışında çok çeşitli meslek dallarında esnafların bulunması gerekir. Ayrıca bu mesleklerde kaç esnafın olduğuna dair bir kayıt bulunmamakla beraber habbâzîn, tabbâhân, attâran ve ibrişim-fürûşân esnaflarının son zamanlarda ziyadesiyle arttığından bahsedilmektedir.

Ayrıca 1577-78 tarihli kanunnâmeden Bağdat'ta çok çeşitli kumaşların dokunduğunu tespit etmekteyiz (Bkz. Ek-III). Dolayısıyla bu durum şehirde dokuma iş kolunda hizmet veren birçok esnafın mevcut olduğunu göstermektedir.

V. Para ve Fiyatlar

1. Para

Osmanlı Devleti'nde padişahlar kendi adlarına paralar darp etmeleri yanında, çeşitli yabancı paralar da bir mübadele aracı olarak kullanılmaktaydı. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde farklı paraların mevcut olduğu görülmektedir.

XVI. yüzyılda akçe ve pâreden sonra, imparatorluk içinde para ve maden hareketlerinde en etkin rolü oynayamı, Basra, Bağdat, Van, Gümüşhane, Diyarbekir ve Halep darbhanelerinde basılan ve aslında bir İran parası olan "şâhi"¹⁰⁰ dir.

Abbas el-Azzavi, Yavuz Selim'in Çaldıran Seferinden sonra "şah", "şehinşâh" ünvanlarını aldığı ve bundan dolayı da kullanılan altın paralara "şâhi" denildiğini zikretmektedir.¹⁰¹ Ancak belgelerden şâhilerin gümüş para olduğunu tespit etmekteyiz.¹⁰²

Kasım sonları 1549 (Evail-i Zilkâde 956)'da Bağdat'ta kesilecek şâhinin Halep'te kesilen paranın ayarında olması için emr-i şerif gönderilmiştir.¹⁰³ Ancak 7 Haziran 1550 (24 Şaban 957) tarihinde gönderilen bir fermân ile, şâhi ayarında "sultaniyye" kesilmesi buyrulmuştur.¹⁰⁴

Ancak bu sıralarda İran'da yapılan devaluasyondan sonra, Bağdat darphanesinde yeniden şâhi basılmasına izin verildi. İran ticareti için basılan şâhi'nin önceki ağırlığı bir miskâl (4,608 gr.) iken, bu defâ ağırlığı 20 karat (4,774 gr.) olarak tespit edilmiştir. Akçe olarak değeri de yüksek tutularak, 7 akçeye tedavüle çıkmıştır. Ancak 7 akçede, bir şâhiden 934 mgr. daha fazla gümüş ihtiva etmesinden dolayı, Anadolu'dan Halep'e, Bağdat'a şâhi bastırmak üzere gümüş kaçırmaktaydı. Bununla beraber Bağdat'tan da İran'a tüccarlar vasıtasıyla gümüş götürülmekteydi.¹⁰⁵

Şâhi'lerin tedavüle 7 akçe ile çıkması, Diyarbekir, Halep ve Bağdat darphaneleri, guruştan şâhi basmaya başladılar. Ancak batı ticaret kapısı Halep olduğundan, bu darphâneler gümüşü buradan tedarik etmek için merkezden izin

¹⁰⁰ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri". ODTÜ, Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1978, s.10.

¹⁰¹ Abbas el-Azzavi, *Tarih-i Nukûd-ı Irakiyye*, Bağdat, 1958, s.134.

¹⁰² *Maliyeden Müdevver 15367*, 3/11.

¹⁰³ *Maliyeden Müdevver 15367*, 3/10.

¹⁰⁴ *Kepeci Ruus 209*, s.94.

¹⁰⁵ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri". ODTÜ, Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s.15.

istemekteydiler. Bu sebeple Halep darphanesi emini, darpdan sağlanan kazancı kendine saklamak istediğinden, gurusitan şâhî basılmasını yasaklatır.¹⁰⁶

Bağdat Darphânesinde basılan paralar arasında "lâri" ve "muhammedî" de bulunmaktaydı. 10 Aralık 1559 (10 Rebiülevvel 967) tarihinde Bağdat'a gönderilen bir fermanla; "... murûr u ubûr iden tuccâr taifesi geturdıkları gümüşi Bağdad da vâki olun muamelât-ı lâzime için Suleymani ve aşağı canibün mesâlihi için Basra'da câri olan ayar ile altışar pâre hesabı üzere muhammedî ve lâri kesilmek fermân olunur..." diye buyrulmaktadır.¹⁰⁷

Lâri, Basra'dan otede, körfez ve Hint okyanusu kıyılarında kullanılan, ortası çekiçlenerek katlanan bir telden ibaret olan ve batı dillerinde "larin" olarak tanınan bir sikke idi. Muhamedî deyine ihracata yönelik bastırılan bir para idi.¹⁰⁸

25 Ağustos 1573 (26 Rebiyülahir 981) tarihinde Bağdat'a gönderilen bir emr-i şerif ile, Bağdat darphânesinde lâri ve şâhî kestirilmemesi, Haleb ve Amid darphânelerinde olduğu gibi "selimî" kestirilmesi buyrulmuştur.¹⁰⁹

Ihracata yönelik kullanılan lâri ve muhammedî paralar içte de kullanıldığından, 1630 yılına kadar birkaç defa yasaklanmış ve darbı durdurulmuş ise de geniş kullanılma alanı olan mahalli paralar olarak kaldı. Bu paraların basımına devam edilmesindeki maksat; nasıl olsa İran'a ve Basra Körfezi'ne kaçmakta olan gümüşi, Bağdat ve Basra darphânelerinde bastırmakla, bu darphânelerin işlemesi ve hazineye gelir sağlanmasındıydı.¹¹⁰

Ocak 1578 tarihli bir hükümden, bu tarihte Bağdat'ta "sultaniyye" darp edildiğini öğrenmekteyiz. Ancak Bağdat ve Musul'da darp edilen sultaniyyelerin Halep'te 10 Osmanî'ye geçmemesi, bu iki darphaneye gümüş akışını durdurmuştur. Bu tarihte gönderilen emr-i şerif ile, Halep'te kesilen sultaniyenin vezn ve ayarına göre para kesilmesi buyrulmuştur.¹¹¹

Bir diğer husus ise, Bağdat piyasasında yeterli altın paranın olmamasıdır. Nitekim 5 Mayıs 1579 (8 Rebiülevvel 987) tarihli bir hükümden, Bağdat'tan merkez

¹⁰⁶ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Haraketinin Yeri", ODTÜ. Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s.16.

¹⁰⁷ BOA. Mühimme 3. 220 / 616.

¹⁰⁸ H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihi", s.10.

¹⁰⁹ BOA. Mühimme 22. 266/521.

¹¹⁰ H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihi", s.10.

¹¹¹ Maliyeden Müdevver 15367. 3 / 12.

hazineye gönderilecek olan 3.000.000 akçenin altına tebdil olmadığından, aynen gönderilmesi için emr-i şerif gönderilmiştir.¹¹²

2.Fiyatlar

İncelediğimiz döneme ait fiyat bilgilerini, sadece 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nden tespit edebildik. Ancak kanunnâmedeki bilgiler sadece mirî mübayaa fiyatlarını ihtiva etmektedir.

Mirî mübayaa, devletin resmî alım fiyatlarıdır. Bu fiyatlar daha çok buğday, arpa, canlı hayvan ve hayvanların kiralanması hususlarında ordunun veya İstanbul'un ihtiyacı için yapılan ahımlarda uygulanmaktadır. Padişah huzurunda belirlenen mübayaa fiyatları, daima piyasa fiyatlarının altında seyretmiştir. Mirî mübayaa fiyatının örfî kaynaklı olduğu, ancak özellikle cihat hususundaki şer'î esaslara dayandırılmış bir fiyat tarzı olduğu söylenebilir.¹¹³

Bağdat'ta 1540 tarihindeki mirî mübayaa fiyatları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bkz. Tablo-XXVI).

TABLO-XXVI

Bağdat Sancağı'nda Mübayaa Fiyatları (1540)

Sıra No	Cinsi	Mübayaa Fiyatı (akçe)
1	Buğday (kile)	24
2	Arpa (kile)	12
3	Kimyon (kile)	24
4	Böğrölce (kile)	24
5	Ağca Darı (kile)	12
6	Kızılca Darı (kile)	12
7	Pamuk (kile)	30
8	Çeltik (kile)	12
9	Hurma (kile)	24

¹¹² BOA. Mühimme 38. 142/ 2 88.

¹¹³ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi", *Belleten*, S.212. Ankara. 1991, s.92; Mustafa Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Hususlar", Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Antakya, 1996. s.228.

Tablo-XXVI'da görüldüğü gibi en yüksek fiyat pamuğun olup, 30 akçedir. Daha sonra buğday, kimyon, boğrulce ve hurma 24 akçe, arpa, çeltik, ağca ve kızılca darı ise 12 akçedir.

Diğer taraftan kanunnâmede, Bağdat Sancağı'nda kullanılan kilenin mahiyeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak pamuk bahsinde ayrıca "Bağdat batmanı" şeklinde bir vurgulamada bulunması, kilenin resmî "İstanbul kilesi" olduğunu göstermektedir. Şayet mahalli "Bağdat kilesi" olsaydı, aynı vurgulamayı yapacağını düşünmekteyiz. Dolayısıyla hesaplamalarda İstanbul kilesini (25,565 kg.) esas aldık.

ALTINCI BÖLÜM

VAKIFLAR

Osmanlı şehirlerinde halka hizmet vermekte olan cami, mescid, medrese, zaviye gibi dini ve içtimai yapıların inşası ve muhafazası vakıflar vasıtasıyla olmaktadır. Vakıf kelimesi Arapça'da "durdurmak, alıkoymak" manalarına gelmekte olup, ıstılah olarak XIII-XIX. Yüzyıllar arasındaki dönemde, İslam ülkelerinin sosyal ve iktisadi hayatta önemli bir yer tutan dini-sosyal müessesenin adıdır.¹

Vakıf değişik kültürlerde varlığı bulunmasına rağmen, en mükemmel şekli İslam'da bulmuştur. İslamî manada vakıf, bir malı kendisi veya geliri hayrî bir hizmetin görülmesine tahsis edilmek amacıyla ve bu hizmetin ebediyete kadar devamı niyetiyle, vakfeden kişinin mülkiyetinden ve özel mülkiyetine (alım-satım) konusu olmaktan çıkararak, özel bir mülkiyet kategorisine aktarma ve o kategoride tutma anlamına gelmektedir. Vakıf kuran kişiye "vâkıf", vakf edilen mala ise "mevkûf" denir. Vakfın kurulma amaçlarını, şartlarını ve nasıl yönetileceğine ilişkin esasları ihtiva eden ve mahkemece tesciliyle birlikte vakfın vücut bulduğu bölgeye de "vakfiye" denilmektedir.²

Vakıflar gördükleri hizmetler bakımından, dini, içtimai ve iktisadi vakıflar; mahiyetleri bakımından ise, hayrî, zürri (evlatlık) ve avâriz vakıflar olmak üzere bir takım kategorilere ayrılmaktadır.³

I. Bağdat Sancağı'ndaki Vakıflar

İncelediğimiz dönemde Bağdat'ta birçok vakfın mevcut olduğunu görmekteyiz. Bağdat'ta yaşamış olan birçok din büyüğü için cami mescid, medrese, zaviye, türbe yaptırılmış ve bu yapıların hizmet görebilmesi amacıyla da önemli miktarlarda gayrimenkuller vakf edilmiştir. Bu vakıfların çoğu Osmanlı öncesine ait olmakla beraber, Osmanlı döneminde bu vakıflara bazı yeni gelirler de tahsis edilmiştir.

¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA., C.13, İstanbul, 1998, s.153.

² Mustafa Öztürk, "Harput ve Yöresi Vakfiyeleri", *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, Elazığ, 1987, s.237; Rifat Özdemir, "Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi", *Fırat Üniversitesi I. Sempozyumu'na Sunulmuş Tebliğ*, (14-17 Ekim 1993), s.1-37.

³ Vakıflar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazancı, *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985, s.79-97; ayrıca vakıfları için bkz. Rifat Özdemir, "Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1990, s.733-754.

Şehirde bulunan birçok dükkan, han, hamam, zemin kiraları ile bazı köy ve mezraalar, malikâneler, dolap, bağ ve bahçe gelirlerinin vakf edildiğini görmekteyiz.

Musul'da vakıflara malikâne hissesinin 1/4'ü bağışlandığı tespit edilirken⁴, Bağdat'ta malikânenin tamamı veya 1/2, 1/3, 1/4 hissesinin vakf edildiğini müşahade etmekteyiz.

Bir diğer husus ise, Osmanlı yönetiminin Safeviler'in kurmuş oldukları vakıflara, "kızıbaş vakfı meşrû değildir" hükmünce müdahalede bulunarak, bu vakıf gelirlerini havâss-ı hümayûn için zabt etmişlerdir. Bu husus 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesi'nde ifade edilmekte olup, bu yolla Musa-i Kâzım ve Samerra'da bulunan Ali-yi Hadi ve Hasan-ı Askerî vakıflarının geliri olan 1.200.000 akçe zabt edildiği ve Musa Kâzım asitanesinin ihtiyaçlarının hazineden karşılandığı ifade edilmiştir (Bkz. Ek-II).

İncelediğimiz döneme ait, Bağdat Sancağı'ndaki vakıfları ihtiva eden elimizde iki Evkâf Tahrir Defteri mevcuttur. Bu defterlerden birincisi 1544-45 tarihli,⁵ ikincisi ise 1546 tarihli⁶. Ancak ikinci defterde, III. Murad'ın tuğrası olup, tahminimizce bu dönemde tahsis edilmiştir. Nitekim 1544-45 tarihli defterde 60 vakıf mevcut iken, 1546 tarihli defterde 91 vakıf kayıtlıdır. İki yıl içerisinde 31 vakıf bulunmuş olması ihtimali zayıftır. Ayrıca ikinci defterde bulunan Merhum İskender Paşa ve Merhum Murat Paşa vakıflarının kurucuları olan İskender Paşa 1565-68, Murat Paşa ise, 1569-72 yıllarında Bağdat Valiliği görevinde bulunmuşlardır. İkisi de Bağdat Valiliği yaptıkları sırada vakıf kurduklarını, diğer kaynaklardan tespit etmekteyiz (Bkz. İkinci Bölüm). Dolayısıyla defterdeki bilgiler, III. Murad dönemi (1574-95)'ne kadar olan vakıfları ihtiva etmektedir. Bu sebepten biz, defterin tarihini, III. Murad'ın tahta kaldığı tarihleri almayı daha uygun bulduk.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 1544-45 tarihinde Bağdat Sancağı'nda toplam 60 vakıf bulunmakta olup, bu vakıfların toplam geliri 1.241.635 akçedir. Bu meblağ toplam sancak gelirlerinin %11,3'ünü oluşturmaktadır. Bu vakıfların 28'i imamzâdegân türbe ve mezar, 4'ü cami, 5'i mescid, 7'si medrese, 6'sı tekve ve zaviye ve 5'i ise evladiyeliktir (Bkz. Tablo-XXVII).

1574-1595 tarihlerinde ise Bağdat Sancağı'nda 91 vakıf mevcut olup, bu vakıfların toplam geliri 1.416.874 akçedir. Bu meblağ, toplam sancak gelirlerinin

⁴ A. Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s.364.

⁵ *Tapu Tahrir 386*, s.142-163, 174-242.

%10'unu oluşturmaktadır. Bu tarihte vakıfların 38'i imamzâdegân türbe ve mezar, 5'i camii, 8'i mescid, 6'sı medrese, 7 tekye ve zaviye ve 7'si ise evladiyeliktir. Ayrıca bu tarihte dikkat çeken bir diğer husus ise nakit para ile kurulmuş olan 10 avarız vakfının da bulunmuş olmasıdır (Bkz. Tablo-XXVIII).

1. İmamzâdegân Türbe ve Mezar Vakıfları

İslam dünyasında önemli izler bırakan birçok büyük dinî şahsiyetin Bağdat'ta yaşamış olmasından dolayı, onlar adına birçok vakfın Bağdat'ta kurulmasına sebep olmuştur. Onlar adına kurulan büyük meblağlı vakıflarla, bu mekânlar sadece birer türbe ve mezar olarak kalmamış, camii, medresesi, imareti vb. yapılarında bulunduğu birer külliyeye dönüşmüştür. Bunlar arasında en başta gelenleri İmam Musa-i Kâzım, İmam-ı Azam ve Seyyid Abdulkadir-i Geylani külliyesidir (Bkz. Üçüncü Bölüm).

1544-45 tarihinde imamzâdegân türbe ve mezar vakıfları 28 olup, bu vakıflar içerisinde en fazla gelire sahip olan Seyyid Abdülkadir-i Geylani vakfidir. Bu vakfın gelirleri 269.742 akçedir. Diğer fazla gelirlili vakıflar ise, İmam-ı Azam Vakfı 246.979 akçe, Kâzimiye ve Cevadiye Vakfı 139.719 akçe, Selman-ı Farisi Vakfı 88.197 akçe, Şeyh Şehabeddin-i Sühreverdi vakfı 85.519 akçedir. Bu tarihte en az gelire sahip olan vakıf ise, Mezar-ı Şeyh Muhammed Vakfı olup geliri 20 akçedir (Bkz. Tablo-XXVII).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Safeviler döneminde kurulan vakıf gelirlerine, Osmanlı döneminde müdahalede bulunulmuştur. 1540 tarihli Bağdat Kanunnâmesinde Musa-i Kâzım Vakfı gelirlerinin havâs-ı hümayuna tahsis edildiği ve bu vakfın ihtiyaçlarını hazineden görüleceği bildirilmektedir (Bkz. Ek-II). Ancak 1544-45 tarihinde bu vakfın gelirlerinin 139.719 akçe olduğunu kayd edilmiştir. Tahminimizce bu gelirler, Osmanlı döneminde kurulan yeni vakıf gelirleridir.

1574-1595 tarihlerinde ise Bağdat Sancağı'nda imamzâdegân türbe ve mezar vakıflarının sayısı 38'dir. Bu tarihte en fazla gelire sahip olan vakıf İmam-ı Azam Vakfı olup, geliri 355.049 akçedir. Osmanlı idaresinin İmam-ı Azam'a büyük bir saygınlık duymalarından dolayı onun adına büyük bir meblağlı gelirler vakfa tahsis etmelerinden dolayı vakıf gelirlerinde büyük bir artış meydana gelmiştir. Diğer fazla gelirlili vakıflar ise, Seyyid Abdulkadir-i Geylani Vakfı 268.199 akçe, İmam-ı Ali Hadi ve İmam-ı Hasan-ı Askerî Vakfı 82.933 akçe, İmam-ı Musa-i Kâzım Vakfı 71.392 akçedir. Bu tarihte İmam-ı Musa-i Kâzım Vakfının gelirlerinde önemli bir azalma olup, masraflarını

⁶ Kuyûd-ı Kadime 582, v.70/a-136/b.

karşılayamamaktadır. Ancak vakfın gelirlerinin azalma sebeplerini tespit edemedik. Yine bu tarihte de geliri en az olan, 20 akçe ile Mezar-ı Şeyh Muhammed Vakfidir (Bkz. Tablo-XXVIII)

1.Camii Vakıfları

1544-45 tarihinde Bağdat Sancağı'nda camii vakfı mevcut olup, bu vakıflardan gelirleri şu şekildedir: Hulefâ Camii Vakfı 9.660 akçe, Kameriyye Camii Vakfı 7.000 akçe, Danyal Peygamber Camii ve Mezarı Vakfı 150 akçe ve Haruniyye Köyü Camii Vakfı 500 akçedir (Bkz. Tablo-XXVII).

1574-1595 tarihinde ise Bağdat Sancağı'nda 5 camii vakfı mevcut olup, bu vakıfların gelirleri şu şekildedir: Hulefa Camii Vakfı 13.398 akçe, Kameriyye Camii Vakfı 7.000 akçe, Danyal Peygamber Camii Vakfı ve mezarı Vakfı 150 akçe, Haruniyye Köyü Camii Vakfı 500 akçe ve Lokmaniye Köyü Camii Vakfı'na ise herhangi bir gelir ve masraf kaydı yazılmamıştır (Bkz. Tablo-XXVIII).

Camii vakıfların sayısının az olma sebebi ise, birçok imamzadegân türbe ve mezar vakıfları içinde camiiler mevcut olmasından dolayı, müstakil camii vakıfları kurma yoluna fazla gidilmemiştir.

1.Mescid Vakıfları

1544-45 tarihinde Bağdat Sancağı'nda 5 mescid vakfı mevcut olup, bu vakıfların gelirleri ise şu şekildedir: Şaban Mescidi Vakfı 1800 akçe, Hacı Nesrüddin-i Debbag Mescidi Vakfı 680 akçe, Şeyh Ali kurbündeki mescid vakfı 648 akçe, Cafer-i Sadık Mescidi Vakfı 200 akçe ve İmam-ı Musa-i Kâzım Hamamı kurbündeki mescid vakfı 96 akçedir (Bkz. Tablo-XXVII).

1574-95 tarihlerinde Bağdat Sancağı'nda mescid vakfı sayısı 8'e çıkmıştır. Bu vakıf mescidlerden en fazla gelire sahip olanlar, Mustafa Bey Mescidi Vakfı 2744 akçe, Şaban Mescidi Vakfı 1800 akçe ve Şeyhü-l-Meşâyih kurbündeki mescid vakfı 840 akçedir (Bkz. Tablo-XXVIII).

1. Medrese Vakıfları

1544-45 tarihinde Bağdat Sancağı'nda 7 medrese vakfı mevcut olup, bu vakıfların gelirleri ise şu şekildedir: Mercaniye Medresesi ve Darûş-Şifa Vakfı 95.110

akçe, Mustansırıyye Medresesi Vakfı 21.662 akçe, İsmailiyye Medresesi Vakfı 29.712 akçe, Vefaiye Medresesi Vakfı 16.152 akçe, İsfahaniye Medresesi Vakfı 9.800 akçe, Yamanca Hatun Medresesi Vakfı 8538 akçe ve Ahlatiye Medresesi Vakfı 160 akçedir (Bkz. Tablo-XXVII).

1574-95 tarihlerinde ise Bağdat Sancağı'nda medrese vakfı sayısı 6'dır. Bu tarihlerde yamanca hatun ve Ahlatiye Ribatı Medresesi Vakıfları mevcut olmayıp, yeni bir vakıf olarak Ayşe Hatun Medresesi Vakfının kurulmuş olduğunu görüyoruz. Medrese vakıflarının gelirleri ise şu şekildedir: Mercaniye Medresesi ve Darü's-şifası Vakfı 124.068 akçe, İsmailiyye Medresesi Vakfı 33.824 akçe, Mustansırıyye Medresesi Vakfı 17.186 akçe, Vefaiye Medresesi 15.828 akçe, Ayşe Hatun Medresesi Vakfı 9.422 akçe ve İsfahaniye Medresesi Vakfı 9.358 akçedir (Bkz. Tablo-XXVIII).

Ayrıca medrese vakıflarında dikkat çeken önemli bir diğer husus ise 4 vakfın kurucusunun kadın olması. Bunlar, Vefaiye Medresesi (Vefa Hatun), Ahlatiye Ribatı Medresesi (Selçuka Hatun), Yamanca Hatun Medresesi ve Ayşe Hatun Medresesidir (Bkz. Üçüncü Bölüm).

2. Tekye ve Zaviye Vakıfları

1544-45 tarihinde Bağdat Sancağı'nda 6 tekye ve zaviye vakfı mevcut olup, bu vakıfların gelirleri ise şu şekildedir: Şeyh Fazl-ı Firuz Zaviyesi 7966 akçe, Şeyh Mekki Zaviyesi 2883 akçe, Cimşit Bey Zaviyesi 6.000 akçe, Şeyh Helal bin Şeyh Abdullah Eykin Zaviyesi 2023 akçe, İmam-ı Asker Zaviyesi 3.238 akçe ve Haydarhane Tekkesi 1392 akçedir (Bkz. Tablo-XXVII).

1574-95 tarihlerinde ise Bağdat Sancağı'nda 7 tekye ve zaviye mevcut olup, bu vakıfların gelirleri ise şu şekildedir: Şeyh Fazl-ı Firuz Zaviyesi 9094 akçe, Şeyh Mekki Zaviyesi 2165 akçe, Cimşid Bey Zaviyesi 6.000 akçe, Şeyh Helal bin Şeyh Abdullah Eykin Zaviyesi 2.000 akçe, İmam-ı Askeri Zaviyesi 2.768 akçe, Nebi Baran Zaviyesi 1.895 akçe, Haydarhâne Tekyesi 2.800 akçe olup, Şeyh Kevriz Dehleki Zaviyesi için herhangi bir gelir ve gider kayd edilmemiştir (Bkz. Tablo-XXVIII).

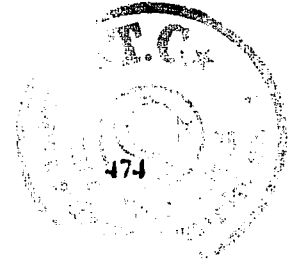

TABLO XXVII
1544-45 Tarihinde Bağdat Sancağındaki Vakıflar

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
1	Kâzımiye ve Cevadiye	Hanehâ-i vakf, dâkakin, devalib, mukataa-i kavabhan, ma'sara, hisse-i hamam, yağbada, mahsulat, zemin, mülkâne, hububat vs.	139 719	142 852		
2	Hiz. İmam-ı Azam	7 karye, 4 mezar, 1 Nehir, 2 satı'a, dâkakin, devalib	246 979	96 691	150 287	
3	Hiz. Şeyh Abdülkadir-i Geylani	10 Karye, 1 mezar	269 742	268 11		
4	Seyyid Zeynüddin-i Kadiri ve biraderan-ı ü ve aküb-ü akraba-i ey	4 Karye, 1 mezar	34 475	-		
5	Hiz. İbnu Mahbub	1 Karye	3297	-		
6	Mezar-ı Kanber Ali	1 Karye, 1 Zemin, 3 bağ	12 330	10 388	1342	
7	Hiz. Selman-ı Fârisî	1 Karye, ohar ve şavata, hane, İmam-ı Musa Hamamından hisse	88 197	26 553	64315	
8	Mezar-ı Muhammed Tazi	1 Karye	2997	2313	458	
9	Mezar-ı Hz. Şeyh Cakir (Bakır	1 Zaviye, 1 mahalle, 1 mezar	19 157	4248	14 909	
10	Mezar-ı Hz. Sultan Seydi Ali	2 Karye, 1 arazi	22 294	22 158	139	
11	Zaviye-i Şeyh Fazil Firuz	1 Karye	7966	6461	1503	
12	Mezar-ı şarif Hz. Şeyh Hüseyin Ebu Mansur-ı Hallac	1 Karye, malikânesinin an-hakku'larz an nisf	280	-		
13	Mezar-ı Evlad-ı Hasan	Bag ve zemin	320	-		
14	Zaviye-i Hz. Şeyh Makki	3 Karye malikânesi	2883	1638	245	
15	Mezar ve Camii Danyal Peygamber	Hurma Bahçesi	150	-		
16	Mezar Hz. İmam Abdülloh	Bag	1150	-		
17	Mezar-ı Hz. Hadikacl-ı Yemeni (alemder-ı Hz. Resul)	1 Asiyah, 1 Karye malikânesi	2428	-		
18	Zaviye-i Cimsid Bey	2 Nehir, bag	6000	-		
19	Karye-i Cihanşah Padişah bar- Mezar-ı Şeyh Burhaneddin	1 Karye Malikânesi	583	-		
20	Mezar-ı Şeyh Ahmed Ağbaş	2 Zemin	1769	1714	55	
21	Zaviye-i Şeyh Hetal bin Şeyh Abdullah Eykin	2 Mezar	2023			
22	Barani bin ismail ve Validesi Masahma- dam (Pars) Hatun binti Tarziyin	Bag ve bahçe	6000			
23	Mezar-ı Şeyh Ebu Talib (shahcedan)	Nehir Malikânesi	400			
24	Karye-i Camii Haruniye	Malikane	500			
25	Evlad-ı Hz. Şeyh Şerehd	1 Mezar Malikânesi	1000			
26	Mezar-ı Seyyide Ümmü Gülsüm binti- Hz. Ali	Bag ve Zemin	12 345	8918	3427	
27	Şeyhül Meşayih, ali evlad-ı ve zümiyat	7 Karye Malikânesi	17 399			
28	Makam-ı Seyyid Abdurrahman veled-i Zeynel Abidin	Zemin ve Hurma mahsulü	1519			

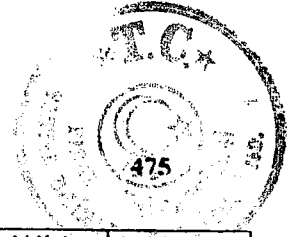

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
29	Zaviye-i İmam-ı Asker	Zemim	3238	1479		
30	Makam-ı Hz. Hzır Nebi	Değ. al. in.	372			
31	Evlad-ı Marhum-ı Şeyh Muhammed Kâfihânî	Zemim	2500			
32	Ali-i Fellah be-Derri-i Ezze-i Ağami	Bağ	300			
33	Makam-ı Ali	Bağ, bahçe, tozemmülât	1560			
34	Evlad-ı Şeyh Alime bin Şeyh Dede Kasım Mühlis ve Şeyh Safiyüddin bin Şeyh Reyfuddin	Arazi Malikanesi	202			
35	Makam-ı Ali					
36	Şeyh Nectüdüddin Söhreverdî	2 Karye ve Malikaneleri, icare-i arazi	13.593	9162	4431	Kırhınaruy et- vaki' den-mahruce-i Bağdat den- mahalle-i Hilat tamam-ı Hilat karakâr
37	Mezra-ı Şeyh Muhammed	Dökün	20			
38	Cöğre Bâli Bey	Değ. al. in. bağ	2220	2220		
39	Haydar-hane	Değ. al. in.	1392	1188	204	
40	Mezra-ı Evlad-ı İmam Hasan	Bağ-ı hurma	120			
41	Evlad-ı Hasan	Bağ-ı hurma	100			
42	İmam-zade Nasreddin bin-evlad-ı İmam-ı Hemam el-Ma'sum Hasan bin Ali	1 Nehir	7499	2365	5134	
43	Mescid-i Cefar-ı Sadık	Hurma ağaçları	200			
44	Medrese-i Merzaniye ve Darü'l-Şifa	Değ. al. in., Buyut, Tamgahane, 2 Karye malikanesi, 1 Ehvâr Malikanesi, Hurma bahçeleri vs. zeminler ve bahçeler.	95110	36952	58158	
45	Mezra-ı Hz. Şeyh Şihâl	Hurma ağaçları, nakdi				
46	Mescid	Arazi-ı değ. al. in.	96			
47	Mescid	Değ. al. in. değ. al. in.	648	648		Dev-kurbi İmam-ı Hz. İmam-ı Musa-ı Kazım dev- Bağdat Dev-kurbi Şeyh Ali
48	Medrese-i Mustansiriyye	Değ. al. in. 3 Karye Malikanesi	21.662	12.951	8711	
49	Cami-i Kebir (Cami-i Hilaf)	Değ. al. in.	9660	21298	12298	
50	Medrese-i İsmailiyye	Değ. al. in.	29.712	24010	5702	
51	Mescid-i Şahan	Değ. al. in.	1800	1794	6	
52	Medrese-i Yamanca Hatun	Hanche, şifem-i devalib, Malikanesi bevs	8538			
53	Medrese-i Ribat-ı Ahlatiyye	icare-i zemin-i değ. al. in.	160			
54	Medrese-i Vefaiyye	Değ. al. in. Hânçâ, Kârhan	16.152	15.348	804	
55	Cami-i Kameriyye	Bağ	7000	5310	1690	
56	Mescid-i Hacı Nasrüdîn-i Değ. al. in.	Hurma Bağ. hâne	680			
57	Hz. Şeyh Şehabeddin-i Söhreverdî	12 Karyenin malikanesi, 1 mezraa ve 1 mevzi malikanesi, mahsul malikanesi kebus-i ehvar, mahsul-i malikanesi devalib	85.519	28.130	57.389	
58	Mustafa Çavuş bin Abdullah	7 hâb dökün	1260	1298		
59	Medrese-i İsfahaniyye	1 Karye malikanesi, 1 mezraa malikanesi, 36 hâb dökün	9800	9127	673	
60	Sini Hediyeh-i Hz. İmam Hüseyin	Divan-ı gayri ezharah ve resm-i sekâkâr	16.560			

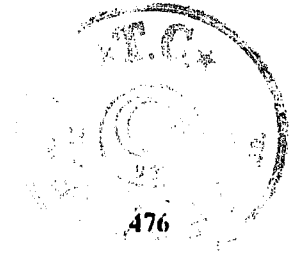

TABLO - XXVIII
1574-1595 Tarihinde Bağdat Sancagındaki Vakıflar

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
1	Hz. İmam Musa-i Kazım	Dekâkin, Buyut, mahsul, mukataa, devâlib mâlikâne	71392	118870		
2	İmam-ı Ali Hadi ve İmam-ı Hasan-ı Askeri	1 Nefs-i Kasaba ve 1 Karyenin masulât ve rûsumatı	82933	38232	44701	
3	Hz. İmam-ı Azam	7 Karye, 1 Mezraanın mahsulât ve rûsumatı, 66 bekrân, dekâkin	355, 049	193298	163751	
4	Hz. Şeyh Abdulkadir-i Geylani	14 Karye ve Mezra'ının mahsulât ve rûsumatı ile nefsi-i Bağdat'ın bazı mahsulâtı	268, 199	72928	195271	
5	Hz. Babu Mahbab	1 Karyenin mahsul ve rûsumu	6425	8083		
6	Mezar-ı Kanber Ali	1 Karyenin mahsul, rûsum ve malikânesi ile Kasaba-ı Şehriban'ın zemini ve Bağdat	13301	10942	2359	
7	Hz. Selman-ı Farisi	1 Karyenin mahsul, rûsum ve malikânesi ile 1 chvâr mahsulü	29320	29176	44	
8	Mezra-ı Muhammed Fazl	1 karyeni mahsul, rûsum ve mâlikânesi	6036	4872	1164	
9	Mezra-ı Hz. Şeyh Caker	1 Karye ve 1 Mezraanın mahsul ve rûsumu	22655	5310	17345	
10	Mezar-ı Sultan Seyyid Ali	2 Karyenin mahsul, rûsum ve malikânesi arazi ve bağat	21.868	18041	3827	
11	Zaviye-i Şeyh Fazl-ı Firuz	1 Karyenin mahsul, rûsum ve malikânesi	9094	7612	1482	
12	Mezar-ı Şerif-i Hz. Hüseyin Ebu Mansur-ı Evlad-ı	1 Karyenin Malikânesi	208			
13	Mezar-ı Evlad-ı Hasan	Bağ ve Zemin	320			Karye-i Lukmaniye tabii Hale
14	Zivaye-i Hz. Şeyh Mekki	3 Karyenin mâlikânesi	2165	2638		
15	Şeyh Necibuddin-i Suhreverdi	2 Karyenin mahsul, rûsum ve mâlikânesi ile icareî arazi	14.436	12656	1780	
16	Mezar ve Cami-i Danyal Peygamber (A. S.)	Dıraht-ı Hurma	150			Da- Karye-i Nebi-i tabii-i Tark-i Horasan
17	Mezar-ı Hz. İmam Abdullah an-evlad-ı Hasan	Bağat	1150			Da- Karye-i tabii-i Tark-i Horasan

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
18	Mezar-ı Hz. Hadika el-Yemani	1 Karye Malikanesi, 1 asiya	2548			
19	Zaviye-i Cimsid Bey	1 Nehir Malikanesi, bağ	6000			Der-rah-i Bağdat
20	Verase-i Cihanşah Padişah ber- Mezar-ı Şeyh Burhaneddin	1 Karye Malikanesi	762			
21	Mezar-ı Şeyh Ahmed Akbaş	2 Zemin	2238	1903	335	
22	Zaviye-i Şeyh Helal bin Şeyh Abdullah Eykin	1 Mezraa	2000			
23	Burani bin İsmail ve Valid-i-i müşarun-ileyh Şahmadam Hatun bint-i Tanviren ala evladühuma	2 Bağ	6000			
24	Mezar-ı Şeyh Ebu Talip	1 Nehir Malikanesi	400			
25	Cami-i Karye-i Haruniye	Arazi	500			Tabii Şehrihan
26	Evlad-ı Hz. Şeyh Şerecbil	1 Mezraa Malikanesi	1000			
27	Mezar-ı Seyyide Ümmü Gülsüm bint-i Hz. Ali	Bağat ve zemin	10136	8963	1173	
28	Şeyhü' l-Meşayih Ali evlada ve zürriyete	7 Karye Malikanesi	18057			
29	Makam-ı Seyyid Abdulrahman veled-i Zeynelabidin	Arazi ve Hurma mahsulü	1450			-da- Mandicain
30	Zaviye-i Hz. İmam-ı Askeri	Arazi	2768	935	1833	Der-rah-i Karye-i Biraz-i Ruzin
31	Makam-ı Hızır Nebi	Dekâkin	372			Der-sahib-i garbi-i Bağdat
32	Evlad-ı Merhum Şeyh Muhammed Kafhani	Arazi	2500			
33	Ali Fellah	Bağ	300			
34	Makam-ı Ali	Çifti, bağ ve bahçe	1500			
35	Evglad-ı Şeyh ilmeddin bin Şeyh Dede Ksım ve Şeyh Safiyüddin bin Şeyh Keyfeddin	Arazi	260			
36	Makam-ı Hz. Ali	Yârbansaray, 1 Karye Malikanesi				Der-sahib-i Bağdat
37	Mezra-ı Şeyh Muhammed	Dakkân	20			
38	Mezra-ı Evlad-ı Hasan	bağ	120			
39	Evlad-ı Hasan	24 Hurma ağacı	100			
40	Makam-ı Cafer-i es-Sadık	10 Hurma ağacı	200			
41	Haydarhane	Dekâkin, arazi	2800	3910		Der- sahib-i garbi-i Bağdat
42	Mescid	Arsa	600			-der- sahib-i Bağdat

476

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Alış)	Gider (Alış)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
43	Mertum Hasan Bali Bağ mezar-ı mescid	Dekâkin, bağ	1960	3246		
44	İmam-zâde Nasraddin Anevâd-ı Hasan bin Ali	1 Nehir	8000	7779	221	
45	Mezar-ı Hz. İmam Muhammed Dur	1 Karye mahsul ve rûsum	6563	5007	1556	Nefs-i Karye-i Hz. Muhammed Dur
46	Mezar-ı Kebirü'l-Envâr Hz. Şeyh Şahabüddin-i Suhreverdi	14 Karye Malikânesi, bağ dekâkin, icare-i zemin, mahsul-i malikâne-i kebus, ehvar, şataha, mahsul-i malikâne-i devâlib	53964	38532	15432	
47	Cami-i Kebir el-meşhuriye Cami-i el-Hulefa	15 dükkan, 20 arsa	13398	15630		
48	Medrese-i Mustansırıyye	59 dükkan, hane, icare-i zemin	17186	13098	4088	
49	Medrese-i Mercaniye ve Daru'sşifa	3 Karyenin Malikânesi				
		82 dükkan, 24 sofa arsa, 15 buyut, hesab-ı tamga, hesab-ı kabulân-ı ibrişim, 2 Karyenin Malikânesi, Ehvâr Malikânesi, Nefs-i Mendelicin, 28 küt'a zemin, Karye-i Behri tabii, Tarik-i Horasanda 5 zemin, Karye-i Bakube tabii-i Tarik-i Horasan bağ, arsa, 4 küt'a zemin, 49 bab dükkan, arsa, 2 sofa, hamam	124068	41910	82158	
50	Medrese-i İsmailiyye	49 bab dükkan arsa, 2 sofa, hamam	33824	18828	14996	
51	Medrese-i Ayşe Hatun	32 dükkan, arsa, 3 sofa, 17 hane, icare-i küt'a, icare-i hamam, Malikâne-i hev'r	9422	8496	926	
52	Mescid-i Ahlatiye	3 dükkan	192			
53	Medrese-i Vefaiye	42 dükkan, 37 hane	15828	14880	948	
54	Medrese-i İsfahaniye	1 Karye Malikânesi, 1 Mezraa Malikânesi, 52 dükkan vs. hane ve dükkan icareleri	9358	9608		

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Alçe)	Gider (Alçe)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
55	Canu-i Kameriyye	1 bağ, 4 hane	7000	6372	628	
56	Mescid-i Mustafa Bey	7 dükkan ve bağ	2744	2678	66	
57	Mescid-i Şaban	3 dükkan	1800	1628	172	
58	Mescid	3 dükkan	840	708	132	
59	Mustafa Çavuş	7 dükkan	1000	1000		
60	Mezar-ı Şerif Hz. Lokman Hekim	dirahtı, 1 kat'a bağ vs. mahsulat	1748			
61	Mezar-ı Ebu'l-cedid	mahsul-i divaniyye arazi	1562			
62	Mescid-i Hacı Nasriddin	40 hurma dirahtı, 2 hane	680			
63	Mescid	1 dükkan, dekane	648	648		
64	Mescid-i Hasan-ı Helvani	icare-i zemin	120			
65	Zaviye-i Nebi Baran	Mahsulat	1895			
66	Cami-i Şerif	-	-	-	-	
67	Mezar-ı Şerif-i Evlad-ı Hasan	2 Bahçe, boyahâne	940			
68	Mezar-ı Baba Misafir	4 Bağ, boyahâne, arazi	1930	1930	-	
69	Mezar-ı Mukberin Şeyh Ali Hatip	Mahsul-i cube-i lühm	500	354	146	
70	Mezar-ı Baba Ahmed Selikeş	Nim feddan arazi, 4 dirahit-i hurma	-			
71	Mehmed Çelebi bin Hasan Çelebi	Murabaha	15000	2478		
72	Mezar-ı Cömerd-i Kassab	Mahsul-i ağnam, Nefs-i Bağdad-ı Kasaban, Kasaba-i Kâziniyye-i kasaban, cema'at-i Yahudiyan	9080	9083		
73	Pervane Ağa Bera-yı Mescid	7 dükkan	2952	2952		
74	Mezar-ı Seyyid Mübarek	-	-	-	-	
75	Merhum Murad Paşa	60 hane, sair dekakin	50000	-	-	
76	Merhum İskender Paşa	Dekekkin, hamam, 2 bağ	17004	-	-	
77	Merhum Ali Paşa	Anc'l-ribih	13759	12000	1760	
78	Kurd Subaşı	Anc'l-ribih	3800	3186	614	
79	Muhammed Merd-i Kal'a	Anc'l-ribih	800	788	12	
80	Murad Beğ	Anc'l-ribih	600	600		
81	Mustafa Ağa	Anc'l-ribih	480	480		
82	Hüseyin Ser-i Bolük	Anc'l-ribih	520	474	46	
83	Hacı Mehmed Hatib	Anc'l-ribih	430	370	60	
84	Musa Subaşı	Anc'l-ribih	200	200	-	

Sıra No	Vakfın Adı	Gelir Nevi	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Baki Kalan Miktar	Açıklamalar
85	Hatice Hatun	Anc'l-rıbil	600	600	-	
86	Serviyar Hatun	Anc'l-rıbil	400			
87	Seyyide-i Hediye bint-i Hz. İmam Hüseyin	1 Karyenin muhsul ve rüsümü	15975			
88	Abdüsselam bin Şeyh Abdullah el-Bestami	hane, buyut, dekakin, bağat, kârhane, dolab				
89	Zaviye-i Şeyh Kevriz-i Dehlekî	Malikâne-i hevz				
90	Hz. Şeyh Cüneyd-i Bağdadî	Mahsul-i hevz ve arazi				
91	Mezar-ı Şerif Hz. İmam Muhammed Gazali					

6. Haremeyni's- Şerifeyn Vakfı

Osmanlı sultanlarından Yıldırım Beyazid ve oğlu Çelebi Mehmed dönemlerinden itibaren Mekke ve Medine'ye sürre denilen ianeler gönderilmeye başlanılmıştır. Bunlardan sonra gelen sultanlarda bu adeti devam ettirmişlerdir. Ancak Yavuz Selim' in Mısır almasından sonra her sene sürre yollamaları adet haline geldi Mekke ve Medine ahali ise bu sürreye "Sadakat-ı Rumiyye" adını vermişlerdir⁷.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden "Haremeyni's- Şerifeyn Vakfına bir çok koy, mezraa, cemaat, dükkan, bağ, zemin, vs. yerlerden elde edilen gelirler tahsis edilmiştir⁸. Her yıl genellikle hac mevsiminde ulaştırılmak üzere "Sürre Alayları" ile Haremeyne gönderilen bu paralar, buralardaki cami görevlilerine peygamber makamının hademelerine, sadata, değişik memleketlerden hac niyetiyle veya yerleşmek üzere gelenlere ve oralarda yaşayan fakirlere dağıtılırdı⁹.

Bağdat Sancağındaki Haremeyni's- Şerifeyn Vakıflarının durumu hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

1589-90 (997-998) tarihinde Bağdat ve Musul Eyaletlerinde bulunan Haremeyni's- Şerifeyn vakıflarının geliri 169.032 akçe olduğu ve bu paranın defterdar tarafından tahsil edildiği kaydedilmiştir¹⁰.

1591-92 (1000) tarihinde Şehriban Kasabası'na tabi Haruniyye Köyündeki üç nehir malikânesinin geliri Haremeyni's- Şerifeyn vakfına ait olup bu tarihteki gelirinin 27.000 akçe olduğu kaydedilmiştir¹¹.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, TTK., Ankara, 1984, s. 13-14.

⁸ A.N. Turan, *Ruha Sancağı*, s. 199.

⁹ Bahâeddin Yediyıldız, "Vakıf" İA. C.13, s.168

¹⁰ Maliyeden Müdevver 1806, s. 17.

Bağdat Sancağı'nda Haremeyni'-Ş-Şerifeyn vakfı, için başka hangi yerlerden gelir tahsis edilip, edilmediğine dair bir bilgi tespit edemedik.

II. Vakıf Görevlileri

Vakıflarda ,vakfin gorduğu hizmete göre çeşitli görevliler bulunmaktaydı. Bu görevliler vakfin gelir miktarına göre ve vakfiyede belirtilen miktarlarda ücret almaktaydılar. Ancak bu görevliler sadece vakıflardan aldıkları ücretle geçinmeyip , kendilerine vakıflardan buğday, odun elbise, gibi, çeşitli yardımlarda yapılmaktaydı¹².

1544-45 tarihinde Bağdat'ta vazife yapan vakıf görevlileri ile vakıftan aldıkları ücretler aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Bkz. Tablo – XXIX).

TABLO - XXIX
Vakıf Görevlileri ve Aldıkları Ücretler
(1544-45)

SIRA NO	Görevli Bulunduğu Vakıf	Görevi	Sayısı	Ücreti (gün/akçe)
1	Kâzimiye ve Cevadiye	Tevliyet	1	30
2	"	Hitabet	1	10
3	"	İmâmet	1	8
4	"	Kitâbet	1	8
5	"	Tabâbet	1	10
6	"	Hafız	1	14
7	"	Hafız	1	10
8	"	Hafız	3	5
9	"	Hafız	4	3
10	"	Hafız	3	2
11	"	Müezzin	1	5
12	"	Müezzin	2	4

¹¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak Hazinesi, Bağdat Vilayeti Haremeyni'-Ş-Şerifeyn Evkaf Defteri, No: 3063. S.5.

¹² Mustafa Öztürk, "Bursa'da Hububat fiyatları" Tarih İncelemeleri Dergisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, C. VII. İzmir, 1992. s. 187.

SIRA NO	Görevli Bulunduğu Vakıf	Görevi	Sayısı	Ücreti (gün/akçe)
13	Kâzımiye ve Cevadiye	Müteferrika	1	10
14	“	Müteferrika	3	4
15	“	Müteferrika	15	3
16	“	Müteferrika	12	2
17	İmam-ı Azâm	Hitâbet	1	15
18	“	İmâmet	1	10
19	“	Hafız	3	9
20	“	Tevliyet	1	30
21	“	Nezâret	1	7
22	“	Meşihat	1	12
23	“	Kitâbet	1	8
24	“	Türbedâr	1	6
25	“	Bevvâb	1	5
26	“	Çırakçı	1	2
27	“	Farraş	2	3
28	“	Saka	1	4
29	“	Cibâyet	1	5
30	“	Anbardarî	1	4
31	“	Hademri Mezar	1	2
32	“	Müteferrika	1	4
33	“	Kitâbdâr	1	2
34	“	Muallim-i Mekteb	1	6
35	“	Noktacı	1	2
36	“	İmâmet-i Mescid	1	2
37	Seyyid Abdülkadir-i Geylani	Tevliyet	1	60
38	“	Hitâbet	1	23
39	“	Meşihat	1	12
40	“	Hafız ve Cüzhan	5	4
41	“	Hafız ve Mütefferika	1	5
42	“	Cüz-hân	7	2

SIRA NO	Görevli Bulunduğu Vakıf	Görevi	Sayısı	Ücreti (gün/akçe)
43	Seyyid Abdulkadir-i Geylani	Müezzin	3	4
44	“	Türbedar	2	5
45	“	Çırakçı	1	4
46	“	Farrâş	1	4
47	“	Farrâş	1	3
48	“	Anbari	1	5
49	“	Saka	1	5
50	“	Ssaka	1	3
51	“	Tabbâh	1	4
52	Selman-ı Farisi	Tevliyet	1	15
53	“	İmâmet	1	3
54	“	Meşihat	1	4
55	“	Çırakçı	1	3
56	“	Saka	1	3
57	“	Cibayet	1	4
58	“	Türbedari	1	3
59	“	Nezâret	1	4
60	“	Farraş	1	2
61	“	Cüz-hân	1	1
62	“	Anbardari	1	2

Tablo – XXIX’ da görüldüğü gibi, vakfın gördüğü hizmete göre, çeşitli görevliler bulunmaktaydı. Ayrıca her vakıfta görevli sayısı ve görevlilerin aldıkları ücretler değişmektedir. Hatta aynı vazifeyi yapan görevliler arasında da farklı ücretlerin tevcih edildiği görülmektedir. Mesela, Kâzîmiye ve Cevâdiye vakfında görev yapan 12 hafızın ücretleri 14, 10, 5, 3, 2 akçe olarak değişkenlik göstermektedir. Ancak İmam-ı Azam vakfında görevli olan 3 hafızda 9 akçe ücret almaktadır.

Kazîmiye ve Cevâdiye ile İmam-ı Azam vakfında tevliyet vazifesindeki 30 akçe alırken, Seyyid Abdülkadi-i Geylani vakfındaki 60 akçe ve Selman-ı Farisi vakfındaki 15 akçe almaktadır.

Görüldüğü gibi, vakfın hizmetine göre, vakıflar arasında çalışan görevliler ve ücretleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

25 Mayıs 1574 (3 Safer 982) tarihli bir hükümden, Meşhedeyniş-Şerefeyn ile İmam-ı Azam vakfının mütevellilerini becayış ettiklerini öğrenmekteyiz¹³. Demek ki, vakıflar arasında becayışlar yapılabilmektedir .

III. Mürtezika Sınıfı

Mütezik, deyim olarak “ vakıf gelirlerinden rızıklananlar, geçinenler “ manasına gelmektedir¹⁴.

Vakıflar bünyesinde çalışan görevlilere “ ehl-i mürtezika “ denilirken¹⁵, vakıflarda herhangi bir görevi olmadığı halde, vakıf gelirlerinden rızıklananlarada “ mürtezika “ denilmektedir. Bunlar arasında sadat, ulema, meşayih, duagu, zevayidhor ve fukara gibi guruplar yer almaktadır. Bu sınıfın doğuşuna yol açan toplumsal sebep, geçimini kendi gücü ile sağlamak imkânlarından yoksun kalmış insanların elinden tutmak gibi insani ve ahlaki nedenlere dayanmaktadır¹⁶.

Bağdat Sancağı’ ndaki vakıflardan rızıklanan mürtezika sınıfının miktarını tespit edemedik. Ancak 1606 (1014) tarihli bir vesikada; Bağdat kadısı, ehl-i takva ve zühd sahibi olan bir seyyide, İmam-ı Ali el Hadi ve İmam-ı Hasan el-Askeri vaktinden maişeti için yevmi on akçe tahsis edilmesi için, İstanbul’ a arz sunmuştur¹⁷.

Mürtezika tüketici bir sınıf olarak, büyük çoğunluğu şehirlerde oturmaktaydılar. Dolayısıyla şehirlerde alışverişe genişlik sağlamakta ve satınalıcıların sayısını çok miktarda artırmaktaydı. Ancak bu durum Osmanlı ekonomisine olumlu bir katkı sağladığını söyleyemeyiz¹⁸.

¹³ BOA. Mühimme 24, 287/776.

¹⁴ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Deyim ve Terimler Sözlüğü*, C.II, s. 642; M. Akdağ, *age.*, C.II, s. 90.

¹⁵ Rifat Özdemir, “ Osmanlı Döneminde Vakıf Kurumlarının Sosyo-Ekonomik Cephesi Üzerinde Bazı Bilgiler ” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II s. 212.

¹⁶ M. Akdağ, *age.* C. II, s. 90.

¹⁷ *Ali Emiri –I Ahmed, Evkaf No: 33/a*

¹⁸ M. Akdağ, *age.* C. II, s. 90.

SONUÇ

Bu çalışmamızda 1534-1623 tarihleri arasında Bağdat'ın siyasi, idari, fiziki, demografik ve iktisadi durumunu incelemeye çalıştık. Ancak önemli hususlarda bir tarih sınırlandırılmasına gidilmemiş ve sonraki dönemlere ait bilgilerde yeterince verilmeye çalışılmıştır. Araştırmalarımızda elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Siyasi Tarih Bakımından

Milattan önceki dönemlerde Bağdat çevresinde çeşitli medeniyetlerin kurulduğunu tespit etmekteyiz. Ancak bugünkü Bağdat şehrinin kuruluşu daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir.

Bağdat şehrinin kurucusu Abbasilerin ikinci halifesi Ebu Cafer Mansur dur. Şehrin temelleri 762 de atılmış ve inşaat dört yılda tamamlanmıştır. Ebu Cafer Mansur yaptırdığı bu yeni şehri kendisine başkent yapmıştır. Böylece Bağdat Abbasilerle bütünleşmiş ve bir anlamda onların sembolü haline gelmiştir. Bağdat Abbasilerin 492 yıllık tarihlerinde , 437 yıl hilafet merkezi olmuş önemli bir şehirdir.

Bağdat'ın en parlak devri Harun Reşid dönemidir. Ancak onun döneminden sonra başlayan taht kavgaları şehre önemli zararlar vermiştir.

Bağdat'taki Türk varlığı Abbasiler' in ilk zamanlarına kadar dayanmakta ise de , Türklerin önemli bir sayıya ulaşmaları Mutasım döneminde olmuştur. Tuğrul Bey'in 1054'de Bağdat'a gelmesi ile birlikte, Türkler sadece hilafet ordularında görev yapan askerler değil artık bizzat Bağdat'ın siyasi hakimi olmuşlardır.

Bağdat, Osmanlı dönemine kadar İlhanlı, Timur ve Sefeviler olmak üzere önemli üç istilaya maruz kalmıştır. Bu istilalar sonucunda şehir önemli zararlar görmüş ve harap hale gelmiştir. Osmanlı harap halde aldığı şehri, yeniden imar ederek mamur hale getirmiştir. Bu sebepten tarihçiler Bağdat'ın ikinci parlak devri olarak Osmanlı dönemini göstermektedir.

2. İdari Bakımdan

1534 tarihinde Bağdat'ın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra , 1535' de Bağdat Eyaleti kuruldu. Eyaletin Paşa sancağı Bağdat olarak seçilmiştir. Bağdat klasik eyalet sisteminden farklı olup , salyâneli bir eyalettir.

Bağdat sancağı'nın 1539-40 tarihinde 8 nahiye 206 köyü, 1544-45'de 7 nahiye 186 köyü ve 1577-78'de 7 nahiye 185 köyü bulunmaktadır. 1539-40 tarihine göre , 1544-45 ve 1577-78 tarihinde nahiye ve köy sayısında azalmanın meydana gelmesi , tahminimizce Osmanlı-Safevi Savaşları ile bölgedeki idari düzenlemenin tamamlanmaması sebeplerine dayandığını düşünmekteyiz.

Bağdat Eyaletine 89 yılda 59 beylerbeyi tayin edilmiştir. Beylerbeylerin görevde kalma süreleri en az 2 ay ve en fazla 7 yıl olarak tespit ettik Ortalama olarak görev süreleri 1,5 yıldır.

Bağdat Beylerbeylere, bölgenin ehemmiyetinden dolayı önemli görevler üslenmişlerdir. Bölgenin güvenliğini sağlamak ve Safevi tehdidine karşı bölge topraklarını muhafaza etmek başta gelen görevleridir. Ayrıca bölgede bulunan beylerbeyliklerle koordineyi sağlamak ve zaman zaman müstakil serdar olarak, İran üzerine sefere çıkmak gibi önemli sorumluluklarda almaktaydılar.

3. Şehrin Fiziki Durumu Bakımından

Bağdat şehri , Dicle Nehri'nin batı kıyısında kurulmasına rağmen , daha sonra doğu kıyısına kaymıştır. Şehrin büyük bir bölümü doğu kısmındadır. Nehrin her iki tarafındaki yerleşim alanlarının etrafı geniş surlarla çevrilidir. Yerleşim alanları Osmanlı-Safevi mücadelesinden dolayı sur dışında olmamıştır. Sur içinde biri doğuda , diğeri batıda olmak üzere iki kale bulunmaktadır.

Şehrin mahalle sayısı hakkında sadece 1577- 78 tarihli tahrir de bilgi bulunmaktadır. Bu tarihte Bağdat'ın 44 mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerden 1'i Yahudi mahallesidir. Bazı mahallelerde , Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler birlikte oturmaktaydılar.

Şehir zaman zaman sel baskınları ve Dicle'nin taşmasına maruz kalmaktaydı. Sık sık meydana gelen sel baskınlarının şehre önemli zararlar verdiği görülmektedir.

Şehirde canlı bir ticaret olmasından dolayı şehirde birçok çarşı ve hanlar mevcuttu.

Bağdat şehrindeki nüfus ise, tahrir defterlerindeki kayıtlardan aldığımız rakamlar , nüfusa çevirdiğimizde 1540 tarihinde 28.851 kişi , 1577-78 ' de 37.702 kişi olduğunu tespit ettik. Müslümanlar en fazla nüfusa sahip olup , Müslümanlardan sonra Yahudiler ve daha sonra Hristiyan nüfus gelmektedir.

4. Yerleşim ve Nüfus Bakımından

Diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi Bağdat Sancağında da halkın büyük bir kesimi, geçimini tarım ve hayvancılıkla sağladığı için nüfusun büyük bir kısmı köylerde yaşamaktaydı.

1539-40 tarihinde Bağdat Sancağı'na bağlı 206 köyden, 4 gayr-i meskûn köy tespit edebildik. Ancak bu tarihe ait Tahrir Defteri'nin ilk sayfaları eksik olmasından dolayı bu sayı sadece 3 nahiyeye aittir. Bunun dışında 5 nahiyenin mevcut durumu bilinemediğinden meskûn ve gayr-i meskûn durumu tespit edemedik.. 1577-78'de ise 185 köyden, 151'i meskûn ve 34'u gayr-i meskûndur.

Ayrıca sancak içerisinde önemli bir nüfusa sahip kasabalarda bulunmaktadır. Bunlar 1539-40 tarihinde Şehriban ve Zengabâd kasabalarıdır. Bu tarihte Şehriban sadece bir kasaba mahiyetinde olup, köyü bulunmamaktadır. Zengabâd ise tahminimize göre 1542 tarihinde sancak statüsü kazanmıştır. 1544-45'de Şehriban ve önceki tahrirde sancak statüsünde olan Mendelicin, Bağdat Sancağı'na bağlı kasabalarolarak görülmektedir. 1577-78 tarihinde de aynı kasabalar mevcuttur.

Bağdat Sancağın'da coğrafi konumun ve iklim şartlarının müsait olmasından dolayı bir çok aşiret yaşamaktadır. Bu aşiretler Karaulus, Ahşamat ve Cemmasat ulusları içerisinde yer almaktadır. Aşiret ve cemaatlerin 1577-78'de sancak nüfusu içerisindeki oranını %9 olarak tespit ettik. Ancak Tahrir Defterlerimizin aşiret ve cemaat nüfuslarını eyalet bazında vermelerinden dolayı, Bağdat sancağında yaşayan aşiretlerin kesin nüfusunu tespit edemedik.. Bu sebepten aşiret ve cemaatlerin nüfusu , sancak nüfusu içerisinde oranı az çıkmıştır. Ashnda aşiret ve cemaatlerin nüfus oranlarının bu miktardan daha üzerinde olduğunu tahmin etmekteyiz.

Bağdat Sancağı'nın toplam nüfusu ise; 1539-40 tarihindeki bilgiler yeterli olmadığını için bir nüfus tespiti yapılamadı. Ancak elimizdeki bazı verilere göre sancağın toplam nüfusu 70.000 civarında olduğunu tahmin etmekteyiz. 1577-78'de ise nüfus tahminimiz 104.922 kişidir.

5. İktisadî Durum Bakımından

Bağdat'ın önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada olması, ticaret ve sanayisinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Gerek transit geçen her türlü emtiadan alınan bâc-ı ubûr,

gerekse şehirde satılan mal ve emtiadan alınan tamga vergileri, önemli bir gelir oluşturmaktaydı. Zira mukataa gelirlerinin büyük bir kısmını bac ve tamga gelirleri meydana getirmekteydi.

Sancağın toplam gelirleri 1540'da 10.222.470 akçe, 1544-45'de 10.985.650 akçe ve 1577-78'de ise 13.997.078 akçedir.

Sancak gelirlerinin önemli bir kısmını zirai vergiler ve mukataa gelirleri oluşturmaktadır. Zirai vergilerin toplam sancak gelirleri içerisindeki oranı 1539'da %33, 1577-78'de ise %39,5'dur. Mukataa gelirleri ise 1539'da %38, 1577-78'de %30'dur.

Bağdat, salyaneli bir eyalet olmasına karşılık sancak içerisinde az oranda da olsa tımar ve zeamet mevcuttur. Sancak gelirlerinin önemli bir kısmı padişah hasları olarak ayrılmış olup, ortalama %70'lik bir paya sahiptir. Bağdat Beylerbeyi'nin payı ise ortalama %15'dir. Tımar ve zeametler ise, ortalama her birinin %3,5 oranında paylara sahiptirler. Ayrıca sancak içerisinde bulunan malikânelerin oranı da %3'dür.

6. Vakıflar Bakımından

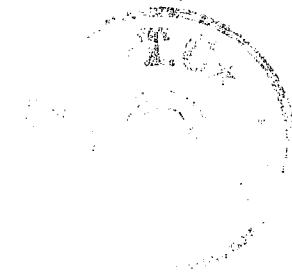
Bağdat vakıflar yönünden zengin bir konumdadır. Bilhassa şehirde mevcut bulunan vakıf eserlerinden dolayı, Bağdat bir vakıf şehri görünümündedir.

Bağdat Sancağı'nda 1544-45'de 60 vakıf kayıtlıdır. Bu vakıfların 28'i imamzâdegân türbe ve mezar, 4'ü camii, 5'i mescid, 7'si medrese ve 6'sı ise tekve ve zaviyedir. Bu tarihte vakıf gelirlerinin toplamı 1.241.635 akçe olup, bu miktar toplam sancak gelirlerinin %11,3'üne tekabül etmektedir.

1574-1595 tarihlerinde ise sancak içerisinde toplam 91 vakıf bulunmaktadır. Bu vakıfların 38'i imamzâdegân türbe ve mezar, 5'i camii, 8'i mescid, 6'sı medrese ve 7'si ise tekve ve zaviyedir. Bu tarihte vakıf gelirlerinin toplamı 1.416.874 akçe olup, bu miktar ise sancak gelirlerinin %10'una tekabül etmektedir. Yine bu tarihte 10 vakıf ise geliri nakit paraya dayanan, avarız vakıflardır.

Ayrıca şu hususu hatırlatmak gerekir ki ; şehirde bulunan birçok imamzâdegân türbe ve mezar vakıfları büyük dini şahsiyetler adına kurulmuş olup, büyük gelirlere sahiptirler. Bu vakıf gelirleri sayesinde bu mezar ve türbeler etrafında yapılan camii, medrese, imaret vb. yapılar ile birer külliye olarak halka önemli hizmetler vermekteydiler. Şehirde bu şekilde birçok külliye bulunmaktadır.

SUMMARY

In our study, we have examined the administrative, social, physical and demographical structures of Baghdad between 1534- 1623.

Baghdad was founded by Ebu Cafer Mansur who was the second caliph of Abbasi in 766. The kingdom of Abbasi had a very important position in Islam history, because it was the centre of caliphate for 437 years.

Grand Selcuk Sultan Tuğrul Bey, protected the Abbasi caliphate in 1054, so Turks got control of Baghdad and its surroundings. This Turk domination lasted till the English occupation in 1917.

Baghdad was under Ottoman domination since Kanuni' s Irakeyn expedition in 1534. Baghdad state was founded in 1535 and Bagdad was the centre of this state. The valis of Baghdad had important roles for Ottoman Empire' s Middle East policy. These valis defending the region against Safevi' s and in Ottoman- Iran wars.

During Ottoman Empire There was an important construction activity. There are a lot of Ottoman works in the city. Ottoman, also, repaired the other cultures' works , and these works are still in the city.

The majority of Baghdad population was Muslim but there are also Christians and Jewinsh. The population of the county was nearly 70.000 in 1540 and 105.000 between 1577-78. The majority of the population was living a settled life, but some of the populaion was living a nomad life. There was also a tribe population in the country.

Baghdad had a great commercial potential because it was on the way of important land and sea trade ways. Also agriculture was very important in the county.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Tapu Tahrir Tasnifi

No:313,386,690,1028,1049.

1.2. Mühimme Defterleri

No:1,2,3,4,5,6,7,9,12,14,16,18,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,33,34,
35,36,38,39,40,42,43,44,45,46,47,48,51,52,53,55,60,61,63,64,65,67,69,
70,71,73,74,75,76,77,78,79,80, 81,82.

1.3. Mühimme Zeyli Defterleri

No:2,3,4,6,7,8.

1.4. Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

No:104,127,444,502,562,563,893,1090,1806,3260,6718,6823,7111,15367,
17895,18011,18169,20180.

1.5. Kâmil Kepeci Tasnifi-Ruus Defterleri

No:209,210,211,212,214,215,216,216/A,220,222/15a,224/17a,225/18a,
229,230,249, 262,266,313.

1.6. Ruznâmçe Defterleri Tasnifi

No:13,14,22,33,34,36,38,88,98,101,174,206,267,279,290,313,347,
386,424,437.

1.7. Ali Emiri Tasnifi

Evrak No:21,33,321,408,712.

1.8. İbnül-Emin Tasnifi

Askeri, Evrak No:27.

2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Kuyûd-ı Kadime, No:102,209,582.

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakfiye Defter No:601.

4. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Bağdad Vilayeti Haremeyni'ş-Şerifeyn Evkâf Defteri No:3063.

5. Bayezid Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Kitaplığı Kanunnâme,

No:1970.

II. Klasik Kaynaklar

1. Vekâyinâmeler

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşâ**, Çev.Mürsel Öztürk, C.I,III,KBY., Ankara, 1988.

Gregory Abûl-Farac, **Abûl-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Riza Doğrul, C.II, Ankara, 1987.

Hatib el-Bağdadî, **Tarih-i Bağdad**, C.I,Kahire, 1349 (1931).

Kâtib Çelebi, **Cihannümâ**, Bayezid Kütüphanesi, No:4678, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1145.

Kâtib Çelebi, **Fezleke**, Süleymaniyye Kütüphanesi, TY. No:785.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukuat**, Sad. Neşet Çağatay, C.I-II,TTK., Ankara, 1992.

Naima Mustafa Efendi, **Naimâ Tarihi**, Haz. İ.Hami Danişmend, C.II, İstanbul, 1968.

Nasuhü's- Silahi Matrakçı, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Haz.Hüseyin Gazi Yurdaydın, TTK., Ankara, 1976.

Nazmi-zâde Murtaza Efendi, **Gülşen-i Hulefâ**, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1143.

Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C.I-II, Ankara, 1992.

Selanik-î Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Haz. Mehmet İpşirli, C.I-II, İstanbul, 1989.

Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, C.I-II, Ankara,1989.

Şeref Han, **Şerefnâme**, Çev. M.Emin Bozarlan, İstanbul, 1990.

Yakubî, **Kitab al-Buldan**, Brill, 1967.

Yakut er, Rûmî, **Kitab-ı Mucam al- Buldan**, C.2,1906.

1315 Tarihli Bağdat Vilâyeti Salnâmesi.

2. Seyahatnâmeler

Buckingham, J.S., **Travels in Mesopotamia**, C.II, London, 1827.

Cholet, L.C.De, **Voyage en Tuqu'e Dasie, Arm'enie Kurdistan et M'esopotamie**, Paris, 1892

Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C.4, İstanbul 1314.

Heude, L.William, A. **Voyage vp The Persian Gulf (And a Journey Overland From India to England, in 1817)**, London 1819.

Massignon, M.Louis , **Mission en Mesopotamie (1907-1908)**, Caire, 1912.

Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatnâme-i Hudûd**, 'Çev.Alaattin Eser, İstanbul,1997.

Muhammed et-Tancı, **İbn-i Batûta Seyahatnamesi**, Sad. Mümin Çevik, C.I-II, İstanbul, 1983.

Münşî el-Bağdadî ,**Rihlet**, Bağdad, 1948.

Tavernier, Jean Baptiste, **Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier en Turquie en Persia et Aux-İndes**,C.II, Paris, 1677.

3. Risaleler

Aynî Ali Efendi, **Kavanin-i Al-i Osman der-Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divân**, İstanbul, 1280.

Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Tabakatü'l-Memâlik ve Derecetü'l-Mesâlik**, İÜ, Kütüphanesi, TY.,No.5997.

Feridun Bey, **Mecmua-i Münşeat-i Selâtin**, C.II, İstanbul, 1274-1275.

Koçi. Bey, **Koçi Bey Risalesi**, Sad. Zuhuri Danışman, Ankara, 1985.

III.Arkeolojik Araştırmalar

Sarre F, Herzfeld, E., **Archäologische Reise im- Euphrat-und Tigris-Gebiet**, Berlin, 1919.

IV. Tetkik Eserler

Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1989.

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar",

AÜDTCFD., C.XIII, S.1-2, Ankara, 1955, s.27-51.

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)**, C.I, İstanbul, 1979.

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)**, C.II, İstanbul, 1995.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 1.Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1990.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 4. Kitap/ Kanuni Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1992.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 5. Kitap/ Kanuni Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1992.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7. Kitap/ Kanuni-II. Selim Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1994.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Devri Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 8. Kitap/ III. Murad-III. Mehmed Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1994.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Devri Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 9. Kitap/ I. Ahmed-II. Osman Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1996.

al-Feel, Muhammed Rashid, **The Historical Geography of Iraq Between The Mongolian and Ottoman Conquests, 1258-1534**, Nejef, 1965.

Alptekin, Coşkun, "Büyük Selçuklular madd.", **DGBİT.**, C.7, İstanbul, 1989,s.95-211.

Alptekin, Coşkun, "Irak Selçukluları madd.", **DGBİT.** C.7, İstanbul, 1989,s.291-337.

Altundağ, Şinasi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", **AÜ. DTCFD.**, C.V, S.2, Ankara, 1947, s.187-197.

Aslanapa, Oktay, **Türk Sanatı**, KBY., Ankara, 1990.

- Ateş, Süleyman, "Cüneyd-i Bağdadî madd.", TDVİA., C.VIII, İstanbul, 1993, s.119-121.
- Aydoğmuş, Tahir, "XVI. Yüzyılda Bağdad Tarihi" VIII. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt'den ayrıbasım, TTK., Ankara, 1981.
- Baqır, Taha, "Baghdad", Republic of Iraq Directorate General of Anyiquities Baghdad, Baghdad, 1959, S.3-11.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Çiftlik", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s.789-797.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Öşür", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s.799-804.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Tımar", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s.805-872.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Malikâne-Divanî Sistemi I", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s.151-208.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını:5, Ankara, 1992.
- Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara, 1988.
- Baysun, M.Cavid, "Bağdad madd.", İA.,C.II, İstanbul, 1993, s.199-211.
- Beldiceanu, Nicoara, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985.
- Braudel, Fernand, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C.I, İstanbul, 1989.
- Can, Yılmaz, İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, Ankara, 1995.
- Cevad, Mustafa, "İmâretü'l-Karnî's-Sâdis ed-Dahme", Sümer, C.II,Bağdad, 1946, s.197-212.
- Cevad, Mustafa-Susa, Ahmet, Delil-i Harita-i Bağdad el Mufassal fi Hattat-ı Bağdad-ı Kadimen ve Hadisen, Matbaat-ı el-Mecmua el-Ulema, el-Irak, 1958.

Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK., Ankara, 1991.

Deny, J., "Sancak madd.", **İA.**, C.10, İstanbul, 1993, s.186-189.

Ed-Dûri, Abdülaziz, "Bağdad madd.", **TDVİA.**, C.4, İstanbul, 1991, s.425-433.

el-Allaf, Abdulkerim, **Bağdad el-Kadime**, Bağdad, 1960.

el-Azavi, Abbas, **Tarih-i ed-Derâib-i el-İrakiyye**, Bağdad, 1958.

el-Azzavi, Abbas, "Camiü'l-Hulefâ", **Sümer**, C.XXII, Bağdad, 1966, S.22-38.

el-Azzavi, Abbas, **Tarih-i Nukûd-ı İrakiyye**, Bağdat, 1985.

el-Azzavi, Abbas, **Tarihü' l-İrak Beyne'l-İhtilâleyn**, C.IV, Bağdad, 1949.

Emecen, Feridun, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK., Ankara, 1989.

Ergenç, Özer, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara, 1995.

Eyice, Semavi, "Bedesten madd.", **TDVİA.**, C.5, İstanbul, 1992, s.302-311.

Faroghi, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1994.

Fırat, M. Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Nahiye madd.", **İA.**, C.9, İstanbul, 1993, s.37-39.

Göyünç, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", **İÜEF. Tarih Dergisi**, S.32, İstanbul, 1979, s.331-348.

Göyünç, Nejat, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK., Ankara, 1991.

Gündüz ,Ahmet, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, (F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998.

Gündüz, Tufan, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri, 1540-1640"**, Ankara, 1997.

Halaçoğlu, Yusuf, "Bağdat madd.", **TDVİA.**, C.4, İstanbul, 1991, s.433-437.

Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Belleten**, C.LX, S.227, Ankara, 1996, s.139-146.

Halaçoğlu, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1988.

Hinz, Walter, **İslamda Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını No:21, İstanbul, 1990.

Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Çev.Salih Tuğ, C.I,İstanbul, 1999.

İA., "Abdulkâdir-i Sühreverdi madd.", C.11, İstanbul, 1993, S.87-88.

İnalçık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfi Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle "Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, s. 139-186.

İnalçık, Halil, "Cizye madd.", TDVİA., C.8, İstanbul, 1993, s.45-48.

İnalçık, Halil, "Eyalet madd.", TDVİA.,C.11, İstanbul, 1995, s.549,550.

İnalçık, Halil, "Eyalet", EP, s.721-724.

İnalçık, Halil, **Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvadin**, Ankara, 1987.

İnalçık, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri, İstanbul 21-25 Ağustos 1989**, Ankara, 1990,s.1-11.

İnalçık, Halil, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü," **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1993, s: 259-317.

İpşirli, Mehmet," Câbi madd. " , TDVİA. C.6, İstanbul, 1992,s. 529-530.

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular madd.", İA.,C.10,İstanbul, 1993, s.353-416.

- Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel madd.", **TDVİA., C.2.**, İstanbul, 1989, s.75-80.
- Kara, Mustafa, "Bişr el-Hâfi madd.", **TDVİA., C.6.**, İstanbul, 1992, s.221-222.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C.VI,TTK.**, Ankara, 1988.
- Karamursal, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK.**, Ankara, 1989.
- Kazıcı, Ziya, **İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar**, İstanbul, 1985.
- Kazıcı, Ziya, **Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)**, İstanbul, 1987.
- Kerslake, Celia, J., "Celalzâde Mustafa Çelebi madd.", **TDVİA.,C.7.**, İstanbul, 1993, s.260-262.
- Kılıç, Orhan, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Ankara, 1997.
- Kitapçı, Zekeriya, **Saadet Asrında Türkler, ilk Türk Sahâbe Tabii ve Tebea Tabiieleri**, Konya, 1993.
- Kodaman, Bayram, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", **Ondokuz mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1, Samsun, 1986, s.3-20.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-İkinci İmparatorluk Devri, C.II**, Ankara, 1984.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu-Alp Arslan ve Zamanı, C.III**, Ankara, 1992.
- Köymen, Mehmet Altay, **Tuğrul Bey, KBY.**, Ankara, 1986.
- Kunt, Metin, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978.
- Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, 1993.
- M.Hilmi, **Kanuni Süleyman'ın 1533-1535 Bağdat Seferi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.

Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî, C.I-II-III-IV, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1308-1311.**

Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, 1991.**

Ocak, Ahmet Yaşar-Farûkî, Süreyya, "Zaviye madd.", **İA., c.13, İstanbul, 1988, s.468-476.**

Oğuzoğlu, Yusuf, " XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler ", **Ondokuzmayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.1, Samsun, 1987, s. 140-155.**

Orhan, Seval, **Osmanlılarda Ölçü Tartı Sistemi, (Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi), Elazığ, 1987.**

Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul,- 1987.**

Orhonlu, Cengiz-Işıksal, Turgut, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", **İÜEF. Dergisi, S.17-18, İstanbul, 1963, s.77-102.**

Öğüt, Salim, "Ebu Yusuf madd.", **TDVİA., C.10, İstanbul, 1994, s.260-265.**

Özbaran, Salih, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", **İÜEF. Tarih Dergisi, S.25, İstanbul, 1971, s.51-65.**

Özdemir, Rifat, "Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1840)", **II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri, 21-22 Mayıs 1992, Hatay, 1992.**

Özdemir Rifat, "Ankara'da Eğitim ve Öğretim (1785-1840)", **FÜ. Sosyal Bilimler Dergisi, C.2,S.2, Elazığ, 1988, s.1161-187.**

Özdemir, Hikmet-Cebeci, Suat, **Arapça-Türkçe Sözlük, Ankara, 1992.**

Özdemir, Rifat "Avârız ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", **X. Türk Tarih Kongresi Bildirilerinden ayırbasım, TTK., Ankara, 1993, s.1581-1613.**

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", **OTAM., C.V, Ankara, 1994, s.200-250.**

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1709-1860)", **Belleten, C.LVIII, S.221, Ankara, 1994, s.119-157.**

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı (1800-1867)", **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 5-9 Eylül 1990, C.IV,** Ankara, 1994, s.1369-1405.

ÖZDEMİR, Rifat, "Osmanlı Döneminde Vakıf Kurumlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.2, Elazığ, 1987, s.207-220.**

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi", **Fırat Üniversitesi I. Tarih Sempozyumu'na Sunulmuş Tebliğ, 14-17 Ekim 1993, s.1-37.**

Özdemir, Rifat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", **Bellekten, C.LIV, S.211, Ankara, 1991, s.993-1052.**

Özdemir, Rifat, "Ankara Esnaf Teşkilâtı, (1785-1840)", **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.1, Samsun, 1986,s.156-181.**

Özdemir, Rifat, "Tokat Esnaf Teşkilâtı, (1771-1840)", **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi 13-17 Ekim 1986 1. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1988,s. 397-423.**

Özdemir, Rifat, "Osmanlı Döneminde Dinî ve Sosyal Yapıların İnşası ve Tamirâtı Üzerine Bazı Bilgiler", **Türkiye Anıt ve Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (TAÇ) Yayını, C.2, S.6, İstanbul, 1987, S.23-29.**

Özdemir, Rifat, "Şer'iyye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi" **I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Malatya, 1986.**

Özdemir, Rifat, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, KBY. Ankara, 1986.**

Özdemir,Rifat, "Ankara Hatunî Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1990, s.733-754.**

Özkaya, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve OsmanlıToplum Yaşantısı Ankara, 1985.**

Öztürk, Mustafa, "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.VII,Izmir, 1992, s.167-190.**

Öztürk, Mustafa, "Harput ve Yöresi Vakfiyeleri", **Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu, Elazığ, 1987, s.237-242.**

Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlil", **Belleten, S.212, Ankara, 1991, s.89-100.**

Öztürk, Mustafa, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Antakya, 1996, s.221-239.**

Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996,s.186-192.**

Öztürk, Mustafa, **Orta Anadolu' da Fiyatlar (1785-1860), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1985.**

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,C.1-II-III, MEB., İstanbul, 1983.**

Raymond, Andre, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 1995.**

Rişvanoğlu, Mahmut, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, İstanbul, 1992.**

Sahillioğlu, Halil, "Arûs Resmi madd.", **TDVİA., C.3, İstanbul, 1991, s.422-423.**

- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı" **Belleten**, Arapçadan terc. Mustafa Öztürk, C.LIV, S.211, Ankara, 1991, s.1233-1257.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri", **ODTÜ. Gelişme Dergisi**, 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1978, s.1-38.
- Sertoğlu, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", **VI. Türk Tarih Kongresi, 20-26 Ekim 1961**, Ankara, 1976.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyaleti**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 17, İstanbul 1990.
- Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, Çev.Cemal Köprülü, TTK., Ankara, 1987
- Strange, G.L., **Buldan-ı Hilafat al-Şarkıyya**, Arapçaya terc.Beşir Fransis-Korkis Avad, Bağdad, Bağdad, 1954.
- Strange, G.L., **The Lands of The Eastern Caliphate**, Cambridge, 1930.
- Streck, M., "Kâzimeyn madd.", **İA.**, C.VI, İstanbul, 1993, S.525-527.
- Streck, M."Bağdad madd.", **İA.**, C.II, İstanbul, 1993, s.195-199.
- Strothmann, R., "Musa Kâzim madd.", **İA**, C.8, İstanbul, 1993, s.667-668.
- Sümer, Faruk, "Akkoyunlular madd.", **TDVİA.**, C.2, İstanbul, 1989, s.270-274.
- Sümer, Faruk, "Kara-Koyunlular madd.", **İA.**, C.6, İstanbul, 1993, s.292-305.
- Sümer, Faruk, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış", **İÜ. İktisat Fakültesi Dergisi**, C.11, İstanbul, 1950, s.509-523.
- Sümer, Faruk, **Karakoyunlular**, C.I, Ankara, 1984.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar**, İstanbul, 1992.

Sumer, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, Ankara, 1992.

Şahin, İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risâle", **İÜEF. Tarih Dergisi**, S.32, İstanbul, 1979, s.905-935.,

Şemseddin Sâmî, **Kâmûsu'l- A'lâm**, C.2, Tıbkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara,1996.

Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, C.I-II, Dersaadet, 1317.

Turan Şedraffetin, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", **AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Ankara, 1963, S.157-202.

Turan, Ahmet Nezihi, **XVI.Asırda Ruha (Urfa) Sancağı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**,

Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1993.

Türkay, Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979.

Uluçam, Abdüselam, "Bağdad'da Abdulkadir-i Geylanî (K.S.) Kulliyesi", **Vakıflar Dergisi**, S.XX, Ankara, 1988, S.62-84.

Uluçam, Abdüselam, **Irak'taki Türk Mimari Eserleri**, Ankara, 1989.

Uluçam, Abdüselam, "Irak'taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında", **Vakıflar Dergisi**, S.XXI, İstanbul, 1990, S.255-263.

Uludağ Sületman, "Hallac-ı Mansur madd.", **TDVİA.**, c.15, İstanbul, 1997, S.377-381.

Uludağ, Süleyman, "Behlül-i Dâna madd.", **TDVİA.**, C.5, İstanbul, 1992, s.352-353.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu, Kara Koyunlu Devletleri**, TTK., Ankara, 1994.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, TTK., Ankara, 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara, 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I**, TTK., Ankara 1988

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1988

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkezi ve Bahriye Teşkilatı**, TTK., Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, TTK., Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. III K. 2, Ankara, 1982.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, TTK., Ankara, 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, K.1, Ankara, 1983.

Üçok, Bahriye, **İslam Tarihi-Emeviler ve Abbasiler**, Ankara, 1983.

Ünal, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1998.

Ünal, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara, 1989.

Ürekli, Muzaffer, "Celayirliiler madd." **TDVİA.**, C.VII, İstanbul, 1993, s.264-265.

Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Çev.Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.III, İstanbul, 1990.

Yazıcı, Tahsin, "Haydariyye madd.", **TDVİA.**, C.17, 1998, s.35-36.

Yazıcı, Tahsin, "Maruf-ı Kerhi madd.", **İA.**, C.VII, İstanbul, 1993, S.344-45.

Yazıcı, Tahsin, "Safeviler madd.", **İA.**, C.10, İstanbul, 1993, s.53-59.

Yazıcı, Tahsin, "Şah İsmail madd.", **İA.**, C.11, İstanbul, 1993, s.275-279.

Yedi yıldız Bahaeddin, "Vakıf İstılahları Lügaîçesi", **Vakıflar Dergisi**, C.XVII, Ankara, 1983, S.56-59.

Yedi yıldız, Bahaeddin, "Vakıf", **İA.**, C.13, İstanbul, 1988, s.153-172.

Yedi yıldız, Bahaeddin, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)**, KTBY., Ankara, 1985.

Yetik, Erhan, "Habib el-Acemî madd.", **TDVİA.**, C.14, İstanbul, 1996, s.370.

Yıldız Hakkı Dursun, "İslam Devleti Hizmetinde Türkler", **DGBİT.**,C.3, İstanbul, 1990, s.333-357.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler Döneminde Bazı Fikri Hareketler ve Başşehirler",**DGBİT.**,C.III, İstanbul, 1990,s.359-371.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler madd.", **TDVİA.**,C.1, İstanbul, 1988, s.31-48.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Harezşahlar Devleti madd.",**DGBİT.**, C.9,İstanbul,1989,s.19-60.

Yılmaz, Serap," Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile Ekonomik İlişkileri: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hint Ticareti ile İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden- 1 ", **Belleten.** C.LVI, S.215, Ankara, 1993, s.31-68.

Yılmazçelik, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara, 1995.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Celayir madd.", **İA.**,C.III, İstanbul, 1993, s.64-65.

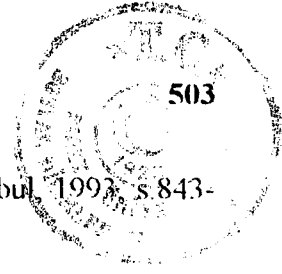
Yinanç, Mükrimin Halil, "Cihan-Şah madd.", **İA.**, C.3, İstanbul, 1993, s.173-189.

Yuvalı, Abdülkadir, "Ebu Said Bahadır Han madd." **TDVİA.**, C.10, İstanbul,1994, s.218-219.

Yuvalı, Abdülkadir, "Hülagu Han'ın Batı Seferinin Türkiye Tarihi Yönünden Değerlendirilmesi", **Milli Kültür**, Ankara, 1984, s.22-26.

Yuvalı, Abdülkadir," Daruga madd.", **TDVİA.**, C.8, İstanbul, 1993,s.505-506.

Yücel, Yaşar,"Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", **Belleten.** S.152, Ankara, 1978, s.657-699.

Zettersteen, K.V., "Büveyhiler madd.", **İA.**, C.II, İstanbul, 1993, s.843-

845.

Zeydan, Corci, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev.Zeki Megâviz, C.II,
İstanbul,1972.

EKLER

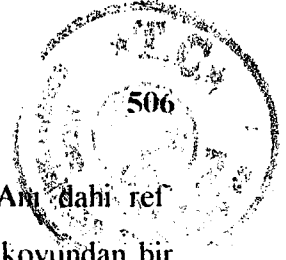
EK-I: 1537 (943) TARİHLİ BAĞDAT EYALETİ
KANUNNAMESİ¹

Bağdad Beğlerbeğisine ve Kadısına hüküm ki,

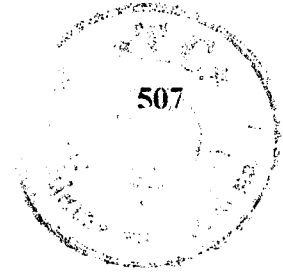
Bundan akdem vilâyet-i mahmiyye-i Dârü's-Selâm Bağdad'ın tafsil-i ahvâli müceddeden yazılıb defter olunmak emr olunmuş idi. Hâlâ iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Kâdı-zâde Şeyh Muhammed zide mecdehû atebe-i aliyye-i âlem-penâh ve südde-i seniyye-i sa'adet-dest-gâhıma gelüp emr-i celilü'l-kadrim mucibince vilâyet-i mezbûreyi meşrûhan yazub defter edüp sinîyn-i mâziyede selâtin-i adâlet-ayin devirlerinde re'âyâ ve berâyaya mukarrer olan kavâ'id ve kavânîn takrîr ve sonra kızılbaş-ı bed-ma'âş zamânlarında anların dest-i cevri ve bîdârlarıyla hâdis olan mezâlim ve bid'atleri tahrir eyleyüb 'izz-i huzûr-ı mevfüru'l-hubûr ve müstevicbü's-sürûra arz eyledükde, ol vilâyet Hak Sübhânehû ve Tealânın uluvv-i inâyeti ve seyyid-i kâinat Aleyhi efdalüs-selâvat ve ekmelühâ mu'cizat-ı hidâye- ayâtları ve çihâr-ı yâr-ı kibârın Rıdvânullahi aleyhim ecma'in ervâh-ı mukaddeselere mukarin olduğu cihetten benim kendü şimşir-i zafer-te'sirim feth olunmuş vilâyet olmağın anda vâki olan re'ayâyâ mezîd-i himmet ve atifet ve kemâl-i şefkât ve merhametimden Cenâb-ı mağfîret-penah merhum Hasan Paşa Nevverallahu merkadehû devrinde câri ola- gelen cümle-i âdât-ı malumeyi mukarrer dutub kızılbaş zamanında hâdis olan bid'atlere ve mezâlimi külliye ref' eyleyüb min-bâ'd ol vilâyetin ahalisine ve re'aya ve berâyasından kimesneye hilâf-ı şer' mutahhar ve mugâyir-i kanun-ı mukarrer zulm ve te'addi olunmayub me'mur üzere amel olunmasın emr eyleyüp bu hükm-i cihân-mutâ'-ı vâcibü'l -ittibâ'ı irsal eyleyüb buyurdum ki; İnşallahuleazz varub vusûl buldukda külliye ol vilâyetde ne mikdâr şehirler ve mecma'-ı nâs olur yerler ve kasabalar var ise, cümlesinde vâki' olan

¹ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, No.1970, vrk.104/a-107/b.

makarlarda alâniyyen bu hükm-i şerif-i cihân-mutâ'ı bit-tamam okutdurub kemâl-i adâletimden sonra hâdis olan bid'atleri men' ve ref' eyleyüb mukarrer ve müstemir olmak buyurulan kanun ve kavâ'idi bildüresin ki, re'âyâ dahi kendülere takdir olunan husûsları bilüb vâki' olan mahsûllerini ana göre edâ eyleyüb kimesne anlara zulm ve te' addi etmek ihtimâli olmaya.. Ve sen dahi dâimâ rızây-ı adâlet- efzâmı mevsûfunbih edinüb her zamanda re'âyâ ve berâyânın ahvâline nâzır olub şimdiden sonra mukarrer olan kanun-ı kadîmden zâid bir ferdin bir akçesi alınduğuna rızâ göstermeyüb zâlimlere ihânet, mazlûmlara i'ânet husûslarında envâ'ı mesâ'i-i cemîlin zuhûra getürüb dakika fevt eylemeyesin. Meselâ Vilâyet-i mezbûrede çihâr-mâhiyye ve resmü'l-istifâ deyü her iki bin akçelik hâsıdan 218 ve 140 batman arpa alınur imiş. Ve mecmû'-ı mahsûlatdân sad-seh deyü dahi yüz tağar terekeden üç tağar alınurmuş. Bu husûslar re'âyâyâ mahzâ zulm ü zilâl olmağın bunları dahi ref' eyledim. Min ba'd aslâ ve kat'â çihâr-mâhiyye ve resmü'l-istifâ ve sad-seh deyü emrime muhâlif bir habbe aldırmayasın. Bu husûsları merfû' ve medfû' bilüb ba'del-yevm bu isimleri ol vilâyetden tarh eyleyesin. Ve câmusıcılardan müşârünileyh Hasan Beğ eyyâmında her câmusdan 20 akçe alınur, gayri nesne alınmaz imiş. Sonra Kızılbaş eyyâmında peşkeş deyü 20.000 akçe ile 2.000 batman yağ alınub ve gerü her câmusdan 20 akçe alındukdan sonra beş akçe dahi serâne deyü alınub ve gerü bu akçenin öşri dahi alınur imiş. Bunları dahi ref' eyledim. min ba'd Hasan Padişah zamanında olduğu gibi her câmusdan hemân 22 akçe aldurub andan ziyâde peşkeş adına ve serâne adına alınan bid'atleri ve öşri aldırmayub ref' eyleyesin. Ve Mehreved ve Tarîk-i Horasan ve Hâlis nâhiyelerinde sekkârlık var imiş; nısfı hâs olub nısfı sekr ~~bağlayan~~ kimesneye verürler imiş. Cümle ol husûsı âdet-i kadîme üzere ol hizmet eden kimesneye tîmar tarîki ile ta'yîn edüb tevcîh eyleyesin. Hizmeti görüb gördürüb olı-geldüğü üzere mutasarrıf ola. Ve Vilâyet-i mezbûrede olan her köyde bir kânh olub kâdimü'l-eyyâmdan kânh olanlar bir tağar yer zirâ'at edüb mahsûlüne kendüler mutasarrıf olurlar imiş. Şimdi kânh olanlar kendüler zirâ'at etmeyüb her köyden altı tağar mahsûl alub re'âyâyâ zulm olur imiş. Min ba'd kânhlar re'âyâdan nesne almayub bu zulmü dahi ref' eyledim. âdet-i kadîme üzere her köyde kânh olanlar beğlik cânibinden bir tağar yer zirâ'at edüb mahsûlüne mutasarrıf olub edâ-i hizmet eyleyeler; re'âyâdan min ba'd nesne almayalar. Ve biçin eyyâmında üzerine duran

kimesneler alik ve zekkâr deste deyu bir mikdâr terke alurlar imiş. Anı dahi ref'eyledim, aldirmayasin. Ve koyunu olanlardan çobanbeği deyu her üçyüz koyundan bir koyun alınur imiş ve bu hizmete varan kimesneler her süriden uç akçe dahi alub zulm ederler imiş. Ve her üçyüz koyundan girevv deyu altı koyun aldıktan sonra bir koyun dahi varanlar alurlar imiş. Ve her ulusdan kâtib ve muhassıl bir katır ve eşek alub te'addi ederler imiş. Vech-i mesfûr üzere çobanbeği ve girev âdetde verduklerinden sonra çobanbeği koyunundan alınan on akçe ve girev koyunundan alınan bir koyunu ve kâtib ve muhassıl için alınan katırı ve eşeği dahi ref'eyledim. Min ba'd aldirmayasin. Ve nefis-i Mahmiyye-i Bağdad'da sur içinde ve Bağdad'ın cânib-i garbisinde ve nefis-i Hille'de vâki' olan hurmalardan kadimü'l-eyyâmdan ma'fûv olub nesne alınmaz imiş. Kemâl-i merhamet ve âtifetimden gerü olı-geldüğü üzere mukarrer eyledim, nesne aldirmayasin. Ve Vilâyet-i mezbûrede ba'zı mâlikâneye mutasarrıf kimesneler var imiş. Külliye gerü onları mukarrer eyledim. Sevâlif-i eyyâmdan ilâ yevminâ hâzâ mâlikâneye mutasarrıf olanlar, ne vechile tasarruf ede-geldiler ise, gerü ol vechile mutasarrıf olalar. Hilâf-ı şer'-i şerif ve muğâyir-i kanun-ı kadim kimesne anlara mute'ârız olmaya. Ve Vilâyet-i mezbûrede ba'zı mu'attal ve harâb yerler var imiş. Hâricden gelüb ol yerleri ta'mir etmek murâd edinürler imiş. İmdi ol asıl harâbeleri ta'mir edenlerden bir yıl nesne alınmayub ma'mûr oldukda hums-i mücerred alınmak emr eyledim. Sen dahi ol vechile amel eyleyüb harâb olan mevâzı'ı ta'mir edenlerden bir yıl nesne almayub muaf eylesin. Bir yıldan sonra hums-ı mücerred aldırub ziyâde nesne taleb etdirmeye sinki eyyâm-ı devletimde harebe yerler mâ'mur olmuş ola. Ve mahmiyye-i Bağdadda vesâir ana tabi' olan yerlerde cebr ile evlerine ve cemâ'atleri üzerlerine girüb akçesüz yemlerin ve yemeklerin ve tavukların ve koyun ve kuzuların alub te'addi ederler imiş. Külliye re'âyâ bu kaziyeden rencide imişler. Min-ba'd bir kimesnenin ehl ü ayâlû üzerine cebr ile zulm ve te'addi etdirmeyesin ve akçesüz nesne dahi aldirmayasin. Ve bazı kimesnelerin hurmalıklarını ve bahçelerini cebr ile alub hâsıl ekerler imiş, te'addi ederler imiş. Bu hususu dahi ref' etdim. Bi'l-cümle vilâyet-i mezbûrede kızılbaş bed-ma'âş zamanlarında câri olan külliye mezâlim ve mahâyifi merfû bilüb ana göre memleketin itmî'nânında ve re'âyânın refâhiyet ve huzûrları ve istirahatleri husûsunda mücidd ve sa'i olub ikdâm ve ihtimâm üzere olasın. Fî 4 Şa'ban sene 943.

EK-II: 1540 (946) TARİHLİ BAĞDAT VİLAYETİ

KANUNNAMESİ²

“Padişah-ı âlem-penâh-ı sa`âdet-dest-gâh- Halledellâhu mülkehû ve sultânehû-Hazret- lerinin fermân-ı cihân-mutâ`ları muktezâsınca Vilâyet-i Mahmiyye-i Dâr`us-Selâm Bağdâd`ın bu bendeleri mübâsereti ile defter-i adâlet-rehberi müceddeden yazılıb emr-i humâyûn ile tafsil olundu ki, budur:

Cümle Vilâyet-i Mahmiyye-i Bağdad:

Şehir 9	Kılâ` 17	Livâ 12
Kurây-ı ma`mûre 317	Kurây-ı harâb 106	Ma`den-i nefit 2
	Bu harâb karyelerin cem`-i kadîmi	
	on dort kerre yüz bin ve kırkbin seksen akçe	
Ulus 61 tâife; 14 tâifesi ma`dûmdur	Cemmâs 2 tâife	Bu mecmû` hâliyâ ma`mûr olub hâsıl verür.
Tuman, 8.734 nakdiyye 116 akçe		Tuman ki, her tuman 2.000 akçe-i Osmâni hesâbınca 174 kerre yüz bin ve 68.916 akçe olur.
Yük hesâbınca 174 yük ve 68.916 akçe olur.	Efrâd-ı insâni: 31.890	Müzevvec: 24.272 Mücerred: 7.622
Nefs-i Mahmiyye-i Bağdâd`ın hâsılı 21 kerre yüzbin ve 25.320 akçe olur nakd.		
Nefs-i şehir efrâd-ı insâni: 5.619		Nakdiyye sekiz kerre yüzbin ve
Müzevvec: 3.872	Mücerred. 1747	dokuzbin yediyüzyetmişüç akçe.
Livâ-i Hille:		
Nefs-i Mahmiyye-i Hille ve tevâbi`inin hâsılı		Senevî mahsûlât 1429 tağar kıymet 273.672 akçe

² Tapu Tahrir 1028, s.2-13.

10 kerre yuzbin ve 83.434,5 akçe olur

Livâ-i Rumâhiyye:

Nefs-i Rumâhiyye ve tevâbi'inin
hâsılı 19 kerre yuzbin ve 57.712 akçe olur.

Nakid 5 kerre yuzbin ve doksanbin
dokuzyüz
seksenüç akçe olur.

Senevi mahsulât 17.408 tağar 122,5 rıtl

Kıymet 13 kerre yuzbin ve 66.729 akçe.

Nâhiyye-i Zebîd-i A`râbi dustûr-ı
sâbık mücibince ber vech-i maktû`
4 kerre yuzbin ve 20.018 akçe.

Livâi-Cevâzir:

Nâhiye-i Cevâzir`de dustûr-ı sâbık
mücibince ber vech-i maktû` 8
kerre yuzbin akçe hâsıl olur.

Nefs-i Şehribân ve tevâbi`inde
5 kerre yuzbin ve 39.573 akçe
hâsıl olur.

Nakdiyye 200.000 ve 1257 akçe.

Senevi mahsulât 1813,5 tağar.

Kıymet 3 kerre yuzbin ve 4.316 akçe olur.

Livâ-i Mendelicîn (Bendelicin):

Nefs-i Mendelicîn ve tevâbi`nde
4 kerre yuzbin ve 66.378 akçe hâsıl olur.

Nakid 166.930,5 akçe olur.

Senevi mahsulât 10.820 tağar.

Kıymet 299.448 akçe olur.

Nâhiye-i Hâlis ki:

Ellibeş ma`mûr karyedir. 10 kerre
yuzbin ve 94.018 akçe olur.

Nakid 118.411 akçe

Senevi mahsulât 6.779 tağar

Kıymet 9 kerre yuzbin ve
75.607 Osmânî

Mezbûr Nâhiye`de meyveden hums ve oşr-i hums alınur.

Ve galleden hums alınur.

Ve resm-i bostân altıda bir alınur.

Ve her bir hânedan hâne-şumâr deyü on akçe ve bir akçe dahi oşür deyü alınur.

Her bir inekten mevâşi deyü yedi akçe bir mankur alınur ve deh-yek dahi alınur.

Ve her bir dişi koyundan merâ`î deyü bir akçe ve bir mankur alınur ve dehyek alınur.

Nâhiye-i Tarik-i Horasan ki:

Ellibeş ma'mûr karyedir. Hâsılı 7 kerre Nakdiyye 193.142 akçe olur.
yüzbin ve 1911 Osmâni akçe olur.

Senevi mahsûlât 4.770 tağar ve 83 rıtl. Kıymet 5 kerre yüzbin ve 7.759 akçe olur.

Mezbûr Nâhiye'de meyveden hums-i mucerred alınur.

Ve galleden dahi hums alınur.

Ve resm-i bostân altıda bir alınur.

Ve her bir hâneden hâne-şumâr deyu yedi akçe ve bir mankur alınur ve dört mankur dahi deh-yek

alınur; cümle sekiz akçe olur.

Ve her bir inekden mevâşi deyu sekiz akçe alınur.

Ve her bir dişi koyundan merâî deyu bir akçe ve bir mankur alınur.

Nâhiye-i Mehreved ki:

Otuz ma'mûr karyedir. 8 kerre Nakdiyye 133.651,5 akçe
yüzbin ve 48.865,5 akçe hâsıl olur.

Ve senevi mahsûlât 4.537 tağar ve 45 rıtl. Kıymet 7 kerre yüzbin ve 15.214 akçe olur.

Mezbûr Nâhiye dahi Nâhiye-i Tarik-i Horasan düstûrunca verürler.

Nâhiye-i Zengâbâd ki:

On üç karyedir. 226.016 akçe olur. Nakdiyye 16.855 akçe olur

Senevi mahsûlât 1616 tağar ve 53,5 rıtl. Kıymet 209.771 Osmâni akçe olur.

Nâhiye-i mezbûrede hums olmaz.

Galleden hums dahi alınur.

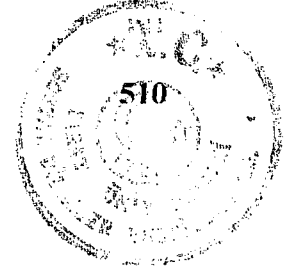
Resm-i bostan altıda bir alınur.

Ve her bir hâneden hâne-şumâr deyu on akçe alınur ve bir akçe dahi deh-yek deyu alınur.

Ve her inekden mevâşi deyu sekiz akçe alınur.

Ve her üç koyundan iki akçe alınur ve deh-yek dahi alınur.

Ve her cullâh dezgâhından yılda beş akçe alınur.

Nâhiye-i Düceyl ki:

Yirmisekiz ma'mûr karyedir. Nakdiyye 12.892,5 akçe olur.

217.676,5 akçe hâsil olur.

Senevî mahsulât 1275 tağar ve 89,5 rıtl

Nâhiye-i mezbûrede galleden ve hurmadan hums alınur.

Her hânedan hâne-şumâr deşü on akçe alınur.

Her bir inekden mevâşi deyu sekiz akçe dört mankur alınur.

Ve her koyun başına bir akçe alınur ve bir mankur alınur.

Livâ-i Dakûk:

Nâhiye-i Dakûk ki, Onbir pâre Nakdiyye 50.390 akçe olur.

ma'mûr karyedir. 233.664 akçe hâsil olur.

Senevî mahsulât 1180 tağar ve 86 rıtl Kıymet 183.266 akçe olur.

Nâhiye-i mezbûrede meyveden ve hurmadan oşür alınur ve galleden beş akçeden bir alınur.

Her bir hânedan hâne-i şumâr deyu sekiz akçe ve deh-yek alınur.

Ve her bir inekden sekiz akçe alınur mevâşi deyu.

Ve her bir dişi koyundan merâ'i deyu bir akçe ve bir buçuk mankur alınur.

Livâ-i Kerkük:

Nakdiyye 106.833 akçe

Nâhiye-i Kerkük ki, 24 pâre

ma'mûr karyedir. 324.722 akçe hâsil olur.

Senevî Mahsulât 1329 tağar ve 41 rıtl Kıymet 218.093 akçe olur.

Nâhiye-i mezbûrede meyveden ve hurmadan oşür alınur ve oşürden dahi oşür alınur.

Ve galleden yedide bir alınur ve deh-yek alınur.

Ve hâne -şumâr deyu her hânedan beşer akçe alınur ve deh-yek deyu buçuk akçe dahi alınur.

Mevâşai deyu her inekden beş akçe alınur ve her merkebden iki buçuk akçe alınur.

Ve her cüllâh dezgâhından beşer akçe alınur.

Mevâzi'-ı Bağdâd ki:

34 pâre ma'mûr karyedir. Hâsilı 40

Nakdiyye sekiz kerre yüzbin ve 79.066

kerre yüzbin ve 40.184 akçe olur. akçe

Senevî mahsûlât 28.466 tağar ve 114 rıtl Kıymet 31 kerre yüzbin ve 61.118 akçe olur.

Mevâzı'-ı Fırâtiyye ki:

13 pâre ma'mûr karyedir. Altı kerre Nakdiyye dört kerre yüzbin ve yüzbin ve 15.312 akçe olur. 1273 akçe

Senevî mahsûlât 1441 tağar ve 187 rıtl Kıymet iki kerre yüzbin 14.040 akçe olur.

Mezbûr Fırâtiyye kurâsında dolablar olub suyun sığır ile çeküb zirâ'at ederler, ana bekere derler. Her bekereden senevî mahsûlünden yüzer akçe alınur ve on akçe dahi deh-yek alınur. Ve sayfi hâsılından elli akçe ve deh-yek deyü beş akçe alınur.

Ve hevlerinde olan mahsûlden hums ve öşr ve humsden her tağardan üç rıtl anbardâr (?) deyü alınur.

Ve hurmadan dahi bu vechile alınur.

Sad-yekden 86.238 akçe hâsıl olur.

Sad-yek ana derler ki, senevî mahsûlden, eğer senevidir ve eğer sayfidir, asıl mahsûlden yüz tağardan bir tağar alınur.

Sekkârlık mahsûlünden 8.400 akçe hâsıl olur.

Sekkârlık ana derler ki, Hâlis ve Mehreved ve Tarîk-i Horasan arklarının bendlerin bağlayan kimesne her iki yüz tağar galleden bir tağar alurmuş. Sonra Bağdad Hâkimleri nısfın mâl-ı mirî için alub nısfın mezkûr sekkâra vermiş. Şimdikihâlde dahi bu vechile amel olunur.

Çobanbeği mahsûlünden 33.007 akçe olur. Çobanbeği ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir bir alınur. Ve eğer üçyüzden nâkis olursa, beş koyundan bir akçe alınur; Bağdad ulusundan ve kurâda olan re'âyâ ulusundan.

Girevv mahsûlünden 48.150,5 akçe olur.

Girevv ana derler ki, etrâfdan gelüb Bağdad toprağında koyunların otaran kimesnelerden her üçyüz koyundan altın koyun alınur. Üçyüzden nâkis olursa her elli koyundan bir koyun alınur.

Fırâtiyye kurâsı gaffâresinden 60.000 akçe alınur.

Gaffâre ana derler ki, her bekereden iki tağar ve ba'zı yerlerde her feddândan iki tağar alınur.

Çihâr-mâhiyye ve resmu'l-istifâdan 300.000 ve 1459 akçe olur.

Çihâr-mâhiyye oldur ki, her iki bin Osmâni akçe hâsıl olan yerden nakid 216 akçe ve bundan başka (?) batman arpa ki, bahâsı 108 akçe ola ve otuz buçuk akçe ...deh-yek alınur Cümleten 354 akçe olur. Kâdimden olmayub Kızılbaş Beglerinin bid'atidir; ref olunmak munâsibdir; re'âyâya zulumdur.

Ve nefsi Meşhed-i Hazret-i Ali'de olan boyahânedan ve kassâbhânedan ve ma'sıradan 82.000 akçe olur.

Emr-i şerif mücebince nakib olanlardan Seyyid Hüseyin buna mutasarrıfdir.

Ve nefsi Meşhed-i Hazret-i İmâm Hüseyin'de olan boyahânedan 6.000 akçe olur.

Emr-i şerif mücebince nakib olanlar mutasarrıfdir.

.....A'râbi Nehr-i Necef'in tamgası mukâbelesinde her yılda on iki at ve 200 re's deve verurler.

Nehr-i Necef'den 12 kerre yüzbin Nakdiyye 53.118 akçe.
ve 11.982 akçe hâsıl olur.

Senevî mahsûlât 6916 tağar ve 45 rıtl. Kıymet 11 kerre yüzbin ve 58.864 akçe olur.

Mezkûr nehir Hazret-i İmâm-ı Ali-Kerremallâhu vechehû- ve Hazret-i İmâm-ı Hüseyin- Radiyallâhu anh- vakfidir; masrafına sarf olunur.

Mezkûr nehirden ba'zı yerlerde ki, âhar kimesneler zirâfat ederler, ondan uç verurler; şart-ı vâkıf mücebince. Ve ba'zı yerlerde hâssa (?) bir vakfi olmağın münâsafe derler.

Nehr-i Şatt'un-Nîi'den iki kerre Nakdiyye 1187 akçe.
yüzbin ve 71.892 akçe olur.

Senevî mahsûlât 1369 tağar 109,5 rıtl. Kıymet 270.705,5 akçe olur.

Mezkûr nehirden ba'zı yerlerde beşden iki verirler ve ba'zı yerlerde beşden bir verirler.

Nehr-i Tahmâsibiyye'den 80.486 Nakdiyye 14.352 akçe.

akçe olur.

Senevi mahsûlât 368 tağar 71,5 rntl. Kıymet 62.134 akçe olur.

Mezkûr nehirde beşden bir alınur.

Nehr-i İsa'dan ber vech-i maktû' 100.000 akçe hâsıl olur.

Mezkûr nehirde dahi beşden bir alınur.

Tavâif-i ulusâtдан iki kerre yuzbin ve 82.880 akçe hâsıl olur.

Mezkûr ulusun her koyununudan bir akçe ve birbuçuk mankur alınur. Ve her ineginden yedi akçe ve birbuçuk mankur alınur. Ve bunların oşri dahi alınur; erkek koyuna alınmaz.

Tavâif-i cemmâsдан 196.614,5 akçe olur ve hem 2.000 batman yağ dahi verürler.

Ve her bir câmûsдан mal deyü 21,5 akçe ve serâne deyü beş akçe ve deh-yek iki akçe ve beş mankur ki, cümle 29 akçe 1,5 mankur alınur.

Mezârî'-i ehvâr ve şevâti-i cânibey Dicle ve matariden yedi kerre yuzbin ve 61.363 akçe hâsıl olur.

Nakdiyye 56.006,5 akçe.

Ve senevi mahsûlâtдан 1714 tağar 142 rntl.

Kıymet yedi kerre yuzbin ve 4356,5 akçe olur.

Ondan üç alınur; matariden beşden bir alınur.

Savk mâlikânesi mahsûlünden 212.738 akçe olur.

Bazı karyeler kadîmden Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu tâifesinin mülkleri imiş. Toprak hakkı deyü mahsûlden ba'zı yerlerde yirmiden bir ve ba'zı yerlerde otuzdan bir alınurmuş. Sonra mezkûrlar firâr edüb Kızılbaş savk eyleyüb şimdiyâdeği miri için zabt ederler imiş.

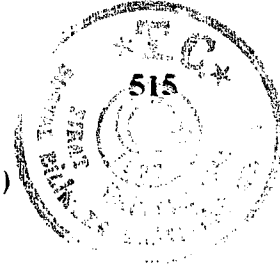
Minhâ Hâshâ-i pâdişâh-ı âlem-penâh:

*An nefsi-i Bağdâd:

Tamga 850.000	Darbhâne 310.000	Kasabhâne 200.000
Cisr 30.000	Boyahâne 84.000	Cizye-i Yahudiyân 8.000
Savk Bağları mahsûl 18.320		Yekûn 14 kerre yuzbin ve 74.000
Tamgâ-i Nefsi-i Hille	Nefsi-i Şehrbân ve	Nâhiye-i Zebid 420.000

240.000	tevâbi`i beş kerre yüzbin ve 39.573 akçe	
Cevâzir Nâhiyesinden Sancakbeği hâslarından gayrı altı kerre yüzbin	Nehr-i Şatt`un-Nîl 271.890	Nehr-i Tahmâsibiyye 80.486
Nehr-i Kerbelâ`dan 6.947 akçe	Tâife-i cemmâsdan 216.614,5	Girevden ve çihâr-mâhiyye ve sair cihâtdan 15 kerre yüzbin ve 11.242 akçe.
Nâhiye-i Hâlis ve Nâhiye-i Mehreved ve Nâhiye-i Tarîk-i Horasan ve Nâhiye-i Fırâtıyye ve Nâhiye-i Duceyl ve Nâhiye-i Zengi-âbâd karyelerinden ve Livâ-i Rumahiyye`den 46 kerre yüzbin ve 73.014 akçe		CEM`AN 101 kerre yüzbin ve 60.093 akçe
Hâshâ-i Mîr-i Mîrân-i Vilâyet-i Bağdâd: 15 kerre yüzbin	Hâshâ-i Gâzî Hân Üç kerre yüzbin ve 93.914	
Hâshâ-i Mîl-livâ-i Rumahiyye 359.110 akçe	Hâshâ-i Mîr-livâ-i Hille 450.000 akçe	
Hâshâ-i Mustafâ Mîr-livâ-i Mendelî 116.218 akçe	Hâshâ-i Sancakbeği İshak Beğ 83.122 akçe	
Hâshâ-i Durmuş beğ Mîl-livâ-i Dakûk 121.545,5 akçe	Hâshâ-i Sancakbeği Ahmed Beğ 90.973,5 akçe	

Hâshâ-i Sancakbeği Latif Beğ

16.009,5 akçe

Hâshâ-i Sancakbeği Budak Beğ

263.383 akçe

Hâshâ-i Mir-livâ-i Veli Beğ(?)

158.530 akçe

Hân Hazretleri ile olan subaşılardan ve erbâb-ı timârun ve ulüfecilerin hâsları 16 kerre yüzbin ve 46.374 akçe.

Hâshâ-i Kethudây-ı Defterdar

90.000

Hâshâ-i Defterdâr-ı timârhâ 80.000

Arpalık-ı Ağay-ı Gönüllüyân-ı

Bağdâd 20.000 akçe

Hâshâ-i Alaybeği 40.000

Yekûn-ı hâshây-ı mir-i mirân ve Gazî Hân ve umerâ-i livâhâ ve ulüfeciyân-ı Gâzî Hân ve erbâb-ı timâr ve sair 57 kerre yüzbin ve 35.074 akçe.

Evkâf-ı Hazret-i Ali-Kerremallâhu ve chehû- ve Hazret-i İmâm Hüseyin-Radiyallahu-Nehr-i Necef mah- sülünden ve Hille tevâbi'inde vâki' olan 14 bâb kurâ mahsülünden 13 kerre yüzbin ve 65.044 akçe olur:

Nakdiyye 142.775

Senevî mahsül 7380 tağar

Kıymet 12 kerre

yüzbin ve 22.269 akçe olur.

Evkâf-ı Hazret-i İmâm A'zam-Rahmetullâhi 'aleyh-yedi bâb kurâ mahsülünden 48.850,5 akçe olur:

Nakdiyye 4149,5

Senevî mahsülât 311

Kıymet 44.101 akçe

akçe olur

tağar 20 rıtl

olur.

Evkâf-ı Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî- Kaddesallâhu sırrah'ul-aziz-altı bâb kurâ mahsülünden

79.250,5 akçe olur;

Nakdiyye 2047 akçe

Senevî mahsûlden

Kıymet 67.204,5

517 tağar 52 rıtl

akçe olur.

Vakf-ı Şeyh Câker (Bâkır ?)- Rahmetullâhi 'aleyh- bir pâre karyeden 57.796 akçe olur;

Nakdiyye 3369 akçe

Senevî mahsûlden

Kıymet 54.427 akçe

445 tağar 92 rıtl olur.

Kadimü'l-eyyâmdan mezbûr âsitânenin vakfı imiş. Eyle ki, Kızılbaş-ı bed-ma'âş zamanında ref olunmuş. Şimdikihâlmde emr-i şerif mücibince vakıf için tasarruf olunur.

Vakf-ı Asitâne-i Kanber-i Ali bir pâre karye mahsûlünden 11.697 akçe olur;
 Nakdiyye 123 akçe Senevi mahsûlden 70 Kıymet 11.574 akçe
 tağar 83 rıtl olur.

Vakf-ı Hazret-i Selmân-ı Fârisi- Rahmetullâhi 'aleyh- 13.413 akçe olur;

Nakdiyye 359 akçe Senevi mahsûlden 80 Kıymet 13.054 akçe
 tağar 33 rıtl

Vakf-ı cısr-i Hille 390 akçe.

Vakf-ı Medrese-i Zeyniyye ve Ekfân der Hille 21.954 akçe olur.

Ve Hille'de vâki' olan makâbir ve makamlarun evkâfı 12.000 akçe olur.

Yekûn evkâf 15 kerre yüzbin ve 92.754 akçe olur.

Bağdad Vilâyetinde vâki' olan ba'zı kurânın ve ba'zı mevâzı'nın mâlikânesi kadimü'l-eyyâmdan ilâ feth-i Hâkânî nice kimesnelerün tasarrufunda olub ellerinde kuyûdât-ı (?) şer'iyeleri vardır. Ve ba'zı yerlerün mâlikânesi dahi medârise ve mesâcide ve mekâbire vakf olub hiç bir hâkim ilâ feth-i Hâkânî mâlikâneye ta'arruz eylememişdir. Ve müllâklerin esâmileri mufassal defterde mukayyedir.

Hâsıl-ı mâlikâne yılda beş kerre yüzbin ve 50.663 akçe olur.

Bu cümleden mesâcid ve medâris ve makâbir vakfı olan 16.355,5 akçe olur.

Mâ-bâkisi beş kerre yüzbin ve 35.308 akçe olur.

Sâhib-i mülk tasarruflarındadır. Şimdiki hâlde dahi düstûr-ı sâbık mücibince dahl olunmadı ki, Bâb-ı Mu'allâyaarz olundukdan sonra emr-i şerif ne vechile olursa amel oluna.

Bundan akdem Kızılbaş-ı bed-ma'âş zamanında Musa-i Kâzım Hazretlerinin ve Sürre Men Ra'â ve âsude olan Aliyy-i Hâdi ve Hasan Askeri-

Radiyallahu' anhumâ- âsitânelerine nice pâre karyeler ki, cem'-i kadimisi 12 kërre yuzbin mikdâr akçe olur, vakf olunmuş imiş. Şimdiki hâlde Kızılbaş Vakfı meşrû' degüldür. deyü hâssa-i humâyûn için zabt olunmuşdur. Ammâ ki, Musa-i Kâzım Hazretlerinin âsitânesinin masâlihi Bağdad Hazinesinden görölmek üzeredir. Surre Men Ra'â âsitânesinin masâlihi görölmeyüb mu'attaldır.

Pâdişâh-ı âlem-penâh- Halledellâhu mulkehû ve sultânehû ve efâda 'alelâlemine birrâhû ve ihsânehû-'nun eyyâm-ı adâletlerinde Bağdâd re'âyâsı uzerinden ref' olunacak bid'atler ki, mâl-ı miriye noksân gelmez ve mücib-i izdiyâd-ı ömr ve devlet-i Pâdişâhi ve cem'iyyet ve refâhiyyet-i re'âyâ olan bun bunlardır ki, zikr olunur;

Evvelâ, çihâr- mâhiyye ki, kadîmden olmayub Bağdâd'da duran Kızılbaş Beğleri ihdâs eyledüğü bid'atdır.

Ve mâl-ı miriye dâhil olan sad-yekden gayrı sad-seh ki, yakın zamanda ihdâs olunmuş- dur; re'âyâdan alınur; gayrı kimesneler tasarruf edüb mâl-ı miriye nef' olmayub re'âyâya zulm olur.

Ve her köyden daruga ve emîn olanlar yemlerin ve yemeklerin re'âyâdan aldıktan sonra biçin eyyâmlarında her gün alik ve zekkâr deyü her biri ikişer vezne mikdâr galle alurlar. Ve bundan gayrı sadr olanlar ve mübâşir olanlar dahi bu vechile alurlar. Bu cümle her gün dört kile mikdâr olur; mâl-ı miriye noksân olur.

Vilâyet-i Bağdâd'da nice pâre bayır ve âtil yerler vardır. Kadîmden kâide bu imiş ki, her kim varub bayır ve âtil olan yerlere su câri edüb imâret ve zirâ'at ederse, üç yıla degin mu'âf olub üç yıldan sonra öşr-i mücerred vermek üzere amel olunmuş. Şöyle ki, bu üslûb üzere amel oluna, memleket ziyâde ma'mûr olur.

Vilâyet-i Bağdâd'da 305.250 hurma ağacı vardır. Bu cümleden Nefs-i Bağdâd'da ve cânib-i garbında 7.232 hurma ağacı vardır ve Nefs-i Hille'de 21.654 mikdâr hurma ağacı vardır. Kadîmü'l-eyyâmdan ilâ feth-i Hâkânî Nefs-i Bağdâd ve cânib-i garbında ve Nefs-i Hille'de olan hurma ağaçlarından resm alınmaz imiş. Bu husûsda Hasan Pâdişâh zamanında yazılmış la'net-nâme vardır.

Tes'ir-i hâl-i Ecnâs:

Buğday; tağarı 240 Kadîmî 80 Her
bir tağar 10 kiledir. Her kile 24 akçe

Arpa; tağarı 120 Kadîmî 60; Kilesi
12 akçeye

Kemmün (Kimyon); Buğday gibidir

Maş; Buğday gibidir

Ağca Daru ve Kızılca Daru ve Çeltuk arpa gibidir.

Penbe; Tağar hesâbiyle 80 Bağdâd batmanıdır. Her tağarı 300 akçeye.

Her batmanı uç Osmâni yedi

mankur; Kadimi 200

Hurmanın her tağarı 240 akçeye;

kadimi 200 akçeye

EK-III: 1577-78 (985) TARİHLİ BAĞDAT VİLAYETİ KANUNNAMESİ³

Kanunnâme-i Vilâyet-i Bağdad

Düstûrü'l-Amel İhtisâb-ı Bağdad

Kapandan ihrâc olunan keler ve penbe ve çatalkoç hımlinden ki, hubûbât kısmındandır, Kızılbaş zamanından berü her hımliden birer pâre alınurmuş, yine ol vechile alınur. Ve fevâkih cinsinden enar ve eruk ve şeftalü ve limon ve turunç ve engür ve bunun gibilerden feth-i Hâkâniden berü her hımliden birer pâre alınur. Ve fevâkih cinsi kapandan ihrâc olundukda mukaddemâ her hımliden iki mankur alınurmuş, feth-i Hâkâniden berü dört mankur alınur. Ve cozka-i penbe tamgaya geldikde tamgası alındıktan sonra muhtesib her tağarından altı akçe alır.

Tâife-i Bakkalân

Tâife-i mezbûrede mâhiyâne her ayda dukkân-ı büzürkden üç akçe ve dükkân-ı küçükden iki akçe alınmak üzere Defter-i Atikde mukayyedir.

Tâife-i Habbâzîn

Tâife-i mezbûreden mukaddemâ her ayda otuz altı akçe mâhiyâne alınurmuş. Sonra etmekçiler ziyâde olmağla üç yüz akçe alınur deyü Defter-i Atik'de kayd olunmuş.

Tâife-i Helvacıyân

Tâife-i mezbûreden mukaddemâ her ayda otuz altı akçe mâhiyane alınurmuş. Gerü ol vechile alınur. Ve narhları ziyâde olmalı oldukda her bir dükkân yirmi bir akçe verürmiş diye Defter-i Atik'de kayd olunmuş.

Tâife-i Düşâbcıyân

Tâife-i mezbûreden her ayda mâhiyâne on iki akçe alınurmuş. Ba'dehü kırk iki akçe alınur deyü kayd olunmuş. Kızılbaş zamanında her ferde bir taş verilüb altışar akçe alınurmuş. Hâliyâ gerü her ferde müstakil taş verilüb on iki akçe alınur deyü Defter-i Atik'de kayd olunmuş.

³ Kuyûd-ı Kadîme 102. v.1-7

Tâife-i Tabbâhân

Tâife-i mezbûreden Badik Beğ zamanında her ayda altmış akçe mâhiyâne alınurmuş. Ba'dehû Kızılbaş zamanında iki yüz akçe alınub hâliyâ dükkânlar ziyâde olmağla üç yüz akçe alınur deyü Defter-i Atik'de kayd olunmuş; hâlâ kemâkân mukerrer.

Tâife-i Kebabçıyân

Tâife-i mezbûreden kızılbaş zamanında nesne alınmaz imiş. Fetihden berü her kebab dükkânından gunde birer akçe alınur deyü kayd olunmuş der Defter-i Atik.

Tâife-i Attârân

Tâife-i mezbûreden Badik Beğ zamanında mâhiyâne her ayda otuz akçe alınurmuş. Kızılbaş zamanında seksen altı akçe alınub dükkânlar ziyâde olmağla hâlâiki yüz altı akçe alınur deyü mukayyed der Defter.

Tâife-i Dibekçıyân

bu tâife kadimden mâhiyâne vermezler imiş. Hâliyâ narh verildikde her dükkândan beşer akçe alınur deyü mukayyed der Defter-i Atik.

Tâife-i Kassâbân

Tâife-i mezbûreden mâhiyâne her ayda iki yüz akçe alınur ve kadimden dahi eyle alınurmuş deyü mukayyed der defter.

Tâife-i İbrîşim-Furûşân

Tâife-i mezbûreden her senede on beş akçe alınurmuş. Dükkânlar ziyâde olmağla yüz kırk dört akçe alınur deyü kayd olunmuş der Defter-i Atik.

Düstûr'ül-Amel Bâb-ı Siyah

Hubûbât cinsinden at ve merkeb ve oküz yükünden sâbikan her yükde üç mankur alınurmuş. Fetihden berü dört mankur alınur. Ve deve yukünden sekiz mankur alınur.

Kavun ve karpuz ve hıyâr yükünden sâbikan her hıyâr yükünden bir hıyâr ve iki yük kavun ve karpuzdan bir karpuz alınurmuş. Hâliyâ sekiz yükde iki akçe alınur deyü kayd olunmuş.

Ve sâbıkan iki ganemden bir mankur alınurmuş. Hâliyâ her ganemden bir mankur alınur.

Ve taşra kurâdan şehre bir avret gelse veyahud şehirden kurâya gitse, sâbıkan her avretten dört buçuk mankur alınurmuş. Hâliyâ sekiz mankur alınur deyü kayd olunmuş.

Ve taşra kurâdan içerü bir top bez gelse, sâbıkan bir mankur alınub taşra gitse nesne alınmazmış. Hâliyâ gerek taşradan içerü gelsün ve gerek içerüden taşraya gitsün iki mankur alınur.

Ve kurâdan şehre rûgan gelse, sâbıkan her yükde sekiz mankur alınurmuş. Hâliyâon iki mankur alınur.

Ve kurâdan şehre yuk iplik gelse, her beş kelebenden bir keleb alınur; tamam yük olmazsa dahi.

Ve şehirden taşra bir kimesne yeni kaftan alub gitse, her kaftandan bir Osmâni alınur; ol kaftanı gerek giysun gerek giymesun.

Ve bir yuk balıkdan dört mankur alınur; arka ile gelen balıkdan iki mankur alınur.

Düstûr'ül-Amel Bâb-ı Sa'îd

Hubûbât ve meyve kısmından bil-cümle her yükden üç mankur alınub hâliyâ dört mankur alınur deyü kayd olunmuş. Ve cozak yükünden sâbıkan buçuk mankur alınurmuş; hâliyâ sekiz mankur alınur deyü mukayyed. Ve taşradan içerü ve içerüden taşra bir avret gitse, Kara Kapu Düstürü üzere alınur.

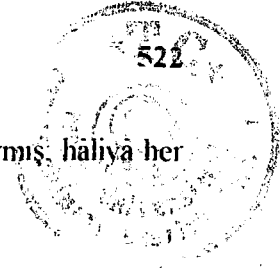
Ve bir top ak bezden sâbıkan iki topdan bir mankur alınurmuş. Hâliyâ birer mankur alınur deyü mukayyed. Ve kök bezden sâbıkan birer mankur alınurmuş; hâliyâ iki mankur deyü mukayyed.

Ve el değirmeninden sâbıkan dört buçuk mankuralınurmuş; hâliyâ sekiz mankuralınur deyü mukayyed.

Ve Arab kiliminden sâbıkan üç mankur alınurmuş; hâliyâ dört mankur alınur deyü mukayyed.

Ve bir yeni kazgan ki, kurâya gide, Kara Kapu Düstürü üzere alınur.

Ve yögurdun her iki kuleğinden sâbıkan bir mankur alınurmuş, hâliyâ her kulekten bir mankur alınur deyu kayd olunmuş

Düstûr'ül-Amel Ala Kapu

Mezkûr kapunun dahi düstûrı zıkr olunan Kara Kapu ve Ak Kapu uslûbı üzeredir.

Düstûr'ül-Amel Debbâğ-Hâne

Şehir içinde bir kimesne bir keçi derisi kendü havâyıcı ile dibâgat etse, debbâğ-hâne âmiline her deriden uç mankur verurmuş. Kurâdan şehre gelse, altı mankur verir. Koyun derisinden ki, hâricden gele, üç mankur alınur. Ve camus derisinden ki, medbûğ ola, âmil dört akçe alır ve gayr-ı medbûğdan iki akçe üç mankur alınur. Ve sığır derisinden ki, medbuğ ola, iki akçe üç mankur, gayr-ı medbûğdan nesne alınmaz deyu mukayyed der Defter-i Atik.

Düstûr'ül-Amel Sûk'ul-Gazel

Badik Beğ zamanında bir batman iplikden üç mankur alınurmuş; hâliyâ beş mankur alınur. Ve kurâdan şehre iplik gelse, Kızılbaş zamanında altı mankur alınurmuş; hâliyâ her batmandan sekiz mankur alınur deyu mukayyed der Defter-i Atik.

Bir menn asumâni iplik on altı akçeye boyanur. Ve sırmalı renk iplik doksan altı akçeye boyanur. Ve âbi renk iplik dokuz akçeye boyanur. Ve haririn sırmalısının her menni doksan altı akçeye boyanur. Ve yeşilinin bir menni yetmiş iki akçeye boyanur.

Ve şab halt olunur renklere sâbıkan âmil tarafından şab verilürmüş; hâliyâ boyatan kimesneden alınurmuş.

Ve âsümâni bezin dört zirâ'ı iki akçeye boyanur. Ve lâciverdi bezin sekiz zirâ'ı on bir akçeye boyanur. Ve bir âsümâni gönlek beş akçeye boyanur deyu mukayyed der Defter-i Atik.

Mezkûr boya-hâne ahvâli iplik bahâlu olub ucuz olmasına müte'allıktır. Mahkeme tarafından çaşni dutulub ana göre narh verilür.

Düstür'ül-Amel Cısr-i Bağdad

Hinta ve şa'ir ve duhnve zurre cinsinden her deve yukunden altı mankur alınur. Sımsım ve kumbâc ve mau yukunden beş mankur alınur.

Ganem ubür etse her iki koyundan bir mankur alınur ve ulusât koyunu ubür etse yüz koyundan sekiz akçe alınur. Ve celeb gulâm ve kenizek ubür etse, her neferden dört Osmâni akçe alınur. Ve kara çadırlu Arav evi ubür etse, her evden on iki akçe alınur.

Ve deve yükiyle sabun ubür etse, on iki mankur alınur ve eşek yükünden sekiz mankur alınur.

Ve sumak ve uzum ve nardenk ve koz ve findık ve revgan ve asel ve nohud ve bunun emsâli nesne ubür etse, deve yükünden on iki mankur, merkeb yükünden sekiz mankur alınur.

Ve Şırvâniyye Tâifesinin ve gayrı satılmak için Şatt-ı Şerî'asında celeb develeri ubür etse, her beş mahâre deveden altı akçe alınur ve bir saban ubür etse dört akçe alınur.

Ve Cezâyir tarafından hurma ve gayrı metâ'la gelen gemilerin her birinden yirmi dört akçe alınur. Ve Musul'dan gelen küleklerin her birinden on bir akçe alınur. Ve Uçuş'dan gelen küleklerden (Dicle'de çalışan küçük gemi)yedi akçe alınur.

Ve bir yeni kaliçe ubür etse, altı mankur ve kilimden üç mankur alınur. Ve camus ubür eylase her beş camusdan altı akçe alınur.

Ve mezar taşı ubür eylese, büyüğünden dört akçe ve küçüğünden iki akçe alınur.

Ve Cânib-i Garbiden muhaddarât ubür eylese, her on beş yükden iki akçe alınur. Ve gayrıdan muhaddarât ubür eylese, deve yükünden altı mankur, merkeb yükünden dört mankur alınur. Ve şehirden ihrâc olunsa, gerü her yükden dört mankur alınur.

Ve camus cildi ubür eylese, her cildten iki mankur alınur. Ve karasığır cildinden bir mankur alınur. Ve sâir koyun ve keçi cildinden her ikisinden bir mankur alınur.

Ve re'âyâ tâifesinden at ve katır ve merkeb ve sığır ubür eylese, her beşre'sinden iki akçe alınur

Ve bâzîrgân tâifesinin develeri ubür eylese her bir mahârından sekiz mankur alınur.

Ve sığır ve merkeb yüküyle yoğurd gelse, her yükden üç mankur alınur. Ve baş ile ubür eylese, bir mankur alınur. Ve Meşhed tarafından gelen yoğurdun her yukunden dört mankur alınur.

Ve nil ubür etse, kadimden her kilede dokuz mankur alınur.

Düstûr'ül- Amel Tamga-Hâne-i Nefs-i Bağdad

Mısır ve Şam ve Haleb diyârından ve sâir memâlikden ıskarlat ve kadife ve tafta ve kutnî ve kettân-ı Trabzonî ve kettân-ı Kesâli ve kemhâ-i zer-baht ve kemhâ-i sade ve destimâl ve duş-endâz ve sûf ve dikilmiş kaftanlar ve şemle ve kalı ve seccâde ve abâyî ve sâir bu makûle kumaşlar satıldıkda, kıymete dutulub her yirmi akçede bir akçe alınur.

Ve Diyâr-ı Acem'den gelen harîr-i elvândan satıldıkda on beş akçede bir akçe alınur ve sâir akmişede yirmide bir alınur.

Ve Diyâr-ı Hind'den ve Basra tarafından gelen ve sitâr ve bayrâmî ve tuman kısmından ki, âdet-i mukarreresi olmaya, yirmi akçede bir akçe alınur.

Adet-i Mukarrere-i Akmişe ki, 'An Diyâr-ı Arab Mî Ayed

Çuka-i karziyye	Kettân-ı Kibârdâr	Kettân-ı Resmî Kıt'a
Başto 1 resm 40	Kıt'a Resm 4	Resm 6
Kettân-ı Ömerî Kıt'a	Kettân-ı Mutayyeb	Kettân-ı Beydeli
Resm 8	Kıt'a Resm 10	Kıt'a Resm 16
Kettân-ı Lehsâ Kıt'a	Kettân-ı Uzeyri Kıt'a	Sûf-ı Mardini Kıt'a
Resm 4 Fülûs 3	Resm 4 Fülûs 6	Resm 2
Kutn-ı Sâmi Kıt'a	Mebî'iyye-i Mardini 1	Ammâ ri Kıt'a
Resm 6	Resm 2	Resm 2
İbrişim-i Hâm-ı	İbrişim-i Ham'an	Balbekî Kıt'a Resm 8
Haleb menn 1 Resm	Nevahi-i Bağdâd	

24 Menn 1 Resm 28

Fülüs 6

Fedek-i Hindi Kıt'a

Simât-ı Cevâziri

Rûy-ı Hâm-ı Havân Kıt'a

Resm 2

Kıt'a Resm 2

Resm 4

Kettân-ı Beşir Kıt'a

Resm 40

Ve ol kumaş ki, Bağdad'da dokunur, bu üslûb üzere alınur ki, zikr olunur:

Atlâs Taf 1 Resm 10

Kutnî Taf 1 Resm 4

Alaca Kıt'a 1 Resm 2

Abâyî sade kıt'a 1

Abâyî ki, vaz' şüde

Mebî'yye-i Harîr 1

Resm fülüs 5

Kıt'a 1 Resm 2

Resm Fülüs 3

Vâle-i Bağdâdî beher

Mebî'yye-i Keçi

Kirbâs-ı Kebûd Kıt'a

zirâ' Resm 6

Kıt'a 1 Resm Fülüs 6

1 Resm Osmânî 1

Fülüs 1

Fedek Kıt'a 1 Resm

Melham-i Bağdâdî

Fülüs 2

Kıt'a 1 Resm Fülüs 5

İmâm Mûsa Kâzım Hazretleri Kasabasında dokunan kumaşlardan bu üslûb üzere alınur ki, zikr olunur:

Kirbâs-ı Sefid Zirâ'

Bitâne-i Sefid Zirâ'

Asbiyye

24

24

Kıt'a

Resm Fülüs 6

Resm Fülüs 5

Resm Fülüs 10

Mahreme Kıt'a 1

Zirâ' 100

Resm 2 Fülüs 3

Resm 6

Hindden ve Kebiyeden gelen kirbâs-ı kebûddan ve gayrıdan bu üslûb üzeredir:

Kirbâs-ı kebûd Zirâ' 48

Kirbâs-ı sefid Zirâ' 24

Bitâne-i sefid Zirâ' 24

Resm 3

Resm Fülüs 9

Resm Fülüs 6

Hille'de dokunan kumaşlardan bu üslûb üzere alınur ki, zikr olunur:

Hille Kıt'a 1 Resm

Vâle Zirâ' 100 Resm

Destimal-i Bûsî Kıt'a

Fülüs 9

7 Fülüs 2

1 Resm 3 Fülüs 5

Destimal-i Bûsî-i

Kettân Kıt'a 1 Resm

Kutnî Kıt'a 1 Resm 6

Kuuk Kıt'a 1 Resm Fls 9	14 Fls 4	
Kettân-ı Kebûd Kıt'a 1 Resm Fls 10	Kettân-ı Sefid Kıt'a Resm Fls 10	Kibre Kıt'a 1 Resm 1 Fils 1
Kettân-ı Uzeyri Kıt'a 1 Resm 4 Fls 2	Alaca İbrişim Kıt'a 1 Resm 4	Aby-i esb Kıt'a 1 Resm Fls 9
Perde-i Alaca Kıt'a 1 Resm 2 Fls 3	Kıt'a 1 Resm Fls 3	

Badik Beğ zamanında meyveden ve kuru yemişden ve sâir ecnsdan on akçede bir akçe alınub ve bir yükden bir batman murtala olundukdan sonra bir akçe dahi resm-i kabbn alınurmiş. Kızılbaş zamanında kuru yemişden yarım batman va yaş yemişden bir batman alınurmiş. Ve fetihden berü on beş akçede bir akçe gümrük alınur. Ve murtala ve resm-i kabbn Kızılbaş zamanında alundığı slbı üzeredir deyü mukayyed der defter-i Atik.

Murtala-i Kabbn

Yukaruda zikr olunan murtalanın defter mücebince akçesi hesâb olunub cümle akçenin içinde altıda biri miri içün muhtesibe verilüb ve yaş meyve zamanında dahi her gun meyve âmiline iki batman meyve bahâsı verilür. Anlar dahi alub miri içün zabt ederler ve bâki kalanın slisi kadimden emine darugalık illetiyile ifrâz olunub bu cümleden her ne bâki kalsa miri içün tamga mahsûlüne dâhil olur.

Rsm-ı kabbn her bir yükden bir akçe ve dört mankur alınur, bir mankur hammliyye olub bâki kalan  mankur miri içün zabt olunur.

Tamgaya gelen meyvenin her bir denginden iki mankur alınır. Ve şatt kenarına klek ile gelen kavun ve jarpuzun her bir ferdeşesinden (bostan ve alan) dört mankur alınur. Ve bağlardan ve dolablardan gelen marulun her kerdesinden iki mankur alınur deyü mukayyed der Defter-i Atik.

**Resm-i Daruga ki, An Kıymet-i Tamga ve Kettân ve Gayrihi An
Sefîne-i Cevârî**

Resm-i Kıymet 14	Resm-i Amil 14	Resm-i Kettân 4
Resm-i Adad ( ) 3	Resm-i Bevvâb 2	
	Resm-i Kıymet	
An harir Menn 1	An akmişe Hıml 1	An Sabun Hıml 1
Resm Fülûs 3	Resm 14	Resm 14
An Kaşık Hıml 1	An (?) Hıml 1 Resm	An Şab Hıml 1 Resm
Resm 3	3	3
An Nebka (?) Hıml 1	An Nil Kıt'a 1 Resm	
Resm 2	2	

Düstûr'ül-Amel Bâzâr-ı Esb

Sipahi tâifesinden alub satan kimesneden birer pâre alınub ra'yyet tâifesinden satan kimesne nesne vermez; alandan yirmi akçede bir akçe alınur.

Ve bir deve satılsa alan kimesneden yirmi dört akçe resm alınur; iki akçe dahi resm-i emîn deyü alınur.

Ve kapulardan içerü boğazlanmağa gelen ağnâmdan ki, iki akçe alınur, bir akçesi tamgaya müte'allık olub bir akçesi bâc-ı bâzâr âmiline müte'allıktır.

Ve boğazlanan camusdan dört akçe resm alınur.

Ve yonulmadan tasalluk eden ağaç geldükde kıymete dutulub her on beş akçede bir akçe alınur.

Tafsîl-i Gulâm ve Kenizek-i Sefid ve Siyah

Ak kul ve kenizek gelüb şehre dâhil olsa, seksen akçe mirî için alınub dört akçe resm-i emîn deyü alınur.

Ve siyah kul ve kenizekden kırk akçe alınub emîn için gerü dört akçe alınur.

Ve mezkûr kullar ve câriyeler bey' olunmalu olsa, alan kimesnelerden yirmi akçede bir akçe tamga alınub dört akçe dahi resm-i emîn alınur.

Mezar taşlarının büyüklerinin bir çiftinden otuz altı akçe alınub ve kuçüğünden yirmi akçe alınur. Ve el değirmenin bir çiftinden sâbikan dört akçe alınurmuş; hâliyâ iki akçe alınur deyü kayd olunmuş.

Cezâyir'den ve Livâ-i Cevâzir'den gelen hurmanın her kavsarasından (sepet) kadîmden iki akçe uç pul alınur ve sâir ecnâs getürseler on beş akçede bir akçe alınur.

Tafsîl-i Vezzâniyye-i Harîr-i Bağdad

Nefs-i Bağdâd'da hırîd ve fûrûht olan hariri mukeddâmâ dellâllar arkasına alub gezdurmekle her batmandan satan kimesne dellâliyye deyü dört akçe alub ve vezn eden kimesne bir akçe alurmuş. Sonra bey' olunan harîr dellâl ile gezmeyub sâbikan dellâllik edenlerin evlâdından bir kimesne vezzân nâmıyle her batmandan kendüye beşer akçe alub cânib-i mîriye bir akçe hâsil olmayub alel-husûs sâir vilâyetin harîr vezzânlığı mîriye mute'allik olub bu vechile Bağdâd'da fuzûlen zabt olunmağla Cevâzir Sancağında hâlen 6.000 akçelik timârdan ma'zûlolan Hacı Abdi nâm kimesne zikr olunan vezzanlığı on bin akçesi Hazineye nakid teslim olunub ve beş bin akçesi istediğim kılâ' mevâcibâtına verilub ve altı bin akçelik elimden timârıma bedel inâyet olunmak ricâsıyla her yıl yirmi bir binakçeye kabûl ve iltizâm ederim derneğin Bağdâd'dan Hizâne-i Amire Defterdârı Hasan Beğ ve bu fakir Dergâh-ı Mu'allâya i'lâm edüb sene 984 Zilka'de'sinin 16. Günürz olunub şurût-ı mezbûrla mezkûra tevcih olunması için sene 985 Muharrem'inin gurre siyle müverrah Bağdâd Beğlerbeğisine ve Defterdârına emr-i şerif vârid olub ve Dersa'âdet'e geldükde husûs-ı mezbûr tekrâr arz olundukda sipahi-i mezkûra ifrâzdan bedeli timâr verilub vezzâniyyenin yirmi bir bin akçesi cümleten mîrî için zabt olunmak fermân olunmağın Liva-i Rumâhiyye'de mezkûr Hacı Abdi'ye altı bin akçelik timâr kayd olunub vezzâniyye cümle mîriye zabt olunmak üzere Defter'e kayd olundu.

Resm-i Sekkâri-i Nâhiye-i Hâlis ve Mehreved ve Tarîk-i Horasan

Tâbi'-i Vilâyet-i Bağdâd Der..... Verilür Bi Yed-i Ali Kulu Ber Müceb-i Fermân-ı

Hümâyûn

Tafsîl-i Resm-i Sekkâri-i Nâhiye-i Halis ve Mehreved ve Tarîk-i

Horasan

Vilâyet-i Şehr-i Zol semtinde olan gûhistândan Bağdâd câniblerine câri olub Dokuz Edlim demekle ma'rûf olan nehr-i kebîrden Vilâyet-i Bağdâd'a tâbi' Halis ve Mehreved ve Tarîk-i Horasan Nâhiyelerine câri kadim'ül-eyyâmdan hâssa enhâr olub ve nehr-i kebîrden ihrâc olunduğı mahalde her sene müceddeden bir azîm skr (su bendi) bağlanmak lâzım gelmeğın kadim'ül-eyyâmdan mahsûs sekkârı olub bağlarmış ve hizmeti mukâbelesinde zikr olunan nâhiyelerin kabl'el-kısmet asıl mahsûlün her tağarından murâtala-i sekkâr deyü bir rıtl galle alub selâtin-i sâlife zamanında sekkâr olanlar tasarruf ederler imiş.

Mukeddama Vilâyet-i Bağdâd tahrir olundukda ol bir rıtl gallenin nisfi sekkâra ta'yin olunub ve nisf-i âhan hâssa-i hümâyûna kayd olunmuş imiş.

Ba'dehû Merhûm ve Mağfürunleh Sultân Süleyman Hân Hazretleri Vilâyet-i Bağdâd'da ba'zı bedâ'iyi def için gönderdüğü Adâletnâme-i Hümâyûnunda hâssa kayd olunan nisf-i resm-i sekkârı dahi cümleten adet-i kadîme üzere sekkâra timâr tarîkiyle tevcih olunmak için fermân olunmağın kadîmi sekkâr olan Ali Kuluna mukeddama Bağdâd'da mir-i mirân olan Ferhâd Paşa vech-i meşrûh üzere tevcih edüb tezkire verüb Dersa'âdet'e vardukda mukaddemâ İcmâl Defterlerinde kayd olunmuş kazıyye olmamağın berât müyesser olmayub feemmâ hizmeti lâzım ve mühimmâtdan olub ve yılda üç dört def gâh hafri enhâr eyyâmında ve gâh meremmât zamanlarında bağlanmak lâzım gelüb hizmeti kesir ve âidi kalil olmağın fermân-ı âli mücebince Bağdâd Beglerbegileri ve Defterdârları temessükâtıyla bil-fi'il sekkârlık eden Ali Kulu ve karındaşım Ali Kulu müceddeden Vilâyet-i mezbûre tahririne gelince cümleye mutasarrıf olmuşlar.

Hâliyâ husûs-ı mezbûr tefahhus olunub mezkûrların âbâ ve ecdâdı selâtin-i mâziye zamanlarında sekkârlık edüb ve kendüler dahi feth-i hâkâniden berü bu hizmetde olub her vechile uhdesinden gelmeğe kâdir olduklarını a'yân-ı vilâyetden

cemm-i gafir haber vermenin selâtin-i sâlîfe zamanında olan âdet-i kadîme ve adâlet-i tâtîme-i humâyûndan fermân olunduğu üzere Bağdâd hukkâmı verdikleri temessukât mücebince zikr olunan nâhiyelerde sekkârlık edub kadimden olı geldiği gibi asıl mahsûlun her tağarından bir rıtl galle alub hizmetleri mukâbelesinde kenduler mutasarrıf olmak üzere Defter'e kayd olundu.

EK-IV: 1577-78 (985) TARİHLİ HALİS NAHİYESİ KANUNNAMESİ⁴

Kânûn-ı Nahîye-i Hâlis

Nâhiye-i mezbûrede olan reayadan her haneden hâne Şümmâr deyu onbir akçe alınur ve mevâşi deyu her inekden sekiz akçe alınur ve merâi deyu her beş kuzluca koyundan ve keçiden altı akçe alınur ve divan tarafından ziraat olunan hassa yerlerin asl-ı mahsûlünde yiğirmide bir hukuk ve yiğirmibeşde bir düvâs ve yiğirmide bir hakkı bizr -ker ve beşde bir divanlık ve yüzde sekiz mâlikâne ki hakkı'l-ma'i alınur yer ola ve mâlikâne mülâki müte'allik olub ancak hakkı'l-arz olan yerde mâlikâne yüzde dört alınur ve her tağarda bir rıtl sekkâr ve bir rıtl tüccâr alub ve hakk ve vehhâşe birer mikdâr nesne virilub bakisi divan için zabt olunur bundan akdem vilayet tahrir olundukda sekkâr olduğu bir rıtlın nisfi hassa-i hümayûn ve nisfi sekkâra ta'yin olunmuş imiş sonra merhum ve mağfurlehu Sultan Süleyman Han Gazi ve vilâyet-i Bağdad'da olan ba'zı bedâyi' def için gönderdiği adâlet-nâme-i hümayundan tamam rıtl sekkâra ta'yin buyurulmuş ve resm-i kirâha ref olunmuş alı dahi bu vechle zabt olunmuş ve buğday ve arpa ve çeltük ve ades ve kızıl ve ak darunun her beş tağarından altı akçe ser-tağar alınur ve divanlı raiyyet berâber tohum virse hasil olan asl-ı mahsûlden her yüz tağarda sekiz tağar malikâne ve yiğirmibeş tağarda bir hakk-ı düvâs ve yiğirmi beşde bir hakkı düvâs ve yüz tağardan nisf-ı tağar-ı sekkâr ve nisf-ı tağar-ı tüccâr aldıktan sonra bakisi tansif olunur nisf-ı divânın ve nisf-ı ra'yyetindir ve tımârân karyelerinde nisf tohum sipahinin ve nisf-ı tohum ra'yyetindir kısmet-i zamanında yiğirmi beşde bir düvâs ve yiğirmi beşde bir malikâne ve asl-ı her tağardan bir rıtl tüccâr ve bir rıtl sekkâr aldıktan sonra bâkisi tasnif olunur sipahi ve raiyyet ber-vechi münâsafa kısmet iderler hâricden berâtı zira'at ile kendü tohumuyla ziraat ider kısmet zamanında selâse sipâhinin ve sülûsâni berâtınıdır.

Ve Hazret-i İmam-ı Azam vakfi olan kurrânın resm-i sekkâr ve resm-i kirâhası kadîmden vakf-ı şerif için zabt olunagelmeğın gerû vakfa kayd olunmuşdur ve tımâr karyelerinde vâki' olan sülûk malikaneleri hassa-i hümayun kayd olunmuşdur kadîmden dahi eyledir.

⁴ Kuyûd-ı Kadîme 102, v.51.

EK-V: 1577-78 (985).TARİHLİ TARİK-İ HORASAN NAHIYESİ KANUNNAMESİ⁵

Kanun-ı Nahiye-i Tarik-i Horasan

Nahiye-i mezburda meyveden hums-ı mücerred ve galleden hums alınur ve resm-i bostan altıda bir alınur ve hane-şumâr ve her hânedan sekiz akçe alınur ve her inekden mevâşi deyu sekiz akçe alınur ve her dişi merkebden dört akçe alınur ve merai deyu her dişi koyun ve keçiden altı akçe alınur ve senevi mahsulünden her beş tağardan altı akçe akçe ser-tağar alınur ve küncidden ve cûzka ve hurmadan iki akçe ser-tağar alınur ve küncidden ve cûzka ve hurmadan iki akçe ser-tağar alınur ve küncidden ve cûzka ve hurmadan iki akçe ser-tağar alınur ve cûzka-i ibrişimden her tağardan onsekiz akçe ser-tağar alınur ve harc-ı hakkı enhâr divân tarafından olub ve divânda tohum virilub vaki' olan mahsûlden evvelâ yığirmide bir hukuk ve onbirde bir hakk-ı düvâs ve onbirde bir oşr-i avâmil ve sekizde bir hakk-ı bizr- ker alındıktan sonra divânlı ra'yyet hisselerine ifrâz idecek mahalde yine asıl hesabı üzere ra'yyet kılacak hisseden beşde bir divanlık ve otuzda bir mâlikâne alınur ve cümleden mukaddem alınan hukukun nisfi ve düvâs hissesinden yine asıl mahsûl hesabı üzere yirmide biri ifrâz olunub baki kalanı mîrî için zabt olunur ve şöyle ki harc-ı hakir râ'yyetiyle münâsafa tarikiyle olsa su malikânesi tansif olunub nisf-ı mîrî için vacib-i divâna dahil olub ve nisf-ı ahere re'aya alub mutasarrıf olurlar ve murâtıla-i sekkâra deyu asıl hasıldan her tağardan bir rıtl terke dahi alınur ki mukaddeman tahrirde nisf-ı hassa-i hümayûn ve nisf-ı hizmet mukâbelesinde sekkâra tayin olunmuş imiş sonra merhûm ve mağfurlehu Sultan Süleyman Han Gazi bazı bedâyi' ref' için vilâyet-i Bağdada gönderdiği adaletnâme-i hümayununda tamam rıtl sekkâra ta'yin buyurulmuş ve resm-i kiraha deyu alınan ref' olunmuş alı alan bu vechle zabt olunugelmiş ve Hz. İmam-ı Azam ve Şeyh Abdülkadir-i Geylânî vakfî olan kurrânın resm-i şekkârı ve resm-i kirâhası emr-i şerif mücebince şimdiye dek vakfî için zabt olunugelmişdir deyu defter-i atikde mukayyiddir ve tımar kurralarında vâkî olan suyun malikâneleri hisseleri her kanda olursa hassa-i hümayun kayd olunmuşdur. Ve erbab yerlerinde hasil olan mahsul beş hisse olub biri divanlık baki

⁵ *Kuyûd-ı Kadîme* 102, v.87/a.

4 hisseden cem'i-i hurûcat çıkdıktan sonra müllâkili râ'yyet herbiri kendi hisselerine mutasarrıf olurlar.

EK-VI: 1577-78 (985) TARİHLİ MEHREVED NAHIYESİ KANUNNAMESİ⁶

Kanun-ı Nahiye-i Mehreved

Nahiye-i mezbûrda meyveden hums-ı mücerred ve galleden hums alınur ve resm-i bostân altıda bir alınur ve hane-şûmâr her hânedan sekiz akçe alınur ve mevâşî deyu her inekden sekiz akçe alınur ve her dişi merkebden dört akçe alınur ve merâî deyu her beş dişi koyundan ve keçiden 6 akçe alınur ve senevi mahsûlünden hassa tohum hissesi ihrâc oldukdan sonra ser-tağar deyu her beş tağardan altı akçe alınur ve küncidden ve cuzkâdan ve hurmadan her tağardan iki akçe ser-tağar alınur ve cuzka-i ibrişimden her tağardan onsekiz akçe ser-tağar alınur ve hakk-ı harcı münâsafâ tarikiyle olursa su malikânesi tansif olunub nısfî mirî için alınub vacib-i divâna dahil olur ve nısf-i aherine re'âya mutasarrıf olurlar ve bundan gayri malikâne-i hakku'l-arz dahi otuzda bir alınur ve hassa tarafından tohum virilüb hin-i kismetde yigirmide bir hukuk ve onbirde bir düvâs ve sekizde bir hakk-ı bizr-ker ve beşde bir divânlık ve onbirde bir öşr-i avâmil ve otuzda bir malikâne alındıktan sonra her ne kalursa mirî tohumun hissesi mirî için alınub ve hukûkun nısfî ve düvâs hissesinden asıl mahsûl hesâbı üzere yigirmide biri ifrâz olunduktan sonra bâki kalan mirî için zabt olunur ve sekkâra asl mahsûlün her tağarından aldığı bir rıtl terkenin mukaddemân tahrirde nısfî hassa-i hümayûn ve nısf-i aheri sekkâra ücreti mukâbelesinde ta'yin olunmuş imiş merhûm ve mağfurlehu Sultan Süleyman Han Gazi bazı bedâyi' def'i için vilâyet-i Bağdada gönderdüğü adaletnâme-i hümayununda tamam rıtl sekkâra ta'yin buyurulmuş ve resm-i kirâha ref' olunmuş alı alan bu vechle zabt olunmuşdur ve Hz. İmam-ı Azam vakfî olan kurrânın ve Hz. Şeyh Abdülkadir-i Geylani vakfının resm-i sekkârı ve resm-i kirâhası emr-i şerif mücebince vakf için zabt olunu gelmişdir deyu defter-i atikde mukayyid bulunmağın vech-i meşruh üzere kayd olundu ve tımar karyelerinde vâki' olan savk mâlikânesi hisseleri her kanda olursa hassa-i hümayuna kayd olunmuşdur.

⁶ Kuyûd-ı Kadîme 102. v.78/a.

EK-VII: 1577-78 (985) TARİHLİ DÜCEYL NAHİYESİ**KANUNNAMESİ⁷****Kanunname-i Düceyl**

Nâhiye-i mezburda hâne-şümâr deyu her haneden on akçe alınur ve mevâşi deyu her inekden ve her dişi merkebden sekiz akçe alınur ve her beş dişi koyun ve keçiden merâ'î deyu altı akçe alınur ve hurmadan hums-ı divânlık ve anın öşri alınur ve muhazzaratdan dahi eyle alınur ve hassa-i içün tohum ve mesâlih virilüb zira'at olunsa yığirmide bir hukûk ve onda bir mâlikâne ve onaltıda bir düvâs ve yediden bir bizr-ker ve yığirmiden bir öşr-i avâmil çıkdıktan sonra her ne kalursa hukûk-ı beyân yerden her bir tağardan kırkbir buçuk rıtl divânlık alınur ondan sonra ne kadar bâki kalurusa rub'u düvâs ve tamam-ı hukûk ilhâk olunub ne mikdar olursa yedide bir re'ayanın tohum hissesi virilüb ma'adâsı mirî içün zira'at olunan tohumun tenâyesidir ki, divân içün zabt olunur ve ser-tağar deyu senevî mahsûlünden hassa tohum hissesi ifrâzından sonra her beş tağardan altı akçe alınur ve hakkı mahsûlünden ak ve kızıl darudan ve ma'sdan her beş tağardan kezâlik altmış beş akçe alınur simsim ve cuzkâdan her tağardan iki akçe alınur ve bundan maada erincir tohumu hissesinde her altı tağardan on akçe resm-i kirâha deyu alınur ve erbâbdan senevî mahsûlünden evvel hâmi içün her tağardan bir rıtl ihrâc olunduktan sonra bâki kalandan her tağardan kırkbir buçuk rıtl divânlık alınur deyu defter-i atikte kayd olunmuş.

Ve Nahiye-i mezbûrda evvelde sekkâr olanlar asıl hâsıdan bir rıtl terke alub sonra ne mikdar olursa nısfı miriye alınub nısfı sekkâra virülürmüş bu vechle murâtıla-i sekkârdan yüz tağar mikdârı olurmuş mukaddeman vilâyet tahririnde İbrahim nam kimesne sekkârlık hizmeti bana virülürse zikr olunan murâtıla-i mahsûlü cümle miriye olub içinde bana onbeş tağar terke virülsün deyu uhdesine alub ve bu üslûb-ı mâl-ı padişahiye ittifa' olmakda bu vechle mukarrer olub defterde kayd olunmuş imiş sonra merhûm İskender Paşa Bağdad Beğlerbeğisi iken sekkârlık hizmet-i kesîr ve 'âidesi kalil olduğun-ı görüb beş tağar terke dahi izâfe eylemiş hala bu minvâl üzere edâ-i hizmet olunur.

⁷ Kuyûd-ı Kadîme 102, v.121/a.

EK-VIII: 1577-78 (985) TARİHLİ ŞEHRİBAN

NAHIYESİ KANUNNAMESİ⁸

Nahiye-i Şhriban Kanunnamesi

Kasaba-i Şhribandan hâsıl olan galleden sad-yek ve ayar-ı kassâm ve tuccârlik vaz' alduktan sonra beşdebir divânlik alınur deyu mukayyid der-defter-i atik. Ve muhazzaratdan ve meyveden ve limon ve narenciye ve hurmadan beş tağarda bir tağar alınur ve cuzka-i harir aslında hums alınur ve galleden her beş tağardan ser-tağar deyu altı akçe alınur ve hurma tağarından iki akçe alınur. Ve miri için ekilen tabandan dörtde bir bizr- ker hakkı ve yiğirmide bir malikâne çıkdıktan sonra her ne kalursa miridir ve cuzkâdan ve baklâdan ve adesden beşde bir alınur ve Şhribana tabi' bazı hassa yerlerde divândan tohum ve harc-ı hakkı ve harc-ı çile ve kadiye ve nemed ve harc-ı ahin ve polad ve ücret-i ahenker ve her çift başına kırk akçe harc-ı temeviyet virülür ve mahsûl zamanında tımâratları üzere kısmet olunur. Kasaba-i mezbûrda her bir inekden ve merkebden eğer erkek ve ve eğer dişi sekiz akçe alınur ve her beş kuzluca koyun ve keçiden altı akçe alınur ve erkek koyundan çoban beğilik deyu her yüzde yiğirmi akçe alınur ve resm-i arûsan kızdıan altmışaltı akçe ve râci'den otuzaltı akçe alınur ve taşradan gelen yükden yiğirmide biri alındıktan sonra kırkda bir darugalık almak kızılbaş ihdâsıdır ve bazardan her yılda iki bin akçe alınmak Acem padişahları zamanında olmayub kızılbaş zamanında ihdas olunmuş ve herbir bazardan otuz akçe alınmak kızılbaş zamanında olmuş ve tamga deyu her ayda on akçe alınmak evveldendir ve her bakkal dükkânından ayda yiğirmibeş akçe alınmak kadimdendir ve her ibrişim dolabından yılda otuz altı akçe alınur ve bağlardan icâreye virilirse ya'ni mahsûlü bey' oluna gerek harca ve gerek yerlüye beşde bir divânlik alındıktan sonra her yiğirmi beşde bir akçe tamgâ deyu alınur kadimidir ve evler ve bağlar ve ekin yerleri satılsa yiğirmide bir tamgâ alınur ve gullâbdan ve asfûrda miri için nesne alınmaz ve her ma'sarada yılda iki yüz akçe alınur ve bir hayâk dükkânında yılda on dört akçe alınur ve her koyun ki bazarda boğazlana bir akçe alınur ve derisi alınmak kadimdendir ve bir akçe dahi ve nefsi-i Şhribanda resm-i düvâs alınur ve Bağdad tamgâcısı dolab çağında her batman ibrişimden otuz akçe almak kızılbaş zamanında vaki' olmuş.

⁸ Kuyûd-ı Kadîme 102, v.101/a.

EK-IX: 1577-78 (985) TARİHLİ AHŞAMAT ULUSU KANUNNAMESİ⁹

Kanun-ı Ahşamat-ı Vilâyet-i Bağdad

Taife-i mezbûrun her dişi koyunundan her yüz koyundan yüz yigirmi akçe resm-i ganem ve her bir inekden 8 akçe ve her hânedan dört akçe ve bundan gayri Nahiye-i Hille ve Şehr-i Şerif-i Necef ve Nahiye-i Mehreved ve Tarik-i Horasan ve Düceyl ve İiva-i Cessân ve Zengabâd ve Dakuk ve Kerkük ve gayride olan reayanın erkek ve dişi kuzu ve keçilerinden çobanbeği deyu her yüz koyundan yigirmi akçe alınagelmeğin vech-i meşrûh üzere deftere kayd olundu.

---

⁹ Kuyûd-ı Kadime 102. v.143/a.

**EK-X: 1577-78 (985) TARİHLİ CEMMASAT ULUSU
KANUNNAMESİ¹⁰**

Kanun-ı Taife-i Cemmasat Vilâyet-i Bağdad

Her camusdan yigirmi iki akçe ve uç kara sığır ineğinden dahi yigirmi akçe ve her onsekiz re's koyun dahi bir camusa dutulub andan dahi yigirmi iki akçe alınur ve her hânedan yigirmi dort akçe alına gelub muhâsebat defterlerinde dahi bulunmağın deftere kayd olundu.

---

¹⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 102. v.202/a.

EK-XI: BAĞDAT SANCAĞI'NA BAĞLI KÖYLER (1539-78)

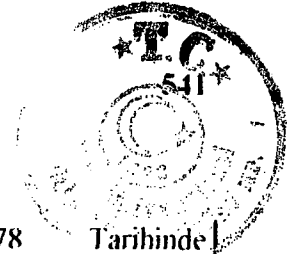
Bağdat Nahiyesi

Sıra No	1539 Tarihindeki Köyler	Sıra No:	1540 Tarihindeki Köyler
1	Amiriyye-i Berâz-ı Rûzin	1	Ezinekendi
2	Silsil	2	İfihâr
3	Kule	3	Berkodre
4	Aliabad	4	Berâz-ı Rûzin
5	Ezinekendi	5	Bâdurâyâ
6	İfihâr	6	Batmanlû
7	Bâtmanlu	7	Bâbalân
8	Harbî	8	Bassâs
9	Zerrincü ve Abbasabad	9	Altunköprü
10	Hurmâtuyuduz	10	Beled-i Mustansır
11	Ales	11	Beni Sa'd
12	Şehribân	12	Bersâh
		13	Cedîde-i Bâbalân
		14	Hamussiye
		15	Harbî
		16	Hacıkara
		17	Hurmatuyudûz
		18	Hanikîn
		19	Zerrincü
		20	Zaviye-i Şeyh Ebu Zîn
		21	Silsil
		22	Zâdekemer
		23	Şeyhkendi
		24	Amiriyye-i Berâz-ı Rûzin

	25	Aliabâd
	26	Ales
	27	Kule
	28	Kâzâniyi Mendelicin
	29	Kızırribât
	30	Kizîr i Hanikîn
	31	Hunyemide
	32	Haruniyye
	33	Yesrî
	34	Cassân

Halis Nahiyesi

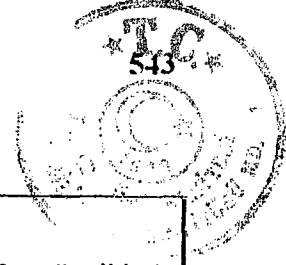

Sıra No	1539-40 Tarihinde Kövler	Sıra No:	1544-45 Tarihinde Köyler	Sıra No:	1577-78 Tarihinde Köyler
1	Dühle	1	Lokmâniyye	1	Dühle
2	Gâlibiyye	2	Hûş-ı Ebyaz	2	Gâlibiyye
3	Sispâne	3	Ma`mûre	3	Sispâne
4	Lokmâniyye	4	Cedid	4	Lokmâniyye
5	Meşte	5	Amâl-i Vüstâni	5	Meşte
6	Hübhub	6	Dühle	6	Hübhub
7	Hadd-ı Sa`lib	7	Sispâne	7	Hadd-ı Sa`lib
8	Cedide-i Surgâmiş	8	Kâtun	8	Cedide-i Surgamış
9	Nehr-i Cedid-i Müceddiyat	9	Sa`diyye	9	Nehr-i Cedid-i Müceddiyât
10	Elvendiye	10	Mansûriyye	10	Elvendiye
11	Hâşimiyye	11	Hübhub	11	Hâşimiyye
12	Cedide-i Emir Ahmed	12	Ark-ı Ali	12	Cedide-i Emir Ahmed
13	Asımiyye	13	Üveyse	13	Asımiyye
14	Rakka-i Cemaleddin	14	Elvendiye	14	Devletabâd
15	(Rakka-i Hoca Cemaleddin)	15	Tekdâriyye	15	Yakûbiyye
16	Devletabâd	16	Muhavvele	16	Kebiyye
17	Yakûbiyye	17	Yakûbiyye	17	Fevî
18	Kebiyye	18	Şervin	18	Tekdâriyye
19	Fevî	19	Müceddiyât	19	Kâzâniyye yolu
20	Tekdâriyye	20	Rakka-i Celâl	20	Karaark
21	Kâzâniyye-i Tevdî	21	Asımiyye	21	Hûş-ı Ebyaz
22	Karaark	22	Nehr-i Cedid-i Müceddiyât	22	Cedid
23	Hûş-ı Ebyaz	23	Acemi	23	Ark-ı Ali
24	Cedid	24	Karaark	24	Nehr-i Can Ali
25	Ferzâniyye	25	Kebiyye	25	Beyre
26		26	Nehr-i Yezidi	26	Rakka-i Celâl

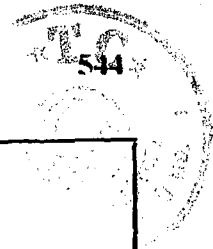
25	Beyre	27	Nehr-i Cankulu	27	Sukâr
26	Rakka-i Celâl	28	Beyre	28	Süleymaniyye
27	Sunkur	29	Hadd-ı Sa'lib	29	Şervin
28	Süleymaniye	30	Hâşimiyye	30	Sa'diyye
29	Şervin	31	Cedîde-i Emir Ahmed	31	Üveyse
30	Muhavvele	32	Ezine	32	Müceddiyât
31	Hûş-ı Attâr	33	Meşte	33	Mansuriyye
32	Kâzâniyye-i Hadd-ı	34	Hamidaba	34	Nehr-i Yezidî
	Sa'lib	35	Göçgin	35	Acemî
33	Nehr-i Kusb	36	Sarâyıcık	36	Ma'mure
34	Aliabâd-ı Kadîm	37	Şâhûre	37	Amâl-i Vüstâni
35	Mansûriyye	38	Bestâmiyye	38	Muhavvele
36	Göçkin	39	Amiriyye	39	Şeyh Şükrân
37	Sendiyye	40	Devletabâd	40	Fethiye
38	Şâhûre	41	Nehr-i Kusb	41	Hamîrâ
39	Nehr-i Yezidî	42	Kazaniyye-i Tevdî	42	Kâzâniyye-i Hadd-ı
40	Amiriyye	43	Hûş-ı Attâr		Sa'lib
41	Üveyse	44	Kal'a-i Eğilmedin	43	Saraycık
42	Müceddiyât	45	Aliabâd-ı Kadîm	44	Kalia-i Kusb
43	Hamîrâ	46	Gâlibiyye	45	Hûş-ı Attâr
44	Sa'diyye	47	Fethiye	46	Aliabâd-ı Kadîm
45	Sarâyıcık	48	Cedîde-i Surgamış	47	Nehr-i Kusb
46	Amâl-i Vüstâni	49	Süleymaniyye	48	Karatepe
47	Acemî	50	Karatepe	49	Sa'idiyye
48	Kâtûn	51	Sendiyye	50	Kal'a-i Eğilmedin
49	Kal'a-i Eğilmedin	52	Kalia-i Kusb	51	Amiriyye
50	Karatepe	53	Fevtî	52	Bestâmiyye
51	Kalia-i Kusb	54	Sunkur		
		55	Hamîrâ		

Düceyl Nahiyesi

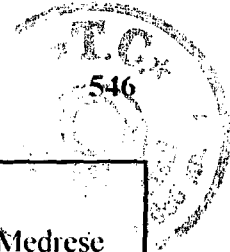
Sıra No	1539-40Tarihinde Köyler	Sıra No	1544-45Tarihinde Köyler	Sıra No	1577-78 Tarihinde Köyler
1	Pehlivân	1	Pehlivân	1	Pehlivân
2	Beni Cafer	2	Beni Cafer	2	Beni Cafer
3	Cürm-i Süpriyye	3	Cürm-i Süpriyye	3	Cürm-i Süpriyye
4	Hadûra	4	Hadûra	4	Hadûra
5	Sarifin	5	Sarifin	5	Sarifin
6	Kusaybe	6	Vâne	6	Kuseybe ve Daklâye
7	Nihâl	7	Nihâl	7	Nihâl
8	Avâne	8	Cûsuk	8	Vâne
9	Belâse	9	Mücemmer	9	Cûsuk
10	Babüşşimâl	10	Zehiriyye	10	Lecme
11	Tûzbur	11	Kasr-ı Semîkî	11	Zehiriyye
12	Cûsuk	12	Mansûriyye	12	Kasr-ı Semîkî
13	Cemed	13	Derhâle-i Cedîd	13	Mansûriyye
14	Hisâye	14	Dehâle-i Kadîm	14	Derhâle-i Cedîd
15	Harb-ı Kone	15	Mâzhiye	15	Dehâle-i Kadîm
16	Dûr-ı Habîb	16	Maştâka	16	Mâzhiye
17	Deysiyye	17	Meşhed	17	Maştâka
18	Zehîriyye	18	Kasîr-ı Seyyid Ahmed	18	Meşhed
19	Zebârak	19	İbbâre-i Mâzhiye	19	Kassîr-ı Fazlan
20	Şarabettûs	20	Kasîr-ı Cafer	20	Kasîr-ı Seyyid
21	İyyâr	21	Beynelatikîn		Ahmed
22	İbbâre-i Zin	22	İbbâre-i Keyvân	21	İbbâre-i Mâzhiye
23	İbbâre-i Keyvân	23	Nehr-i İyyâr	22	Kasîr-ı Cafer
24	İbbâre-i Celîhî	24	Bur-ı Masîr	23	Beynelatikîn
25	Lecme	25	Cemed	24	İbbâre-i Keyvân
26	Kasr-ı Semîkî	26	Şarabettûs	25	Nehr-i İyyâr

27	Masyût	27	Safeviyye	26	Bur-ı Masir
28	Ma'vih	28	Haseniye	27	Cemed
29	Mukataa	29	Ebu Abdûh	28	Şarabettüs
		30	Bâhmâşa	29	Safeviyye
		31	Babüşşimâl	30	Haseniye
		32	Kassîr-ı Fazlan	31	Ebu Abdûh
		33	Nehr-i Ali	32	Bâhmâşa
		34	Keşkeriyye	33	Babüşşimâl
		35	Harb-ı Karye-i Büzürg	34	Nehr-i Ali
		36	Harb-ı Karye-i Küçük	35	Keşkeriyye
		37	Bezene	36	Harb-i Karye-i Büzürg
		38	Beled-i Mustansır		
		39	Benî Sa'd	37	Harb-i Karye-i Küçük
		40	Ebu Kirâne		
		41	Tûzbûr	38	Bezene
		42	Mukataa	39	Beled-i Mustansır
		43	Kuseybe ve Daklâye	40	Benî Sa'd
		44	Deysiyye	41	Ebu Kevâse
		45	İbbâre-i Zin	42	Tûzbûr
		46	Masyût	43	Mukataai
		47	Harbi an Mevâzi'	44	Deysiyye
		48	Şemsi an Harbi	45	Harbî
		49	Ulve-i an Harbî	46	Beni Zâğa
		50	Beni Zağa	47	Beşne
		51	Beşîne	48	Hâciyâr
		52	Hacıyâr	49	Nehr-i Cedîd
		53	Nehr-i Cedîd	50	Şems

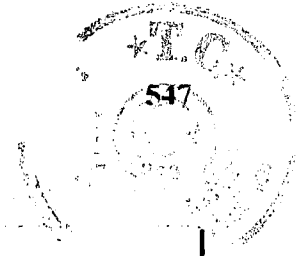
Tarik-i Horasan Nahiyesi

Sıra No	1539-40Tarihinde Köyler	Sıra No	1544-45Tarihinde Köyler	Sıra No	1577-78 Tarihinde Köyler
1	Tudarı	1	Bakübe	1	Bakübe
2	Çuhâniye	2	Behriz	2	Behriz
3	Cedîde-i Kernâbâd	3	Mukataa-i Medrese	3	Bakdere
4	Hadd-ı Mükesser	4	Bakdere	4	Bozzemher
5	Hadd-ı Cüveyyib	5	Bozzemher	5	Hadd-ı Mezîd
6	Hadd-ı Mezîd	6	Hadd-ı Mezîd	6	Abdülhamid
7	Hurnâbâd	7	Abdülhamid	7	Hatûniyye
8	Hatûniyye	8	Hatûniyye	8	Hadd-ı Kerim
9	Hadd-ı Kerîm	9	Gıyâsabâd	9	Ayyine
10	Duşpa	10	Hadd-ı Kerim	10	Lûlûh
11	Şeyh Dakâs	11	Ayyine	11	Hâdırcık
	(Rakka-i Şeyh Dakâs)	12	Lûlûh	12	Hadd-ı Mükesser
12	Zâğâniyye	13	Baba Aziz	13	Muhammediyan
13	Şeyh İdris	14	Hâdırcık	14	Kati`-i Sadr
14	Abdülhamid	15	Hadd-ı Mükesser	15	Kâzaniyye-i Ebu
15	Gıyasabad	16	Muhammediyan		Civan
16	Kusaybe	17	Hadd-ı Cüveyyib	16	Zâğâniyye
17	Kubbetürrezzak	18	Kâzaniyye-i Ebu	17	Bedûriyye
18	Kababeliş		Civan	18	Hadd-ı Cüveyyib
19	Kâzaniyye-i Ebu	19	Zâğâniyye	19	Bint-i Abduh
	Civan	20	Bedûriyye	20	Kababeliş
20	Kâsımiyye	21	Boya	21	Çuhâniye
21	Keleçi	22	Bint-i Abduh	22	Bâştara
22	Lûlûh	23	Burs-ı Atik	23	Şeyh İdris
23	Nehr-i Sâti	24	Belice	24	Kâsımiyye
24	Hadırcık	25	Celûla	25	Basîr-ı yâse

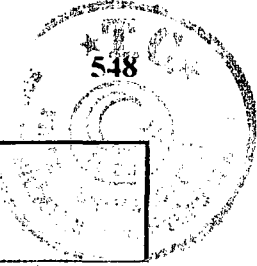

25	Mukataa-i Medrese	26	Keleçi	26	Nehr-i Sâti
26	Muallâbâd	27	Cedîde-i Kernâbâd	27	Mukataa-i Medrese
27	Ebu Saîdi	28	Kababeliş	28	Baba Aziz
28	Ebu Zühre	29	Çûhâniye	29	Keleçi
29	Basr-ı Yase	30	Bâştara	30	Belice
30	Bakdere	31	Şeyh İdris	31	Cedîde-i Kernâbâd
31	Bint-i Abduh	32	Kâsımiyye	32	Babüddarb
32	Bâcediye	33	Basîr-ı yâse	33	Gıyâsabâd
33	Baba Aziz	34	Nehr-i Sâti	34	Burs-ı Atîk
34	Bedürîyye	35	Bâcediye	35	Burs-ı Cedîd
35	Boyata	36	Kubbetürrezzak	36	Boya
36	Burs	37	Babüddarb	37	Muhavvele
37	Babüddarb			38	Kubbetürrezzak
38	Belici			39	Bâcediye
39	Bakûbe				
40	Behriz				
41	Baştara				
42	Bozzemher				
43	Dora				

Mehreved Nahiyesi

Sıra No	1539-40Tarihinde Köyler	Sıra No	1544-45Tarihinde Köyler	Sıra No	1577-78 Tarihinde Köyler
1	Ebulcedid	1	Akîr	1	Akîr
2	Bihkasare	2	Rakabe	2	Rakabe
3	Banazkâne	3	Bedene	3	Bedene
4	Bâbekî	4	Ebulcedid	4	Ebulcedid
5	Berkâniyye	5	Banazkâne	5	Banazkâne
6	Bedene	6	Bâbekî	6	Bâbekî
7	Tell-i Aslâ	7	Kebiyye	7	Kebiyye
8	Telemşir	8	Kilivâz	8	Kilivâz
9	Cebe	9	Nehr-i Abdüşsedid	9	Nehr-i Abdüşsedid
10	Cemâliyye	10	Nehr-i Bakâra	10	Nehr-i Bakâra
11	Haseniyye	11	Cemâliyye	11	Cemâliyye
12	Hâcı Veciye	12	Senbakiyâ	12	Senbakiyâ
13	Duşanpâ	13	Maşkabâd	13	Maşkabâd
14	Rakabe	14	Cebe	14	Cebe
15	Zaviye-i Şeyh Fazıl	15	Telemşir	15	Telemşir
16	Senbakiya	16	Duşanpâ	16	Duşanpâ
17	Süveydiyye	17	Nehr-i Umrân	17	Nehr-i Umrân
18	Aziyye	18	Nehr-i Hammâra	18	Aziyye
19	Akîr	19	Aziyye	19	Süveydiyye
20	Kebiyye	20	Süveydiyye	20	Haseniyye
21	Kilivâz	21	Haseniyye	21	Bihkasare
22	Ma'mûre	22	Bihkasare	22	Mikdâdiyye
23	Maşkabâd	23	Mikdâdiyye	23	Nehr-i Hammâra
24	Miktadiyye	24	Cclâliye		
25	Nehr-i Hammâra				
26	Nehr-i Umrân				

27	Nehr-i Bakâra				
28	Nehr-i Abdüşsedid				

Fıratıye-i Bağdat Nahiyesi

Sıra No	1540 Tarihinde Köyler	Sıra No	1544-45 Tarihinde Köyler	Sıra No	1577-78 Tarihinde Köyler
1	Anbar	1	Sahriye	1	Karavul
2	Cedide-i Kırksiyâ	2	Müseyyeb	2	Fülûce
3	Huş-nişin-i Sahriye	3	Fülûce	3	Anbâr
4	Sib	4	Karavul	4	Müseyyeb
5	Amiriyye	5	Anbâr	5	Sahriye
6	Fülûce	6	Nâsriyye	6	Şeyhamiyye
7	Karavul	7	Muhammediyât	7	Nasriyye
8	Muhammediyât			8	Muhammediyât
9	Müseyyeb				
10	Nâsriyye				
11	Şifâsâ				
12	Resûlayn				

Şehriban Nahiyesi

Sıra No	1539-40Tarihinde Köyler	Sıra No	1544-45Tarihinde Köyler	Sıra No	1577-78 Tarihinde Köyler
		1	Silsil	1	Sultan Seydi Ali
		2	Haruniyye	2	Cedîde-i Kandil
		3	Amiriyye-i Berâz-ı Ruzin	3	Cedîde-i Hüseyin Ali
		4		4	Mes'udiyye
		5	Berâz-ı Ruzîn Hamîsiyye	5	Murahhas
				6	Hasan Fellâh
				7	Pânekânî
				8	Silsil
				9	Haruniyye
				10	Berâz-ı Rûzîn
				11	Hamîsiyye

Mendelicin Nahiyesi

Sıra No	1539-40Tarihinde Köyler	Sıra No	1544-45Tarihinde Köyler	Sıra No	1577-78 Tarihinde Köyler
		1	Cassân	1	Nakib
		2	Bersâh	2	Bekenib ve Dedeler
		3	Rûsâdiye	3	Zaviye-i Benî Târân
		4	Abbasabâd ve Zerrincû		
		5	Kâzâniyye-i Mendelicin		

Zengabad Nahiyesi

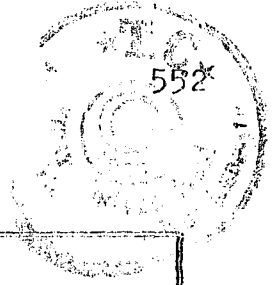
Sıra No:	Köy Adı
1	Karatepe
2	Keferi
3	Hacılı
4	Basinik
5	Beradân
6	Kubbe
7	Seyyidlân

EK-XII: BAĞDAT SANCAĞINA BAĞLI KÖY VE MEZRAALARIN HASILLARI

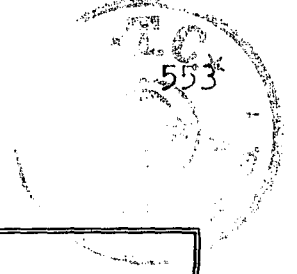
Sıra No:	Köy Adı	1539 Tarihinde		1540 Tarihinde		1544-45 Tarihinde		1577-78 Tarihinde		Düşünceler
		Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	
1	Duhle	-	7370	60.656	-	71.635	9.437	76.453	10.555	
2	Gâlibiyye	-	3044	16.596,5	-	635	2.009	29.000	2.200	
3	Sispâne	-	1666	8.740,5	-	520	-	10.114	1.704	
4	Lokmâniyye	-	5269	31.801	-	61.563	3.648	57.199	4.243	
5	Meşne	-	1135	4.511	-	-	846	14.000	1.581	
6	Hühüb	-	2832	14.167,5	-	20.572	1.873	16.398	2.617	
7	Hadd-i Sa'lib	-	6470	37.594	-	78.911	10.623	68.848	11.190	
8	Cedide-i Surgâmiş	-	2122	10.573	-	580	1.720	19.000	2.652	
9	Nehr-i Cedid-i Müceddiyât	-	2114	13.622	-	17.886	2.353	23.011	4.036	
10	Elvendiye	-	3563	22.951,5	-	59.098	8.435	39.436	4.519	
11	Hâşimiyye	-	565	4.810,5	-	16.408	1.685	16.400	2.349	
12	Cedide-i Emir Ahmed	-	10.488	19.046	-	196.463	21.647	155.132	15.245	
13	Asimiyye	-	1.016	8.025	-	14.688	1.704	18.698	3.316	
14	Rakka-i Cemaleddin	-	440,5	9.416	-	1.334	90,5	10.000	-	

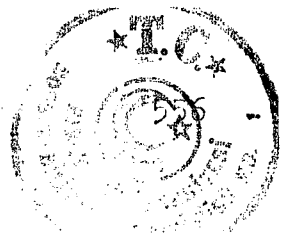
15	Devletabad	-	480	4.447,5	-	461	-	20.000	-	-
16	Yakubiyye	-	326	5.833,5	-	5.454	295	2.228	181	-
17	Kebiyye	-	1.302	17.089	-	19.150	2.658	20.280	1.365	-
18	Fevti	-	768	8.531	-	657	-	20.000	-	-
19	Tekdâriyye	-	1.130	16.943	-	33.775	2.726	31.594	1.873	-
20	Kazâniyye-i Tevdi	-	334	2.979,5	-	595	-	20.000	-	-1539
21	Karaark	-	380,5	3.966	-	6.751	554	7.759	1.048	tarihinde
22	Huş-i Ebyaz	-	64,5	327	-	4.071	607	1.401	200	mezraa
23	Cedid	-	402	6.113	-	3.785	583	9.030	762	olarak
24	Ark-ı Ali	-	93,5	759	-	1.713	-	1.093	-	kaydedilmiş
25	Nehr-i Can Ali	-	60	544,5	-	2.146	93	1.461	133	-
26	Ferzâniyye	-	481	-	-	-	-	-	-	-
27	Beyte	-	956,5	9.016	-	25.090	1.669,5	19.077	2.263	-
28	Rakka-i Celâl	-	494,5	2.825	-	4.415	567	4.468	874	-
29	Sunkûr	-	2.519	17.397,5	-	881	2.616	23.000	4.488	-
30	Süleymaniye	-	1.266	8.546,5	-	793	1.976	25.000	1.987	-
31	Şervin	-	12.364	77.225	-	71.549	8.180	62.713	7.427	-
32	Muhavvele	-	2.806	17.137	-	48.265	6.843	36.480	5.861	-
33	Hûş-ı Attâr	-	1.398	12.911,5	-	385	-	22.500	-	-
34	Kâzâniyye-i Hadd-ı	-	1.023	14.985	-	-	-	38.000	-	-
35	Sa'îb Kâtûn	-	-	110	-	891	95,5	-	-	-

36	Aliabâd-ı Kadim	-	112	1.477,5	-	929	-	20.000	-
37	Mansûriyye	-	1.186	14.086,5	-	39.023	2.363	35.133	4.798
38	Göçgîn	-	304	2.134	-	-	228	-	-
39	Sendiyye	-	207	2.101	-	291	-	-	-
40	Şâhûre	-	261	2.383	-	586	-	-	-
41	Nehr-i Yezidî	-	711	14.410,5	-	11.776	652	9.680	1.100
42	Amiriyye	-	641	8.828,5	-	880	-	13.000	-
43	Üveyse	-	15.104	64.246	-	51.660	9.975	52.140	9.187
44	Müceddiyât	-	18.431	113.357	-	120.116	16.804	104.270	16.747
45	Hamîrâ	-	8.464	44.395	-	2.049	-	35.000	4.585
46	Sa'îdiyye	-	-	-	-	-	-	62.800	3.087
47	Acemî	-	-	73.386	-	103.521	2.471	59.288	3.637
48	Ma'mûre	-	-	-	-	2.617	299	4.686	851
49	Amâl-i Vüstânî	-	-	25.647	-	22.447	-	15.257	2.379
50	Şeyh Şükrân	-	-	-	-	-	-	9.063	1.323
51	Saraycık	-	-	27.027	-	1.487	-	28.000	-
52	Nehr-i Kusb	-	378	4.886	-	361	-	9.500	-
53	Karatepe	-	3.367,5	4.028,5	-	427	-	10.000	-
54	Sa'diyye	-	-	18.933	-	63.806	-	14.000	-
55	Kal'a-i Eğilmedin	-	-	8.000	-	157	-	26.000	-
56	Fethiye	-	-	-	-	253	1.692	22.500	1.633

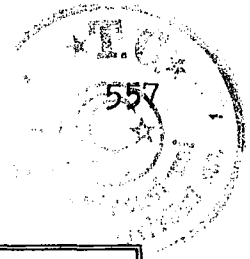
57	Bestâmiyye	-	-	-	-	-	-	7.000	-	-
58	Kal'a-i Kusb	-	-	-	353	-	2.693	57.100	-	-
59	Pehlivan	815	-	-	29.570	-	20.554	12.187	-	-
60	Beni Cafer	2672	-	-	8.187,5	-	31.549	30.388	-	-
61	Cürm-i Süpriyye	1776	-	-	13.994	-	12.536	9.918	-	-
62	Hadûra	297	-	-	49.633,5	-	35.578	19.998	-	-
63	Sarîfn	122	-	-	4.092	-	45.104	28.520	-	-
64	Kusaybe	32	-	-	2.105,5	-	-	7.548	-	-
65	Nihâl	1297	-	-	1.925,5	-	5.736	5.272	-	-1577-78
66	Avâne, Vâne	-	-	-	17.138,5	-	19.112	10.350	-	tarihinde
67	Cûsuk	-	-	-	-	-	14.885	9.539	-	Kusaybe ve
68	Lecme	-	-	-	6.852	-	-	50.082	-	Duklâye (
69	Zehiriyye	-	-	-	23.057	-	41.352	37.580	-	) olarak
70	Kasîr-i Semîki	-	-	-	369	-	26.324	34.450	-	kaydedilmiş
71	Mansûriyye	-	-	-	12.240	-	31.874	36.573	-	
72	Derhâle-i Cedîd	-	-	-	-	-	25.451	25.530	-	
73	Derhâle-i Kadîm	-	-	-	-	-	21.188	18.877	-	
74	Mâzhiye	-	-	-	-	-	29.833	27.461	-	
75	Maştâka	-	-	-	-	-	31.677	30.570	-	
76	Meşhed	-	-	-	-	-	12.799	9.492	-	
77	Kasîr-i Fazlân	-	-	-	-	-	10.833	16.857	-	
78	Kasîr-i Seyyid Ahmed	-	-	-	-	-	2.552	2.916	-	

79	İbbâre-i Mâzhıye	-	-	-	-	11.969	-	9.784	-
80	Kasır-ı Cafer	-	-	-	-	2.487	-	2.010	-
81	Beynelatfıkın	-	-	-	-	8.610	-	5.440	-
82	İbbâre-i Keyvân	-	-	-	1.583	20.090	-	20.476	-
83	Nehr-i İyyâr	-	-	-	184	11.695	-	5.261	-
84	Bûr-ı Masır	-	-	-	-	4.197	-	4.066	-
85	Cemed	-	-	-	15.878	34.054	-	28.613	-
86	Şarabettûs	-	-	-	9.643,5	12.913	-	8.547	-
87	Safeviyye	-	-	-	-	10.580	-	11.299	-
88	Haseniyye	-	-	-	-	12.134	-	7.024	-
89	Ebu Abdûh	-	-	-	-	4873	-	4.167	-
90	Bâhmâşa	-	-	-	-	14.666	-	9.884	-
91	Babüşşimâl	-	-	-	1.175	3.896	-	3.683	-
92	Nehr-i Ali	-	-	-	-	5.739	-	5.333	-
93	Keşkeriye	-	-	-	-	3.016	-	3.990	-
94	Harb-i Karye-i Büzürk	-	-	-	-	7.537	-	7.521	-
95	harb-i Karye-i Küçük	-	-	-	-	6.318	-	5.621	-
96	Bezene	-	-	-	-	9.847	-	16.875	-
97	Beled-i Mustansır	-	-	-	79.002	63.951	-	65.376	-
98	Benî Sa'd	-	-	-	41.009	62.256	-	55.128	-
99	Ebu Kevâse	-	-	-	-	68.498	-	87.140	-
100	Tûzbûr	-	-	-	4.547	6.595	-	6.596	-

101	Mukataai	-	-	-	9.326	-	6.219	-	5.141	-	-	-
102	Deysiye	-	-	-	4.609	-	11.206	-	-	9.884	-	-
103	Harbî	-	7.370	-	126.122	-	63.229	-	63.142	-	-	-
104	Benî Zâgâ	-	-	-	-	-	79.094	-	77.442	-	-	-
105	Beşine	-	-	-	-	-	56.938	-	63.801	-	-	-
106	Hâciyâr	-	-	-	-	-	18.356	-	17.583	-	-	-
107	Nehr-i Cedîd	-	-	-	-	-	62.548	-	71.084	-	-	-
108	Şems	-	-	-	-	-	4.280	-	11.270	-	-	-
109	Tûdârî	3.073	-	-	3.073	-	-	-	-	-	-	-
110	Çûhâniye	12.446,5	-	-	12.446,5	-	18.470	-	11.430	-	-	-
111	Cedfide-i Kernâbâd	3.946	-	-	3.946	-	8.069	-	10.095	-	-	-
112	Hadd-î Mükesser	33.452	-	-	33.456	-	14.484	390	14.181	510	-	-
113	Hadd-î Cüveyyib	5.727,5	-	-	5.727,5	-	5.386	65	4.497	312	-	-
114	Hadd-î Mezid	54.841,5	-	-	54.841,5	-	62.485	7.073	43.381	5.560,5	-	-1577-78
115	Hurnâbâd	2.625	-	-	2.625	-	-	-	-	-	-	tarhinde
116	Hatûniye	11.272	519	-	11.272	-	6.008	202	3.156	323	-	Hadd-î
117	Hadd-î Kerîm	6.988	-	-	6.988	-	26.140	-	12.647	-	-	Mezid maa
118	Duşpa	28.021,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	mevazi-i
119	Şeyh Dakâs	833	-	-	833	-	-	-	-	-	-	Hevri-i
120	Zâgâniye	24.526,5	-	-	24.526,5	-	22.573	-	35.638	-	-	Kusaybe
121	Şeyh İdris	52.207	-	-	52.270	-	18.549	-	13.678	-	-	olarak
122	Abdülhamîd	49.267,5	-	-	49.267,5	-	26.268	-	15.976	-	-	kaydedilmiş

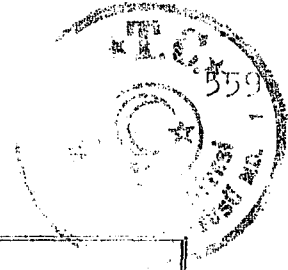

123	Giyâsabâd	11.613,5	-	11.613,5	-	6.236	-	4.940	-	tir.
124	Kusaybe	20.000	1211	20.000	-	-	-	-	-	-
125	Kubbetürrezzak	12.657,5	-	12.657,5	-	-	-	15.500	2.135	-
126	Kabâbeliğ	16.036,5	344	16.036,5	-	21.964	1.082	35.292	1.396	-
127	Kâzaniyye-i Ebu Civân	22.413	770	22.413	-	20.066	395	14.573	662,5	-
128	Kâsimiyye	21.344,5	-	21.344,5	-	14.675	-	13.890	-	-
129	Keleçi	9.033,5	-	9.033,5	-	16.075	-	18.985	-	-
130	Lülüh	2.577	-	2.577	-	7.035	-	3.184	-	-
131	Nehr-i Sâfi	9.462	-	9.462	-	4.565	-	9.301	-	-
132	Hâdircık	16.103,5	-	16.103,5	-	10.430	-	16.490	-	-
133	Mukataa-i Medrese	2.346,5	-	2.346,5	-	1.981	137	2.020	268,5	-
134	Matâbâd	12.543,5	-	12.543,5	-	-	-	-	-	-
135	Bakûbe	-	-	114.015	-	132.855	-	111.640	-	-
136	Behrîz	-	-	86.055	-	133.619	-	107.269	-	-
137	Bakdere	-	67	1.426,5	-	9.159	615	6.561	626,5	-
138	Bozzemher	-	-	6.542	-	7.656	400	8.706	574	-
139	Ayyine	-	-	-	-	7.033	393	5.230	396	-
140	Muhammediyân	-	-	-	-	4.929	282	3.404	242	-
141	Kâti-i Sadr	-	-	298	-	2.002	-	1.876	-	-
142	Bedûriye	-	1.944,5	25.780,5	-	20.431	-	20.411	-	-
143	Bint-i Abduhu	-	-	3.403	-	1.972	95	2.675	183	-
144	Bâştara	-	-	26.743	-	31.503	-	22.488	-	-

145	Basir-ı Yâse	-	299	4.500	-	8.578	524	2.765	287
146	Baba Aziz	-	-	7.837	-	3.527	-	2.508	-
147	Belici	-	-	2.574,5	-	6.619	-	4.577	-
148	Bâbüddarb	-	-	14.443	-	-	505	8.438	1.017
149	Burs-ı Arîk	-	-	-	-	7.758	-	5.560	-
150	Burs-ı Cedîd	-	-	-	-	1.271	181	846	131
151	Boyâ, Boyâta	-	-	1.800	-	7.886	524	5.266	737
152	Muhavvele	-	-	-	-	-	-	3.474	535
153	Bâcediye	-	-	801	-	-	370	6.250	1.356
154	Ebulcedîd	30.509	-	30.509	-	22.874	-	19.966	-
155	Bihkasare	7.181,5	-	7.181,5	-	-	-	14.500	-
156	Banazkâne	8.477	-	8.477	-	23.701	-	25.121	-
157	Bâbekî	4.373	-	4.373	-	11.121	292	10.670	331
158	Berkânîyye	136.420	-	136.462	-	-	-	-	-
159	Bedene	36.360,5	1540	36.360,5	-	26.779	1.023	43.071	2.978
160	Tell-i Aslâ	24.087	-	24.087	-	-	-	-	-
161	Telemşir	17.314	-	17.314	-	19.611	-	27.18	-
162	Cebe	13.642	-	13.642	-	15.363	-	33.899	-
163	Cemâliyye	7.327,5	-	7.327,5	-	14.615	-	13.740	-
164	Haseniyye	2.588	-	2.587,5	-	-	-	3.500	-
165	Hacı Veciye	8.227	-	8.227	-	-	-	-	-
166	Dûşanpâ	94.940	-	94.940	-	63.616	-	51.057	-

167	Rakabe	10.188	-	10.188	-	26.075	-	27.743	-	-1577-
168	Zaviye-i Şeyh Fazıl	19.134,5	-	19.534,5	-	-	-	-	-	78tarihinde
169	Senbakiyâ	94.727,5	-	94.927,5	-	130.206	-	112.462	-	Senbakiyâ
170	Süveydiyye	7.653,5	-	7.653,5	-	-	-	5.500	-	ma'a
171	Aziyye	47.182	-	47.182	-	53.026	-	39.788	-	mezra'a-i
172	Akîr	24.718,5	-	24.718,5	-	35.380	-	37.615	-	Düveyliye
173	Kebiyye	22.859	-	22.859	-	49.161	-	49.113	-	olarak kayd
174	Kilivâz	24.944,5	-	24.944,5	-	12.367	-	13.600	-	edilmiştir.
175	Ma'mûre	4.487	-	4.487	-	-	-	-	-	
176	Maşkabâd	15.135	-	15.135	-	5.662	-	11.003	-	
177	Mikdâdiyye	12.846	-	12.846	-	-	-	18.000	-	
178	Nehr-i Hamâra	4.328,5	114	4.328,5	-	953	51	1.381	152	
179	Nehr-i Umrân	3.931	-	3.931	-	3.001	112	10.841	825	
180	Nehr-i Bakara	6.124,5	-	6.124,5	-	4.030	-	3.869	-	
181	Nehr-i Abdüşşedid	8.845,5	-	8.845,5	-	4.872	-	11.763	-	
182	Sultan Seydî Ali	-	-	-	-	-	-	-	-	
183	Cedîde-i Kandîl	-	-	-	-	-	-	-	-	
184	Cedîde-i Hüseyin Ali	-	-	-	-	-	-	-	-	
185	Mes'ûdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	
186	Murahhas	-	-	-	-	-	-	-	-	
187	Hasan Fellah	-	-	-	-	-	-	-	-	

188	Pânekânî	-	-	-	-	-	-	-	-	154.000	-	-
189	Silsil	6.711	-	95.319,5	-	71.420	2.610	-	63.285	2.812	-	-
190	Haruniyye	-	-	200.000	-	219.366	-	-	200.956	-	-	-
191	Berâz-ı Rûzîn	-	-	475.649	-	334.967	-	-	452.132	-	-	-
192	Hamfisiyye	-	-	21.966,5	-	41.186	-	-	47.000	-	-	-
193	Nakib	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
194	Bekenib ve Dedeler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
195	Zaviye-i Benî Târân	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
196	Karâvul	-	-	62.102	-	198.475	-	-	175.817	-	-	-
197	Fülüce	-	-	75.598	-	124.706	-	-	95.202	-	-	-
198	Anbâr	-	-	18.353	-	18.441	-	-	22.138	-	-	-
199	Müseyyeb	-	-	75.623,5	-	83.138	-	-	69.356	-	-	-
200	Sâhriye	-	-	36.730	-	33.658	-	-	21.792	-	-	-1540
201	Şeyhamiyye	-	-	-	-	-	-	-	9.121	-	-	tarihinde
202	Nâsiriyye	-	-	11.217	-	22.475	-	-	22.000	-	-	Huş-nişin-i
203	Muhammediyât	-	-	11.651	-	14.747	-	-	16.000	-	-	Sahriye
204	Amiriyye-i Berâz-ı Rûzîn	-	-	53.332,5	-	40.780	2.291	-	10.000	-	-	kayd ed.
205	Kule	-	-	37.227	-	-	-	-	-	-	-	-1577-78
206	Ezinekendi	-	-	2.659,5	-	-	-	-	-	-	-	tarihinde
207	İftihâr	-	-	558	-	-	-	-	-	-	-	Lûdâ'iyye
208	Bâtmanlu	-	-	2.554	-	-	-	-	-	-	-	mezraasının
209	Aliabâd	-	-	4.212	-	-	-	-	-	-	-	haslatı
		-	-	16.217	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	879	-	-	-	-	-	-	-	-

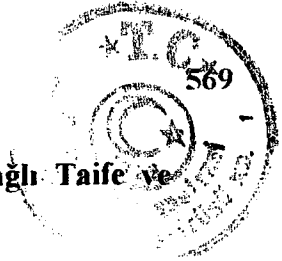
Sıra No:	Mezraa Adı	1539 Tarihinde		1540 Tarihinde		1544-45 Tarihinde		1577-78 Tarihinde		Düşünceler
		Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	Hasıl (Akçe)	Malikâne Hasılı (Akçe)	
1	Dür-ı Habîb	-	-	5.490	-	4.492	-	7.052	-	
2	Masî'ad	-	-	-	-	-	-	4.342	-	
3	Lûdâ'iyeye	-	-	-	-	-	-	-	-	
4	Nehr-i Musallâh ve Hevâr-ı Telli-i sefir ve Bac ve Mücedded	-	-	-	-	-	-	8.000	-	
5	Ahmed Paşa	-	-	-	-	-	-	25.000	-	
6	Nehr-i İsa	-	-	-	-	-	-	5.000	-	
7	Ser-Ark el- Ma'rufiyye-i Akölüm	-	-	-	-	-	-	30.000	-	
8	Sarukamış ve Memlah	-	-	-	-	20.000	-	3.999	-	
9	Nehr-i Berâz	-	-	-	-	6.796	-	-	-	
10	Düb-ı Halil	-	-	-	-	1.015	-	-	-	
11	Hadd-ı Fatma	-	-	-	-	814	-	-	-	
12	Hevr-i Kusaybe	525	-	262,5	-	-	-	-	-	
13	Sultan Şeydi Ali, Mesudiye ve Bonazkâne	197.127	-	197.127	-	-	-	-	-	
14	Şattun Nil	-	-	271.001	-	-	-	-	-	
15	Tahmasbiyye	-	-	80.476	-	-	-	-	-	

38	Feracullah Düveybe	-	-	-	-	-	2.190	-	-	2.853	-	-	-	-
39	Dolab	-	-	-	-	-	765	-	-	1.300	-	-	-	-
40	Cedide	-	-	-	-	-	11.580	-	-	13.883	-	-	-	-
41	Savaka-i Evlad-ı Fahr	-	-	-	-	-	15.243	-	-	11.02	-	-	-	-
42	Beğtemur	-	-	-	-	-	2.357	-	-	2.631	-	-	-	-
43	Nehr-i Düveyli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.890	-	-	-
44	Şeyh Temim	-	-	-	-	-	42.934	1.403	84.942	-	-	-	-	-1577-78 tari. hasılatı
45	Nehr-i Harâb	-	-	-	-	-	1.075	90	-	-	-	-	-	Senbakiya köyü ile birlikte verilmiştir.
46	eş- Şehr-i Bâlhîr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	el- Maruf-ı Bi's-Safiye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Nehr-i Sarrâc	-	-	-	-	-	-	-	11.120	-	-	-	-	-
49	Minkita'a-i Beni Sa'd	-	-	-	-	-	-	-	1.709	-	-	-	-	-
50	Hadd-ı Şuayib	-	-	-	-	-	-	-	10.430	-	-	-	-	-
51	Abdülhüseyn	-	-	-	-	-	-	-	859	-	-	-	-	-
52	Betrâ	-	-	-	-	-	-	-	5.357	-	-	-	-	-
53	İbbâre'i Re's	-	-	-	-	-	-	-	9.801	-	-	-	-	-
54	Ulve	-	-	-	-	-	-	-	5.626	-	-	-	-	-
55	Karbûl	-	-	-	-	-	-	-	1.381	-	-	-	-	-
56	Hadd-ı Ma'ufi	-	-	-	-	-	-	-	2.091	-	-	-	-	-
57	Bestamiyye maa Şatit	-	-	-	-	-	-	-	8.755	-	-	-	-	-

EK-XIII: Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Ahşamat Ulusuna Bağlı Taife ve Cemaatlerin Hane ve Mücerred Sayıları (1544-1578)

Sıra No	Taife Adı	Cemaat Adı	1544-45 Tarihinde			1577-78 Tarihinde			Düşünceler
			H	M	N	H	M	N	
1	Al-i Yesâr	Al-i Yesâr	28	2	30	-	-	10	-Bu cemaat Rumahiyye Sancağındadır
2	"	Al-i Yesâr	90	11	101	76	11	87	
3	"	Evlad-ı Meğerdim	13	6	19	-	-	-	
4	"	Alemdârî	20	10	30	-	-	-	
5	"	Bâruk	51	33	84	-	-	-	
6	"	Tâsî	46	17	63	-	-	-	
7	"	Tâsî	35	9	44	-	-	-	
8	"	Belâğî	16	4	20	-	-	-	
9	"	Taife-i Nurkî	45	23	68	-	-	-	
10	"	Zehirki	6	8	14	-	-	-	
11	"	Seyh Bekrî	14	5	19	-	-	-	
12	"	Taife-i Al-i Sivâde	32	6	38	-	-	-	
13	"	Nehr-i Ahmediyve	-	-	-	54	10	64	-Bu cemaat Fıratıyye-i Bağdat Nahiyesine tabi idi.
14	"	Nasâr bin Senân	-	-	-	53	6	59	
15	"	Al-i Haris	-	-	-	22	2	24	
16	"	Sâkim	-	-	-	-	-	15	
17	Yâvî	Yâvî	66	27	93	-	-	-	
18	"	Yâvî	201	5	206	-	-	-	
19	"	Yâvî	21	-	21	-	-	-	
20	"	Yâvî	60	13	73	-	-	-	
21	"	Seyh Cessân	51	37	88	-	-	-	
22	"	Al-i Mer'î	23	9	32	-	-	-	
23	"	Mekî	18	3	21	-	-	-	
24	"	Bîlâvî	61	14	75	-	-	-	
25	"	Bîlâvî	69	25	94	-	-	-	
26	"	Yâvî	57	21	78	-	-	-	
27	"	Yâvî	56	3	59	-	-	-	
28	"	Selâne	18	7	25	-	-	-	
29	"	Hilâf	-	-	-	-	-	69	-tabi-i Alim Mehmed
30	"	Al-i Semûs	-	-	-	-	-	22	Kethûda
31	"	Haykiyye	-	-	-	-	-	24	-tabi-i Cemaat-i Hilâf
32	"	Salim Alim	-	-	-	-	-	23	-tabi-i Cemaat-i Hilâf
33	"	Al-i Bâğir	-	-	-	-	-	14	-tabi-i Cemaat-i Hilâf
34	"	Gânim	-	-	-	-	-	28	- Halis Nahiyesi'ne
35	"	Ben-i Umeyr	31	16	47	-	-	-	hâğlı Cedide-i Ahmed
36	"	Ben-i Umeyr	40	3	43	-	-	-	Karyesinde bulunmaktaydı.
37	"	Mevvâh	64	33	97	-	-	-	
38	"	Mevvâh	13	7	20	-	-	-	
39	"	Mevvâh	56	6	62	-	-	-	
40	"	Mevvâh	31	5	36	-	-	-	
41	"	Taife-i Ubûde	29	11	40	-	-	-	
42	"	Kesnekî	24	6	30	-	-	-	
43	"	Ben-i Sa'ide	21	1	22	-	-	-	
44	"	Ben-i Sa'ide	27	6	33	-	-	-	

Sıra No	Taife Adı	Cemaat Adı	1544-45			1577-78			Düşünceler
			Tarihinde			Tarihinde			
			H	M	N	H	M	N	
45	"	Al-i Mes'ud	42	3	45	-	-	-	
46	"	Bânvârî	57	3	60	-	-	-	
47	"	Al-i Yunkır	30	3	33	-	-	-	
48	"	Bânvârî	57	2	59	-	-	-	
49	"	Ezîn	28	19	47	-	-	-	
50	"	Ezîn	32	15	47	-	-	-	
51	"	Ezîn	27	3	30	-	-	-	
52	"	Adivy	41	28	69	-	-	-	
53	"	Mansur Al-i Kureys	-	-	-	14	1	15	
54	"	Sarah Al-i Kureys	-	-	-	63	3	66	
55	"	Mukaddem	-	-	-	-	-	38	
56	"	Sultan veled-i Ali	-	-	-	-	-	29	
57	"	Cülehîn	-	-	-	-	-	101	
58	"	Al-i Azze	-	-	-	-	-	22	
59	"	Al-i Yakub	-	-	-	-	-	27	
60	"	Avâsık	-	-	-	-	-	57	
61	Ben-i Umeyr	Nâsır	-	-	-	-	-	19	
62	"	Dervâbât	-	-	-	-	-	18	
63	"	Emir Vevâr	-	-	-	27	3	30	
64	"	Emir Kaş'am veled-	-	-	-	-	-	31	-Halis Nahiyesi'nde dir
65	"	Al-i Ebu Utbe	-	-	-	-	-	14	
66	"	Al-i Ebu Utbe	-	-	-	-	-	6	-Rumâhiyye Sancağına bağlı
67	"	Hamdân Al-i	-	-	-	-	-	33	Saliha köyü havalisinde bu-
68	"	Kubâri	-	-	-	-	-	15	Lanmaktaydılar.
69	"	Kubâri	-	-	-	-	-	16	
70	"	Saliha veled-i İdris	-	-	-	-	-	18	-Hille Sancağı'ndadır.
71	"	Müteferrika-i Taife-	-	-	-	-	-	21	
72	"	Semirâh	-	-	-	-	-	7	-Rumâhiye Sancağıdadır
73	"	Hirev	-	-	-	-	-	7	
74	Ben-i Güllâb	Ben-i Güllâb	69	-	69	-	-	-	
75	"	Evre	7	1	8	-	-	-	
76	"	Cerberân	31	4	35	-	-	-	
77	"	Müteferrika-i	129	60	189	-	-	-	
78	"	Müteferrika	16	5	21	-	-	-	
79	"	Müteferrika	18	2	20	-	-	-	
80	"	Müteferrika-i İdris	11	1	12	-	-	-	-Mehreved Nahiyesi'ne bağlı
81	"	Müteferrika	6	1	7	-	-	-	Rakabe köyü ndedirler.
82	"	Müteferrika	28	11	39	-	-	-	Aziziye köyü ndedirler.
83	"	Müteferrika	13	6	19	-	-	-	
84	"	Zaviye-i Şeyh	5	1	6	-	-	-	
85	"	Müteferrika-i	4	-	4	-	-	-	
86	"	Müteferrika-i	6	2	8	-	-	-	
87	"	Müteferrika	3	2	5	-	-	-	
88	"	Müteferrika-i	5	4	9	-	-	-	
89	"	Müteferrika	47	15	62	-	-	-	

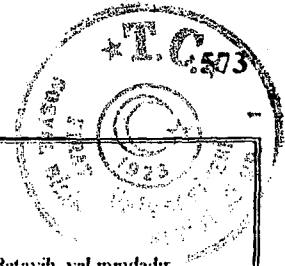
90	“	Müteferrika-i	7	1	8	-	-	-	-Kulancı köyündedirler
91	“	Müteferrika-i Al-i	1	2	3	-	-	-	
92	“	Müteferrika-i Şaplu	3	3	6	-	-	-	Goran taifesindedir.
93	“	Müteferrika-i Nil	4	3	7	-	-	-	
94	“	Müteferrika-i Ben-i	7	2	9	-	-	-	
95	“	Müteferrika-i	2	2	4	-	-	-	
96	“	Müteferrika-i	9	-	9	-	-	-	
97	“	Müteferrika-i İlm	14	6	20	-	-	-	
98	“	Müteferrika-i Sarı	12	-	12	-	-	-	
99	“	Müteferrikai Ben-i	32	1	13	-	-	-	
100	“	Müteferrika-i	20	1	21	-	-	-	
101	“	Müteferrika-i	24	2	26	-	-	-	- Zevkiye taifesindedir
102	“	Müteferrika-i Al-i	16	-	16	-	-	-	
103	“	Müteferrika-i Al-i	20	1	21	-	-	-	
104	“	Müteferrika-i Al-i	13	-	13	-	-	-	
105	“	Müteferrika-i Ben-i	7	3	10	-	-	-	
106	“	Müteferrika-i Al-i	59	76	135	-	-	-	-Dehleki taifesindedir.
107	“	Levne	63	1	64	-	-	-	-Frativye Bağdat nahiyesindedir.
108	“	Müteferrika-i Kürd-	27	-	27	-	-	-	
109	“	Bölük-i Sakin	7	-	7	-	-	-	
110	“	Müteferrika-i	41	4	45	-	-	-	
111	“	Evlad-ı Zeyd	150	20	170	-	-	-	
112	“	Müteferrika-i Al-i	4	1	5	-	-	-	Celaliye Köyündedir.
113	“	Müteferrika-i	8	2	10	-	-	-	
114	“	Müteferrika	28	11	39	-	-	-	
115	“	Kervi-i Atik	64	28	92	-	-	-	
116	“	Kervi-i Atik	58	19	77	-	-	-	
117	“	Kervi-i Atik	26	8	34	-	-	-	
118	“	Kervi-i Atik	4	3	7	-	-	-	- Çavlu Taifesindedir.
119	“	Kervi-i Atik	55	15	70	-	-	-	
120	“	Kervi-i Atik	18	14	32	-	-	-	
121	“	Sark	-	-	-	-	-	82	
122	“	Mâcid	-	-	-	74	5	79	
123	“	Abdülkâzım	-	-	-	-	-	22	
124	“	Kervi-i Atik	-	-	-	-	-	14	
125	“	Reis Kethüda	-	-	-	58	20	78	
126	“	Kervi-i Cedid	-	-	-	108	20	128	Ezinekendi köyündedir.
127	“	Kervi-i Cedid	-	-	-	175	7	182	Saraycık köyündedir.
128	“	Kervi-i Cedid	-	-	-	-	-	12	Kasr-ı Semeki köyünde
129	Züheyri	Zühevrî	13	3	16	-	-	-	
130	“	Zühevrî Amir Al-i	24	5	29	-	-	-	
131	“	Zühevrî Nekânî	15	2	17	-	-	-	
132	“	Zühevrî	9	-	9	-	-	-	
133	“	Zühevrî	45	7	52	-	-	-	
134	“	Zühevrî Al-i Hekim	62	34	96	-	-	-	

135	Züheyri	Züheyri Al-i Uheyd	22	10	32	-	-	-
136	"	Zühevri Kameri	128	37	165	-	-	-
137	"	Al-i Kilis	-	-	-	110	13	123
138	"	Gırgır	-	-	-	-	-	45
139	"	Gırgır	-	-	-	-	-	18
140	"	Mahmud	-	-	-	28	3	31
141	"	Al-i Hüseyin	-	-	-	21	2	23
142	é	Sevh Mansur	-	-	-	7	-	7
143	"	Sevh Mansur	-	-	-	34	3	37
144	"	Müferrika	-	-	-	16	2	18
145	Dehlek	Dehlek	16	4	20	-	-	-
146	"	Dehlek	61	31	92	-	-	-
147	"	Dchlek	40	6	46	-	-	-
148	"	Dehlek	61	12	73	-	-	-
149	"	Dehlek	54	13	67	-	-	-
150	"	Dehlek	24	10	34	-	-	-
151	"	Dehlek	17	3	20	-	-	-
152	Ben-i Zeyd	Ben-i Zeyd	29	3	32	-	-	-
153	"	Ben-i Zeyd	166	3	169	-	-	-
154	"	Ben-i Zeyd	-	-	-	-	-	26
155	"	Ben-i Zeyd	-	-	-	-	-	21
156	"	Ben-i Amr	73	34	107	-	-	-
157	"	Taife-i Al-i Fırat	4	6	10	-	-	-
158	Atebe	Cafer veled-i	56	3	59	56	10	66
159	"	Nasâr ve Kel'as	104	12	116	97	19	116
160	"	Salim veled-i Sülûm	74	7	81	-	-	91
161	"	Kazib ve Al-i	25	4	29	-	-	40
162	"	Hasan veled-i	18	5	23	-	-	30
163	"	Atcbe	15	5	20	-	-	9
164	Ben-i Sa'd	Ben-i Sa'd	44	19	63	-	-	-
165	"	Ben-i Sa'd	28	8	36	-	-	-
166	"	Ben-i Sa'd	35	3	38	-	-	-
167	"	Ben-i Sa'd	6	-	6	-	-	-
168	"	Ben-i Sa'd	48	8	56	-	-	-
169	"	Ben-i Sa'd	-	-	-	-	-	92
170	"	Evlad-ı Bergos	14	4	18	-	-	-
171	Ben-i Sa'id	-	-	-	87	5	92	-
172	Kûlâncı	Kethüda-i Halef	26	8	34	-	-	-
173	"	Kûlâncı	37	6	43	-	-	-
174	"	Kûlâncı	16	9	25	-	-	-
175	"	Kûlâncı	27	10	37	-	-	-
176	Hazrec	Hazrec	98	16	114	-	-	-
177	"	Hazrec	91	23	114	-	-	-
178	"	Evlad-ı İsfendiyâr	12	3	15	-	-	-
179	"	Cakânlu	112	67	179	-	-	-

-Rumahiyye Sancağındadır

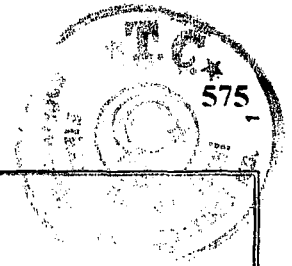
-Nehr-i Ncccfdedir.

-Mendelcim Kasabasıdır.

180	Hazrec	Nuran	50	41	91	-	-	-	
181	"	Ben-i Mürîd	-	-	-	-	-	84	
182	"	Sevh Mehmed	-	-	-	-	-	26	
183	"	Nasrullah ve Al-i	-	-	-	-	-	112	-Batayih yakınıdır
184	"	Al-i Abdullah	-	-	-	-	-	32	-Düceyl Nahiyesi'ndedir.
185	"	Al-i Hâle	-	-	-	-	-	10	-Düceyl Nahiyesi'ndedir
186	"	Ahûd veled-i	-	-	-	-	-	19	-Sadr-ı Ammâre' dedirler.
187	Sârbânân	Sârbânân-ı Mehdarî	62	12	74	-	-	29	
188	"	Sârbânân-ı Al-i	26	11	37	-	-	-	
189	"	Sevvidlü	20	2	22	-	-	34	
190	"	Mavi	29	2	31	-	-	-	
191	"	Sârbânân	52	23	75	-	-	-	
192	"	Sârbânân-ı Abacı	24	14	38	-	-	54	
193	"	Sârbânân-ı Ben-i	45	29	74	-	-	7	
194	"	Taife-i Cürânî	129	37	166	114	38	152	
195	Kerhî	Kerhî	58	21	79	-	-	-	
196	"	Kerhî	42	20	62	-	-	-	
197	"	Sabkan	14	4	18	-	-	-	
198	"	Tell-i Has	5	4	9	-	-	-	
199	"	Mehdarî	19	3	22	-	-	-	
200	"	Aynebeğlü	72	28	100	-	-	-	
201	"	Mahrûm	-	-	-	45	3	48	
202	"	Batus Kethüda	-	-	-	-	-	40	
203	"	Kethüda-i Efdal	-	-	-	-	-	32	
204	"	Kandil	-	-	-	-	-	9	
205	"	Müteferrika-i Taife-i	-	-	-	-	-	4	
206	Anbâre	Anbâre	30	9	39	-	-	-	
207	"	Anbâre	172	33	205	-	-	-	
208	"	Anbâre	180	-	180	-	-	-	
209	Rumazânlu	Rumazânlü	14	9	23	-	-	-	
210	"	Rumazânlü	32	14	46	-	-	-	
211	"	Taife-i Ben-i Selim	16	3	19	-	-	-	
212	"	Rumazânlü	-	-	-	-	-	34	
213	Ben-i Halid	Halid	24	5	29	-	-	-	
214	"	Halid	10	40	50	-	-	-	
215	"	Asur	8	3	11	-	-	-	
216	İbâde	İbâde	113	12	125	-	-	-	
217	"	İbâde	59	8	67	-	-	-	
218	"	İbâde	53	1	54	-	-	-	
219	"	İbâde	33	3	36	-	-	-	-Kullar kalesi yanındadırlar
220	"	İbâde	19	3	22	-	-	-	
221	"	İbâde-i Al-i Münvic	43	8	51	-	-	-	
222	"	İbâde	-	-	-	-	-	88	-Cevâzir Sancağındadırlar
223	"	İbâde	-	-	-	-	-	47	-Rumâhiyye Sancağındadırlar.
224	"	İbâde	-	-	-	-	-	47	-Rumâhiyye Sancağındadırlar
225	"	Müteferrika	-	-	-	-	-	33	
226	"	İbâde	-	-	-	-	-	21	-Rumâhiyye Sancağındadırlar

227	İbâde	Cessân	-	-	-	-	-	29	-Rumâhiyye Sancağmdadırlar.
228	"	İbâde	-	-	-	-	-	27	-Sadr-ı Ammâre' dedirler
229	"	Ben-i Heykân	-	-	-	22	1	23	
230	"	İbâde	-	-	-	-	-	42	-Rumâhiyye Sancağmdadırlar.
231	Zemerkî	Zemerkî	16	5	21	-	-	-	
232	"	İbâde	14	6	20	-	-	-	
233	Ben-i Rikâb	Ben-i Rikâb	45	11	56	-	-	-	
234	"	Ben-i Rikâb	50	6	56	-	-	-	
235	"	Ben-i Rikâb	48	13	61	-	-	-	
236	"	Ramâdaki	28	3	31	-	-	-	
237	"	Rûk-i Zemrî	36	18	54	-	-	-	
238	"	Ben-i Maa	30	9	39	-	-	-	
239	"	Hamza veled-i	-	-	-	41	1	42	
240	"	Al-i Salih	-	-	-	-	-	18	
241	"	Al-i Cessâs	-	-	-	-	-	43	
242	"	Asive	-	-	-	-	-	21	
243	"	Al-i Hamam	-	-	-	50	1	51	
244	"	Al-i Amr	-	-	-	-	-	25	
245	"	Al-i Did	-	-	-	-	-	22	
246	"	Hamâra	-	-	-	-	-	24	
247	"	Mebâcide	-	-	-	7	1	8	-Rumâhiyye Sancağmdadırlar.
248	Ben-i Temîm	Ben-i Temîm-i	94	16	110	-	-	117	
249	"	Ben-i Temîm-i Avîn	62	21	83	-	-	-	
250	"	Ben-i Temîm	47	2	49	-	-	-	
251	"	Ben-i Temîm-i	32	8	40	-	-	-	
252	"	Ben-i Temîm	29	4	33	-	-	-	
253	"	Ben-i Temîm Al-i	14	2	16	-	-	8	
254	"	Ben-i Temîm	14	6	20	-	-	-	
255	"	Ben-i Temîm	34	21	55	-	-	-	
256	"	Ben-i Temîm-i Al-i	46	5	51	-	-	-	
257	"	Ben-i Temîm-i Al-i	56	2	58	-	-	-	
258	"	Ben-i Temîm	30	4	34	-	-	-	
259	"	Ben-i Temîm	30	7	37	-	-	-	
260	"	Ben-i Temîm-i	91	2	93	-	-	-	
261	"	Ben-i Temîm	112	6	118	-	-	-	
262	"	Ben-i Temîm-i	216	16	232	-	-	-	
263	"	Ben-i Temîm	37	5	42	-	-	-	
264	"	Ben-i Temîm	25	1	26	-	-	-	
265	"	Al-i Resid	43	-	43	-	-	-	
266	"	Ben-i Temîm-i Al-i	58	-	58	-	-	-	
267	"	Al-i Avîn	61	3	64	-	-	-	
268	"	Ben-i Temîm-i Al-i	62	-	62	-	-	-	
269	"	Ben-i Temîm-i	19	18	37	-	-	33	
270	"	Ben-i Mansur	15	2	17	-	-	-	
271	"	Ben-i Amîr	23	1	24	-	-	-	

272	Ben-i Temim	Sammâr	44	6	50	-	-	-	
273	"	Sammâr	39	13	52	-	-	-	
274	"	Ubeyde-i Sammâr	432	19	451	-	-	-	
275	"	Mervâne	38	12	50	37	1	38	
276	"	Evlâd-ı Sevîh-i Res	9	7	16	-	-	-	
277	"	Sekânlû	23	8	31	-	-	-	
278	"	Defalu	26	4	30	-	-	-	
279	"	Hasemât	9	1	10	-	-	-	
280	"	Boy-ı Horlu	28	11	39	-	-	-	
281	"	Mezârna	10	5	15	-	-	-	
282	"	Ukbe	13	6	19	-	-	-	
283	"	Ukbe	32	8	40	-	-	-	
284	"	Müteferrika-i Ben-i	15	1	16	-	-	-	
285	"	Derâzî	23	14	37	-	-	-	
286	"	Derâzî	23	15	38	-	-	-	
287	"	Ben-i Malik	126	5	131	-	-	-	
288	"	Azivve-i Ben-i	48	2	50	-	-	-	
289	"	Bahadırlu	43	7	50	-	-	-	
290	"	Bahadırlu	150	15	165	-	-	-	
291	"	Hafâce	77	6	83	-	-	-	
292	"	Hafâce	206	14	220	-	-	-	
293	"	Remlâh	14	2	16	-	-	-	
294	"	Ben-i Sa'd-ı Savive	189	7	196	-	-	-	
295	"	Ben-i Lâm	57	6	63	-	-	-	
296	"	Evlâd-ı Lûlû	15	3	18	-	-	-	
297	"	Evlâd-ı Göcerî	13	2	15	-	-	-	
298	"	Avâdil	13	4	17	-	-	39	
299	"	Al-i Sevvâr	103	4	107	-	-	-	
300	"	Vâfî	33	1	34	-	-	-	
301	"	Al-i Resid	-	-	-	-	-	30	
302	"	Al-i Resid	-	-	-	14	5	19	-Senavat Sancağındadırlar.
303	"	Al-i Resid	-	-	-	9	1	10	-Cevâzir Sancağındadırlar.
304	"	Al-i Resid	-	-	-	-	-	5	-Rumahiyye Sancağındadırlar.
305	"	Al-i Resid	-	-	-	-	-	6	Vasıt Sancağındadırlar.
306	"	Al-i Resid	-	-	-	-	-	2	-Rumahiyye Sancağındadırlar
307	"	Debsivab	-	-	-	-	-	10	
308	"	Cüdû	-	-	-	-	-	4	
309	"	Al-i Asker	-	-	-	-	-	16	
310	"	Al-i Asker	-	-	-	17	1	18	Sultan Süleyman Nehrindedirler.
311	"	Al-i Asker	-	-	-	19	1	20	-Rumahiyye Sancağındadırlar.
312	"	Al-i Asker	-	-	-	-	-	13	-Rumahiyye Sancağındadırlar.
313	"	Evlâd-ı Mu'assal	-	-	-	-	-	29	
314	"	Savâdan	-	-	-	17	12	29	
315	"	Tahâc	-	-	-	-	-	14	
316	"	Al-i Bedenevvi	-	-	-	-	-	3	-Erbil Sancağındadırlar
317	"	Seri'an	-	-	-	-	-	16	
318	"	Seri'an	-	-	-	-	-	21	

319	Ben-i Temim	Seri'an	-	-	-	-	-	24	- Düceyl Nahiyesinde dirler.
320	"	Liyaleyin	-	-	-	28	7	35	
321	"	Kavaid	-	-	-	-	-	12	Düceyl Nahiyesinde dirler
322	"	Kavaid	-	-	-	-	-	48	- Akarkuf da yaşamaktadırlar.
323	"	Kavaid	-	-	-	-	-	15	Hazıra köyünde dirler
324	"	Al-i Avına	-	-	-	40	8	48	
325	"	Rahim Kethüda	-	-	-	-	-	48	
326	"	Abâise	-	-	-	-	-	44	
327	"	Hazırân	-	-	-	-	-	15	
328	"	Hasanevn	-	-	-	-	-	30	
329	"	Hasanevn	-	-	-	-	-	20	Düceyl Nahiyesinde dirler
330	"	Evlad-ı Süleyman	-	-	-	-	-	38	
331	"	Al-i Salit	-	-	-	-	-	16	
332	"	Al-i Salit	-	-	-	11	2	13	- Hille Sancağında dirler
333	"	Nisâvene	-	-	-	-	-	5	
334	"	Mezid	-	-	-	-	-	4	
335	Al-i Ebu Bakar	Sirac veled-i Yunus	-	-	-	-	-	22	
336	"	Muhammed Ali	-	-	-	-	-	59	
337	Al-i Mesud	Ağ Salim	-	-	-	-	-	20	
338	"	Semer	-	-	-	-	-	27	
339	"	Muhammed Mave	-	-	-	-	-	29	
340	Al-i Bâgî	Al-i Bâgî	-	-	-	-	-	22	
341	"	Al-i Bâgî	-	-	-	9	3	12	- Malik Nahiyesinde dirler
342	"	Al-i Bâgî	-	-	-	-	-	6	- Malik Nahiyesinde dirler
343	"	Al-i Bâgî	-	-	-	11	1	12	- Kebişe Nahiyesinde dirler
344	"	Al-i Bâgî	-	-	-	-	-	6	- Rumahiyye Sancağında dirler.
345	"	Al-i Bâgî	-	-	-	-	-	4	-Hille Sancağında dirler.
346	"	Al-i Bâgî	-	-	-	-	-	59	- Halis Nahiyesinde dirler
347	"	Al-i Bâgî	-	-	-	-	-	45	- Herâz-ı Rûzîn köyünde dirler
348	Bahadırlu	Kâbûs	-	-	-	35	9	44	
349	"	Mehmed veled-i	-	-	-	70	17	87	
350	"	Asi bin Mehmed	-	-	-	85	20	105	
351	"	Asi bin Mehmed	-	-	-	19	5	24	Cedide-i Emir Ahmed köyünde
352	Ben-i Riyâh	-	-	-	-	-	-	14	
353	"	-	-	-	-	12	1	13	Rumahiyye Sancağında dirler.
354	Ben-i Azz	-	-	-	-	-	-	17	
355	"	Kurkamâd	-	-	-	-	-	30	
356	Ben-i Ukbe	Ruz veled-i Pirân	-	-	-	103	4	107	
357	"	Muhammed Dırâh	-	-	-	-	-	18	
358	Al-i Caifer	-	-	-	-	-	-	52	
359	Tâvin	-	-	-	-	105	14	119	
360	Tüveyce	-	-	-	-	-	-	34	
361	Yüreği	-	-	-	-	-	-	41	-Mendelicin Kasabasındadır.
362	"	-	-	-	-	-	-	108	
363	Ridevni	Mehmed Kethüda	-	-	-	-	-	92	

364	Rıdveyni	Halid	-	-	-	-	-	90	
365	"	Abbas Kethüda	-	-	-	-	-	49	
366	"	Hoca Galib veled-i	-	-	-	-	-	127	
367	Hafâce	Kasım Kethüda ve	-	-	-	-	-	45	
368	"	Cemâle ve Al-i Ebu	-	-	-	-	-	49	
369	"	Müteferrika	-	-	-	-	-	49	
370	Sammâr	Al-i Haccac	-	-	-	118	7	125	-Hille Sancağındadır.
371	"	Evlad-ı Seyhân ve	-	-	-	37	3	40	
372	"	Gânim Taliha	-	-	-	-	-	8	
373	"	Abduh	-	-	-	-	-	56	
374	"	Hüveylid	-	-	-	47	5	52	-Rumahiyye Sancağı'ndadır.
375	"	Na'âs	-	-	-	-	-	27	
376	"	Al-i Zarîk	-	-	-	-	-	27	Rumahiyye Sancağı'ndadır.
377	"	Al-i Zeyd	-	-	-	-	-	8	
378	"	Surekâ	-	-	-	-	-	44	
379	"	Kıvâs	-	-	-	-	-	28	
380	"	Salsata	-	-	-	-	-	166	
381	"	Sâ'id	-	-	-	-	-	12	
382	"	Al-i Hâris	-	-	-	-	-	25	
383	"	Müteferrika-i	-	-	-	-	-	37	
384	"	Gânim-i Sa'bân	-	-	-	-	-	14	-Hille Sancağı'ndadır
385	"	Al-i Mücemma	-	-	-	-	-	23	-Duceyl Nahiyesi'ndedir
386	"	-	-	-	-	-	-	11	-Halis Nahiyesi'ndedir
387	İtâb	Ben-i Ka'b	-	-	-	-	-	39	
388	"	Mâcid-i Fellâh	-	-	-	-	-	31	
389	"	Ben-i Ceyh	-	-	-	-	-	22	-Cevâzir Sancağı'ndadır.
390	"	Al-i Cebbah	-	-	-	25	5	30	
391	"	Basâsîre	-	-	-	-	-	30	
392	"	Abd-ı Ali ve Ahmed	-	-	-	-	-	41	
393	"	Abbas ve Seyahate	-	-	-	33	4	37	
394	"	Hizmât ve Al-i Ebu	-	-	-	-	-	136	
395	"	Mebâhili	-	-	-	16	4	20	-Hille Sancağındadır.
396	"	-	-	-	-	-	-	13	
397	"	-	-	-	-	-	-	22	-Halis Nahiyesi'ndedir
398	Ubûde	Amir-i Mes'ud	-	-	-	-	-	27	-Cevâzir Sancağı'ndadır
399	"	Mani'at	-	-	-	38	2	40	
400	"	Haccac	-	-	-	57	1	58	-Rumahiyye Sancağındadır.
401	"	Al-i Sa'allî	-	-	-	11	1	12	
402	"	Al-i Mebnî	-	-	-	-	-	11	
403	"	Müteferrika	-	-	-	-	-	17	
404	<small>Azîl ve Alomâri</small>	-	-	-	-	13	1	14	
405	Aziyve	Tok	-	-	-	-	-	33	
406	"	Üveys	-	-	-	60	3	63	
407	"	Akûl	-	-	-	-	-	28	
408	"	Al-i Abid	-	-	-	-	-	10	
409	"	Al-i Refî'	-	-	-	-	-	28	

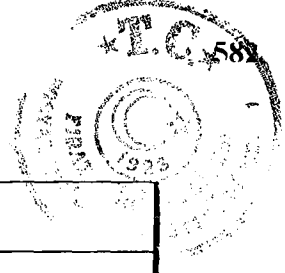
410	“	Ben-i Sâ'id	-	-	-	-	-	21	
411	“	Asb ve Al-i Eibu	-	-	-	-	-	25	(Düceyi Nahiyesi'ndedir.
412	“	Al-i Mecmû	-	-	-	-	-	27	İsmâliyye yanındadır
413	“	İvâl	-	-	-	-	-	24	Nehir-i Necef'de yaşamaktaydı
414	Ben- Kıyâne	Hasan Rahim	-	-	-	-	-	58	
415	“	Mehmed veled-i	-	-	-	-	-	28	
416	“	Gırgır ve Ruh	-	-	-	-	-	36	
417	Kerizât	-	-	-	-	-	-	20	
418	Meyvâh	Al-i Haccâc	-	-	-	-	-	23	
419	“	Al-i Ebu Bedr	-	-	-	-	-	17	
420	“	Al-i Câmî'	-	-	-	-	-	29	
421	“	Hamid veled-i Kıyâs	-	-	-	-	-	23	
422	“	Al-i Ebu Seyf	-	-	-	-	-	85	
423	“	Al-i Ahevi	-	-	-	-	-	11	
424	“	Al-i Ebu Azîl	-	-	-	-	-	27	
425	“	Al-i İsa ve Avâsik	-	-	-	-	-	38	
426	“	Meyvâh	-	-	-	-	-	8	- Vasıt Sancağı'ndadırlar
427	Al-i Cühayş	-	-	-	-	-	-	18	
428	“	Al-i Sibl	-	-	-	28	9	37	
429	“	Mehmed Tırâz	-	-	-	34	5	39	
430	Al-i Ebu Şem	-	-	-	-	-	-	14	
431	Bakkâlî	-	-	-	-	-	-	27	
432	Ahşamat	Evlad-ı Fağ	-	-	-	-	-	9	
433	“	Ben-i Güllâb	-	-	-	-	-	8	
434	“	Belâğî	-	-	-	-	-	6	
435	“	Derâzî ve Dehleki	-	-	-	-	-	8	
436	“	Remim ve Ben-i	-	-	-	5	1	6	
437	“	Hasâhiş ve Hevlânî	-	-	-	-	-	9	
438	“	Sikâliyye	-	-	-	15	4	19	
439	“	Sekik	-	-	-	-	-	8	
440	“	Kamerî	-	-	-	19	2	21	
441	“	Mu'asik	-	-	-	-	-	9	
442	Ben-i La m	Al-i Re's	-	-	-	22	2	24	
443	“	Halife veled-i	-	-	-	-	-	18	
444	“	Asiha	-	-	-	-	-	26	
445	Evlad-ı	-	-	-	-	-	-	17	
446	“	Al-i Ebu Men'a	-	-	-	-	-	78	
447	Evlad-ı Lülü	-	-	-	-	-	-	20	
448	Dâhî	-	-	-	-	-	-	61	
449	Ben-i İlm	-	-	-	-	-	-	8	

**EK-XV: 1540 Tarihinde Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Ahşamat ve Cemmasat
Uluslarına Bağlı Taifelerin Hasılları**

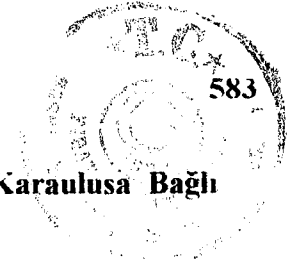
Sıra No:	Ulus Adı	Taife Adı	Hasıl
1	Ahşamat	Al-i Yesar	4886
2	"	Evlad-ı Lülü	1549,5
3	"	Evlad-ı Göçerî	856
4	"	Evlad-ı Defa'	947,5
5	"	Evlad-ı İsfendiyyar	1026,5
6	"	Evlad-ı Gaşam	637
7	"	Evlad-ı Şeyhan	494
8	"	Al-i Seyâf	834,5
9	"	Ben-i Azz	2298
10	"	Bahadırlu	10572,5
11	"	Ben-i Alîm	1051
12	"	Ben-i Rikâb	6525
13	"	Ben-i Zeyd	1324
14	"	Ben-i Temîm	31221
15	"	Yavî	5289,5
16	"	Ben-i Ukbe	509
17	"	Ben-i Umevr	4436,5
18	"	Bakkâlî	576
19	"	Ben-i Aşub	264
20	"	Ben-i Sa'd	4154
21	"	Yürcî	704
22	"	Tüveycerî	4429
23	"	Çakanlu	4981
24	"	Cürânî	540
25	"	Cülek	236
26	"	Hazrec	8511
27	"	Hâlidî	260
28	"	Hafâce	4634
29	"	Dâhî	2406
30	"	Dehleki	16146
31	"	Derazî	3428
32	"	Daynî	706,5
33	"	Rideynî	7243,5
34	"	Râhdâr	588,5
35	"	Zühevrî	4661
36	"	Ramazanlu	2529
37	"	Zahirik	1191
38	"	Seksehri	101
39	"	Sarbanan	8325
40	"	Sekanî ve Al-i Ebu Nüavr	1668
41	"	Sammar	23500
42	"	Tarukî	1732
43	"	Atebe	14943
44	"	İtâb	7500
45	"	Aynebeğlü	2162,5

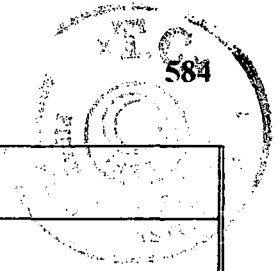
46	Ahsamat	Abbasi	1222,5
47	"	Kameri	4794
48	"	Karabakalu	716
49	"	Kubari	403
50	"	Kerhi	4793,5
51	"	Kenane	2247
52	"	Kervi	4679
53	"	Bekri	1690
54	"	Meyyah	6444,5
55	"	Meravene	1394,5
56	"	Muteferrika	4857
57	"	Mehdilü	364
58	"	Marazika	738,5
59	"	Alemdari	362
	AHSAMAT	TOPLAM	284996
60	"	Debbat	
61	"	Rakta ve Savah	
	CEMMASAT	TOPLAM	142001

EK-XVI: 1544-45 Tarihinde Bağdat Eyaleti'nde Yaşayan Karaulusa Bağlı
Taife ve Cemaatlerin Nüfusu

Sıra No:	Taife Adı	Cemaat Adı	1544-45 Tarihinde			Tabi Olduğu Kethüda
			H	M	N	
1	Karaulus	Salih Nur	65	12	77	-
2	"	Salih	264	50	314	Hüseyin Kulu
3	"	Tevlekî	58	26	84	Hüseyin Şah
4	"	Tevlekî	48	10	58	Sultan Ali
5	"	Tevleki	67	6	73	Allahuyâr
6	"	Tevleki	52	4	56	Şah Kubad
7	"	Tevleki	29	4	33	Elvend
8	"	Tevleki	17	4	21	Akbaz
9	"	Hasadî	246	27	273	Yusuf
10	"	Mendâyı	135	10	145	Necmeddin
11	"	Kirevv	125	16	141	Hasan Ali
12	"	Kirevvüz	118	13	131	Hüseyin Kulu
13	"	Ömerbîl	50	7	57	Emirza
14	"	Palanî	193	31	124	Huşkadem
15	"	Musa	63	2	65	Hüseyin
16	"	Kemî	211	14	225	Sefer Şah ve Alimeddin
17	"	Cumur an-taife-i Kemî	63	3	66	Şah Nazar
18	"	Sûremi	40	3	43	
19	"	Şeyh Ebu Zeyni	84	1	85	Receb
20	"	Kesek	114	13	127	Şah Ruhi ve Budak
21	"	Servîl	70	11	81	Sultan Ahmed
22	"	Gelkürd-i Köybalı	96	16	112	Asım Muhammed

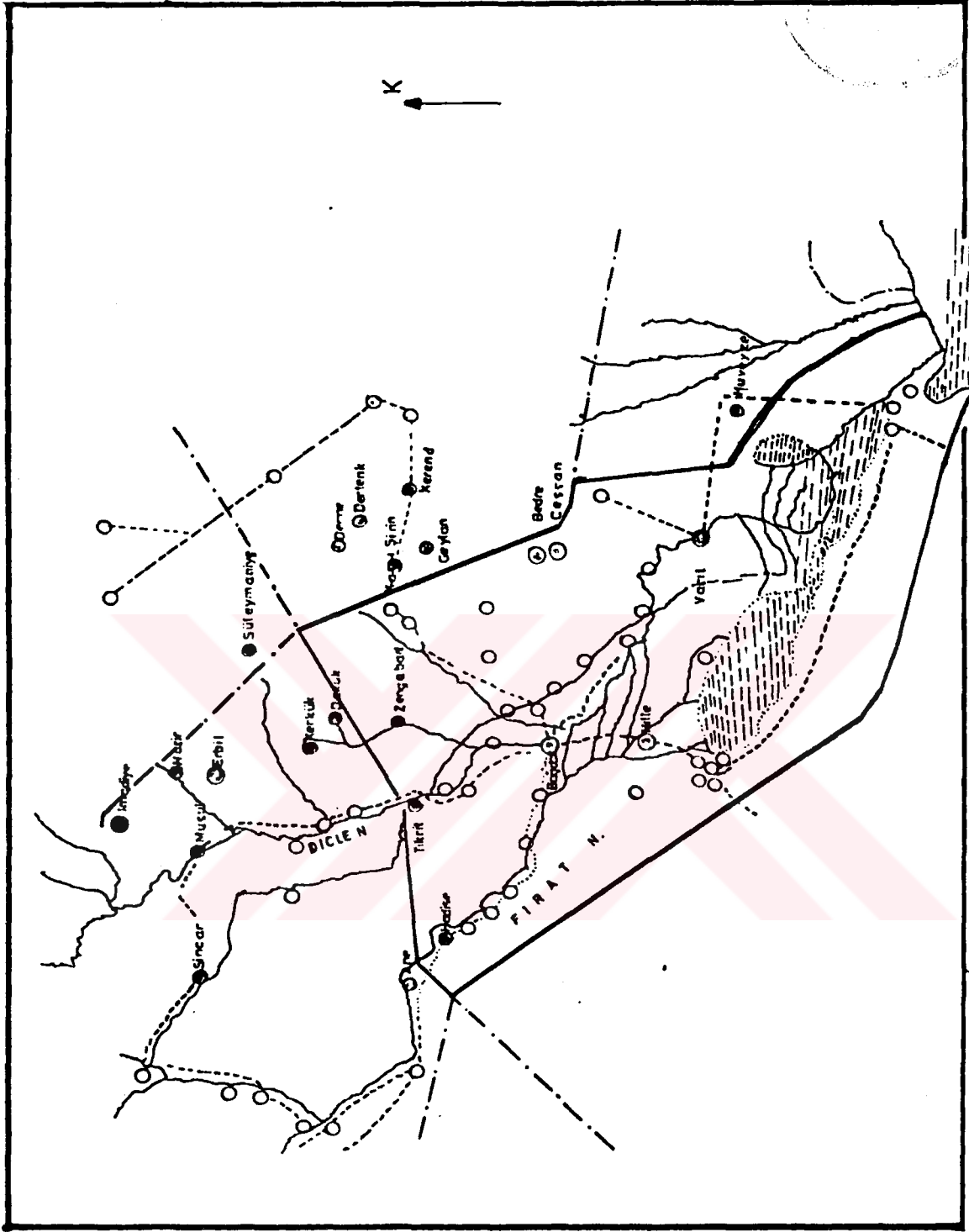

23	“	Gelkürd-i Kebûlî	98	13	111	Fazlullah
24	“	Tolâyî	25	1	26	
25	“	Müteferrika-i Vîr-i Feryâd	21	2	23	
26	“	Müteferrika-i Süleymanî	5	1	6	
27	“	Mârkânî	16	1	17	
28	“	Mâlûnî	14	1	15	
29	“	Nisbeti	13	2	15	
30	“	Şeyh Nasrullah Nur Sinan	5	1	6	
31	“	Müteferrika-i Zeyl	21	1	22	
32	“	Ahmed Cekini	31	4	35	
33	“	Can Bekri	14	-	14	
34	“	Günâr	78	11	89	
35	“	Delu	166	22	188	Sultan Hüseyin
36	“	Şuhan	4	2	6	Can Ali
37	“	Kavuk	10	1	11	Velid
38	“	Rebâvî	11	2	13	Ahmed Ali
39	“	Goran	4	6	10	Kanber
40	“	Şehrîk	34	9	43	Alâm Ali
41	“	Güreşin	27	6	33	Zinnur
42	“	Zeyl-i Diyarbekr	32	8	40	Hasad-ı Hüseyin
43	“	Urnuvay	57	13	70	Hasan Şeref
44	“	Karaboğalu	66	22	88	Emanşah Emin Veli
45	Tatar	-	37	14	51	Ahmed
46	Tatar	-	4	1	5	Abdullah

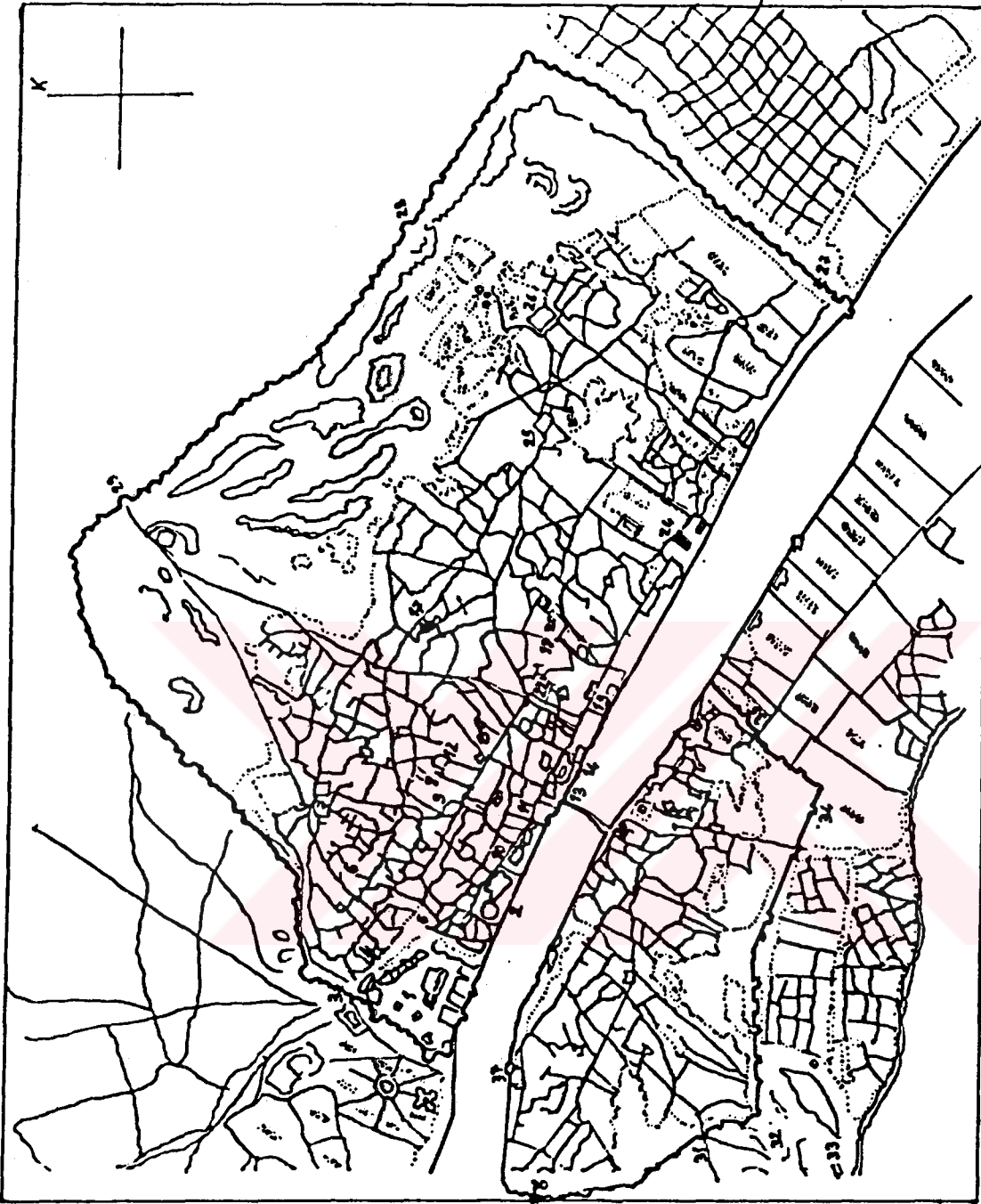

47	Göçgür	Babad	13	3	16	
48	Siyah	Kethüda	11	1	12	Gaib Kulu
49	"	Siyah	13	2	15	Allahuyâr
50	"	Siyah	9	1	10	Budak Bey
51	"	Haşâlet	23	10	33	Hasadın
52	"	Günây	39	9	48	Taceddin bin Şeref
53	"	Bâbâlı an	7	-	7	
54	"	Şeyh Abbas	50	4	54	Şeyh Şeref
55	"	Sadat	8	4	12	Mahmud
56	"	Bulamâcı	18	5	23	Hamza
57	"	Çevlek	19	15	34	Halil
58	"	Vîr-i Feryâd	282	80	362	Can Ali
59	"	Dabanlu	8	2	10	Murad
60	Rahdarî	Ramdâr	38	4	42	Satılmış
61	"	Rahdar	33	7	40	İbrahim
62	"	Gürtây	40	12	52	Şahkulu
63	"	Müteferrika-	10	2	12	Kâhir
64	"	Erbatân	50	8	58	İsfendiyâr
65	"	Lek-i	17	3	20	Nehm
66	"	Lek-i	26	13	39	Zeyneddin
67	"	Şervin	30	3	33	Kâhir
68	"	Abbas	216	5	221	Cihanşah ve Pir
69	"	Şeyh Abbas	31	4	35	Akhedi
70	"	Şuhân-ı	60	4	64	Bilur
71	"	Rahdar	190	15	205	
72	"	Mehl	-	-	133	

EK-XVII. XVI. YÜZYILDA BAĞDAT EYALETİ (HARİTA-I)
 (Harita, Ahmed Susa' nın ad- Dalil al- Coğrafi Iraki adlı eserinden faydalanılarak

çizilmiştir.)

EK- XVIII: XVI. YÜZYILDA BAĞDAT ŞEHİRİ PLANI (HARİTA- II)

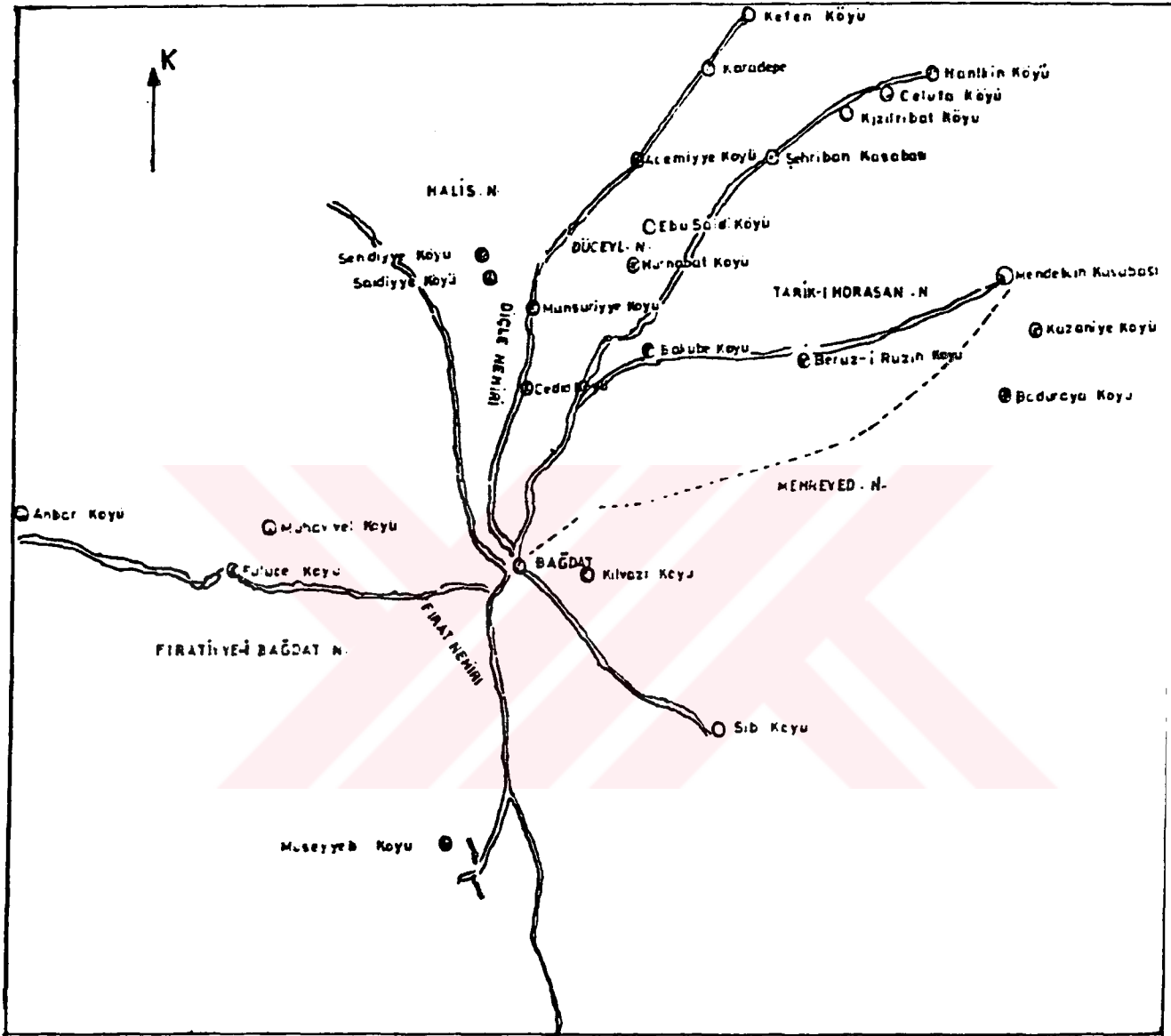
(Harita, M. Louis Massignon' un Mission en Mesopotamie (1907-1908) adlı eserindeki şehir planından faydalanılarak çizilmiştir)

Not: Açıklamalar arka sayfadadır.

XVI. Yüzyılda Bağdat Şehri

- 1- İç Kale
- 2- Saray
- 3- Bâb-1 Muazzam
- 4- Muradiyye Camii
- 5- Meydan
- 6- Göğünazar Mahallesi
- 7- Muhammed Fazl Camii
- 8- Akuliyye Mahallesi
- 9- Haydarhane
- 10- Hasan Paşa Camii
- 11- Vezir Camii
- 12- Akuliyye Camii
- 13- Bâb- 1 Cısr
- 14- Mustansırıyye Medresesi
- 15- Kanber Ali Camii
- 16- Sinagog
- 17- Yahudiyan Mahallesi
- 18- Ermeni Kilisesi
- 19- Mahkeme
- 20- Keldani Kilisesi
- 21- Ermeni Kilisesi
- 22- Mercaniyye Medresesi
- 23- Örtme Han
- 24- Sultan Ali Camii
- 25- Siraceddin Sühreverdi Camii
- 26- Seyyid Abdülkâdir Geylani Camii
- 27- Bâb-1 Şarki
- 28- Bâb-1 Tılsım
- 29- Bâbü' l- Vüstani
- 30- Bâb-1 Musa-i Kâzım
- 31- Bâb-1 Maruf-1 Kerhi
- 32- Maruf-1 Kerhi Türbesi ve Camii
- 33- Zümrüt Hatun Türbesi
- 34- Bâb-1 Hille
- 35- Bâb-1 Kerimât
- 36- Kuş Kalesi
- 37- Hızır- İlyas Camii

EK. XIX: XVI. YÜZYILDA BAĞDAT SANCAĞI (HARİTA- III)
(Harita, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Harita Gn. No. 101 ve Gn. No. 445 Kod:
OD1, 4/12 numaralarında kayıtlı bulunan haritalardan faydalanılarak çizilmiştir.)

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANASYON BİRİMİ